На насловној страници:
Иво Андрић

СЛАВЕНО-СЕРБСКІЙ

МАГАЗИНЪ.

то есть:

СОБРАНІЕ

Разныхъ Сочиненій и Преводовъ,
къ пользѣ и увеселенію служащихъ.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

ЧАСТЬ I.

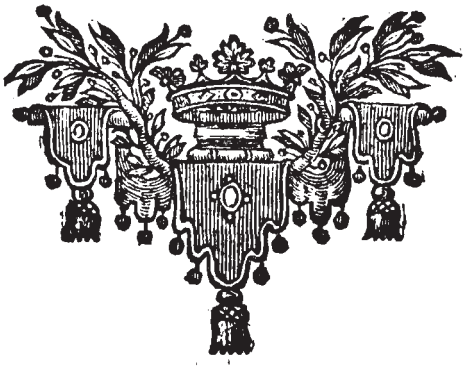

ВЪ ВЕНЕЦІИ,

ВЪ Типографіи Славено-Греческой благочестивой
Димитрія Ѳеодосіева.

1768.

ЉЕТОПИС

ДВИЈЕ ХИЉАДЕ ШЕСНАЕСТЕ

Уредник
Чедомир Вишњић

Српско културно друштво
ПРОСВЈЕТА
ЗАГРЕБ, 2016.

ЉЕТОПИС
СКД "Просвјета"

Загреб, 2016.

Уредништво: **Чедомир Вишњић** (главни уредник)
Никола Вујчић
Љиљана Вукашиновић (секретар редакције)
Драго Кекановић
Петар Лаћевић
Душан Маринковић
Ђорђе Нешић
Драго Роксандић
Боривој Чалић

Дизајн: **Рута**
Унос текста: **Бранка Џамбас**
Коректор: **Јово Чорак**

Издавач: **СКД "Просвјета"**
Бериславићева 10, Загреб

Штампа: **ХЛ принт д.о.о.**, Бачки Петровац

Издано уз финансијску помоћ
Савјета за националне мањине Републике Хрватске

Садржај

СЈЕЋАЊА

— **Иво Војновић:** *"Корачаји се Господинови чују"* — 8
— **Миланко Владетић:** *"Ти би, мали, ратовао..."* — 100

ИЗ ХИСТОРИЈЕ НАРОДА И КУЛТУРЕ

— **Трајан Стојановић:** *Руска доминација на Балкану* — 128
— **Игор Мркаљ:** *Пред Земаљском комисијом* — 163
— **Боривој Чалић:** *Орфелинови бакрорезни формулари матичних књига* — 314
— **Бранко Чоловић:** *Стара црква Богородичиног покрова у Книну* — 324
— **Борис Врга:** *Цртач и илустратор Федор Ваић* — 332
— **Ирина Суботић:** *Љубомир Мицић у светлу новооткривених докумената* — 339
— **Видосава Голубовић:** *Преписка око Зенита и зенитизма* — 382

ХРОНОЛОГИЈА

— **Љиљана Вукашиновић:** *Хроника Друштва 2016.* — 412

МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ

— Књижевно дјело Милутина Миланковића — 426
— **Александар Илинчић:** **"***Научник у књижевности: Миланковићево читање прошлости за будућност***"** — 431
— **Драган Хамовић:** *Историјска свест у прози Милутина Миланковића* — 443
— **Немања Каровић:** *Проблем жанровског одређења књиге* Успомене, доживљаји, сазнања *Милутина Миланковића* — 449
— **Славица Гароња Радованац:** *Приповедни поступци Милутина Миланковића у збирци приповедака* Кроз царство науке *(1950)* — 457
— **Светлана Милашиновић:** *Културолошка модернизација колективне свести* — 471

БИБЛИОГРАФИЈА Љетописа Српског културног друштва "Просвјета" 1996. – 2015.

Glina. Kralja Petra Karadorda ul.

Сјећања

"Koračaji se Gospodinovi čuju"

Ivov dnevnik 1918.

Pravda za 1918., onu jugoslavensku, mogao bi biti jedan od naslova ovog dijela dnevnika Ive Vojnovića. Dokumenta kao stvorenog da razbije krležijanski oklop oko jedne teme, koji odonda dominira u pristojnijem dijelu hrvatske političke i kulturne javnosti. Vlada dovoljno snažno, da evo gotovo 90 godina poslije smrti velikog pisca oko 2.000 stranica njegovih dnevnika stoje neobjavljeni u bibliotečnim trezorima. Što je pokušao prirediti brat Lujo, na tome je stalo i ostalo. To je još možda moglo naći izdavača za života kralja Aleksandra čak i u Zagrebu, kasnije, svakim danom sve teže. Da stvar bude zanimljivija i dodatno otežavajuća, u ovom prelomnom vremenu neobično podignutih raspoloženja, jedna od centralnih ličnosti i Vojnovićevog života i ovih zapisa je Ivo Andrić[1]. A ono što je nama naročito zanimljivo u ovom dnevniku to je defile ličnosti poput Muačevića, Popovića, odnosno Krausa, Kovjanića, Dimovića, Pribićevića, Bartulovića, Stančića, Gavelle, Ćorovića, Mašića, Đorđevića, Matulića. Ne postoji sličan tekst ni u hrvatskoj ni u srpskoj književnosti tog vremena, potekao iz tog kruga. Ono malo što su zapisali o sebi Niko Bartulović i Adam Pribićević, danas jedino objavljuje Srpsko kulturno društvo iz Zagreba, njihov legitimni nasljednik.

Njihova su glasila tada "Jug" u Osijeku i "Književni Jug" u Zagrebu. Onaj "Jug" koji je već početkom 1918. pisao: "Za našu politiku ne smije biti mjerodavna ni bečka ni peštanska struja, nego struja hrvatska, hrvatsko-srpsko-slovenska, odnosno jugoslovenska…". Pišu da nisu dovoljne misli i emocije, nego i praktična politika narodnog jedinstva. Kad prve srpske čete uđu u Osijek 12. novembra 1918., "Jug" će objaviti egzaltiran pozdravni telegram kojeg potpisuju predsjednik gradskog odbora Narodnog vijeća Vaso Muačević i tajnik Jovan Belajčić.

O "Književnom Jugu", Vojnović se direktno izjasnio u pismu Ivi Andriću iz Nice, 20. januara 1920. : "Ubili ste me, otkad nema "Knj. Juga"! I to mi je ogorčilo življe-

1 **O tome svjedoče do sada objavljeni materijali u "Sveskama" Zadužbine Ive Andrića; "Pisma Iva Vojnovića Ivi Andriću", priredila Biljana Đorđević; "Sveske" 17/2000; i "Iz bolničkog dnevnika Iva Vojnovića", priredila Biljana Đorđević; "Sveske" 2/2003.**

nje, pa sve mislim: čemu vratiti se u otadžbinu, kad neće biti više "rezonance" u našim dušama ni glasa da zatrubi ko nekada: Imali smo tribinu otkle smo mogli braniti svoje ideale – pa smo je sami srušili da caruje autokracija francuskih i švapskih nihilizama – onih istih što uništiše Njemačku i Rusiju. A mi se još zanašamo za jednom i za drugom!...A ne crpemo snagu iz vječnog vrela dobrote i veličine: iz Hrista i iz roda našega!..."

Ovaj kratki ulomak iz jednog pisma gotovo je kompletan kulturno-politički portret Vojnovićev iz tog vremena. On je po svemu zaista pripadao ovom krilu naše tradicionalno-građanske kulturne i javne scene, podmlađene i dinamizirane svjetskim događajima. Uostalom, u koga da vjeruje, s kim da se druži ako ne s Andrićem, Bartulovićem, Ćorovićem, Pribićevićem, Crnjanskim, Mašićem. Čestitoga je i književno vrijednoga malo ostalo vani, ali političkoga jeste mnogo. Teško bi bilo i očekivati da jedan Ivo Vojnović vodi računa o "minornim" činjenicama.

Slika tog jugoslavenskog kruga, njegov sastav jasno su govorili već tada o trenutnoj snazi, ali i o dugoročnim slabostima. Politički je to zapravo previše bilo sve oslonjeno na predratni zagrebački "Srbobran", iako su tada svi napadali koaliciju i njeno kunktatorsko vodstvo. Moglo se naslutiti da ih put većinu vodi u Beograd, onaj književni, što će najbolji među njima na najbolji način i iskoristiti. Za Ivu Vojnovića je bilo prekasno da nešto oštro mijenja na svojoj utabanoj životnoj stazi, on je samo, sebi primjerenim patosom zapisao ono što im je grijalo srca tih gladnih godina i u mnogo čemu definisalo živote njima i generacijama poslije njih. U prvoj i najviteškijoj od četiri revolucije koje će mijenjati i okivati, graditi i harati Hrvatsku u XX vijeku.

Čedomir Višnjić

Sv. Vlaho 1918! Nedjelja.

Uvijek isto, sivo nebo! – Sam u svojoj sjajnoj sobi! – A ona mala sobica bolnice u Zagrebu me dozivlje! – Duša mi se zatvorila u uspomenama divne prošlosti! – Sv. Vlaho! – Sve radosti, sve ljepote! – Pa sve poginulo, dublje nego li da je u dnu mora! Objedujem u hotelu o podne! – Čini mi se da su se vratila vremena Beograda i Praga! – Pravim toaletu, preoblačim se, primam posjete u salonu!...? Počivam, pak u 4 ½ u Obrt. i trg. Komoru. Čitam u velikoj sali, prvi put pred velikim općinstvom Imperatrix! – Veliki uspjeh. Večera kod Muačevićevih do ponoći! – U ekvipaži doma! Na 1 uru pos. ponoći u postelju! – Mame moja, dobra noć! –

Ponedjeljak 4. februara 1918.

Uvijek isto nebo od olova! – Sve jutro pišem Mamici i prijateljima! – Fotografiram se kod Peterfya. Posjećujem dragu porodicu pok. Dra Neumanna! – Majka Adela, odgojila je divne sinove! – Uzor patriotske kuće! – Spominjemo se prošlosti! – Idealni joj sin Zorko s nama! – Osjećam se kao kod kuće! – Objed kod Milice! – Idealna žena! – Mir duše u oštrini uma! – Priča mi pravi roman njenog odnošaja s Jelkom Muačević! – Skoro joj je uništila brak! Ne čudim se! – Izražaj onog lica blijeda s crnim prodornim očima a zatvorenim beskrvnim usnama! – Psiho-patološki slučaj! – Djevojka baca sumnju na vjernost žene i to sve priča mužu, – a nju obožava! – U to što se mi razgovaramo o njoj, eto njena pisma s kojim traži konačni razgovor! – Diktiram joj: ne! – Đavle! – U duši Milice ostala tajna bol! – Zašto? – Nije to muž za nju! – Doma! – Počivam – pak sam sve po odbjedu ugodno sam! – Dobri prijatelji Dr. Kocijan i simpatični mladi kapelnik Polić (un Triestin!) došli na razgovor! – Čitam Novine o mojoj slavi! – Fenomenalan zanos! – Došao sam u pravo vrijeme! – Tu se moramo boriti da pobjedimo tisućljetne neprijatelje! – U kazalištu na aktovku Begovića "Ispit zrelosti" – Vrlo vješti dijalozi. Izvrsna igra! – Odlazim ranije. – Banket "Juga"! – 18 gostova! Na desnu Dr. Stojković iz Baranja. Na lijevo od mene Stevo Kovjanić i gr. kapetan Hanžeković! Pa sva omladina okolo Juga i pjevači, glumci! – Srce novog Osijeka. – Veliki zanos jer je Stevo Kovjanić sa našim Jozom Lakatošom kupio mađaronski njemački list, zloglasni "*Die Drau*" za 750.000 K. To su ljudi! – Amerikanski coup! – I ja motrim toga Kovjanića, pa se sjećam drame u kinu gdje glasoviti salonski pustolovi zavađaju sve žene, izigravaju sve muškarce, pa svrše negdje u brodolomu kakvom a da im se lice nikada ne promijeni! – Imperatorsko blijedo krasna maska, u potpunoj eleganciji forme i odijela. A iz usta nikada ni jedna suvišna riječ. On gleda mirno ispod tromih trepavica, usne lijepe ispod malog brčića. I on šuti, šuti! – Samo kad i kad bljesne iz te mramorne šutnje, jedan čin! Kao ovaj o kupnji "Drave". – I on dijeli sirotinji, prijateljima, i svetoj našoj stvari sve ratne milijune što ih dobiva. A nehotice si uvjeren da će nestati kako je došao zagonetan, blijed, elegantan! – Okolo njega bura zanosa. Samo jedan put briznule u očima suze! – Ali ne reče ni riječi! – Pa svi ti govori! – Lava iz grmećeg vulkana! – Najženijalniji Dr. Stojković iz Baranja. Meštrovićev Marko. Svi vape Slobodu, grle mene njezinog Apostola! – Lakatoš, Molinar, Si-

rovatka, Perić, Gavrilović itd. itd. Najoriginalnija pojava: chef redarstva Hanžeković! – U potpunoj slobodi, svi jednodušno ga nazvali kao najpouzdanijega i najmilijega prijatelja! – Pa svi uskliknuli pozdravom harnosti velikome županu bar. Adamovichu. Idealni ljudi! – Spomenimo se njih u času pobjede! – Jedina crna tačka: Turk! – Bivši Verwalter Šipka! – Nosi "Kaiserbart"! – Figure d'espion! – Da li se varam? Menu superbe! – (Consome. – beufs garnis – Cok-Tail (olives) – Turbot a' la russe. – cotelettes de veau a la Milanaise! – Poulards! – Gateau à la creme! – Fruits! Fromages! – Vins, Champagne! etc (– Govorio u plamenu duše zažarene tolikom vatre vjere i nade! – Govori, za govorima! – Šampanjac za šampanjcem! – Do 1 ½ pos. pon! – Napokon na počinak! – Mame moja dobra noć. –

Utorak 5. februara 1918.

Uvijek isto! – Sivo, hladno, blatno! Nema snijega, nema zime! – Pisao doma do 11! Pak eto Jelke Muačević u ekipaži! Ja u mom "peleu". – Un couple triomphal! – Vozimo se do Drave, pa u tvornicu šećerane da se zahvalim dičnom ravnatelju Čehu, g. Frvnti za vijenac i za dar od 500 K! – Pusti kraj! – Svuda ravnica bogate zemlje, gdje sve raste bez truda. – Susrećem 2 sinagoge! – Što su činili ljudi Strossmayerovog i Mažuranićevog kova? – Napunili svijet svojom slavom, pjesmom i darovima, a svoje krajeve pustili u ruke Nijemca i Madžara! – I to plemstvo! – Samo revolucija može uništiti sve te parasite i vratiti zemlju narodu! – Objed kod Milice! – Duša skrivena i tužna! – Kako lijepo sluša! – I to je "une vie manquée?« – Počivam! – Pišem! – Posjeta Begovića! – Ala je ružan! – U odori lajtnanta još gori! – Voila un talent daraillé! – Dalmatinac! Miele e aceto! – Sve pobjed sam doma! Uživam! – Okružuje me "confort" – ono što zaboravih već! – Posjete Dra Kocijana i dragoga maestra Polića! – Na večer u teatru "la Grande Duchesse de Gerolstein" i u toj prečednoj izvedbi, koja dražest i koja satira! – Na večeri u Milice: Bačić i par Šaj! – Na ponoć doma! – Mame moja, dobra noć!

Srijeda 6. februara 1918.

Sivo, hladno! – Pišem, šetam se, objedujem doma! — Pobjed posjete kod Šaja i Kocijana, Pinterovića, Milice, Bačića! – U zadnji čas odlučio da ostajem! Radujem se ! – Ovdje živim – u Zagrebu se krijem! – U teatru na Dekameronske aktovke Begovića. Potpuni uspjeh! Vijenci, govor! – On šuti! – Sjedim u loži Jelke Muačević. – Glumci izvrsni! – Osobito u "Čičku"! – Vrhunac realizma! – Iza pozorišta večera u Royalu. – Jelka i Kovjanić! – Le grand Kovjanić! – Milijuni u korist narodne ideje! Tako se radi! – Ime će mu ostati! – Večera izvrsna! – Ostali pjevajući i šampanjizirajući do 3 s pos. ponoći! – Oživio sam! – A ipak tišina i zaborav me dozivlju! – Mame moja ? Dobro jutro! –

Četvrtak 7. februara 1918.

Isto, nepromijenjeno vrijeme! – Sve jutro pišem pisma! – Objed u Milice! – Quelle calme dans cette âme! – Počivam! – Na večer u ekipaži Kovjanića u Donji Grad. Večera kod trgovca svinja, milijunara, Smoljana za zaruke njegove kćeri s Drom Matejom Perićem! – Gosposka, purgarska kuća! – Sva porodica od none do unuka! – Dražestan par! – Sva djetinjstva, sve ludosti zaljubljenika. Otkad je svijeta – bilo je i biće tako. – Našao odvj. Dra Cepelića, nećak starog znanca Monsignora Cepelića, tajnika Strossmayera! – Večera po starom "kajkavskom običaju stoloravnatelja, fiškuša itd!... Oh! ti govori! – Koliko riječi za ¼ jedne ideje! – Svršili i slatko kad eto oko 11 sati – pečeno ogromno prase!!... Sve sama preti hica! – Jedva da okusim! – U ponoć s Kovjanićem u moj Hotel. Divni ruski konji lete u tmini. Moja me bunda grije! – Odma u krevet. – Mame, dobra noć! –

Petak 8. februara 1918.

Sivo! – Uvijek isto. – Od sinoćnjeg jela dobio prolijev! – Kolika! – Cijeli dan bačen na kanapi! – Bojničić mi doveo Dra Vranešević! – Praške, topli crijepovi na želucu! – che seccatura! – Posjetili me Bačić i Polić! – Ležim!... Nema sna!... Osjećam se zlo!...

Subota 9. februara 1918.

Nešto malo bolje. – Sunce!! – Napokon! Poslije 20 dana oblaka! – Novine Madžarske i židovske pište radi moje slave! – Svakojakih izmišljotina! – Vidi se, gdje su pogođeni! – Polony držaće interpelaciju! – Voila le comble de la célebrité! – Posjeta drage Milice! Quel charme! – Nijesam možda nigda susreo takvu harmoniju ljepote, otmenosti i takta! – Kao mjesečina, ona utažuje svaku prejaku šaru! – Eto mi Polića! – Idealan mladić! – I moj dobri Bojna Bojničić! – I svi su sretni da su u Osijeku! – Dr. Vranešević posjetio me. – Bolje mi je! – Ne jedem još ništa! Posjetio me glumac Maričić u ime redarstva. Moli me da ne čitam "Lazarevo Vaskresenje"! Dobro i to! – Dugi razgovor s tim vanredno inteligentnim glumcem! – Predočuje mi stanje ovoga kazališta! Svi u slozi, ko jedan čovjek! – opisuje mi zloće Baha kad je on tamo gostovao! – Nema spasa hrv. kaz. ako se ne prelomi tradicija Miletić-Bahove ere! – Treba stvoriti **narodni** stil i uliti ljubav za rad kako je ovdje! – Posjeta inž. Šaja! – Muževna elegantna pojava! – Razgovori o buri što se razmahala iza moje slave! – Bačić mi je poslao silu knjiga i ilustracija! – Sam! – Kao u mojoj sobici! – Na 9 ½ u odar! – Mame moja, dobra noć! –

Nedelja, 10. februara 1918.

Sunce! – Proljeće! + 10°R! – Cijelo jutro doma! – Pišem! – Čitam! – Počivam! – Na objed u Carice Milice! – Sa Šajevim! – Svaka je kuća primila jedno herceg. dijete! –

Najotmjenije gospođe imadu svaka svoje malo, poludivlje, jadno biće, koje izgleda kao novo, oprano, očešljano, preobučeno! – I to su tisuće koje idu da uče milosrđe, kulturu, ljudstvo! – Sve vojske radnika, novih slobodnih ljudi, sudija naše mahnite dobe – svi su u tim čoporima već u zametku! – Blagoslovljene ruke što to pripravljaju! – Iza objeda u suncu šetnja! Pa doma! – Pod večer posjeta policaj. šefa grads. kap. Hanžekovića! – Vanredan čovjek! Kao da govoriš s kakvim franc. prefet de police! – Razumijemo se! – Priče o zbrci u vladi i u Pešti! – Pomanjkanje energije i nedosljednost u koaliciji! – Hoće da krpare, pa s jedne strane rogobore a s druge ispričavaju se! – Rauch i Frank im rade o glavi, a oni imenuju Rauchovog zeta, Vučetića bjesnog Frankovca kao predstojnika ovdje! – itd. itd. – Novac! – novac – tu leži Ahilova peta! – Ko nije spreman na siromaštvo za svoj narod, taj nije za posao! – Kapitalistički sluge! – Na večer u kazalištu da čujem "Prodanu Nevjestu"! – Divota! – Nijesam **nikada** uživao tu božansku česku muziku kao sada. Savršeni ensemble! – Lowczynska i Hankin dostojni svake velike pozornice! – Pa ta ljubav za djelo, – ta tajna svake ljepote! – Svaki od njih radio je da udovolji skrovitom uživanju jedinstva. A mali kapelnik Polić! – Jedna velika duša! – Ah! Smetana, – češki kraje, – domovino miline i snage! – Blagoslovljen bio za ovo vrelo sveto i čisto na koje se duša iskrvavljena napojila i vidjela opet život dobrote i truda koji mora da pobjedi nad ludilom varvarstva!... U kavani s prijateljima Šaj i Dr. Kocijan na čaj! – Pa doma, u postelju! Mame moja, dobra noć! –

Ponedjeljak, 11. februara 1918.

Sunce! – Sunce! + 10°R! – Čitam! Henry Barbusse: le Feu! – Zola revolucije! – Novi veliki pisac! – Crta rat kakav jest! Ogavnu mesarnicu u korist manjine! – "Dokle se ne dignu mase i ne unište sve one koji žive od rata, nema spasenja!" – Tako je! – Ali to se ne može u jedan dan! – Doći će vrijeme kad će se objesiti svakoga koji je htio i vodio ovaj rat! – Divna šetnja s Caricom Milicom u parku i po obali Drave! – Najfiniji engleski pastel! Rijeka teče lijena, duboka, plava kao vrijeme! – Mi svi i naši jadi prolazimo, - a ona, kao udes, teče, nosi, šuti!... Na objedu u Milice! – Odavna ne nađoh kompletnije naravi od Miličine! – Kao rijeka u prvome posmjehu pramaljeća! – Ne znaš ni kamo ni otkle – a ona umiruje samim pogledom na taj skršeni mir i tišinu u punome životu! – Počivam doma! – Eto vijesti! – Rusija demobilizovala! – Mir sklopljen s Njem. i Austr.!! – zadnja podlost ruske duše! – Tako valja da bude u narodu koji je robovao i koji se opijao tražeći uvijek razloga života i istine! – Filozofija odricanja! – Zato su podlegli tuđincu koji je njihovome hamletizmu odgovorio: "Muss!" – Bila je naša nesreća u sreći kao i u nesreći! – Na večer u teatru. – Bečka opereta Leo Falla: Die Rose von Stambul! – Koliko truda i koliko veselja u radu za takovu idijotsku kompoziciju! – Kako je to sve staro! – Marasmus senilis u porodu! – Iza operete u kavani! – Pak spati! – Mame moja dobra noć! –

Utorak, 12. februara 1918.

Vise neke zastave za sklapanje mira s Rusijom! – Nakit pokladne ludosti! – A u Zagrebu kriza! – I ja sam bio donekle tome povod! – Sve se drži! – Svuda dokazi da se u ovoj okuženoj atmosferi ne može živjeti! –

Sunce! – Proljeće! + 12°R! – Šetnja s Milicom uzduž Drave! – Lijena voda vuče ljubičaste valove! – Vjetrić poskorupio zrcalo! – More!... more!... Zašto me dozivlješ kad sam te pregorio! – Objed kod Milice! – Sve je harmonija u toj ženi! – Ovako su morale biti božice ili velike vladarice! – Suvereni mir duše u vječnom traženju zadnjeg zašto stvari i ideje! – Doma, pak u posjete bolesnome Dru Vlad. Kovačeviću! – 15 god. s paralizom, izlazi tek na mahove! – On i pok. Neumann stvarali su prvi hrvatski pokret u Osijeku! Nevjerojatne priče o zapuštenosti Osijeka. Sva aristokracija, á la tete Pejacsevich!! mrzili hrvatstvo, zabranjivali pjevanje lijepe naše domovine, govorili njemački i madžarski, pak 20 god. režimom Khuena utukli svaki dašak ratujući dnevno sa Strossmayerom, koji se jedini borio da spasi sjenu narodnog značaja u ponjemčenom Osijeku koji je **prije nagodbe** bio čisto slavenski grad! – Pa da ne blagosloviš i ovaj rat i sve naše muke, koje srušiše tu tvrđavu laži. – Fina otmena vanjština skriva bolnu, al žilavu dušu! – Gospodska gostoljubivost! – Na večer u Milice pak u pokladnu zabavu u Royalu! – Sila svijeta, groteskna predstava, dim, židovstvo, vojničtvo i nešto teško, bezglasno što je tištilo! – Što? – Mir s Rusijom? – Nove bure nad Hrvatskom? – Sve i ništa! – U ponoć u moju sobu! – Mame, dobra noć! –

Srijeda, 13. februara 1918. (Pepelnica!)

Sunca i magle! – Proljeće! – + 12°R! – Izlazim na 11! – U kavani! – Čitam novine! – Čorba! – Šetnja s Milicom po gradu, pa s njome na obali rijeke! – Čar ljepote i mira! – Sami smo – a stabla su još gola! Samo trava pozelenila zemlju! – I rijeka prolazi, teče, tiha, tiha – da ni ne vidiš otkle – kuda! – Samo jedan listak od nekuda jedri – i ti znaš da voda ide! – Gdje i gdje tihano se zakrene, nacrta mali okrug, – sve jedva osjetljivo, – kao da se ispod zrcala nešto miče! – Ribe – ili – tajanstvena igra vodenih duhova! – Pred tobom, na drugoj obali, šuma, gola, – ali spravna! – Predala se suncu – i čeka sok života! – A daljina se smiješi plava, ljubičasta, skromna – i sve šuti! – Lađe počivaju, pijesak se sunča, grad se u daljinu zavio velom proljetnih magla – I sve šuti!... Časovi potpune predaje duše – prirodi! – Oh! zašto ne možemo više uživati proljeće?! – ni ljubav?! – ni svetinju ove šutnje?!... Ubili su nam radost! ... proljeće! – Ispod svakog posmijeha kesi se lubanja jednog obješenog... Tu preda mnom usađen u zemlju šuti kao rijeka – jedan stari top! – Jadan i smiješan! – Tako će do 100 godina biti i s ovim što nam ubiše otadžbinu! – Teče vrijeme, – teče rijeka, – teče čovječanstvo! – Novi Huni su na ovim obalama. – A ko se više sjeća onih prvih! – Teci, teci rijeko udesa našega! Teško nam je – ali nijesmo drugo nego voda koja gleda nebo, vozi blato, zavija se u nevidljivim grčevima – i nestaje u vječnost – u more!... Došli doma! – Divno lice Paoline Borghese sjaje kao mramor Canove! – Hladan i mio! – Nju se gleda, ljubi, – i htjelo bi se gvozdenim maljem da se razbije taj mramorni mir – da

niko drugi ne uživa onaj pogled i one iste božanske šutnje! – Objedujemo, čavrljamo, pa – doma! – Pecija Petrović! – Došao za premieru **Pljuska**! Zagrebački nesnosni ton!... A ipak – nijesam u duši nikada volio Zagreb! – Eto Osijek mi je bliži, – a jedva ga poznam! – Ona mi je duša strana, kao dalekih rođaka, – ovdje se pita i grad i selo, i malo i veliko: "Što?" – I ja sam doma! – Nema večeras teatra! – Opet na šetnji s Milicom po obali, u luci gdje drijemaju plitke lađe, brodići, šajke! – Crljeni oblaci na nebu i u rijeci! – Neko me zove, daleko, daleko! ... Na čaju kod Milice! – U razgovoru do 8 ½ – pak na večeru s njom i s Bačićevim u Royalu! – Na 11 doma! – Mame moja, gdje si? Rijeka teče, teče i zove!... Dobra noć! –

Četvrtak, 14. februara 1918.

Maglovito, tiho pretproljeće! – Živim u nekoj tihoj tuzi! Slušam hod vremena što prolazi i – ovaj život hotela i to je sjećanje! – A probudim se iz snatrenja i znam da je to opet šetnja u tamnici! – Pišem! – Na 11 ½ slazim u kavanu! – Razgovor s Axmanom i Malinarom! – Na objed u Milice! – Sva ljepota i bogatstvo, i konfort i duhovitost – sve će to opet nestati! Ima sjedalica, zakutaka, pogleda koji su ti mili i davni. Još par dana, pa nestade te kuće, te harmonije, tog uživanja. – Sve selimo! – Do sto godina neće biti ni naših kosti! – Vraćam se doma, počivam! – Dažd! – Knjižar Radoslav Bačić šalje mi svu silu ilustracija i 500 K. ostatak sakupljanja Građ. odbora! – Bogu hvala! – Koliko sreće, a ipak – ta me više ne gane! – Imam novaca – ali... sve ostalo mi fali! – Žalost za ropskim rodom, progonstvo majčino, – i bez krova, – i bez mladosti!... Eto dažda – i eto ludijeh misli! – To je kad si presit! – Na 6 ½ u Milice na the! – Paolina Borghese u tamnom vazduhu starijeh slika, s iskrama srebra u sutonu, dakle čaj romori! – Prelijepa se glava prignula pod teškim pramovima kraljevskih kosa – pa sluša, sluša moje čaranje prošlih dneva! – Ona ima sve – a ipak!... U kazalištu! – "Pljusak" Pecije Petrovića! – Poluprazno! – Dobra šala ali razvučena i prazna! – Igralo se loše! – Bez humora! – Iza predstave u hotel Royal! – Sniježi!... Sve ludosti Februara u jednome danu! – Sjedimo okolo stola u "Wintergartenu" Bačić s gospođom i Šaj! – Plemenite duše! – Bačić, prerijetki tip francuskoga knjižara! Elegantan, umjetnik, patriota, a dobar račundžija!... Toga nema u Zagrebu! – Šaj, aristokratska vanjština i gospodska otmenost! – Značaj! – Vidi mu se odgoj u bogatstvu! – Vas veliki imetak Sigmunta Klanova progutan od oca mu! – A sad on se trudi i hrani sebe i majku! – a ne prigiblje šiju "alla Croata!" Zovu me u Đakovo! – Hoću li odoliti tome trudu? – i tim uspomenama! – Na 11 ½ u odar! – Mame moja, dobra noć! –

Petak, 15. februara 1918.

Sunce! – Sunce! – (– 20°R jutrom) – Na objed u Milice! – Veliki sniježni oblaci! – Pahuljice se igraju u suncu! – Večera kod Rad. Bačića! – Krasna kuća! – Idealan par! – Sve su to kulturni radnici za frontu narodne obrane! – Srce i srce! – Toga u Zagrebu nema! – doma u 11 ½. – Sniježi! – Puste široke ulice bjelinom pokrite! – Mame moja, dobra noć! –

Subota, 16. februara 1918.

Sniježi! +2°R! – Sjedim sve jutro doma. Razgovori s dragim kapel. Polićem! – Fina muzička duša! – Vidi se da je odgojen u Italiji! – O podne u kavani s Jelkom Muač. Pak eto mi gr. kapet. Hanžekovića! – Idealan čovjek! – Ima smisao forme i salonske ironije. I tako uspije u čemu hoće! – Tako me moli da još ostanem – i ja ostajem! – Čemu ta briga? – Opasniji sam možda u Zagrebu!? Umro je od kapi **Khuen**!... Requiem aeternam! – Koliko uspomena! – Tirjanin volje i korupcije! – Veliki um pokvaren od Carstva Laži u kom je živio i za koje je dao i dušu i tijelo! – I prokletstvo će naroda, dokle god bude roda i poroda, pratiti njegovo ime, jer je on trovao duše! – Htio je dokazati da se od Hrvata može učiniti sve najpodlije – i uspio je strahom i silom – ali dosta je jedna duša da ne popusti i sramota je njegova gotova. A ta je duša bio moj **otac**! – Stradao je i nije se prignuo! – Začetak smrti papice je u bezočnoj nepravdi Khuena, koji ga je lišio i plate i mjesta. Ali i začetak Khuenove propasti! – Pravda je došla, – kako i sada već dolazi! – Nema zločinstva koji se ne okaje! – Na objedu u Milice! Dala mi je V svesku "Anthologie des Poetes Francais"! – Koje blago! – Svi dragulji svijeta vezani u jednoj korici! – Najsavršenija moderna lirika! – I svi su crpali iz nje! – Naročito Nijemci i – Srbi! – Pa došao rat – i ti sad prebireš prstima te safire, te rubine, te zmeralde – a ruka ti dršće kao da si otvorio relikvijar nakita pokojne majke ili žene!... A ovo će opet zasjati na čelu Francuske – neumrle! – Večer u kavani s Muačevićevim i familijom Dra Muže! – Krasan tip veseljaka i ironiste! – Ne izlazim! – Popio dva jaja i čaj, pak rano doma! – Sniježi! – sniježi! – Vjetar zavija! – A ja u krevetu, molim se za tebe majko! –

Сјећања

Nedjelja, 17. februara 1918.

Mećava! – kao o Božiću! – Sve zadušeno u snijegu! – Čitam Knjiž. Jug! – Izvrstan broj! – Prelijepa novela našega Bartulovića! – Finalmente nešto što bi i Evropa mogla čitati! – U sobi mojoj pišem ove uspomene! – Imam nostalgiju za mojom sobicom u bolnici! – Na podne u saonicama i vijavici s Jelkom Muačević do njih u donji grad! – Divna vožnja! – Letimo u bijelome orkanu a zvonca, zvone i sve je umuklo! – Bez daha doletih u topli, gosposki stan! – Kao u Kinematografima! – Sve se mijenja munjevito! – Proljeće je već pjevalo na obalama probuđene rijeke, a evo nas, danas u stepama Rusije! – Kako se mogu voditi revolucije u takovim mećavama? A ipak ni priroda ne zaustavlja logiku istorije. – Razgovori u prijatnom srpskom domu. Dobri g. Vaso! – Upoznao Dra Muačevića. Krasan, fini mladić Milan! – Sretna li je mladost! – Vidjeće i uživaće! – U 4 sata s Jelkom letimo u saonicama u teatar. Došli na 2. čin "Toske"! – Oh! ta muzika Italia mia! – Suze mi lazu niz lice! – "Vissi d'arte, vissi d'amore!" – Katica moja mila!.. Plačem u dnu lože za dalekim **mojim** svijetom!... Idem iza kulisa da se rukujem s izvrsnim pjevačima. Jedva mogu da govorim s Lowczinskovom! – Uspomene me dave! – god. 1914!... Koncerat u fratara bijelih!!... Ne, ne! – Prošlosti nema! – Moramo živjeti za osvetu današnjih dana" – Iza kazališta u kavani. – Orkestrica Bečkinja, uspava mi bolnu dušu ritmom valcera. – Oko jednog stola

šampanjiziraju Njemački avijatičari! – Idu na Balkan! Krasni, plavokosi, ugojeni, veseli ljudi! – U očima im je prezir za sve ono što ih okružuje! – Kako ih mrzim! – U 8 ½ doma! – Ne mogu da spavam! – Orkestar mi dole budi jedva utišane uspomene! – Čitam prekrasne moderne francuske liričare! – A! To je balzam! – Sva ljepota! – To će uvijek pobjediti! – Mame moja dobra noć!..

Ponedjeljak, 18. februara 1918.

Veliki snijeg, – i veliko sunce! – Pišem! – U 11 ½ u kavanu! – na podne šetnja s Milicom u dubokome snijegu! – Richard došao: Tri dni se vozio iz Zagreba! – Na večer u teatru s Jelkom i Ljubicom Muačević! – "Die Rose von Stambul" – Mon Dieu quelle betise! – Na 10 ura u Royalu! – Šampanjizirali smo! – Pak spati! – Mame moja, gdje si? – Kako je ovo sve ludo!.. Dobra noć! –

Utorak, 19. februara 1918.

Snijeg i sunce! – Ispravljam Trilogiju i Smrt Majke Jugovića za Bačića! – Divna vožnja u saonicama s Jelkom Muač! – Objed kod Milice i Riharda! – Bačić mi daje 500 K. za novu ediciju Trilogije! Vraćam, jer mi Hum. Knjiž. nuđa novo izdanje. – Počivam! – Pripisujem! – Večera u Royalu s Milicom i Rihardom, Šajem i Zlatom! – Milo društvo! – Uspomena iz domovine svih ljepota: Pariza i Italije! – Na 11 ½ u moju sobu! – Mame, dobra noć! –

Srijeda, 20. februara 1918.

Snijeg! Led! – -6°R jutrom. – Prepisujem Smrt Majke Jugovića! – Koje uspomene! – Počeo sam ja u kućici šior Stipe Harašića u Supetru. – Mame je često na večer sjedala uza me i vezla svoje tihe, vedre snore – a ja pisao ovi prvi čin, – pun slutnja, nada i bezimenog, neizrečenog straha!.. Novine! Njemačka sama započela opet rat protiv Rusije! Poludila je! – Opet nova, protivna vijest! – Bolševiki prignuli glavu i potpisali mir s Njemačkom i Austrijom! – Sve vicinalne željeznice biće prenesene u Ukrajinu da nose hranu Njem. i Austriji!.. Samo Bog nas može spasiti!... I spasiće! – Objed kod Milice i Riharda! – Odlazak Riharda! – Opet Madžarske novine o mojoj slavi!! – I komar može razbijesniti – hijene! – U teatru! – Pijem opet iz gorskog, čistog vrela Smetanine muzike! – Češki narode! – Jedini junače! – Da nema njih i Srba, – Slavenstvo bi bilo sramota! – Iza teatra u Royalu! – Pijani vječ. Lopašić! – Nećak pok. Rade i Anete! – Iz buništa glas prošlosti!... Na ponoć u odar! – Mame moja, dobra noć!...

Četvrtak, 21. februara 1918.

Sunce u snijegu! – rano: – 7°R! – Prepisujem "Majku Jug." – Svaka riječ jedna suza i jedna kletva! – Objed kod Milice! – Čaj kod Milice! – U teatru na **Pljusak**. – Igralo se bolje! – ali komad velika mizerija! – U kavani s Milicom i sa Šajevim!.. Doma na 11! – Mame moja, dobra noć!

Petak, 22. februara 1918.

Blago, toplo vrijeme! – Sve se tali!.. Prepisujem M. J. – Na 11 u kavanu! Zle vijesti! – Sami Rusi zovu Njemačku da ih uredi! – Moloh ulazi u veliku Rusiju! Čitao "Journale de Geneve"! – Članak gdje kaže da je jedini spas udovoljiti svim narodima Austrije i Balkana i stavit ih pod Habsburgovce sa glavnim gradom Bečom!!... Pa da se za to mi borimo?!... Snuždeni, jadni, objedujemo Milica i ja bez riječi!... Zar će nepravda da pobijedi?!.. Doma!.. U Zagrebu crne kozice! Pripravlja se slava za 100 god. Petra Preradovića!.... Čemu?!... Čitam na večer kod Milice, pred Šajevim i Bačićem "Lazarevo vaskresenje!" – Svi plaču! – Kako je to tragično! – Svi jadi one tužne majke bili su zaludu! – Ono što je tek došlo na nas, nadmašuje sve bolove čovječanstva! – Pa za to smo i tako žalosni! – Crne uspomene, crne vijesti, crna budućnost! – Na sreću došla večera! – Dobra Zora Barlovička s nama! – Fina narodna duša! – Zato je Bah neće! – Ostali smo do ponoći! – Zadnja večera Milice u Osijeku! – Kako će žaliti što ide u Zagreb!... Mame, dobra noć!..

Subota, 23. februara 1918.

Mokro, vjetrovito! – Prepisujem! – Objedujem u hotelu!... jer je kuharica Miličina bolesna! – Počivam! – Pišem! – Veliki vjetar! – Na čaj kod Milice! – S njom u hotelu na večeru sa Šajevim! – Na 10 u odru! Mame moja, dobra noć! –

Nedjelja, 24. februara 1918.

Veliko proljeće! – sunce! – Ustao rano! Prepisujem! da ubijem buru misli! – Sve se raspada! – Nema Rusije! – Nema Slavenstva! – I Rumunjska hoće da sklopi mir s Njem. i Austrijom! – A mi slavimo Petra Preradovića! – Generala i sanjara! – I sve što je on pjevao, sve je porušeno, oblačeno, pogaženo! – Idilična vremena kad je "sablja" mogla pjevati o Slavenstvu i o Srpstvu! – Objed kod Bačića! – Počivam! – Prepisujem! – Kiša! – Večera i razgovor kod Milice! – Stan joj je na pola ispražnjen! Seli se u Zagreb! – Žaliće! – Nije to bio muž za nju! – Trgovac – i princeza! – Doma na 10! – Mame moja, dobra noć! –

Ponedjeljak, 25. februara 1918.

Kiša! – Snijeg se rastopio! – Prepisujem! Svršio sam! – Dr. Gutschy telegrafiše, da se danas otvara moj paviljon u bolnici! – Bilo je crnih kozica! – Kod Bačića! – Predao mu manuskripte! – U kavani! – Čitam novine zagrebačke i svjetske! – "Journal de Geneve"! – Raskomadanje Rusije! – Drobi se! I od nje se tresao svijet! – I ona je bila sama za sebe sve Slavenstvo! – A sada 2 Židova kidaju meso jednoga svijeta i bacaju cijele pokrajine u ždrijelo Njem. Moloha!.. Dobro je da se vidi sva istina u lice! – Poremetio se rad cijelog zem. planeta! – Mogu nas progutati kao kamenicu! – Došli smo do ataxija! – Je li to kraj – ili početak?.. Objed kod dobrih Bačića!.. Doma! – Počivam! – Izašao malo u šetnju! – S Milicom i Bačićevim na večeri u Royalu do 11! – Sjednice za stvaranje jedne patriotske Banke! – Ljudi znadu što je nužno za uspjeh! – Mame moja, dobra noć.

Utorak, 26. februara 1918.

Sunce! – Proljetni vjetar! – Bartul. mi telegrafiše da mu pošaljem "prilog" za Preradovića! – Što da kažem kad ne smijem da kažem ono glavno! – Objed kod Bačića! Čaj kod Milice! – U praznoj kući! – Ona kraljevska ljepota kao da već žali stvari što umiru. – Navršila danas 30 god! – Da nema one divne dječice rekao bih da je promašila život! – Gdje je muž koji bi bio oživio ovaj mramor? – Večeras u teatru. Po treći put divnu "Prodanu nevjestu"! – Dosta je ovog umotvora, da dokaže svijetu pravo naroda svoga na slobodu! – Oko mi se zamaglilo! – Izašao, stavio kapljice, pak se šetam po tamnim ulicama. Krasna "eaux forte" vitke gotike ovđ. crkve u mjesečini! – Daleka spomen nordskih krajeva! – Svršio večer u Kav. Royal. – Walcer! Walcer! – A novine došle i naviještaju posljednji slom Rusije pod bičem Njemačke! – Izdajice potpisuju mir na milost i na nemilost, – a kolju i pljačkaju svoj narod! – Tako je poginulo i rimsko carstvo – a tako eto i ono Romanova! – Stado robova ne može inače da svrši! – A mi?.. uzao se okolo nas priteže!.. pa da pjevam stogodišnjici Petra Preradovića, patrijara Sveslavenstvu?!.. Nemiran, poražen i idem spati! –

Srijeda, 27. februara 1918.

Divotni proljetni dan! – Sunce, sunce! – Zemlja se rasteže! – Vječno vaskresenje! – A ljudi se kolju!.. Šetnja s Jelkom Muač! – Njezin roman s Milicom! – Napisao sam Bartuloviću otklanjajući poziv da pišem o Petru Preradoviću! – Rekao sam mu da bi bila laž sada govoriti o "kulturnoj slavi" kad Moloh slavi pobjedu nad njegovim idejama! – Nestalo Rusije, zadavljena Srbija, raskrvarena Bosna, ogladnjela Dalmacija, – a ja da slavim njegove naivne snove Jugoslavenstva opasane austrijanskim portepe-om! – Nikada! – Objed kod Bačića! – Spavam! Izlazim u 6 sati! – Šetnja po ulicama u sutonu! – Opalno nebo smiješi se i drijemuca. – Crkva kao crljeni teatar penje se put neba i cvate tiha i ponosita. – Divna li je kad joj sunce još pali vrh a sva je dole zagrizla

u ljubičnu maglu! – Odavna ne vidjeh ljepše moderne crkve! – A sama u tome gradu malih kućica, trgovaca, purgara.. Kočije vučene rasnim konjima projure i izgube se u pustare gdje vladaju bogataši bez ponosa i ljubavi: – Kako je duh vremena zaostao. Ovdje je sve bez lica, bez živaca. Begovski vazduh osmanlija vlada u kućama, nenarodnih velikaša. Ista raja, ista svijeta! – Živiti i uživati – to je Slavonija. Samo mladost, – nova buntovnička mladost prijegora i osveta doma vratima presitih! – Samo "boljševici" mogu vratiti zemlju i ponos ovome stadu robova!... Večera sa čajevima u Milice! – Pak svi zajedno u teatar da slušamo "Stambulsku" glupost! – Pak u kavanu! – U ponoći. Legao" – Mame moja, dobra noć!

Četvrtak 28. februara 1918.

Evo konac sretnog i čudnog mjeseca! Pobjego iz "zatvora" nakon 3 ½ god! – da živim malo po gospodsku! – A ipak samoća i skromnost me dozivlju! – Osjećam kako griješim uživajući malo udobnosti! – Novi tužni dani će doći!.. Već ih vidim iz daleka da dolaze!... Moja mala sobica, moja dumno, – crkvica!... Zašto sam danas žalostan kad ustadoh! – Prva mi je misao bila: majka! ... Ah! koja tuga!.. gdje je? Kad ću poljubiti one mile oči?!... Bože, Bože! Smiluj mi se! – Čitamo novine. – Konačni slom Rusije! – Sve se raspada! – Njemačka vojska ulazi sve dalje u nju i plijeni sve! – Svuda se po Rusiji stvaraju državice koje ratuju između sebe, kolju se! – Sve pak zovu Njemačku i Austriju u pomoć da ih spasi od ubijanja, od pljačkanja! ... I nestade Rusije! .. Nestade Slavenstva! – Mi se moramo sami spasti! – To je sve posljedica zločinaca Romanova! – Imali su jedan svijet u ruci, – a tog su muzli i gnjavili i kuntovali i ubijali. Da mogu oni sami uživati sa legijama svojih plaćenika!! I to smo morali doživjeti! – Naš je udes zapečaćen! – Sad će slomiti i Francusku, – i onda smo nestali i mi u moru Nijemstva!... Da bar umremo brzo!.. Ovo je umiranje užasno! Lude misli! – Kao da narodi umiru! – Kao da je nužno da mi vidimo naše spasenje!. – A svi oni milijuni našeg roda koji umriješe i ne vidiše osvećeno Kosovo! – Doći će i naš veliki čas!... Ali je teško!.. Vozim se u elegantnoj ekipaži Steve Kovjanića sa gđom Bačić, preko Drave u Madžarsku! – Stepe, stepe!... Gavrani i vrane po mrkoj zemlji... U daljini gola stabla, pa bare, pa cesta, cesta, cesta!.. Eto nas u Belye! – Odanle u Dardu!.. Sve uredno, gosposko, čisto! Mada je blata i zime – sve su kuće i dvorišta i ljudi čisti, uredni! Sve je zidano: stupovi držae trijemove! Izgleda ljepše od mnogih ulica u predgrađu Osijeka i Zagreba! – U Dardi gledam dvorac kneza Schaumburg-Lippe – pak pustaru Erzherzoga Friedricha!.. Svuda ih ima! – Kao bolesti! – U Dardi je Sud i 12 advokata! – A sve bogato, gospodsko! – Koja razlika sa selima slavonskim a još više hrvatskim. – Ko je kriv da je ovdje kultura a u nas još primitivno tapkanje? – Bi li i kod nas ovako bilo kad bi bili slobodni, naši? – Pitanja, bez odgovora! Ali Česi su odgovorili: jest, i još bolje! – Na večeru kod Bačićevih. Mili mladićak osmoškolac Pepo Broschan! – Fino, otmeno dijete! – Vidi se da čita i da je – Evropljanin t. j. Ne-njemac! – Na 10 u postelju! Mame moja, dobra noć! –

Osijek, 1. marta 1918. Petak.

Veliko proljeće! – Sve jedna vedrina! – Pišem, šetam se, plandujem po Osijeku kako sam to činio svuda gdje sam boravio. Malo se može naći u širini, duljini i banalnosti ovih ulica i u pomanjkanju svake perspektive ili vidika. Osjećaš da si u ravni u beskrajnoj. – Vrtim se okolo lijepe gotske crkve! – Koliko je ljepša i umjetničkija od žalosne "rekonstrukcije" Zagrebačke katedrale! – U crtama cijele zgrade jest ritam jedne ideje i uznesenja jedne molitve! Smeta me samo crljena boja – kao Đakovačke! – Nema ti do kamena! – Ali valja da ga naše sunce porumeni! – Na objedu u Milice! – Između sanduka i praznog stana. – Čudne li žene! – Mir statue, razbor starca, a ljepota antičkih božica! – Kao da sluša uvijek glasove koje ona sama čuje! – Izgubljena duša u jevrejskom, trgovačkom milieu! – Bila je rođena da ljubi i da vlada u Srbiji! – Iza objeda malo počinka! – U 4 ½ s Milicom u našijeh Šajevih! – Fini Zagrebački par! – Na 7 u kavani dočekao Jelku Muač. i njezinu simpatičnu rođakinju Ljubicu Muač. – a ona je kći jedne Gavelle iz Zagreba! – Svi u kazalištu! – Prepuno! – Nervozna napetost! Borba između dviju operetnih pjevačica: Halasi i Kraus. Krausova pjeva prvi put "Rose von Stambul" u kojoj je Halasijeva do sada pravila furore! – Cvijeća na hiljade! – Aplauza "kao meni"! – Stare borbe! Od vajkada se i u velikim centrima događaju ovake šaljive borbe! – Ali ipak Krausova nije pobjedila Halasijevu! – Važna li pitanja! – U tome orkanu strahote! – I to je već bilo! – Pismo moga Nika Bartulovića iz Zagr. s programom svečanosti za 100 god. Preradovića! Uvijek ista banalnost oficijelnih proslava! – Hoće da bude Kulturna "Slava"!! – Kao da ima sada Kulture u borbi za "biti ili ne biti?!" Đalski je predsjednik – "e tanto basta"!.. Bevanda i uspavanka! – Iza kaz. u kavani do 12 ½ ! – Muzika bečka i "lijepa naša domovina!" – Saveznici! – Napokon u postelji! – Mame moja, dobra noć! –

Subota, 2. marta 1918.

Rođendan Papice! – Bilo bi mu 86 god! – Moli se za nas! – Vruće proljeće! – Izlazim iz kaputa! – Na objed kod dragih Bačićevih! – Koji lijepi, skladni familijarni život! – Počivam" – Na večer u Milice, pak s njome i s Bačićevim u kazalište! – "Sablasti"! – Kako je to staro! – Atavistički problemi izgubiše svaku savremenost! – U toj orgiji okrutne energije, ko će da misli na pojedine, tajne, domaće tragedije sifilitičara! – Predstava izvrsna! – Bolja nego li ona u Zagrebu! – Iza predstave na večeru kod Bačićevih s Milicom! – Krasni hladni menu, dobra kapljica i četvero ljudi okolo lampe, a ti ljudi svi složni u osjećanju i čuvstvovanju! – Što ćeš bolje?! – Dopratio u 12 ½ Milicu doma! – "Ja sam uvijek sama!" reče ona u tmini! I razumijeh klasičnu nepomičnost onog lica od mramora! – U 1 sat u postelju! – Mame moja, dobra noć! –

Nedjelja, 3. marta 1918.

Vedro! – Sunce! – Proljeće! – Novine! Demonstracije u Zagrebu za Jugoslavenstvo" – Iskre požara svijeta" – Mir Njem. i Austr. Ug. sa Rumunjskom!!! Pa će doći onaj sa Srbijom i Crnom Gorom!!! – Sve je moguće! – Nema više nego logike! – Antanta je potučena kad nema Rusije! – Što će ostati od našeg jada!! – Za to smo umirali?!... Idem u Tvrđavu s dragim malim Broschanom! – U stari franjevački samostan! – Tu je vojni Spital! Dajem se "cijepiti" od Dra Darmaya Madžara! – Četvrt sata konverzacije u golome tijelu! – Ne boli me! – Vraćam se pješke sam! – Krasnog li starog "biedermayer" – grada! – Originalniji od zagr. Gornjeg grada! – Kako se tu razumije da je Osijek bio zadnja tvrđa protiv Turaka! – Vojničtvo i aristokracija slavonskih begova stvoriše milieu elegantne sićušnosti i otmene jednostavnosti! – Imade kuća, crkava, ulica za stotinu slikara! – A nikome ne dođe na pamet crpsti iz tog blaga! – Vidjeh sjemenište! – Stvorio ga Strossmayerov duh, a sad je leglo rušilaca njegovih ideala! – Objedujem u Milice! Došla joj je majka: Zagrebački "trač!" – Koalicija igra svoje zadnje karte! – Hoće da umiri Madžare e da joj ne pobjegne vlada iz ruka! – Pogibeljna igra! – Mislim da je politički mudro ponašanje, – ali sa sentimentalnoga gledišta – ona postaje stara "narodna stranka" t. j. madžaronska! – Da nema nje, došli bi komesari i frankovci! – A to bi bio zadnji udarac Hrvatskoj. Pritajena podlost bi prošla sva u tabor "Hrvatske" – i mi bi imali opet progone Srba itd. itd. – Pomanjkanje značaja i individualnosti jest ono što me uvijek odbijalo a i sada uvijek odbija od Zagreba! – Cijelo poslije podne i večer u teatru! – **Boheme**! i u onoj traljavoj kućici, i u onoj čednoj izvedbi Puccini, – Italija –, me shrvala od miline i bola. – Na večer opet "Ruža od Stambula"! – Glupost, ali – ima života, mahnitanja, i po koji kutić gdje raste cvijet starog "valcera" – Izgubljeni mirisi! – Iza teatra u kavani Royal. – Na 12 ½ doma! – Mame moja, dobra noć! –

Ponedjeljak, 4. marta 1918.

Oblačno, – toplo vrijeme! – Vjetar! – Čitam Bordeaux-ov: "Ouvre tes yeux!" – Krasno djelo! – Samo Francuzi znadu zgraditi romane! – Arhitektura je to klasičnog stila! – Čaša kristala i dragulja u kome može biti i loša vina! – Rusi nijesu imali formu u svojim velikim djelima kao ni u mislima, ni u politici – a ni sada u slomu sve njihove države! – Sve se drži! – Objedujem s Milicom i Bellom Pop. – Na 2 ½ idem u ekipaži Kovjanića sa Šajevom, Bačićevima i mi tri u Pejačevićev dvorac **Retfalu**, na kraju Osijeka!.. Sav čar gospostva i prošlosti obmamio me u jedan mah! – Franački fini "Pavillon de Chasse" koncem XVIII vijeka! – Prolazimo kroz 18 soba u parteru! – Jedna ljepša ukusnija, dražesnija od druge! – Sve u "kretonama" zategnuto i pokućstvo i zidovi, – a na okolo divotne commode, stolovi, stolići, etažere, biblioteke, fotelji, postelje – u najčišćem "Louis XVI" i franc. "Louis Philippe" (Biedermeyer) – Bronze, divni "lustres" a svuda slike i slike! – Cijeli život **dvorske** "aristrokacije" XIX vijeka" – Posjete kraljeva, posjete rodbine, utrke konja, malo religije, mnogo brakova, a nigdje traga pravome životu "slavonskog" spahije koji muze zemlju, muze ljude, imade

sve žene, sve djevojke, trčkara po pustama za suknjama i za dobrim kapljicama, pa kad mu je toga dosta, onda ide u Beč da posjeti svu tam. aristokraciju, da bude primljen u audijenciju i bude pozvan na Hofball itd. itd. a ta krv u Pešti! – A svuda ona karakteristična crta austrijanskog vis. i nis. plemstva: da se, za Boga, ni časkom ne zaboravi da su grofovi – "baruni", "von" i ! – Za to svuda grbovi i krune!... Koja razlika u dvorovima Talij. i Franc. aristokracije! – Gdje su veliki slikari koji ovjekovječiše one palate ljepote i ukusa? – I onaj vazduh duševnog superioriteta?!.. Sve je tu skladno, otmeno – ali bez duše! – Ljudi koji su tu živjeli – nijesu ljubili te stvari, kao što nijesu ljubili ni narod! – Ta za to im slike po zidovima gledaju svijet ali ne sebe. – Nema ni truna sugestije nestalih stvorova koji bi bili ljubili, trpjeli i živjeli! – Jedan idealni Sanatorium! – Divni park od 20 jutara daje mu pravi okvir! – Kiša je počela padati! – a s njome poezija ulazi – ona koje dosad nije bilo u tome čarobnome gnijezdu! – Da se otvore ona vrata – da uđe – moja Mamica!.. Pa svi dragi odsutni, i svi mrtvi naši!.. Pa da kuća odjekne plamenom naših misli, naših zanosa, naše umjetnosti, naše ljubavi za kuću i za otadžbinu!... Snovi!... Vraćam se! – Na večer s Bellom i Milicom na gen. probu Werthera! – U traljavom kazalištu, bez iluzija i bez opsjene – eto Massenetova muzika – kao ona kiša, budi u meni sve čežnje i sve skrovite preslatke tuge! – Ljubiti znači trpjeti! – A to je što čini život tako lijepim! – U 9 na večeru u prijatelja Bačićevih! – Milica kao od mramora! – Velika se žeđa za životom krije ispod maske tolike spokojne snage! – U 11 sati doma! – Mame, dobra noć! –

Utorak, 5. marta 1918.

Kiša! – Toplo! – Zemlja rađa! – Njem. i Austr. sklopile mir s Rusijom! Podlaci! – Ispraznili Malu Aziju i predali je opet Turčinu! – I to su Slaveni!.. Pljuvam im u lice! – varali nas od iskona – a sad nas ubijaju! – Pfui! – Svaki Njem. lupež vrijedi više od čitave njihove inteligencije! – Stado i ništa drugo nego stado! – Pismo drage Kriste Đorđ! – Ipak me ne zaboravljaju! – U Zagrebu Korošec probudio duhove! – Česi, Srbi i Slovenci! – I Slavena više nema! – Objed kod Bačićevih! – Počivam! – Vrijeme teče u neradu! – Uživam u pauzi pokoja. – I to će prestati! – Kupim osjećaja, vidika, crteža, sitnica! – Što će se iz toga poroditi? – Večer s Milicom u pola praznome stanu! – Večeramo kod Bačićevih! – U 11 sati doma! – Mame moja, dobra noć! –

Srijeda, 6. marta 1918.

Napola vedro! – Hladno! – Pisao mamici! – Došao je Richard Kr.! – Priče o krizi bana Mihalovicha! – Odviše pošten čovjek za to "carstvo laži". Raskomadaju Rusiju, raskomadaju Rumunjsku, vraćaju Turčinu Jermensku, Anatoliju, Batum itd. itd. – pa hoće da Jugoslaveni dođu do svojih prava! – A ipak logika je logika! – To je sve sjeme budućih ratova i oslobođenja! – Na objed kod Bačićevih! – Odlučio otputovati u ponedjeljak s Krausovima! – Nadvornik kod mene! – U kazalištu! – Pjeva se "Werther": – Dobro! – Ozbiljno i ukusno! – Mirko Polić izvrstan dirigent orkestra. Massenet je

pjesnik među kompozitorima. – Iza teatra u Royalu! – Druga muzika, drugi svijet! – I tako dani teku!... Mame je u Mentonu!.. More, hridi, pome ljubite je vi mjesto mene! – Bog te čuvo, majko! – Dobra noć! –

Četvrtak, 7. marta 1918.

Kiša! – Novine! – Njemačka ide u Odesu! – Mir s Rumunjskom potpisan! – Gubi Dobruču i obalu Dunavsku!!.. Obruč se kida! – Antanta je izgubila igru!.. A mi?!.. Sve se to tek može kratko napisati – toliko je strahote u tome! – Objed u Bačića! – Malo groznice od "cijepljenja". Počivam sve pobjede sam! – Nemiran sam! – Nerad i plandovanje i to je teret! – Na večer u kavani pa na večeri u Hotelu s Milicom i Richardom, s Bačićevima, ing. Weissom (idealan čovjek!) i Šajem! – Milica i Rihard prošli su u Hotel! – Ostaviti svoju kuću i svoje mjesto – pa promijeniti život u tuđini – koja snaga i koja pogriješka! – Razgovori o rasulu Rusije! – Kao rimsko carstvo! – Glupi egoizam Careva u jednom i u drugom slučaju! – Koja razlika s Franc. revolucijom! – Jakobini i Sans Culottesi mrzili su tuđinca i radili su za jedinstvo otadžbine kao i Louis XIV! – A Slavonsko-azijatska tupa masa shvatila je u prevratu samo utilitarističku stranu! – doći do posjeda! – Proći će pokoljenja dokle se od kožina stvori opet jedan kip, – i jedan tip! – Na 11 doma: Mame moja, dobra noć! –

Petak 8. marta 1918.

Kišljivo! – Pišem članke za Zagr. novine o mojem boravku u Osijeku! – Moram im kazati istinu! – Objed kod Bačićevih! – Poslije podne posjete Mirka Polića i dragoga Đuka Raića pa Dra Kocijana! – Oprosna večera u Royalu što nam ga daju dobri naši Šajevi, Krausovi, Bačićevi i ja! – U ponoć gore u moju sobu! – Mame moja, dobra noć! –

Subota 9. marta 1918.

Sunce se smije kroz oblake! – Suho! – Pripravljam se na povratak! – Nerado! – Krštenje maloga Bačića! – Rodio se 2 dni prije moje slave kad se prikazivala **Trilogija** – zato ga zazvaše: Orsat! To staro naše ime Gospara doletjelo je kao pelud vjetrom! – Hoće li mu donijeti sreće! – Kanonik Horvat, đak Strossmayerov, krstio ga je. Kao svećenstvo u Osijeku, drži se daleko bujice narodnog ujedinjenja! – Tim gore za njih. – Voda će ih odnijeti! – Lunch! – Rihard Kraus bio kum! – Objedujem u gostioni! – Spravljam moje bagalje! – Sunce! – Izlazim u proljetni čar. Šetam se da upijem sliku života! – Kupio narodnih vezova za darove! – U Bačićevoj knjižari! – Ugovorio za razna izdanja mojih djela! – Primio 500 K. za novo izdanje Trilogije!. Ne veseli me novac kad ga ne mogu dati mojoj majci! – Večera krštenja u Bačića! – Dr. Horn i gospođa, Šaj i gosp., Richard i Milica, inžin. Weiss, fini, aristokratski tip! – Viši gospar nego svi

Pejačevići etc! – Pa da rasa ne može dati i najodabraniji cvijet! – Do 11 ½! – Ne mogu više!.. Legnuo kao **boa** konstriktor! – Mame moja, dobra noć. –

P. S. Dušan Popović oženio se! – Bomba! – Uzeo krasnu malu Vidu Despot! – Bože daj da se uredi i smiri! Velika intel. snaga, vezana od sprdnje i od dugova! – Sad će tek početi da radi! –

Nedjelja 10. marta 1918.

Sunce! – Proljeće! – Zadnji dan u Osijeku! – Bagalji! – Sunčam se po gradu! – Objed u Royalu s Krausovim i s Weissom! – Peče me rana "cijepljenja" na ruci" – Čaj kod Bačićevih! – Sve to prolazi kao obale rijeke kad se po njoj voziš! – Toliko lijepih vidika, časova, poznanstava – sve će to biit sutra **san**! – I tako je cijeli život! – Gledajmo zato obale, pozdravimo one koji ostaju – i vozimo se dalje – i dalje – do luke svih pokoja! – U 9 sati u Royalu na pivo i razgovor sa Šajevim i Weissom, – pak u odar! – Mame moja! – dobra noć! –

Ponedjeljak 11. marta 1918.

Sunce! sunce!... Rano ustao! – Spremio sve u sanducima! – Pišem zadnje oprosne listove! – Objed kod Muačevićevih! – Nije mi dobro! – Ruka mi otekla od cijepljenja! – Zadnja vožnja Tvrđavom i donjim gradom! – Posjetio gđu Irenu Muač. rođ. Gavella! – Poznanstva od pre 44 god! – Doma! – Groznica! – Eto grad. kapetana Hanžekovića, da me moli da putujem stanicom donjega grada jer da se spremaju ovacije?!!... Ban, posebnim prezidijalom, učinio osobito odgovornim vel. župana Adamovicha za svaki usklik što bi se meni u čast čuo!!... Vidi se da nema Rusije! – I to su sve milijunaši, velikaši koji pak strepe za položaj! – Ma što je to da čim su ljudi materijalno neodvisniji u Hrvatskoj, tim više žele biti sluge! – I to sluge kakvih gospodara!.. Došao Rihard! – Odlučio sam da ne idem! – Trpili bi đaci nedužni! – A zlo mi je! – Opraštam se s Milicom i Rihardom! – Kako me vole! – Eto odoše! – A ulicom vrvi svijet na kolodvor da me pozdravi! – Ležim! – Eto Dra Vraneševića! Zavija mi ranu! – Pa eto Šaja! – Razogovaramo se do 10 s! – Laku noć! –

Utorak 12. marta 1918.

Spavao nemirno! – Opijen sam od nabuhlosti cijepljenja! – Ne izlazim! – Izašao moj pozdrav **Na rastanku**! u "Jugu"! – Moj dragi Bačić došao na razgovor! – U Zagrebu je vlada zabranila prikazivanje Kraljevića Marka od Preradovića! – Odbor se sakupio da vijeća nije li bolje odustati od proslave! – Slavenstvo je poraženo, zato Nijemci i Madžari opet nas dave! – Do kada? Posjeta Mirka Polića i inž. Weissa! – Objedujem u mojoj sobi! – Drijemam cijeli dan! – Sloboda i nemar! – Što sve može cijepljenje! – Eto Šaja! – Zaključio da idemo zajedno sutra jutrom do Broda! – Valja poći! – Opet

groznica! – Objedujem u mojoj sobi! – Posjete: Bačić, Weiss, Nadvornik, Jelka, Wilma B, Dr. Kocijan! – Ruka mi je sva otekla! – Zovem direktora bolnice Dra Mužu! – Konstatuje "idealne rane". – Ne smijem putovati! – Nije mi suđeno vratiti se! – Večera u sobi! – Drijemam na kanapi! – Zimmerfrau Mađarka stavlja mi do 11 sati hladne obloga na "rane"! – Pazienza! – Mame moja, gdje si?!...

Srijeda 13. marta 1918.

Sunce! – Hladno! – Ruci mi bolje! – Dr. **Muža** mi je previja! – Krasan tip teatarskog "padre nobile" – Uvijek pun šala i rečenica srijemskih – a vrstan liječnik – i naš čovjek! – Objed u sobi! – Izvrstan! – Posjete: moj dobri Bačić! – Hamletska narav! – Dvoji o svemu a tužni neki veo zastro mu oči!... Čudna priča iz djetinjstva odlučila je njegovom naravi: – vidio je kako varvarski kolju vola u klaonici! Razbolio se od upala moždana nakon što je pao u nesvijest. – I cijeli život mu je zastrt sumnjom o nuždi da žive ljudi i da se rađaju. Za to se i kasno oženio, jer je osjećao odvratnost da daje život čovjeku, nesretniku! – Sad je oženjen, ima 2 djece, knjižar, pisac i u duši umjetnik! – Ali oči se nijesu razvedrile!.. I on vidi zlo svuda; - ali svuda radi dobrotom da to zlo odaleči!... Krasnog, originalnog i otmenog li tipa! – Fino lice sa ženskim posmjehom. Njegova je knjižara sjelo borbe za hrvatstvo i za prosvjetu. U zatku je njegova pisarna! – Kao da sam prenesen u Italiju, gdje su knjižari veliki mecene i veliki umjetnici! – Sve na okolo vire krasote umjetničkih djela od slika do bronza, od rijetke edicije do čarobnih engleskih minijatura! a uz to njegov tihi glas i mili posmijeh s tužnim očima koje gledaju u dubini! – Nezaboravni časovi i utuci! – Eto mi mog gazde: Sirovatka! – U srednjem vijeku nosio bi crni baršunski španjolski kostim, špan. bijelu ogrlicu, na glavi veliki šešir s perom – i bio bi u kakvoj slici Van Dycka ili Rembrandta! – Sada je nekakav državnik ili ministar u miru koji se iz dokolice udostojao biti grand seigneur hotelierom! – Originalan, nov tip! – Bio je u Americi, zanesen za socijalizam i za Slavenstvo! – Elegantnom gestom glave koja se nikada ne sagiblje, unesao je otmenost gdje je obično nema i neki etički smisao poslu koji je sve samo ne nacijonalan! – A kraj ova dva samonikla, nova tipa – eto Kovjanića!.. Quel mystere! – Fina imperatorska, blijeda, nepomična maska. Čovjek koji je gladovao, koji nije znao kuda će glavom, koji je okusio sva poniženja, eto trudom dovinuo se u ratno doba milijuna – i... mjesto parvenističkog triumfa, – njegova se ruka rastvorila i on daje, daje, daje!... Nema društva, nema sirotišta, nema patriotske stvari ni čovjeka, nema nesreće a da joj ne bi novcem napregršt – pomogao! – Svaki dan dobiva hrpe pisama nepoznatih koji mole, vape novca! novca! – Svaki dan u kancelariji plaču, kleče prosjače žene, djeca, muški, gospođe – i on nije **nikoga** odbio!!.. A njegovo lice hladno, blijedo, s plemenitim, statuarnim crtama kameje, pod fino očešljanim kosama engleskog tipa lordova ili velikih avanturiera, – ne izrazuje ništa, – i njegove usne ne govore ništa! – Samo oko... sakrije se pod dugim trepavicama i kadgod zablista kao da se suza prelila – a ne može da padne!... On mi sve to priča muklo: "samo Vama!" – "Oprostite, ali Vama vjerujem!" – i on mi ispovijeda kao svećeniku što je to muka ne

moći i ne znati da kažeš "ne" – Ali, brate! – Kome ti to veliš! – Ta nijesam li ja od toga uživao kao u raju i stradao do smrti?!.. Kako ga razumijem! – Kako ga ljubim! – Stisnuh mu prebijelu, finu, žensku ruku! – A ti njegovi planovi! – Otvoriti puteve velikom prometu Hrvatske, Slavonije i Jugu kroz Balkan na Istok!.. Eto listonoše! Njemu 2 brzojavke! – Pogledao me i pruža mi ih pa kaže ne poznam ovu: – Jedna gospođa moli 500 K. za pogreb muža! – Vadi iz njedara pismo anonimno; – potpisano "Nada" – Moli ga "kao gentlemana" da posudi toj dami "svotu od 20 hiljada kruna u stvari života i smrti!" – Vratih mu pisma i zapitah ga: hoćete li im dati? – On odgovori tiho, kratko: onoj da, – ovoj ne! – Kako su glupi, neinteresantni, banalni i plebejski svi ovi Pejačevići, Normani, Draškovići, Majlati, Jankovići e tutti quanti koji muzu cijelu jednu zemlju od vjekova, koji preziru svoj narod i zovu ga po švapsku: "Die dummen Kroboten" – koji govore samo mađarski, koji se udavaju u Mađarskoj, koji se stide domovine i imena svoga u korist tuđinca, – a svak mu se klanja, a domaća ih podlost uzvisuje još i do banskih časti i ne usuđuju se vrisnuti pod bičem njihovog prezira! – što su svi ti paraziti – kraj tragike jednog prostog Srbina, Kovjanića, koji tješi, daruje, razvedruje, stvara – a isti oni koji mu laskaju (i to su naši ljudi!) iza leđa slegnu ramenima i mrmoše: zlo će svršiti!?! – Život, pjesma, – drama – tragedija i – šala! – Eto mi i Jelke i krasne Kocijanove gospođe, pa dobri moji prijatelji Šaj i Weiss sve do 9 sati na večer! – Zaboravih dragu gđu Bačićku! – Prava žena! – Da ovakih mnogo imade, svi bi bili oženjeni! – Moja dobra Madžarica povija mi ruku! – Pak – Mame moja, dobra noć! –

Četvrtak 14. marta 1918.

Pahuljice snijega! Zadnji pozdravi zime! – Bolje mi je! – Dr. Muža! – Bačić mi šalje hrpe knjiga i ilustracija! Živim predobro! – Doći će zli dani! – Čitam "Jug"! – Izvrsno redigovan! – Apel na Židove, da budu patriotički! – "Verlorene Liebesmüh" kad je sve slavonsko plemstvo mnogo manje **slavensko** od njih! – Pišem u "Jug": "Jedan upit Židova" – Tabula raza mora da se učini s aristokracijom koja guli i prezire narod! – Objed! – Pa nove knjige iz Bačićeve knjižare! Sve samo njemačke "Prachausgaben" pa Romani, Novelle, Studije, Artistični Eassy itd. itd. – Ogromna je to produkcija! – Ali, prazna i neukusna" – Sve što je populariziranje znanosti i umjetnosti, uzorni su! Red i pregled! – Ali čim koraknuh u carstvo **Ideja**, tad im se otkrije ili golotinja ili tmuša da sakrije posvemašno pomanjkanje stvaralačke snage. U filozofiji, u ideologiji, u odnosima duše i svijeta – gotovi anarhiste! Čupaju svaku travicu ideala u Boga, u vjeru, u slobodu duše, u religijoznost duše, u potrebu nečega nadzemnoga da nam olakša jaram života! – Ali čim svrne oko na Njemačku sva ta "sloboda" mišljenja, ta amoralnost prestaje i pada u prah pred jedinim njihovim Bogom koji se zove: fizička snaga! – I za to su oni pobjednici – za čas! – Ali smrt je u njihovoj pobjedi! – Sila nije ideal – pa zato će njihovo probuđenje biti užasno, kad narod, kad **proletarci** postanu jači i sruše militarističko-buržoaskog Boga! – a njihove novele! – A strahote Eversa! – **Neukus** ti si sinonim Nijemca! – Na večer posjete Jelke, Kocijanke, Dra Muža i Šaja! – Iza večere pušim u tobožnjem "hallu" – Pa u postelju!" – Mame moja, dobra noć! –

Petak 15. marta 1918.

Vedro i oblačno! – Proljeće nemirno i nestalno kao i mladost! – Nijemci ušli u Odesu! – Neka im! – Neka Rusi osjete težinu svoje kukavštine! Sva biblijoteka Bačića prolazi kroz moje ruke! – Vidio sam slike Riviere! – Mentone! – Raj! – Tu je valjda Mame! – Ah! – sunčati se u pogledu mora, u slobodnoj zemlji, daleko od ove tamnice što se zove Austro Ug. Monarhija a položiti glavu u skut majke moje!... Raju! – Nijesi za mene! – Vlada zabranila u Zagrebu javnu svečanost za Petra Preradovića! – Idioti! – Prašina hoće da zastre sunce!! – Posjete: Dr. Muža, Bačići!! – Pušim u "hallu"! Na 9 ½ u postelji! – Mame moja, dobra noć! –

Subota 16. marta 1918.

Sunce! Hladno! – vjetrovito! – Silu knjiga iz Bačićeve knjižare! – Kraft – Ebing – Koji pakao!... Sretni oni koji nijesu u toj knjizi!... Objed! – Posjeta mladog saradnika "Juga" Hauswalda! – Fino zamišljeno lice! – Pak Šaj! – Hoću da nešto pjevam! – Ne ide! – Doktor! – Čitam! – Pušim! – Dobra noć, mame! –

Nedjelja 17. marta 1918.

Veliko sunce! – Hladno! – Izlazim prvi put! – Objed kod Bačićevih s Pepom Broschanom! – Priče o strahotama kap. Metzgera (brat onoga moga?): sam je svojom rukom parao trbuh stotini ruskih zarobljenika; na talij. fronti donio je u menagu na tanjir šaku otsječenih ljudskih uši veleći "frisoh abgeschnitten!" a bilo je od zarobljenih talijanaca!!.. Strahote ovd. majora Ludgendorfa: zatvorio u Srbiji cijelo zaostalo selo, pa je sve dao s mašin-gewehrom poubijati! – Nije bilo Srbina, ni djeteta ni starca, ni žene koje nebi sam ustrelio kad bi ih slučajno susreo na putu! I to se šeta, to sjedi u društvu, to je primljeno, to je odlikovano – to živi!!! – Gdje je Pravda?! – U "Jugu" otkrića o Mađarstvu, familije grofa Pejačevića! – Napokon! – Na čaj kod Šajevih s našim Bačićima! – Fini, otmeni par! – On je rijetki značaj i srce, – a ona jedna dražest koja moli, koja traži milovanje, koja trpi! –Sva kuća: gnijezdo! – Vidio malu Hercegovku koju su uzeli kao dijete! – Plahe oči, pribjegle, tjerane, jadne srne! – htjeli su iskorijeniti sve njive, sva polja, sve hridi roda i poroda! – Ostalo ga je, da nas osveti! – Na večer u kazalištu; novu operetu: "Die Liebe am Dach" od Srbina Petra Stojanovića!! Bečki visus ubija brže od austr. mača! – Renkin odlazi iz Dubrovnika! Ide u Trst! – Bio je kemički "agens" da rastoči gnjili Dubrovnik! – Mame moja! – Da mi te sada uzeti i dovesti u one dvije sobice! – i poć zajedno ispod čempresa u Lapad!!... Iza kazališta u Hotel Royal! Pak o ponoći: – u odar! – Majko!... Gdje si?!...

Ponedjeljak 18. marta 1918.

Proljeće! – Divota! – Crtam par pastela za Bačića! – Objed kod Bačića! – Šetam se! – Uzduž Drave! – Čarobno! – Sav nemir prođe kao ta lijena voda što prolazi! Jedva joj vidiš tek, a virovi su ispod vode, – i svaki te može zadaviti! – Kao ovo užasno vrijeme rata i duševnog umiranja! – Cijenjenije je nego jedno milovanje! Ono se zrcali u vodu a voda mu vraća sve čare! – Čas potpunog umjetničkog uživanja! Nema nego te utjehe! – Na večer u Royalu na večer s Jelkom Muač. i Dorom Koc.! – Pa rano spati! – Majko moja! – Dobra noć! –

Utorak, 19. marta 1918.

Moja mame dovršuje 82-u god.! – Smiluj mi se Bože! – Uzdrži je do onog dana! ... 100 godišnjica Petra Preradovića! – Sva zemlja stenje! – Narod na pola istrebljen, ubijen. – Nema Rusije! – Svemoć je u rukama naših Krvnika! – Eto mu 100 godišnjice! – Koliko smo bolje stali u tmini 19/III 1818. – Ovdje potpuna tišina! – Samo Bačić okitio izlog u slavu Petra Preradovića! – Šetam se u Velikom suncu! – Objed kod Bačića! – Ostavljam ovaj tihi, gosposki prijateljski dom! – Hoću li se igda vratiti? "Kakve ćemo face imati tada?!".. "Pur troppo iste!" – Tako je! U kazalištu! – **Werther**! – Ova me muzika blaži! – Izvire iz duše! – Iza predstave u Royal! – Velika uzbuđenost! – Istoričke demonstracije u Zagrebu! – Narod se diže! – Prodro u sabor! – 20 hiljada ljudi na Mirogoju! – Sva omladina prosula grob cvijećem! – Divno se držao načelnik Dr. Srkulj! – Bogu hvala! – Česi! – Moj Kvapil i Dr. Červenka, grandiozno primljeni. Položili vijenac na grob u ime češko-slovačkog naroda! – A sad neka nas ubiju! – Barem znadu da ćemo umrijeti za našu ideju! – Opraštam se od milih prijatelja! – Idem u lavlje ždrijelo! – Na 12 ½ u odru!? – Mame moja! – Blagoslovi me! –

Srijeda 20. marta 1918.

Veliko proljeće! – Putujem u 8.27 jutrom u Zagreb! – Do Broda s prijateljem Šajem. Velika, nepregledna ravnica u suncu! – Iznenada u daljini nad nepomućenom crtom obzorja zaplovila velebna lađa – Crkva Đakovačka! – Otkrih se pozdravljajući Veliku Misao koja je usidri tu u pustoši rodu u zlamenje! – Je li se ta daleka vizija mora i jedara ukočila – ili se brod kreće! – Spavaj veliki Ume pod šatorom tvoje kupole i čekaj!... Papica moj! Koliko si ti pomogao da se taj hram jedinstva podigne! – Prelazimo u Dalju, pak u Brodu! – Svuda dreka, gonjenje ljudske marve vojnika u prepaljene vozove! – U Brodu se rastao od prijatelja Šaja! – Sam u vozu sa 8 ljudi, trgovaca, ratnih "licitaša" i "liferaša" a nigdje izlaza. Sunce pali kao ljeti a okolo mene priče o dobavama masti, jaja, svinja, kokoši itd. itd. – Tuga mi se savila okolo srca. Noć! – Ne upaljuju svijeću – samo mjesečina baca blijede zrake u zadušeni, tamni kupe! – Dolazak u Zagrebu! – Što ću! – Niko mi ne pomaže za prtljagu, nema služnika, sve otišlo! Ah! – Eto moga Miška! – Spasitelj! – Poslao mi ga je moj dobri Gutachy! – Našli

kola i Pepicu i Ivana! – Bogu hvala! Izbavio sam se od onog noćnog zarobljeništva! – Vozim se preko grada! – Čini mi se od onog noćnog zarobljeništva! – Vozim se preko grada! – Čini mi se kao Pariz iza Osijeka, – a ipak kako žalim za Osijekom! – Došao "doma" – u moju bolničku izbicu! – Kao pred tri godine kad me u ovaj sat 10 ½ doveli "taoca" – Sve čisto, iskićeno cvijećem, maleno, usko, – ali to je moje srce! – Slike svih mojih milih smiješe mi se, pozdravljaju me! – I večerica me čeka! – Dobre duše! – Sjedimo s mojim Miškom, pak on ode spati! – a ja još pušim Virđinku! – Velika bolnička tišina pada kao zavjesa na koncu jednog preživjelog člana na pozornici života! – Osijek je bio! – Sanjao sam! – Probudio sam se u istome mjestu, s istim mislima, s istim gestama! – tako se svršavaju komedije – i život! A sad homo spat! – Mame moja! Bliža si mi ovdje! – Dobra noć! –

Četvrtak 21. marta 1918.

Spavao divno! – I eto mi bricu, pa kafa, č. sestra, Janko!... Mlin opet klopoće i melje "kao pre!" – Našao užas pisama! – Trijebim tu strašnu naslagu pošte! – Došlo mi je i novaca: 284 K iz Plznja. Prikazala se "Gospođa sa Suncokretom"! – U 11 trčim u grad! – Posjete kod Belle Popović, kod Kriste Šumanovice. – Na objedu kod Dominisa! Na večer dva čina Mme Butterfly – bez Maje! – Bez čara! – bježim! – Doma! – Večera, virđinka pak spati! – Padam od umornosti! – Mame moja, dobra noć! –

Petak 22. marta 1918.

Pisma! pisma! – pisma!.. A na polju veliko proljeće! – Prvo zelenilo! – Novine! – Le scandale Lichnowsky! – Valjda dođe jedan od onih koji su miješali vražju kašu, da ti kaže ono što si ti i svaki misaoni, mirni motrilac vidio od prvog začetka rata do danas: – da je Njemačka htjela rat! – Ona sama! – I utjerala naše idiote u propast! – Ipak ti godi kad se uvjere ljudi da nijesi ni lud, ni pijan! – Večera kod Grünwald-Gutschy! – Nesuglasice. Presitili su se jedan drugoga! – Gdje nema sveze duha ni vaspitanja, tot ou tard dolazi se do: Adieu! – Nemilo mi je! – Prvi put da nijesam a mon aise kod njih! – Moj dragi primarius trpi! – Sprovađa me sve do bolnice! – U 11 u odar! – Mame moja! Dobra noć! –

Subota 23. marta 1918.

Sunce! – sunce! – Cijelo jutro odgovaram pismima! – Poslije podne kod Dimovića! – Susreo Kostu Neumayera! – Un ombra! – Koja grehota! – Un esistenza manquee! – Večer: u kazalištu u loži s Pepicom, Olgom i Rozinom! – Wildeovo: "Ernest"! – Ravissant! – Ivan me iznenadio: rođeni glumac! – Ne spada ovamo! – Wildeova komedija, ideal komedije! – Sav humor Engleza i gracija Francuza! – U 10 sati u bolnici! – Večera, virđinija, razgovori s Miškom na "blanku"! – Jedva koji bljesak mog osiječkog snova: Mame moja, dobra noć! –

Nedjelja od Poma! 24. marta 1918.

Divotno proljeće! – Svete uspomene! – Ovo su bili rajski dani mog papice! On je živio onda s Isukrstom kao da ljubi i da trpi s njime! – Majko moja! – Gdje su sunčani dani u Dubrovniku! Kad bi pome prolazile gradom u slavi zvonova, u modrini neba, u prvom pozdravu lastavica i kapanike! – Nessun maggio dolore! … Na objedu kod Dimovića s Krausima! – Opet ugledao divnu Caricu Milicu! – Fali joj aureola osiječkog gospodskog milieu-a! – Perdue dana la banalite bourgerise de Raguse! – Pošli svi zajedno u poslijepoldašnje kazalište! – Prvi put čuo Vilin Veo od Konjovića! – Nije još ono što bi morala biti jugoslavenska opera, – ali svakako ima fizionomiju naroda našega. Fali genije! – Mise en scene je najljepša svar! – Iza teatra šetao se u sutonu sve do Kolodvora pak okolo grada. I opet u teatar! – Kad sam u Zagrebu uživam samoću usred buke života. Kako mi je ova zagrebačka publika od vajkada, nesimpatična! – Fali joj tip! – Na večer ne znam što da radim pa eto me opet u Teatru! Spomen-večer pok. Miletića! – Njegov "Boleslav"! – Krasna režija Branka Gavelle! – Komad prazan – ali režijom je spašen. – Vidio u parteru Treščeca! – Cefallene Grösse! – Ali sada je simpatičan! – Posjetio me u mojoj loži dobri Krizman, i Oberleutn. Vuk Hreljanović sin pok. Karla! Ozbiljni, skladni mladić! – S njime idem u Intendantsku ložu da pozdravim gđu Hreljanovicu. – Mila, dobrostiva duša! – Čovjek ne bi vjerovao da ima još ovakvih žena koje ne misle nigda na sebe, već žive i umiru za svoje mile! – Javlja mi vijest da je iznenada došla sa ratišta ovamo jedna cijela madžarska divizija! – Uskrsni dar Hrvatima za njihovo proljevanje za Kralja i za Dom! – Da nije sve to tako odurno, rekli bismo: pravo im budi! – U mjesečini na 9 ½ doma! – Večera, razgovor s Miškom i moja virđinija! – Mame moja! dobra noć! –

Ponedjeljak – Nuncijata! 25. marta 1918.

Sunce! sunce! – Najmiliji dan u godini. Naviještanje da dolazi Spas Svijetu! – I ona divna gesta Djevice: "Evo službenice Gospodinove!" – Strahovita tajna neba i zemlje u jednom tihom: "Da!" – Mane Budisavljević, sada u bolnici, nosi mi paket što mi Đorđe šalje iz Feldkiroha! Silu "Corriere della Sera" – i – knjigu moga Luja: "La Dalmatie, l'Italie et l'Unite Yougoslave! – 380 stranica!! – Ah! divnog li dara!.. Poljubio sam tu knjigu što mi daje njegov glas, njegov duh! Moj brat – moj ponos, – moja velika ljubav, – moj branitelj, – moj drug u borbi za Slobodu, – moj veliki učitelj jezika, istorije, istine! – Njemu samome sam dužan ono što jesam! – U mojoj tragediji majka moja i on sam spasili su me! – Ah! da te mogu zagrliti, glavico moja! – On je bio meni isto što otac – i više! – Koje srce, koja glava, koje znanje! – Sve ono što sam ja potencirao do vrhunca! – Da je htio ostati u Dalmaciji ili u Hrvatskoj bio bi jedini vođ naroda! – Bog ga čuvao i blagoslovio! – Srećan sam da sam mu se mukama mojim odužio za ljubav njegovu! – Večera u Grand Hotelu s Dubrovčanima: Gračić i kćer, lijepa Mar. Vuletić Vukasović, mladi Milić (sin Luje iz Slanoga) sa ženom Danom (kći Dra Jokovića) i naši Krsteljevi! – Pak leutn. Glumčić iz Slanoga! – Šale, senzacije, šale! – Ne mogu više da nađem tona razgovora s Dubrovčanima! – Umro je Ivo Račić!

– 40 milijuna imetka! – Zvali su ga u mladosti: Pirat! Neumoljivi egoizam za postignuće svojih trgovačkih i pomorskih ciljeva! Veliki inicijator naše plovidbe! – U starosti omekšao ali radio kao mrav! – Sina i ćer u Engleskoj! – Eto dvije bogate naše kuće! – Vraćam se doma u velikoj kiši! – U 11 ½ noći! – Doma! – Mame moja, dobra noć! –

Utorak 26. marta 1918.

Sniježi! – Sve bijelo, zimsko! – Kao duša koja prolistala nadom pa eto sada se smrznula od straha i slutnje! Užasne, neviđene borbe na Zapadu! – Potisnuti Englezi! – Pariz bombardovan sa 100 kilom. daljine! – Bože! Bože! .. Hoćeš li ti da ubiješ srce čovječanstva?! – Čemu?.. Čemu?... Groza me hvata! Lujeto moj – i mame!.. I sva majka naša Francuska! – I onda je svijet svršio!... Opet Kalvarije! – A to je zadnje! – Čim se naš narod uputi da se ujedini, i da počne živjeti svojim životom, digne se Neman da nas opet svali i proguta! – Ali ovdje se radi o spasu čovječanstva, civilizacije, slobode! .. Trčim u crkvu i molim, molim, kako da mi je na umoru majka! – Pak doma, čitam divotno djelo moga Luja! – Definitivna riječ. Jedva sasa s visine uma, znanja, srca i ženijalne intuicije vidimo put krvavi i slavni našeg roda da dođe do slobode i do jedinstva! Rasplakao sam se od milja i naslonio moje lice na hladne stranice, kao da ležim na grudima brata – oca moga! – I on sada strepi i trpi sa Francuskom domovinom našeg srca! – I tako zadnji Vojnovići stradaju kao na Kosovu za sveta prava čovječanstva! Slomljen sam! – Ne mogu da jedem! – Pa opet u crkvu! – Ispovijedam se dobrog Peter Brixija! – Neka Bog primi ovu žrtvu mog ponosa i moje vjere za spas Francuske! Došao mi u posjete Dimitar Kočović iz Sarajeva, otac buduće Kamilove žene! – Priče o strahotama u Bosni. Klanje, vješanje, paleži, mučenje nedužnih! – Svojim očima gledao streljanje. Košulje od klinova u meso mladića koji ne htjede ispovijediti čin – neučinjen! – Posjeta gospođa Slovenka Župančička i Kesslerova s jednim mladim Slovencem i s Nikom Bartulovićem. Priče o zanosu i nepokolebivosti Slovenaca. 150.000 potpisa samih gospođa i žena za Jugoslavensku deklaraciju! Neopisive ovacije Korošecu! – Svi pripravni da se biju i da umru za ideju! – A Zagreb? Ostao sam cijeli dan doma! – Sretniji sam negoli na dvoru! – Rano večerao, i rano otišao da spavam! – Mame moja, premila! – Spavaj mirno! – Bog bdi nad nama! –

Srijeda 27. marta 1918.

Vedro! Sunce! – Zima! - 3°R!! – Ustao rano! – Pričestio sam se u spomen Papice miloga i divnih dana prošlosti, kad bismo svi zajedno u Zagrebu pošli rano na pričest u crkvu Milosrdnica, pa bi se vratili doma, izljubili i raj bi u našim dušama! – Niko nije uživao potpuno porodičnu sreću u kršćanskoj tradiciji kao mi – djeca Papice i Mame naše! – Sve su moje molitve bile za Francusku danas! – Velika, jedinstvena braniteljica prava čovječanstva, jedino ognjište civilizacije! – Ona je majka nama kao i zemlja koja nas rodi! – Svu sam dušu dao u molitvi pred oltar Boga Živoga! – I moj ži-

vot sam zavjerio Bogu, samo da Francuska pobjedi! – Vratio se doma! – Izljubio slike svih živih mojih i papice našega! – Pa sjeo i čitao Lujovu knjigu! – Činilo mi se da sam opet doma i da me struja ljepote, genija, dobrote naše kuće opet nosi u one visine duha i neba, gdje su naša srca i naši umovi lebdili kad bi se sastali i otvorili skrovišta ideala naslaganih u nama od roditelja i od vjekova! – Sveti mir je sišao u moju dušu! – Čini mi se da me Bog uslišao!... Pobjed izašao u suncu! – Posjetio Đorđeviće! – Na večer s Kostom Neum. – Odlazi! – Nije on zato! – U teatru! – Nova opera Lhotke prof. na konzervatoriju! Ozbiljna muzika savršenog tehničara! – Fali srce i individualnosti. – Libreto idiote Ogrizović! – Sve dublje! – Doma nakon 2. čina! U hladnoj mjesečini! – Na 10 doma! – Večerica, virđinija, – mir – Mame moja, dobra noć!

Četvrtak Veliki. 28. marta 1918.

Sunce! – Zima! (- 5° R)!! – Cijelo jutro uređujem moju sobicu! – Posjeta Toni Jakšića! – Dubrovčanin!... Šetnja po gradu! – Večer kod Brochovih sa Stankom! – Oaza! – U 9 sati doma! – Večerica, virđinija, mir!... Mame moja! ... Dobra noć! –

Petak Veliki. 29. marta 1918.

Vedro, hladno! – Prašina! – Pišem, čitam, molim! – Pobjed u stolnoj crkvi! – Lamentacije, grob spasitelja kao u staro vrijeme s Papicom! – Pak po crkvama! Sam – ali svaki čas neko te zaustavlja! Vratio se s gornjega u donji grad. – Susreo Kosta pa s njime u Pepice! – Drugi svijet! – Deracines! – Na 9 ½ doma! – U studenoj mjesečini! – Večera, cigara! – U odru na 10 ½ ! – Mame moja! gdje su naše procesijuni Petka Velikoga u Splitu i u Dubrovniku?! – Dobra noć! –

Subota Velika, 30. marta 1918.

Sunce! – Zima! – Prije 4 godišta s Lujetom i Gusti M. u suncu! – S Mamicom našom dočekali Sv. Zvona!!... Ne izlazim! – Vidio maloga Linardovića i Gemzu! – Ovi hoće da pjeva u operi! – Francuzi i Englezi se bore ka lavovi! – Molio sam za njih u crkvici! – Objed doma! – Na 4 izašao! – Sunce! Hladno! – Sve vrvi! Svuda Uskrsni dah! – Zvona su počela naviještati Uskrsnuće! – S Pepicom pošli u Stolnu Crkvu! – Veliko zvono zagrmilo u vedrini! – Sva mi se duša stisnula u jednome dahu! – Čuo sam vapaj Pariza! – Njegove božanske Notre Dame! – Svijet duša umire! – I uskrsnuće kao Hristos! – U crkvi! Veliki sjaj bez topline! – Svi oni popovi, kanonici, biskupi više stari običaj ali ni u očima, ni u licima, ni u gestama nema ni sjenke veličine i strahote i svetosti ovoga časa! – Gledaš i ne vjeruješ da tamo teku rijeke krvi, i da pogibamo u ropstvu! Formalizam! – Samo riječ veličajnog latinskog jezika i ritusa, pa divna melodija katoličkog pojanja govori na sve što je nijemo! – Moja misao bila je uvijek s papicom. On je sada u crkvi, u raju svome! – A zvon pjeva slavu pobjedničke slaboće

malenih! – Poslije blagoslova, otrčali smo u gornji grad! – Vojska prljava i gluha zaokružila vaš prostor kuda će proći Car Mira! – Onaj koji reče: "Poginuće od mača onaj koj se mačem služi!" – Svije nije kršćanski! – Hrist mora još jednom da dođe! – Večera kod Đurice i Kriste Đorđević! – Maja i Bela Pečić! Konjović i Dr. Čorović! – Da me glava ne boli razveselio bih se! – Zima mi je zahvatila mozak! – Bolje mi je okolo ponoći! – U 1 ¼ noći u kočiji doma! – Moja me sobica primila i zagrlila! – Nigdje se ne nalazim dobro kao ovdje. – Zagreb mi je, začudno, postao tuđ kao prije! – Novine nose da je moj narodni dar zaključen sa 15.000 K!!... Majko moja!... Da sam to imao onda!!! ... Ali ne bih pretrpio sve i upoznao cijeli život – Ah! – Malo još života da mogu majci dati zadnji posmijeh života! ... Dobra noć svi moji mili!...

Uskrs! 31. marta 1918.

Probudio se rano! – Sivo, zimsko nebo! – Čitam sv. Misu! – Pak silu novina! Svi vape za Uskrsnućem! – A Nijemci ruše crkve Pariske, ubijaju djecu, žene! – Smiluj nam se, Bože! – Ljubim drage slike! – Posjeta upravitelja preč. Dra Kornfeinda! – Fini, otmeni čovjek! – Ne idem na Misu! – Prvi put! – Ali bolest u glavi me straši! – Veliki vjetar s juga! – Prašina se vije ko u Sahari! – Objed u Dominis s Kostom! – Pak doma radi vjetra i prašine! – Čitam Bakociju Fra Bonu od Matavulja! – Remek djelo! – Jedini naš roman dostojan svjetske literature uz Stankovićevu "Nečista krv!" – Večera! – Virđinija! – Mir u duši! – Čini mi se da ovdje ne čujem buru svjetskog umiranja! – Mame moja, dobra noć! – Svršio sretan mjesec za moje materijalno življenje, – ali bol za Francuskom je prejaka! – St. Jeanne de France priez pour nous!...

Uskrsni ponedjeljak 1. aprila 1918.

Tiho! – Rastopila se zima ovijeh dana! – U crkvici! – Svršio da čitam Fra Bonu! Velika, originalna, jedinstvena stvar! – Objed kod Gutachyjevih! – Tu je i dr. Proh. i drž. odvj. Hied i kap. Leskovar! – U 5 sati doma. – I ne izlazim više! – Mir! – Mama, dobra noć! –

Utorak 2. aprila 1918.

Tiho, blago vrijeme! – U crkvici! – Objed. Poslije podne u gor. grad! – Kod Markovićevih i kod Gustava! – Stari grad, stare kuće, stare uspomene! – Tiha kišica budi lišće! – Na večer grand diner de famille, kod Dimovićevih u čast Dušana Popovićeve žene mu Vide! – Ugodno" – Dušan se pomladio uz onaku mladost! – U 1 ½ s. pos. ponoći prate me oboje fijakerom u bolnicu! – Mame moja, dobra noć! –

Srijeda 3. aprila 1918.

Sunce! – Slava Proljeća! Sva mi je duša u Francuskoj! – Borbe se zaustavile! – Dobar znak! – Telegram Tinke da je Lujeto zdrav! – Xenija pošla k njemu u Pariz! – I to je utješno! – Za čime se sve hvatamo! – Dokle smo došli! – Posjetio izložbu pejzaža maloga Bettize iz Spljeta! – Dobar impresionista! – Napokon jedan koji gleda prirodu zdravim očima a ne kroz naočale sistema! – Šetam se da nađem Emku Krsteljevu! – Nema je! – Doma! – Mame dobra noć!

Četvrtak 4. aprila 1918.

Sunce! – U crkvicu! – Novine! – Nečuveni govor Czerninov! – Bečki mentalitet! – Hvata se bljuvotine "Veleizdajništva" da spasi hegemoniju dualizma! – Ovako se može govoriti samo bečkim "hausmeisterima!"! Quels idiots! – Susreo mog bivšeg "bankara" pseudo lihvara Dra Bauma! – Kad mi niko nije htio pomoći od onih koji me sada slave, uz skupe novce pomogao mi je on! – Posjetio mu gospođu! – Vratio mi je prsten o kome sam mislio da sam ga izgubio! – Mamičin dar! – Svud me prati njezin blagoslov! – Iza objeda k Dimoviću, pak s nijme prvi put na Sajmište u Krausovih! Sve lijepo, sve ukusno, ali to su des "Rois en exil!" – Aureola je Osiječkog Kneževskog stana i položaja pala! – Postali su Zagrebački "Stanari"! – Našao brata im Fritza Krausa sa ženom Rumunjkom Luca (ce nom!) – Un couple de decaves! – Na večer u koncertu kompozicija Dore Pejacsevics. Svira prvi put zagrebački ili Hrvatski Kvartet odnosno Kvintet: Baloković, Huml, Tkalčić, Schick – i Stančić. Lijepi zvuk, virtuozno sviranje – ali nema još jedinstva ni duše! – Kompozicije bez fizionomije i bez boje! – Svakako lijepo za **našu** (?) aristokratkinju, koje ne znadu ništa i neće ništa! – U 10 sati doma! – Večerica! – Virđinija! – Pak u odar! – Mame moja! – Bog te čuvo! –

Petak 5. aprila 1918.

Sunce! – Sunce! – A svijet pogiba u njegovoj bezdušnoj slavi! – Prehlađen! – Poslije podne izašao da vidim toaletu Eme! – Pak na čaj kod Olge Mes. Tu je Irena Ž. – Nije mi dobro! – Došao doma u 8 sati! – Veliki kašalj! – Štucavica! –

Od 6. aprila do 19. aprila bolovao! – Konstatovali pleuropneumoniju pa bronhitis! – Ništa manje! .. Dr Gutschy dobro mi reče: Kako ste u svemu "extrawurst" tako i u bolesti! – Uvijek bez groznice! – Ali taj kašalj i ta štucavica! – Da umreš – Moj dragi Neven Ćosić dolazio mi je svaki dan. Davao mi je kapljice i auskultirao me! Moja jaka i čista narav spasila me! – Neprestane posjete! – A međutim u Pragu velebna zavjera Českog naroda za slobodu! – Pismo Karla I Francuskoj za mir. Pa njegov opoziv. Prije za Alzaciju francusku sada za Alzaciju Njemačku! Pa proglasio pismo apokrifom! – A sve je istina! Jadan mali! – Njemački ga Moloh tjera! – Czernin pao! – Bu-

rian opet ministar Vanjs. poslova! – Bljuvotine! – A ja ležim! – I nije mi dosadno! – Pavla Vizjakova debutirala! – Došo Baldo Pitarević! – Posudio mu 300 K. –

20. aprila 1918.

Kišica proljetna! – Sve pozelenilo kao da je pao zeleni snijeg. – Ispravljam "Geranium" – Uf! –

Do 27. aprila 1918.

Dugi niz tmurnih, dosadnih neosjećajnih dana! – Nikada mi se nije činio život glup i bez cilja kao sada! – Bježim od čeljadi! – Malo posjeta! – Ne idem nikamo! – Nemam teka ni zašto! – Što je to! ... Sjedim cijelo dneve sam u mojoj sobi! – Čitam **Pad Dubrovnika** od mog Luja! – Požar svijeta razgaljuje sve sitnice ove usudne knjige. A ipak ono je bio **Pad** – a sadašnje stanje Dubrovnika jest ispod historije! – To je patološko rastočenje stogodišnjega kompromisa između neumrle vanjštine i podlačke praznine koju ostavi gubitak slobode, savijesti i kulture! – Pfui! – Samo jedno veče osjetih da u meni tinja snaga i zanos prošlih dneva! – Vidjeh prvi pravi ratni francuski film sa Sarom Bernhardovom gdje moli pred kipom Jeanne d'Arc u katedrali Reimskoj!!! – Plakao sam i drhtao sam i bio bih zavikao od boli i od zanosa! – Oh! umrijeti za domovinu svoju! ... Daj mi Bože, još i tu sreću! –

Nedjelja 28. aprila 1918.

Kišovito! – Bolujem od želudca! – Cijeli dan doma! – Svršio "Pad Dubrovnika"! – Jedinstveno djelo u našem narodu! – Poljubio sam knjigu! – Prošetao se do grada! – Hreljanović – " pulano nella stoppa!" – Ne bi znao gdje ga metnuti! Dobar – dobar – ali ne za onu kloaku! – Rano doma i rano u odar! - Mame moja, dobra noć! –

Ponedjeljak 29. aprila 1918.

Malo sunca! – Još bez novina! – Sve propada! – Nešto se ruši! – Udes je na vratima! – Ispravljam "Ksantu!" – Malo mi je bolje! – Najdosadniji mjesec u ove 4 godine! – Nikakve rezonance! – Sjedim poslije podne ispred "Narodne Kavane"! – Ljubim odmor! – Nigdje čovjeka! – Nigdje jedno ognište da se zgriješ, da se porazgovoriš! –

Utorak 30. aprila 1918.

S. Catterina di Siena! – Prega per noi! – 17 godišta da je papica prvi put obolio od srca! – Oh! te uspomene! – Cijeli dan doma! – Brškam po "Mercure de France". Čistim

dušu u bistrini francuskog jezika! – Policija zabranila Film Sare Bernardove! – Idioti! – Poslije podne kod Đorđevićevih sa Konjovićem, Emkom, Mrvoševom itd. Borba doktora za medicinski fakultet! Davno je to isto bilo! – Kod mene dr. Mikuličić! – Krasan čovjek, veliki govordžija, tip tribuna! – Dobro je da bude takav temperamenat među ovim marionetama! – Lokalni patriotizam htjeo bi stvoriti "lokalnu" kliniku – a time bi postala nekulturna kao što je sada u Zagrebu Univerza, Akademija, Matica, Konzervatorije, Kazalište – sve! – Cimeri nad praznim dućanima! – Rano doma! – Večerica, virđinija, razgovori s Miškom, s Vrdoljakom, s č. Sestrom na "blanku" – pak veliki mir uspavanih bolova! – Majko moja! – Bog te čuvo! Dobra noć! –

Cijeli Grad u Crnini – svi dućani zatvoreni za spomen Zrinskog i Frankopana! – Moć publiciteta! – Simbol? – I opet **cimer** da krije prerođeni, atavistički moralni kukavičluk ovog naroda! – Ko bi uzdignuo glas za slobodu izvan okvira?! –

Srijeda 1. maja 1918.

Hladno! – Sunce! – Pa oluja! – Pa kiša! – pa zvijezde! – Opet cijeli grad zatvoren! – Veliki dan socijalista! – Kao na Uskrs! – Svud muzike, pijače! – Feakenland! – Poslije podne u kavani s Emkom i Dankom! – Le vide! – Pa na večer na čaj kod Dominisa! – Irena etc! etc! – 12 osoba! – Quel courage! Ostao dokle je dažgjelo! – Dobri sandwichi, dobre torte! – Malo smijeha s Irenom i Gustavom! – Pa doma! – Sam! – U potpunom miru, najsretniji sam! – Mame moja, dobra noć! …

Četvrtak 2. maja 1918.

Tmurno! – Kišljivo! – Čitam "Mercure de France"! – Primio djelo Dra Prohaske o meni! "O pjesniku slobode" – Došla mi u posjete i donijela mi cvijeća Mica Lazar od instituta Brochovih! – Koji je to milieu kad stvara tako čiste djevojačke duše! – Mađarka po ocu, živila u Pešti – pa dobjegla amo u slavensko-amerikanski dom da očisti od sebe svaki trag od onog "praznog, pozorišnog ludila" što se zove moderna Madžarska! – U Osijeku prestao da izlazi Jug! – Progoni svih sudionika moje slave! – Madžarsko ludilo i koalicijonaška podlost! –

3 – 4. maja 1918.

Glupi dani! – Nikada takovo gadno čuvstvo životarenja u stinicama dokle svijet umire od grozota! – Doma, Kavana, Đorđevi! – A sve to prazno, prazno! – A od mame, od Luja – ništa! – Jedina Večer me umiruje! – Sjedim prvi put u vrtu! – Zadnji sam od stare garde! – Ne! … evo jadnih Benkovih i Irme Grab! – Aveti! – Umrla je jadna gospođa Apoštolovićka! – Mučenica! –

Nedjelja 5. V. 1918.

Il cinque Maggio! – Pravda će božja i do stogodišta proći preko grobova sadašnjih pokolja! – Sunce! – Ljetna sparina! – Objed kod mog dragog prim. Dra Gutschy sa Drom Prohaskom! – Između epikurejskog objeda titra kao alkoholni plamećak Milka Grünwaldova, s verđem svog ciganskog temperamenta i sokom svojih citata! – Pak posjete kod Milice Krausove (nema je!) pak susreo Jonu Rikati i Maricu njezinu kćer, moju kumicu! – Utopljeni svijet koji se vraća! – Koje uspomene: Križevci!! – Šetnja po dosadnim "novim" ulicama do Olge! – Sve bez lica, bez iznenađenja, bez raznolikosti, bez duše! – Kao moderni Zagrebčani! Amorfnost! – Kod Olge čaj i suze! – Umro mali Saša Veličković u Brixenu! 17 god. – Sin Joce! – Zadnji Veličković! – Iskorijenila ih smrt! – A jadna Olga sama avec ses regrets, ses poustes, ses larmes – a s vječnom željom zabave! – Doma! – Mame moja, dobra noć! –

Ponedjeljak 6. maja 1918.

Ljetna sparina! – Trčao po dućanima za put u Prag. – Svečanost kod Đurice Đorđevića! – Upoznao Dr. Lazu Popovića! – Koja svijetlost prodire kroz ono blago, vedro lice učenjaka mislioca, pjesnika! – Oteli mu osudom i Doktorat! – Što bi ova Monarhija bila da je dala slobodu svojim narodima! – Cijele falange ovakovih bi "Ljudi" branilo njezin opstanak. – A tamo mi smo robijaši – jer smo htjeli spasiti nju, – Austriju, – Veliku bludnicu! – – – Došao doma pješke okolo ponoći! – Mame moja, dobra noć! –

Utorak 7. maja 1918.

Toplo! – Kišica! – Sunce! – Stabla i livade pucaju od soka života! – Jutrom u Gradu! – Bio kod redarstva za legitimaciju! – Prošao dobru uru s odličnim tajnikom Stj. Kopsom! – Tu našao i moga Hanžekovića iz Osijeka! – Priče o Kovjaniću i Rih. Krausu! – Optuženi radi kriomčarenja!! Spasiće se! – Ratni bacili! – Sve se rastvara! – Pod večer u Gusti Mišetića u Sanatoriju! – Dragi vrag! – Učinio ih je svakakvijeh, Don Judu "Gavroche" – znao je sačuvati iskru plemenitosti i značaja – i eto – on je spašen! – Čovjek od glave do pete! – Sve srce i sva iskrenost u službi dobrote i mržnje na podlost. Ostao do 9 razgovarajući se kao doma! – vratio se pak pušio sam u tišini usnule bolnice! – Čas uživanja jer sam ja sam sa sobom! – Mame moja! ...

Srijeda 8. maja 1918.

Veliki vjetar! – Nestalno! – Kiša! – Pak opet vjetar! – U oči Spasova! – Isti dan smrti našega Zlata! – A eto špediter Weisse mi telefonira da se našao kupac za naš stari "klavir"! – Bio je prijatelj, drug, brat naše mladosti, naših tuga, naših radosti! – Papica ga je slušo, uživao! – Plakali smo i smijali smo se i sanjarili o sreći, o budućnosti –

pa eto – rat ga zatvorio u magazin i sad – prodajem ga za 600 K – Duša mi se stisla! – Kao da činim nešto okrutna i bezbožna! – Sve umire! – I naše je zlato – prah! – U srcu živi vječno sve! – Jadna moja Katica! – Njezin život nestaje sa starim Klavirom! … Sunt Lacrimae rerum! – – – Mala Dana Šuperina donijela mi je crljenijeh peonija! – Krv mladosti! – Cijeli dan doma! – Čitam francusku revue Mercure de France! – Čini mi se da sam otputovao i da sam došao doma. Svako slovo je milovanje! Vratio sam se u krajeve moje mladosti, moje čeljadi! – France divine! Tu es la patrie de l'intellect humain! –

Spasovo 9. maja 1918.

Ah! – Uspomene bez kraja i konca! – Moj IV. čin Imp. u Cetinju pa smrt Marie Puljezi god. 1914, pa rastanak od moga Lujeta! – Storia antica! – Objed kod Gutschy-a! – Poslije podne kod dragih Brochovih! – Nude mi stan za 2 mjeseca za moju Mamu! – Dobre, plemenite duše! – Rano doma! – Mame moja! – Lujeto moj! … Dobra noć! –

Petak 10. maja 1918.

Već u nervozi putovanja! – Posjetio Dragicu Marković! – Davne uspomene! – Veliko srce i čelik značaj Frana Markovića još lebdi u mirnome stanu na Griču! – Došla Marta Šipuš i kćerka joj! – Pak na čaj kod Camille Lucerne! Jedina muška glava među ženama u Zagrebu! – Rano doma! – Hladno! – Zimsko vrijeme! –

Subota 11. maja 1918.

Cijeli dan u poslu, u trčanju, u spravljanju! – Ti užasni troškovi! – Posjet kod Dimovića i kod Milice Kraus! – Pak doma! – S Miškom činio bagalje do 11 s. u noći! –

Nedjelja 12. maja 1918.

Tmurno! – Jesensko vrijeme! – Nemili osjećaj putovanja! – U krajeve gdje Nijemci stanuju! – Prvi put da ih vidim poslije naše propasti! – Odvratno mi je! – Napisao sam predgovor pjesmama Danku! – Dobro! –

Ponedjeljak, 13. maja 1918.

Odlazak u Beč i Prag.

Putovanje (od 13 – 14 – 15. maja 1918)

Uputili smo se u 7 ½ na večer put Gyekenyesa. – Cijela "compagnie comica"! – Načelnik Dr. Srkulj sa ženom i kćerkom. Ona bivša Francuskinja s prirođenom finoćom svoje rase, ova druga obična zagrebačka puca. – Pak Bazala, muž i žena! – On u cilindru kao putujući glumac, ona? – ništa. – Pak Ćukovi s cijelim dućanom jela i bonbona, pak Đorđevići, vječna šala; i – Vera Krešić-Pexidr, lijepa, mala prepelica; – i Konjović, l'artistes gallo della checcha, s dobrom, boležljivom ženicom itd. itd. – Užasno putovanje u mađarskim vagonima, bez svijeće –ali u vječnoj šali i smijehu, bez spavanja, bez udobnosti – i u vječnom gošćenju! – Svanulo jutro! – Kiša nas prati po cijeloj Madžarskoj! – Peremo se pružajući ruke izvan prozorčića da nas kaplje dažda osviježe! – Dolazak u Beču u 11 sati! – Vedro! – Otkad ne vidjeh Beč! – Lijepe i bolne uspomene. – Otsjedamo u Hotel Regina kraj Votiv Kirohe! – Objed, bez mesa! – Strahote skupoće! – Počinuo malo poslije podne. – Pak u Preradovićev koncerat t. j. svečanu akademiju u novi Koncerthaus. – Dugo sam se borio da ne odem ali došao sam komite da ne pozovu, jer da me čekaju itd. itd. – Krasna dvorana! Prepuno! – Sve naš svijet! – Cijelo bečko Jugoslavenstvo bez hofrata i birokrata! ... Vidio prvi put staroga Jagića! – Malo riječi ali zgodnih. – Govor Tresića – une horreur! – Vrhunac banalnosti! – Govor Spinčića, ništa! – Učiteljsko naklapanje. – Krasno pjevala Bersine pjesme neka konzervatoristica Blažeković. – Pa Vušković, dosta slabo druge Bersine kompozicije. Afektacija tobožnjeg "Vortraga!" – Slabi klaviraš Trost. Jedina lijepa tačka Bersina kantata "Zora puca!" – Pak ovacije, ovacije ... meni!! – Pozdravio me član komiteja! – U Beču! – U sijelu mojih krvnika! – Nešto malo zadovoljstva uzbudilo me! – Iza koncerta u restaurant Dreher – pak u Karlton- bar! – Neelegantna publika, – loša hrana! – Spavao dobro! Rano ustao pa s mojim dobrim Vlad. Ćorovićem (i on je putovao samnom!) da se prošetam gradom. – Stari čar djeluje! – Beč je lijep – ali prazan, siromašan, tužan. – Bez fijakera, bez automobila, bez ženske elegancije, bez dućanskih "izloga" – nije Beč! – Čini se kao grad pobjeđenih! – Vidio dragu gđu Radoničić! – Une princesse! – Još lošije i skuplje jelo! – Putujemo napokon Đorđevići, ja i Ćorović, – pa iz daleka vidim kiselo lice Tresića a la recherche de la popularita! – I još ... lice, odurno, Stipice Radića! – Ovakovi Zagreb. štakori nose svoje bacile svuda gdje dolaze. – Uzdahnuo odlazeći iz toga bestužnoga, nepokajnog i neokajanog Beča! – Čim prošli granicu Češke! – Ušli kondukteri češki! "Na zdar" – prva naša riječ! – I sva se ljepota, pitomost i vedrina češke zemlje razvila posmjehom Slavenske dobrote – da nas blaži i da nam kliče! – U svakoj štaciji trka svijeta pred vagone i pjevanje Kde Domov muj! I lijepa naša – a naši Jugosl. đaci iz kupea urliču napola pijani: "Onamo, onamo!" – **Dolazak u Prag!** – Prvi mah narodne bure! – Rijeka ljudstva uzela nas, odnijela nas! – U jednom "carskom" kupeju trama. – I opet kao u Osijeku omladina pala, kao vojska lastavica na putovanju, na moja kola! – To klicanje, ta bura mladosti i čežnje! – U noćnoj tmini prolazi naš voz kao mali planet ognja i buke kroz Vaclavske namesti jedva prodirući hiljade ljudstva što mu zaustavljaju hod! Neznani ljudi, neznane žene, eto grle te, ljube te, dižu te na stotinu ruka! – Svaki od njih daje u onom času tisuć godišnji vapaj za mirnim, slobodnim životom u svojoj kući, na

svojoj livadi! – Nose me u Hotel Zlatne Huse! – Sve pripravno za večeru! – Jedemo kao vuci – i govorimo, govorimo! – Pak – u 2 sata poslije ponoći – napokon u moj hotel "Arcivevoda Stephana". Soba br. 18. – Spavam sa Čorovićem! – I legnemo i – on već spava! – A ja se još vrtim i mislim na tu ruku udesa koja me vuče eto 4 godine da me dovede ... dokle! – Mame moja! ... "da ti vidiš sinka tvoga!" – Što je sve ovo kraj tvoga milovanja?!... Bog te čuvo! – Dobra noć! –

Srijeda 15. maja 1918.

Otvorio rano prozore! – Ah! moj Prag! – Lice prijatelja, – lice roda svoga! – Rano izlazimo Đurica, Krista, Ćorović i ja! – Skitamo se po divnim ulicama, trgovima, crkvama, mostima Velikoga Praga! – Sve živo, žurno! – Bijelo-crveni barjaci viju se kao jezici ognja! – Gledamo Vltavu! – Teče, teče – i nosi sobom udes, budućnost! – A Kraljevski Grad sjeo, pokrio se plaštom sunca i smaragda šuma – i čeka! ... Dolazi ... dolazi kao ona slamka tamo na modroj rijeci koja je prošla već jedan most – i drugi, – i evo je ispod nas – ispod trećeg! – A sada uživajmo taj čas božanstveni, jedinstveni! – Kad zagrliš onu koja te dozivala!.. Majka! – Posjetili sijela "Českog Srca". U jednom primila nas stara gosp. Tyrova (udovica slavnog utemeljitelja Sokola!) u drugoj slavna Ružena Svobodova! – A okolo njih jato českih djevojčica! – I sve to broji milijune "hrane", u odijelu, u potporama u dobrim riječima, u liječenju, u tješenju! I svuda, na svakome ženskome licu posmijeh ljubaznosti i finoće srca! – Čini mi se vidjeti naše stare Dubrovkinje, onu skladnost, onu otmjenost, oni način hoda, sjedenja, govora! – Kultura srca, kultura običaja, kultura snova! – Čovjek ne smije da misli na Zagreb! – Onaj hotimični muškarački "bruskirani" neestetični ton glasa – već mi živce draži! ... Dalje, dalje! ... Uživaj u snu što sanjaš! – Sve moje želje živovanja u gradu ljepote i tona – sve su se ispunile! ... Objed en masse u "Zl. Husi" – Malo počivamo, pak toaleta i trči na svečanosnu prestavu u "Vinohradsko kazalište!" Pjeva se Smetanina "Hubička". Silna rasvjeta, svečani pozdrav predsjednika Vinohr. odbora iz intendantske lože, pak ... eto orkestar uklikta istim posmijehom, istom dražesti, istom vedrinom duše češke zemlje kojom projurismo, istim čarom fine dobrote blagostivih lica i ruka čeških žena! ... Smetanova muzika, – češka prošlost, češka sadašnjost, češka budućnost! Nijedan kompozitor svijeta nije preobrazio svoju muziku u viziju svoje zemlje i duše svoga roda kao **On** – veliki neumrli majstor. Kad zatvoriš oči i poslušaš tu harmoniju, – čini ti se da si tek otvorio oči i ugledao kraj u kome govori šuma, govore livade, govore potoci, govori cvijeće, govori sva nijema narav jezikom onog lica i onijeh usta što si susreo tamo po ulicama, po kućama, po stubištima. – Inkarnacija kraja i ljudi – u zvukove! – Poslije divotnoga II. čina potrčao tamo dole u Hram velike umjetnosti! – U Narodno Divadlo! – Prikazuje se **Jan Hus** od Jiraseka! – Historičke slike bez dramatske vrijednosti, – ali pisano od čovjeka naroda za narod! – Režija dostojna veličanstva one tamne tragedije intolerancije i fanatizma. – Vojan glumi Husa! – Oslabio je u glasu ali uzdigao se u visine extrahumane koncepcije. – Sve je svjetlost i težnja za Visinama u njemu! – Prepuno, presjajno kazalište – jedan

dah – koji bukne u grom kad se zavjesa spusti! – Prošlost govori, viče, uči, dokazuje! – Uvijek isto ludilo mogućnika da tište slabije, da ubijaju glasnika mira i ljubavi čovječanstva. – Od Isukrsta – do – nas! – i do vijeka! – Cijelo kazalište uprlo oči u me! – Osjećam milovanje moje prave domovine: zemlje gdje kuca jedno srce, – a za jednu svar: **za slobodu!** – Opet na Večeru u "Zl. Husu!" – Dolazak svih Hrvata, Slovenaca, Poljaka! – Nove mase po ulicama, što kliču i slave vojsku boraca! – Grad pobjeditelja! – Eto – to je ovih dana Prag! – Živi kontrast s potištenošću Beča! – A da kontrast bude još fatalniji – Beč snuje smrt Pragu, – jer pobjeđuje na ratnim poljanama! ... I to je borba realizma protiv idealizma, grube stvari protiv ideje! – Zato tupost jedne a svježina druge! – Tek u 2 ½ u moj hotel. – Mame moja, dobra noć! – Ah! Ali nešto zaboravih – i tako važno i čudno! – Posjetismo danas en masse u 4. s. pos. p. Dra Kramarža i njegovu gospođu u njihovoj vili!! – Historičko mjesto, ravan Hradčanima u visini i ljepoti nad kraljevskim gradom gdje mu Vltava liže zelene skute, – istorički ljudi! – Villa nedovršena, nalik ruskome dvorcu; – sobe zlatnim svodovima, slavenskim uresima, mramorom obložene. Još se tu radi, – rat obustavio mirni života stanara. – I tu se otvoriše i pristupi nam – divan par. On – već lijevan u bronzu, husita, željeznih čeljusti, tigarskih oči ispod gustih obrva, tvrda usta, bijeli brci i bradica, kose kao pokošena gusta trava. Sve četverouglasto, jako, karijatida koja se spustila za čas s palate a još ima tragova zidova i brona što mu ležahu na glavi i na ramenima. Skulpturalna silhueta. A takav i glas. Dubok, oštar, presječen mahovcima krvi koja tjera silu osjećaja do glave, a mozak ih trijebi i jedva pušta nekojima da slovom prelome šutnju. – Kraj njega je **ona**: Drugarica lasti, slave, martiriuma i vaskrsenja. – Velika dama. Tip austrijanske stare aristokracije. Ništa ruskog na njoj – osim neke nijeme šutnje na zatvorenim ustima i u zamišljenom, plavom oku. Sijeda kosa, tamno lice, velika struka, širokih pleća, snaga u pregaranju. Zagrnuta je žutim velovima i zlatnim otsjevima duge thea gown oprave. – Ona stoji do njega malo nagnute glave. Očito sluša bilo onoga glasa koji maljem kuje i nakovalo iskrama prebija. – Što su drugi govorili, što se činilo – suvišno je. On je naviještao volju i snagu borbe do preko groba – i vjeru u titanski udes svog malog naroda proti velikim dušmanima. – Pa se prošetali parkom. Na rubu sustadosmo. – Hradčani tamo veličajni, pusti – a ovdje kućica i jedan čovjek, probadaju pogledom dolinu gdje Prag cvate šumom tornjeva i kupola i plaze po modrome đerdanu kobne Vltave. – Ko će se okruniti vladarom duše i tijela te vječne sirene? – Da li aveti Habsburgovaca, što se noću roče po praznim dvoranama i po grobnicama Vltavske crkve, – ili onaj husitski seljak, koji je motikom probio podzemni hodnik što do tih grobnica vodi? ... Chi lo sa! – – –

Četvrtak 16. maja 1918.

Slavni dan! ... Sunce pali i upaljuje barjake, kupole, zvonike, spomenike... Gradom teku rijeke ljudstva, – potoci, bujice oživjelog cvijeća. Povorka, za povorkom divotne, plavokose, tankostruke mladosti, sve u nošnjama čeških i slovačkih krajeva. Nema baleta, nema fantazije kojom bi se mogla sravniti šarolika, čarobna gracija tih žena!

Amazonke i baleteze! – Cijeli je grad jedan ćilim živog cvijeća! … I sve to vrvi, trči, pjeva, kliče, trepti u hiljadama rupčića što ruke mahaju a oči, usta, noge prate ritmom neumrle mladosti! – Moj VI. čin Imperatrixe! – Falange pobjedonosne mladosti pokrile kao pčele sve stubište Muzeja, prosule se cijelom Vaclav. namj. u dva reda, u dvije girlande makova, tratinčica, vihojela – kroz koje prolazimo mi gosti Poljaci, Jugoslaveni, Talijanci! – I nikada ne prestaje klicanje i nikada ne stanu ruke da mašu, oči da krijese! … Urnebes zemlje probuđene! … Nošeni smo! – Prolazimo između dva plamena! – Sve nam viče, sve nam dozivlje, sve nas slavi u lice ognjem zažarenih lica, bljeskom i vriskom oslobođenja! – Ulazimo stubama u triumfu, – eto nas u Panteonu! – Jedan urlik, "na zdar", a pljesak, slava, suze! … I sve se utiša, jer tamo na estradi među mramornim stupovima ispod Českog lava, – grmi simbol, živ, jak, neslomiv češke volje i češke energije: – Kramarž! – Glasom kuje u meumrli bronz budućnost svog naroda i slavenstva! I kad malj dublje zabrazdi, plamen entuzijazma izleti iz hiljada srdaca jednim jedinim, strahovitim glasom. – Za njima slijede drugi: Hrvati, Srbi, Poljaci u istoj buri zanosa, – dokle uzađe mali sijedi čovuljak i blago pozdravi: "Signori! – Fratelli mici!" – Zast. Conci iz Trienta! … I on govori, govori u jeziku majke moje, u jeziku naše velike prošlosti, u jeziku Italije – majke svijeta! … "Evviva l'Italia"! zaori iz sto grla! – A ja šutim, jer me stislo u grlu i ja držćem da me plač ne savlada! … Dva sata su a mi izlazimo! … Divotne slike! … Kao da se cijelo čovječanstvo zgrnulo na velikoj placi! … Jedva prolazimo – jer je plamen oslobođenja duša zahvatio sve. – Svi šeširi, sve ruke uzdignute, – kliču nam, miluju nas, a mi svi prolazimo, prolazimo gologlavi, vičući i mi, jer je zahvatilo i nas sveto ludilo… Ah! … Tako! biće onog dana – ako nas radost ne ubije! – Redovi se sužuju, oganj se stisnuo, ruke me dohvatile, drže me! – Stotine me nose na ramenima, tisuće glava me slavi… i ja pred hotelom vičem dvije tri riječi u oluji razvezane strasti cijelog naroda. Slomljeni dovukli se gore do velikih blagovaonica, ali narod grmi tamo dole – oh! – divota! – strašno! – zamamno! – Sa balkona gledamo to strahovito čudo – more – veliko, burno, nemirno, urličuće, – more samijeh ljudskijeh glava! – Nemam snage, – strah me utopiti se u to more rastaljenih, plamtećih duša – i ja puštam neka svi ostali bacaju u taj okean riječi koje dižu, koje lome, koje rone u tu dubinu. – Grom naroda lupa o zidine hotela kao valovi o nepokolebive naše hridi! … Kramarž, Stanjek, Zahradnik svi borci proti tiraninu Germanu, pa Vukotić slatkim akcentom naše Boke, pa gnusni Stipica Radić, pa Poljaci, pa Cona – svi pale, – jer jedna sama iskra riječi koju nose ona srca u dušama svojim kadra je da probudi neman naroda koji čeka onu jednu: naprijed! – sjeci! … Objedovalo se! – bacio sam se na postelju u mojoj sobi, – jedva odahnuo od zategnutih živaca i već je 6 ½. – S Đuricom, Kristom i Vladom Č. vozimo se u Narodno Divadlo! Gdje god prolazim pozdravi, usklici, dozivi: Vojnović! Vojnović … Ulazim u pozorište! … Gomile svijeta vrve stubama, vestibulama, – i eto me u divotnom jedinome hramu slavenske umjetnosti! – Koji sjaj! – Koja ljepota! … U moru svjetla, u moru zanosa, u moru božanske češke muzike! – Orkestar zazveči fanfarama proročanstvo **Libuše** – i zavjesa se odgrnu! To nije bila opera, – to je velika, sveta služba božja! – Prošlost Slavenstva, njegove tuge, njegove borbe, njegove nesloge i njegova pobjeda! To je genije Smetana za sve vjekove objavio u **Libuši** narodima! –

Libuša Destinova! – Velika, slavna, pobjedonosna kao ona divotna muzika, kao onaj veliki češki narod koji je dao svijetu to sveto objavljenje! – Tvrdoćom svoje pesti i milotom svoje muzike, Češka je stvorila sebi dom – viši, jači, trajniji od kolosa Rusije koji leži razmrskan u kaosu neriješenih mističnih problema! – I opet bura svih srdaca! – Kramarž! ... Vojnović! ... Cijelo se kazalište diže! ... Ustajem i klanjam se! ... Kramarž govori! – i sve opet plamti! – Mojsija na Horebu! – Izlazim! – Hiljade i hiljade pokrile veliku Ferdin. Trida! ... Ruke me dižu i ja prolazim nošen u orkanu oduševljenja do "Huse" – a tamo opet druge hiljade, druga oluja! ... Moje uznesenje! – Doživio sam ga! – Hvala ti i na tome Bože! – Pak banket, do 3 sata u jutro! Ja tad idem shrvan u postelju a svi drugi ostali do 5. s. u jutro! – Mame moja, Bog te čuvo i blagoslovio! ... Hoću li spavati! –

Petak 17. maja 1918.

Počivam cijelo jutro! ... Sunce! – sunce! – slavi i ono pobjedu duša! – Razgovori, šetnje, uživanje! – Sve ulice u cvijeću šarenih, baletnih nošnja Moravske, Slovačke, Češke! A svuda oči, svijetle, velike i suzne posmjehom dobrote i čednog milovanja! – Koja razlika u našim tipovima! – U Zagrebu tupo zadovoljstvo uživanja bez misli i bez briga, – a u nas tamo dole mutna šutnja ili razmahani smijeh duša bez svijesti! – Susretam naše "dame"! – Došlo ih je malo, – a ružne! ... Bože! ... Zabavne su samo Krista i Vera Krešić! – "Vesele žene Windsorske!" – Graciozne i prijateljske! – Velike skupštine političara za organizaciju slavenske borbe u Austriji. – Tresić održao govor "pro Domo ma" izjavivši pred cijelim kongresom Hrvata, Čeha, Srba i Poljaka i Talijana, da je on jedini pravi reprezentant Jugoslavije, jer ima znanja, iskustvo svijeta i polet pjesnika! ... Bodul! ... I to su naši korifeji!! ... Objed bez kraja ni konca u "Z. Husi"! – Nesnosna ova vreva okolo jela! – Ali i večer "svanu"" – Akademija u Obeckom dumu!! Areopag svjetlosti, muzike, zanosa! – Divotna Smetanova dvorana! – 3 hiljade slušalaca a pred "obecnim dumom" 10 tisuća ljudi što stoje nepomični 2 ½ sata čekajući i gledajući rasvijetljenu fasadu! – Smetanova "Na Vltavi" slazi kao blagoslov češke zemlje na taj narod jedinstven i plamenit kao Mojsijev stup u pustari i naoštren kao sjekira! Vojan deklamuje pjesme svih slavenskih naroda, – horovi se viju tonovima orgulja a šaputanjem šume u suton; – Destinova opasana češkom zastavom pjeva pjesme Dvořaka i Smetane – pa završi himnom: "Gdi dumov muj!" – I sve ustane i sve zaviče! – Pak bura, bura, – ona strahovita bura narodnog zanosa – onaj jedan glas iz tisuću grla – a naliči gradu koji bije, fanfarama vojske koja dolazi, grom morskih valova što biju neumoljivo hridi! ... Kramarž govori, Glombinski govori, Conci govori, Stanjek govori ... a ja izvlačim se s Verom Krešicom pa izlazim po tiho da me ne vide, ... ali tisuće na ulici prepoznali me i ja prolazim kroz dva reda klicanja, mahanja, milovanja sve do "zlatne Huse!" – Pa došli svi – a Vaclavske namesti opet jedno more glava! – Kramarž u triumfu! – Sa balkona Huse – govori narodu kao Imperator svojoj vojsci! I kad on veli: naša je budućnost – svaki od najsitnijih onih stvorova zategne kičmu, s time pas, gladuje, trpi, – ali opojno piće djeluje – i svak je gotov

da umre za čast i za slavu Češke domovine. – Pa jedan od čeških tribuna zaviče hiljadama: "raziđite se" – i sve tisuće nestadoše u noći! – Na Vaclavskim namjestima kraljuje sam u mjesečini Sv. Vaclav na konju! – Na 3 sata doma poslije nedospjetne večere. Držao sam napitnicu gđi Kramarž. I ona je sjedala! – Raskrunjena matuška Rusija! ... Je li taj zanos i ta volja naroda slavenskih sada tako jaka jer nema više Rusije? ... Jedva se bacih na postelju! – Majko moja! ... dobro jutro! ...

Subota 18. maja 1918.

Počivao cijelo jutro! – Posjete sa svijeh strana! – Cvijeća! – Skočio s Perom Pallavicini do ludnice gdje "stanuje" Stevo Kluić! – Razgovori s direktorom Drom Harešom! – Stevo! – Grlim se! ... Sutra će mi doći! – Večer u kazalištu! – **Prodana nevesta** s Destinovom! – Ta božanska vedrina! ... Nijedan narod nije dao zemlji svojoj glavnu ulogu u muzici kao Česi! – Večera u Husi! – Dobra gđa Bradanovica! – Okolo mene svi da me maze i da mi otegote rastanak! – U 2 sata doma! – Mame moja! –

Nedjelja – Duhovi 19. maja 1918.

Posjetio s Đorđevićima "Češko Srce" Ružena Svobodova dala mu ime a Češka stvorila opet čudo organizacije i narodne odbrane! – 120 hiljada ljudi hrani se svaki dan! – U 6 mjeseci skupili 4 milijuna! – Svako selo ima filijalu! – I sve je to vezano lozinkom: ustrajno do konca! – Đurica i Krista odoše! – Još vas grad vrvi masama, koje nas pozdravljaju pjesmama i usklicima! – U Divaldu! – Jeji pastorkvna od Junačeka! – Nova, silna impresija! – Skoro nova glazba! – Melodija ističe iz akcenta i izražaja riječi! ... Gabriela Horvatova grandiozna. Može se takmiti sa Destinovom. Jenufu pjeva Ašenbrennerova! – Ex pjevačica Osječke operete! – Koliko sam se zamjerio Treščec paši što sam je u Zagrebu hvalio! – A sad je primadona na Divadlu! ... Vraćamo se u Zl. Husu! – Velika uzbuna! – Policija zabranila sve svečanosti! Post festum! – Uslijed silne vike bečkih pangerm. novina! – Mladići naši moraju odma otputovati... A mi? – Policija skinula vijence oko Slavenske lipe. Kavalerija po ulicama! ... A neprestane čete mladosti prolaze i pjevaju! Na 1 sat pos. ponoći u moj hotel praćen od prijatelja!... Beč se osvećuje! ... Niente paura! – Već smo pobijedili mi! –

Ponedjeljak Duhova 20. maja 1918.

(Pred 15 godina umro naš Papica!) Velika uzbuna po gradu! – Ali vesela! Svi se smiju policiji i Beču! – Obustavili Nar. Listy. – Kavalerija pred Slavenskom Lipom! – U 9 ½ na Žofijinom. – Velika skupština u slavu pedeset god. Divadla sazvana od centraln. udruženja čeških glumaca! –

Od 20 – 30. maja 1918.

Zahvatilo me kolo sreće, – pa trčim, bježim, uživam i bijesno gutam ljepotu Češke domovine u svim pojavama društva, umjetnosti i života! – Nemam časa da sjednem! Spavam na pola, jedem na pola, – samo da ne izgubim ni atoma ovog božanskog časa! ... A nada sve – muzika! muzika! ... Svake večeri zadršćem kao u djetinjstvu, od slasti kad uđem u Divadlo! ... I onda sam slomljen! ... i ne mogu dalje! ... Pozvan u klub "Společnost" – Živim! Živim! Živim! –

Četvrtak – Korosante! 30. maja 1918.

Sunce! ... Divni proljetni dan! – U vazduhu je svetost uspomena davnih! – Izlazim rano! – Trebam da zaboravim strahotu slutnja o Francuskoj našoj! ... Nijemci zauzeli Soissons! – Prošli Aisnu! – Idu put Pariza! ... Zar i tu čašu da ispijemo Bože! – Caput mundi, domovina svih intelekata, vladarica ukusa, stila, umjetnosti, znanja?! ... Bež!. bež! ... Tramom do Hradčana! – Susreo u tramu jednoga popa Korčulanina Petkovića! ... Bio je fratar u Male Braće!! ... Gledam povratak pročesijuni! – Dječica u bjelini! ... Kao onda! ... I svi nose vjenčiće svježeg cvijeća u ruci što se prodaje pred katedralom! – I eto me ulazim u Kraljevski pusti Dvor! Habsburgovci! ... Aveti! ... Imali ste ovi prijesto slave i narodne snage, – i zadavili ste, srušili ste sve ispod pepela bezimene more birokratične centralizacije! – U Sv. Vidu! ... Smjeli gotski stil, onog zadnjeg gotskog daha u posmjehu renesanse. – Flamboyant ga zovu – a uprav je takav kao okamenjeni plamen! – Sjeda me divotne "Porta della Carta" u Palazzo Ducale! U crkvi (još nepopravljenoj a na pola drvima zabitoj!) jedan kanonik prodikuje njemački!! – Malo svijeta! – Svi prolaze, kao i ja pred grobom Sv. Ivana i pred onim Careva i Kraljeva! ... Izlazim iz te grobnice češkoga kraljevstva u vječnu slavu proljeća! ... Šetam se okolo palača, po neviđenom čaru Kraljevske terase ispod koje dižu se stotine zvonika i kupola u sunčanoj, zlatnoj magli! Svi pružili svoje tornjeve i svoje krstove prama pustome, velebnome dvoru! – I mole – i zovu! ... A tamo padaju francuske božanske katedrale u požaru barbara! – Tako će i ove! ... Bože! ... Spavaš li?! ... Slazim niza dvorske stepenice u grandiozni mir **staroga** Praga! – Susreo dragog Dra Preisa. S njime posjećujem mu majku, – slavnu femme de lettres Gabrielu Preissovu! – Fina, gospodska kuća! Sačuvao se u Pragu ton i način staroga našega Dubrovnika! – Skladnost i gospostvo! – Koja razlika s raspojasanom kričućom demokracijom Zagrepčana! – U moj mili, tihi restaurant Hoza! – Objed! – Pak počivam! – Pak na čaj u Dra Otokara Fischera sa Milom Vod! – Daleko, daleko u Bubenicu, gnijezdo je umnog mladog para. – Ženijalan mladić, docent germanistike na univerzi, pisao je i uspio s krasnom dramom "Přemyslovci!" – A pokršteni Židov! Češki narod preobrazuje sve što je on zagrlio. Kao Dubrovnik – daje svoj lik, svoj jezik, svoj krst i tuđincima – tako da, evo rodi se pisac češki u ... Ghettu! – Krasni ljudi! – On: veliko, beethovensko čelo a usne Mulata, – a ona: mila, plavokosa, modrooka Češkinja! – Razgovor do 6 1/2 ! Vraćam se doma! – Pak opet u šetnju! ... Ne smijem da budem sam sa svojim mislima! – Predamnom je lik Francuske probodene mačem u srcu, kao Go-

spa od sedam bolesti! – Verem se po Karlovoj namesti, po ulicama i silazim daleko ispred Palackovog spomenika! – Slaba stvar! – Sve se vidi – samo ne vidiš Palackoga! – Moda u umjetnosti, to je gore nego li stari šeširi ili krinoline d'antan! – Ah! evo me do Vltave! Voda teče! – Život! – Vjekovi! – Istorija! plove po toj vodi koja sve nosi i ništa ne vraća! Po njoj lađe pune mladosti! Rukom ispod ruke izlaze mladići i djevojčice pjevajući narodne pjesme! A sunce zalazi za Hračanima! – Silhueta, avet prošlosti u bljesku tihe vode što teče, teče i u jeci pjesama koje neće umrijeti! – Nikada! – Shrvan od truda eto me u hotelu. – Večeram brzo i bacam se na postelju! – Mame, Lujeto, Katuša, Miro, van van – svi, svi su u Francuskoj! Zašto da ja počivam u tolikoj ljepoti a oni plaču u agoniji Pariza! ... St. Jeanne de France, priez pour nous! ..

Petak 31. maja 1918.

Jutro u Bukovca! – Večer diner i soiree u Jaroslava Otto! – U staroj palači Schönborna skupila se high-life građanstva i bogatstva češkoga Praga meni u čast! – Gdje ste Halperi, Turković et Cie da vidite ton ljudi punih milijuna koji ne progovoriše **niti jedne** njemačke riječi i koji rade za Češku kao svaki radnik i kao svaki intelektualac?! – Da ti pade obraz! – Sve sjajno; dostojno monumentalnih linija velikih dvorana! Stol, jedna pjesma srebra, kristala, porculana i cvijeća! – Sve gospođe decoletees sa divnim juvelima, sva gospoda u fraku! – Mnogo pisaca, umjetnika (Fischer, Rous, Stretti itd). – Plesalo se, pjevalo, pak buffet u 1. s. pos. ponoći! – Pak opet najživlji razgovor, ples, šampanjac do 6 sati ujutro! I nikada se nije etiketni ton aristokratskog društva pretvorio u naše domaće pijančevanje i u t. zv. "Gemutlichkeit"! Čuo krasnih slovačkih pjesama što ih pjevala graciozna gđa Erban a na klaviru pratio sin... Masaryka" – Leutnant!! – Govorio s njime! – Tu su i mladi Rieger i Pražak – baruni! – A svi extremni patrioti! Ne opće nigda sa njemačkim porodicama, ne govore nigda Njemački! ... Čudesa za moje uho pokvareno Zagrebačkim zadahom. – U 6 sati jutra odlazim s dobrim Perom Pallavicini kroz pusti Prag. Jedva koji se prozorčić otvara a ulice sve prazne! – Polako, polako kao u crkvi stupamo po starim ulicama! – Nema spomenika, nema historične fasade, nema vidika pred kojim ne bih sustao! Otkrivam s blaženstvom i s nekim svetim stidom, kao da razgaljujem nago tijelo drijemajuće žene – svu tajnu čara Praškog olimpa! – Na Karlovom mostu zaustavismo se. Vltava siva, tiha kao pas od žeženog srebra jedva bljeme. A Hradčani šute u sivoj magli a pred prvim zrakama sunca što tamo gore na nebu proviruje... Čekanje udesa koji dolazi! ... Veliki čas mora doći! – To mi reče Svetinja ovog jutra! ... Prve ženice sa zeleni na pijacu. – Prvi tram! 6 sati! – Ulazim u Hotel moj! –

Subota 1. junija 1918.

I tako prođe Maj – mjesec slavenskog preobraženja u Pragu?! Cijeli dan u mamurluku bezsanice i razmišljanja o doživjelim impresijama. – Na objedu u mome malome restauranu Hoza u Celetnoj ulici s Verom Krešić! – Zagrepkinja! – Pravi račune o mi-

lijonima sinoćnih gosti, o toaletama i govori o Turkovićima! ... Guska! ... I još jedna od najsimpatičnijih. – Ipak ima nešto primorskog, zdravog u njoj. Ali sve to udunuto glupošću Zagrebačkog milieu-a. – Pod večer u Bukovca! – Dubrovački stari milieu! Naš govor, naše šale, naše uspomene! – Ganutljiva ljubav svih za oca, za majstora. Prekrasne tri kćeri a još ljepši – Ago! – Za to je on slikao i on slika sve te zdrave, bjeloputne, slatke ženske golotinje. Majstor života ljudskoga tijela! – Čita mi svoje memoare! – Vanredno zanimivo! – Pravi roman a la David Cooperfield! – Dobra večera, naši razgovori! – i eto gnjev proti nesretnoj domovini, smalaksao. Milovao bih je – da nije tako blatom uprljana! Dobri Pero Palla i Ago prate me u Tramu do Hotela! – Napokon ću spati! ... Mame moja, moli se za našu Francusku! Gdje si Đene moja?! Koja muka! ...

Nedjelja 2. junija 1918.

Oblačno! – Zima! – Veliko se sunce utrnulo! – Čujem daleko koral: Procesija osmine Tijelova! ... Bože, gdje si?! – Vera Krešić ode. Bon enfant! – Graciozna, lijepa, slobodna – a poštena! – I zato je tako simpatična! Ali mentalitet – Zagrebački! Cijelo jutro doma! Razgovor s dragijem Perom Pallavicini! Koliko znanja! Rijetka kultura za našeg umjetnika! – Skitam se po Pragu! – Svaki dan nova čuda istoričkih monumenata i prirodne ljepote! – Objed u mom restaurantu Hoza! – Pobjed: – eto ti mi Steva! – Žilav, vitalan kao jegulja! – Biće radnik kao malo tko! – On u vatreno a Giunio u engleskoj hladnoći! – Da ih sparimo! – Poslije dugog vremena posjećujem naše Bradanoviće! – Dalmatinski ambijenat! – Kao da si na 500 kilom. o Praga! – Srce! Srce! – Ali i to nije dosta! – Otvoreno, bučno, dobro! – Prate me do Divadla! – Slušam meni nepoznatu operu Smetane "Tajemstvi"! – Ludi libreto, – ali muzika: pregršt cvijeća čeških perivoja! – Večeram sam u mom Hotelu! – Vjetar! – Hladno! ... Mame moja, dobra noć! – Na zapadu se kolju! – Francuzi su se malo podigli! –

Ponedjeljak 3. junija 1918.

Kiša" vjetar! Zima! – Gotovi Novembar! Trčim u moga Bukovca! – Ah! njegov atelier! – Koja vedrina! – Sama mladost! – Triumf ženskog tijela, ženske nagosti! – Ali u cijelome čaru Ljepote bez požude, vedrine bez oblaka. – Kako je ugodno! – On, naivan i dobar kao da sjedi ispred butižice u Cavtatu, pa da se razgovara s Katom ili s Perom. I sva mu je umjetnost takova! – Sunce kad pripeče! – Onda nema pjega, nema interesantnih "chiarosenci"... Sama slava jedne boje! – Sunčane! – Došao prof. arhiet. Vanka s gospođom. Mili elegantni ljudi. Grade s Bukovcem Hotel i kupališta u Srebrnu! .. Župa! ... Cavtat! ... A gdje je sve to? – Moj portrait savršen! – Idem na objed u Hoze! – Novine: umro je Nikola Tomašić: – Zli čovjek! – Zao u duši a pokvaren u pameti. – Bez srca i bez značaja. – Cinički plod Khuenovskog đubreta! – Šetam se u zimi! U Teatru! – Kovařoviceva opera: "Na starom bjelilu!" po romanu Nemcove "Babička" – Fina, moderna muzika ali bez individualnosti i bez češkog vonja. – Večeram sam u mome hotelu! –

Utorak 4. junija 1918.

Sunce! – napokon! – ali hladno! – Posjetio Jaroslava Otto u njegovoj radionici na Karlovoj namesti: L'abitation d'un grand Libraire! – Razgovori! – Pak na objed! –U Hoze! ... Doma! – Stevo iz ošpedala mahnitijeh sa svojim pratiocem! – Pa eto i Pera Pallavicini! – Šetamo se! Posjetih atelier kartolerije Mrazek. Daruje mi divni koledar. – U dućanu druge papirnice ukrala mi jedna Nijemica moju novčarku! Ispred oči! – Za sreću je bilo u njoj malo kruna! – Šetnja po Vrhlickovim zasadima, pak po Riegerovom parku, po Vinohrady – i došli do Bradanovića! – Večera sa Stevom, Giunijom u dobrijeh Bradanovića! – Toko i Lucija! – Srce i ruka otvorena svakoj dobroti! – Na 11 doma! – Mame moja dobra noć! –

Srijeda, 5. junija 1918.

Sunce! – Hladno! – Knjiga Tinkina gdje mi javlja da se mame spravlja na dolazak! – Veselje, žalost, strah! ... Bože, doživjeti onaj čas! ... Trčim u moga Bukovca! – Ah! ljepota i mir onog sunčanog ateliera me umirila! – Eto kinematografa da me snime! Zabavna komedija u 3 čina!! – Portrait je gotov! – Pravo remek djelo života! – Koji Kraljevski dar! ... Objed u Hoze! – Uprav se gladuje! .. 80% restauranta u Pragu zatvorenih! Kruha nema! – A ta šutnja! – taj prezir! – ta torača! – Česi ko kremeni – Lupni ga, a iskra frcne! – Sve odvisi od zapadne vojne! – Kada skrše Francuze, neće biti više ni nas! – Ali Francuzi opet zaustavili val! – Šetam se do Hradčanih! – Mrtvi Dvor! – Dva vojnika Madžara straže ga! "Kao Askeri do Božjega groba! – Dva sata šetnje dokle nađoh villu gdje Mašek stanuje! – Karel Mašek! – Ala je ostario! – Ogladnio! – S balkona gledam Hradčanski park i paviljon Kraljice Anne! Slavulji mahnitaju u zelenoj dubini kao onda kad su se kraljevi šetali po šumici! Tramvayem do Nar. Divadla. – Svu večer i noć u našem klubu! – Dr. Kukula predsjednik pojavio se! –Bučan, pije, brblja, drži govore patriotske – a nosi uniformu oberstabsarzta! Jedini koji me sjeća Zagrebačkog tipa! – Zamrzili ga svi jer je na početku rata bio Austrijanac a u procesu Kramarža igrao nelijepu ulogu! – Ljubi me, grli me obasiplje šampanjcem! – A svi šute, gledaju me i namigivaju mi! ... Zove me da putujem s njime!? – U 2 sata pos. ponoći s dragijem mladim Drom Rubešem doma! – U postelju! – Mame moja dođi! –

Četvrtak 6. junija 1918.

A ko bi od posla mogao pisati! ... Cijelo jutro u Novoj galeriji slika sa arhit. Mahonem! – Pobjed posjeta de digestion chez Mme Otto (palais Schönborn). – Večera pak u Roka i Luce Bradanović sa Kvapilovim, Stechovim, Ščepankovim, Moggio i ja! – Risotto Pantagruelique! – Do 2 s. pos. ponoći! ... Uf! ...

Petak 7. junija 1918.

Upoznao, Bogu hvala, krasnog mladog Talijanca Cav. Moggio de Trento! – Izgovorio se divnim jezikom Bogova! ... Pošli zajedno u dragoga Vlaha Bukovca! – Moj lijepi Atelier! – Krasnih li dana sproveo u tom azilu Ljepote! – Objed! – Pak s Perom Pallavicini u ludnicu dragome Stevu Kluiću! – Božji mir u onome cvijetnome parku! – Tužne aveti šetaju se među rododendrima i jasminima! – Upoznao dva krasna oficira talijanska! – Che gioja parlare con quella cara gente! – Koje forme, koja finoća srca i načina! – Jedva par časova a bili smo prijatelji! – Govorio s jednim oficirom ruskim! zarobljenik! – Krasan čovjek! – Ali koja tuga u očima. – Srkam izvrsnu kavu u docenta Dra Mislevića! – Posjetio crkvu! – Divota! – Dostojna da bude dvorska kapela kakvog vladara! – Najfiniji barok s prekrasnim freskama a la Tiepolo! ... Posvećena Sv. Katarini! – Ženijalno djelo velikih oca i sina Diezenhofera, onih Čeha koji dadoše Pragu poseban čar veličanstvenom crkvom Sv. Mikulaša i juvelom pavillona "Amerika!" – Stvorili su "praški barok" tako diskretan i gracijozan! – Brzo u Viktora Stretti na Riegerovoj nabreži! – 5. kat! – Charman! – Fini slikar! – Promijenio i on malo stil! – Zagledao se u jednu Malajku! – Crne, okrutne slike, kraj divne Karsavine! ... Istorija se našla i tu! – Otale u Teater: Čer i Kača od Dvořaka! Interesantno ali neizgrađeno! – Što bi jedan Strauss bio učinio od zgodne ideje! – Srednja izvedba! – Pakao groteskan ali ne ukusan! Odviše me sjeća na Offenbachovog Orfeja! – ali umjesto šampanjske muzike – Dvořak je i u paklu sentimentalan s krasnim plesovima! – Enfin, poslije svega toga – sam u Hotel na Večeru! – i spati! Mame moja! ... Kad eto telegram Dra Thallera: da sam izabran predsjednikom D. H. K! – Neću da primim! – Nije to za mene! – Spati! – Spati! –

Subota 8. junija 1918.

Sunce! – Tek polako se vraća toplina! – Ofenziva opet zakrkla! – St. Jeanne priez pour nous! – Cijelo jutro s drugim arhit. Mahonjem, sa gjom i sa Strajnićem u "Rudolfinumu" – Lijepa galerija slika! – Divan Franz Hals. Izvrsno zastupani Holandezi! – Krasna kolekcija sličica čeha Grunda! Prodavao ih je za 2-/for. a sada vrijede po milijuna! – Ah!Koja tragika genija kog svoji ne poznadu! – Sila telegrama iz Zagreba što mi čestitaju i javljaju izbor moj kao Predsjednika Društva Hrv. Književnika! – Koja tuga! – Ne mogu ne! – Nijesam za poslove! – Snaga duha u samoći gubi se u mizeriji uredovne borbe! – Cijeli sam život sproveo sam sa svojom umjetnosti. Nigda član ikakva društva! – Pa sad u starosti! – Boriti se sa Dežmanima i sa Ogrizovićima" – Ne! ne! – Eto mi pobjed posjete mile Hanne Suhankove! – Pozvan da čitam "Imperatrix"! – Ah! tu sam ja, – ja! – U 5 s. pos. p. sa svim mojim Bukovcima i s Perom Palla u fabrici Kina da vidim našu ateliersku komediju! – Izvrsno! – Koje čudo! gledati sebe! – Kako neličim mome Luju! – Da mi je vidjeti moje mile, barem ovako! – Šetamo se o Ferd. Třidi! – Izložena moja slika kod Rubeše! – Vrvi svijet da vidi! ... Sjedimo u kafe "Imperial" na crnu kafu! – Na večer slušam Foersterovu operu **Eva**! Wagnerska muzika za milieu moravskih seljaka! – Koja anomalija! – Više vrijedi jedan takt Smeta-

ne! – Ašenbrennerova sjajno pjevala! – Kako je učila i naučila! – Napokon sam! – Na 11 ½ u odar! – Mame moja! Dobra noć! –

Nedjelja 9. junija 1918.

Sunce! – Vedro! – napokon! – Ustao rano da odgovaram brzojavkama! – Express Nika Bartulovića da ne primim čast presjednika! – "Profetica anima mia!" Kako pjeva "Traviata"! – Cijelo jutro s Mahonom po starijem ulicama Praga! – Halucinacije! Italija! ... Italija! ... Svuda njezin sveti, mili lik! – Došla je ovamo u dnevima češke slave i okitili dvorove i hramove cvijećem svog vječnog perivoja! – Divno putovanje po istoriji i umjetnosti! – Pak u Muzeju češkog skla! Pehari bogova! – Riznica kraljeva! – Pobjed posjeta Steve Kluića pak dvojica našijeh marodera Dra Novakovića i lajtn. đaka Marčića iz Zadra. – Šetamo se, večeramo zajedno u kavani Imperial, pak u teatar! – "Otac" od Jiraseka! – Dobra seljačka drama! – Igra i režija prvoga reda! Koji stil! – Sve je uronulo u atmosferu "teatra"! – Ono što nije **nigda** u Zagrebu! – Hurt i Čaplin veliki umjetnici! – Iza teatra u divnome sutonu (još je dan! 9 ura! t. j. 8!) quaiom do pristaništa lađa! – Nema čara do vode! – Sve titra u refleksu bisernog neba u Vltavi! – Prof. Svoboda muž Ružene, prati nas! – Po starim ulicama Novog Mesta! – Sveučilišni grad! – Klinika! – Za vrijeme Karla IV bilo je do 40 hiljada đaka iz Evrope u Pragu! – Pariz i Prag širili su na sjeveru luč Rima, Bologne, Padove! – I ovo su ubili Nijemci! – Kroz sjajne nove pasaže u moj Hotel! – Zakuska! – Vječni glad! – Na 11 u odar! – Mame moja, dobra noć! –

Ponedjeljak 10. junija 1918.

Omarina! – Ljeto! – Jutro kod Bukovca, u Nar. Divadlu. – Pobjed posjeta Otta. – Thee kod Gabriele Preissove. – Prava femme des lettres"! – Do 8 s! – Večera kod Brejskog u Spaljenoj ulici! – Umjetnici! – Ugodni razgovori! – Doma u 11 s. – I neprestani telegrami da se primim predsjedništva D. H. K.! – Ne! i opet ne! – Nagon mi kaže: stradaćeš! – Ne! – Mame moja, dobra noć! –

Utorak 11. junija 1918.

Ljetna magla! – Omarina! – Šetnja po starome Pragu s dragim Mahonom! – Plazza di Malta! – Sabor! – Palače Waldstein, Fürstenberg, Bouqary, Nostitz itd. itd. Ostanci carske rezidencije! Uspeo se do zlatni stoudřu! – Neviđeni kontrasti! – Grad romana i pjesama! – Vltava puna lađica i plivača! Velika vrućina! – Doma! – Hudec! – Ala je nojoz! – Posjetio Žižkove! Došla Pavla i Franta iz Zadra! – Večer u Divadlu! – Novakova opera "Noć na Karlštejnu! – Ultra moderno! – Metri i kilometri muzike bez lica, i bez individualnosti, bez cilja! – Čemu? – Večeram u mom Hotelu! – Oko me smeta! – Omarina! Mame moja! dobra noć! –

Srijeda 12. junija 1918.

Malo zahladilo! – Posjetio s Mahonem, Fischerovom i Vodovom atelier Batik škole gđa Tirnitvove – pak atelier slikara Jar. Hojdeca. – Radi se, radi se u Pragu! – Na večeru prof. Dra Rubeske! – Stari, plemeniti čovjek i tri sina. Kao engleski lordovi! – Majka umrla a jedinica se kćer ... ubila! – I ova četvorica žive u stanu bez posmijeha i bez sunca! – Mame moja, dobra noć!

Četvrak 13. junija 1918. (Sv. Antun!)

Vjetrovito! – Pa sunce! – S mojim dragim Mahonem pregledao atelier kipara Spanjela! – Jak, vedar! – 8 godina Pariza! – Kako mu se vidi! – Hoće odma da me snimi! – U 2 sata glava moja – gotova! – Ženijalno! – Odatle pozdrav Vlahu našemu, pak u atelier slikara i grafičara Simona! – 12 godina Pariza! – I svi imadu u licu, u gesti odraz i nostalgiju velikoga Francuskoga genija! – Sjajan grafičar! – Među prvim! – Na objed u prijatelja Roka i Lucije Bradanović! – Pobjed pozvan na policiju! Došla prijava da sam "nešto pogibeljna" govorio u "Společnem klubu" i to one večeri kad je Dr. Kukula bučio!!! ... I tu špiuni! – Moram otputovati 15. u jutro! ... Ah! ... moje slutnje! ... Jutros rekoh Spanjelu: je sens que quelque chose va venir! ... Bolje ovako! – "Bolje prisjeći" kako govori moja Pavle! – Stevo, Ago, Marčić preneraženi! – Trčim u Společnost! – Tableau! – Svi protrnuli da bih ja mogao posumnjati o njima! – Večera u mog Roka Bradanovića! – Uvijek ista A. – !! Dumm u. boshaft! – Na "risotto" Bradanovića došao i Kvapil! Sve uzrujano! – Padam od umornosti! – Mame moja, dobra noć! –

Petak 14. junija 1918.

Mjesec dana našeg triumfalnog ulaza u Prag! – Ustao rano! – Pišem pozdrave dragim prijateljima! – Tmurno, oblačno! – Posjetio mog Vlaha! – Kod Spanjela ostao do 3 sata da svrši moju bistu! – I svršio! – Ženijalno djelo! – Le visage d'un faun! – Večer solista Nar. Divadla! – U krasnim prostorijama njihovog kluba u Louvre-u sakupilo se elegantno, intelektualno društvo od 100 osoba! – I Ruža Svobodova! – Prije svega Večera u ružama! – Pak čitanje Dra Fischera i Hanne Suchankove! – Srećom da sam posve miran – inače bilo zlo u tom zanosu svijeh za "velikana"! – Čitam IV. čin Imperatrix-e! – Fascine l'auditoire! Riječ odlaska slavnoga našega Kvapila! – Pak moja zahvala! – Pak u noći praćen od Rubeskovih, od Steve, od Pallavicinija doma! – Spravio sve bagaglie! – Majko moja! –

Subota, 15. junija 1918.

U 9 ½ jutrom odlazim iz Hotela! – Na peronu! – Sila prijatelja! ...Ruža sa svijeh strana! – Gospođe me ljube! – Eto me u vagonu! "Recite dole da nas čert nije još oduču!"

– zadnji pozdrav! – Vlak odlazi! – Putujem s Perom Pallavicini! – Plaćam mu put gore i dole! – Dobro putovanje do Beča! – Svuda žito, šume, rijeke! – Mir prirode koja rađa božju hranu! – A ljudi se tamo kolju! – Tek sada osjećam veliku prazninu u duši! – Nijesam u Pragu! – Atmosfera mog intelekta i mog temperamenta, – nestade! – Sad moram opet da se borim sam proti nepoćudnome milieu-u! – U Beču! – Quantum mutaten ab illo! – Poslije Praga – odvratan mi je! – Silan pljusak: Tant mieux! – Barem ne izlazimo! – Večera u "Hotel Regina"! – Tu stanujem! – Plaćam više nego drugi, a služba te gleda d'haute en bas! – Pobjednička gesta kukavica! Spimo dobro! –

Nedjelja, 16. junija 1918.

Sunce! – Izašli ranije! – Na Misi u Votivkirche! – Na polje se drobi od lošeg materijala a unutra se stisla tmina! – Stijene ne govore ništa! – Oficijelna molitva! – Ali u orguljama grmi i divotni hor žena i muških zovu Boga da pomogne! ... Isto kao mi! – Sve je svetogrđe! – Bog sluša čovječanstvo koje vapi za osvetom i za uništenjem neprijatelja – i šuti?! .. Objed u H. Regina! – Pobjed šetnja po praznome, nedjelnome Beču! – Gdje si Vltavo? – Hračani! ... Praže udesa i borbe! – Ovdje sve drijema u strahu buržoazije i u samovolji birokracije!? – Susreo na večer Đ. Dimovića! – Ide u Prag! ... Ah, da mi je odletiti! – Kako mi je teško ovdje! – Svaku osobu koju susretnem znam da bi me ubila kad bi znala kako mislim i kako se osjećam! – Grad bez duše! .. Beč je umro zadavljen lozinkom: Wien, eine Deutsche Stadt! ... Lijepi, graciozni, muzikalni Beč "biedermajera"! "Krinolina"! – Makarta! – Straussa! ... Amerikansko njemački bazar! – Spati, spati! –

Ponedjeljak, 17. junija 1918.

Otputovali u 6 sati jutrom! – Platio 50 K za kočiju do kolodvora! – Vožnja do Gyekenycsa!.. Došli u 5 sati pos. p. pa ostali u Gyekenyešu do 10 s. u noći! – Prvi put dobro objedovali! Blažena Ugarska! – Ima svega! – Spasila svoju inteligenciju i svoju hranu! – Neki Židov iz Zalaegesseg prati nas do obale Drave! Sjeli u hladu. – Rijeka teče bučna, sumorno! – Kao da se najedila! – Došli u Zagreb u 1 sat poslije ponoći! – Nema kola, nema hotela! – Našli srećom "dincmana" br. 19 pa prtljagu na kolicima a mi pješke u Bolnicu! – Došli u 2 sata jutrom! – Otvaram moju sobicu... Ah! .. kako je tiho, spokojno, čisto! – Čini mi se kao da se sada tek budim! ... Lijepi san Praga, ishlapio poput magle – a istina je tu! – I večerica spravljena od dobre č. sestre, i cvijeće u posudi, i slike svih mojih dragih koji me pozdravljaju sa zidova! ... U 3 sata u postelji! – Mame moja, Bog te čuvo! –

Od 18. do 22. junija 1918.

Zagreb! ... Zagreb! ... Koja siromašna, prazna, banalna varoš! ... Da sam se vratio u mali moj Dubrovnik, bio bih opet našao crkvicu ljepšu od svih kraljevskih oltara Pra-

ga moga, bio bih pozdravio veličanstvo mora pred kojim Vltava blijedi poput srpa kose pred mjesecom mladim! ... Ali današnji Zagreb! ... Htjeli biti "velika" varoš – a biti onakova u bljesku uspomena prošle slave Slavenske prestonice! ... Ne, ne! ... Razlika me je ubila! ... Lutam i gledam! ... I snužden sam! – I htio bih tući sve te jadne provincijalne, nacifrane marionete! ... Ala sam nepravedan! ... Eto, sugestija me drži okovana! – A koja li je prava slika? – Ona koja će zasjati kad uspomena prošlosti poblijedi, ili ova iznakažena od uspomene žive? ... Objed kod Gutschy-Grünwaldove! – Thee kod Brochovih! – Objed kod Dominisovih! – Užina u villi Đorđevića s mojim Gusti Mišetićem, i ... Đorđem Vuletićem! ... Otpravili ga iz Feldkircha! – Naš dobri "anđeo vratar" ode! ... A sad? ... Jedino me drži jeka nade! – Ofenziva na Italiju – izjalovila se! ... Madonna della Salute! ... pregate per noi! ... Oh! France divine! ... Tu combatte! ... tu resiste encore! ... St. Jeanne! priez pour Elle! ... Susreo Livadića! ... Kao da su svi ti ljudi od "licitara" a ne od kosti i od mesa! ... Gdje je Husitski oklop čeških junaka?! ... Izašlo IV izdanje Dubrovačke trilogije! ... Primio 1.000 K! – Platio odma Dru Baumu zadnji moj dug i otkupio "briljante" majčine! – Koja sreća! – Koji blagoslov! – Hvala ti, Bože! – Otišao Pero Pallavicini! ... Nosi svu dušu moju u moj Prag! ... Ondje nađoh porušeni dom opet pridignut i zlatom nakićen! ... Festa moga Lujeta! – Čuvaj mi ga, Bože! Glavica moja! ... Sv. Lujo! ... Naš nono! ... naša kuća draga, kad je vas stari Dubrovnik "defilavo" pred kanapom gdje je sjedla moja none, – Kristina moje Trilogije! ... Vladika i ona, kako je rekla da bude! ... Svile, ombrelini, zorci, pa gja Deša (moja gja Mara) pa Anika Gozze, što je balala s Napoleonom god. 1806!! ... Sve je to prohodilo kroz onu "salaču", sjedalo u onoj zelenoj "kamari od posjeda" gdje su lepršali još zadnji "moskari" i zadnje "pene" kad su Francuzi uljegli! ... Ondje, na posjedima za festu Sv. Luja i Sv. Kristine začela se moja **Trilogija**! – Posjetio Milicu Kr. Popović! ... Divotni kip! – A duša? – Zavukla se u dubinama! Otsjev lijepijeh osječkih dana! – S dragom Gordanom! Razgovaramo, večeramo u suncu, pak eto Mme Colibri, majka Bella! – Grande Mers en juppes courtes, decoletes! – L'egoisme – c'est la sancte! – Vampir! Grdoba! – Iz Praga doći, pa naći ovo ruglo čovječanstva na slavenskoj pozornici! – A prestara! – Diletanti i komedijanti! – Mala Miletićeva – igrala je samu sebe! – Zla i ružna! – Jedini Ivan u stilu! – Bježdoma! – Večericu sam, pak pušim sam! – Sve spava! – Samo u duši otsjev Praškog plamena! –

Nedjelja 23. junija 1918.

Daždi! ... daždi! - + 10°R!! – Proljeće plače! Cijeli dan doma! – Osjećaj mira i zakloništa! – Banalnost zagrebačkog života ubija me! – Čitam Njivu! – Trude se da probude ... mrtvaca! – Narod Hrvatski!! ... A je li to narod?! ... Pobjed u daždu do Pepice, pak u Olge! ... Govorim, govorim... da izađu pare što u loncu hoće da prsnu! ... U 9 ½ doma! – Potop dažda! ... Zima! ... Mame moja, dobra noć! ...

Ponedjeljak 24. junija 1918. Sv. Ivan!

Gdje su ognji!? ... gdje je sunce?! ... +7°R! ... Zima! ... Oblaci! ... Konac svijeta!? ... Ljubim mile slike moje mame, Katice, Lujeta! – Svi mi čestitaju, da sam živ! – Na objed u Dominisa! ... Talijanski aeroplan prošao povrh grada i bacio hiljade letaka potpisanih od Trumbića! ... Veliko uzbuđenje! – Vojničtvo iznenađeno, kao uvijek! – Svi čitaju pozdrav: "do viđenja u slobodnoj Jugoslaviji!" – Velike vijesti lete po vazduhu – a ne znaš otkle! – "Sva vojska na Piavi zarobljena?!" – Madonna Mia! – Razvedrilo se! – Jesensko sunce! – Na objedu u Dominisa došli Žižkovi iz Praga s djecom! – Dobra čeljad! – Pavla našla svoju sreću! – Lijepi dan pun nade! – Trčim, letim! – Večera u Đurice i Kriste Đorđević s Melkom Čingrija, Nikolom Zec, Verom Krešičkom! – Do ponoći! – U prebijeloj mjesečini doma! – Mame moja, dobra noć! –

Utorak 25. junija 1918.

Hladni dan! – Sunce između oblaka! – Ništa! – Vojska se povukla s Piave! – Ofenziva bez uspjeha! – Nešto puca u Molohovom carstvu! – Idem prvi put u D.H.K.! – I to je čudo! – U zamazanoj, staroj kućištini, bivši hotel Garni "Gundulić" stoji D.H.K." – Skupilo se članova i gospođa. – Niko ne zna voditi sjednicu, niko ne zna kristalizovati predloge, niko nema pojma o kakvoj organizaciji! Sve se brblje, pak najednom stvoren je neki zaključak bez glasovanja, bez praktičnog sistema, bez jasnoće! – I to hoće da ja vodim! – Kao voda koja nosi brvna i slamu i otpatke – takav je naš život! – Gdje si češka glavo, češka ruko? – Gdje su ljudi? – Izlazimo kao iz krčme u svježi vazduh večeri! – Pratim Zoru i Irenu! – Daždi! ... Sve šušti o porazima, o štrajkovima, o krizama! ... Trčim doma! – večeram! – razgovaram se na blanku s Miškom i č. sestrom! – Barem ovdje se počiva u hladu svojih nada! – Mame moja, dobra noć!

Srijeda, 26. junija 1918.

Vedro! – Jutrom +7°R! – Neviđeno! – Kod Redarstva za Dominisa! – Pak posjeta kod Gustava i u Markovice! – U pobjed vizita u Dimovića, Sterna, Malette. Na večer u loži Pongratz s Zorom i Irenom. Slušam **Učiteljicu** od Brody – Imali miševe! – Ančica Kernic izvrsna. – Doma pješke u 10 s! – Večerica! – Cigara na "blanku" – Mame moja dobra noć! –

Četvrtak, 27. junija 1918.

Hladno! – Oblačno! – Pišem Tosoviću i Dioničkoj Tiskari u poslovima! – Daždi! ... Jesenska pjesma u ljetu! – A vazduhom bruje čudni glasovi! ... Sve se raspada! ... sve puca! ... Beč hoće da se pokaje! – Prekasno! – Cijelo poslije podne i večer kod Brochovih sa Stankom i Verom. – Zadnji jour. Dobre umne žene! – Kulturni zakutak! – Skočio u teatar da pozdravim Karnicovu. – Slušam "Ljubakanje" u kulisama. – Bježi! ...

bjež! – nema tu čara! – ni intelekta! – Doma! – Večerica, pa cigara u samoći! – Sad sam tekar ja – svoj! – Mame moja, dobra noć! –

Petak 28. junija 1918.

Daždi! – hladno! ... pa sunce! – Cijeli dan doma! – Eto mi Gusti Mišetića! – Unicum! – Lukavost, hrabrost, prisutnost duha i bezočnost! – Tip sredovječnih vitezova – pustolova! – Odiseja njegovog "policajstva"! – Ženijalna smionost! – Što mu zavidim! ... Pero Welzek... Fičfirić kukavnog Dubrovnika prije rata! Gusti mu okrenuo leđa! – Pravo mu je! – Čitam Dimovićevog Kraljevića Marka! – Srednje! – Eto Dimovića iz Praga! – Moj Prag! ... Priča o mojoj "Trilogiji"! – Za čas u teatar da pozdravim Ančicu Kernicovu! – Vidio intendanta! ... Dobričina – ali glup! – Sve je tu gnjilo! – mizerno! – glupo! ... bjež, bjež doma s uspomenama mojim! – Večerica, – cigara – tišina! – Mame dobra noć! –

Subota, 29. junija 1918. (Sv. Petar)

Oblačno! – Tužno! – Nebo plače! - Za kim? ... Piava nabujala protjerala Austrijance sa svetog zemljišta! – Mleci još jedan put spašeni! ... Madonna della Salute – pregate per l'Italia e Venezia Vostra! ... Na objedu u Đura Dimovića! ... Razgovori o Marku Kraljeviću! ... Ili će Đuro postati veliki dramatičar, ili će poluditi! ... The s Fominisima u Iva Raića! ... Les extremes se touchent! – Našao gju Šulcovu i Stanka Jelačića! – Pa svi u kazalištu! – Oprosna večer vrijednog glumca Nučića! – Ide u Ljubljanu da vodi novo kazalište! . "Hedda Gabler!" – Stara moda! – Loša imitacija de la "Femme de Claude" – I Ibsenu pada lišće s hrasta! ... Vrijeme je jedini dobri kritičar! – Ančica Karnicova miserable! ... S Ivom Raićem do Rudolfove kasarne! – Imenovali ga nadredateljem nad operom i dramom avec pleins pouvoirs! – To sam uvijek želio i nastojao! – Ali glumci se ne stvaraju! ... Doma! – Večera, cigara, misli, nada! ... Samoća je moja najbolja prijateljica! – Mame moja, dobra noć!

Nedjelja 30. junija 1918.

Svršava kišljivo ovaj čudni mjesec zime, pravde i slutnja! – Objed u Grünwald-Gutschy-a. – Pak doma na digestiju! – Pak u 6 sati čaj kod Stanka Jelačića s Dominisima i s Ivom Raićem! – ?? – Ils se rencontrent! – u 10 sati doma! – Bez večere" – Spati! Mame moja, dobra noć! –

Ponedjeljak 1. julija 1918.

Kišljivo! – Hladno! – Jedva +12°R!! – Priroda se sveti! – Cijeli dan doma! – Daždi! .. daždi! ... Veliki poraz Austrije u Italiji! – Madonna della Salute ... Posjetio Kremove!

– Sjedim za čas u kafi i gutam vijesti! – Ruši se! … ruši se! … Rano doma! … Večera, cigara, mir – Dobra noć, majko!

Utorak 2. julija 1918.

Gospa od brašca! – Rođendan dragoga nona! – 110 god.! – Napokon sunce! – hladno! – Napisao sam za Nar. Blagdan pjesmu "Iz petog Evanđelja". Čini mi se da je dobro zabolilo me oko! – Čekamo Kvapila! Nema ga! – Rano doma! – Ivan otišao u Osijek na superarbitraciju! – Da se spasi! – Stavljam mrzle "obloge" na oko! – Mama moja, dobra noć! – Daždi! –

Srijeda. 3. julija 1918.

Daždi! Daždi" – +12°R – Jesen! – Kazna božja! – Oku bolje! – Posjetio Dominise! – Vampiri ljubavi! – Kako se muče od puste ljubavi! – Sve novine donijele moju pjesmu! – Daždi! … daždi! … Utapamo se u neizvjesnosti, sa slutnjama u propasti koja se približuje! … Večerica, cigara i samoća! – Bolovi zaspali! – Moja bolnica – moj mir! – Mame moja! –

Četvrtak. 4. julija 1918.

Oblačno! Hladno! – Cijelo pobjed u Dimovića s Kvapilom. – Večera kod Đorđevića u Villi sa Kvap. Prisutni: Alaupović, Ćorović, Zec, Chincl (Nar. Div.) Vera Krešić, Mara Pexidrova, Srđan Budi., Valer. Pribić., Dimović i ja! – Do 2 sata pos. ponoći! – U kiši i tmini doma. –

Petak. 5. julija 1918.

Narodni Blagdan! – Svi dućani zatvoreni – Došao do Nar. Kavane već oguljen! Fotografavaju me sa svih strana! – Moja pjesma upalila! – Objed kod Dominisovih sve do 4 s. pos. p. – Počivao sam u svojoj sobici. – Bogu hvala! – Koncerat u 8 ½ u glazbenom zavodu! – Daždi poslije podne! – Silno mnoštvo u Koncertu! – Veliki aplauzi Zecu i gđi Arko! – Naš bivši župnik Sv. Blaža Dr. Rittig govorio patriotski u jugoslavenskom smislu! – Ovacije Kvapilu! – Htjeli su i meni ali ja im pobjegoh. – Kroz druga vrata izašao ja s Kvapilom, pa u ekipaži Vl. Arka u njegovu kuću u Vlaškoj ulici. – U onoj jadnoj seoskoj ulici, stan doista kneževski. – Cijela galerija slika hrv. umjetnika. – Veselo naše društvo došlo iza koncerta" – Čaj, buffet, pak pjesme, priče, piće, govori, obični hrv. genre! – Vrlo gostoljubivi! – Gospođa prava slovenka! – On, tip ratnog milijunaša s narodnom notom. – Napokon i jedan u Zagrebu! – U 3 sata otišli! – Fiakerom došao do bolnice! – Zora sviće! – Đorđevićevi samnom odvezli se dalje! – Majko moja! –

Subota. 6. julija 1918.

Kišljivo, pa sunca, pa vjetra – ali ljeto nije! – Nikakav stimmung! – S Pepicom u Markovićke! – Nema je! – Pak s njome u Narodnu Kavanu! – Sladoled! – Prvi! – Pak u Miri! – Do 8 ¾! – Pak bež doma! -

Nedjelja. 7. julija 1918.

Malo sunca, hlada, oblaka! – Tinka piše da bi dolazak Mame ovamo bio: "ein Wahneinn und die Ruin der Familie"!!! Ne razumijem ništa! – Ili je ona za njih un otage!! ... Mame moja, da te ne vidim! ... Sve se ruši u dubinama koje ja sam vidim! ... Bože pomozi! Jedan klin vadi drugi! – Oko me boli! – Liječnik konstatovao "ulkus" – čirić na "rožnici" – Mora mi zavezat oko! – Samo objed u Grünvaldove može me časovito rastresti. – ali ipak u samoći mogu govoriti s mojim milim! ... Što je sve ovo teško podnijeti!! – Iza objeda u zlatara Bauera s ofičalima! – Quel milieu! – Svijet što nestaje! – Govoriti njemački, vidjeti sablje, slušati onaj zvuk jezika, misli i osjećaja, što te dave! Doma u 5 sati! – Zavio oko. – Pa spavam – spavam! – Sve se srušilo u meni! – Majko moja! ... ne vidjeh te više! ...

Ponedjeljak. 8. julija 1918.

Prvi ljetni dan! – Toplina! – Bio u Dominisa! – Pak vas dan sam doma! – Spremam fotografije, knjige, slike! – Sve je čekalo mamu! – A sad? – Ne veseli me više ništa! – Ispravljam Dimovićevog Momčila! – Lijepo ali ponavlja se! – Prvi put sjedao sve večer u malome bolničkome vrtu! – I tu mogu reći: prošla su lijepa vremena! – Onda rečekalo nešto danomice, onda je bilo sila naše omladine, časnika, prijatelja! – Svi su pošli! – A sat traje i trajaće! – Uvijek su tu jadne gđe Bankovice! – I Grabovačka! – U 10 sati doma! – Mame moja! ... zašto smo rastavljeni! ...

Utorak. 9. julija 1918.

Hladno jutro ali vedro! – Proljetni topli dan! – Rano u gradu po dućanima. – Pak na čas u kavani Narodnoj. – Dobronić me jedva pozdravio, jer se ljuti da mu Kovařovic nije primio **Suton**! – Taki su naši ljudi! – Umišljenost i neuglađenost! – Bolje i to nego neiskrenost! – Posjeta doma dragoga Vlaha Turčinovića iz Zadra! – Priče o strahotama denuncijacija prije a lihvarenja sada! – Svi moji neprijatelji napunili su žepove kradući sirotinji! – Tako je! – Iza objeda mali glumac Micić! ... Suspect?! – Pak mme Barac! – Prošla bura strasti, izmučili su se ona i Baldo kao najljući neprijatelji, pa eto sad mirna opet s djecom a muž prašta! ... Žrtve ludila! – Baldo će biti na slobodi" – Un vrai fon! – Pak Niko Zoković! – Došli dani kao prije! – ali veselje moje – gdje je ... Čekam ono strašno što će doći!!! – Ili smrt ili oslobođenje. Još sve lebdi! – Samo da mi je kakvog interesa! ... Za kime? – Sjedao kao penzionirac sve veče na "Fr. Jos.

trgu" s Dominisima i s Olgom! – Oh! quel plaisir! – Pa večerica u samoći i šutnji zaspala bolnica. – Jedini milieu koji mi godi sada u tuzi. –

Srijeda. 10. julija 1918.

Vedro! – sunca! – Proljetna svježina! Oko me smeta! – Pa neka! – Bježim od samog sebe! – Rano u grad po dućanima! Susreo Pepicu! – Pak iz Zadra Katicu Alačević s majkom i tetkom Rozinom Švrguljom. Sjedimo ispred kafe "Corzo" – Idu u Švicarsku!! ... a ja živi Prometej prikovan uz ova vješala, ne mogu majci! .. Moj sam iz **"Ekvinocija"**! Obistinio se! – Doma! – Moja sobica – moja duša! – Došli mi Frano Biezasso i Gusti Mišetić! – Koji razgovori! i smijeh, i uspomene, i satire! – Stari Dubrovnik živi gdjegod se sastanemo mi, reliquiae reliquiarum! – Razvrgla se vjera dragoga Gusti! – "Koji vrag od čovjeka!" kako mi govorimo! – I to jer **ona** je tvrdila da se piše i govori: "chateau" – a on "chaudeau". Je li moguće lijepe komedije! ... A ipak je istina! ... Oh! le femmes!! ... Svjet digne de Moliere! – Nehotice bio na večeri u moga Nevena Čošića! – Gost bio i Čala Ive iz Šibenika" – Vodi Nevena za 14 dana u Šibenik! – Da nam se oporavi! – Ostao do ponoći! – Razgovor noćni s prozora s Dominisima u tišini ljetne noći! – Mame moja! ...

Četvrtak. 11. julija 1918.

Ljeto! ... Napokon! – Tek treći topli, a danas najtopliji dan! – Umrla draga moja č. sestra Enashija (Ana Ožvald) – Bila je prva ženska duša koja je povila s dobrotom i milim podsmijehom velikijeh, plavijeh oči, sve muke zatvora i taoštva! – Ona me primila 28. maja 1915. i dvorila skoro dvije godine! – Koji gospodski takt, koje fine kretnje, koji razbor u svojoj duvnanjskoj prošlosti. A ništa podmuklog, ni prestrašenog ni "jezuitskog"! – Neka radost bila je u njezinome radu i za to je volila svoje bolesnike i cijenila život. Falila joj je kultura da bude potpuna! – Nikakove "pruderies" nikakova zgražanja pred grijesima bijede i siromaštva. Pa naši razgovori u sobici kad bi joj donio flašu piva! – Kako me branila od detektiva i od policije! – Bog je primio u veliki, božanski mir. – Moram na njezin sprovod! – Dao sam joj misu! ... Vidim je, vidim je! – čujem njezin glas! ... Kako me tješila! – Kako je uživala kad bi mi donijela cvijeća! ... Ima dobrote – ima je! – Reqiescat in pace! – Slika Maxence-a! Taka je bila! –

Od Petka 12. do Nedjelja 14. VII. 1918.

Napisao jednu pjesmu "Grimizni plašt" i članak "**Jedna brojka**" za "K. Jug" i za "Almanach" – Dopratio do groba č. sestru moju! – Koja lijepa, tiha pratnja! – Zaborav! – Nestade u zaborav! – Bio na objedu u Dominisa i Gràwalda, na večeru u villi Đorđevića! – Došli Ottovi iz Praga! – Kod Vere Krešić! – Vrućina! ... vrućina! ... Došla je i ona! – Ubijen od bučnog nutarnjeg života! – Sve je napeto, sve vibriše, sve spravno za

djelo! – Zato sam i pisao! – Ćorović mi dao njegov majstorski prevod Nietzovog "Ecce Homo" – Autobiografia Antikrsta!.

Ponedjeljak. 15. julija 1918.

Velika vrućina! – Veliko ljeto! – Cijelo jutro doma! – Pobjed u Trpinca, pak u Villi Vrbanić-Krešić na Rokovome! – Netko me putem zaustavlja: "servus Ivo!" – Roberto Frangeš!!! ... Koliko godina zloće, ogovaranja, bjesa – a zašto? – Pa da te zastane i pozdravi, kao da smo jučer bili zajedno na svadbi! – Ah, život! – Vječna nevjerojatna, loša komedija! – odgovorih kao on: "Servus" – i došao do njegove ville. – Pozvao me da dođem kadgod hoću! ... Pa zašto nebi? – Koju važnost između naše jadne svađe u ludilu zvjerstva u kome živimo? – Pričinilo mi se, da smo dva vrapca. Počupali se pa pošli da spavaju ispod iste grane! – a što je drugo nego li to?! – U Villi Vrbanićevoj Ottovi, Vera Krešić i sestra joj Mara Pexidr, Trifković, grof Lubinski, barun Milan Turković. – Lijepo, domaće i fino! – Idealna peizaža! – Trio Čajkovskoga u zapadu sunca! Stare melodije u vidiku staroga, maloga svijeta gornjega grada i Savske doline, zaokružene hrastovima, dok na terasi bijele žene čeznu bez glasa u bonoj melodiji bez riječi! – Časovi savršenog uživanja. – U 9 sati sam doma! – Moja cigara, moj mir, moja samoća u bolnici! – – – Majko! – – –

Utorak. 16. julija 1918.

Veliko ljeto! (+32°C!) – Sve vri u obijeljenom, prašnom vazduhu! – S Pepicom, s Ottovima i s Verom Krešić u Bergera. To sve ne znači ništa pred čudom najdivotnije izložbe narodnih veziva, svila, kostima, čipaka, što igda privatnik sakupi! – Vas dobri, stari trgovac Berger, mamin forunisseur, izgubio jedinicu njenim samoubojstvom, ženu u ludnici, spasio je sebe od smrti sabiranjem divota narodne umjetnosti! – Nijedna zemlja nema što divotnijega, bogatijega, originalnijega! – Naše pjesme, žene u večernjoj tmini, na paši! – I taj se narod pribio na križ! – S Pepicom prvi put poslije 1913. vidio naše pokućstvo u spediteura! – Srce mi se stislo! – Vas naš život i Pepice i mame i svijeh nas leži u toj tužnoj grobnici spedicionog magazina! – Ne mogu da gledam! – Bježi! ... u vazduh! ... među žive! – Objed u Dominisa! Risotto! – Spašava me od muka grobišta! – Večera kod Vere Krešić! Iluzija da je to hrv. društvo! – Osim Krešića Milana, starog radnika, sve su to bečki modeli preneseni u hrv. formu. Austrijanština starih pokoljenja! – U 12. s. (ponoć) idem doma s Ivom Vrdoljakom. – Majko! ... Gospa od Karmina! ...

Srijeda. 17. julija 1918.

Velika vrućina! ... Oko me boli! Ne izlazim cijeli dan. – Primio posjetu Jar. Otta! – Pak Božana! – Kandilo! – Sjedim u vrtu s jadnim osuđenicama Benkovicama i Grabovačkom! – Vjetrić sa Sljemena blaži raspojasanu prirodu. Slava zemlje u žetvi i u sta-

blima, u nebu i u moru. Mjesec plovi – Što mora da je sad pučina! … Duša moja se kupa u pozdravu noći! – Rano u postelji! – Molim Sv. Jeanne d'Arc da spasi Francesku, domovinu naših duša, od nove ofenzive barbara! – Majko moja! – Dobra noć! –

Četvrtak. 18. julija 1918.

Ljeto! ljeto! … Ispunjenje božjih obećanja! – Čitam u Knjiž. Jugu biografiju F. Franje Jukića o njegovoj100 godišnjici! – Što je naš narod? – eto: Jukićev život! – Vrijeme će nam dati pak ono što nam fali: razbor! – U 5 sati čaj u Frangeša! – Prvi put u posjete preko njihovog praga! Villa unutra ukusna, izvana bez comforta! – Djelo umjetnika trgovca. – Interesantno društvo: mladi grof Josip Bombelles. – Siroče! – Prefino, blijedo lice, mršav, vitak, dugih kosa, – umjetnički exterieur – tip Van Dyckovih knezova. – Bogataš, magnat itd. itd. itd. Stavio se na čelo bankovnih poduzeća sa Jugoslavenskim allurama! – Ne osjećam bilo inicijatora, ni vođa. – Aristokracija je umrla! – S njima tetka mu grofica d'Harnoncourt! – Familije franc. emigranata! – Ostavili svoju veliku domovinu da slijede Bourbone!! – pak hoćete da se zanesu za jednu nacijonalističku ideju!? – Ne znadu više francuski – već samo … njemački! … On govori prilično hrvatski! – Veduemo! – Pianista Stančić svira svoje "suite". – Lijepi početak – ali neoriginalan. Postaće dobar bečki pianista! – Mali letun. ex. žid. Leitner! – Posve u tonu aristokrata. – Prazno, prazno! – A Robert i Ženka – des bous, riches bourgeros!– Niti truna umjetnosti! – Izlazim u 7 ½ pak pješke do Đorđevićeve ville. – Strahovita vrućina! – +34°C +28°R!! Cijela okolina jedna usijana peć! – Mokar od znoja kao pas, došao do vrhunca gdje počiva villa! – I tu odahnuo! – Sve naše "češko" društvo! – Ottovi, Vera, Vrbanićevi, Trifković, Srb, Pexider, pak "Englez" Dr. Ivo Spevec! – Večera u parku! – Naoblačilo se! – Mjesec u magli! – Ali divotni lahor na suši! – Do ponoći u razgovoru, smijehu i hladu. – Doma u 1 sat! – Mame moja, dobra noć!

Petak. 19. julija 1918.

Cijeli dan s povezanim okom! – Ležim, spavam i ne mislim! – Opet bolesnik! –

Subota. 20. julija 1918.

Oko malo bolje. – Vrućina popustila! – Objed kod Dominisa! – Zadnji prije odlaska! Faliće mi mnogo! – Pepica je jedinstvena žena! Najveća ženska inteligencija u bolnome prefinome čuvstvovanju duše! – Treća moja sestra! Grand nettoyage u Saboru! – Otkriće špijunske rabote Frankovaca! Našli su se svi dokumenti, pročitalo se sve, – pa ipak Frankovi pristaše ostaju uz Franka! – Dokaz da nema oružja profi fanatizmu! Ili ubiti ih – ili ograditi ih! – U ostalom samo je Zagreb terrain za Frankovštinu. – Povezao oko! – Ostao sam! – Opet bolesnik ili internirac! – Mame moja, dobra noć! –

Nedjelja. 21. julija 1918.

Oku bolje! – Na objedu u Grünwaldove! – Uz dragoga Gutschy-a, kraj savršene "umjetničke" kuhinje one "vražje" žene, prolaze časovi brži i bezbrižniji. – **Kišica**! – Malo zahladilo! – Rano doma! – Posjetio me Otto! – Exquise gentilesse! – Svi se stavili u Zagrebu da ih časte. – Drago mi je, da se Hrvati pokazuju gospari. – Ostao sam! – Povezao oko! – Čitam novine! – Veliki naši Francezi tuku Nijemce! – U Rusiji rastvara se cijeli organizam! – Ali bez vidika, bez ideja, bez nikakvog idejala. Ubijati i uništavati za sebe; – l'art pour l'art! – Glupa, pijana masa! – A intelektualci pripravili sve ovo. Anarhija velikih duhova, ostavila je u narodu sve živinstvo netaknuto. Kad nije bilo više knuta, – živina je pojela svoga managera"! – Potvrđuju da su ubili Cara Nikolaja! Samo ljudsko smilovanje. Inače – zaslužio je! – U Austriji druga anarhija! – Narodi pogibaju jer ministri, generali i svi beati possilentes ne će promjena, ni napretka ni popravka. – Paraziti na tjelu naroda! – Da je ovdje malo ruskog zvijerstva u narodima ne bi škodilo. – Večera! – Doma sam! – Zahladilo je! – idem počivati! – Majko, dobra noć! –

Ponedjeljak. 22. julija 1918.

Dvadeset godina otkad me premjestiše s poglavarstva u Dubrovniku – na Brač! – Koliko suza! – Koliko jada! – Sve moje nesreće – a možda i sreće odvise od ovog dana! – Ko će naći onaj prvi uzrok?! Što je život, nego karika iz prvog čina – A taj prvi čin, nije li porod? – Ni ni to! – Mystere! – Oko me boli opet! Cijeli dan doma! – Hoće li opet početi nova bolest? – Fiat voluntas tua! – Hladovito! – Oblaka, vjetra i sunca! – Velika utjeha! Francezi potukli Nijemce, zarobili im 400 topova, bacili ih opet preko Marne! … Zar počinje Dies irae?! – Ah! moje molitve! … Velika, ljubljena Francijo! – Majko svih nas, – Majko majke moje – jer mi je braniš i hraniš! … Bog te blagoslovio ka što blagosilje majku moju! –

Utorak. 23. julija 1918.

Četiri godine od Berchtoldove note Srbiji! – Da bi se ovi krvnici mogli vratiti na ovaj dan! … Ali u rijeci krvi je **naše** spasenje! – Izašao malo do Dominisa! – Došao Dr. Novaković (iz Filipa!) iz Praga! – I Bukovac! – Sam rano doma! – Večerica, cigara, razgovori s Miškom i bolesnicima! – Kao onda! – Bio Bah! – Stare marionete! – Sve se mijenja – samo njihove su geste uvijek iste – jer misle ili ne misle ništa i o ničem! –

Srijeda. 24. julija 1918.

4 godišta otkad je došla vijest u Dubrovniku od Berchtoldove note! – Vidim sebe kad čitam "Il Piccolo! – idem u Mamice, – slutimo a ne ćemo da slutimo. – Sjedimo ispred kafe na Pilama! – Bez novaca da otputujemo! – A Lujeta nema! – A okolo nas Minče-

ta, Lovrijenac, more – koje nas šika: da ostanemo! – da ostanemo! U staroj pjesmi zaboravi i ljepote i fatalizma! – Prvi dan naše muke! – I sve to vidiim – vidim!... Majko gdje si? – Sunce između oblaka! – Nešto jesenje u duši! – Oprostio se od Dominisa! – Quant meme – bili su moji! – Sad sam, – sam! ... Zabolilo me opet oko! – Cijelo poslije podne u bolovima. Dr. Certin došao dva puta! – Doći će i druga operacija! ... Pripravan sam na sve! – Velika tuga! – u to me posjetila Mica Bandićeva moja prva Kosara u Beogradu! Sad u putujućem društvu! ... Fino dražesno stvorenje! – U lijepim očima daleki vid razorenog doma! ... Pa Bach! ... Donio mi "Marojicu Kabogu" od Bana! .... A mene boli, boli! ... Sve veče zavoji, kapljice, pa molo u vrtu s našim dragim osuđenicama iz Zemuna! – Drma se, drma!? – Bože pomozi nam! – Majko moja, da te još vidim! –

Četvrtak. 25. julija 1918.

Malo bolje... Gledam u duši predzadnji dan mog boravka u Dubrovniku 1914. – Pred olujom! ... Bilo je kupanje u Kolorini, pa objedić s Mamicom... Što me ne puštaju uspomene! – Sve jutro doma! – Perem oči! – Zamatam, odmatam, pa jednu stranicu Bana (mala stvar!) – dvije Claudela, – mnogo ležim a pod tišinom – ključa pjesma – Ja je osjećam kako se penje iz Dubina! ... Jedan je stih već izletio iz mozga, – a za njime dižu se glasovi, vizije, jeke ... Dve još nejasno! – Ali osjećam muku mog teškog, bonog a strasnog stvaranja! ... Prava bolest! – Uvijek bila! ... Je li to "mana"? – Cijeli dan sam! – Ipak uživam! – Mila Bandićeva kod mene. Bach je ipak zove da gostuje! ... U vrtu s Benkovicama! – Laku noć! –

Petak. 26. julija 1918. (Sv. Ana!)

Četiri godišta proglašenja rata! – Četiri godišta da nas zatvoriše! – Četiri godišta da te ne vidim, majko! – Majko! ... – Dan velike tuge! ... Riječi su prazne i šuplje u buri osjećaja, suza i kletava koja me tresu! ---------- Turobno, oblačno, jesensko vrijeme! – – Izašao sam u grad. – Našao Bukovca i kćeri mu! – Prelijepa Jelica (Ticijanov model!) vjerila se s Nikom Congom – alias Dr. Novaković, dugonja od 45 god! – Stari poludili! – Večer u malome bolničkom perivoju! S Benkovicama! –

Subota. 27. julija 1918.

Dažd, – pa Sunce! – opet Jesen ljeti! – Pišem Dru Botteri da mi dođe! – Valja će iščupati oko! – Samo da znam je li to potrebno. – Neizvjesnost me ubija! Ja sam vidio uvijek udes gdje dolazi i pošao sam mu u susret. – Dru bi mu se oteli! Ne! – Što mora biti, mora! – Moj dragi, andioski primarius Dr. Gutschy donio mi je kilu prave kafe! – Eto Stern! Telal velikih događaja! – Koalicija će se izjaviti za Jugoslavenstvo! – Velike se stvari spremaju! – Nijemci ostavljaju Marnu!! – Po drugi put! – Ruši se, ruši se!

– Grmljavina, gromovi, dažd! – Zabolilo opet oko! – Do ponoći šetao se po hodniku! ... Majko moli se za nas! – Preveo u to prolog "Blagoviještenja! – Umiruju mi bolnu fantaziju.

Nedjelja. 28. julija 1918.

Daždi! daždi! – Zima! – Jedva 12°R! ... Sve se prevrnulo! – I na nebu borbe bez kraja! ... Malo bolje oko! – Ležim u mojoj sobici i mislim! ... mislim! Eh, da nema misli! ... A "intanto" ona glupa Rusija kolje se međusobno, a bez jedne ideje, bez jedne geste, bez perjanice! – Ubija se i krade se – kao u običnoj bandi zlikovaca! – Tako je moralo biti u kaosu Dostojevskijevih i Tolstojevih duša! – Same parafraze jednog motiva: ničevo! – Gubiti se po labirintima psihologije jer ne vide istinu u formuli: 2 x 2 = 4! – na objedu s Gustlom u Grünwaldove" – odahnuo sam u dobroj hrani i u dobrom društvu! – Pak doma, miran sam! – Mame moja dobra noć! –

Ponedjeljak. 29. julija 1918.

Sjećanja

Jutrom +10°R! – Opet zima i jesen!... Oko zabolilo ali brzo prošlo! – Muka velika! ... Posjeti od jutra do mraka! – Uf! – Posjetio umjetničko školsku izložbu! – Des horreurs! – U kiparstvu mala Pexidrova jedina! – Prof. Kerdić! – Radnik – ali ne umjetnik! – Rano doma! – Posjeta Otta i gje mu! – Donijela mi je kitu ruža i mili posmijeh praški! – Večer u vrt s Benkovicama! – Opet kiša i gromovi! – Pobjegli doma! – Rano u krevet! – Mame moja, gdje si? –

Utorak. 30. julija 1918.

Hladno! – Cijeli dan doma! – Prepisujem, prevađam, ispravljam! – A u duši čudna tuga! – A ipak Nijemci bačeni preko Marne! – Ali čujem vapaj umirućeg roda! – čujem pohlepu tuđinca za našim morem, za našim obalama, – čujem cijenkanje za razdiobu Bosne, – vidim dječicu gladnu što ostavlja svoje krajeve, svoju majku, – Ah! ... zar može da bude više veselja u svijetu! – Može, može! ... Eto sunca – a u mom vrtiću cijeli koncerat vječnih gnjezda! – Izašao! – Prošetao se gradom! Svaki put kad se Zagrebom šetam, ko da sam tek onog dana došao! – Ipak duša ovog mjesta ne kuca samnom! – A kako je krasan taj grad! ... Perivoj – bez sjedala! – Rano doma! Groznica me spopala! ... Aspirine i vrućeg mlijeka i cijelu se noć potim! – Grmi po noći! –

Srijeda, 31. julija 1918.

Rano jutro +12°R! – Sunce! – Ostajem doma! – Bez groznice! – Ne želim društva! – Osjećaj samoće i – konca! ... Nervi! Nervi! – Došao Otto da se oprosti! Došao Gusti i Dr. Aug. Mišetić! ... Oni dragi mali goumar, ona spiritoza jezičina, oni lovac ženska-

dije... pa Dr.!! – Što znači volja! – Stvorio je od sebe **tip**, posve oštar i jasan. – Na policiji spašavao i hrabrio naše, – dočim "naši" cinili od policije! – Ne ćemo ga zaboraviti! Zove me na Triješće! ... Hoću li poći? – Ne izlazim! U vrtu na klupi našijeh gospođa osuđenica! – Gusti mi priča kurvarije onoga "đestra" što se zove Dubrovnik! ... Negrini, Kaboga, Dela, Mundi, Marija Baldo i sva kloaka sramote, kukavičluka, cinizma – a nigdje niti jedne zrake! ... Zašto ta glupost, ta podlost, ta spremnost u odricanju, u službovanju! Otkle, otkle ta guba?! – Mystere! ... Spati, spati! – slušajmo daleki tutanj orkana, slavu Francuske, naviještanje slobode iz Amerike, smrt tirjanstva u Rusiji! ... To će izliječiti sve! – i oni jada mali vrtić kog su crvi izjeli izbalili! – – – Mame moja, moli se za mene! – – Dobra noć!–

(Mjesec sunčanog ognja svršio u jesenskome hladu kako je počeo. – Tužni mjesec, bez misli i bez vatre u duši! –)

Četvrtak. 1. augusta 1918.

Mjesec prvih "burinića! – prvih prepelica – prve slutnje jesenskijeh čara! ... Divni, biljurni, svježi dan! – Rano izašao ! – Probudila mi se duša i eto me na Jelač. Trgu između cvijeća, zelenja, voća i mužaća. – Trčim u moju divnu staru crkvu – katedralu! – Ah! Orgulje! – – – More, more!... Svi talasi, svi posmjesi, sve buri – i ona velika, beskrajna čežnja za životm, za srećom, za daljinom! ... Koji mir iza toga u duši! – Okupao sam se! – Popio kavu u Nar. Kavani! – Vidio Frana Maruna! ... Mršav, upao, neprospavan, malogradski elegan obrijanih brkova, s očalima!... Koja promjena! ... Gdje je gvozdeni malj, atlet iz tamničkih dana! ... Gradski život i žene pretvorile Sansuna u "limuna!" – – Prvi put u redakciji "Književnog Juga! – sjedi naš Ćorović i braća Mašići! – Ah! – dišem slobodnije! – Oaza inteligencije u neumornom konscientnom radu za naše ideale! – Predao im članak o mome papici iz Jubilarnog broja Nar. Lista ex 912. Pisao ga je moj Lujeto! – Divota! – A tako savremen! – tako pun istine i slutnje! ... Štampaćega u posebnom izdanju! – Otole prva posjeta mojim dragim Krsteljima! ... Umrla je njemu majka na Pelješcu! – 82 god! ... Vidio ju je prije mjesec dana! ... Ispile su je suze za mrtvim svojim! – Druga dva sina daleko! ... Pa udunula se – – zadnja iskra na ognjištu koje je ugasnulo za vazda! – Stara gnijezda se ruše! ... Ah! moje slutnje! ... moj strah! ... Ali ... Fiat voluntas tua! – – Primio novo izdanje Šantićevih pjesama! Bogodani pjesnik! – Manje umjetnosti od Dučića i Rakića i Beogr. škole, – ali daleko veći pjesnik! – U Mostaru sevdah sa jekom dalekog mora, – valja da stvori ovakove svjetove proste forme a dubokog oštrog mirisa! – – Doma! – Uživam mir poslije dneva tuge i bolesti! – I ne izlazim više! – Ko u dni one šetam se u avliji, pušim, doma, prevađam Claudela, ispravljam biografiju Bukovca (koje veliko, Cartajsko dijete!) – i spati! ... Mame moja , dobra noć! –

Petak. 2. augusta 1918.

Cijeli dan doma! ... Pišem! pišem! ... Pobjed zabolilo me oko! – Opet ista istorija! – Zovnuo mog Nevena i on me pogledao, i on mi dao ljekove, i ja legao mirniji, – i bolest prošla – i ja spavao! ... Bogu hvala! ... A to je jedan Medecinast – a svi kapaciteti ne znali utažit mi bolove! ... Milo moje dijete! ... Moj Miško vjerni čuvar, bolničar, drug dvorio me i ja – mirno zaspo! – ... Majko! majko! – – –

Subota. 3. augusta 1918.

Bol jenjao!... 4. / 8. Na objedu Gutschy s Gustavom pak u postelju!

Od 4. augusta do Gospe Velike uvijek kiša i hlad! 1918.

Ležao od disenterije! Omršavio za 4 kila! – Moj Miško bio mi anđeo čuvar! Ko će igda naplatiti dobroti malenim?! – Gospu prošao u tuzi! – Opet oko! – Pregledao me Hühn! – Nema nade! – Malo po malo nestaje! Poslije podne jenjalo! – Tješio me Ivo R. i Ivo Mali! Naučio sam se opet bolovati i tamnovati! – Božja volja!

Petak. 16. augusta 1918. (Sv. Roko!)

Izašao prvi put u Grad poslije mjesec dana! – – Vašar! – Bio kod Trpinca. Vidio dva nova portreta Bukovca. – Slabi! – Brzo se vratio doma! – Apage! – Ko bi rekao: tješim se novinama! – Velike pobjede Francuza i Engleza protiv Njemaca! – – Bože! ... Bože! ... Samo to da vidim! – – Pisala Tinka!! Bože milostivi! Hvala ti! – Mame u Nizzi!!! – Zlato moje! – U starosti sunča se u ljepoti i bogatstvu! – Ali njezina dušica je samnom! ... U onijem sobicama na Pilama! ... Mama! – gdje si? – "Evo me, dušo!" i pokazala bi se na prozoru – i blagoslov i sreća i vječnost sjala je iz onog oka, iz onih usta, iz onih ruka! ... Dobrota! Svetinja! – Pred tobom padam – raju moj! ... Samo da mi ona bude sretna! ...

Od 16. do 25. augusta 1918.

Sunce! sunce! sunce! – A ja doma! ... doma! ... doma! – Liječim oko a u isto doba uspavljujem dušu! – Reakcija buri Osijeka i Praga! – Zatvorio sam se sam – internisao sam se u bolnici, pa čitam, prevađam, Claudela, mažem oko, stavljam tople "obloge" dobro jedem, dobro spavam, razgovaram se u vrtiću s Benkovicama i s Irinom Grabovačkom! – Kao da proživljavam opet prve dane poslije mog tamnovanja u Šibeniku, kad se spasih u ovom zelenom zakutku i uživao da imam "toliko" prostora da se krećem i toliko slobode da crtam i da pišem! – Pa za to sam i sretan da ne vidim ni-

koga! – Bio mi je dva puta Ivo Raić, kadikuda kakav Dalmatinac na prolazu – i ništa više! – Moj Miško me povija i trči po gradu u poslovima za mene! – Primio izvrsnu večeru od gđe Milke G. – A međutim na zapadu Francuzi i Englezi tuku Nijemce koji se povlače! – U Rusiji Kaos! – Pakleni kotao gdje se miješaju sve grozote i sramote – da se svari ... što? ... Cijenim da sami Rusi nijesu u stanju sebi da pomognu. – Nemadu žicu organizatorne revolucije. Kao svi njihovi Veliki ljudi tako i narod nema povjerenja u sebi, jer nema u njihovoj mentalnosti kontura tradicijonalne, konkretne jedne želje. – Ili će biti federacija ili opet Carstvo! Mogu se prevariti – ali gdje dva gnjusna Židova za tuđe pare kolju milijune a Rusi se dadu klati – tu je sve još in erba – ovo je Krach ruskog pravoslavlja! Misticizam za misticizam! – Tako su nestale velike azijske i afričke hristijanske zajednice! – Izašao prvi put poslije 15 dana! – U Trpinca našao Vlaha Bukovca. Vanredan mu je portret Nadbiskupa Bauera! – Sve prirodno, jednostavno, svježe! – S Kamilom Serragli, Baldom Pit, Ivom R. šetamo se po Zrinjevcu, pijem sorbet u kavani "Zagreb"! – Ružne li militarsko-cifutske publike! – Za čas do maloga Geresdorfera u Medulićevoj ulici, pak me dopratili u 8 ¾ u bolnicu! – Lijepi dan! –

Utorak. 27. VIII 1918.

Silni dažd! – Cijeli dan" – A mene oko boli! ... Koji strah! ... Vas dan doma! – Baldo ostaje!! – Le juif errant! ... Jeka velikih pobjeda Franc. i Engl. protiv Nijemaca! – A naši idioti hoće još da uzdrže dualizam! – Vojnici bježe na sve strane. – Zeleni **Kadar** širi se po svim krajevima! – Sada hvataju vojnike pa ih zatvore u vagonima koje pak zaključaju kao sanduke! – A glad raste, – a cijene strahovite! ... Altroche moje oko! –

Od 28. do 31. augusta 1918.

Zima! ... Dažd! – Svi u jesenskijem obućama! – Treća ofenziva hlada ovog "velikog" i slavnog ljeta! – Sinoć se srušio mrtav pred svojom kućom Dr. Figatner! – Streber manje! – Umro je kao avijatičar dragi Oblt. Vuk Hreljanović! ... A što ima da je bio kod mene!! – Sve nade nestanu u zagrljaju crne dame! – Ban se mijenja! – Novi experimenti na koncu! – **Obzor** igra infamnu ulogu! – Kao uvijek! – Cinizam svoga gospodara! – Rođeni sluge! – Valja se roditi **gospar**! – A to nijesu Hrvati! – A ja sve ove dane povezan ne izlazim. – Jedina zabava na večer u vrtiću s Benkovicama i s Irinom Gr! – Mjesec bolovanja, mjesec povoja, mjesec slaboće tijela – a duša leti s pobjedama! – Preveo i II. čin Claudela u bolovima. – Štefi Račić zaručio se s malom Pašićevom! Cavtat i Beograd i svijet! – Štefi!! – Le dernier flirt! – Došla mi je na vizitu mala Hoppe iz Dubr. – Priče o rasulu one kloake! – Cijeli dan u povijanju i zavijanju oka! – Svaki čas mira čini mi se velika dobit i radost! – I tako se živi! – Moja sestra Valerijana čini mi od liječnika. – U malome vrtu Zdrava Marija! – Doture kade opojne balzame. – Jedna kamenita trpeza snijeva u sjenici, kao da je u Trianonu. Mir sutona, mir bolnice, mir ljudi izvan svijeta. – Molim za Francusku! – Djevica Orleanska vodi-

la ju je iz Reimea na pobjedu! – Mame moja, što si sretna da dišeš francuski vazduh, da vidiš francusko nebo! – Dobra noć!

Svršio mjesec bolova, zatočenja, rada i mira duše! –
---

1. septembra 1918. (Nedjelja)

"Rondinella pellegrina"! ... Kako mi uvijek dolazi u pamet ta slatka pjesma kad se Septembar nasmiješi u magli jedne suze! ... Sunce! – Hladno! – Vjetrić čisti puteve do Gospe od Milosrđa! – Oh! rano koja se ne da izcijeliti! ... Cijeli dan doma! – Posjeta Dra Carmela (che bel tipo!) – Pavo Roca! ... Koje uspomene! – Sve aveti! – A ja vezan kao nikada! – Večer u vrtu s Benkovicama, Budisavljevićem i Irinom! – Klupa veleizdajnika! – A nebo je tako vedro! – Zadnje lastavice! – Zdrava Marija! – Sestra mi Valerijana povezuje oko! – Mame moja, dobra noć!

2. septembra1918. (Ponedjeljak)

Opet daždi! – Zima!... Oko me smeta! – U ambulatoriju sa svim mogućim kapljicama unqentima! ... Pa čemu? – Eto mi Dra Carmela! Spasit ćemo ga! – I on prošao cijele Kalvarije! – Eto mi dobroga Vlaha Bukovca! – Plače od ganuća što mu napisah uvod! ... Veliko miješanje radi banske krize! – A tamo Nijemci potučeni od slavnoga Focha – bježe! ... Došao si Bože pravde?! – Olga Mes! ... Otkada je neviđeh! – Une vieille cigale! – Ostala i kod objeda i klopoče, klopoče! ... Odučio sam se od te buke! – Prevađam Claudela! ...

3. i 4. septembra 1918.

Zima! – Oblačno! – Kišica! – Doma! – Posjet Dra Stipe Smerchinich iz Triješće. Ombre del passato! – Što je tužno gledati propadanje samoga sebe u licu drugijeh! – Oko me smeta! – Utjeha velika: Francuzi pobjeđuju! To je ono glavno!

5. septembra 1918. (Četvrtak)

Prva jesenska magla! – Otišao moj mali brijač Jurek, poslije 2 god ½! Oko loše! – Interwiewi Horvata i Franka u N. Fr. Pr. proti Jugoslavenstvu za "hrvatski" kurs! – Zločinci! Rođeni "dinstmani": A "Obzor" ih pomaže! – Ne da će se Hrvati spasiti od sebe! – Protiv njihove volje valja ih osloboditi od atavističkog služništva! –

Petak. 6. septembra 1918.

Daždi! ... Bio mi je Maso! – Priče o Lapadu!! ... Moj raj! – Izgubljen je vazda! –

Subota. 7. septembra 1918.

Nije mi dobro! – Moj Dr. Gutschy konstatovao Arthero Sclerosu!! ... Početak konca! ... Majko moja, da te samo vidim! – Veliki, gluhi mir! – Prvi put slušam kucanje smrti na moja vrata! – Ako je i ta žrtva potrebna za oslobođenje roda, – evo me! – Došao neki slovački slikar!! – Kao da vidim pred sobom pok. Solovjeva" – Isti misticizam, isto lice, ista visoka, crna prikaza! –

Nedjelja. 8. septembra 1918.

Gospa mala! – Gospa od Milosrđa naša! – Okitio sam ružama sličicu naše Gospe! – Cijeli dan molim i dozivljam prošlost, moje mile, mrtvi grad – Koliko sam puta danas bosonog duhom prošao onaj put u pogledu pučine, između pečina i vrijesa! ... Gdje su, gdje su oni božji dani kad smo **svi** hodali onom stazom! ... Oh! Majko! ... Doma! zemljo! ... sunce! Sunce! Počivam od jučerašnjeg iznenađenja! – Došao mi Dr. Carmel pa se može po našu izbrbljati! – Novo poznanstvo: trgovac Schwarz s gospođom! Ona krasna gospođa, rodom Aquaroli iz Trješća. Graciozan razgovor u Tršćanskom dijalektu. Vidim sve one naše krajeve. Prava Talijanka! Hrani i pomaže silu ubogih Talijanaca ovdje! – Došla da vidi Dra Carmela i meni "i due martiri!" – Na večer oluja! – Došo me pozdraviti Ivo Raić! – Ide gostovati u Prag! – Ah! ... Kad čujem to ime, kao da mislim na mrtvi Dubrovnik! – Mame moja, dobra noć! –

Ponedjeljak. 9. septembra 1918.

Tihi, vedri, sjetni septembarski dan! Kao da moja duša danas! – Pauza u bolovima oka! – Sjedim u sjenici sunčanoga vrtića! –

10. – 11. septembra 1918.

Uvijek isto! – Malo sunce, malo daždi, malo tuge, mnogo ustrpljenja, razgovori na "veleizdajničkoj" klupi u vrtu! – Otupili smo jer nam je nada kasno došla! – Ali je došla! –

Četvrtak. 12. septembra 1918.

Imendan mamice. – Okitio sliku nježnim cvijećem, cjelovima i molitvama! – Bio na Misi! – Dobar upravitelj Dr. Kornfeind došao da mi čestita! – Izgubljeni Baldo pen-

duliža po kamari! – Bez cilja! – Oko pogoršalo! Cijeli dan u bolovima. – Pozvao mog Nevena koji me zavezao vrućim krpama! Ležim ležim! – Razgovaram se s dobrim Dr Carmel! – Cuore italiano! – Povijen kako "bambin" lego i zaspao. Majko moja moli se za mene! – Dobra noć! –

13. septembra 1918. (petak)

Daždi, daždi! – Svu noć, sve jutro! – Jedva +10°R! – Zima! U ambulatoriju, pak doma! –

14. septembra 1918. Subota.

Hladno sunce! ... Ležim i stavljam tople obloge! – Živim dušom u povojima i jadima! A velika nada kliče mi od zapada! – Vive la France! .... Jeanne d'Arc ti nas vodiš! –

15. septembra 1918. Nedjelja.

Divni septembarski dan! – Nebo jedna ploča modroga kristala a stabla tiha, tiha zagledala se u nju – da ne padu prije nego se nagledaju tog posmjeha u suzi odlaska! – Vas dan zamotan ležim i mislim! ... ali mir, veliki mir! – Kao more prije zimskijeh oluja! – Austrija ponudila razgovor za mir! – Lupež i razbojnik koji kaže žrtvama svojim: a sada kad je sve za Vas gotovo, pomirimo se! – Cinizam vladara! – Sve to mora da propane u krvi! – Dr Andrić imenovan presj. D.H.K.! Potpuno u stilu onijeh malijeh duša i još manjih glava! – Manager marvinske gajbe! – Posjeta dragoga Ive Andrića, Roka Matulića, Dra Ćorovića! – Kako me razvedre kad dođu! Drugi svijet! – Generacije onih koji ne zaboravljaju! – Baldo! ... Muha bez glave! – Drama Don Juana bez novaca! – Vas dan doma! – Gledam nebo od malahita i pozdravljam ga, kao da nije više za mene! – Na večer posjeta Dra Carmela! – Pa leći – zaboraviti "e soquar forse" – Mame moja, dobra noć!

Ponedjeljak. 16. septembra 1918.

Divotan dan! – Zadnji posmjeh trudne zemlje! – Cijeli dan doma! – Povoji, vrućа voda, kapljice i – prevod Claudela! –

Od 17. do 21. septembra

Sunce! – Povoji! – Posjete! – Mala Lučić iz Triješća s Baldom! – Pak Irena Živković s Gustavom! – Oboje trpe od oka! – Početak starosti! – A ona je ipak divota elegancije i chica! – Pak vijesti s fronta! – Nijemcima ne ide dobro! – Za to sada čaraju Austriju da potakne pitanje Mira! – A Wilson u 1 uru vremena odgovorio: Ne! – Tako valja! –

Savjest čovječanstva protiv ubojica i lupeža koji bi htjeli sada "razgovarati se" sa svojim žrtvama! ... A Tisze, Spitzmülleri, Buriani et Cie uhode po našijem zemljama da raskinu gospodinovu halju ispod križa, prije nego dođe krajnji sud! ... Kao stoku hoće nas dijeliti! – Ali – ne ubiše nas ni vješalima, ni ognjem, ni mačem, – još manje će s ovim glupim receptima! – Umro Riquet Kodolić! ... Jadna Lucy! – Preživjela muža, ona slabašna, bolesna! – Krasne i mile uspomene iz Zadra i iz Beča vežu me uz tog vjernog, slobodarskog, rijetkog Austrijanca! – Bog ga primio u svoje carstvo! – Cijeli soires kod mene! – Brochove, Lučićeva, Ivo R., Ivo G. i Dr. Carmel! – Izjeli su mi i večeru! – Uzdahnuo sam malo! – Ivo R. priča mi divote o gostovanju njegovom u Nar. Div! – Ah! sva mi je duša ostala onamo! – Jedino mjesto gdje se osjećam doma! – Pobro sam sjeme moga bosioka! – Kad procvate biće konac svega! Opet posjete! – Ivo R. Ivo Andrić! Ima tu razgovora, duha, znanja bez domaće nezgrapnosti i provincijalizama. Čitam I. čin "Majke Jugovića"! – Koje zvono u tmini! – Kao da se budu svi mrtvi! – Noć! – Mir! ... Majko moja! –

22. septembra 1918. (Nedjelja).

Sunce! Sunce! – A stabla šute i žute! –

– – – do 26. septembra 1918.

Sunce! Sunce! ... Proljeće u jeseni! Bašta sva puna pjevanja ptica! – A i ptica u duši našoj pjeva, pjeva! Mrtvi se bude! – Marko ustaje! – Srbi zauzeli Prilep! – Slava! slava! A u Sarajevu Srbi, Hrvati i Muslimani složili se i dali fulminantnu izjavu Tiszi za slobodu i jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca! On im se zagrozio šakama i doviknuo: "Wenn wir zu Grunde gehen werden, so werden wir Sie zuerst zermalmen!!! ... Furor luđaka prije nego ga zatvore u "Zwangsjacke!" – Velik si Bože! – Još će biti naše krvi prolivene, ali samo što je naša budućnost! – Austrija namjerava se povući iz Italije! – Veliki dani! ... Osvećuje se zemlja, osvećuje se priroda, što je morala ljudske krvi piti, kolce i vješala davati! – Pjesmo života! – Ala si lijepa! – Živjeti! – Živjeti! –

27. – 28. septembra 1918.

Bugarska vojska potučena predaje se Srbima i Francuzima! – Bugarska zatraži primirje od Antante! – Revolucija u Bugarskoj! – Panika u Beču, Pešti i u Berlinu! Srpska vojska zauzela Štip i Kočane!! ... Bog! .. Bog! .. Bog! ... On sada vodi sam poslove svijeta kad je vidio da je svijet poludio! – Riječi Bossueta! – Što su moje boli, moji jadi kraj ove slave! ... Mrtvi su ustali! – Osveta leti! – Oh! moje molitve! ...

29. septembra 1918.

Sv. Mihajlo! – Oh! – Riječi slatke i tužne! – Počivaćemo svi tamo da čekamo slavu Božju! – Gdje su ona draga vremena?! – Zadnji put bio s Mamom na Misi Velikoj! – Boli me oko! – Umrla iznenada glumica Grgesina! – Diletantica! – Vesela, bezbrižna! – Miho Pitarević izjado mi se na brata! – Dao mi je 1.000 K. za njegove troškove! – Primio sam 1.000 K od **moga** novca! – Biće da se iskrpim! – A ne mogu izlaziti! – Oh! Mame moja, gdje si! – Umrijeti, ali da te vidim! – Jedino zdravlje! – jedino veselje moje! – Dažđelo sve jutro a sad sunce! – Kako i u duši! –

30. septembra 1918. (Ponedjeljak).

Ko će mi dignuti ovaj strah, ovo kucanje srca, ovo nešto što mi reže našu dušu, glavu! ... Je li to ludilo? Je li to kraj? ... Pak sad, gdje prve zrake božjeg dana probijaju iza ovijeh noći, ovijeh godina?! ... Bože! .. Fist Voluntas tus! – Došao Dr. Fuchs iz Genove! – Vidio Tinku, milu moju Maricu! – Mame zdrava i mirna! ... Milijunar Baburica je pomaže u Nizzi! – Blagoslovljen bio! – Ah! da sam zdrav! ... Nigda mi se to nije dogodilo! – Osjećam svu snagu, a sve visi o jednoj niti! – Pa ipak vidim, vidim! ... Dolazi Božja Osveta, – pravda! – Bugarska kleči slomljena pred nogama Srbije! – Nijemci potučeni na fronti! ... U Austriji raspada se carstvo laži! – – – Čovječanstvo se rađa po drugi put vjeri Hristovoj! – – Još Hristos nije pobjedio! – "Ljubi iskrajega tvoga kao samoga sebe!" – To je vječni zakon! – To je ustav, to je kultura, to je sloboda! – –

Hvala ti, Bože moj, na bolovima, na mukama, na jadima ovoga mjeseca, kad nam udijeli toliko nade i toliko utjehe!

U vrtu s našijem! – Jesen pjeva i plače! –

Slavni Oktobar 1918.

Utorak. 1. oktobra 1918.

Daždi! – Vjetar! – U srcu mi buči more o pećinama uspomena! – Probudio se skoro zdrav! – Poletio bih! – – – Ah! Bože samo koji dan još, – – da dovršim zadaću svoju! – Naša Gospa od Rozarija! – Neka ovaj mjesec bude nastavak božje Pravde! – Šaljem hiljadu franaka Tinki! – Bugarska pristala na sve uvjete Entente! – Hurrah!

2. – 3. oktobra 1918. (Srijeda i Četvrtak)

Nestalo more s moje duše! – Čini mi se ko da sam se vratio u kuću svoju, u svoje tijelo otkale me tuđa sila proćerala! – Ah! – Bože! malo oduška! – Skoplje palo! – Cambrai pao! – Savijest čovječanstva ustaje plimom snage i pouzdanja! – A zima! – Zima! – Jedva +7°R" – Daždi! – Snijeg na planini! – Vidio danas, kao prostog vojnika Steva Kovjanića! ... Eto već 3 mjeseca da ga Mađarska dom. vlast proti mnenju bana, mini-

stra, liječnika, drži u kasarni da se vježba i da ga baci na frontu. – Pešta ga tuži da je on stvorio Juglavenstvo s milijunima koje donese iz Engleske!!! – Ah! dragoga čovjeka! – Uvijek isti mir i hladna šutnja. Propao kao u romanima, ali će se podignuti i **mi** ćemo ga podignuti! – Zločinačka banda onih koji nas podjarmljuju režu i kidaju žile našeg otpora! – Prekasno! – Zemlja se trese! – – Mrtvi ustaju! … Njemačka i Austrija pristaju na 14 tačaka Wilsonovih! – Zločinci hoće da prevare svijet! – Bog se probudio! –

Četvrtak. 3. oktobra 1918.

Zima. +5°R. – Oblačno! – Priroda se bori! – St. Quentin pao! – Srbi opet zauzeli Kumanovo! – Svaki koračaj Pravde jeste jedna hvala Bogu i jedan dokaz da **On** jest! – Prvi put naložili mi **peć** u sobi!

Petak. 4. oktobra 1918.

Vas dan u odru od oka!! Na večer Ivo R. i Dr. Carmel. –

Subota. 5. oktobra 1918.

+4°R! – Zima. – Oko miruje! – Ferdinand Bugarski abdicirao! – Finalmente! Dolijao! – Boris Kralj! – Njemačka moli mir na temelju 14 tačaka Wilsona! Quantum mutatue ab illo! – Ali osuda na Wilhelma ubojicu mora pasti! – Bog je sada gospodar događaja! – Izašao poslije 15 dana! – Pješke do Dimovića! Veliko uzbuđenje! – Posebna izdanja naviještaju da su centralne vlasti i Turska ponudile opet mir! – Prihvaćaju sve Wilsonove tačke!! – Više nego kapitulacija "für das Deutsche Schwart!" – Ah! mrtvi naši, izmolili ste osvetu! – Par časova kod Dimovića! – Pak u moj azil! – Priča se da je Tresić, Duinio i mnogi naši pobjegli sa talij. torpedinijerom iz Visa u Italiju! – Zašto me nijesu zvali! – Ah! sretni! – – Velike vijesti kolaju kao jeka gromova! – U sobi s Carmelom i Ivom Andrićem slušamo kucaj velikih dana! – Koračaji se Gospodinovi čuju! – –

6. 7. 8. oktobra 1918.

Živimo u trzavici vlaka koji divljom brzinom prolazi preko traljavog mosta! – Sve nade i sve strahote prate nas! – Svaki čas nova vijest! – Vojska se raspada! – Koalicija pristaje uz Jugoslavensko vijeće! – Ugarska se dijeli od Austrije! – Srbi marširaju na Beograd! – Hosana i Propni ga! – Ja sjedim povezanim okom, pa slazim u vrt, pa tražim svoje drugove! – Sinoć sjedili kod mene do 9 ½ Ivo Andrić, Ivo Raić i Dr. Carmel! – Svak stvara sebi planove za život u slobodi! A nebo vedro, a lišće žuti, a ševa pozdravlja zadnje grozdove! – Priroda žuti i sprema se spavanju do Vaskresenja!

– Vihor nas nosi! Prošetao se do Ilice! – susreo Dra Savo iz Spljeta! ... Vratio se doma! – Moja sobica – moje carstvo! – Večer s Drom Carmelom! – Mame moja, dobra noć! –

9. oktobra 1918. Srijeda.

61. godina!! – Godišnjica moje slave! Tren! – Sniježno vrijeme! – Dragi Andrić i Matulić, pa moj Đuro Dimović došli rano da mi čestitaju! – Ljubica Dimović i djeca poslali mi krasnog papira za pisanje! – Eto mi robijašica i robijaša našijeh: Despa i Mimi Benkove, Irina Grabovačka sa cvijećem, pa Dimitar Budisavljević – zatim mali Mane Budisavlj., "komita" Bošnjaković itd. – Kako je to lane mučno i veliko bilo! – A ipak uživam da je prošlo! – Prvi je to dan bio kad se sunce pokazalo narodu između oblaka! – Pa opet tama! – Pa evo opet više sunca i manje oblaka! – Ruši se stara, traljava prošlost! – **Logos** pobjeđuje! –

10. oktobra 1918. (Četvrtak).

Došao Ivan! – Bila Olga! – Uf! – Oko me boli! – Cijeli dan u mukama! Dovršio ipak **Pobjedu**! – Zadnja je to u tome stilu! – Organizuje se ustanak za dni ove! – Poljska je proglasila svoju nezavisnost! – I Češka će do malo! – I Madžarska se sprema da razbije dualizam! – Sauve qui peut! – Rasulo svijeta! – Daždi! daždi! – Ivo Andrić bio kod mene! – Koja odlična, fina, gosposka narav, – a duša jedno kandilo sveto pred oltarom u tamnoj crkvi punoj molitava i nada! –

11. oktobra 1918. (Petak).

Magla, daždi, rastočenje prirode! – A svijet bukti i dršće! – Wilson je pravi reprezentant Boga na zemlji! – Oni jadni Papa! – Gdje su Aleksandri, Leoni, Inocenciji, Grguri!! – Jedan mali princ von Reuss-Reuss! – Posjete Dra Nagy i gospođe iz Beča i Dra Körblera i sina! -

12 – 13. oktobra 1918. (Subota i Nedjelja).

Proljetno nebo! – Sunce! – A zlato na lišću! – Sve se valja, sve se ruši! – Turska se podvrgla Antanti! – Njemačka pristaje na pregovore sa Wilsonom! – Nijemci otvaraju oči poslije "pijače"! Sad mi dolazi filozofija u pamet! – Ala su batine zdrave! – A jato vijesti viju se okolo glava našijeh! – Hoće proglasiti nezavisnu Češku – i Jugoslaviju!! – Onu razumijem – ovu ne! – Tu bi se htjelo 20 godina okupacije Engleza da stvori formu ovome kaosu bez forme naših neljudi! Jedina omladina shvata svoj cilj! – Sve ostalo glupost gore a tupost dole! – Narod koji ne zna ni što je! – Osim Srba! Za to ja bih sve ovo bio dao Srbima da ih oni željezom opašu! – Ali – naše ludilo ima svoj sistem, – što Rusi nemaju. Ono je pijana masa koja razara i samu sebe, jer nema

osjećaja o individualnosti svojoj. Ova naša je borba hiperindividualizma sa neznanjem. Da vidimo! – Duga raspra u refektoriju našeg odjela! – Svi kipe, svi se žare od čekanja! – Traži se vojska da zauzme sve prije nego "zeleni kadar" ili "boljševici" ne dođu pljačkati i ubijati! – Evo mi Iva Raića, Nevena i andioskog Iva Andrića! – Ah! – Andriću moj! – Koji preodabrani cvijet u blatu naše banalnosti! – A vidim krila smrti nad njime! – Njegovi razgovori samnom, sami u mojoj sobici, to je let duša u visine gdje je samo sunce i nebo! – Ivan moj teško boluje od proklete španjolske influence! – Umire svijet na sve strane! – Kaže se da je vrst kuge! – Spasi ga i spasi nas, Bože! – U oči oslobođenja! – U bašti s Benkovicama! – Kako se sve promijenilo! – Doista Bog je uzeo posle zemaljske u ruke i On sam radi, ruši i kažnjava! – Večera od gje Grünwaldove! – S Nevenom! – Pa, umoran, shrvan od truda i od slutnja bježim u krevet! – Mame moja! – Bog te čuvao! –

14. oktobra 1918. (Ponedjeljak).

Jesensko sunce u tihome padanju umornog lišća! – Svršio ispravljati Geranium! – Nije loše! – Svaki čas koji od mojih glasnika s novom vijesti o zauzeću Niša, o porazu Nijemaca, o slobodi koja ulazi triumfalno u ovu rasklimanu, okuženu kuću! – Velik li si Bože! – Nije li ono čudo "Fabre" rekao: "je ne crois pas á Dieu, mais je le vois partout!" – Otputovao Neven u Innsbruck! – Ivo Andrić kod mene! – Koja svijetlost u meni i okolo mene kad on uđe u moju sobu! – Danas oko ne boli! – Mame moja, dobra noć!

Utorak. 15. oktobra 1918.

Daždi! – Ali u dušama proljeće! – Srbi zauzeli Kruševo! – Leti vojska Vaskresenja put Beograda! – Francuzi zauzeli Loiru! – Jeanne d'Arc spasila je Francusku! Njezin mač iz Reimsa tjera barbare! – Naši starčevićanci hoće da u jedinstvu naroda govore o drž. pravu! – Budale! – Ili su Hrvati jedno što Srbi i Slovenci, ili su robovi tuđe sile! – Sva pokoljenja ovog rata i pred rata valja da izumiru ovdje dok se stvori duša unitarna, – duša jugoslavenska! – Večer s Ivom Andrićem i Dr. Carmelom! –

16. i 17. oktobra 1918.

Daždi! daždi! – A u srcu proljeće! – Sve kipi! – Organizuje se domaća vojska! – Pak Jakobinski klub! – A Frankovci trče u Peštu i u Beč! – Boje se suda božjega! – Proglas Carla na vidiku! – Federalizacija, Samoodređenje itd. itd.! – Za spȁt! – Sve je već gotovo za narodnu slobodu pa nam te varke ne zatvaraju oči! – Umro Mane Budisavljević u Karlovcu od proklete španjolske bolesti! – Dragi vrijedni prijatelj! Pomogao me je kad se još niko mene nije sjećao! – Vječna mu slava! – Umro Dr. Heumer! Desna ruka Obzora! – Suhi, poslovni karakter! – Umire se ludo na sve strane, u oči Uskrs-

nuća! ... Za to Srbi jašu i osvajaju opet svoja grobišta! ... U vrtu gledam do 4 put kako žuto lišće pada! – Ali ovi put cvate proljeće u dušama! – Sinoć (16.) bio mi Ivo R. i Ivo Andrić! – Duhovitost i visoka pjesma! –

18. oktobra 1918. (Petak).

Vas dan u mukama s okom! – Kad će to dospijeti? – A svijet se ruši okolo mene! – I radost mi je ogorčena! – Evo i Mađari hoće personalnu uniju i odriču se dualizma! ... A što su nas mučili za tu teoriju! – Papica moj što si trpio jer si htio malo slobode svome narodu?! Sve je premalo, – sve je prekasno! – Na večer evo mi Ivana! – Spavaće u mojoj bolnici, jer mu čiste i raskužuju stan! – Pa Ivo Raić, pa Ivo Andrić! – Četiri smo Ivana! – Sve vrca od pameti i radosti! – Zaboravljam i moj bol! – Evo i dragi Dr. Carmel! – Otmenost i dobrota srca! – Prava Italska duša! – Svi dijele moju večeru koju neću ja! – U šali i razgovoru do 9 ½ ! – Mame moja, dobra noć! –

Subota. 19. oktobra 1918.

Daždi! daždi! – Oko miruje! – Dolazi mi krv svaki dan. Dr. Thaller s vijestima i utjehama! – Zanosna, tvrda narav! – Može biti velik u slobodi! – Najradikalniji i najodlučniji! – Sve je spravno za otcijepljenje od Ugarske i od Monarhije! – Organizuje se sloboda! – Bože daj! – Cijeli dan mirno radim! – Prerađujem moju **Ksantu**. – Čudim se kako je živa i lijepa! – Ivan samnom i Ivo Andrić! – Majko moja, čekaj me! da te zagrlim!

Nedjelja. 20. oktobra 1918.

Bijeli labud-oblaci plivaju po nebu a zlatna stabla prosiplju lišće po zelenoj travi! – Sve protimbe, sve disonance u jednoj božanskoj harmoniji! – Srbi pred Beogradom!! Vojska uskrslih mučenika! – Umukni pjesmo! – Ne možeš ništa strahovitijega i divnijega da izmisliš! Prije 3 godišta baš u dni ove pogibasmo od muke za izgubljenom otadžbinom! ... Koliko suza, koliko krvi! ... Da Bog opet odredi svakome svoje mjesto! – U čarobnome svjetlu sunca, zlata, zelenila i krvavih “crocus” sjedim do podne u vrtu s Benkovicama! – Gledamo se poblijeđeli od sreće i pitamo jedan drugoga: je li to istina? – Jesmo li to mi? – je li ovo oni isti mali perivoj koji je vidio naše suze i slušao naš jad? – Podne zvoni! – U crkvici! ... Na oltaru Hrist podiže ruku i blagosilje – kao u tuzi tako i u sreći! – S kojom filozofijom da protumačimo slom jakoga pred silom nevinih i slabih?! ... Samo Bog je razlog i tumačenje ovakijeh nevjerojatnosti! – Izašao poslije podne s Ivom Andrićem! – Na čaj u Iva Raića. – Fin milieu, ukusni ton, Irena Živković i Zdenka Rakovac-Orešković prvi put došle na poziv Raića, pak 5 Iva!! Neviđeno! – Ja, Raić, Andrić, Dominis, Geresdorfer! – Pet Iva! – Divni “clair de lune” od Debussy-a u sobi udara Geresdorfer a na polju obasjava Savsku dolinu! – Ostao s

Ivom Andrićem do 8 sati. Sami u našu bolnicu! – Bacio je danas krvi, moj veliki Ivo mali! – Mučenik! – Dao sam mu svoju večeru! – Do 9 ½ zajedno! – Osjećam neki blagoslov da slazi nadamnom kad sam uz ovu andiosku dušu! – Majko, moli se za nas! –

Ponedjeljak. 21. oktobra 1918.

Tihi, fini oktobarski dan! – U vazduhu je titraj našeg čekanja! – Vijesti lete kao lastavice u proljeće! – Beograd pao?!!! … Je li to istina? – Dragi znanci iz Praga Giunio i Dr. Stepanek pobjegli iz Visa sa 5 ljudi u Italiju!! – Sretne li čeljadi! – Da sam bio zdrav, ko zna?! – Bio bih i ja! – Odgovor Wilsonov Austriji – Ugarskoj!! "Ne mogu s Vama pregovarati jer će Jugoslaveni i Čehoslovaci sami odlučiti o svojoj budućnosti! – Le comble de la finese diplomatique! – I mi se sami već organizujemo! – Vojska se stvara! I vlada! – Snovi! snovi! … Eto postaju istina! – **Riječ** pobjeđuje! – **Beograd doista pao**! – Slava tebi Gospode! – Pravda je došla! – Et nunc dimitte servum tuum! Nigda ne vidjeh moć Boga Svemogućega kod sada! – Prognanicima, mučenicima vraća otadžbinu! – I to je Velika Francuska učinila! – St. Jeanne de France, tu as prie pournous!! – U gradu sve barjaci i slave za Wilsonovu notu! – Jugoslavija for Ever! Roko Matulić fotografiše nas, veleizdajnike: 4 Benkovice, Irinu Grab., Iva Andrića i mene, pak Emu Krsteljevu! – Ema sjedi kod mene do 7 sati! – Nemamo dosta riječi da rastumačimo sebi čudesa ovijeh dana! – Na 8 eto mi Dra Carmela pak Ivo Andrić i Farčić koji nose veliku srpsku trobojnicu! – Nosili su je pred tisućama ljudi po Zagrebu. Svuda mase naroda i govori u slavu Srbije, Kralja Petra, Francuske, Entente, Wilsonu! – Vojnici kidaju znakove austrijanske i kite se trobojnicama Jugoslavije! … "Sve su pjesme suda drumom prošle!" – Majko moja! – Bog te čuvo! –

Utorak. 22. oktobra 1918.

Sunce! sunce! sunce! – Dan slave! Dan radosti! – Dan Gospodnji! – Pa da sutra umrem, biću doživio oživotvorenje svog ideala, svojih snova! – Cijeli grad u zastavama! – Svi dućani zatvoreni! – Hiljade i hiljade naroda, vrvi, leti, pjeva! – Pred kazalištem nepregledna masa! – Naše tri zastave: Srpska, Hrvatska i Slovenska! – pak Crljena Proleterska! – Pak plava sa tri zvijezde Jugoslavenska! – Povorke zarobljenika Srpskih, Ruskih, Talijanskih zagrljeni pjevaju i nose zastavu Hrvatsku! – Na balkonu kazališta s Bahom, Raićem, Ivom Andrićem, Alaupovićem itd. itd. – Divotni pogled na ogroman trg prepun! – Preko 50 hiljada ljudi! – Govori! – Klicanje! – Pa nepregledna povorka svih stališta, svih naroda! – Pritrčali hitro do Narodne Kavane i tu vidjeli grandiozni defile! – Sva pokoljenja budućnosti prošla su mimo nas! – A svuda pjevaju se himne Kralja Petra. Onamo! onamo! – Lijepa naša! I sve to ide, ide, prolazi – a svuda usklici: Živio Vojnović! – Živio pjesnik Majke Jugovića! – Oh! mrtvi naši! – blagoslovljeni bili! – Vi ste nam to dali! – Vaše muke, vaš očaj, vaš zadnji uzdah, vaša krv porodila je ovo čudo! – Bog silni! Bog pravedni! – I mi dalje, dalje, trčimo! Kinematografi na sve strane! – Svuda trče da nas ulove! – Pa na čašicu kod Schulzovih!

– U 2 sata ulovili kočiju i ja s Andrićem u našu bolnicu na objed! – I počinuti! – Mi pjesnici, mi lude, mi fantaste pobjedili smo! Naša predviđanja, naša proročanstva, naši snovi, ispuniše se! A svi materijalni račundžije, umni i cinički realiste od 2 x 2 = 4 učinili fiasco! Jer idea je pobjedila Moloha t.j. 2 x 2 = 5. A u tom apsurdnome broju 5 sadržano je ono što pozitivizam neće da prepozna – Bog! – Na čaj kod Olge Messarovićke! Irena i Zora, gja Kostićka i kćeri, Ivo Andrić, Ivo Raić, Ivan moj i ja! – Slavili smo naše Vaskresenje! – Majko moja!

Srijeda. 23. oktobra 1918.

Sunce! – Vedra blagost jesenskog pozdrava! – Jedan telegram! – Naš mili Kostia, mali naš Kosto, sin naše Đenice, poginuo na francuskome bojnome polju!!! – I naša se krv prolila za Veliku Fancusku, za čovječanstvo. – Jadna naša Đenica! – A Charles! – Neizlječiva rana! – A ipak – kako zavidim djetetu da je tako umro! Umrijeti za ideal svoj, za domovinu svoju a ne poznati ništa od svega zla svijeta – eto sreće nad srećama! – I ne mirati polako u starosti, i ne vidjeti kako ti odlaze tvoji mili! … Sve, sve je ispunjeno u takovome mladenačkome odreknuću samoga sebe na bojnome polju za zemlju, – majku svoju! – A moja Mame mila?! – Doživjeti smrt najmlađeg unuka! – Fiat voluntas tua! – Ne izlazim! – Posjetio me dragi Dr. Fabianić i iznenada naš stari drug Apollonio! … Pobjegao sa svojom kumpanijom iz Crne Gore! – Sva vojska bježi pred komitima i pred Francuskom vojskom. Cijela Crna Gora ustala! – Masakriraju Crnogorci sve izdajice! – Eto na konac Dr. Carmel! – Razgovori do 9! – Pak mi moj Miško kao svako veče, povija oko. – Pak molitva za miloga maloga pokojnika! … 19 godina! – Vidio ga zadnji put dječaka god. 1912. u Dubrovniku malo dana pred balkanskim ratom! – Anđeli te božji doveli do Gospodina! – Moli se za tvoje roditelje, za tvoju braću, za nas svijeh! –

Četvrtak. 24. oktobra 1918.

Svu noć sanjao o milome Kostu i o jadnoj našoj Đenici! – Srce me mučilo! – Ustao u 3 sata jutrom pa do 4 šetao po sobi i pisao! – Cijeli dan u mukama srca ili neurastenije! – Ležim i mislim da umrijeti sada bilo bi u redu! – Vidio sam VI čin moje Imperatrix! Nova pokoljenja imadu da ispune sada oživotvorene bajke pjesnika! – Moj primarius i Dr. Thaller došli na razgovor! – Sve vri! – Vojska se naša organizuje! – Na Rijeci pobunila se regimenta Jelačićeva 79 (Ličani!) jer im vojna oblast otimlje hrvatsku zastavu! – Borbe po ulicama! – Sila Mađara poubijano! – Incipit revolutio! – Na večer došao Ivan, – pak … jedan Serbijanski zarobljenik! – Sava! – portier moga "Grand Hotela" u Beogradu god. 1912. i 1913!! – Ruševina, ali uvijek čovjek kako svaki Serbijanac! – Šalju ga na Rijeku! … Još ti mučenici ne mogu da počinu! – Ali to će doći! – Evo mi Iva Raića! – Jedini koji me danas mogao ozdraviti! Ta agilnost, ta duhovitost, taj zanos za rad – oživljuje i bolesnike ko što sam ja! – U postelju rano! – Mame moja! – Đenica jadna!! … Koji bol! –

Petak. 25. oktobra 1918.

Magla! – dažd! – Sve olovno, gluho, nečisto! – A meni bolje! – Treća poruka Wilsona Njemačkoj: prihvaća razgovaranje, ali ne s autokratima! – Vladar od Vladara! – Jedini prestavnik božji sada na zemlji! – Povero Papa! – Sad je jedan protestantski profesor zamjenik, pravi i uvjereni Hristov! – Pa kako govori! – Kao s prijestola dole dvorjanicima i plaćenicima! – Razumije li ona ohola bagra tu pljusku? Osjeća li je! – Otkad je svijeta ne bi take slike! – Feudalizam leži razmrskan na tlima kao kip od "gipsa" – Sud božji! Došo Baldo! – Oslobodio se od njegove Rebeke! – Ma je skupo platio! – Evo moga primariusa Dr. Gutschy-a! – Divnog li čovjeka! – Sve se trese od smijeha i uživanja. – Pa moj Ivo Andrić! – Silna trka za **Smrt Majke Jugovića** u Nedjelju! – Daj mi Bože, snage da i to prebrodim! – Oko! –

Subota. 26. oktobra 1918.

Daždi! daždi! – Ne izlazim! – Posjete! Sve buči od valova u koje se utapa stara "karkaša" Austrija! – U Berlinu otvorile se oči! Već se u Rajhstagu zahtjeva skinuće dinastije Hohenzollerna! – A kod nas sve vri! – Emka Krsteljeva došla da se oprosti. Ivo i ona odlaze u Šibenik da organizuje za slobodu! – Gubim predobre i mile prijatelje! – Bili su mi potpora, utjeha, razgovor i svakidašnja pomoć! – Njezino srce i njezina muška iskrena, čestita narav začarala svakoga! – A ruka blagodarna bez sustezanja, bez sentimentalnosti, već kao prijatelj prijatelju! – Nikad ih ne zaboravih! –

Nedjelja. 27. oktobra 1918.

Najprije bolilo oko! – pak moj Neven me liječio! – pak objed u Gutschy-Grünwalda! … Velika moja uzrujanost! – Ležim a srce tuče da pukne! – Moj Neven me čuva i liječi! – U 7 ½ u ekipaži Dra Ivkovića s Nevenom i Andrićem pošao u Kazalište! – Smrt Majke Jugovića! – Onu koju sam pisao dokle sam gubio ispod noga zemlju! – Ja sam Damjan! Ja sam gledao svoju katastrofu ali u duši nešto mi je šaptalo – poslije Kosova dođe Uskrsnuće! – Zemlja je uskrsnula! – Moja se Duša riješila svih spona, svih obzira, svih časti! – Prošla je kroz redove neprijatelja i svak te šibao, svak ti je pljuvao u lice! … A u meni vedrina oslobođenja, slast zemlje koja osjeća da pod korom snijega pupa pramaljeće! – I došlo je spasenje! – Uskrsnuo Rod – a ja se očistio svih ljaga! – Trpio sam pregarao sam, gutao sam poniženja – ali sam šutio i čekao! – Došla je osveta! – Došla je slava! – Došao je Rat! – Došla je Sloboda! Blagoslovljene sve patnje! – sve suze! – svi jadi! – Samo da je narod moj slobodan od veriga! … Nečuvene ovacije! – Predstava divotna! – Posut cvijećem! – Pak 10 tisuća ljudi raspreglo mi kočiju i odvezlo me u Bolnicu s mojim Ivom Andrićem! – Večerica u dvoje! – Pa na 2 poslije ponoći u postelju! – Majko! … Bog te čuvo! –

Ponedjeljak. 28. oktobra 1918.

Počivam jutrom! – Poslije podne u grad! – Velika gungula skidaju se svuda madžarski grbovi i austr. orli! – Austrija i Ugarska zamolile separatni mir! – Svuda zastave! – Svijet vrvi! – Svi vojnici skidaju rozete s kapa! – I generali! ... Sutra Velike stvari!... Pozdravio Dimovića! – pa doma! ... Do docna u razgovoru s Ivom Andrićem, Ivom Raićem, Ivom Geres.! – Držćemo! – Treptimo! –

Utorak. 29. oktobra 1918.

Slavni dan! – Dan Gospodnji! Naši ga očevi izmolili, naši ga mrtvi dozvali! – A mi ga doživjeli! – U jutro rano s Nevenom, Milošem Vidakovićem, Drom Certinom kroz hiljade i hiljade svijeta u Sabor! – i svuda: Živio Vojnović! – U Saboru ušao u sobe zastupnika! – Svi me opkoljuju! Nadbiskup, Kulmer, etc. etc! etc! – Istorička Sjednica! – Vjekovi je pripravili!- Sjedim među zastupnicima! – I predsjednik Dr. Medaković krasno naviješćuje dan slobode, i čita predlog Svetozara Pribićevića da se prekinu svi odnosi s Ugarskom i s Austrijom! – Neviđeni čas! – Urlik iz oslobođenih duša! – Svi pjevaju! "Lijepa naša!" – Cvijeće pada s Galerija! Ulaze generali Šnjarić, Mihaljević, Plivelić da se poklone Narodnome vijeću! – Urnebes! Kliče se Srbiji! Češima! Poljskoj! – Gospođe dolaze i predavaju zlato, dragulje za narodnu stvar! – A ja plačem i gledam mjesto gdje je papica naš sjedao i grmio divnom riječi svojom za slobodu naroda našega! – Oh! – Bože! – hvala ti da sam mogao u istoj dvorani doživjeti taj božanski čas! – Pak svi u crkvu Sv. Marka! – Pjeva se Te Deum! – A divna naša vojska! – Svi naši oficiri nose puške, drže red, pa izvadili sablje i prisegli za slobodu i jedinstvo naroda našega! – Vraćam se s hiljadama ispod ruke s Verom Krešićevom, Stankom i silom drugih nepoznatih gospođa! – A svuda: Živio Vojnović! – Majko moja! – Lujeto moj! – Blagoslovljen bio i ti mali mučeniku Kosto naš! – I tvoja je krv bila jedna molitva! – Možda kaplja koja je prevršila čašu okajanja! – U 2 sata napokon doma!- Moje dobre sestre spravile mi objed! Izvrstan! – Zatrčao se dragijem đama Benko i Irini Grabovačkoj! Slobodne su! – I njihovi lanci pali! – Slava tebi Bože! – Došao mi na večer mili moj Ivan! – Lijep kao ovi dan! Večeramo zajedno! – Rano u postelji! Umoran! – Hvala Ti Bože na velikome milosrđu Tvome! Mame moja! Spavaj mi dobro i čekaj me! –

Srijeda. 30. oktobra 1918.

Bura! – Zima! +4°R! Ne izlazim iz sobe! – Čitam, čitam veliku slavu u novinama! – Sve se organizuje! Tako je bio slom Carstva Napoleona III kad je pet građana preuzelo vlast i proglasili Republiku. Svi naši krajevi kliču! – Odasvud brzojavke, ovacije! Padaju sve kule prošlosti! Biskupi se klanjaju Narodnome Vijeću! Svi zavodi! Svi uredi! – Imenovana nova vlada! Ban Mihalovich ostaje bunom! Srđan Budisavljević predstojnik unutarnjih poslova! – Narodno Vijeće dalo uapsiti članove Militär Commanda jer su zvali u pomoć Ratno Ministarstvo u Beču! – Zeleni kadri haračе po Slavoniji i po Srijemu! – Upalili Pejačevićev dvor u Našicama! – Upalili Novu Gradišku!

Ruše mostove! – Vojska narodna ide da ih svlada! – Boljševikizam ali razumljiv! … Na večer moj Ivan s novinarom Marussichem iz Trsta! Hoće da prevede moje Lazarevo Vaskrsenje. – Pak Apollonio! – Izgubljen! – Nezna kamo spada! Pak Ivo Raić i Ivo Seresdorfer! – Sve trepti, sve bljeska, sve se raduje, sve nevjeruje tome božanskome snu! – Na 9 ½ u odar! – Mame moja! –

Četvrtak. 31. oktobra 1918.

Konac najslavnijega mjeseca u historiji našega roda! – Veliki Bože! – Tebi samome slava, jer mi nijesmo dostojni ovakove sreće! – Odma s jutra nečuvene vijesti! – Sva se A. U. Mornarica u Poli predala Narodnome Vijeću! – Tresić već otišao da je preuzme!!! Samo Ministarstvo ratno predalo je. – Čudesa! čudesa! Donja Austrija proglasila se republikom!!! Car Karlo pobjegao u Ugarsku!!! – La fin du viex monde! – Ja stojim i gledam i šutim – i mislim da sam poludio! … A Srbi se približuju! – I Francuzi! – I Amerikanci! … Mrtvi naši izvojštili su pred Bogom ovu božansku osvetu! – Svako je razmišljanje suvišno! – Prignimo glavu i slušajmo glas Vječnosti! – Proljeće cvate pod zimskim nebom! +4°R. – Probijena talijanska fronta! Englezi se iskrcali u Polu!! Danas dolaze naši vojnici s fronte! – Lajtnant Visković revolverom u ruci sklonuo generala Šnjarića da ode u penziju. Zatvorili chefa Generalštaba Funta, majore Radičevića, Cvitaša, Štancera itd. Valjda će ih strijeljati! … San! san! san! – Moj primarius Gutschy sjedi napram mene i ko ja ne zna što bi rekao, što bi mislio! – Kakova sramotna smrt! Takovo Carstvo, – Carstvo Laži! – pa bez geste, bez poze – crklo ko živinče i raspada se na očigled cijeloga svijeta. I onaj Beč, ono sjelo lakaja, guzoliza, birokrata, naših dželata, – proglasuje republiku! Bože! gdje je pamet, gdje je nagon, gdje je osjećaj ponosa?! – I mi smo strepili od njih! I oni su nas zavaravali svojom veličinom, – svojom moći! – I oni nas trovali – pa krepali pred Slavenima! … Moja duša nema dosta krila da se podigne povrh svoje radosti, svog zadovoljstva, svoje osvete! – Neka tuga se zavila okolo mog srca! – Ah! da mi je sada biti mlad! – Raditi za otadžbinu svoju! – ali i ovo je veliko! – Otkad se rodih zavijao se okolo mene vjetar naših čeznuća! Vidio sam Vuka, Preradovića, Stratimirovića, Pavlinovića, Nika Velikoga i Orsata i stotine naših boraca – a slušao svaki dan toplu, divnu riječ moga papice! – I svi su živili i umirali za ono nešto tajanstveno što nosimo od poroda u nama: želju za slobodom! – I ja to doživjeh! – Hvaljen budi Bog, koji vaskresne naše mrtve i dade nam domovinu! – Sam cijeli dan! – Dr. Carmel došao vas drščući od uzrujanosti! – Amerikanci iskrcavaju se u Trst!! … Nema časa da se štogod velika ne dogodi! – A naš upravitelj Dr. Kornfeind nestao! – U duši bijaše Mađar, pa nije mogao gledati katastrofu Madžarstva kod nas! – Grehota! – Bio otmeni i dobrostivi čovjek! – Javljaju da Francuzi večeras dolaze! … A ja prehlađen, ne mogu da izađem! Tantalove muke! – Dakle do sutra! – Idem rano u postelju da mi prođe prehlada! – Mame moja! svi mili moji! Bog Vas čuvo! –

Petak. 1. novembra 1918. (Svi Sveti!)

“Prvi Božić” kako je Papica govorio! – Snježano! – Lavina se ruši sve dublje i dublje.

– Tisza ubijen od vojnika! – Zaslužena kazna! – Imenovana nova vlada Nar. Vijeća u Ljubljani. Zatvorili Namjesnike Attems i Fries-Skene! – Englezi i Francuzi uljegli u Ugarsku! – Srbi došli do Mitrovice pa se povratili jer da nemaju nalog da okupiraju Hrvatsku! – Veliki plemeniti narod! – A ipak bi bio rado da se prošetaju Ilicom za naše horvatske purgare! – Molim, molim! – Suze zahvalnice, suze blagoslovne padaju mi s očiju! – Majko, brate, sestre – mili moji! – Da se još jedan put razveselimo u Gospodinu spominjući s dneva čekanja i mučenja. – Ne! ... nijedna porodica ko naša nije dozivala božju pravdu, nije spravljala pute Gospodnje, kao naša! – Prošli smo vas naš život boreći se s kukavlukom izroda i sa neznanjem roda! – Aleluja! – Objed kod Gutschy-Grünwaldove s mojim Ivom Andrićem! – Večer sam doma! – Mame moja, dobra noć! –

Dan Mrtvih. 2. novembra 1918. (Subota).

Daždi! hladno! – Zle vijesti! – Zeleni kaderi haraju po pokrajini! – Iste pojave Boljševika! – Čini se da Frankovci tjeraju ljude da revoltiraju! – Austrijski oficiri potopili Dreadnought "Viribus Unitis" da ne padne u ruke našega Narodnoga Vijeća! – Krsteljevi porobljeni od svega što su sobom nosili putem iz Ogulina u Dalmaciju! Pa ne će da Srpska vojska dođe! – Hoće republiku a bili su uvijek samo panduri! Očajan položaj! – Vojska bez šefa! – Drinković nesposoban – kao uvijek! – Boljševizam je u duši ovog naroda. Samo tuđinac je kadar imponovati Hrvatima! Zato oni zaziru od intervencije Srpske Vojske! – Ja ne ću da čitam večeras u Kazalištu! – Ne zaslužuje ova nestalna, glupa masa! – Samo protiv svoje volje biće spašeni! – Htio sam odustati od čitanja u kazalištu, ali došao je Bach pak suzama u očima ljubeći mi ruke molio da dođem! – Toliko ljubavi za stvar ne vidjeh ovdje kod nikoga! Za to proštene mu bile tolike mane! Obukao se u fraku pak s mojim Nevenom i Ivom Andrićem u kazalište. – Bogu hvala, bio sam zdrav! – Pa sam govorio IV Pjevanje, ko nikada! – Velike ovacije! – Pa gledao u loži br. 1 Mezzanin desno, sa svim mojim: Bartulović, Farčić, Ivo Andrić, Neven Ćosić i Ivo Raić, **Smrt Majke Jugovića**. – Slavna prestava! – U bližnjoj loži Milica Kraus i svi Dimovići. Prošao krasnu večer. Intendant i Bach predali mi na dar 1.000 K. i razdrli "razbojnički" ugovor Treščeca da prodajem za 500 K sva moja prava **Majke Jugovića** i **Trilogije**! – I tu je pravda učinjena! – Pošteni ljudi! – Iza teatra Ivo Raić, Ivo Andrić i Neven Ćosić svi u kolima Dra Ivkovića došli k meni u Bolnicu! Čekala nas je krasna večera što mi je poslaše one dobre duše Dr Gutschy i Milka Grünwaldova! U veselju ostali do 1 sat poslije ponoći! Pak zaspao! Majko moja, moli se za nas! –

Nedjelja 3. novembra 1918.

Daždi! – daždi! – Rano došao dragi Icio, Dr. Carmel! – Odlazi u Trst! – Talijanska flo-

ta i engleska došle u Trst! – Bogu hvala! – Da bi barem u Dalmaciju! – Svi naši mladići Dalmatinci koji su se ovdje krili, vraćaju se u Dalmaciju! – Situacija je bolja! – Umiruje se zemlja. Strijeljaju se zeleni kadri! – Otišao dragi Apollonio! – Il tricolore Italiano 10 chiama! – Cijeli dan posjete: gđa Schwarz, gja Vut, dva fratra iz Dalmacije, moj primarius, Ivo Andrić, jedan oficir Čeh itd. – Pobjed s Ivom Andrićem u Iva Raića. Došla Stanka i Ivo Geresdorfer! – Slušali Debussy-a. Odmorili se od bure ovijeh dana! – Jaki potres! Sve se treslo! Ostali smo mirni! – I zemlja se javlja! – Trpili ste a sada se veseliti – ali i ja skačem od radosti! Opila sam se od krvi ispite – ja sam vam rodila slobodu! – Doma u 8 sati! – S mojim Miškom i s dobrom sestrom (rođ. Armanini iz Sale!) razgovaramo se o prošloj revoluciji! – U 9 sati u krevet! – Mame, mili moji! – Mali Kosto moj, moli se za nas! –

Ponedjeljak. 4. novembra 1918.

Sv. Karlo! ... Nema više "Svečanih služba božijih" za Cara! – ne će se više nigda čuti: "oremus pro imperatore ac rege nostro Carolo!!... Ah! sreće! doživjeli smo i to! – Glupost i proždrljivost gazila nas Vjekove! – A nas Dubrovčane 104 god! ... Spominjem se 14. februara 1914. Stogodišnjica okupacije i Austrijanske Vlasti. Kad sam na Dančama gledao zalaz sunca, pa prokleo onu stogodišnjicu i zamolio Boga da ne bude druge! ... I tako je bilo! – Došao mi u posjete Dr. Božo Kocian koga su protjerali u Debrecin radi moje slave u Osijeku! – Jedna nepravda popravljena! – Talijanci torpedirali "Viribus Unitis" misleći da je još austrijanski brod. Poginuo na njem naš komandant Vuković! – Sunce! – mora je minula! – Dolaze i prolaze otpuštene pukovnije s talijanske fronte! – Chaos – posljedica strahote i laži u kojoj smo živili. – Došla Zora i Irena! Dvije silhoueste lijepe prošlosti! – Ukus i dobrota! I one moje vršnjakinje imadu već "charme" odgoja i finoće koje nestade. Donijele mi cvijeća i prekrasnu fotografiju. Pa ih dopratio u grad! – Crna masa zamazana svijeta! – Bez forme, bez lica, bez traga prošloga zanosa! – Počeo je drugi život! Neredniji, blatniji – dokle se stvori tip kakav je srpski gdje u svakome prepoznaješ brata i čovjeka. Rano doma! – Majko, dobra noć! –

Utorak. 5. novembra 1918.

Blago jesensko toplo vrijeme! – Razgovaram se s dragijem Ivom Andrićem koji leži! – Čini mi se da sam se uspeo pa da govorim u čistome, zvanome vazduhu alpinskih visočina. Ništa banalno, ništa maljušno! – Gledamo ljude sa hiljada metara visine. Izlazim rano! – Svijet je promijenio firmu: mjesto A.U. nosi **SHS** – a svi su isti! – Italija zauzela Trst, Rijeku, Zadar, Komižu, Mljet, Lastovo! – Che Contrasti! – Na Mljetu i na Lastovu nema čeljadeta koji bi znao govoriti talijanski! – Ovdje se bune! Zove Antantine čete! – Lasno je roditi Slobodu ali teško odgojiti... Opet u mog Iva Andrića! – Pa sam u svojoj sobi. – Udunuo se plamen! – Ostala žerava! – U malo ura ostarili smo za sto godišta! – Izgubili smo našu raison d'etre! – Neka sada najmlađi stvaraju ener-

gijom stroj koji će dijeliti svakome svijest svoje odgovornosti. –

Od 6. – 8. novembra 1918.

Ležim u velikoj prehladi bronchialnoj! – Da nije "španjolska"? – Čitam novine! Čudesa! – Ta škandalozna debacle ove "staromodne" monarhije! – Ala je bila gnjila!! – Svi su krali svi su lagali! – Italija zauzela Trješće, Polu, Rijeku, Zadar i naše otoke!! – Imperijalizam novinara i parlamentaraca! – Pokajaće se! – I njih će Republika osvijestiti! – Jadna naša Dalmacija! – Nadajmo se da će Wilsonova biti jača! – Srbi ulaze triumfalno u Srijem! – U subotu će biti ovdje! – A ja bolestan! – To je jedino što sam još čekao! – Da očiste vazduh Zagrebački! – Eto mi posjeta dragoga Vasa Birimiše (Kapetan!) i moga Iva Šapra! – I Ivo Andrić je tu! – Niko ne zna ništa što se događa u Dubrovniku! – Da li još vladaju špijuni!! – Izvanredno pričanje Birimiše o bijegu austrijske vojske s talijanske fronte!! … Dantevo "Inferno"! – Najsramotniji pad što ga igda svijet vidio! – A mi smo uvijek sebe pitali: "kako će to biti? Ja ne vidim konac!" – Vidjeli smo kukavština sistema koji umire od raspadnuća! I to nas je mučilo! – To je bila ona mora našega života! … Sramota! – Kao banda lupeža bježe da ih žandar ne ulovi! – Niti jedne gospodske geste! … A ovdje se hvataju generali i vode se u tamnicu! A oni dršću i mole! … Gdje je onaj podli prezir s kojim bi nas gledali i vrijeđali? – Slali milijone u rat a oni se sakrivali i pljuvali još na narod koji se bije i koji umire! "Vješala" to je bio njihov ponos! – Podlaci! – Gadna Austrija – propala si u blato u kome si živila! – Grozno pričanje! – Sarkotić guverner Bosne zatvoren sa cijelim štabom! – Eckart general Mostara zatvoren s ajutantom! … Oh! pravdo božja! … Kako si velika i strahovita! – Nigda te ne vidjesmo tako živu, tako brzu u djelovanju! – Ostao sam! Kao da se rijeka gada i blata prelila ispred mojih oči! – Dosta je to da doživiš i da rečeš: "Et nunc dimitte servum tuum!" – A ti Habsburgovci!!! … U njihovome podlome bjegu u njihovoj gluposti – stoji cijela tragedija ove sramotne debacle! – Nijesu umrli ni kao jedan Nikola ruski, onako prebijen na cesti kao bjesno pseto! – Ništa! – A imali su veličine u prošlosti! – Dokle Marija Terezija, okrunjena kuharica, nije uzela glupana Lorenca" – I od onda nestade imperatorske geste. Svi se preobraziše u najluđe i najneukusnije – u generale! – Svi su bili okrunjeni Feldzeugmeisteri, t.j. kruna na bačvi za pokladne šale! – Za to i bježe i kradu i skrivaju se, kao ova bujica bjegunaca, koji bježe pred neprijateljem a pale, ubijaju i pljačkaju svoju domovinu! – Habsburgovci sad možete postati kelneri, kavanari, trg. pomoćnici – ono što ste doista bili i sa krunom na glavi. – Koliko su veći Burbonci u svojoj nesreći nego li u svojoj nadzemaljskoj slavi! – Znali su umrijeti "od Gospara"! – Pročitao krasan roman "Pre sreće" od Milice Jankovićeve! – Kao da je napisala Francuskinja. – Samo Srpkinja može da kaže tako lijepo i narodno najrafiniranije psihološke osjećaje! – I moja "bolnica" gubi svoj čar slavom oslobođenja! Svi se raštrkali, svi se šetaju, svuda kokarde, – a mrtvaci kao da se stide što sad umiru, čekaju u mrtvačnici da ih kola odnesu u zaborav. Benkovice su sad u gradu, Irina Grabovačka izašla, Budisavljević, Bošnjaković otišli! … I sve je to čamilo od ovih kukavica okrunjenih i neokrunjenih! – Koje zado-

voljstvo! – Kao u starim romanima: Zli su pedepsani a dobri nagrađeni. – I ja se već osjećam "gostom" a ne zatočenikom. Sve se ruši i sve se otvara. Novi život – život starosti počinje! – Doći će vrijeme da ću žaliti za ovim živovanjem koje bješe ujedno i najnapetiji život! – Sve furije srdžbe, straha, jada, siromaštva, svi jadi mog naroda, sva krv koja se prolijevala za ništa, sve bezgranične nade i svi očaji – sve je to podiglo ove 3 ½ god. do veličine tragedije jedne duše koja sve hoće, koja sve osjeća a koja ništa ne može! … Ali Bog mi posla utjehu molitve i prijateljstva! … Gledam svako stablo pozdravom u očima! … Nigda više! – Ovaj tihi zavod bolova bješe za mene cijeli svijet preko kojega letjela su jata dneva u čekanju, u stradanju i u ufanju… Još će jedanput procvasti moj mali vrtić – ali zadnji put pada žuto lišće za mene! – Bio sam srećan! – Eto čudne, nevjerojatne riječi koja sačinjava čitavu sintezu mog zatočenja dok je Moloh bjesnio po Evropi i po Aziji! – I Bog mi dade najveću nagradu mog života, što sam vidio propast naših krvnika! –

9. novembra 1918. Subota.

Vilim II i prestolonasljednik abdicirali!! … Bavarska proglasila se Republikom! – Mađarska kapitulirala pred Ententom! – Srpska vojska zaposjestiće svu Hrvatsku, Slavoniju, Rijeku i Sloveniju! – Na koljenima bi se morale čitati ove strahovite, božanske vijesti! – Jer svaka je djelo jedne ruke – Božje! – Samo Bog morao je doći na zemlju i povratiti joj mir i smrviti ubojice! Hosana! hosana! … Plačem od zahvalnosti, radosti, poniznosti! – Dao si mi Bože da okajem sve svoje grijehe trpeći i ja za slobodu svijeta i roda! – Što da više tražim i da kažem!? – Ma kakove bilo tuge što dođu, biće to samo trudi okolo gradnje tornja čovječanstva što će doseći do neba jer će narodi govoriti jedan jezik, jezik ljubavi! – 400 oficira Srpskih vratilo se iz zarobljeništva i došli u Zagreb. Na kolodvoru sjajan buffet! Pak ulaze u grad obasuti cvijećem!! … Svuda ovacije, svuda narod leti im u susret! – Govori sa svijeh strana u slavu srpske vojske! – A to je u istome gradu gdje je jedna Anka Horvatova pljuvala na srpske zarobljenike, a svjetina pljačkala pravosl. crkvu. – I u najsitnijim pojavama, pravda se vidi! – Dotrčali mi Neven, Ivo Raić, Ivo Andrić i Grlička da mi pripovijedaju i to slavlje! – A ja ležim, – ali plivam u radosti… Ja sam bio **vox clamantis** – a sada neka rod uživa plodove svih žrtava roda i poroda! – Ležim zadovoljan kao da je mamica blizu u sobi i da me netom poljubila, pa da će mi se opet povratiti! – I tvoje su patnje, majko, našle jeku svoju u nebesima! – Papica moj! – I ti si molio za naš rod! – Dobra naša Olga došla mi na večer. Te suze radosnice! Kako su Srpkinje na višem stepenu osjećaja i etike nego li Hrvatice! – Sva je pobjeda naša: Srba – i "veleizdajnika" Hrvata! – Sam u svojoj sobici! Brškam, redim, čistim! – Smetlište na dvor! – Mame moja, dobra noć! –

Nedjelja. 10. novembra 1918.

Doktor mi konstatova infiltraciju u plućima! – Ne izlaziti iz sobe! – A Vojska se Srpska približuje! … Tantale! Tantale! – U Berlinu proglašena Republika! Abdicirali svi

Hohenzolerni!!! – Narod zaposjeo Carski Dvor!!! – La commedia e finita! – 12 miliona lješina trebalo je da se to postigne! – Grozota! Bog rata je umro! – Slavimo Hrista! On je pobijedio! – Večer ugodni razgovori: Ivo Raić, Ivo Andrić, Dr. Certin. – Pak spati! –

Ponedjeljak. 11. novembra 1918.

Vedro! hladno! – Razbolio se od influenze! – Došle dobre gje Benkovice da se oprostе od mene! – Osuđene su bile na 8 god. tamnice, odsjedile ovdje u bolnici našoj uprav 2 ½ god. pa izlaze u slobodi i eto ih prekosutra u Vukovaru gdje će opet bacati cvijeće srpskoj vojsci osloboditeljici! ... Koji udes! –

Od 12. XI. do 18. XI. 1918.

Ležao sve ovo vrijeme u velikoj bronhiti! ... Liječnici! ... lijekovi! – Posjete! – Ja u postelji a na polju prolazi srpska vojska – dolaze čete srpskijeh oficira, – dolazi Milan Pribićević – svuda slava, cvijeće, uznešenje! – Samo grizljice "čistih" Hrvata počinju rovati proti jedinstvu naroda! Stara idiosinkrazija Hrvata protiv Srba izbija uvijek kao egzema koji se ne da sasvim izliječiti! – Osjećaj zavisti! Da sam na vlasti dao bih sve zatvoriti, – a ovako filozofiram s mojim Ivom Andrićem i nalazim da je to ipak bolje, – jer je to logika neizbježiva svih revolucija! – Najprije blagost pa sve veći radikalizam! – Doći će i masakri ko u Francuskoj i u Rusiji! – A to je uvijek jer fali energija i čar jednoga čovjeka to jest, silni, oboružani razum i logika ljudske evolucije! – Velika buka što su Talijani okupirali Goricu, Trst, Rijeku i po Dalmacije! – Izaći će! – Došo mi je dragi Niko Marinović, Ivo Šapro i Vaso Birimiša! – Tri prava Dubrovčana! – Pričaju mi o ulazu srpske vojske u Dubrovniku!! – o slavi i preobraženju onijeh naših podlaca! Sve je sad Jugoslavensko! – Bacili sve "akvile imperijale" u more! ... ali hala ostala je u dušama! ... Sjegurno je famozni biskup Marčelić pjevao "Te Deum" za "Vlahe" kako je pjevo za uspjehe lupeža – ubojice Franz Josefa i Wilhelma! – Stare se stvari vraćaju! – Crkva je bila uvijek prostitutka kad je bila "antička" ili "Vizantinska"! – A Wilhelm pobjego! – A svi arčiduke i vas dvor, i sva činovnička Austrija bježe punih kovčega preko granice! Koji sramotni, kurvinski pad! ... Niti jedan od Habsburga, da je odbranio dvor otaca svojih!! – Pokrali i pobjegli! – Sinoć (17.XI.) došli moji mili Ivan, Ivo Raić, Ivan Andrić a ja prvi put ustao da ih dvorim objedom dobre gje Grünwaldove" – Svi smo jedne misli! – Srbi su nas spasili – i oni će sami zapovijedati! – Inače nema Jugoslavenstva! – Došao Bah i donio mi 4 tisuće Kruna honorara, moja "Majke Jugovića!" – Gledam tu silu novca – bez veselja! – Da je to bilo prije 10 godina! – Koliko suza manje! A ovako, – šaka papira bez vrijednosti! Što ću? Kamo ću? – Svi već izišli iz Bolnice! – A ja se ukorijenio! – Lupar na hridi! – Strašim se života! – Nešto se prekinulo u meni! – Ove godine samoće – a sad ovi mjeseci bolesti slomiše mi snagu! – Starost sinko moj! ... I ja vidim sve tuge što me još čekaju! – Danas 18. XI. došla mi vijest o smrti moga najboljega i najstarijega prijatelja Enrika Pe-

zzoli! – Koje uspomene! – Hrdili smo na skulu zajedno, – pa cijeli život sproveli u ljubavi i u iskrenosti! – I naše stare kuće! – Oni Talijanci a mi Slaveni – a najbolji, najintimniji prijatelji! – Bio je 8 mjeseci mlađi od mene! – A sad? – Prvi snijeg! – Peti put da gledam čarobnu feeriju kako se šuma preobrazila i pokrila vjenčanim velom zimsku tugu! – A ovaj put jest vjenčanje čovječanstva sa Slobodom! – "Kajkavci" ili Zagrebački "presvijetli" purgari hoće Republiku jer oni nečeju Vlahu kakti Krala! – I ja bih ih pustio! – Neka stvore svoju Turopoljsku Republiku i neka opet sklope "nagodbu" s Mađarima! Tradicije se ne mogu izbrisati! – Kumeki i "Presvetli" toliko su vjekova pili i spavali, spavali i pili, da ne mogu ni pojmiti što je "značaj" – "samostalnost" – "sloboda" – ali mi smo tu! – Srbi će ih isprašiti i preporoditi.

19, 20. – 21. XI. 1918.

Uvijek prehlađen u postelji! – A kraj mene u III. razredu umiru od "španjolske" svaki dan po 2 – 3 Serbijanska vojnika! ... Došli doma, pa opet poslali ih da spašavaju Hrvate – i oni umiru! ... A majke ih čekale! ... Oh, tugo! – Učinio sam da dođe prota i da ih blagoslovi prije smrti! – Karlo Habsburg moli Bečku Republiku da mu pošlju iz Šönbruna rublja za djecu, a Bečani zanijekali!!! ... I ti su ljudi vladali s nama, ubijali nas metanišući Habsburgima a bili su svi sinovi sluga i lakaja Hofburga!! ... Podla Austrijanska duša! – U opšte je su li imali duše! ... Oh! grozne li kazni! – Srbija zaklana uskrisuje i ubija Molocha! – Neviđeno čudo! – Ne ponjatna strahota udesa! – Sve se to vrti, sve plamsa pred očima! – I ti ne vjeruješ – a ipak je istina! ... Francuzi uljegli u Starssburg, u Metz! ... Njemačka pogažena, potučena, okaljana a Vilim u bijegunstvu!! – Bože! ... To si ti! – Samo Ti kadar izvesti! – Prošao krasno veče s Ivom Raićem i Ivom Andrićem! – Čitali francusku liriku od V. Hugo, M. Desbordes-Valmone i A. de Musseta. Do 9 ura! – a na polju demonstracije protiv one lude Radića koji ruši opet ono što je dizao! – Harlekin! – Drugođe bio bi "pippenbursch"! – Narodno vijeće igra ulogu svih "Konzervativnih Revolucijonaraca "a la Girondine – a la Kerjenski. – Doće drugi i otsjeće im glave! – Talijani okupiraju Hrvatsku do Karlovca!! ... Bez ikakvih zasluga! – Ali i njihov dan se približuje! – Zima! – 0°! – Ne izlazim iz sobe! –

22. – 24. XI. 1918.

Zima! – Ledeno! – Ne izlazim iz sobe! – Pripravio **Imperatrix** za štampu i III. izdanje **Perom i Olovkom**. Kašalj! – A od mojih nema vijesti! – Zatvoreni smo gore nego u ratu! – Došle mi u posjete Olga Mes. i Irena ova s krasnim "Milchbrotom". – Samo sa Srpkinjama i Srbima možeš danas da govoriš! – U Zagrebu purgarstvo jadikuje da budu "Vlahi" vladali! – Da bi tak Bog htio! – Danas 23. XI. došle mi drage stare prijateljice Kornelija Dežman i Dragica Marković! – Stara finoća i stare predrasude! – I one su za federaciju jugoslavensku republiku! – I one jadikuju da će Hrvatska biti utopljena u Srpstvu! ... Ah! Austrija Prokletnice! – Sve je to tvoje djelo! – Ali omladina je tu! – Spes mea, salus mea! ... A žao mi je ovih dragih duša! – Stari gornji grad kao

da plače za "lijepim" danima prošlosti. Hrvati su uvijek uživali t.j. dobro jeli, dobro pili i malo mislili! – Mislili su Habsburgovci za njih! ... Pauvres gens! – Kupio "Monografiju pok. slikara Kraljevića!" Ništa originalna! Velika vještina u asimilaciji vrlina i mana francuskih imp. i expresijonista. Žalosno da nije doživio rat! – Bio bi se riješio tuđinskih manira. – Otkrila se urota generala Lipovšćaka sa Radićevcima i Frankovcima i "Dežmanovcima" i mnogim oficirima da sruše "Nar. Vijeće" i da proglase "Hrv. Republiku!" – Počeli smo! – Zatvoren Lipovšćak! – Još će se tu prolijevati krvi! – Da vidimo! – Logični kemički proces! – Došao francuski General Tranie! Svečano primljen u dvorani Nar. Vijeća! Velike ovacije na ulici! – Večeras dohodu Francuzi!!! – Nose za sobom slobodu – a ne ropstvo austrijansko kako 1806. u Dubrovniku! – Sva Ilica orila se od **Marseljeze**!! ... Svi moji i najintimniji snovi ispunjuju se! – A ja u postelji! ... Nije li to glupo – a i pravedno! – Odviše bi bilo radosti u meni. Valja još trpjeti! – Došao Krstelj i delegati iz Dalmacije i Slovenije i Bosne da dadu ultimatum "Nar. Vijeću" za pripojenje Srbiji! – Naša krv! – a ne "mužeki"! – Partikularizam nerada, korupcije, suženosti horizonta traje od vijekova! – Zato valja probuditi Narod pucnjavom topova. – Objed Nadbiskupa Generalu Tranie i Nar. Vijeću i ... Srpskim oficirima!! – Crkva prima najprije fait accompli. – Zima! Zima! ... Kao nijedne godine! – Počelo je opet sniježiti! – Ivo Andrić i Ivo Raić došli na 8 ½ i našli večericu koju sam im spravio. Ja u krevetu a oni jedu, i razgovaramo se o nebu, o zemlji, o paklu – i o Gornjem gradu gdje se Jelačićeve puntaju protiv dinastije "Karađorđevića"! – Habsburški lakaji! – Hrvatstvo je dosad bio samo ogrtač za ulicu – a ispod njega i duša i tijelo bili su uniformirani! – Krasni, originalni Trio novih "bohema" – I možemo kazati da smo zaista najkulturnija tri čovjeka u Zagrebu i – malo dalje. Otišli u 11 s. noći! – Mame moja, dobra noć.

Ponedjeljak. 25. novembra 1918.

Festa Sv. Kate! – Moja jadna Katuša! – Da joj Bog dade još koji dan mira! ... Sniježi! ... sniježi! ... Sve je utopljeno u bjelini! – Ulazi moj dobri Dr. Thaller i javlja mi, da je Narodno vijeće votiralo ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom te imenovalo Regentstvo! – Te Deum! – Prvi snijeg poslije 5 godina da pokriva zemlju smirenu a poslije X vijekova da vidi gospostvo Jugoslavenske nacije! – I to je došlo tako mirno – kao ove pahuljice! Čudesa i jedno i drugo! – Priroda stvara i uništuje i Vaskresuje! – Tako je i u Čovječanstvu! – Novine Dalmatinske javljaju da je u Dubrovniku jedan automobil ubijo na cesti neku Maru Veselicu iz Konavala! – Da li je to naša Mare što je bila baba suha u naše Đene! – Dvadeset godišta bila u Francuskoj, vaspitala našu djecu, vidjela porod Kosta dragoga, a došla joj je neizliječiva tuga za Konavlima i – oslabila umom! – A sad umire na grozan način kao i njezin mali Kosto! – Mučenici života i ljudi! – Koja dobrota, koja finoća, koja otmenost bijaše u toj ženi iz zemlje Vlastoske! – A kuća joj je bila sjegurno vlastoskoga porijekla, po licu braće joj, po krasnim, finim rukama, po jednome Veselicu koji ode u Rusiju i postade velikaš na dvoru Katerine II pod imenom "Allegretti"! Sjeme našeg roda letilo u buri istorije – barem sad će plo-

diti zemlje poharane od zvijeri austrijanskih Kulturträgera. Sve se veže, sve se spaja! – Velika skupština Seljaka pod vodstvom Radića i Frankovaca! – Sluge od sluga! – Došli mi na večer Ivo Raić i Ivo Andrić! Krasni časovi! – Kao da smo vezali naše lađice u zavjetrini, pa se razgovaramo o oluji koja buči tamo iza "punte" – Do 10 ¼ ! – Pa u postelju! – Mame moja, dobra noć! –

Utorak. 26. novembra 1918.

Velika zima! - 5°R! – Svi mogući lječnici (6) i asistenti došli do mene! – Sve šušti od jučerašnjih demonstracija po gradu! Valjalo ih je zatvoriti one izdajice, odma prvi dan! – Sad je sve prekasno! Pašić dao demisiju! – Mysteres! – Sutra ide naše Regenstvo u Beograd! – Što će se izleći iz tog nesmisla! – Ali sloboda će pobjediti! – U njezinome suncu umiru sove i šišmiši! – Moj Ivo Andrić sjedi kraj mene i čita novine! – Gledam ga očima rastanka. – Nestaće mi s vida i ja ću nositi u duši ovu finu, bonu, tužnu glavu! – Kao da nosi teret pokoljenja! – Najodabraniji cvijet našeg roda! – Umrijeti!! ... Pak?! Da je to sve zaludu? – Mi ćemo živjeti samo u plodu sjemena što posijasmo! – Eto mi dvije krasne ženice! Krista i Jovanka! Idu u Beograd i valjda će se ondje nastaniti! – Ko je mlad neka ode odavle! –

27 – 29. novembra 1918. i 30. novembra 1918.

Uvijek doma! – Zima! – Snježano! – Talijanci bramarbozuju po Istri i Dalmaciji! – Sve će to nestati kad bura odnese prestolje Savojaca! – Nema više gospostva Vojnika ni parlamentaraca! – Pisao članak za "Knj. Jug" o revoluciji našoj. – Mislim da je uspio kad se Ivu Andriću omilio! Koji sjegurni pogled ovog mladića u ocjenjivanju! Došao mi sinoć (28) pa do 9 ura sjedio u mene! Neizbrisive uspomene. – Kneževska otmenost i sustezljivost. – Došla mi nova "oberica"! – Simpatična! Eto kap. Svilokosa i Dra Kociana! – Svi viču na grabežljivost Talijanaca. – U tome je veliki! – Ah! illusioni perdute! – Perche gli nomini devono quastare l'opera di Dio e anche quella delle loro meni! – Ali revolucija će nas osvetiti. – Sam! – Moja peć prede kako mačka! Sve je tiho, samotno – a ja osjećam punoću duše zatvorene sa svojim idealima, koje svijet ne može da oblati! – Sad su zvijeri što haraju i uništuju. – Moloh odgojio razbojnike! – Pa koje čudo! – Posjete: dvije Pajerice, kćeri one siromašne udovice koju je papica pomagao u nevolji! – Bogate su sada od nasljedstva biskupa Krapca! Pak Dr. Ada Brochova i Stanka! – Pak – Frano Colombani!! U mađ. kožuhu bježi iz Mađ. Pešte! Tamo revolucija! Pljačkanje! – Ubijanje!... Sa četiri strane Srbi, Češi i Rumunji dijele svetu Stjepanovu Krunu! – A pred 2 mjeseca Tisza grozio nam se da će nas smrviti! – Nigda takog preokreta! – Ruši se stari svijet! – Kapitalizam i egoizam izrovao je čovječanstvo, pa kraljevstva i carstva nestaju kao gnjile kućetine! – Frano došao mi je 3 puta! – Dobar i fin – ali i on nije čovjek. Kad vidiš kraj ove mladosti blijedu glavu sa sumornim podsmjehom onog genija već zaručenog sa smrću, što se zove Ivo Andrić – onda je on Herakles snage, odlučnosti, zanosa i neumoljivog izvršivanja svojih ljud-

skih i patriotskih dužnosti! – Divnog i zamamnog i strašnog pogleda! Crna krila zastiru ono mramorno čelo! Svaka riječ mu je kao da je zadnja pred vječnim sankom, toliko je teška misli i puna mirisa ruža što ga pokrivaju mrtva! – Užasne slike – a ne mogu da joj se otmem! Mislim da mi je sin, pa me muče svi jadi i vas strah nad udesom koji će da mi ga otme! – Majko moja, dobra noć! – Eto svršio mjesec bolesti! – Našao sam toliko utjehe, da hvala na svemu Bože! –

Nedjelja. 1. decembra 1918.

Sniježi! – Izašao prvi put s Ivom Andrićem na objed u Grünwaldove i u moga Prim. Dra G. – Hranimo se kao bogovi! Pod večer došli mi Ivo Raić, Frano Colombani i Ivo Geresdorfer! – Čakule i večera studena do 10 ¼ u noći! – Mame moja! –

2. decembra 1918.

Snježano! – Otišao prvi put u Ambulatorije! – Upoznao Dra Berkovića iz Starogagrada. Došao mi on i pop Vranjican! – Teror Talijana po Dalmaciji! Hoće sve slavensko da izbrišu jer da je "Austrija" poslavenčila Dalmaciju!! – U Zadru tučnjave, strahote! Izgubili glavu! – Sva je krivnja Trumbića i njegovih drugova! – Šetali se, slavili se, a pustili da londonski pakt ostane netaknut! – Pa ovi kreteni zagrebački koji se opiru jedinstvu sa Srbijom! … A ipak uvjeren sam da će se to sve rasčistiti! – Samo da ostanemo pod Srbijom! –

3. i 4. decembra 1918.

Finalmente! – Narodno vijeće proglasilo u Beogradu jedinstvo Države S.H.S. pod dinastijom Karađorđevića! – A sada neka "separatiste" svire! – Prerađujem "Ksantu". – Sam u sobici mojoj – najsretniji! – Bio mi je Baldo Pitarević, pa Frano Colombani! – Pa Ivo Andrić! – S ovim do 10 ura razgovarao o životu i o smrti! – Kako se ona lijepa glava sagiblje od teretom udesa! – Njegov otac i trojica braće mu, svi pomriješe od sušice u 32. godini!! Sad je on sam od cijeloga roda! Koliko odricanja, bolesti, prekinutih snova, nijemih vapaja, neizliječivih čežnja, – koliko plača, crnine, svijeća i grobova – stvoriše ovu mladost, ovaj cvijet u mrazu, ovaj život bez života, ovu pritajenu smrt! – Gledam ga – i ne vidim ga više! – On je meni jedna živa uspomena prije nego je nestao s mog vidika! Oh! mili, oh! veliki bole! – Snježano! – Primio pismo od vrlog Radoslava Bačića iz Osijeka! – Jedan od rijetkih Hrvata koje volim. – Edmond Rostand umro! – Oh! le grande, le cher poete! – Na veče došla Irena Živ. pa Ivo Andrić, Ivo Raić i Frano Colomb. od 4 ½ do 9!! – Conversašijon, večera, milchbrot, šibe Sv. Nikole, kotovjata! – Pretresli cijeli svijet! – U spomen Rostanda pričitao le III acte du Cyrano! – Božanstveni jezik! – U njegovoj muzici sve je lijepo! Kao da te mile ruke glade po licu! – Sam jezik ovakove kulture jest snaga koja mora da svlada varvar-

stvo Nijemaca! ... Na 10 još se razgovaram s mojim Ivom ex Ponto! – Živio bih vazda s njime! – Kandilo pred ikonom! – To je on! – Majko moja, dobra noć! –

Nedjelja. 5. decembra 1918.

Veliko zvono Sv. Kralja poziva na Tedeum za novoga Vladara Kralja Petra Karađorđevića!! Jesam li ja to zbilja napisao na hartiju! Vjekovi muka, katastrofa svijetova da dođemo do tog anahronizma do tog prevrata svih pojmova, svih tradicija! – Zvono Kraljeva Ugarskih i Careva Austrijanskih – navješćuju oslobođenje naroda od njihova jarma! – Stojim i slušam! – Nema više u meni čuđenja, ni snebivanja! – Sve se vraća u kolotečinu ispunjenja pravde! – Velik li si Bože moj! – Veličanstvene manifestacije! – Sve škole, nada budućnosti, – sve sveštenstvo, sva inteligencija! .... Hvala ti Bože! ... Sunce! ... – Izlazim, kad na kraju Vinogr. ceste trči čeljad, pucaju, ne ide tram! ... Pobunili se vojnici 53! – Zagorci! – Navalili u grad s mitraljezima i puškama! Skršila nar. straža, – skočila momčad marine – bitka na Jelačićevom trgu. – 13 mrtvih – 17 ranjenih!! – Djelo Frankovaca i hulje Radića! – Neuki, jadan svijet! – Za sreću regimenta srpska i konjica srpska uljegla u grad i sve se raspršilo, sve pohvatalo, svi odahnuli! – Neopisivo iznenađenje da ima toliko srpske vojske u Zagrebu! – Divan trik! – I eto spašen Zagreb od boljševika samo pomoću Srba! – Ja sjedim u mojoj sobici i sve mi to priča moj Ivo Andrić! – Razgovaramo se do 9 ura. Pak naš tradicijonalni čaj od lipova cvijeća – pa kupicu u slavu ujedinjene domovine! ... Pa majko moja dobra noć! –

Petak. 6. decembra 1918. (Sv. Nikola).

(Stara popucana zvona klepetaju mi u ušima! – Ulica Sv. Nikole! –Davne uspomene, kad smo hodili u pobjed na blagoslov! Blizu naše kuće (Harinićeve) – A čudo Sv. Nikola bio je u Dubr. Svetac komardara, zato su i govorili "Papci i rozi za Sv. Nikolu" jer su tako uzdržavali Crkvu!) Blago jesenje vrijeme! – Izašao poslije podne nakon mjesec dana! – Pješke u Ilicu! Svuda srpski vojnici, srpski oficiri, zastave, stoka svijeta, – nešto živo, napeto, bučno! ... Jedva prepoznajem grad! – Koja promjena! – Razgledno mjesto jučerašnje bitke! – Uapsili Dra Horvata! – Napokon!!! Htjela se jučerašnja furilada da se maknu vlasti! – U tamnicu je amo doveden kot. pog. Calebich i komesar red. Miloslavić!! ... Dosta su nas namučili! ... Nigda ne sanjah takovu osvetu! – Zašto se ljudi tako mrze i kolju?! – Prokleta Austrija! – Tjerala nas je kao "banderilleros" bikove u areni! – A ona – prostitutka – pobirala ulazninu za naše borbe! – Izašao novi list "Pučke novine"! – I još jedan "Narodna politika" – Ovaj je mladog sveštinstva! – Oba izvrsna! – Vraćam se opet pješke u zlatnome zapadu! – Osviježio sam se! – Život novih vremena! – U mojoj sobici peć pjevuca – Miran sam! – Na večer Ivo Andrić i Ivo Raić! – Svega po malo, i večericu, i razgovora i smijeha (Isusa ti, Rume, što si stavila sepet na roge!) i one svestrane, visoke, svježe sloge duša koje sve osjećaju i sve daju! – Pak sam se svuko i pošao u odar – i priče sretnijih vremena pre-

du se dalje dokle kucne 9 ½ ! – Odoše! – Moj Miško mi daje prašaka, čaj i udune svijeću! – I sve je prošlost! – I sva je spominjanje. – Tako će doći i oni dan! – Mama moja – gdje si?! – Da te Bog čuva još za koji dan sreće! –

Subota. 7. decembra 1918.

Snježano! – Hladno! – Bio u ambulatoriju (sad idem samo u refektorije na kapljice i na duge čakule!). Pa cijeli dan doma sam. – Dovršujem "Ksantu!" – Čišćenje se nastavlja. – Uapsili Dra Horvata, Ivicu Franka! – Zlotvori! – Omrazili Hrvate kad im je bila potreba najviše simpatije. – Prošetao se! – Trio u mene! – Mame moja, dobra noć!

Domenica. 8. decembra 1918.

Gospa od Koncecijoni!! – Uspomene! ... Grand diner chez Gutachy-Grünwald! – Imenovan Direktorom Bolnice! – Divan čovjek! – Neka se uvijek, svak spomene da je bio najiskreniji prijatelj, protektor, hranitelj i branitelj moj u najgorim časovima terora! – Drugi Dr. Alberto Botteri došao iz Ljubljane da me vidi! Našao je stvar podnosljivu! Ne treba exoteracije! – Bogu hvala, na večer doma! Pak moj **trio** (Ivo Raić i Ivo Andrić) do 11 ura noći! – Došao i Stevo Kluić iz Beograda! – Radi se živo! – Ide u Pariz! – Pišem prvi put Lujetu! – Mamo moja!

Ponedjeljak. 9. decembra 1918.

Snježano! Tiho! – Cijelo jutro s Dr. Boteri! Poveo ga Dru Hühnu! – Dva rivala! – Složili se u mojoj diagnozi. – Pak doma! – Kupim stvari štampanijeh za Lujeta! – Poletiti! – Našlo se skladište mitraljeza i bomba za prevrat koji se izjalovio. Uapšen general Mastašić. Prebeg pobjegao! – Lues austrisca! – Ulazi mi u sobu prekrasna al izmučena žena. Po slatkoj riječi prepoznajem Dubrovkinju pak... gju Sabioncello!! ... Božica ljepote pred 15 – 20 god. A sad tužni i lijepi jesenski dan! Bolestna! – Došla u ošpedo! – Došla zima! – i cvijet se smrzne! – Ivan moj! – Posjeta i razgovor! – Nije više on! ... L'ange a perdu ses ailes! – Krivica Roditelja! – I eto mog Dra Botteri! – Koja otmena, gospodska narav! Sve je na njemu u harmoniji. Ljepota i znanje. Svjetuje mi toliko načina da se liječim, – a ovdje sama rutina! – Pak eto Iva Andrića i razgovor se podigne u one krajeve gdje nam je duša doma! – U 9 s. u postelju. – Majko! ...

Utorak. 10. decembra 1918.

Velika magla! – Mučim se s okom! – Posjetio Iva Andrića u njegovoj sobi. Razgovori o Strindbergu i o Rostandu. Koje opreke! – Brutalnost i iskrenost života – a ovamo fantazija i šala poviše života. – Cijeli dan doma! Došao mi iz Praga I. Beunssi nećak

našega Roka – Bradanovića i donio mi moj egzemplar "Imperatrix" – Priče o Češkoj slavi! – Na večer docna dva Iva (Raić i Andrić). Čitao im V. čin Claudelovog "Annonce faite a Marie" – Uživali smo u visinama gdje je čovjek bliži Bogu! – Na 11 otišli! – To je moja jedina zabava! – Ne izlazim skoro više! – Mame moja, dobra noć! –

Srijeda. 11. decembra 1918.

Velika magla! – +5°R! – Nesnosna vremena! – Čitam dalm. novine o talijanskoj prepotenci! – Koliko su plakali dok su se oslobodili Austrije – a sad ne puštaju nama da budemo slobodni!

12. – 13. Decembra 1918.

Posjete! posjete! ... Izašao do Drž. kolodvora s mojim Ivom Andrićem. – Pak doma! – Razgovori okolo postelje s Ivom A. i s Ivom R.! – Kako ćemo se spominjati ovijeh večeri! – A ja ih gledam i mislim da ih već nema! – Ivan mi čita pismo očevo o okupaciji Talijana u Rabu! – Che commedia! – Kako da ne razumiju kako su smiješni kad dolaze s vojskom i topovima protiv izgladnjele čeljadi! – Kako se narodi kvare! – Oni luduju od iste bolesti što Prusijanci, samo što je ovijem bila u krvi! – Kako će se pokajati! – Danas sam na večeri i kod svlačenja! – Veličajna prestava u Teatru u čast Krsnog imena Kralja Petra Karađorđevića! – Čudesa! – Jadni kajkavci! – Što im se dogodilo! ... Smiješno i tragično! – Došli mi pod večer Stevo Kluić i mala Adamović (Luja kći) pak Niko Bartulović i Ivo Andrić! – Sve vri od jeda protiv Talijana! – Tinkina knjiga! – Vječne jadikovke! Uf!! – Quel malheur une belle femme puisque elle a de si bonnes qualites! – Rano u postelju! – Mame moja, dobra noć! -

Subota. 14. decembra 1918.

Sunce! – Proljeće. – Jutro po bolnici u posjetima i u liječenju. – Pobjed rano u grad! – Blato, blato, blato! – Mješavina svih uniforma jučerašnjih i današnjih! – Koja utjeha vidjeti srpsku vojsku gdje maršira gospodarica zemlje i ljudi! – Susreo Guilija Maleševića, oberstera! Pimilo ga je "Nar. Vijeće" kao "bauleitera! genija! – Maro Bona s njime! – Razgovaramo se kako po "placi"!- Bio do pošte, pa doma! – Došli moji dragi Ivo Andrić i Ivo Raić na 8 i ostali do 11 sati u noći! – Ti razgovori! – To klicanje duša u vazduhu čistoće daleko od banalnosti, od zloće, od zavisti! – Zadnje varnice u svom srećnom bolničkom živovanju! – Na ponoć zaspao! Mame!

Nedjelja. 15. decembra 1918.

Proljeće zimsko! – Sunce! – Bio s Ivima mojima na objed Gutschy–Grünwald! – Gorgantna redivivus! – Grijeh je skoro danas tako sjajno jesti! – Došao doma u 4 pa spavao do 5 ½! – Mir duše i mir tijela! – Moja je misao u Parizu gdje vječna Francuska

slavi svoju apoteozu dolaskom Wilsona, oslobođenjem Alsace – Lorraine, pobjedom srca i čovječnosti! – 47 godina sam proživio moleći da Francuska pobjedi Moloha zloće, brutalnosti, nerazuma i gluposti! – I doživih sve! – Srbija uskrsnula, Jugoslavija se stvorila, Francuska opet la grande Nation! – Još da se Italija vrati u kolo svojih bogovskih ideala i da Rusija stvori sebi dušu – pa – Carstvo Božje na zemlji je! – Došli moji Ivo R. i Ivo A. – od 7 do 11! – Čitali pjesme Pandurovića i A. Šantića! – Onaj rafinirani francuski dekadent, ovaj bogodani, iskreni, poletni naš čovjek. Šantić je u mnogim pjesmama daleko veći od Nazora, jer je topao, jer ima srca, jer sevdah orijentalni miriše kao zumbul iz svake riječi, iz svake strofe! – Nazor je reflektivan i formom dotjeraniji, ali ni izdaleka se njegov jezik ne može usporediti s jedrinom, bogatstvom i nacijonalnom bojom Šantićevog prekrasnog hercegovačkog jezika! – Na ponoć zaspao! – Majko moja! –

Ponedjeljak. 16. decembra 1918.

Silna magla! – Ne mogu izaći! – Cijeli dan doma! – Danas sprovod Dra Šime Mazzure! – Stari očev prijatelj. On je mnogo radio da papica dođe u Zagreb. Ostao uvijek vjeran. – Bio je daleko spretniji, žilaviji, radišniji od ostalih hrv. političara! – Dosta da je Dalmatinac i talijanski odgojen u vrijeme talijanskog risorgimenta! – Borio se junački za hrv. prava i za Jugoslaviju. Zapao pod starost u novčane krugove, banke, akcije. – Svakako čovjek nad običnim zagrebačkim niveau-om! – Došao mi prof. Maričić iz Zadra pa mi priča manitanja talijanaša i beztaktičnost talijanske vojske. – Koja grehota! – L'Italia del risorgimento!! – Da to vide Mazzini i Cavour! – Eto mi Ivana retour de Cilli! Opet koja grehota! – Gubiti se među glumcima – i to ovakovim! – Bogat, lijep kao sunce, jedinac – pa živjeti s osobama koje inače nebi nigda primio u kuću! – Večeras posve sam! – Uzeo moj lipov čaj, pa na 9 ½ u postelju. Poslao danas pismo i gjornale Lujetu! Da ih primi! – Majko moja, dobra noć! –

Utorak. 17. decembra 1918.

Velika slava za rođendan Aleksandra! Tedeum u crkvi! ... Sva srpska vojska uz glazbu defiluje gradom! – Napokon je Zagreb osjetio ruku koja ga drži! – Velike manifestacije na Markovom trgu! Srpski oficiri s gospođama Zagrebačkim a la teta Ban Mihalović igraju kolo!!! Pa svi u bansku palaču na sobe!!! ... Ako to nije demokracija – a što je drugo? – Prvo pismo mamice i Katuše poslije 6 mjeseci! ... Bogu hvala! ...

Srijeda. 18. decembra 1918.

Magla! – Kiša! ... Pišem cijeli dan članak o Rostandu za "Knj. Jug"! – Zadnja počast mome miljeniku! – Vas dan doma sam! – Na večer tri Iva: Raić, Andrić i Dominis! Ostali do 11 s.! – Ludi, mahniti smijeh!! ... Valjamo se u grčevima a sve za ludosti! –

Lipov čaj! … Šale o Olginom jouru! – O Hadži Loji u teatru! … Bože! – Odahnuo sam! …

Četvrtak. 19. decembra 1918.

Daždi! … daždi! … Vas dan doma u bolesti oka! … A ipak vizite! … Došao dragi Gusti Mišetić! – Postaće chefom policije! … Napokon jedno pametno imenovanje! – Priča mi o ludilu Talijana u Trstu! – Poludili! … Ignoranti e sciordu! – Scunuittano i Tedeschi e finiranno coni essi! – U pobjed posjeta Branka Mirkovića! … Nosio sam ga u naručju a sad je kavalerije offizur! – Pak Mme Sabbioncello! … Koja ljepota još! … Samo naša zemlja stvara iz hridi ovako čudo ljepote i gracije! – Rođena da bude grande – dame! – A valja da umre u ošpedalu! … Un tableau de Boldini! … Pak opet sam! – Gledajući ljepotu izgubio bolest oči! … Večerica, čaj, razgovor s Miškom pak sam! – Mame moja, dobra noć! –

Od 20. do 23. decembra 1918.

Oko! – Muke! – Pak pauze! – Izašao dva puta! – Osjećam se resigniran kad sam sam! – Na objedu u dragoga Ivana! – Son petit Salon! – Ravisaant! – Pak jučer (nedjelja 22.) cijeli dan doma u bolovima oka! – Tek večernja posjeta Iva Andrića i Iva Raića razvesele me! – Imao sam teški čas nervoznosti i plača! – Ali tako valja da bude! – Moramo platiti sreću! I okajati je! – Jer gdje su nam zasluge! – Da vidimo što će učiniti pobjednici! – Odviše lijepijeh riječi! – A svak hoće da iskoristi na račun drugoga. – Eno Italije koja ubija u nama veliku, strastvenu ljubav što smo usisali majčinim mlijekom! Hoće li riječ božja u ustima Wilsona spasiti svijet od egoizma! Ki će potop cijele civilizacije tek sada razbiti iz Rusije sve nasipe i uništiti civilizaciju vijekova? – A stvoriti: što? – Mystere! – Snježi! … Eto prirode koja nas uči da ima zakona koji su – Bog! – Ne može biti u ljudskome svijetu drugih zakona. Za to će doći i mir i sloboda, i bratinstvo – proljeće! – Pa opet … snijeg! Dobro da smo stari za te promjene! – Sinoć (Nedjelja) Ivo Andrić nam čitao Slovackoga! – Fantazija bez granica! – Ali kako je to prolazno! – Noć dobra! – Mame moja! –

Ponedjeljak. 23. Decembra 1918.

Sveti dani prošlosti! … Mame je čarala raj okolo božićnog dubića! … Sve prošlo! – Samo u duši nam gore svijećice onog blaženstva! – Snijeg! … Izašao da kupim štogod za Božić! – Koji svijet! – U blatu vrtim se, trčim, tražim! – Sjeća me velikih gradova! Kupio za 170 K narodnih stvari! – Sastao Roberta i Ženku! – Dugi razgovori pred tramom! – Stvorena nova vlada u Beogradu za sve naše Kraljevstvo! Novi barjak – državni – hrvatski sa Srpskim grbom! – Izabrana delegacija za mirovnu konferenciju: Pašić, Trumbić, Žolgar, Smodlaka, Radović, Bošković! – A moj Lujeto?! – Najsposob-

niji – izostao! – Ne razumijem! – Zašto je sreća tako tupa?! – Došla muzika Kralj. Garde iz Beograda! – Najkonfuzniji Božić otkad je svijeta! – A Austrije, Mađarske i Njemačke nema!! ... San! – Bio u Ullrichovom salonu! – Misère! – Slike Ljuba Babića! – Nema pravca! – Ideja je tu – ali tehnika je nesigurna. – Skupoća fantastična! – A svi kupuju! ... Večer u samoći! – svi su pošli na Borisa Godunova! – Pišem, pišem i čestitam! – Sve u Prag! – Koja slava! Masaryk prolazi kao car ulicama Praga nošen od blagoslova naroda! – Što je učinio red! – Disciplina duhova! – A mi?! ... Nemogu da spavam! – Duša mi je na Vltavi i Parizu! – Pišem u noći! – Majko moja! –

Badnji dan! 1918. Utorak.

5°. Badnjak bez kuće! – Prvi put bolestan! – Moje oko zavito! – Ali u duši maj! ... Ljubim slike mamice i svih mojih! – Nazivljem svime – živim i mrtvim: sretan Božić! – Kao onda! – Koji plamen radosti sjaji još iz prošlih dana, kad nam oni i u ovakoj samoći griju dušu! – Papica moj! – Tvoje milo lice, tvoje božićne pjesme ispod duba! ... A mame kao vila sve okitila, sve užegla, svakoga nagradila – i andioski posmijeh kruni joj čaroban trud! – Đenica, Katica, Lujeto! ... Oh! ... niko nije imao divniju mladosti! ... A sad eto svi rastrkani come le foglie! – Ali ta ja samoća – slava! – Srušene su nemani našeg roda! – Bog je učinio pravdu! – zadovoljimo se i ovim što imamo! – Kao u staro vrijeme trčim po gradu u kupovini! – Blato, blato! ... Dažd! – Ne smeta! – Od dućana do dućana! – Kupio cvijeća, kupio slika, trošim, trošim u nekakovoj hitnji kao da je ovo zadnji Božić a oni moji me čekaju tamo daleko, daleko! ... Bio u **mojoj** katedrali! – Studena! – Hram božji je sada svijet! – Susreo Dra Đina Tartagliu načelnika Splitskog! – Tuga i žalost u Dalmaciji! – Talijanci idu na Spljet! – Oh! – luđaci! – gaze sami nogama svojim našu italsku dušu! – Ubijaju u nama njihovu slavu! – Susreo Draškovićku, Iva Raića i dragu Hristićku iz Beograda! – Mnogo došli da počinu ovdje! ... Eto prolazi srpska kavalerija Ilicom! – Svijet stoji! ... Zije! ... Po dućanima slike Petra i Aleksandra! – Mužeki ih gledaju! – Pergari reže i ne razumiju ništa! – A "pucice" trče za srpskim oficirima, - i smiješe se – kao jučer Austrijancima! Koji teatar život! – Doma na objed! – Darovi mojih milih prijatelja: Dimovića – (sva mi djeca došla) – od Zore Pongračeve, od Irene Živkovićeve! – Sva moja sobica u zelenilu božićnih busova! – Počivam i sanjam! – Daždi! – Telegram Tinke o smrti brata i sestra Gračića u Rimu od španj. influence! – Sva kuća "pirate" iskorijenjena! – Tragedije svakidašnje! – Bura i dažd! – Moj Ivo Andrić dolazi pa idemo u Ivana moga na večeru! – Mi četvorica i Stanko Jelačić. Krasno prošli! – parova svima! ... Večera posna! – Smolili smo očenaš za žive i mrtve! – Čujem pucanje na sve strane u slavu Božića! Pa oko ponoći eto velikog zvona Sv. Kralja! Gromorni, nebeski glas! – Sva mi se duša ustresla! – Sve sjene izlaze iz grobova prošlosti da slave taj čudesni, strahotni Božić kada maleni skršiše goleme! – Tako je i Hrist! – Dijete razorilo rimsku imperiju! – Pijemo šampanjca u čast Srbije mučenika i pobjednika, pak svim našim dragim otsutnim! – U daždu i u buri vraćamo se doma ja i Andrić moj. – Krcati darova! – U crkvici se pjeva ponoćnica. – Ne mogu unutra radi kašlja! – Bog će primiti molitve i bez crkve! –

Na 1 pos. ponoći u postelji! – Majko moja! svi blagoslovi, sve želje lete k tebi! Dušo moja! –

Božić 1918. (Srijeda.)

Veliki! veliki snijeg! – Zvona u bjelini! ... Ljubim mile slike! Blagosiljem uspomenu papice! ... I sve naše mučenike Srpske!! – Radi kašlja ne idem na misu! Molim Svete tri Mise! – Božanski mir u duši! – Otvaraju se vrata – gja Hristićka s kćerkom iz Beograda! – Mila, preosvjetljena gospoja! – Suze radosnice! – Ljubim te ruke mučeničke – i gledamo se, i gledamo se! – Svi jadi svijeta preletili preko tih glava obijelili te kose! – I mi kličemo u jednoj hvali Bogu za to božje čudo! – Ave, Serbia immortalis! – Priče da te potresu! – Strahote razaranja, strahote pljačkanja! – Podla austrijanska duša! – Nosili su i porculanske vaze iz klozeta!! – A došli heroji, – vaskresli mrtvi – i spašena je budućnost! – Objedujem sam! – Uživam u miru ispunjenih snova! – Moj Miško mi nazdravljuje! – Pa sestre dolaze i čestitaju! – Zadnji Božić u ovoj zavjetrini dobrote i milošte! – Moj direktor Gutschy došao mi čestitat! Oh! plemenito veliko srce! – Prigrlio me prognana kao da nosim blaga, kao da sam pobjednik, i čuvao me i hranio me! A sad ljubav braće, štovanje umjetnika, šala prijatelja! – Sve je to između nas! ... Neka budućnost znade ko je dijelio utjehu nemoćnim i prognanim! ... Srećna vijest! – Hrvatske čete zauzele Međimurje! ... Dao Bog da se oslobodimo i od lažnih Talijana! – Na večer došli 4 Iva: Raić, Andrić, Dominis i Geresdorfer! – Bili smo 5 Iva! – Pogostio ih sa svim darovima slatkiša, i sa hladnim mesom od večere! – Veselo se izgovorili do 11 s.! – Pak mirno u krevet! – Mame moja, svi mili moji, Bog Vas čuvo i Dobra noć! –

Četvrtak. (Sv. Stjepan) 26. decembra 1918.

Sniježi i daždi! – Môre blata! – Primio darova od dragijeh Dimovića, koji me posjetili! – Pak došla gjica Valla! – Prva znanica bolnice od prije 4 godišta! – Eto mi Knj. Juga: Branko Mašić, Niko Bartulović i Ivo Andrić! – Nazdravili mladu, još povitu Slobodu! – Da brzo uzraste! – Ivom Raićem i Andrićem na objed u Gutschy-Grünwald! Objed slobode! – Koja umjetnost u kuhanju! Veselo sproveli do 4 ½ ! – Ja doma; – legao spavao i opet legao! – Samo došao dobri Dr. Šercer da mi povije oko, pa cijelu noć spavao! – Blagoslovljen bio san moj neprijatelj! – Mrzio sam ga uvijek jer mi je krao časove života! – A spat ćemo cijelu vječnost! – Sad me tješi i hrabri! – Majko, dobra noć! –

Petak. 27. decembra 1918.

Snježano, mokro blatno! – U Berlinu revolucija. – Kad tirjani propanu, onda grijesi njihovi nas muče još, dokle tijelo ne izbaci sav otrov ropstva! – U Ambulatoriju! –

Dobri Scherzer čini ono što drugi nijesu znali ili nijesu htjeli! – Koja fina, tiha čud! – A govori slatkom riječi Dubrovnika! – Cijeli dan doma! – Pišem pisma! – Primih sliku i pisma od našega Bačića iz Osijeka! To su slavenske duše! – Kako sve kuca u jednome ritmu sa životom naroda! Htio bih da svi kliču, da svi rade u slavi, da već podižu hram vječnosti! ...

Subota. 28. decembra 1918.

Sunčano! – Izašao poslije podne prvi put da posjetim Dimoviće. Pak u 5 sati na the u Irene Živkovice! – Uvijek s mojim Ivom Andrićem! – Razgovor francuski avec le lieutenant Heckly! – Doma na 7! – Moj Dr. Scherzer me povija! – Koja dobrota! – Koja mila, skladna riječ! – Pa razgovor s mojim Ivom Andrićem! – Majko, dobra noć! –

Nedjelja. 29. decembra 1918.

Sunce! – Vjetar! – Na objedu u Gutschy-Grünwald! – Lucullus nije bolje gostio! – Pa te srdačne, otvorene duše! ... Mi tri Iva (Raić, Andrić i ja) uživamo časove fizičkog zadovoljstva. Pa smo združeni rafinovanom inteligencijom! – I to će proći! – Doma pješke! – Pa sam! – Došao mi iznenada Radoslav Vesnić poručnik srpski, nećak Milenkov, bivši glumac s drugim glumcem Serbijancem Bogojevićem! ... Koji umni, gotovi ljudi! – Svak za sebe jedan tip snage i pregaranja! – Nešto gospodsko dade im rat! – Govore s visina patnja i pobjeda! – Eto mi moga Dra Scherzera! – Pak opet sam! – Ova me sobica moja ne pušta više! – Grli me! – jer ću je ostaviti! ...

Ponedjeljak. 30. decembra 1918.

Vjetar! – sunce! – Godina pobjede i slobode nestaje u proljetnome vihoru! Ne izlazim jer mi je lice oteklo! – Još jedna komplikacija s nesretnim okom! – Sjedim i pišem! – Dovršio preradbu Ksanta u **Stari grijesi**. – Za moju mladost dobra radnja. – Posjete moga Gustava, Ivana i Branka! – Eto mi mog Iva ex Ponto! – Razgovaramo se do 9 ½. – Pak leći! – Mame moja dobra noć! –

Utorak. 31. decembra 1918. (Silvestrovo!)

Eto svršava najslavnija godina svijeh vjekova! – Satrta je sila Moloha, sila laži! – Nestali Habsburgovci, nestali Hohenzollerni, raspala se Austro-Ugarska, srušena Njemačka, uskrsla Velika Srbija na čelu Jugoslavenstva, Amerika arbiter Evrope, Francuska slavnija negoli pod Napoleonom, Rusija natopljena u kaosu krvi i poraza!!! ... Čovječanstvo još gleda obzorje gdje su nestale brdine a sad je otvorena svim zrakama, svim vjetrovima! – Četvrti Silvestar u bolnici! – Nikada nijesam bio slabiji – a nikada srećniji! Svi moji još u Francuskoj – ali dušom svi smo zajedno! – Nad nama bde Kos-

to Veliki i Kosto Mali – naši domaći sveci! … Hvala ti Bože na slavi ove divotne godine! – Počeo sam je u Osijeku bacajući baklju prevrata u tvrđavu neprijatelja, vidio sam zoru slobode u božanskoj ljepoti Češke duše u Pragu, pak došao ovamo i 6 mjeseci bolujem – ali oluja došla i nestalo mi bolova jer sve moje molitve, sve moje čežnje, svi moji snovi – sve je ispunjeno! Da umrem sad – ne bih ništa žalio! – Blagoslov moj neka veže sve žive i sve mrtve naše! –

Proljeće! +12°R! – Sunce! U vrtu moje bolnice ubrao grančicu procvala cvijeća! … Ptice pjevaju! … Sva priroda prati posmijesima i darovima godinu slobode koja nestaje i prima godinu Mira koja dolazi! – Evo mi drage Božane! – Pak Bach s pozivom teatra u Novom Sadu da im dođem na otvor! – Predaje mi 1.300 K. tantijema Smrti Majke Jugovića! – Kako mi je novac suvišan – i kako ga mrzim! Prošlo je vrijeme kad bi me bio usrećio! – Proljetni dah me zove! – Izlazim! – U gradu! – Kozmopolitska vreva! – Govorim sa francuskim vojnicima! – Kupujem francuske novine! – Eto Srpskih oficira! – Automobili! – Kočije! – Sve to u otsjevu nekog požara duša! – Vraćam se rano doma! … Pišem, čitam, živim s mojim nutrašnjim svijetom! – Eto mi mog Ivana! – Ljepota! – Srećan li je! – Ostao sam! – Eto i dobroga Dra Scherzera! Rasprava o oku! – Tužna nota u tolikoj slavi! … Ali mora i to da bude! – Bolje ovaj krst nego li koje drugo zlo! … Prošao mirno i ugodno večer s Ivom Raićem i Ivom Andrićem! – Nazdravili sebi i našima novu godinu! … U 11 ½ otišli! – Hoću li ih na godinu vidjeti? – Dobri moji prijatelji! – Majko moja, dobra noć! –

Dnevnici Ive Vojnovića čuvaju se u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod signaturom R5620. Dnevnik iz 1918. godine prepisan je dva puta, u jedan od tih primjeraka izmjene je, uglavnom precrtavanjem nekih riječi, rečenica i pasusa, unosio Lujo Vojnović. On je dao i naslov "Ivov dnevnik 1918". Ovdje donosimo cjelovitu verziju Lujovog prepisa dnevnika.

У обнови рада СКД "Просвјета" у тешко ратно и поратно вријеме, половином 90-их година, незамјењиву су улогу одиграла двојица Личана – Дуле Радаковић и Миланко Владетић. Први је био секретар Друштва, други његов оперативац, шеф финанција. У малој собици, лијево од улаза, у којој је Миланко столовао, затварали би се њих двојица. Након чега би Дуле обзнањивао чега може бити, а чега не, за шта има пара, а на што су управо исцурила средства. Миланко, у свом облигатном личком прслуку од домаће вуне и карираној кошуљи, унаточ тврдом личанском ставу и изговору, имао је искрену љубав и поштовање за људе од пера и културне раднике, и био је сретна случајност за једну институцију у настајању. Читао је, пратио, навијао за "Просвјету" и у тренуцима у којима тај клуб није имао много навијача, а о играчима да не говоримо. Незаборавни су у сјећању они зимски ратни дани, кад њих двојица избијају из мрака као комисија за инвентуру, долазе бројити папире, оловке и гумице што су их задужили ти наши први пододбори по селима до којих смо тада могли. Тада је било важно обилазити људе, а захваљујући њима двојици, уредник "Љетописа" је добио један од првих модела мобитела као тада ненадокнадив систем везе у селу које је до првог телефона морало у сусједно хрватско мјесто. Миланко је био стара школа рачуновођа, све што је било важно држао је у глави, а хартија је служила зато да се живот и оно што он тражи усклади са правилима игре која је наметала држава.

Дуле је страшну причу о судбини очеве прве породице, поклане 1942. године, причао ријеткима и никад није записао. Сада добивамо Миланкову историју, у дијеловима подједнако драматичну, која, иако биографски случајна, заправо изнова свједочи истину родног мјеста Српског културног друштва "Просвјета", партизанског насљедника својих српских предака. Миланко Владетић је данас достојан члан-ветеран тог и таквог Друштва.

(Ч.В.)

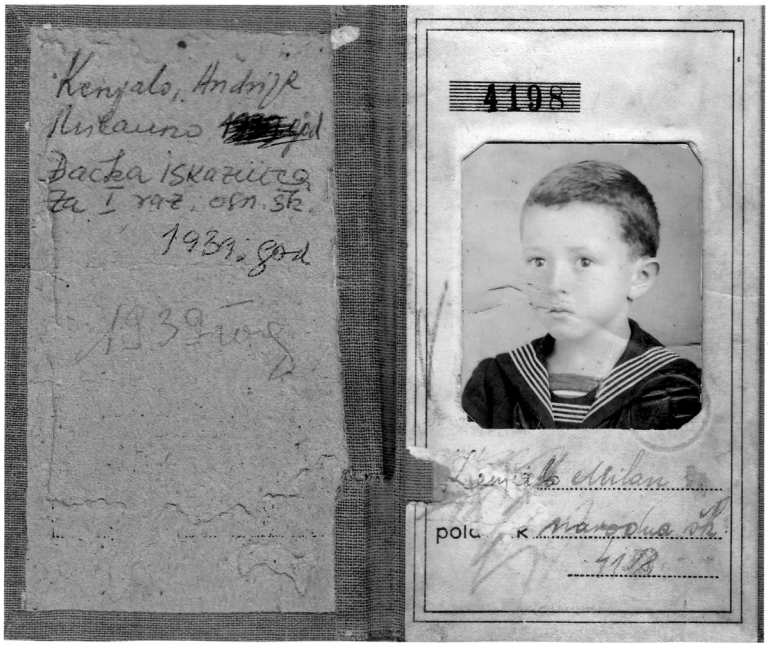
4198

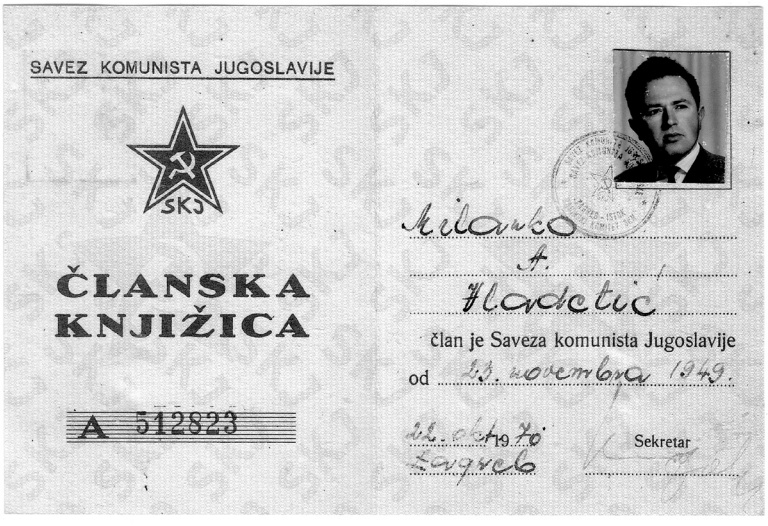
SAVEZ KOMUNISTA JUGOSLAVIJE
SKJ
ČLANSKA KNJIŽICA
A 512823
Milanko
Kladetić
član je Saveza komunista Jugoslavije
od 23. novembra 1949.
Zagreb
Sekretar

Миланко Владетић

“Ти би, мали, ратовао…”

Већ сам у поодмаклим годинама и сјећања навиру. У неком сјетном расположењу причам с пријатељима по нешто из, рекло би се, бурног времена у коме смо живјели. Моји пријатељи имају сличне животне путеве. Већина смо рођени око 1932. Подстрекују ме на причање. Примјећујем да ме пажљиво слушају, интересантно им, ваљда начин на који причам, а причам им о предратном капитализму, крвавом Другом свјетском рату, усташким злочинима, Информбироу, као и о социјализму и самоуправљању. У причи долазимо и до распада СФРЈ и владавине Туђмана и ХДЗ. Наговарају ме да сјећања забиљежим, а ја нисам вичан писању. Времана имам подоста, али ко би читао моје писаније. Задњих деценија догодиле су се велике промјене које су нас затекле неспремне. Тешко нам је ићи у корак с напредним технологијама. Млађе генерације мало читају, поготово о нама и времену у коме смо живјели. Не размишља се даље од родитеља, па и њих се брзо заборавља борећи се за егзистенцију. Не занима их како смо ми проводили своје дјетињство и младост. Наше одрастање је имало много жеља, а мало остварења, ипак из дана у дан смо бивали све сретнији. Радовали смо се новим патикама, радном одијелу или униформи са радне акције, старом бициклу. Књиге су биле тешко доступне. Кад би дошли до неког новог издања ишла је од руке до руке и чувала се као светиња. Младост је треперила у заносу и ишчекивању одласка на недјељни плес. И сад затреперимо сјећајући се, поново смо млади.

Надам се да ће нетко ове моје биљешке бар из досаде прочитати и успоређивати са временом у ком живи.

Човјеку највише остаје у сјећању дјетињство, ваљда зато што су тада најчешће животне промјене, оно је увијек узбудљиво. Наше је било ратно, а зло се темељитије памти.

Загреб је то и ту сам од рођења, имамо малу дрвену кућу и нешто врта, то је близу Мирогоја. Отац ради до касно у ноћ, а када је слободан свира двојницу или тамбурицу. За погодног времена штиха врт и сади поврће. Волим га више него мајку, осјећам да не бих могао живјети без њега. Мајка је строга и главна у кући, често ме истуче шибом, а и у школи понекад добијем по прстима. Ваљда нисам био миран и послушан дјечак. Први сусјед је татин стриц Милош и стрина Тонка. Они су тату Јандрију и маму Ђуку позвали из Лике да им буду близу ради испомоћи око њихове куће и имања иако су имали двије слушкиње. Били су доброг имовинског стања, нису имали дјеце, али стриц Милош имао је ванбрачног сина Милана који је био старији од мене.

Дјед Милош је државни службеник у полицији с плаћом неколико пута већом од плаће мог оца. Бака Тонка или како сам је ја звао "грос мутер" није ми дозвољавала да је ословљавам баком. Потицала је из богате хрватске трговачке породице, са завршеном великом матуром и говорила стране језике, католкиња што је дјед Милош уважавао. Учила ме њемачком језику, тако да сам с њом морао разговарати њемачки. Како није имала дјеце, а Милана није вољела много, сву пажњу посвећивала је мени. Учила ме лијепом понашању, па и католичким молитвама, што мојим родитељима није сметало. Добијао сам често поклоне, а највише за католички и православни Божић.

Татина плаћа је била мала, а били смо и дужни за купњу земљишта ту гдје смо имали кућу. Уз преинаке и надоградњу и данас сам у тој кући. Мајка да би зарадила неки динар прала је кошуље за полицајце из полицијске станице гдје је отац радио. Када би носила чисте кошуље у полицијску постају ишао сам с њом. Често сам добијао бакшиш за мајчину услугу.

Родитељи су имали четири сина. Ја сам био најстарији, а иза мене су се родили Радивој, Милорад и Александар. Радивој је умро кад је имао три године. Сјећам се да је било прољеће, били смо у Лици у посјети код маминих родитеља. Послије су ми причали да смо јели трешње и да се Радивој од тога разболио. Мајка је одлазила за пород у Лику, јер у тим порођајним данима о њој и дјетету у Загребу није имао ко бринути. Када је требала родити Александра ваљда се прерачунала у времену, па га је родила у Загребу.

У основну школу сам ишао у Боговићевој улици. То је бивша српска основна школа. Био сам врло добар, а понекад одличан. То до другог разреда 1941. године.

Те двије године било је којекавих дјечијих догодовштина, знао сам изостати из школе и без знања родитеља отићи купати се са друштвом на Саву. Нисмо размишљали о томе да је то врло опасно. Сава наоко мирна, али од обале већ дубока и подмукла. У јесен би ишли на Змајевац красти туђе грожђе. Једне прилике власник је баш мене ухватио и добро ме повукао за уши. Правио сам и друге несташлуке. Љети су неки трамваји возили без врата и крова. Забављали смо се ускакати и искакати за вријеме вожње. За то кратко вријеме школовања у Загребу био сам накратко и избачен из школе. То су биле посебне околности за тако строгу казну. Тада сам се презивао Кењало, што је било погодно за ругање. Један дјечак, мислим из богатије породице, непрестано ме задиркивао и изругивао се за вријеме школског одмора. Кад ми је дојадило ударио сам га дрвеном перницом по глави. Лину крв. Сви се успаничише, ја највише, наста гужва, вика, мене одведоше код директора. Директор неки дебељко с очалима, строг већ на поглед. Онако огроман дубоким гласом ме пита: "Је ли, Кењало, како ти разби главу ..." Назва по презимену дјечака чијег се имена више не сјећам. Рече ми да сам избачен из школе и нареди: "Марш ван". Отац је морао уложити пуно труда, а ту му је помогао и стриц Милош, да се ја вратим поново у школу. Казна је остала строги укор пред искључење.

Вјеронаук и цркву баш и нисам волио, а за нашу школу то је било важно, па сам некако савладавао. Мајка је била врло религиозна, а отац тако тако. Морали смо постити за неке свеце, што је мени тешко падало. Ујутро сам волио попити врућe млијеко са земичком. Сјећам се да сам једном приликом пред причест плачући молио оца да ми да само мало млијека и топле кифле. Отац ми ништа није могао одбити, толико ме волио, па ми даде кришом од мајке. На вјеронауци се говорило да поп препознаје по грлу ученика који је мрсио за вријеме поста. На причешћу сам од страха да ме не ухвате као грешника кривио главу у страну к'о голуб. Поп ме ухватио за браду питајући строго: "Што се ти кривиш?" Помислио сам: "Препозано је мој гријех!", међутим то је прошло незапажено и од свештеника и од мајке на моје олакшање.

Наша кућа је у то вријеме била изван града. Многи татини пријатељи, претежно Личани, недјељом би долазили на излет код нас. То су била весела дружења. Доводили су своју дјецу, па бих се ја с њима сит изиграо. Већ 1940. године није више тако безбрижно, одрасли воде тихе и забринуте разговоре. Осјећам да се нешто догађа и нерасположен сам. Ускоро је тата остао без посла, а мама и даље пере и пегла полицијски веш. У потрази за послом тата је напустио Загреб и отишао у Котор Варош у Босну код маминог стрица Лазе-Лаке, који је тада био предсједник суда. У

Загребу влада узнемиреност, говори се о рату. Већ у прољеће 1941. Њемци долазе на ове просторе, а усташе формирају Независну Државу Хрватску.

Ускоро и ми добијамо обавијест усташких власти да мама са нама дјецом напусти кућу и дође на Трешњевку у оформљени сабирни центар. Мама обилази татине пријатеље и тражи савјет. Дјед Милош је затечен овим, а и уплашен је, од њега нема помоћи. Те исте године усташе су га убиле код џамије.

Татин пријатељ Марко Фриндрик, Хрват из Завоља, савјетује мами да дјецу остави код њега и његове жене Кларе, а мама да отпутује у Котор Варош код тате. Они нису имали дјеце. Бринули би о нама као да смо њихови. Мама на то не пристаје и не зна шта ће. Марко обећава да ће покушати нешто учинити за наше збрињавање и каже мами да дође за два дана. Успио нам је прибавити усташку пропусницу за путовање према Лици с којом смо у априлу 1941. године и отпутовали. Мајка узима само најнужнију одјећу, колико је стало у кофер и напуштамо кућу. Ацу, који је мали, није имао ни двије године, носи у једној руци, а кофер у другој. Ја водим троипогодишњег Милорада за руку и носим неку торбицу на леђима. Из Загреба смо отпутовали влаком, који су усташе контролирали и задржавали по цио дан на некој од станица. У Бихаћ смо стигли након пар дана путовања а тамо нас дочека киша и сусњежица. Смјештамо се код татиних даљних рођака. Примјећујем на људима одјећу коју до тада нисам видио, мушкарци носе високе капе – фесове, хлаче са великим туром, а жене платнене широке хлаче – димије, лице прекривено црном газом – заром. На улицама је пуно народа и војске. Сви ходају тамо-амо, опћи метеж, а поготову у мојој глави.

Од Бихаћа до Ужљебића путујемо неким возилом које називају пошта. У селу Ужљебић тата је у сувласништву са братом Илијицом имао дрвену кућу. Ту нас је дочекало пуно народа, дјеце, жена. Кад смо стигли сви су се окупили око нас и весело нас примили. Осјећао сам се пријатно међу њима, то је све у ствари татин близак род, мада ми је у први мах њихов говор нејасан. И они су за мој појам били чудно обучени. Носили су плетене вунене маје или кожуне, а испод кошуље од грубог тканог платна и сукнене хлаче. Мушкарци су били обувени у плетене опанке, а жене у копице. Нико није имао ништа индустријско, све је било израђено домаће, ручно.

Кућа је од дрвета. Само су двије просторије, једна се зове кућа, а друга соба. Соба је над подрумом у коме су смјештене краве и коњи. Под је од дасака које нису густо сложене, па у собу допире мирис стоке. У кући је под од набијене земље. У средини је огњиште поплочано циглом. Из-

над су вериге и на крову отвор за дим звани баџа. Сав живот се одвија поред огњишта. Крух се пече под пеком, а јело се кува у рукатки или котлићу на веригама. Кад би се јело сједало би се на троношце за мали округли стол и јело би се из дрвене здјеле и дрвеним жлицама. За ручак је најчешће палента и зачин, послије тога кисело млијеко. А јело се често и граха и кромпира. Поред куће је тор са надстрешницом за овце и козе.

Овдје се зна унапријед шта је чији посао. С прољећа и у јесен орало се дрвеним плугом са воловском или коњском запрегом. Старија дјеца чувају говеда, овце и козе, млађи чувају јарад и јањад. Видим да ја нигдје не припадам, па ми је жао. Мама каже да ћемо ту сада стално живјети. Хтио бих да и ми имамо нешто своје, да сам и ја важан у тој средини, али ми немамо ништа. Послије неког времена пожелио сам се вратити у Загреб. Од оног лијепог дочека и пажње у почетку не остаде ништа. Сада се морам понашати као и друга дјеца и слушати. А мени то баш не иде од руке, дјеца ми се ругају јер сам, ненавикнут, неспретан у свему. А уз то говорим кајкавски, па ме дјеца не разумију и смију ми се, а ја одговарам: "Кај буш ти мени, шмркљавец један?"

Тврдоглав сам. Упорно хоћу да јашем малог коња, ждријебе. Дјеца ме одговарају од тога, али на моје наваљивање ухвате га и попну ме на леђа ждријебета. Чим су га пустили, ждријебе се ритнуло и збацило ме. Тресну сам на ледину, али не дам се ја: "Ја сам само скочил." Дјеца ми се смију, знају да се само јуначим.

На Ужљебићу остадосмо свега пар мјесеци. Једног дана народ се успаничарио, треба бјежати. Пронио се глас да усташе долазе од Бихаћа, убијају народ и пале куће. Ми побјегосмо у Небљусе код мајкиног оца, дједа Вује. То је удаљено једно три, четири километра. Чуло се да су усташе поклале наше комшије у Чакљевој дрази, дванаестеро жена и дјеце и све куће попалили. Народ плаче од жалости, а боје се и за своје животе. Попалили су и наше куће на Ужљебићу. Ми се немамо куд вратити. Остајемо код дједа Вује, а он је врло сиромашан. Поред мало земље има и мало стоке, куће су скоро исте, ко је боље стојећи тај би имао бунар, собу на тавану (штук), клозет (аборт). Мој дјед Вујо тога ништа нема. Сви спавамо на дрвеном поду, кревет је само један и на њему спава домаћица, баба Боја. Дјед Вујо спава у кући поред огњишта. Нужда се обавља иза куће или живице, али никог не видиш кад то ради. Воде нема за пиће, још мање за прање. Радовали бисмо се кад би пронашли кишнице у старим трулим пањевима. Уна је удаљена само пар километара, али је дубок кањон, па се до ње долази само стрмом козјом стазом. Са Уне се доноси вода за пиће у дрвеном посуђу, вучијама, а ми дјеца у бренама,

мањим дрвеним посудама. Стока се напаја на Уни, а у кишно доба у локвама (ископане рупе у земљи), ту се пере и веш. Није било услова за одржавање чистоће. Ускоро су се појавиле вашке у рубљу и у коси, па и шуга, коју смо звали чеша. Лијек је била кора једног дрвета које је расло поред Уне. Кора се кувала и том текућином се мазало тијело, послије чега су настајале ране по кожи са чијим зарастањем би нестајало и шуге. Плахте и одјећа су се искувавали у лугу, што је смањивало размножавање гамади.

Моја браћа и ја смо прерасли и подерали одјећу донесену из Загреба, па смо били обучени као и друга дјеца.

Рат је. Говори се о томе, мени то све није јасно. Честом данонoћно пролазе колоне талијанске војске, камиони, мотори, бициклисти, коњи, мазге, пјешаци. Задржали су се у Небљусима двадесетак дана смјестивши се у шаторима по баштама између кућа. Према нама су толерантни, траже само кокоши и јаја и то плаћају својим новцем. Као војске нисмо их се плашили, знали смо само за страх од усташа. По њиховом одласку према Книну, долази налог од усташа из Доњег Лапца за селидбу у Србију, по реду, најприје угледни грађани, поп, учитељ, трговци, гостионичари са породицама, па ће онда доћи ред на грађане тзв. господу која је дошла са породицама претежно из Загреба. Ови догађаји код нас, а и код мене, створили су велику несигурност и страх. Схватио сам да тако мора бити јер је то налог државе.

Ускоро се дознало да је та селидба била кратког пута од Небљуса до јаме у Боричевцу гдје су усташе убијале, а и жив народ, жене, дјецу, старце бацали у ту јаму. Из те јаме под чудним околностима успјела се спасити једна дјевојка, Дара Шкорић, која је дошла након осам дана у село и испричала шта је све преживјела и како је успјела из јаме изаћи и доћи до Небљуса. Овај свој доживљај описала је у књизи *Небљуси у НОР-у* Богдана Чучка. Усташко кретање је било врло често са трагичним посљедицама. Мушкарци су избјегли у шуму и договарали како се супротставити тој подивљалој усташкој немани. Често је сав народ бјежао у Пљешевичку шуму до Каменског поља, па би се опет враћао назад и тако, сјећам се, неколико пута. Покољ и палеж који се догодио у Дрази Чакљевој близу Ужљебића често се спомињао са страхом. Људи су се све чешће окупљали у оближњој шуми и договарали како се одбранити од тих паликућа и кољача. Сјећам се угледних и у селу цијењених људи како се у Селишту договарају. Неки од њих су ми били и рођаци као Стојан Матић, Лазица Љубојевић. Ратни дани. Велике и мале трагедије задесиле су голи, гладни, напаћени народ, жене, дјецу, старце... Почињу се формирати групе слабо наоружаних људи које се супротстављају уста-

шама које су долазиле од Лапца и Бихаћа. У почетку те групе нису имале неки организирани и идеолошки правац већ су се звали устаници. Подизањем устанка 27. 07. 1941.године у Србу и Дрвару охрабрило је наше устанике да се организирају у одреде, а за команданта су изабрали Стојана Матића, поручника ваздухопловства Краљевине Југославије. Небљуси су уз цесту Бихаћ – Книн, куда су усташки зликовци често покушавали проћи, па је долазило до оружаних сукоба сад већ формираних партизанских одреда. Због ових догађаја и неимаштине код дједа Вује мајка са нама тројицом синова одлази у засеок Велико Селиште поред Небљуса код маминог ујака Милана, који је за оне појмове био нешто напреднији сељак јер је једно вријеме радио у Америци. Земље није имао пуно, али је била добро обрађивана. Говеда, оваца и коза је имао више од других у селу. Имао је и кобилу Враницу коју сам често јахао, други су је се плашили. Била је мало дивља, знала се уједати и ритати, али према мени је била блага. Једне ноћи пришао сам јој слеђа, у мрклом мраку није ме препознала, зграбила ме зубима за косу и треснула о земљу. У страху сам узвикнуо: "Вранице!". Препознавши мој глас смирила се и дозволила да је одведем у подрум. Кућа ујака Милана била је нешто већа него остале у селу, али ипак мала. Састојала се од двије собе, једна лијево, друга десно од просторије која се зове кућа и гдје се налази огњиште. Собицу на тавану звали смо штук. У кући нас је било осамнаесторо чељади, десеторо домаћина, Миланова сестра и мамина тетка Сејка Љубојевић са троје дјеце, која је такође дошла из Загреба као и нас четворо, моја мајка и нас три сина. У нашем Селишту било је двадесетак кућа, али народа из збјегова било је много, више него мјештана. Партизани су већ имали добро организиране јединице и водили борбу даље од нашег краја те смо ми негдје од 1942. до 1944. године били, ако се може рећи, у мирној ситуацији. Код дједа Милана колико је моја дјечја снага дозвољавала обављао сам неке мушке послове. Све послове са коњском запрегом обављао сам ја уз помоћ рођака Мирка.

Већина млађих мушкараца, па и по нека дјевојка из наших крајева отишли су у новоформиране партизанске јединице борећи се и често гинући у борбама против усташа и окупатора по горњој Лици и Далмацији. Из нашег краја усташе су већ биле протјеране.

Партизани су у нашем крају имали оскудно формиране три болнице, у Мишљеновцу гдје је била и обука за женску чету, на Пировишту и у Бијелим потоцима. Народ је доносио рањеницима храну, вунене чарапе и плетене маје. И ми дјеца смо учествовали у тим акцијама помагања рањеницима. Са тетком Миланом Чучком и његовим сином Радом посјетио сам болницу Бијели потоци, гдје се лијечио тетков рођак Милан Бла-

нуша. Растужио ме тако велики број рањеника који су лежали на импровизираним лежајевима. Касније сам са једном групом омладине ишао у посјету болници у Мишљеновац и омладинској женској чети која се тамо обучавала за болничарске и борбене задатке. Неке од тих дјевојака сам познавао. Међу њима и Марију Бубало звану Маријица из Небљуса.

Партизански устанак је узео маха. Ослобођен је 1942. године Бихаћ, важан културни и економски центар за наш крај. До рата неки наши младићи су у Бихаћу завршавали гимназију, сваког петка одржавао се сајам стоке и осталог. У новембру 1942. године по нашим сеоским активистима дошла је обавијест да се добровољно иде у Бихаћ ради неког важног партизанског збора. То је у ствари било Прво засједање АВНОЈ-а. Ми смо у великој колони кренули преко Скочаја за Бихаћ. Уз пут се и узвикивале партизанске пароле и пјевале партизанске пјесме. Пролазили смо кроз села која су била махом усташка и чији поједини мјештани су починили велике злочине над селом Мељенац гдје су побили и у јаму бацили 98 мушкараца од шеснаест до седамдесет година. Са тог злочиначког мјеста успјело је побјећи неколико људи међу којима и Пајо Солаћ, звани Пацан, који је то и описао у књизи *Небљуси у НОР-у* од Богдана Чучка. Однекуд је дошла наредба од уха до уха да из колоне нико не смије вријеђати нити дирати имовину усташких зликоваца. У Бихаћу се окупило много народа из околних босанских и личких села. Муслимане смо препознавали по одјећи. Носили су фесове, а муслиманске жене димије. Народ се веселио, радовао се ослобођењу Бихаћа од усташких звијери. Моја сестра од тетке, Боја Чучак, СКОЈ-евски руководилац нашег краја, замолила је партизана на улазу у дворану да њен брат Раде и ја на кратко присуствујемо састанку. Од И засједања АВНОЈ-а до 1943. године, то јест до капитуалције Италије, у нашим селима није било више усташа ни Нијемаца. У борбама по Лици и Далмацији изгинуо је велики број партизана из нашег краја па су довожени и схрањивани по селима уз велику жалост и плач.

Капитулацијом Италије крајем 1943. године Нијемци су ради сигурности проласка цестом Бихаћ – Задар формирали неколико добро утврђених логора и бункера, гдје су смјестили своје и усташке јединице. И у Небљусима је био један такав добро ограђен и осигуран логор. Често су долазили и у наше село Селиште, а мјештани Небљуса су избјегли већ са њиховим доласком. Пред Нову годину, крајем 1944. усташе су дошле из логора Небљуси и направиле невиђен масакр над недужним становништвом. Свако сјећање на те дане изазива у мени немир и све моје мисли, цијело моје биће поново проживљава онај кошмар у дјечјој ду-

ши. И данас послије толико година сјећања су врло жива. Жал за драгима се не смањује, бол не јењава. Моја обитељ у то вријеме је живјела у Селишту, што је недалеко од Небљуса. Партизанске јединице бирале су прилику за напад у тренуцима кретања непријатељских јединица, а у партизанском начину ратовања помагала је и вегетација, шуме су биле и заклон и уточиште. Кад би послије таквих напада одступали, то су чинили кроз наше село, преко Уне па за Босну. Послије тих партизанских акција фашисти су долазили са својим бројним питањима: што знамо о партизанима, кад су пролазили и куд су отишли, колико их је било... Увијек незадовољни нашим "одговорима", онако љути и разјарени, тукли су и неријетко убијали по неког сељанина. Ми, дјеца смо то знали па смо се у таквим приликама сакривали око куће или у неки по нама погодан заклон. Једне прилике заједно са рођаком Ђорђем сакрио сам се у подрум под јасле. У тој гужви и пуцњави завири један усташа у подрум, а Ђорђе и ја, онако уплашени, изађосмо испод јасала. Наста пропитивање, Ђорђе доби шамар, а мене удари ногом у тур и остави нас онако уплашене.

Кад би партизани пред напад заноћили код нас у селу, дуго у ноћ причало се о ратовању, рањавању и погибијама и све што иде уз то. Причали су партизани о борбама, побједама, комунизму и Титу. Касније би народ дуго стварао своје верзије, поткрепљене причама старих ратника који су се борили у Русији и Србији као аустроугарски војници, неки су били и руски заробљеници. Најтеже је било схватити да у комунизму "нема Бога", а оно "на заједнички казан" би некако и ишло јер та личка сиротиња није имала никад доста на својој трпези.

Њемачке и усташке зликовачке јединице нису нас остављале на миру чак ни кад партизани нису свраћали у наше село. По некога су убили ко им се није свидио или по некој дојави да има нешто са партизанима. Убијали су без суда и расправа. Тада је смрт била свакодневна појава у многим кућама, а народ се већ привикао на невоље. Није се плакало за погинулим, напросто је нестало обичаја "бугарења" над мртвима. У народу родио се инат, неки пркос. О погинулим се причало како су погинули и да ли су били храбри. Нестале су старе српске приче о Краљевићу Марку, Милошу Обилићу, хајдуцима и другом. Сад се причало о храбрим дојучерашњим чобанчићима, сеоским момчићима који су сада команданти, комесари и храбри борци.

Ми дјеца смо водили своје "расправе" о причама које смо чули од старијих. Био сам одгојен у религиозној породици, па ми је све ово било нејасно, има ли Бога или нема. Мислио сам ако погинем куд ћу ако нема раја... Једног дана брао сам јагоде у Љаљиној огради. Неочекивано

почеше око мене фијукати меци испаљени са врха Растика. Побјегох у прву долину, пуцњава престаде, помислих да су сотоне отишле, пођох из долине, али пуцњава се понови. Видим ја велике невоље, поново се вратим у долину и тако неколико пута. У тој њиховој забави, а мојој муци, призивам Бога упомоћ и почнем молити све молитва које сам знао, а знао сам и православне и католичке. Како молитве нису помагале, а овдје сам у Лици научио и псовати, па сам и то употребио. Тако је то трајало све док се бандити нису заситили своје забаве и отишли, учинивши крај мојој муци.

У касну јесен 1944. године у трену се догодио велики масакр какав се у овом крају не памти иако их је било више. Разлог је био хватање једног СС фашистичког официра коме смо знали и име јер је био познат као зликовац, фолксдојчер Милер (Müller), и са њима још једног њемачког подофицира. Селом се брзо прочуло да је мања јединица партизана коју је водио "Каран", испред самог логора Небљуси иза грмља искочила и ухватила Милера и његовог пратиоца. Мјесни народни ослободилачки одбор одлучио је да се исти спроведу у партизанску команду у Кореници и одредио три младића који су то требали учинити, један од њих је био тешки ратни инвалид, са сухом руком. Већ сутрадан се том догађају није придавало много важности. Милер је по нашем мишљењу био у сигурним рукама пратилаца.

Тог дана мој рођак Мирко и ја смо као и обично отишли с коњима у шуму по дрва. Шума је близу и пуна је суварака. Припремали смо и товарили дрва, причајући дјечије маштарије, хвалили оштре сикирице, јаке коње и тако оно све што нас је окруживало. Нисмо се журили јер је до ноћи још било далеко. Вријеме се одређивало по сунцу и називало се: јутро, наручак, подне, попасна доба, предвече и вече. За сат који показује вријеме није се знало. Тај дан је био сунчан и топао, иако се приближавала зима. Постао сам право сељачко дијете, заборавио мој Загреб, а и морао сам јер сам првих ратних дана по доласку у Лику доста тешко се прилагођавао овом овдје начину живота. Мирко је био дјечак мојих година и од првог сусрета био ми је наклоњен. Издвајао ме између остале дјеце, учио ме игрању клиса, прављењу пишта, кузова, праћака од лана и осталим дјечјим сеоским играма. Кад смо дрва припремили и утоварили у кола кренули смо према кући. Натоварена кола поскакивала су с камена на камен по путу који је киша испрала и доста се тешко пролазило. Зачусмо пуцње који су долазили од кућа Маричића. Познавали смо већ сваки пуцањ – из којег је оружја испаљен. Препознали смо да се пуца из стројница. Зачула се пуцњава и око наших кућа. Мирко примијети и упозори ме на колону народа који се креће изнад гаја према брду Гла-

вици. Предложио сам да се сакријемо у прву долину испред нас, а коње да пустимо из запреге, али он то одби и ми остависмо коње и кола и потрчасмо према колони. Кад смо стигли колону и прошли поред ње наших породица није било с њима. У једном моменту усташе истрчаше пред колону и повикаше да се враћамо назад, кућама. Мирко и ја настависмо трчати сад у правцу кућа поред колоне. Настао је општи метеж, народ, стока, пуцњава, зује меци и забијају се свуда око нас. Путић је узак и Мирко је трчао испред мене. Он паде, ја се сагох до њега не знајући да је погођен мецима усташа. Видим крв, оставих га и потрчах даље. Трчао сам очајнички очекујући сваког часа да ћу бити и ја погођен. Надомак кућа у Симиној огради, на земљи лежи мртва сусједа Ћана, а поред ње чучи син Милан који је могао имати четири, пет година. Неколико метара даље мој дјед Вујо, мамин отац, држи на рамену врећу и нешто говори са усташом. Кад се примакох чујем да је ријеч о слани ни коју је у врећи носио дјед Вујо. Усташа из пиштоља пуца у дједа и он пада. Трчим даље до дворишта дједа Миланове куће. Притрчах мами Ђуки која у наручју држи брата Ацу од четири године, а шестогодишњи Милорад држи јој се за сукњу. Мама ме само пригрли и не проговори ништа. Пред кућним вратима усташе туку тетку Смиљу, двадесетогодишњу дјевојку, траже да свуче прстен с прста који она у тој паници и страху не може да скине. Прстен је био златан, врло лијеп, донио га дјед Милан из Америке. Усташе окупљају народ испред куће. Општа је гужва и паника. Већ се хвата први сумрак, а усташама се жури. Запазио сам једног који сједи на бунару, кеси се и пуца по народу из стројнице. Одједном мама иступи из тог скупа или већ некаквог строја, приступи једном високом, младом усташи и замоли га да је пусти да уђе у кућу и узме капутиће за дјецу. Мама је мислила да ће нас водити у логор. Усташа јој тихо рече: "Какви капути, бјеште онуда!" У овом младићу побудила се самилост из ко зна којег разлога, спасио нам је животе. И ми бисмо били убијени заједно са осталима у страшном покољу. Мама се збуни, али ипак искористи наклоност младог усташе и ми у том општем метежу успједосмо се увући у кућу. Унутра већ мрак само један огарак свјетлуца на огњишту, сакрили смо се у ајату, остави за храну. Убрзо у кућу уђе човјек завијене главе. То је био лично СС официр Милер, кога су пратиоци ранили при бијегу. Милер пита има ли кога у кући. Као фолксдојчер је знао наш језик. Један од усташа одговара да нема никога. Кућа је из ајата имала врата и у други дио дворишта и ми се полако извукосмо ван, па уз појату сиђосмо у долину. У долини је била рупа у земљи – трап за кромпир, ту нас мајка гурну и ми се сакрисмо. У међувремену нетко од усташа је примијетио наш бијег и поче пуцњава изнад долине гдје су ко-

зе ломиле сухе гране. Како је већ био сумрак и није се могло одредити гдје се што догађа на тренутак је све утихнуло, а онда су се чули рафали митраљеза, по који пуцањ из пиштоља, а затим – мртва тишина. Мајка нам запријети да се нигдје не крећемо, а да она иде видјети шта се горе догодило, вјерујући да су усташе већ отишле. Чекање да се мајка врати учинило ми се као вјечност, а плашио сам се да јој се није што догодило и шта би ми у том случају без мајке, а отац је погинуо већ првих дана рата. Запријетих Милораду и Аци да из тог трапа нигдје не излазе, а ја почнем пузити према излазу из долине. Пузећи тихо, застајкујући и ослушкујући зачуо сам шушкање, уплаших се. Примјетих да моја браћа пузе за мном. Заједнички смо се прикрадали, тихо, кући. У том мраку Милорад се саплете и паде. Шапатом га укорих да пази, мислећи да је наишао на кладу гдје смо цијепали дрва. Милорад рече да није клада, већ да неко лежи. Пријем ближе и препознајем мртву баба Сају, која је била супруга Дједа Милана и наша домаћица. Већ одатле смо видјели да се између брвана свјетлуца ватра. Тихо смо се прикрали до куће, кроз брвна смо чули тихи разговор и распознали мамин глас. Уплашени, ипак смо ушли у кућу и видјели мамине двије рођаке, дједа-Миланове кћерке, Даницу и Мању, гдје крваве леже поред ватре коју је мама подложила и сад им превија ране. Даница је била рањена на четири мјеста, а Мањи је такозвани дум-дум метак прошао кроз обје бутине, потргавши све унутра, ране су личиле на крваву кашу. Мама и рођаке питале су се ко би још могао бити жив, кога нису запазиле у "строју". Усташе су прво по постројеном народу пуцале из митраљеза, а затим су појединачно провјеравали да ли је неко остао жив, а таквог су пиштољем или ножем докрајчили. Њих двије су у тој гомили побијеног народа, онако крваве, притајиле се и нису се мицале, те их злочинци нису открили, а и сумрак им је ишао наруку. Том приликом у Селишту је убијено двадесет и девет сељана, жена, стараца и дјеце. Осим дједа Вује убијене су његове кћери Даница од четрнаест и Мирјана од седам година, моја вршњакиња и пријатељица Зорка Бубало, која је прије рата живјела у Загребу са родитељима. Мама и тешко рањене рођаке, Даница и Мања, одлучиле су да се иде за Перишинку, јер у кући нисмо смјели заноћити. Перишинка, засеок од пар кућа је удаљена три, четири километра преко шуме зване Главица. Кренули смо, али смо прешли само педесетак метара, јер рањена Мања није имала снаге даље ићи, а петнаестогодишња Даница се некако уз мамину помоћ вукла. Покушавао сам помоћи Мањи, али нисам имао довољно снаге. Мања је била дјевојчица од четрнаестак година, доста крупнија од мене. Мама је морала водити једну, па се враћати за другу. Негдје на пола пута према Перишинки Мању смо оставили у једној долини, гдје смо

имали склониште за жито, јер су сељани у рату правили погодна мјеста у шуми за сакривање жита и вреднијих ствари, рачунајући на бијег од кућа. Кад смо с пуно муке стигли у Перишинку тамо смо затекли још избјеглица из нашег села, који су исто тако неком случајношћу побјегли из тог зла и остали живи. У Перишинки су биле само двије куће по презимену Чучак. Обадвије куће су биле пуне народа, све је сједило или лежало по земљи. У току ноћи је нападало тридесетак центиметара снијега. Мамина рођака Милка, рођена сестра Данице и Маће, срећом није се затекла у Селишту кад је био покољ недужног народа. Мама и Милка упутиле су се по Маћу. Ја сам без маминог одобрења, из знатижеље, пошао за њима. Сустигао сам их више гаја, недалеко од перишинских кућа. Кад су ме угледале нису могле викати на мене, јер смо морали бити тихи. Наставили смо даље заједно. Недалеко одатле смо примијетили да се нешто миче иза грма. Пришли смо и нашли Маћу, која се на рукама вукла кроз снијег. Ране су јој биле отворене, без завоја, крв није текла, видјело се само бијело месо. Мама и Милка однијеле су је у кућу, завиле јој ране, али су се појавиле компликације праћене високом температуром. Сутрадан су дошли партизани са друге стране Уне и однијели Даницу и Маћу у партизанску болницу Петровац. Маћу нису успјели спасити. Усљед компликација преминула је послије мјесец дана борбе за живот. Даница се излијечила и данас живи у Јаши Томићу. Ми смо са осталим избјеглицама остали још пар дана у Перишинки гдје се усташе нису усуђивале долазити бојећи се партизанских засједа у шуми. Тих ноћи избјегли народ прикрадао се Селишту и односио храну и покриваче. Након неколико дана усташе су се вратиле у Селиште, попљачкали су преостала добра и стоку, а куће попалили. Преживјели мушки из Селишта и неки из сусједних засеока прикрали су се Селишту да би сахранили погинуле. Куће су још догоријевале, није било могућности да се копају раке. По неколико покојника сахрањивано је у бивше кречане и трапове за кромпир. Та сахрана је била само толико да звијери не развлаче тијела.

Ни у Перишинки се није смјело дуго остати, зато се припремао бијег преко Уне у Босанске Дољане. Спустили смо се низ врло стрме падине кањона у Ђурђијину пећину. Одатле се преко Уне у провизорно направљеном чамцу народ пребациво преко набујале ријеке. Остали смо на обали само мама и ми, синови, али чамац се није вратио по нас јер се потопио. Нисмо имали другог избора него се вратити у Ђурђијину пећину, гдје смо остали цијелу зиму. У чамцу није било мјеста и за људе и за пртљаг. Били су принуђени оставити већину постељине и хране на обали, тако да смо ми све то однијели у пећину. Ђурђијина пећина, не знам из ког разлога тако названа, удаљена је од Уне једва педесет метара,

удубљена у великој стијени, имала је на врху отвор до кога се могло тешко доћи. Како би ублажили промају затворили смо га гранама и кићеним биљцем. Одржавали смо ватру. На срећу било је довољно дрва у самој близини пећине. До ватре смо врло лако долазили јер сам ја од друге дјеце још раније научио да увијек имам у џепу кресиво и труд. Кресиво је комад старе турпије или неког комадића челика, а труд је комад осушене гљиве која расте на буквама. У Лици се није ни знало за неки други начин паљења ватре. Мајка је спомињала да би тих дана требао бити Божић, али нисмо знали точно датуме. Мајка један дан припремила цицвару чему смо се ми, дјеца, јако обрадовали. Највише времена проводили смо умотани у биљце, по потреби смо ишли по дрва и тако су дани пролазили. Снијег је покрио брину са обадвије стране ријеке, све је било мирно, ни животиње се не крећу. Само је Уна неуморна, протиче и шуми, одајући живот природе, а Ђурђијина пећина нас чува у својој утроби и ту смо били заштићени од усташа. У пећини смо боравили дуго, касније сам дознао да смо ту провели око три мјесеца. Побјегли смо из Сеоца, пакла убијања и паљевине, али куд даље. Сви преживјели сељани су отишли у Босну, али није ни тамо сигурно за живот. Снијег је почео да копни и сваким даном га је било све мање.

Мама сваки дан шаком мјери количину брашна, предвиђајући до кад залихе могу потрајати. Једног дана у мисао ми дође да покушам ловити рибу на Уни иако сам знао да за то треба удица и кокошије перје, што ја нисам имао. Тиме се добро служио мој брат од стрица Миле. Од маме сам узео једну иглу за шивање и савијену на ватри привезао на канап. На удицу сам ставио мало сланине као мамац, жарко желећи да се риба упеца на ову направу. Ставио сам мамац у Уну, а други крај привезао за врбу. Често сам одлазио провјеравати своју удицу. Прошло је неколико дана, већ сам био изгубио сваку наду у улов, кад ме срећа послужила. На моју велику радост повећа пастрмка се уловила. Била је то права гозба. Пробао сам и касније пецати на тај начин, али се риба више није дала преварити.

Крајем зиме дошао је код нас мој пријатељ Лазо Бубало. Он је чувао козе Ђуке Чучка из Перишинке. Пас Шаров био му је нераздвојни пратилац. Наговорио ме да идемо уловити зеца, којих по његовој причи у брини има доста. По његовој причи Шаров је већ неколико пута уловио зеца. Јако сам се радовао лову па смо кренули у припрему дрва и ражња, увјерени да ће лов бити успјешан. Сутрадан кренусмо ловити, кретање по брини је било опасно због заосталог снијега, расквашене земље и мокрог камења. Ходали смо са Шаровом цио дан, али ни трага од зеца нисмо нашли. Предвече смо се вратили у пећину промрзли и мокри и сјели

се сушити крај ватре. У брини осим козјих стаза нема никавих путељака. Нисмо ни били свјесни колико је опасно кретати се изнад кањона Уне по оштрим гребенима. Колико је тај терен био опасан за кретање свједочи и то да су тог прољећа два наша сусељана оклизнула се са стијене и смртно страдали. Новак Чучак је пао са стијене и погинуо, а Миле Репац пао је у Уну и није му било спаса.

Тих дана мамина сестра Милка обрадовала нас је својим доласком. Врло тешко се пробила кроз снијег који је био далеко дубљи ван брине. Онако промрзлу и мокру мама је пресвукла и смјестила крај ватре, трљала јој је промрзла гола колена. Тетка нам је причала новине које су се догодила за вријеме нашег боравка у пећини. Сав наш избјегли народ налазио се у селима око Петровца и Кулен Вакуфа. Кад је снијег већ окопнио и могло се кретати заједно са тетка Милком напустили смо пећину и прешли Уну преко срушеног жељезничког моста на Бисевцу, гдје су постављена стабла како би се могло пречи уз велики опрез. Неколико дана смо пјешачили, па преко Босанских Дољана стигли на згариште муслиманског села Орашац. Смјестили смо се у зидине једне од изгорелих кућа. У селу није било мјештана, само неколико избјеглица из нашег краја. Убрзо дошао је и мамин брат Душан из Босанског Петровца. гдје је с мајком Бојом, братом Ишаном и сестрама био избјегао. Рекао нам је да је чуо да су партизани ослободили наша села и крећу даље према Бихаћу. Одлучио сам да заједно са Душаном, који је био мојих година, кренем одмах у ослобођене Небљусе чему се мајка јако противила. По природи непослушан и овог пута сам урадио по своме. Ишли смо истим путем куда смо и дошли, имповизованим прелазом на Бисевцу преко Уне. У Небљусе смо стигли увече и затекли партизане 19. Далматинске дивизије. Били смо врло радосни видјети ослободиоце у нашем селу. Са партизанима смо причали у кући Врањеша, а ја сам се сјетио једног свог несташлука кад сам са дјецом доносио јагоде Нијемцима. Љети смо одлазили у њемачке логоре и продавали им шумске јагоде за некакав новац којим су наши старији куповали потрепштине у Бихаћу. Једне прилике неколико њемачких војника лежало је у хладу под старом трешњом изнад куће Врањеша. Ушао сам у кућу у којој није било никога, видио сам оружје окачено на зиду, нешто одјеће на кревету и обућа поред зида. Очи су ми засјале угледавши једне потпуно нове војничке ципеле које сам се усудио украсти. Стрпао сам их под кошуљу и побјегао низ сокак у Селиште. Ципеле сам однио Ђуранчићу, приученом обућару, да их прекроји за моју ногу. На моје велико разочарење смањивање ципела није било могуће, направили смо трампу. Ђуранчић ми је дао опанке а њему су остале ципеле.

Партизани су нас питали за становништво из села, догађања за вријеме рата и гдје су смјештени њемачки бункери према Бихаћу до којег је двадесетак километара. Била су четири логора са озиданим каменим бункерима. Исте те ноћи партизани су кренули на даљна ослобађања према Бихаћу. Повели су нас као водиче увидјевши из разговора да ми врло добро познајемо терен, путеве и мјеста логора. Већину логора Њемци су већ били напустили па је нешто мало пуцњаве било једино на Дреновачкој коси. Дошли смо у ослобођени Бихаћ, гдје сам кренуо тражити Душана. Нисам га могао наћи јер нисам знао са којом јединицом је ишао. Један официр ми је рекао да се сад вратим својима. То ме ражалостило јер сам желио остати у партизанима. Ни моје велике молбе нису помогле, рекао ми је: "Ти би, мали, ратовао а земља је већ скоро ослобођена." Рекао ми је да тражим из кухиње хране за пут, а ја сам замолио да ми да коња. Не могавши ме се отрести показао је руком на неколико измучених исцрпљених рага које су пасле на ливади. Ти коњи су служили за ношење оружја и терета, стално у покрету са слабом храном. Одабрао сам једног и с њим кренуо према Небљусима. Пут ми је био познат јер је само један па се није могло залутати. Вративши се с мог војевања затекао сам мајку и браћу у спаљеној зидини дида Миланове куће у Селишту.

Вријеме ратних невоља уништило је сва материјална добра. Живи се на згариштима. Помоћ у храни и одјећи почела је стизати од УНРА-е. Расподјелу по породицама вршио је Народно-ослободилачки одбор. Стигло је прољеће, вријеме за обраду земље, али се није имало чиме. Нестало је запрежне стоке, а није било ни сјемена за сијање. То прољеће донијело је са собом велике друштвене промјене. Ја сам примљен у СКОЈ. У току рата сам чуо да је то нека тајна организација, нисам то разумио док нисмо колонизирани у Апатин. За вријеме рата као дјечак носио сам партизанску пошту, посјећивао рањенике у болницама носећи храну и одјећу заједно са другима. Нисам то сматрао вриједно спомена. Сви смо доприносили колико смо могли. Чланство у СКОЈ-у обвезивало ме на истицање у добровољним акцијама, подузимање иницијативе и одговорност.

Живот у спаљеним личким и босанским селима се наставља. Оснивају се школе. Проблем је са просвјетним кадром. У рату су убијени сви школованији и ученији људи, од попа до учитеља, па се држање настава повјерава људима који су и сами полуписмени. Током рата заборавио сам и писати и рачунати. Знање стечено у Загребачкој основној школи изблиједило је. У рату није било могућности за читање и писање. Личка дјеца нису ни знали за оловке, већ за писаљке и таблице. Моја тетка

Милка која је имала завршену четворогодишњу основну школу, за десетак дана ме је подсјетила читати и писати, па нисам ни ишао у партизанску основну школу. Прибор за писање и потрепштине народноослободилачки одбор добијао је што од УНРА-е а што од других.

Највећа промјена је селидба, колонизација у Војводину, нама до тада непознату. Сачињавали су се спискови будућих колониста. Прво су селили борци у гардијским јединицама, који су колонизирани у Земун. Већина мјештана Селишта и других села колонизирају се у Банат, а по ранијем географском разграничењу та села су припадала Босни. Одселила је и породица дида Милана, маминог ујака. Ми смо остали у спаљеним зидинама његове куће цијело то љето до јесени.

Тог љета 1945. године враћали су се људи из њемачког заробљеништва и демобилисани партизани. Прављене су бајте за нужни смјештај, а ускоро и припреме за селидбу у Војводину, Апатин. Народно-ослободилачки одбор добио је одређени број молби за колонизацију, али недовољно за породице које су имале право на селидбу. Право су имали борци, породице палих бораца, те породице жртава фашистичког терора. Одбор се досјетио да у једну молбу по сродству уврсти и више породица. Моја мајка упорно је инсистирала да жели са дјецом да се врати у Загреб, гдје смо у нашој кућици живјели до рата. Под великим притиском ми смо увршћени у колонизацију за Војводину.

У касну јесен 1945. године дошли су по нас партизанским камионима и одвезли нас у сабирни центар на жељезничкој станици Врховине. Са собом се могло понијети покривачи и нешто суђа, а заправо пуно и нисмо имали за понијети. На Врховинама смо остали два дана и ноћ под ведрим небом док није приспјела композиција теретних вагона који су имали кров. Тако смо кренули у нама непознату Војводину. Путовало се осам дана, у неким мјестима смо остајали по дан-два, гдје нам је припремана храна, обилно и по нашим схватањима квалитетна. Најчешће макарони с месом или грах са сланином. Сјећам се да смо у Загребу остали цијели дан, али се није смјело удаљавати од композиције, што је мени врло тешко пало јер сам се присјетио свог дјетињства прије рата. Кад би композиција кренула није се заустављала по дан-два, а потребе мале и велике нужде вршене су из теретног вагона тако што се врата мало отворе а оног ко врши нужду држало би се за руке. Ми дјеца смо се морали окренути на другу страну, али нам је то било јако смијешно. Били смо сретни што идемо у непознато, али сигурно боље од оног што остављамо како су причали партизани пратиоци композиције. У Апатину нас је дочекала прохладна јесења киша. За прво вријеме све су нас смјестили у основну школу и неке веће градске просторије. Апатин је смјеш-

тен на лијевој обали Дунава, имао је око 15.000 становника од чега је по националности 95% било Нијемаца, који су већином били припадници њемачких јединица нама добро познатих из рата. Прије нашег доласка већина их је смјештена у логоре одакле су касније под партизанском стражом одлазили на радове у творнице и поља. За оне појмове Апатин је био врло развијен градић са разноврсном индустријом и занатством, а и земља је била плодна и добро обрађивана, богат град. Само путовање и додјелу кућа придошлим колонистима према Закону о колонизацији проводили су одбори именовани од тадашње владе. У Апатин је пристигло око 5.000 досељеника. Већ према утврђеном попису колониста додјељиване су куће најчешће у групацији села по улицама.

Моја мајка са нас тројицом синова добила је допунску колонизацију и у складу с тим једну кућу, типичног војвођанског стила градње чији сам ја и данас власник. Ускоро је свака породица добила по једну краву, а на четири породице долазила су два коња са прибором за рад. У почетку је то био рај, свега је било на дохват руке што овај народ у свом животу никад није имао, храна, добра кућа са дрвеним патосима, струја, за коју неки нису били ни чули. Иза исељених Нијемаца куће су остале пуне, намјештај, посуђе, постељина. Храна се добијала из Управе народних добара, а то је била институција за снабдијевање те зиме, која је протекла у весељу, пјевању и игрању. По улицама је било пуно народа без неких обавеза. Већ у прољеће кад је требало почети радити у напуштеним творницама и пољима личким навикама то није лако пало. Ратници су почели доказивати заслуге из рата. Пило се по кафанама, често без плаћања. Тад се већ почело доказивати ко је више допринео учешћу у рату. То су прве полемике које касније доводе до рашчлањивања запошљавања и осталог. Тешко је било устројити неки режим рада и владања у новим увјетима. Неписмених дошљака било је јако пуно, па и учесника у НОБ. Све се препустило СКОЈ-евској и комунистичкој организацији и владању. Али то није могло дуго трајати јер се код запошљавања уважавало ко се прије усавршио у свом новом послу у фабрици или другом послу. Мањи број колониста није прихватио те увјете живљења, па се вратио назад у своја села одакле су дошли. Формиране су сељачке радне задруге, гдје се одредило колико тко треба дати трудодана на пољу. Моја мајка одлазила је да одради своје обавезе, то су били врло тешки послови на њивама.

Ја сам већ 1946. године примљен у интернат Индустријско-занатске школе. У Апатину су била три таква интерната са неколико стотина ученика који су за праксу били распоређени у Бродоградилиште "Борис Кидрич", Дрвну индустрију "Дунав", Пивару и Обућарску творницу "Етерна".

По завршетку трогодишњег школовања већина свршених ученика се запослила у тим истим творницама. По завршеном школовању неки су отишли из Апатина у друга мјеста ради запошљавања. Народне власти предложиле су да се један број даровитих ученика упути на даље школовање јер је у земљи било врло мало стручњака за усавршавање производње. Одређено је двадесетак одличних ученика за даље школовање, али је проблем био што средње стручне школе нису примале на упис без завршене мале матуре, трогодишње гимназије. Те јесени формирана је вечерња гимназија гдје су ови ученици уписани како би се оспособили за даље школовање. Гимназија је трајала још неколико година а ови ученици упућени су у разне средњотехничке школе. Међу њима сам био и ја.

Тих година почеле су добровољне омладинске радне акције, тако сам и ја 1947. године отишао на двомјесечну радну акцију изградње Творнице теших машина и алатки у Железнику код Београда. Имао сам четрнаест година и био сам слабашне конструкције те сам тешко подносио физички рад. Другови су ме распоредили да будем курир у бригади, а једно време сам био скретничар за хунтиће који су превозили материјал.

Чланством у СКОЈ-у поносио сам се али сам имао и пуно задужења у омладинским организацијама. Године 1948. наступило је политичко разрачунавање с Информбироом, а укинута је и Скојевска организација што ме је жалостило, али је већина нас скојеваца добила годишњу кандидатуру за чланство у Комунистичкој партији, ко није оправдао кандидатуру није примљен у КП, а најмањи стаж је био шест мјесеци.

Скоро сви смо вољели Русију, а ја посебно. Због те провјере сам остао кандидат осам мјесеци, тако да сам 1949. постао члан КПЈ са само шеснаест година. По Статуту СКЈ члан Партије је могао постати само неко ко је пунољетан, а кад су примани млађи чланови о томе се посебно одлучивало. Критеријум за пријем у СКОЈ и Комунистичку партију било је врло висок. Кандидати су морали бити одлични ђаци примјерног понашања у својим срединама. Свако је на својим пословима морао бити узоран. Временом су критерији постајали све блажи. Тако се 1971. године почело примати у СКЈ са молбом и каранфилом и то више није личило на оне услове по којима смо ми примани. Све више се популаризирало и третирало морално-политичке квалитете при запошљавању.

Даље школовање наставио сам у Средњој техничкој школи "Петар Драпшин" у Београду. Становао сам у школском интернату у Улици 7.јула број 21. У собама смо били по четворица другова, а учионице су биле посебно. Хранили смо се у школском ресторану, Све је било бесплатно, на терет државе, за дјецу палих бораца. Већ наредне године тешко сам се разболио и прекинуо школовање. За сљедећу школску годину мало

сам се опоравио и наставио школовање у Средњој шумарској школи у Сомбору. Опет сам становао у интернату. Код редовне регрутације за службу у ЈНА регрутован сам у школу резервних официра што ми је био велики понос. Желио сам за годину дана постати официр и активно се бавити официрским послом.

Болест, туберкулоза плућа, није ме напуштала те сам из те школе, на своју молбу да не идем кући као привремено неспособан, прекомандован у радну јединицу Пљевља гдје сам као административац одслужио војни рок. По повратку са одслужења војног рока остајем у Земуну и запошљавам се у Црвену звезду и радим као обрачунски службеник. Због узнапредовале болести напуштам тај посао као и уписану средњу вечерњу техничку и одлазим у Апатин, где се одмах запошљавам у предузеће Изградња, али након пар дана по прегледу у антитуберкулозном диспанзеру, који је имао и стационар са шездесетак лежаја, бивам примљен на лијечење јер је болест била поодмакла. Доктор Цабафи Дезидер, познати стручњак за плућне болести, који успјешно води диспанзер гдје лијечи већи број обољелих Личана из Апатина, прима ме у стационар и одређује строго мировање. У стационару за вријеме мог лијечења неки моји вршњаци умрли су или умиру јер им се није могло помоћи. Умро је и један мој пријатељ из интерната и школских дана, Младен Богуновић. Већ на умору храбрио ме је говорећи: "Не дај се Миле, можда се и извучеш!" Поред свих невоља имао сам наде у опоравак. На том лијечењу остао сам четири мјесеца, током којег др Цабафи није ништа говорио, па нисам ни знао какво ми је стање болести. При једном прегледу др Цабафи ми је рекао као у шали: "Доста је било љенчарења, могао би ти ићи већ и радити." То ме јако обрадовало и изненадило, нисам схватао је ли то збиља, или је само тако речено. Ипак сам након неколико дана изашао из болнице са закљученим боловањем и упућен на лакши рад. Радио сам неколико дана када сам позван у антитуберкулозни диспанзер и упућен по др Цабафију у Рибарску бању где су одлазили залијечени од плућних болести. Боравак у Бањи ми је јако помогао психички и здравствено. Тамо је била тако добра храна какву до тада нисам имао прилике јести. Нисам примао никаву терапију.

По завршетку опоравка у Бањи наставио сам радити, али још десетак година контролирао сам строго плућа умишљајући да сам болестан. У каснијем животу често сам се сјећао ових преживљених здравствених невоља које су ме пратиле и онемогућиле да завршим средњу школу на вријеме.

У истом подузећу Изградња распоређен сам те 1955. године на једно градилиште у Црвенки за секретара градилишта гдје сам водио админи-

страцију, а било је запослених око 150 радника. Црвенка је мјесто насељено већински колонистима Црногорцима, а позната је њихова традиција "части". Забављао сам се мало са једном Црногорком која ме послије неког времена напустила, а ја сам јој почео пријетити да ћу свима рећи шта сам са њом доживио, тако ће дознати и њен будући муж. На то ми је одговорила да ће она њему испричати своју причу о нама, а како ћу ја послије проћи, не би ми жељела бити у кожи! Зашутио сам и никад више у животу ми није пало на памет да причам о својим љубавним доживљајима.

Управник градилишта Стајин Душан Дуле с којим сам стекао велико пријатељство од самог дана упознавања па све до данас, а био ми је и вјенчани кум. Дружити се са таквим човјеком била је велика срећа. Никад га нисам упознао љутита или неправедна према потчињеним. Као младићи дватесетогодишњаци одлазили смо на плесове или игранке, хранили се у мензи Шећеране, а становали смо код нашег пословође градилишта и то је незаборавно. У том времену једне ноћи Дуле се разболио толико тешко да није могао ходати. Ујутро сам га фактички однио на леђима у амбуланту Шећеране, хитно је пребачен у болницу у Врбас гдје му је оперирано слијепо цријево. Јако сам се бринуо за његов живот, на срећу све је добро завршило.

Плаћу смо имали са теренским, за оно вријеме пристојно, па смо и више трошили. При завршетку тог грађевинског објекта Раднички савјет предузећа нас је наградио са једномјесечним годишњим одмором и новчаном наградом. Одлучили смо да то искористимо на посебан начин, који није био чест у то вријеме, да кренемо на одмор у планине, а послије тога на море. Вријеме проведено у Словенији у једном туристичком селу у Логарској долини био је за нас догађај јер су нас Словенци, који су имали већ тада развијен сеоски туризам, примили јако добро. Нисмо ми били једини туристи па смо се тих петнаестак дана дружили, одлазили на плес, планинарење и слично. Упознао сам једну дјевојку, Словенку, коју сам послије плеса отпратио кући. Застали смо изнад њене куће, испод крошње старог дрвета. Мало сам је љубио, она се није опирала. У заносу мажења нагло ме упозори: "Гледа нас Луна!" Тргох се у страху, "Која Луна сад", помислих. Нисам знао што ми се може десити у непознатом свијету. Она се толико смијала да сам је морао молити да ми каже шта се догађа. На то ми она прстом показа мјесец, што је на словеначком луна. Одахнух и придружих се њеном веселом смјеху. Словенци су, иначе, нерадо говорили српско-хрватски, али су све разумијевали.

Послије смо Дуле и ја кренули на море, а како није било аутобуса путовали смо два дана којекаквим превозним средством до Ријеке. (слика)

То нам је био први боравак на мору. Дуле и ја у тој врућини ходали смо поред мора, дивили се бескрајном воденом плаветнилу о коме смо до тада само читали. Тих десетак дана кретали смо се од Ловрана до Ријеке, свугдје по који дан. Опатија нас је очарала, шетали би смо до касно у ноћ. Зујали смо около као два лептира, купали се по цијеле дане, сунчали се, шетали, али се нисмо ни с ким ближе упознали.

По повратку са тог прелијепог годишњег одмора Дуле је отишао на нову дужност, а ја сам распоређен у Управи на радно мјесто благајника, где сам остао врло кратко јер одлазим на школовање финанцијских кадрова у Београд.

Радећи на неколико руководећих мјеста, укључујући и директора подузећа увијек сам нашао потребе и времена да се бавим и корисним хобијем то јест финансијама све до умировљења 1986. године. Радио сам разне финансијске елаборате и бавио се послом сталног судског вјештака за финансије. То су све били додатни послови који су знатно поболјшавали моје финансијско стање.

Из хисторије народа и културе

Trajan Stojanović

*Ruska dominacija na Balkanu**[1]

Ruska uloga na Balkanu ponovo izaziva pitanje o tome šta je imperijalizam i kako on deluje. Lično sam sklon da na njega delimično gledam kao na poseban oblik opštije ljudske čežnje za izbegavanjem prinuda prostora i ostvarenjem one vrste "beskonačnosti" kakvu je opisao Nikolaj Gogolj u svom romanu *Mrtve duše*:

Rusijo! Rusijo! Vidim te iz svoje čudesne, divne daljine, vidim te: sve je jadno, razbacano i neudobno u tebi; ne vesele niti plaše pogled u tebi smeona čuda prirode okrunjena smeonim čudima umetnosti, gradovi u kojima se dižu visoki dvorci s mnogobrojnim prozorima urasli u stene, slikovito drveće i bršljan urastao u kuće, usred večitog šuma i vodene prašine slapova; nećeš tu zabaciti glavu da pogledaš kamene hridi što se penju nebu pod oblake; neće bljesnuti kroz tamne lukove što se uzdižu jedan iznad drugoga, obavijeni vinovom lozom, bršljanom i pustim milionima divljih ruža, neće bljesnuti kroz njih u daljini večne linije blistavog gorja što se viju sve do srebrna vedra neba. Široko je, pusto i ravno sve u tebi; kao tačke, kao oznake, neupadljivo strše usred ravnice tvoji niski gradovi; ništa neće čoveka oduševiti ni očarati mu pogled. Ali koja me to nepojmljiva, tajna sila vuče tebi? Zašto mi neprekidno odjekuje i razleže se u ušima tvoja čeznutljiva pesma što se ori u tebi uzduž i popreko, od jednog mora do drugog?... Šta predskazuje taj beskonačan prostor? Neće li se baš ovde, u tebi, roditi beskrajna misao kad tebi samoj nema kraja?... Ne juriš li i ti, Rusijo, isto tako kao ta hitra, nedostižna trojka? Sve se praši pod tobom cesta kao dim, tutnje mostovi, sve zaostaje i gubi se pod tobom."[2]

* Ovaj rad Trajana Stojanovića (Traian Stoianovich), bivšeg profesora Univerziteta Ratgers u Nju Branzviku (SAD), izvorno je objavljen pod naslovom "Russian Domination in the Balkans" u knjizi *Russian Imperialism from Ivan the Great to the Revolution*, Taras Hunczak, ed. (New Brunswick, N. J., Rutgers University Press, 1974), pp. 198-238, 352-362. Autor ga je sa neznatnim dopunama preštampao u svom poznatom delu *Between East and West. The Balkan and Mediterranean Worlds*, Vols. 1-4 (New Rochelle, New York: Aristide D. Caratzas, Publisher, 1992-1995). To delo će u srpskom prevodu uskoro objaviti izdavačka kuća "Equilibrium" Vlastimira Đokića, od koje smo dobili dozvolu da ovaj rad prethodno objavimo u našem Ljetopisu. - *Nap. Uredništva*.

1 Zahvalan sam Barbari i Čarlsu Jelaviću, Danijelu K. Matuševskom i Herbertu H. Rovenu za njihove dragocene komentare jedne ranije verzije ovog ogleda.

2 N. V. Gogolj, *Sobranije sočinenii*, knj. V. *Mertvie duši: Poema* (Moskva: Gosudarstvennoe izdatelstvo hudožestvennoj literaturi, 1953), str. 229–30, 258. [Ovde se odlomak navodi u prevodu Zlatka Crnkovića. (Prim. ur.)]

Modernost: glad za svetom

U svojim širim aspektima, otkriće, istraživanje, kolonizacija i imperijalizam izrazi su onoga što je Fernan Brodel (Fernand Braudel) dobro nazvao "glađu za svetom".[3] U početku uvod u snažno vizuelno iskustvo, a potom reakcija na njega, ta žudnja za Eldoradom i za neznanim obzorjima je karakteristično snažna u razdobljima "modernosti", kada su stari zakoni i običaji oslabljeni i kad se ljudi upinju da jure na točkovima, lete pomoću krila, izmaknu zakonu zemljine teže. Putovanje od začaurenosti do modernosti je dugotrajno, naporno i često prekidano. Istraživanja se moraju ponavljati i ponavljati i stalno se moraju postizati otkrića. Za Rusiju je to putovanje bilo teže nego za zapadnu Evropu, ali je i ona na nj krenula do 1530.

Rusija je ponovo otkrila svet na mnogo načina, a delimično i preko obnove i jačanja kulturnih uticaja s jugozapada, s teritorija kozačkih zajednica i nekadašnje Kijevske Rusije. Na kozake se ne gleda uvek kao na nosioce modernizacije, a oni u mnogo čemu jesu bili tradicionalisti. Ali svojim pomorskim pljačkaškim pohodima na osmanski Carigrad, toliko sličnim pohodima Rusa, njihovih prethodnika na vizantijski Konstantinopolj preko pet stotina godina ranije oni su naposletku privukli pažnju Rusije na Sredozemlje. Jedan sovjetski istoričar je posvetio pažnju kozačkim upadima u Bosfor 1624,[4] u vreme velikih političkih, socijalnih i ekonomskih poremećaja u Osmanskom carstvu, pa i Evropi i svetu, koji su počeli u osamdesetim godinama XVI i trajali do šezdesetih godina XVII veka pa i duže. U najgorim, dvadesetim godinama XVII veka Turci su svakoga dana proricali da im se bliži čas neizbežnog i teškog poraza.[5]

Sl. 1. Šajke, kaici ili kečeta, i manji plovni objekti u Carigradu oko 1840. godine. Ove često živim bojama bojene brodice obično su bila sredstva kojima je Carigrad opskrbljivan drvima i mermerom iz Mramornog i Crnog mora, tkaninama iz Bruse i Izmira koje su se ukrcavale u Mudanji, kao i persijskim dobrima koja su preuzimana u Trapezuntu. Izvor: Bibliothèque Nationale (Paris), Département des Imprimés, Gr. Fol. 0².184: Flandin, *L'Orient*, knj. I. Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Nacionalne biblioteke u Parizu.

3 Fernand Braudel, *Civilisation matérielle et capitalisme* (*XVe–XVIIIe siècle*), I (Paris: Armand Colin, 1967) 314.

4 N. A. Smirnov, *Rossija i Turcija v XVI–XVII vv.*, 2 toma (Moskva, 1946), II, 18.

5 [J. C. Hobhouse] Lord Broughton, *A Journey through Albania, and Other Provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the Years 1809 and 1810*, drugo izdanje (London: Printed for J. Cawthorne, 1813) 977–78.

Engleski istoričar i konzul u Smirni iz XVII veka Pol Riko (Paul Rycaut) je ostavio živ opis i brižljivo razmatranje o dugim i lakim pljačkaškim lađama na kojima su, godine 1626, kozački gusari izvršili jedan smeli upad u Bosfor:

> Za vreme tih nemira kozaci su iskoristili što je kapudan-paša u Tatarskoj i upali su u Bosfor sa oko sto pedeset jedara šajki [kaika] i lađa. Ove lađe i plovila koje kozaci koriste dugi su i lagani, sa po deset vesala na svakoj strani i po dvojicom veslača po jednom veslu. Čeoni i zadnji deo im se ne razlikuju, pa vešaju krmu nekad na jedan a nekad na drugi kraj, pa stoga ne moraju da okreću brod nego, ne gubeći vreme, koriste kao pramac onaj kraj koji u datom trenutku odgovara željenom pravcu. Svaki brod nosi pedeset odabranih ljudi naoružanih vatrenim oružjem i sabljom, kojima vrlo vešto rukuju; to su trezveni ljudi, kadri da podnesu velike napore i prostu hranu, a u svojim upadima toliko brzi da prestižu vesti o sebi i obično udaraju pre nego što zaprete. S tim brodovima i ljudstvom (kao što smo rekli) ušli su u Bosfor gde su spalili nekoliko sela i letnjikovaca; na grčkoj strani spalili su Bujukder i Jenikoj, na azijskoj Istinju. Pojava ovog neprijatelja tako blizu Carskog grada izazvala je opštu preneraženost, ne manju od one u Londonu kad su Holanđani ušli u reku Četem. Nije bilo nijedne galije pripravne da se suprotstavi ovoj sili pa su naoružavane šajke, čamci i manji brodovi, do četiri ili pet stotina njih i popunjavani ljudima koji su se u toj žurbi mogli naći. Onda je iznet veliki lanac koji su grčki carevi koristili prilikom opsada Konstantinopolja i razapet je preko Bosfora. A deset hiljada ljudi je izašlo iz grada da brani obalu od pljačkanja i daljih zlodela. Turska flota postavila se spram kozaka da bi ih zaustavila, a oni su se rasporedili otprilike na sredini kanala u obliku polumeseca i tako su ostali čitavog dana do zalaska sunca. S mrakom su se vratili na more, noseći sa sobom pored plena i slavu što su makar ušli u moreuz i bez borbe ili otpora prkosili glavnom sedištu osmanske monarhije i najtvrđem gradu na celom svetu. Malo posle toga oni su ponovo došli s još većim snagama nego pre, što je grad bacilo u slično zaprepašćenje. I pošto su se zadržali nekih tri ili četiri dana na ulazu u Crno more spalili su Faros sa svetionikom i nekoliko okolnih sela pa su se, natovareni plenom i ovenčani slavom, opet vratili u svoju zemlju.[6]

Benedikt H. Samner (Benedict H. Sumner), koji je dao jednu od najobjektivnijih ocena vladavine Petra Velikog, izvlači zaključak da samo četiri od promena koje je Petar I sproveo "nisu imale u neposredoj prošlosti ništa što bi im utrlo put ili su imale tako malo da se to jedva može računati". Jedna od tih promena bilo je stvaranje mornarice.[7] Ali, ako dopetrovska Rusija nije imala mornaricu kozaci u Ukrajini već su je bili izgradili do početka XVII veka. Prema tome, Petar nije bio apsolutni inovator čak ni kao tvorac mornarice. Rusija je uspela u stvaranju mornarice, bar delimično, pošto je stekla pomorske sklonosti naroda i kultura na novim teritorijama koje je apsorbovala.

6 Paul Rycaut, *The History of the Turkish Empire from the Year 1623 to the Year 1677* (London: Printed by J. M. for John Starkey, 1680) 6–7. Za više obaveštenja o selima Jenikoj (Yeni Köy ili Jeniköy), Bujukder (Büyük Dere ili Büyükdere) i Istinja (Isteniye), v. Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*. Bibliothèque Archéologique et Historique de l'Institut Français d'Archéologie d'Istanbul, XII (Paris: Adrien Maisonneuve, 1962), str. 83–85. Bogati ili na drugi način povlašćeni carigradski žitelji napravili su u tim selima letnjikovce, ali su ta naselja imala i druge uloge. Jenikoj je, na primer, bio prebivalište mnogobrojnih kapetana i vlasnika trgovačkih brodova. Bujukder je pružao zaklon brodovima kada bi oluja zapretila sa severa. Istinja je bila selo brodograditelja čiji su kalafati bili posebno vešti u gradnji i popravljanju šajki.

7 B. H. Sumner, "Peter the Great", *History*, XXXII (March 1947) 42–49.

Ekspanzija sa svrhom

Jozef Šumpeter (Joseph A. Schumpeter) definiše imperijalizam kao "besciljnu sklonost države neograničenom nasilnom širenju" i objašnjava ga kao posledicu prisilnog pretvaranja izvesnih "naroda i klasa u ratnike", kao i toga što se "psihičke dispozicije i društvene strukture koje su stečene u tim situacijama u dalekoj prošlosti, kada se jednom čvrsto ustale, obično održavaju i deluju i dugo nakon što su izgubile svoju funkciju očuvanja života". Imperijalizam je sledstveno tome jedna atavistička socijalna i psihološka struktura, preživeli ostatak prošlosti, a ne pokazatelj savremenih proizvodnih odnosa.

Bio bih među poslednjima koji bi osporavali gledište da su izvesna arhaična kulturna obeležja, a možda čak i strukture, neupadljivo ugrađeni u moderne civilizacije. Šumpeter, međutim, ozbiljno greši kad kaže da je jedno od takvih obeležja nepostojanje vojničkog duha ili agresivnosti kod "slovenskih masa" i kad ratobornost "pobedonosnog carizma" pripisuje u potpunosti vojničkim germanskim i mongolskim elementima, s kojima je Slovene združila sudbina.

Rat je, tvrdi on, bio deo "ustaljenog načina života" ruskih velikaša, "element suverenog sjaja, skoro moda". Oni su ratovali "kad god bi se ukazala prilika, ne toliko radi kakve dobiti koliko iz lične ćudi. Sasvim je pogrešno tražiti u tome neke brižljivo smišljene planove, široke perspektive, dosledne težnje."[8] Ja sam dugo razmišljao o ovim veoma važnim tvrdnjama, a moje ih istraživanje nije ni potvrdilo ni opovrglo nego me dovelo do jednog objedinjujućeg zaključka. Rat i ekspanzija, u ruskom slučaju ako ne i uopšte, jesu bili pitanje ćudi i mode. Oni su takođe vođeni, i to često u isto vreme, i sa svrhom o kojoj je postojala ili nije postojala svest.

Osim toga, predmeti dominacije su se menjali u skladu s promenama načina proizvodnje i promenama u proizvodnim odnosima, društvenoj organizaciji, raspodeli prostora i prirodnih bogatstava, demografiji i prenošenju dobara i ideja. Cilj nomadskih zavojevača, na primer, tradicionalno je bio iznuđivanje danka i hvatanje roblja (naročito mladih žena, veštih zanatlija i drugih stručnjaka), ovaca, goveda, konja i drugog blaga. Prekapitalistička sedelačka društva su, sa svoje strane, nastojala da uvećaju obradivu zemlju, postignu demografsku nadmoć i da uspostave veću sigurnost u lokalnoj i u trgovini s udaljenim tržištima, ne gubeći pri tom posve interes ni za predmete koji su bili od prvenstvene važnosti nomadima. Kapitalistička društva su pak izgradila nacionalnu privredu i postigla tehnološku prednost koji su im omogućili da proizvode sve veće količine manufakturnih dobara, dok povećanja proizvodnje zemljoradničkih društava ostaju, manje-više, na nivou demografskog rasta u svetu.

Usled nejednake raspodeljenosti političke moći i ekonomskih dobara, društva i privrede postaju – neposredno ili posredno, voljno ili nevoljno – dominantni ili podređeni u svojim međusobnim odnosima.[9] Za jedno politički ili ekonomski dominantno društvo se štaviše kaže i da je imperijalističko. U stvari, međutim, neka zemlja može biti dominantna u jednom političkom ili ekonomskom sektoru, ili u jednom području, a biti potpuno u zasenku u drugim geografskim područjima i u drugim sfera-

8 Joseph A. Schumpeter, "The Sociology of Imperialism", u: *Imperialism, Social Classes: Two Essays by Joseph Schumpeter*, uvodnu studiju napisao Bert Hoselitz, preveo Heinz Norden (New York: Meridian Books, 1955), str. 6, 62–65.

9 François Perroux, "Esquisse d'une théorie de l'économie dominante", *Economie Appliquée*, I, 2–3 (avril–sept. 1948) 243–300. V. i Raymond Aron, "Nations et empires", u: *Dimensions de la conscience historique* (Paris: Plon, 1961) 209. Aronov članak prvi put je objavljen u *Encyclopédie Française*, XI (1957) 11-04-1 do 11-06-8.

ma životnog pregnuća. Ona može dominirati pomoću starih ili novih metoda ili pak pomoću različitih kombinacija jednih i drugih. Izrazita sposobnost gospodarenja na svim područjima uključujući tu i područje ideja, sporo se postiže, a retko je dugog veka. Podobnost za vlast premešta se, u stvari, s jedne etničke i političke grupe na drugu i s nomadskih na zemljoradnička, sa zemljoradničkih na industrijska, društva.

Geografija, demografija i tehnologija

Pošto su bili neko vreme izloženi dominaciji nomada, Rusi su razvili metode dominacije koji su karakteristični za zemljoradnička društva. Njihovi odnosi sa krimskim Tatarima povlačili su ih sve dublje na jug, u *okrainu* ili novu granicu i područje stare metropole (*Малая Русь*). Pobude ovih novih osvajača ponekad su bile nejasne, ali izvestan smisao izranja i iz naizgled besmislenog.

Širenje Rusije na jug predstavljalo je čin modernizacije. Da je Rusija ostala bezvoljno pasivna, da su se njeni boljari i popovi te seljaci zadovoljavali starim teritorijalnim granicama ona ne bi mogla uvećati i poboljšati svoju obradivu zemlju, a nomadi i polunomadi i dalje bi preovlađivali u *okraini*. Tatarski konjanici i pomoćni pešadijski odredi bi verovatno i dalje uzimali svoj uobičajen danak u ruskoj radnoj snazi (robovi) i kapitalu (goveda) – nekoliko hiljada zarobljenika (ne računajući osobe koje su bile prodate u roblje) i desetine hiljada grla stoke svake godine.[10] Ako bi Rusija otkupila zarobljenike koji su pali u tatarske ruke, gubila bi jedno retko dobro: novac. Ako ih ne bi otkupila, gubila bi drugo: radnu snagu. U svakom slučaju, sve do dvadesetih ili tridesetih godina XVII veka Rusija je uvek bila gubitnik kapitala, ne manje retkog dobra.

Kao nomadi i polunomadi, Tatari su morali da se trude da spreče porast stanovništva na svojim stepama. Njihovi pljačkaški pohodi su po pravilu donosili plen, ali čak i da nije bilo pijaca robova oni bi nesumnjivo morali periodično organizovati lov na ljude kako bi održali zadovoljavajući odnos, sa stanovišta nomadâ, između ljudi i stoke, naime gušći raspored stadâ.

Kada gaje pšenicu i druge žitarice ljudi mogu dobiti kaloričnu vrednost koja je trostruko, petostruko ili desetostruko veća od kalorične vrednosti mesa koje se dâ proizvesti kad se ista parcela zemlje ostavi za ispašu stoke.[11] Tako se stanovništvo nekog područja može brzo utrostručiti, pa i deset puta uvećati, prosto prelaskom sa stočarskog na zemljoradničko privređivanje. Poljaci i Rusi u XVI i XVII veku možda su bili nesvesni, ili nisu bili dovoljno svesni, delovanja tog principa. Oni su ipak postupali *kao da* su znali jer njihov cilj bio je kolonizacija. Među njima su stočarske navike bile manje ukorenjene nego među Tatarima, pa su samim time što su nastavili da žive kako su navikli – odnosno time što su bili tradicionalisti – postali nosioci modernizacije o jest preobražaja stočarske i nomadske u zemljoradničku privredu.

Evropa je bila dugo podeljena na četiri koncentrične zone populacione gustine. Godine 1500. gustina u oblasti-jezgru, u koje su tada spadali Italija, Grčka, egejska Makedonija, nekoliko drugih delova Sredozemlja, severna i istočna Francuska, južna

10 A. A. Novoselskij, *Borba moskovskogo gosudarstva s tatarami v pervoj polovine XVII veka* (Moskva: Akademija nauk SSSR – Institut istorii, 1948) 293–307; B. H. Sumner, *Peter the Great and the Ottoman Empire* (Oxford: Basil Blackwell, 1949) 16.

11 Fred Cottrell, *Energy and Society: The Relation between Energy, Social Change, and Economic Development* (New York: McGraw-Hill, 1955) 19–20; Braudel, *Civilisation matérielle*, I, 116.

Engleska, Nizozemska i Rajnska oblast, iznosila je 20 ili više osoba po kvadratnom kilometru. Oko tog jezgra nalazio se jedan veliki prsten unutar koga su bili najveći deo Iberijskog i delovi Balkanskog poluostrva, jugozapadna i središnja Francuska, najveći deo Irske, preostali deo Engleske, možda škotsko gorje te centralna Evropa na istok sve do Mazovije (varšavska oblast), s gustinom od 10 do 20 osoba po kvadratnom kilometru. U južnoj Švedskoj i istočno od Mazovije a severno od linije Halič–Černjigov–Kazan te južno i zapadno od linije Tihvin–Beloozero–Kazan, gustina je padala na 2 do 10 osoba. Severno, južno i istočno od ovog područja smanjivala se na manje od 2 osobe po kvadratnom kilometru i tako se kretala sve do spoljašnih granica persijske i kineske civilizacije, odakle su se ocrtavali novi prstenovi demografske koncentracije, ovog puta sa središtem u Persiji odnosno Kini.[12]

Oko sredine XVI veka gustina stanovništva u podnjeprovskoj Ukrajini je bila približno pet puta manja nego u Maloj Poljskoj i bezmalo deset puta manja nego u Mazoviji. Ali u stogodišnjem razdoblju posle 1570. godine zbog niza ratova, gladnih godina i kuge, kao i bežanja ljudi iz Poljske na istok i iz Moskovske Rusije na jug da bi izbegli sve veću surovost kmetstva u zemljama sa sedelačkom zemljoradnjom, stanovništvo Poljske i Rusije se smanjivalo a stanovništvo Volinije i Ukrajine s desne obale Dnjepra počelo je da raste.[13] U XVIII veku taj je proces zahvatio i Ukrajinu na levoj obali Dnjepra, gde je demografski porast u razdoblju između 1724. i 1795. g., prema zvaničnim statistikama, bio reda veličina 86%. U drugoj polovini istog stoleća Rusija je pristupila realizaciji veoma obimnog programa kolonizacije južne Ukrajine.[14]

Plug je osvojio stepu.[15] Osvojio ju je jer je imao podršku ogromne vojne organizacije. U slučaju ruskog kao i u slučaju austrijskog poljoprivrednog napretka, piše Viljem H. Maknil (William H. McNeill), "vojska je donosila državnu vlast na pusto zemljište pre njegovog naseljavanja dajući tako činovnicima priliku da vrše nadzor nad naseljavanjem novih zemljodelaca i ustanovljuju pravila kojih se ti pioniri manje-više moraju pridržavati." Osim toga "znatan deo novih naseljenika su činila vojna lica, što demobilisani veterani, što kolonisti zaduženi milicijskim dužnostima pa, prema tome, podložni kontroli vojnih a ne civilnih službenika."[16] Ruska vojska je, da bi mogla odbijati i zaustavljati brze upade nomada počevši u sedamdesetim godinama XVI, ali mnogo sistematičnije u toku XVII veka izgradila na svojim južnim granicama niz brižljivo nadziranih odbrambenih mreža koje su se sastojale od novozasađenih šuma i zemljano-palisadnih fortifikacija,[17] oponašajući na taj način šumovitu sredinu severa u stepi.

Druga pomoćna sredstva u osvajanju stepe bili su top i musketa. U prvoj polovini XIV veka izvesni "Boris Romej" bio je došao – izgleda iz Tvera – da lije zvona u Moskvi i Novgorodu, pa su Rusi do kraja tog stoleća možda bili već pravili i topove i crkvena zvona. Ali u drugoj polovini XV veka, Firentinac Rodolfo Fjoraventi morao je Ruse ponovo podučavati umeću livenja topova i izrade časovnika. Ruska metalurška industrija kadra da opslužuje "modernu" ratnu privredu je, međutim, bila još kasnijeg datuma postanja budući da je počela s osnivanjem topolivnica i drugih železara u Tuli, južno od Moskve od strane holandskih, švedskih i drugih stranih zanatlija to-

12 *Ibid*., I, 18–42; Voltaire, "Histoire de l'Empire de Russie sous Pierre le Grand", *Oeuvres historiques*, prir. René Pomeau (Paris: Gallimard, 1957), str. 354–55, 377–78; Jerome Blum, *Lord and Peasant in Russia from the Ninth to the Nineteenth Century* (New York: Atheneum, 1965) 121–22; Traian Stoianovich, *A Study in Balkan Civilization* (New York: Alfred A. Knopf, 1967) 162–64 [= *Balkanska civilizacija*, prevela Ivana Đorđević (Beograd, 1995) 143–45].

13 W. E. D. Allen, *The Ukraine* (Cambridge: Cambridge University Press, 1941) 66–67; Peter I. Lyashchenko, *History of the National Economy of Russia to the 1917 Revolution*, prev. L. M. Herman (New York: Macmillan, 1949) 344–45; Irena Gieysztorowa, "Guerre et régression en Masovie aux XVIe et XVIIe siècles", *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations*, XIII, 4 (oct.–déc. 1958) 651–68.

14 Boris Nolde, *La Formation de l'Empire russe: Etudes, notes et documents*, 2 toma (Paris: Institut d'Etudes Slaves, 1952–1953), II, 140–44, 147–52, 193–95, 229–58; N. D. Polons'ka-Vasylenko, "The Settlement of the Southern Ukraine (1750–1775)", *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States*, IV–V (Summer–Fall 1955) 272–75; V. M. Kabuzan, *Narodonaselenije Rossii v XVIII – pervoj polovine XX v.* (Moskva: Akademija nauk SSSR, 1963) 164; William H. McNeill, *Europe's Steppe Frontier, 1500–1800* (Chicago: University of

Chicago Press, 1964) 191–202.

15 Edward Louis Keenan, Jr., "Muscovy and Kazan: Some Introductory Remarks on the Patterns of Steppe Diplomacy", *Slavic Review*, XXVI, 4 (December 1967) 557.

16 McNeill, *Europe's Steppe Frontier*, 186.

17 Richard Hellie, prir. i prev., *Readings for Introduction to Russian Civilization: Muscovite Society* (Chicago: Syllabus Division of the College of the University of Chicago, 1967) 26.

18 James H. Billington, *The Icon and the Axe: An Interpretive History of Russian Culture* (New York: Alfred A. Knopf, 1966) 140; Bertrand Gille, *Histoire économique et sociale de la Russie du Moyen âge au XXe siècle* (Paris: Payot, 1949) 67–69; Carlo M. Cipolla, *Guns, Sails, and Empires: Technological Innovation and the Early Phases of European Expansion, 1400–1700* (New York: Pantheon Books, 1965) 59–60, 144–45.

19 Gille, *Histoire économique*, 88–90, 96–101; Roger Portal, *L'Oural au XVIIIe siècle: Etude d'histoire économique et sociale* (Paris: Institut d'Etudes Slaves, 1950); Portal, *Les Slaves: Peuples et nations* (Paris: Armand Colin, 1965) 156–59; Arcadius Kahan, "Continuity in Economic Activity and Policy during the Post-Petrine Period in Russia", *Journal of Economic History*, XXV, 1 (March 1965) 72–77.

20 Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", *Journal of Economic History*, XX (June 1960) 254–59 [= *Between East and West. The Balkan and Mediterranean Worlds*, II]; Stoianovich, *A Study in Balkan Civilization*, 87 [= *Balkanska civilizacija*, 82]; Cipolla, *Guns, Sails, and Empires*, 92–99.

21 [Pierre Chevalier], *A Discourse of the Original, Countrey, Manners, Government and Religion of the Cossacks, with Another of the Perecopian Tartars*, [prev. Edward Brown] (London, 1672), predgovor napisao Edward Brown, citirano u Lubomyr Vynar, "The Question of Anglo-Ukrainian Relations in the Middle of the Seventeenth Century", *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States*, VI, 3, 4 (21, 22) (1958) 1411–1418. Poređenja mora i stepe često se prave. Jedno od najzanimljivijih, izvedeno 1918. kaže da je "glavno obeležje" nomadskih društava u evroazijskoj stepi njihova "otvorenost za saobraćaj" – nepostojanje bilo kakvih prepreka i postojanje puteva kojima se lako kreće u svim pravcima – koja ljude koji su se opredelili za život u njima drži u stanju neprekidnog tumaranja; a to tumaranje, kad jednom pređe u naviku, pomaže pak da zemlja ostane otvorena tako što obeshrabruje naseljavanje i obrađivanje koji su veća prepreka nomadskom načinu života od bilo kakve fizičke barijere. "Vladanje tom zemljom otvorene stepe je u izvesnom pogledu sličnije pomorskoj vlasti nego vlasti na kopnu. Kao i vlast nad morem i ona je u krajnjoj liniji nedeljiva. Za nomadovu letnju i zimsku ispašu potrebno je celo prostranstvo stepe od severa do juga, a pošto se njegova stada i porodica povećavaju on mora da dođe u sukob sa svojim susedima na istoku i zapadu, zato što u stepskom stočarstvu praktično nema mogućnosti intenzivnog iskorišćavanja. Do tih sukoba dolazi s vremena na vreme, pa slabije pleme ili biva sasvim istisnuto sa stepe ili desetkovano i uključeno u osvajačevu zajednicu. A osvajač stepe kao i gospodar mora može delovati kako mu volja na bilo kojoj od njenih obala, jer kretanje preko stepe iziskuje samo utrošak vremena a ne i savladavanje prepreka." Gorenavedeni članak sadrži i fino razlikovanje između kozakâ – "žitelja granice između stepe i šume" – i nomadâ: "Jedinica nomadskog plemena je *kibitka* ili pusteni* šator, kozačka jedinica je *stanica* ili selo ograđeno palisadama, a niz tih utvrđenih stanica čini kozačku 'vojsku'. *Stanice* se obično nalaze duž obala kakve reke, jer kozaci su ljudi reka još od danâ kada su izašli iz ruskih šuma. A reke što od šuma teku preko stepe do Crnog mora, pod pravim uglom na pravac nomadske najezde, prirodne su linije odbrane." Vidi nepotpisani članak, "Russia, Germany, and Asia", *Round Table: A Quarterly Review of the Politics of the British Empire*, VIII (June 1918), str. 528, 539, 540.

* Pûst, pûstina, *feltrum* – tkanina načinjena od neopredene vune koja se polivala toplom vodom i sabijala rukama, nogama, u kasnijoj fazi i pomoćnim sredstvima. Na taj način dobijala se meka tkanina debela više centimetara koja je bila dobar izolator vlage i koja se mogla lako "zakrpiti" dodavanjem novog komada na isti način obrađene vune. (Prim. ur.)

22 Cipolla, *Guns, Sails, and Empires*, 100–103, 145, 160–62; Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, drugo, revidirano i prošireno izdanje u 2 toma (Paris: Armand Colin, 1966), II, 282–84, 392–98; T. Stoianovich, "L'Économie balkanique aux XVIIe et XVIIIe siècles", neobjavljena doktorska teza, Univerzitet u Parizu, 1952, 139–51.

23 Karl Marx, "The Background of the Dispute (1853–1854)", u: *The Russian Menace to Europe by Karl Marx and Friedrich Engels: A Collection of Articles, Speeches, Letters, and News Dispatches*, izbor izvršili i priredili Paul W. Blackstock i Bert F. Hoselitz (Glencoe, Ill.: The Free Press, 1952), str. 141, članak prvi put objavljen u njujorškom listu *Tribune* od 14. juna 1853.

24 Montesquieu, *L'Esprit des lois*, 2 toma (Paris: Garnier frères, 1922), I, knj. 9, glava 6, i knj. 10, glava 9.

25 Jacob Friedrich von Bielfeld, *Institutions politiques*, 2 toma (La Haye: P. Gosse, 1760), II, glava 4, odeljak 20, str. 89.

kom dvadesetih godina XVII veka i kasnije.[18] Nakon što je Petar Veliki konsolidovao i dalje razvio metalursku industriju,[19] Rusija je najzad bila u položaju da se meri s osmanskom tehnologijom, koja je stagnirala tokom XVII a nazadovala ili tek neznatno napredovala tokom većeg dela XVIII veka.[20]

Geografija stepe – "tih pustih ravnica koje toliko liče na more da bi mornarski kompas mogao biti koristan kao i na moru"[21] – manje-više je nalagala da ravnica podlegne onoj susednoj sili koja dokaže svoju demografsku i tehnološku nadmoć. Kozačkoj pretnji tatarskoj i osmanskoj sili je nedostajala osnova u modernoj tehnologiji, ali su kozaci i njihove moru slične stepe povlačili Rusiju sve južnije u Ukrajinu i prema moru. Brzim delovanjem svoje pokretne poljske i brodske artiljerije, te zahvaljujući svojoj skromnoj, ali ipak stvarnoj tehnološkoj nadmoći na drugim poljima Rusi su u toku druge polovine XVIII veka odneli prevagu nad osmanskom konjicom i mornaricom.[22]

Granice univerzalne monarhije

Od vremena vladavine Petra Velikog do 1853. godine, prema Karlu Marksu granice Rusije su pomerene hiljadu milja u pravcu Persije, sedamsto milja u pravcu Berlina, Drezdena i Beča, te šestotrideset milja u pravcu Štokholma, a samo (ovo "a samo" moje je mišljenje) petsto milja prema Carigradu i Balkanu.[23] Prepreke ruskom širenju jugozapadno od stepa bile su teže savladive od brana uvećanju u drugim pravcima.

U Evropi ili području zapadno od skitijskih stepa, Rusija je naišla na silu koja je imala neprijateljski odnos prema principu univerzalne monarhije kao takvom, naime na snažnu tradiciju suprotstavljanja teritorijalnoj veličini i vlasti bez granica. Politička nauka u XVIII veku pothranjivala je snagu te tradicije. U svom *Duhu zakonâ* (De l'Esprit de lois, 1748) na primer, Monteskje (Montesquieu) je iznosio postavku da država treba da bude "osrednje" veličine i da treba da se drži "[teritorijalnih] granica koje su prirodne za njen oblik vladavine" kao i da zadrži zakone, običaje, sudske ustanove i povlastice oblasti i naroda koje osvoji.[24] U svojim *Političkim ustanovama* (Institutions politiques, 1760) baron Jakob Fridrih fon Bilfeld (Jacob Friedrich von Bielfeld), izdanak jedne hamburške trgovačke porodice i član Krunskog saveta Fridriha Velikog, došao je do sličnog zaključka. Ambicije kraljeva i ministara treba da budu "srazmerne njihovim državama i njihovom položaju". Razboritost nalaže da politički sistem Francuske sebe tako ograniči da "od mora, Alpa, Pirineja i Rajne načini granice svojih država…" Ako, pak, on "stremi univerzalnoj monarhiji, ako se upusti u osvajanja širom Evrope, postaje ogavan, za osudu, opasan, zanesenjački. Isto važi i za druge sile."[25] Najzad, Žan Žak Ruso (Jean-Jacque Rousseau), za koga se obično smatra da je bio zagovornik male države, ali koji je zapravo tvrdio da nema posve zadovoljavajućeg načina da se odredi najprikladnija veličina države, bio je uveren da su neke države u Evropi prevelike da bi se njima valjano upravljalo a druge premale da bi mogle očuvati svoju nezavisnost.[26]

26 C. E. Vaughan, *The Political Writings of Jean Jacques Rousseau* (*Edited from the Original Manuscripts and Authentic Editions*), 2 toma (Cambridge, 1915), I, 100, 297, 321.

Monteskjeov *Duh zakonâ je* verovatno imao izvesnog uticaja na to što se zvanična Rusija, koja je žarko želela da postane sastavni deo prestižne evropske civilizacije, uverila u valjanost politike ravnoteže snaga i njene neposredne posledice, podele teritorija i sfera uticaja. U svakom slučaju, takva je bila politika koju je Rusija pod Katarinom vodila u odnosu na Poljsku, a takva je bila i politika "Velikog plana" koju je nastojala da primeni na Osmansko carstvo.

Sl. 2. Jedan raniji (pre ruskog) plan podele: Nemačko (Sveto Rimsko) carstvo, Poljska i Venecija gramzivo komadaju turski polumesec (*Croissant*). Izvor: Albert Vandal, *L'Odyssée d'un ambassadeur: les voyages du Marquis de Nointel* (*1670–1680*). (Paris: Plon-Nourrit et Cie, 1900).

"Veliki plan" je tražio da se Balkan podeli na jednu dakijsku državu pod kontrolom Rusije na severoistoku, austrijsku zonu u zapadnom i severnom delu centralnog Balkana, te jednu grčku ili neovizantijsku državu u centralnom i istočnom delu Balkana s prestonicom u Carigradu. Predviđao je i jednu zonu za pomorske sile, naročito Francusku i Britaniju, u Sredozemlju. Sporazum koji je Rusija 1782. g. sklopila sa Austrijom u cilju implementacije dela ovog plana je neočekivano pretrpeo neuspeh, ali Rusija nije nikad sasvim odbacila osnovnu zamisao o rastavljanju Balkana i drugih segmenata ogromnog Osmanskog carstva na nekoliko međusobno različitih sfera uticaja i dominacije.

Ова политика, у француској историографији називана *le système copartageant*, се заснивала на премиси да нове територијалне тековине великих европских сила треба да буду једнаке. Прерасподелу територија стога би требало вршити само на основу брижљивог разматрања комparативне плодности тла, квалитета и бројности становништва сваке територије те политичке вредности њиховог положаја. У свему је томе несумњиво било казуистике, али је *le système copartageant* осигурао одржање какве-такве равнотеже у Европи, па је спречио да се афирмише универзална монархија. Политика равнотеже снага привремено је осporена тек у време Француске револуције и Континенталног система, а чак је и Наполеон морао да се у својим односима с Русијом неколико година држи курса уticајних сфера.[27]

Популациони раст, пољопривредни развој и унапређења војне технологије омогућили су Русији да запоседне велики део степе, наиме равница на изvesној удаљености од Аустрије. Али скуп нових друштвених, менталних и географских структура је онда омео даље руско ширење на запад.

Једна од тих препрека, као што смо видели, била је суштинска одбојност Европе према идеји универзалне монархије, која се може корисно сматрати за азијски принцип и институцију пренесен у Средоземље а потом и Европу. Али Европи – а она укључује Балкан – је било теško да се прилагоди том принципу јер су се географија и историја биле удружиле да од Европе начине земљу многострукih слобода, слободних зона и аутономија – сеоских, градских и територијалних.[28]

Кад је доспела до Црног мора и подунавских кнежевина, Русија је најзад досегла једно подручје коме је била мање потребна колонизација. Даље препреке руском ширењу представљале су планина и шума; оне су биле преимућство за балканске народе баш као што су руске шуме биле од добробити Русима. Границе је постављала и чињеница да је Русија сада у Европи била у непосредном физичком додиру с два друга царства или велике полиетничке државе, хабзбуршким и османским, као и постојање средњовековне западноевропске традиције колонијализма у источном Средоземљу и перифернim деловима Балкана.[29] Када су колонизаторска Ђенова и Венеција изгубиле сјај као доминантни политички entiteti, друге су европске државе – Француска, Енглеска, Холандија, Аустрија, Белгија, Италија и Немачка – истакле свој интерес за то подручје.

Према универзалној монархији су биле подједнако одбојне силе које су гајиле национализам као и силе опредељене за европеизацију. Много пре него што је Русија, пред крај XVIII века изтурила своју границу до Балкана, житељи Полуострва – како хришћани тако и муслимани, мада на различите начине и с различитим циљевима на уму – били су уобичајили да пружају отпор све неделотворнијем османском командном систему и тако се свесно или и не знајући кретали према поновном културном укључењу Балкана у Европу. Дални корак у том правцу, и то можда најзначајниji корак, представљало је потврђивање принципа аутономије путем стварања нових балканских држава и ширења револуционарног принципа националности.

27 Albert Sorel, *L'Europe et la Révolution française*, I. *Les Moeurs politiques et les traditions* (Paris: Plon, [1885]) 30–33; L[efter] S. Stavrianos, *The Balkans since 1453* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1958) 193 [= *Balkan posle 1453*, preveo Veselin Kostić (Beograd: Equilibrium, 2005) 184–85]. За систематско разматрање теорије и праксе равнотеже снага у раздобљу од 1600. до 1800. г., v. Edward Vose Gulick, *Europe's Classical Balance of Power: A Case History of the Theory and Practice of One of the Great Concepts of European Statecraft* (Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 1955; броширано издање, New York: W. W. Norton, 1967).

28 О слободи и колективним слободама у европској историји, v. u S. Baille, F. Braudel i R. Philippe, *Le Monde actuel: histoire et civilisations* (Paris: Librairie Classique Eugène Belin, 1963), str. 333–41.

29 Charles Verlinden, "Les origines coloniales de la civilisation atlantique: antécédents et types de structure", *Cahiers d'histoire mondiale / Journal of World History / Cuadernos de Historia Mundial*, I, 2 (octobre 1953) 381, 384.

Zemlje mira i zemlje rata

Pre pobede nacionalizma, odnose između država i naroda su određivala, a ponekad se činilo i da njima vladaju, religijska shvatanja. Ne samo teritorijalno manje značajne vere, nego i tako velike ekumenske religije kao što su budizam, islam i hrišćanstvo u nekim periodima svoje istorije delovali su uskraćujući pravo pripadnicima svoje kulture da zalaze ili prebivaju u područjima drugačijih religijskih verovanja.[30] Odražavajući sličan nazor, tvrdi Žak Le Gof (Jacques Le Goff), srednjovekovno hrišćanstvo je sledilo politiku "religioznog rasizma" i isključivanja.[31] Postupati drugačije bilo je isto kao pomiriti se sa zarazom, i možda jednako uznemirujućem priznanju da je istina, u suštini, relativna.

U sunitskom islamu pravila se osobena razlika između "zemlje mira" ili pravovernog muslimanskog sveta i "zemlje rata". "Zemlja rata" obuhvatala je narode sveta čiju su veru pravoverni muslimani morali smatrati manje vrednom. Dužnost dobrih muslimana je bila da, kad god je to moguće, proširuju granice "zemlje mira" a umanjuju područja "zemlje rata".[32] Glavno sredstvo postizanja tog cilja bio je *džihad* ili muslimanska varijanta krstaškog rata.

Osvajanje nije, međutim, bilo uvek izvodljivo a "zemlja rata" je ponekad imala dobra za kojima je vladala potražnja u "zemlji mira". Stoga je uveden običaj da se stranim trgovcima ili bar najuglednijim među njima, daju posebne privilegije, jer bilo je poželjnije da se kaljanju izlažu stranci nego da se takvoj sudbini prepuštaju istovernici.

Ugledni strani trgovci prihvatani su u Moskovskoj Rusiji kao "gosti" kneza. Ali na "goste" ili neznane putnike i lutalice tradicionalno se gledalo kao na bogove, svece ili demone: moćne tvorce dobra ili zla. Kao takvi, oni su bili u isto vreme poštovani i od njih se strahovalo[33] pa se i prema kneževim "gostima" odnosilo na sličan način. U normalnim vremenima privilegovani, "gosti" su, u stvari, u razdobljima rata između zemlje domaćina i njihove zemlje ili u vreme društvenih sukoba u zemlji domaćinu bili žrtveni jarci i mete prezrenja i odmazde.[34] Slični su bili i stavovi prema diplomatskim izaslanicima i misionarima.

Institucija trgovca i stranog gosta dobila je nešto drugačiji vid u Osmanskom carstvu, gde se osećala još veća potreba za stranim trgovcima. Da bi obezbedila njihovo trajno prisustvo osmanska vlada uvela je praksu dodeljivanja *kapitulacija,* ili povelja o povlasticama, jednoj pa drugoj stranoj sili, na osnovu kojih su trgovci i drugi posetioci državljani tih zemalja dobijali nešto što je u stvari bilo ravno pravu ekstrateritorijalnosti.

Prvi ugovor o kapitulacijama u pravom smislu reči zaključili su, 1535. g., veliki vezir Sulejmana Veličanstvenog, Ibrahim, i izaslanik Fransoe I u Carigradu, vitez reda Svetog Jovana Jerusalimskog opat Žan de la Forest. Među brojnim jemstvima koja su tim sporazumom pružena francuskim državljanima, piše jedan moderni naučnik, bili su "sloboda trgovine, oslobođenje od vanrednih dažbina, imunitet u odnosu na osmanske zakone, oslobađanje iz zatvora ili ropstva, pravo na ispovedanje svoje vere te zaštita svetih mesta u Palestini".[35] Kasnije kapitulacije su bile još obuhvatni-

30 Arnold van Gennep, *The Rites of Passage*, prev. Monika B. Vizedom i Gabrielle L. Caffee (London: Routledge and Kegan Paul, 1960) 15–16.

31 Jacques Le Goff, *La Civilisation de l'Occident médiéval* (Paris: Arthaud, 1964) 195–96.

32 Albert Howe Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*. Harvard Historical Studies, XVIII (Cambridge, Mass.: Harvard University, 1913) 29.

33 Veselin Čajkanović, "Gostoprimstvo i teofanija", u: *Studije iz religije i folklora*. Srpski etnografski zbornik, XXXI, Život i običaji narodni, knj. 13 (Beograd, 1924) 1–24, 169–71; Norman Cohn, *The Pursuit of the Millennium* (London: Secker and Warburg, 1957) 164.

34 P. B. Struve, *Socijalnaja i ekonomičeskaja istorija Rossii s drevnejših vremen do našego, v svjazi s razvitijem russkoj kulturi i rostom rossijskoj gosudarstvennosti* (Pariz, [bez oznake izdavača] 1952) 89–90.

35 Clarence Dana Rouillard, *The Turk in French History, Thought, and Literature (1520–1660)*. Etudes de Littérature Etrangère et Comparée, 13 (Paris: Boivin, uvodna reč datirana 1938 [objavljeno 1940?]), str. 112–13.

je, a onim iz 1604. g. ne samo da su proširene povlastice francuskih trgovaca, a njihova trgovina još više obezbeđena, nego je i prvi put pomenuta zaštita hrišćanskih hodočasnika u Svetu zemlju i sveštenika i crkava na svim osmanskim teritorijama.[36] Slične pogodnosti stekle su i druge evropske sile, naročito tokom XVII i XVIII veka.

Rusija, međutim, nije uključena u sistem kapitulacija sve dok nije pokazala da je i velika evropska sila i da može da ugrozi Osmansko carstvo na moru. Trgovinski sporazumi između ove dve države postojali su od druge polovine XV veka, ali sve do ugovora u Kučuk Kajnardži od 10/21. jula 1774, kojim je okončan rusko-turski rat od 1768. do 1774, Rusiji nije bilo dato pravo ekstrateritorijalnosti. Osmanska vlada se tim sporazumom obavezala da "stalno pruža zaštitu hrišćanskoj veri i njenim crkvama". Isto tako, garantovala je pravo ruskim državljanima da nesmetano trguju u osmanskim zemljama bilo na kopnu bilo na moru, da ulaze u sve luke uključujući tu i Carigrad, i da sidre brodove uz sve obale, da slobodno plove čak i Dunavom te da imaju pristup iz Crnog mora u Egejsko more i iz Egejskog u Crno, povlasticu koja je stranim silama uskraćivana još od devedesetih godina XVI veka.[37] Dve zemlje su se sporazumele i da između sebe primenjuju načelo "najpovlašćenije nacije", pa je Rusija imala da izvuče i pogodnosti iz kapitulacija koje su Turci dali Francuskoj i Britaniji čiji su državljani plaćali samo niske carinske i uvozno-izvozne dažbine tražene od pripadnika najpovlašćenijih nacija.

Turci se nisu u svemu pridržavali sporazuma, ali je rusko-turski trgovinski ugovor od 10/21. juna 1783. dao ruskim državljanima pravo da učestvuju u trgovini po celom Osmanskom carstvu, odevaju se kao u svojoj zemlji i da bez vremenskog ograničenja borave na osmanskim teritorijama pod zaštitom Rusije. Dajući dozvolu ruskim trgovcima da prodaju robu bilo kom osmanskom kupcu, taj sporazum je lišio osmanske državljane monopolskih prava na kupovinu izvesnih sirovina. Dozvolivši da Rusi kupuju pirinač, kafu, maslinovo ulje i svilu bilo gde u Osmanskom carstvu izuzev u Carigradu, te da izvoze žito iz neosmanskih zemalja kroz Moreuze, on je podrio monopolska prava Carigrada na proizvode crnomorske oblasti i suzio prava prestonice na poseban pristup proizvodima egejskog područja. Taj sporazum je, štaviše, snizio osmanske uvozne i izvozne dažbine na 3% *ad valorem* i oslobodio Ruse obaveze plaćanja dažbina u tranzitu i vanrednih uvoznih i izvoznih taksa i akciza. Slična prava data su između 1784. i 1806. g. i Austriji, Ujedinjenom Kraljevstvu, Francuskoj i Pruskoj.[38]

Svrha kapitulacija sa osmanskog stanovišta bila je da se osmanskim državljanima omogući da dođu do onih dobara koja žele, da unosno prodaju dobra koja se traže u Evropi, a da pri tom lukavo izbegnu loš uticaj na svoju veru. Posmatrana sa opšte osmanske i muslimanske kulturne pozicije, politika ekstrateritorijalnosti je tako predstavljala podesno rešenje. Međutim, u osamnaestom i devetnaestom veku evropske sile su iskoristile svoja prava iz kapitulacija za to da osujete razvoj osmanskih manufaktura,[39] a u devetnaestom veku one su podvrgle balkanske države naslednice uslovima sličnim kapitulacionim u nastojanju da Balkan sačuvaju kao rezervoar sirovina.

36 *Ibid*., 140.

37 Nicéphore Moschopoulos, *La Terre Sainte: Essai sur l'histoire politique et diplomatique des lieux saints de la Chrétienté* (Athènes, [bez oznake izdavača] 1956) 203; Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", 240 [= *Between East and West. The Balkan and Mediterranean Worlds,* II].

38 *Ibid*., 288; Gabriel Noradounghian, prir., *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, 4 toma (Paris, 1897–1903) 324–52; George Young, *Corps de droit ottoman*, 7 tomova (Oxford: Clarendon Press, 1905–1906), III, 68; [Antoine-Ignace] Anthoine, baron de Saint-Joseph, *Essai historique sur le commerce et la navigation de la Mer Noire*, drugo, revidirano izdanje (Paris: Veuve Agasse, 1820) 156–57.

39 Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", str. 254–60 [= *Between East and West. The Balkan and Mediterranean Worlds,* II]. Za podrobnije razmatranje nepovoljnih posledica "kapitulacionog" režima na osmanske manufakture i osmansku privredu uopšte, v. Osman Nebioglu, *Die Auswirkungen der Kapitulationen auf die türkische Wirtschaft*. Probleme der Wirtschaft – Schriften des Instituts für Weltwirtschaft an der Universität Kiel, 68 (Jena: Gustav Fischer, 1941).

Rusija je nastojala da se koristi klauzulom o religiji iz Kučuk-Kajnardžijskog ugovora za to da se uzdigne do položaja pokrovitelja ili staratelja ne samo pravoslavnog nego i celokupnog hrišćanskog življa u Osmanskom carstvu. Donekle u nadi da će ostvariti taj cilj ona je počela da preispituje poželjnost politike podele. U svakom slučaju, malo pre nego što su do Petrograda dospele vesti o Jedrenskom sporazumu jedan poseban tajni odbor za turske poslove – sastavljen od članova Carskog veća – dao je svoje mišljenje caru Nikolaju da bi Rusiji možda išlo u prilog da čuva celovitost oslabljenog Osmanskog carstva.[40] Rusija je još odlučnije bila protiv podele u ranim tridesetim godinama XIX veka, kada se činilo da korist od toga može imati samo jedna velika sila (Francuska) i da na osmanskim ruševinama može iznići moćna nova država (Egipat) i dinastija (Mehmed Alijina). Nesposobne da se dogovore o podeli posrćuće osmanske države na zasebne sfere uticaja, evropske sile su na kraju eksperimentisale s njenim pretvaranjem u zajednički protektorat.

Metodi kojima je Rusija nastojala da dominira na Balkanu i u istočnom Sredozemlju u ponečemu su odudarali od metoda drugih evropskih sila. Tu razliku delimično objašnjavaju verski, etnički i geografski činioci. Još važniji uticaj na to što je Rusija pošla sasvim posebnim putem u odnosima s tim područjem su imale njena tehnološka i ekonomska struktura i način na koji su ove bile upletene u složenu mrežu evropske, balkanske i svetske privrede kao i u celokupne kulture zapadne Evrope i balkanskih i sredozemnih naroda.

Savremeni proizvodni odnosi

Ruska trgovina krznima u zapadnoj i srednjoj Evropi je počela da opada pre kraja XVII veka.[41] U Osmanskom carstvu, s druge strane, kaputi sa postavom od krzna i dalje su bili visoko cenjeni kao simbol bogatstva i društvenog ugleda[42] pa su krzna ostala glavni ruski izvozni artikal u to područje do duboko u XVIII vek. Međutim, tu robu osmanskim potrošačima obično nisu donosili Rusi nego carigradski Grci i Jevreji, ili Grci i Vlasi iz Epira, Tesalije i Makedonije. Iz južnih i istočnih predela Balkana krznarski trgovci su putovali do Galca, Jašija, Hotina ili Kamenjeca, Vasilkova, Kijeva i Nježina, a u Hotinu su im se često pridruživali trgovci iz srednje Evrope. U Nježinu su se s južnoevropskim i srednjoevropskim trgovcima sastajali ruski trgovci i prodavali svoja skupocena krzna za ugarske zlatnike ili drugu čvrstu valutu koju su dve druge grupe imale. Otkako su počeli ponovo dolaziti u Hotin, srednjoevropski trgovci – koji sada više nisu mogli računati s velikom evropskom potražnjom za ruskim krznima kao pre 1650. ili 1700 – često su ustupali svoja krzna grčkim i vlaškim trgovcima u zamenu za svilene pojaseve, vezove, tkanine, pamučne prostirke, crveno bojen pamučni konac, tamjan i druge osmanske artikle koji su se tražili u Nemačkoj, Poljskoj i Ugarskoj.[43] Godine 1776. pak, samo dve godine posle Kučuk-Kajnardže, jedan francuski konzularni službenik je ostavio zapis o tome da su u Nauplion, preko Carigrada, s "30 *bourses de pelleteries*" stigla dva "ruska trgovca" čiji je cilj izgleda bio da kupe morejsku svilu.[44]

40 Robert J. Kerner, "Russia's New Policy in the Near East after the Peace of Adrianople; Including the Text of the Protocol of 16 September 1829", *Cambridge Historical Journal*, V, 3 (1937) 280–90.

41 B. H. Sumner, *A Short History of Russia*, revidirano izdanje (New York: Harcourt, Brace and World, 1949) 24–35.

42 G[uillaume] A[ntoine] Olivier, *Voyage dans l'Empire othoman, l'Egypte et la Perse, fait par ordre du gouvernement, pendant les six premières années de la République*, I (Paris: chez H. Agasse, an IX) 233–34.

43 Archives Nationales (Paris), Fonds des Archives Etrangères (dalje, AN, AE), B^{III} 239, beleška o osmanskoj trgovini s Rusijom, oko 1751–1753.

44 AN, AE, B^{I} 905, pismo Amoreuxa od 23. jula 1776.

45 Nicolas G. Svoronos, *Le Commerce de Salonique au XVIIIe siècle* (Paris: Presses Universitaires de France, 1956) 209, 239.

46 Sumner, *Peter the Great and the Ottoman Empire*, 17–25.

47 Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", 273–76 [= *Between East and West. The Balkan and Mediterranean Worlds*, II].

48 N. S. Deržavin, "Russkij absoljutizm i južnoe slavjanstvo", *Izvestija Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta*, I (1928) 66.

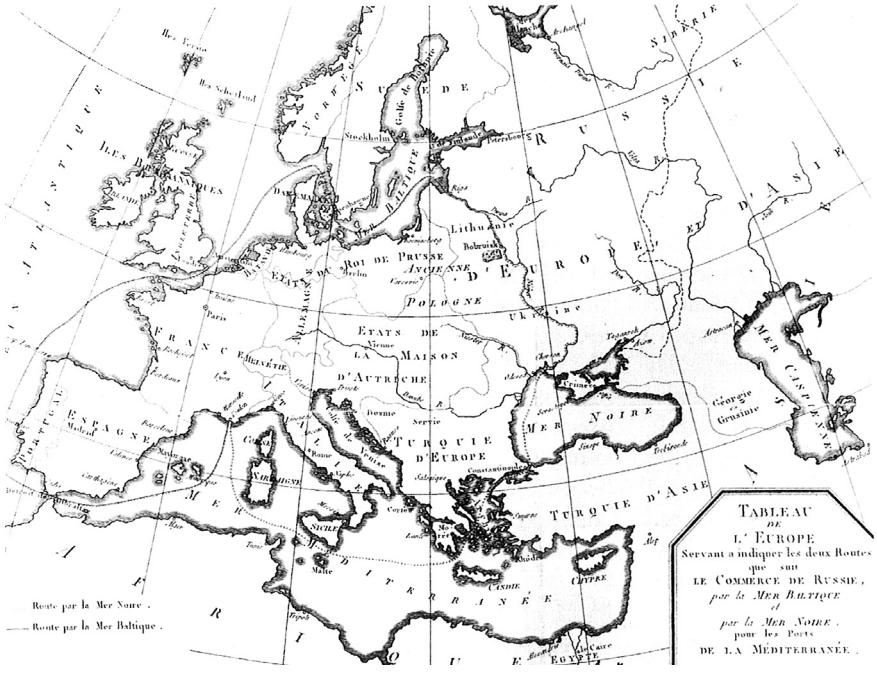

Sl. 3. Sredozemno more i Baltičko more: dve glavne trase ruske pomorske trgovine. Izvor: [Antoine-Ignace Anthoine, baron de Saint-Joseph], *Essai historique sur le commerce et la navigation de la Mer-Noire, ou voyage et entreprises pour établir des rapports commerciaux et maritimes entre les ports de la Mer-Noire et ceux de la Méditerranée* (Paris: chez H. Agasse, an XIII/1805).

Potražnja ruskih krzana ostala je u Osmanskom carstvu na visokom nivou tokom većeg dela druge polovine XVIII veka,[45] ali je jedan drugi ruski izvozni proizvod, naime žito, stekao u egejskoj oblasti nadmoć kakvu čak ni krzna nisu nikad imala. Ta dva proizvoda, ili strukture čiji su oni bili sastavni delovi, usmeravali su rusku politiku mnogo više prema grčkom nego prema južnoslovenskom svetu.

Istina je da je Petar Veliki vrlo rado uzimao u službu prekaljene južnoslovenske i italijanske mornare s Jadrana kad je ulagao napore da izgradi azovsku flotu. On je želeo da uposli i grčke mornare,[46] ali naglasak u to vreme nije mogao biti na Grcima s obzirom da je njihova trgovačka flota obnovljena tek sredinom XVIII veka.[47] S druge strane, on je stupio u diplomatske veze ne samo s obližnjim Rumunima nego i s udaljenijim Južnim Slovenima, naročito s Crnom Gorom; a dubrovački pesnici su se međusobno nadmetali u sastavljanju hvalospeva u njegovu čast.[48]

Pod Katarinom II metodi su se izmenili iako su možda ciljevi ostali isti. Jedan od razloga za tu promenu je bilo to što se u Crnoj Gori pojavio neki tajanstveni harizmatični stranac, svima poznat kao Šćepan Mali, koji je uspeo da se nametne za vladara lakovernom narodu te zemlje. Kada se proneo glas da je on možda Petar III car Rusije, muž kojega je Katarina žrtvovala u vreme zavere boljara, ona je pokušala da

ukloni tog samozvanca. U tom poduhvatu nije uspela, što je u njoj možda izazvalo nepoverenje prema Južnim Slovenima.

Međutim, od mnogo bitnijeg značaja u oblikovanju ruske politike je bilo to što Rusija skoro da nije imala ekonomske veze s Južnim Slovenima[49] dok je trgovina s Grcima imala za sobom dugu istoriju. Štaviše, zahvaljujući stvaranju grčke trgovačke mornarice kao i ruskoj okupaciji, kolonizaciji i poljoprivrednom razvoju Ukrajine rusko-grčki trgovinski odnosi uskoro su dostigli nivo koji nikada pre nisu imali.

Delimično pod uticajem ekonomske strukture, delimično zbog opšte rastuće "gladi za svetom", a delimično i oponašajući zapadnu i srednju Evropu, petrogradska elita pretvorila je drugu polovinu XVIII veka u razdoblje "grekomanije". Njen filhelenizam i kult antike ispoljili su se u vidu sve većeg interesovanja za klasičnu grčku književnost, prihvatanja ženske mode zvane *grečanka*, osnivanja "grčkih kadetskih odreda" i krštavanja brojnih novih gradova na pripojenim teritorijama na jugu grčkim imenima.[50] Još jedan izraz ove grčke perspektive bio je Katarinin projekat novogrčke države.

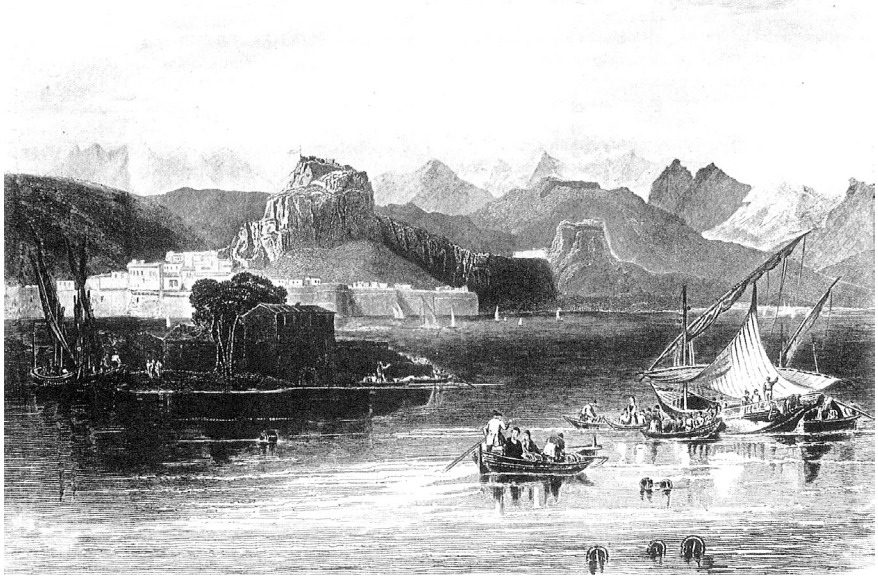

Sl. 4. Krf, početak devetnaestog veka. Izvor: [François-René], vicomte de Chateaubriand, *Itinéraire de Paris à Jérusalem, suivi des voyages en Amérique, en France, en Italie*, 2 toma (Paris: P.-H. Krabbe, 1853), tom I.

Privredne veze između južnih područja Rusije i Grka postojano su jačane u polustoletnom razdoblju između 1770. i 1820. Tako je godine 1785. uvoz vina iz grčkog ili egejskog arhipelaga u rusku luku Herson dostigao vrednost od 3.926.800 pijastera ili 90% vrednosti ukupnog uvoza Hersona.[51] Grčki izvoz vina u Rusiju izgleda da je bio počeo pre uspostavljanja ruske vlasti i trgovine na Crnom moru, ali sve govori da je

49 Sergej Konstantinovič Bogojavlenskij, "Svjazi meždu russkimi i serbami v XVII–XVIII vv.", u: *Slavjanskij sbornik* ([Moskva:] Gosudarstvennoe izdatelstvo političeskoj literaturi, 1947), str. 260–61. O delovanju i ulozi Šćepana Malog v. u Michael Boro Petrovich, "Catherine II and a False Peter III in Montenegro", *American Slavic and East European Review*, XIV (1955) 169–94, i mom radu u ovom tomu o južnoslovenskim milenarističkim strukturama u XVII i XVIII veku.

50 Deržavin, "Russkij absoljutizm", 79–81.

51 AN, Fonds de la Marine (dalje, MAR), B^7 453, De la Colinière, beleška o trgovini u Hersonu u 1785. godini.

on dobio veći značaj posle rusko-turskog rata 1768–1774. i sporazuma u Kučuk-Kajnardži. U vreme Napoleonovih ratova veći deo viškova proizvedenog vina iz grčkog arhipelaga, naročito s ostrva kao što su Samos, Rodos, Naksos, Santorin, Tinos i Siros odlazio je u luke južne Rusije.[52]

Od 700.000 rubalja vrednosti robe koja je izvezena iz Hersona u 1785. procenjuje se da je 200.000 rubalja davalo žito,[53] koje je možda dobrim delom dolazilo s područja pod poljskom vlašću.[54] Nakon što su zaposednute stepe i donekle suzbijene nomadske navike više je ukrajinskog žita postalo raspoloživo za izvoz, a glavno tržište za ruske žitarice postao je upravo Arhipelag, koji je podmirivao glavne uvozne potrebe južnih ruskih teritorija. Posle 1783. g., u stvari, crnomorsko područje Rusije i egejska ostrva su postali privredno komplementarna područja.

Mnoga od grčkih ostrva, naročito ona manja, morala su svake godine da uvoze dve trećine potrebnih žitarica.[55] Ali u toku druge polovine XVIII veka, a naročito posle rusko-turskog rata 1768–1774. kad su Grci i pravoslavni Albanci s Peloponeza i iz kontinentalne Grčke prebegli na ostrva da bi se sklonili od napada muslimanskih Albanaca, stanovništvo ostrva – a time i potrebe za žitaricama – znatno je poraslo.[56] Do tog demografskog porasta moglo je doći samo iz dva razloga. Kada je jednom Turska u potpunosti, i formalno, priznala Rusiji pravo da šalje trgovačke brodove kroz Dardanele, 1783,[57] Rusi i Ukrajinci su najzad bili u poziciji da prodaju svoje žito na egejskom tržištu. Drugo, Rusi su mogli podstaći egejski demografski rast time što su osiguravali grčkoj ili grčko-albanskoj trgovačkoj mornarici u nastajanju obilje tovara, što su dopuštali da grčki trgovački brodovi ističu rusku zastavu e što su dozvoljavali da njihova trgovačka flota upošljava Grke kao članove posada.[58]

Rusko-turski ratovi iz druge polovine XVIII i prvih decenija XIX veka bili su delimično i posledica ambicije Rusije da izvozi deo svog proizvedenog žita i van zapadnih granica crnomorskog područja, u oblasti gde je redovno važila viša cena, i želje mnogih turskih a možda i nekih drugih žitelja Carigrada da sačuvaju svoje staro pravo preče kupovine žitarica i drugih prehrambenih namirnica iz crnomorske oblasti. Sve osmanske vlade živele su u strahu od gradskih nemira i buna zbog visokih cena i nestašice hrane. One su stoga morale da nastoje da oslabe ili poništе one odredbe ugovora koje su ruske trgovačke brodove ovlašćivale da prolaze turskim Moreuzima u oba smera. Otuda je rat protiv Rusije mogao imati podršku među malim ljudima islamske vere u osmanskoj prestonici, koji su podjednako nerado kao i njihova vlada gledali kako brodovi nakrcani žitom plove kraj Carigrada u Egejsko more. Turski ratovi protiv Rusije mogli su se lako kamuflirati u otpor visokim troškovima života.[59]

Međutim, pod pretnjom francuskog političkog i ekonomskog jačanja u istočnom Sredozemlju Rusija i Turska su 20. avgusta 1798. potpisale jednu konvenciju kojom je ruskoj floti od 13 brodova dopušten prolaz Bosforom i Dardanelima da bi se pridružila Turcima u zajedničkoj pomorskoj akciji protiv Francuza. Naoružane poslanicom carigradskog patrijarha koja je pozivala Grke s jonskih ostrva da sarađuju s ove dve nove saveznice u zbacivanju francuske revolucionarne tiranije, udružene flote brzo su zauzele ostrva Ćerigo, Zante, Kefaloniju, Itaku i Santa Mauru, koje su branili samo malobrojni garnizoni; posle opsade od nekoliko meseci, zauzele su i Krf. Go-

52 AN, AE, B^{III} 242, Fourcadeova beleška o trgovini u Smirni, oko 1810.

53 AN, MAR, B^{7} 453, beleška De la Colinièrea o trgovini u Hersonu.

54 Jan Reychman, "Le commerce polonais en Mer Noire au XVIIIe siècle par le port de Kherson", *Cahiers du monde russe et soviétique*, VII (1966) 243.

55 AN, AE, B^{III} 242, "Etat des consuls et des agents français à Smyrne et dans les diverses îles de l'Archipel grec", priloženo Fourcadeovoj belešci o trgovini u Smirni, oko 1810.

56 Stoianovich, "L'Économie balkanique", 45–50; Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", 273–74 [= *Between East and West. The Balkan and Mediterranean Worlds,* II].

57 Young, *Corps de droit ottoman*, III, 65–68; G. I. Brătianu, "Les observations de M. de Peyssonnel en 1777 sur l'exécution du traité de Koutchouk-Kaïnardji", *Revue historique du Sud-Est européen*, VI (1929) 347–48.

58 Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", 288–89 [= *Between East and West. The Balkan and Mediterranean Worlds,* II].

59 AN, AE, B^{I} 446, St. Priestovo pismo od 10. jan. 1783.

dinu dana kasnije, 21. marta 1800. Rusi i Turci su dali saglasnost na ujedinjenje ovih ostrva u autonomnu republiku koja je poput Dubrovačke republike imala da prizna je osmansku vrhovnu vlast i plaća redovni danak. Dogovor je bio i da ruske jedinice ostanu u tvrđavama i lukama ove nove republike koje su zaposele sve do ponovnog uspostavljanja mira u Evropi.

Devetog jula 1807. g., neposredno posle susreta Aleksandra I i Napoleona u Tilzitu potpisana je jedna tajna francusko-ruska konvencija, kojom je Rusija (u ratu s Turskom od 1806), kršeći sporazum s Turskom vratila Jonska ostrva Napoleonu.[60] U zamenu, Aleksandar je dobio Napoleonov pristanak na izjavu da će se, u slučaju da se između Rusije i Turske ne bude mogao utanačiti mir, Francuska i Rusija "međusobno dogovoriti da oslobode turskog jarma i tlačenja sve pokrajine Osmanskog carstva u Evropi s izuzetkom Carigrada i pokrajine Rumelije."[61] Godinu dana kasnije, Napoleon se nevoljno saglasio s okupacijom Moldavije i Vlaške od strane Rusije.

Uzajamno nepoverenje između dveju sila nije se smanjivalo. Početkom 1812. g., pripremajući se za sve neizbežniji sukob sa Napoleonom Rusija je nerado sklopila mir s Turskom i vratila Moldaviju i Vlašku pod osmansku vrhovnu vlast. Ali jedan krfski Grk u službi cara Aleksandra, grof Joanis Kapodistrija, predložio je 1816. g. ruskom suverenu da ponovo naredi mobilizaciju kako bi naterao Tursku da dâ pristanak na stvaranje konfederacije od Moldavije, Vlaške i odnedavno pobunjene Srbije.

Po zamisli Kapodistrije, tri podunavske oblasti trebalo je da ostanu pod osmanskom vrhovnom vlašću. U nešto izmenjenom obliku Turska je trebalo da zadrži svoje pravo preče kupovine prehrambenih proizvoda potrebnih njenoj prestonici. Kapodistrijin predlog dalje je predviđao i da svakom od tri podunavske zemlje treba da upravlja vladar uzet iz neke nemačke kneževske porodice i da tri pokrajine treba da budu stavljene pod zajedničku rusku i austrijsku zaštitu, ili možda čak zaštitu Rusije, Austrije, Britanije i Francuske.

Aleksandar je, međutim, doznao da je rat koji se vodi protiv tradicionalističke Turske u Podunavlju promotor revolucije. Njegov odgovor je bio jasan: "Sve je to lepo zamišljeno, ali da bi se sprovelo u delo trebalo bi pucati iz topova, a ja to ne želim. Dosta je bilo ratova u Podunavlju; oni demorališu vojsku, kao što i sami možete posvedočiti. Povrh toga, u Evropi još nije učvršćen mir, a podstrekači revolucija se ničemu ne bi više obradovali nego da mene zavade s Turcima."[62]

Opsednutost strahom od revolucije ponekad je rusku vladu dovodila dotle da je prenebregavala ili umanjivala značaj ruskih ekonomskih interesa. Kratkoročno posmatrano, raskorak između političke ideologije i ekonomskih preimućstava je bio čest, a ta dva pristupa ponekad je bilo skoro nemoguće pomiriti. Dugoročno posmatrano, ekonomski interesi nisu bili zanemareni.

Podstaknuta idejom slovenskog jedinstva i osećanjem da je pozvana da oslobodi pravoslavni svet, Rusija je naposletku usmerila pažnju na odbranu svoje crnomorske trgovine. Zemlje možda povremeno uvlače u rat neke protivrečne, poluracionalne, skoro neobjašnjive sile, pa se u istoriji ljudskih društava smenjuju razdoblja mira i rata, a mir dijalektički kulminira u rat. Možda su neki podsticaji te vrste i Rusiju ponovo namamili u rat. Ali ne nedostaju ni racionalna objašnjenja, pa Vernon Džon

60 E. Rodocanachi, *Bonaparte et les îles Ioniennes: Un episode des conquêtes de la République et du Premier Empire* (*1797–1816*) (Paris: Félix Alcan, 1899) 116–69; S. T. Lascaris, *Capodistrias avant la révolution grecque* (Lausanne: Imprimerie Centrale, 1918) 9–12; Edouard Driault, *Napoléon et l'Europe: Tilsit, France et Russie sous le Premier Empire; la question de Pologne* (*1806–1809*) (Paris: Félix Alcan, 1917) 267–68.

61 Navedeno u Stavrianos, *The Balkans since 1453*, str. 208 [= *Balkan posle 1453*, str. 198].

62 Grof Joanis Kapodistrija (À Sa Majesté Impériale), "Aperçu de ma carrière, depuis 1798 jusqu'à 1822", *Sbornik Imperatorskogo russkago istoričeskago obštestva*, III (1868), str. 209–12. Moj prevod s francuskog.

Перјир (Vernon John Puryear) možda ima pravo kad zaključuje da je "jedan od glavnih uzroka" rusko-turskog rata 1828–1829. bilo "tursko uplitanje u izvoznu trgovinu Odese i drugih crnomorskih luka Rusije."

U toku grčkog rata za nezavisnost (1821–1829) Turska je uvela politiku "obilaženja" ili pretresanja ruskih trgovačkih brodova i zaplenjivanja žita i loja na njima. Turski zvaničnici ne samo da su odlagali polazak brodova dok ne dobiju ferman kojim se odobrava njihov prolazak kroz Moreuze, nego im nisu dopuštali ni da isplove sve dok ih kapetani ne bi odobrovoljili mitom ili "bakšišima". Te zloupotrebe je najzad otklonio Jedrenski ugovor (14. septembar 1829) koji je lišio Tursku prava preče kupovine ruskih i drugih crnomorskih (moldavskih, vlaških i bugarskih) dobara, uspostavio punu slobodu trgovine na Crnom moru i na Dunavu te zagarantovao puno pravo tranzita trgovačkih brodova kroz Moreuze.[63]

Rusija je obezbedila ova prava za sebe (i druge), međutim, tek pošto je pribegla ratu. Ishod tog sukoba je predstavljao udarac osmanskim tradicionalističkim snagama bez presedana. Dovevši do stvaranja nezavisne grčke države i autonomne Srbije, gubitka turskih prava prvenstva na proizvode crnomorske oblasti te do izdavanja organskih statuta ili povelja rumunskim kneževinama od strane Rusije, taj rat imao je i još radikalniju posledicu u tome što je Osmansko carstvo upoznao sa samim pojmom mode i pomodnosti[64] te i na druge načine podrio osmansku koncepciju društva zasnovanog na položajima.[65] Nijedan raniji rat ili čin diplomatije nisu tako uočljivo poslužili stvari modernizacije Balkana kao rusko-turski rat 1828–1829. i Jedrenski ugovor. Po stvarnim posledicama, iako ne i po prvobitnoj nameri, oni su bili simbolički činovi u dugotrajnoj, blistavoj, uznemirujućoj drami kojoj je Robert R. Palmer nadenuo ime "Zapadna revolucija".

Nedugo nakon što je osnovana (g. 1794) na mestu ribarskog sela Hadžibeja odeska luka preuzela je ulogu Hersona kao glavnog crnomorskog trga za izvoz žitarica i drugih poljoprivrednih proizvoda s imanja zemljoposednika u Podoliji, Voliniji i Ukrajini.[66] U stvari, Odesa je brzo postala glavni centar za izvoz žita u Rusiji. Ali, kad god bi izbio rat između Rusije i Turske (1806–1812, 1828–1829) ili građanski i nacionalni rat u Turskoj (grčki rat za nezavisnost 1821–1829), izvoz žita iz Odese bi naglo opao. Godine 1808. iz nje je, na primer, izvezeno 104.000 "četvrti" ili 217.880 hektolitara pšenice (100 "četvrti" čini 72 britanska imperijalna kvartala, 594,5 američkih bušela ili 209,5 hektolitara). U 1809. i 1810. g. izvoz žita iz Odese bio je još zanemarljiviji, a 1811. je iznosio 145.000 "četvrti" (303.775 hl). U 1817. g., koja je bila srazmerno mirna, porastao je na 1.100.000 "četvrti" (2.304.500 hl). Posle 1821. g. odeski izvoz pšenice ponovo je opao, tako da je u razdoblju između 1815. i 1826. prosečno iznosio 685.000 "četvrti" (1.435.075 hl) godišnje.[67]

Izvoz žita cele Rusije – i severne i južne – u razdoblju između 1793. i 1830. g. pokazivao je slično smenjivanje uspona i padova (Tabela 1).

63 Vernon J. Puryear, "Odessa: Its Rise and International Importance, 1815–50", *Pacific Historical Review*, III (1934) 193–94.

64 O uvođenju mode na Balkan i u Osmansko carstvo, v. u Stoianovich, "Material Foundations of Preindustrial Civilization in the Balkans", *Journal of Social History*, IV, 3 (Spring 1971) 246–48 [= *Between East and West. The Balkan and Mediterranean Worlds*, III].

65 O osmanskom sistemu društvenih "položaja" v. u Stoianovich, *A Study in Balkan Civilization*, str. 131–33 [= *Balkanska civilizacija*, 118–19]; Stanford J. Shaw, "The Ottoman View of the Balkans, u: Charles i Barbara Jelavich, ur., *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century* (Berkeley i Los Angeles: University of California Press, 1963), str. 58–61.

66 Reychman, "Le commerce polonais en Mer Noire", 248; Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", 289 [= *Between East and West. The Balkan and Mediterranean Worlds*, II].

67 Puryear, Odessa, 197.

Tabela 1: Prosečan godišnji izvoz ruskih žitarica, 1793–1830.

Godine	u "četvrtima"	u hl
1793–1795.	400.000	838.000
1800–1805.	2.218.307	4.647.353
1806–1810.	595.953	1.248.522
1811–1815.	549.620	1.151.454
1800–1813.	1.719.820	3.603.023
1816–1820.	2.770.869	5.804.971
1815–1824.	2.115.000	4.430.925

Izvoz žita iz crnomorskih i azovskih luka je povremeno naglo opadao zbog stalnih teškoća koje je Rusija imala u odnosima s Turskom između 1783. i 1829. Trend rasta izvoza žitarica (najviše pšenice) iz ove oblasti bio je i pored toga vidan. Od 68.731 "četvrti" (143.991 hl) u 1786, crnomorski i azovski izvoz žitarica je porastao na 162.000 "četvrti" (339.390 hl) u 1793; 666.093 "četvrti" (1.395.465 hl) u 1824; 928.391 "četvrt" (1.944.979 hl) u 1825; 1.016.160 "četvrti" (2.128.855 hl) u 1826; te na 1.746.528 "četvrti" (3.658.976 hl) u 1827. g.; da bi u 1828. pao na samo 100.697 "četvrti" (210.960 hl), a zatim se popeo na 373.229 "četvrti" (781.915 hl) u 1829, pa dostigao 2.247.942 "četvrti" (4.709.438 hl) u 1830, potom pao na niži nivo od 1.185.109 "četvrti" (2.482.803 hl) u 1831. te dostigao 1.688.307 "četvrti" (3.537.003 hl) u 1832. godini.

Pad crnomorskog izvoza tokom ratnih 1828. i 1829. g. nadoknađen je velikim porastom u 1830 g., posle čega je, u 1831. i 1832. ostvaren uobičajen mirnodopski izvoz. Ali ruske žetve 1833, 1834. i 1835. g. su bile veoma slabe, pa je žitni izvoz iz crnomorskih i azovskih luka u 1833. pao na 619.457 "četvrti" (1.297.762 hl), u 1834. čak na 132.396 "četvrti" (277.370 hl), a u 1835. g. je iznosio 712.264 "četvrti" (1.492.193 hl). Mešanje prirode u izvoznu trgovinu Rusije tako je ponekad imalo podjednako teške posledice kao i uplitanje u rat s Turskom.

Uprkos prirodi i politici, međutim, rast izvoza žitarica iz južnih područja Rusije se održavao. Prosečan godišnji izvoz ruskog žita iz crnomorskih i azovskih luka tako je iznosio 1.096.911 "četvrti" (2.298.029 hl) u periodu 1826–1830; 806.507 "četvrti" (1.689.632 hl) u periodu 1831–1835, 2.092.689 "četvrti" (4.384.183 hl) u periodu 1836–1840; te 2.100.529 "četvrti" (4.400.608 hl) u periodu 1841–1845.

U razdoblju između 1827. i 1846. iz crnomorskih i azovskih luka Rusije prosečno je u Tursku i Grčku odašiljano 508.992 "četvrti" (1.066.338 hl) žita godišnje. Pre 1845, crnomorske oblasti Rusije bile su prvenstveno povezane s istočnim i centralnim delovima Sredozemlja. Jedna trećina njihovog izvoza žita odlazila je u Carigrad, druge delove Turske, Grčku i na jonska ostrva. Druga trećina bila je namenjena Trstu, Đenovi, Livornu i Marselju.

Ruski izvoz žitarica dobio je drugi podsticaj – važniji od onog koji je dobio kad se Rusija pojavila kao sila na Sredozemlju – kada je sredinom 40-ih godina XIX veka krompirova zlatica uništila prinos krompira u severnoj Evropi, i kada su, 1846. g. ukinuti engleski zakoni o žitu (*Corn laws*). Posle toga su velike količine žita odašiljane za Veliku Britaniju.

U razdoblju između 1860. i 1905. g., usled urbanizacije u Evropi, pošiljke su još značajnije rasle. Idući i dalje Sredozemnim putem, one su se količinski uvećale otkad više nisu bile prvenstveno namenjene sredozemnim odredištima.

Ako se može pouzdati u zvanične statistike i procene, ruski izvoz žita se u razdoblju između 1831. i 1910. g. povećavao kako je prikazano na Tabeli 2.[68]

Tabela 2: Prosečan godišnji izvoz ruskih žitarica, 1831–1910.

Godine	(u milionima "četvrti")	(u milionima hl)
1831–1835.	1,1	2,3
1824–1846.	1,6	3,4
1847.	5,9	12,4
1844–1853.	5,5	11,5
1856–1860.	4,0	8,4
1861–1865.	8,4	17,6
1866–1870.	14,8	31,0
1871–1875.	20,4	42,7
1881–1885.	31,8	66,6
1891–1895.	46,4	97,2
1896–1900.	46,6	97,6
1901–1905.	60,1	125,9
1906–1910.	61,1	128,0

Pretvaranje južnih područja Rusije u izvorište snabdevanja Velike Britanije pšenicom, kukuruzom i drugim žitaricama brzo je izazvalo oštru britansku reakciju. U želji da smanji zavisnost od Rusije Britanija se upinjala da poveća uvoz žitarica iz osmanskih kneževina Vlaške i Moldavije. U razdoblju između 1837. i 1847. g. izvoz pšenice i kukuruza iz luka Galac i Braila je rastao kako je prikazano na Tabeli 6, pri čemu je veliki deo išao za Britaniju.[69]

Tabela 3: Izvoz žitarica iz Galca i Braile, 1837–1847.

	Izvoz pšenice		Izvoz kukuruza	
Godina	("četvrti")	(hl)	("četvrti")	(hl)
1837.	350.000	733.250	213.000	446.235
1838.	494.000	1.034.930	157.000	328.915
1839.	499.866	1.047.219	248.000	519.560
1840.	509.014	1.066.384	354.959	743.639
1845.	645.894	1.353.148	372.001	779.342
1846.	513.644	1.076.084	623.815	1.306.892
1847.	807.440	1.691.587	1.200.013	2.514.027

Izvoz svih vrsta žitarica iz ovih luka 1837. g. je iznosio 612.500 "četvrti" (1.283.188 hl); 1838. g. 662.500 "četvrti" (1.387.938 hl); 1839. g. 838.750 "četvrti" (1.757.181 hl); a 1840. g. 930.000 "četvrti" (1.948.350 hl).[70] Po jednoj drugoj proceni, izvoz žitarica iz Braile je 1850. g. iznosio 1.419.700 hl, a 1851. g. 2.959.011 hl. Izvoz žita iz Galca 1850. g. je iznosio 865.516 hl a 1851. g. 1.536.328 hl. Trećina žitarica koje su izvožene iz ovih dveju luka išla je za Britaniju.[71]

68 *Ibid*., 195–97; Grigorij Nebolsin, *Statističeskoe obozrenije vnešnej torgovli Rossii* (Sankt Peterburg: Department vnešnej torgovli, 1850), I, str. 2–4, 11–12, 53, 121; II, str. 457–58; Lyashchenko, *History of the National Economy of Russia*, 367, 520; Margaret Miller, *The Economic Development of Russia, 1905–1914*, drugo izdanje (London: Frank Cass, 1967) 73; Gille, *Histoire économique*, 209. Za sveobuhvatni pogled na rusku trgovinu žitaricama u Sredozemlju, v. Patricia Herlihy, "Russian Grain and Mediterranean Markets, 1744–1861", doktorska teza, Pensilvanijski univerzitet, 1963.

69 Nebolsin, *Statističeskoe obozrenije*, I, 151.

70 Puryear, *International Economics and Diplomacy in the Near East: A Study of British Commercial Policy in the Levant, 1834–1853* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1935) 136.

71 Thibault-Lefebvre, "Le commerce de la Valachie", *Journal des économistes: Revue de la science économique et de la statistique*, 2ᵉ sèr., 3ᵉ année, vol. IX (1856) 398–418.

S britanske tačke gledišta, bilo je veoma važno da nijedna velika sila ne stekne kontrolu nad žitaricama u celom severnom i zapadnom crnomorskom priobalju. Pošto su Ukrajina i Besarabija u političkom pogledu već bile ruske, logika stvari je nalagala da Britanci uskrate Rusiji pravo da okupira ili kontroliše Moldaviju, Vlašku i Bugarsku u kojima se proizvodnja žitarica tokom XIX veka stalno povećavala. Prema jednoj proceni, uzgoj žitarica u Besarabiji povećao se za devet puta u razdoblju između 1814. i 1861. g., a prosečan proizvod po stanovniku je porastao od 1,7 "četvrti" (3,56 hl) u periodu između 1812. i 1825. na 3,6 "četvrti" (7,54 hl) u periodu između 1860. i 1868. Drugim rečima, proizvodnja žitarica po stanovniku Besarabije se udvostručila. U šezdesetim godinama XIX veka, Besarabljani su mogli da iznose na tržište 35% svojih prinosa žitarica.[72]

U jednom članku objavljenom u njujorškom *Tribjunu* od 27. aprila 1855. g. Karl Marks (Karl Marx) istakao je značaj žitnog pitanja u izbijanju Krimskog rata: "Sve veća važnost koju podunavske zemlje dobijaju kao žitnice nalaže Engleskoj da ne dopusti njihovo postepeno utapanje u Rusiju i zatvaranje plovidbe Dunavom od strane te iste sile. Rusko žito već predstavlja isuviše važnu stavku u britanskoj potrošnji, pa bi anektiranje ovih graničnih zemalja proizvođača žita od strane Rusije moglo Veliku Britaniju dovesti u potpunu zavisnost od nje i Sjedinjenih Država, dok bi te dve zemlje stekle položaj regulatora svetskog tržišta žita."[73]

Britanija je u isto vreme nastojala da iznese što veći deo svoje manufakturne robe na tržišta u istočnom Sredozemlju, na Bliskom istoku i balkanskom primorju. Njeno ovladavanje osmanskim tržištima odvijalo se u tri faze. Njen udeo u osmanskoj trgovini jeste opao u prvoj polovini XVIII veka, ali se kasnije lagano vratio na raniji nivo.[74] Britanija je dalje poboljšala svoj položaj suzbivši francusku trgovinu za vreme francuskih revolucionarnih i Napoleonovih ratova. Treća faza je tekla na štetu Rusije posle 1840, kada se Britanija potvrdila kao najmoćnija industrijska sila sveta.

Godine 1825. Britanija je prodala 2,5% svojih proizvedenih pamučnih tkanina Turskoj; 1855, kada je njena proizvodnja bila mnogo veća, ona je poslala u Tursku 11%. Drugi važniji britanski izvozni artikli u Tursku bili su: rafinirani šećer, gvožđarska roba, pribor za jelo, nevaljani kalaj, vunene tkanine i vuneno predivo. Do 1850. g. Turska je postala treće od najvažnijih tržišta za britansku manufakturnu robu, posle hanzeatskih gradova i Nizozemske,[75] a najveći deo opskrbe Vlaške gvožđarskom robom, pamučnim tkaninama, muslinom i uvoznim vunenim tkaninama je bio britanskog porekla.[76] Godine 1853. skoro četvrtina trgovine Turske se odvijala s Britanijom a skoro 15% s Rusijom. Godine 1861, 40% je ostvarivano s Britanijom a samo 5% s Rusijom.[77]

U prvim decenijama XIX veka Rusi su držali suštinski monopol na trgovinu stranom manufakturnom robom u Trapezuntu. Posle 1840. g., britanska dobra su pristicala u zapadnu Aziju iz dva pravca, Indom i kroz Moreuze, pa je ruska trgovina u Trapezuntu morala da se bori za očuvanje svoje pozicije.[78] Broj britanskih brodova koji su prolazili kroz Dardanele porastao je od 250 u 1842. na 1.397 u 1848. te na 1.741 u 1852. godini.[79]

72 S. Grosul, "Istoričeskoe značenije prisojedinenija Bessarabii k Rossii dlja sudeb moldavskogo naroda", *Voprosi istorii*, 7 (jul 1962) 53.

73 Blackstock i Hoselitz, ur., *The Russian Menace*, 187.

74 Dietrich Gerhard, *England und der Aufstieg Russlands: Zur Frage des Zusammenhanges der europäischen Staaten und ihres Ausgreifens in die aussereuropäische Welt in Politik und Wirtschaft des 18. Jahrhunderts* (München i Berlin: R. Oldenbourg, 1933) 98.

75 Frank Edgar Bailey, *British Policy and the Turkish Reform Movement: A Study in Anglo-Turkish Relations, 1826–1853* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1942) 83–86.

76 Thibault-Lefebvre, "Le commerce de la Valachie", 398–418.

77 Arno Mehlan, "Mittel- und Westeuropa und die Balkanjahresmärkte zur Türkenzeit", *Südostdeutsche Forschungen*, III (1938) 105.

78 Marx, "The Background of the Dispute", str. 130–31, članak prvi put objavljen u njujorškom listu *Tribune* od 12. apr. 1853.

79 Puryear, "Odessa", 206–7.

80 *Ibid.*, 214.

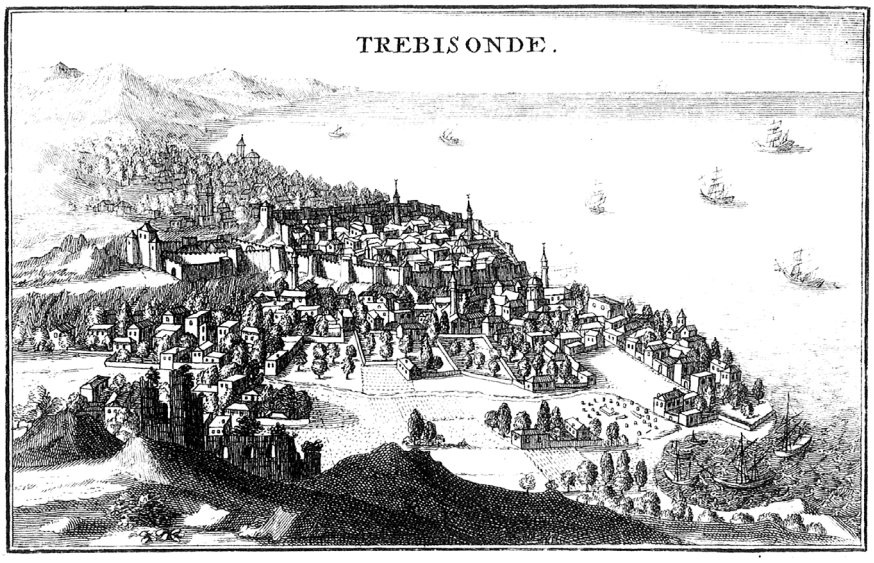

Sl. 5. Trapezunt (Trabzon), početak osamnaestog veka. Izvor: Bibliothèque Nationale (Paris), Cartes et Plans, Ge.FF.5781: [Joseph] Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant fait par ordre du Roy, contenant l'histoire ancienne et moderne de plusieurs isles de l'Archipel, de Constantinople, des côtes de la mer Noire, de l'Arménie, de la Géorgie, des frontières de Perse & de l'Asie Mineure*, 3 toma (Lyon: chez Anisson et Posuel, 1717), tom III, str. 79. Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Nacionalne biblioteke u Parizu.

Mnoge se različite, lične i zvanične logike navode kao objašnjenja Krimskog rata, a ipak je taj rat u izvesnom smislu bio nelogičan. Dok se ukazuje na nedostatak logike ili na mnogostrukost logika, međutim, treba takođe primetiti da je logika postojećih ekonomskih odnosa izgleda zahtevala da Britanija podrži Tursku u sukobu s Rusijom. Uvažavajući tu logiku, Britanija je svoje interese proširila s južne i na istočnu primorsku zonu Balkana i postala teško savladiva prepreka ruskoj ekonomskoj ekspanziji.

Britanija je bila prvi partner na uvoznom i izvoznom tržištu Rusije tokom celog razdoblja od 1827. do 1853. g., ali su se ubrzo komparativni odnosi proizvodnje na evropskom kontinentu izmenili. Još pre Krimskog rata nastali su izvesni uslovi koji su s vremenom učinili da je suparništvo između Rusije i Britanije postalo nešto manje važno a rusko suparništvo s Pruskom, a potom s Nemačkom, ozbiljnije. Pruska je, na primer, sa osmog mesta među ruskim trgovinskim partnerima u 1827. do 1853. g. izbila na drugo mesto.[80] A pošto je Rusija uspevala da iznosi sve veće količine svojih poljoprivrednih proizvoda na tržišta u Evropi, to je počelo predstavljati pretnju poljoprivredi istočnonemačkih zemalja.

Posle francusko-pruskog rata cena pšenice u svetu je pala, i ostala je na niskom nivou sve do I svetskog rata. U Rusiji poljoprivredna kriza je bila naročito teška posle 1885. Pad cena pšenice delimično je bio rezultat smanjivanja transportnih troško-

va (iz čega su najveću korist izvukle visokoindustrijalizovane oblasti) omogućenog brzim širenjem parobroda i železnica. Cena pšenice još više je međutim padala kako su područja s niskom cenom radne snage, kao što je Indija, ili područja u kojima je intenzivno ulagano u poljoprivredu, kao što su neki delovi Sjedinjenih Država, iznosila sve više i više žita na svetsko tržište.[81] Pošto se nalazila između zemalja s vrlo niskom cenom radne snage i zemalja u kojima se intenzivno ulagalo u poljoprivredu Rusija je morala da izvozi sve veće količine pšenice kako bi ostvarila podjednaku dobit. Trostruko povećanje cena zemlje u Rusiji između 1863. i 1897. g. još je više podrilo položaj ruskih proizvođača u toj utakmici.[82]

Zvanična Rusija je reagovala na poljoprivrednu krizu pokretanjem jednog programa sistematskog industrijskog razvoja. Rusko-nemačkim nesporazumima na planu poljoprivrede je tako pridodat nov nesporazum u oblasti industrije. Bizmarkova spoljna politika savezništva s Rusijom bila je podrivena, a moć je prešla u novoj Nemačkoj u ruke visokih zvaničnika i poslovnih ljudi koji su se razumeli u statistiku i na novog cara, Vilhelma II, koji je podupirao njihove ambicije. Međutim, upravo zahvaljujući činjenici da su ti novi ljudi bili ekonomisti i oštroumni poslovni ljudi, trgovinski odnosi između Nemačke i Rusije su trpeli štetu samo za vreme kratkog tranzicionog razdoblja, naime, između 1891. i 1894.[83]

Mada je tri puta uvećala svoj izvoz žita u razdoblju između 1881. i 1901, Rusija se do 1880. g. nalazila tek na drugom mestu kao svetski izvoznik žitarica.[84] Sa ekspanzijom gradske privrede u samoj Rusiji količina pšenice koja je usmeravana ka izvoznim tržištima smanjila se s gotovo polovine ukupnog ruskog prinosa, u osamdesetim godinama XIX veka, na četvrtinu prinosa u periodu između 1901. i 1905. te na 15% do 16% u 1912. i 1913. To se dogodilo i pored porasta vrednosti izvezenog žita od 31% ukupnog ruskog izvoza, u periodu između 1861. i 1865, na dve petine ili više u periodu između 1880. i 1904.[85] U isto vreme ruski izvoz preko Crnog mora u Evropu je znatno porastao – od 28% ukupnog izvoza Rusije u Evropu tokom 1842–1846.[86] na 43,3% u 1910. godini.[87] Umesto da se smanjuju, potrebe Rusije za nesmetanim pristupom u Sredozemlje su rasle.

Rusiji je prolaz kroz Moreuze uskraćivan tokom približno deset godina XIX veka, naime tokom dela razdoblja 1806–1812, a zatim u 1828. i 1829, pa u periodu 1853–1855, te u 1877. godini. Čak i za vreme italijansko-turskog rata 1911–1912, kada Rusija i Turska nisu međusobno ratovale, izvoz Rusije preko Moreuza se smanjio. U prvih šest meseci 1912. g. na primer, ruski izvoz žita i žitnih proizvoda iz crnomorskih luka bio je za 45 odsto manji nego u odgovarajućem periodu 1911.[88] Pošto je, međutim, Crno more dobijalo na značaju za rusku trgovinu Rusiji su bile više nego ikada potrebne garantije da dva uska kanala što povezuju Crno i Egejsko more neće iznenada biti zatvoreni za njeno brodovlje.

S druge strane, zainteresovanost Rusije za Balkan nije proisticala iz veličine trgovine između tih dvaju područja. Njihovi trgovinski odnosi mogli su se razviti da se Rusija industrijalizovala većom brzinom, ali zbog industrijske i trgovinske moći zapadne i centralne Evrope na Balkanu nije bilo moguće uspostaviti onakve trgovinske odnose kakve je Rusija imala s Dalekim istokom i centralnom Azijom. U razdoblju iz-

81 Charles Morazé, *Histoire des faits économiques et sociaux*. Les Cours de droit (Paris: Université de Paris – Institut d'Etudes Politiques, 1950–1951), fasc. III, 294–303; L. Tihomirov, *La Russie politique et sociale* (Paris: E. Giraud, 1886) 231–32; Lyashchenko, *History of the National Economy of Russia*, 520; William Woodruff, *Impact of Western Man: A Study of Europe's Role in the World Economy, 1750–1960* (New York: St. Martin's Press, 1967) 268–69.

82 P. A. Hromov, *Ekonomičeskoe razvitije Rossii* (Moskva: Izdatelstvo "Nauka", 1967), str. 332, 355.

83 Lyashchenko, *History of the National Economy of Russia*, 518–19; Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire, 1801–1917* (Oxford: Clarendon Press, 1967) 530, 660.

84 Nebolsin, *Statističeskoe obozrenije*, II, 452–53.

85 Ja. Zaher, "Konstantinopol i Prolivi", *Krasnij arhiv*, VI (1924) 58.

86 *Ibid*., 49.

87 Nebolsin, *Statističeskoe obozrenije*, II, 454, 466.

88 *Ibid*., 49.

89 Nebolsin, *Statističeskoe obozrenije*, II, 454, 466.

90 Eugène Zaleski, *Les Courants commerciaux de l'Europe danubienne au cours de la première moitié du XXe siècle* (Paris: R. Pichon et R. Durand-Auzias, 1952), str. 44–45, za podatak o Bugarskoj.

91 C. i B. Jelavich, "Jomini and the Revival of the *Dreikaiserbund*, 1879–1880", *Slavonic and East European Review*, XXXV, 85 (June 1957) 529.

92 Zaleski, "Les courants commerciaux", 48.

93 Danica Miljković, "Prilozi rasvetljavanju privrednih odnosa Srbije i Rusije u XIX veku", u: Srpska akademija nauka, *Građa*, XII, Istoriski institut, knj. 9, *Mešovita građa* (*Miscellanea*) (1956) 87.

94 *Ibid*., 9.

među 1842. i 1846. na primer, 60 odsto ruskog izvoza u Aziju su činili manufakturni artikli; asortiman izvoznih proizvoda u azijsku Tursku i Persiju uključivao je manufakturnu metalnu robu, kožu, porculan i tkanine. U toku tih istih godina 96 odsto ruskog izvoza u Evropu sastojalo se od sirovina i poluproizvoda.[89]

Ekonomski odnosi Rusije i Balkana bili su trećeg tipa, to jest relativno zanemarljivi posle sredine XIX veka. Priroda trgovine između tih dvaju područja je zavisila od političkih odluka i od ulaganja u faktore proizvodnje u njima. Ali ulaganja u faktore proizvodnje u Rusiji bila su slična kao na Balkanu. A gde je i bilo nekih razlika, obično je i jednoj i drugoj oblasnoj jedinici bilo isplativije da izvozi negde drugde. Pošto su dve oblasti, osim sirovina, imale malo šta drugo da izvoze u onu drugu i pošto su ruske manufakture bile u slabijem položaju u konkurenciji s manufakturama geografski bliže i tehnološki nadmoćne zapadne i centralne Evrope, one su vrlo malo međusobno trgovale.

Već je bilo reči o značaju žitarica u izvoznoj privredi Moldavije i Vlaške. Isto umnogome važi i za Bugarsku i Srbiju, naročito za vreme posle 1860. U razdoblju 1906–1912. žitarice su činile 56% izvozne trgovine Bugarske, a u 1910. g. su procenjivane na dve petine izvoza Srbije.[90]

Viši savetnik u ruskom Ministarstvu inostranih poslova od 1856. do 1887. A. G. Jomini je tako 9. oktobra 1878. pisao svom pretpostavljenom o balkanskim Slovenima: "Oni nemaju šta da nam prodaju i nemaju šta da kupe od nas, niti mi imamo tamo bilo šta da prodajemo ili kupujemo."[91] I odista, udeo Rusije u trgovini balkanskih zemalja ostajao je mali i pošto je uveliko odmaklo sprovođenje njenog programa industrijalizacije. Procentualni udeo Rusije u uvoznoj i izvoznoj trgovini tri balkanske države u razdoblju između 1909. i 1912. g. je prikazan, za svaku ponaosob, na Tabeli 4.[92]

Tabela 4: Udeo Rusije u ukupnoj trgovini tri balkanske države, 1909–1912.

Zemlja	Uvoz iz Rusije (u procentima)	Izvoz u Rusiju (u procentima)
Rumunija	2,7	1,0
Bugarska	3,9	0,2
Srbija	2,4	0,0

U dužem razdoblju od 1884. do 1911. g. srpski uvoz iz Rusije je varirao od najnižih 0,5% ukupnog uvoza, u 1907, do najviših 4,8% u 1895, pokazujući tendenciju da se ustali na 2 odsto. Srpski uvoz iz Rusije značajno je porastao posle 1904, ali je proporcionalno porastao i uvoz iz drugih zemalja, pa stoga nije bilo primetnog povećanja relativnog udela ruskog uvoza. Tokom celog perioda od 1899. do 1909. izvoz u Rusiju bio je u proseku znatno ispod 1% ukupne izvozne trgovine Srbije.[93] Loši putevi i razdaljine bili su ključni činilac u ograničavanju trgovine između dveju zemalja.[94]

Kad je reč o ulaganju kapitala, ruska uloga na Balkanu bila je opet zanemarljiva, izuzev kad su u pitanju zajmovi davani u poglavito političke svrhe. Ruska vlada nije naročito podsticala privatna ulaganja na Balkanu. Tako je investicioni kapital na Balkan priticao uglavnom iz zapadne i centralne Evrope, dok su ruske kapitalne investi-

cije, slično ruskim manufakturnim dobrima, bile prvenstveno usmerene na domaće tržište ili na razne delove Azije.[95]

Trgovački putevi i ratni putevi

Rusija je trgovala prvenstveno sa Evropom i s crnomorskim i egejskim područjem. Njena trgovina s ovim drugim područjem je štaviše bila proporcionalno veća u dvema decenijama pre 1840. g. nego u pola stoleća posle toga. Najzad, u nastojanju da izbegne uski morski prolaz Moreuza koji nije mogla da kontroliše, Rusija je počela da pokazuje veće interesovanje za sam Balkan. Rusiju su prema tome Balkanu privukli suštinski politički razlozi.

Od Odese, Taganroga i drugih ruskih luka na Crnom moru pružao se jedan sistem morskih puteva koji su se približavali i pred Bosforom postajali jedan put, nadziran s obeju strana od neprijateljske artiljerije i utvrđenja dokle god se ne bi prošlo kroz drugi tesnac – Dardanele. Interes Rusije za Balkan je bio bar delimično interes da se nađu neki drugi putevi. Da je uspela da ih pronađe ona bi možda time podstakla svoju trgovinu s Balkanom. Ali čak i da je Rusija otkrila neki drugi put, ona ga ne bi mogla koristiti za to da na evropska i sredozemna tržišta iznosi svoj glavni izvozni proizvod – žito – prosto zato što su suvozemni putevi bili mnogo skuplji od pomorskih.

Rusija je izgradila flotu na Crnom moru za vreme vladavine Katarine II, ali je inferiornost ruske mornarice prema britanskoj i francuskoj mornarici ostala uvek očita, i to čak i u istočnom Sredozemlju, gde je Britanija mogla da pribegne "diplomatiji topovnjača" naročito u odnosima s Grčkom. Kada su saznali za vojni puč u Grčkoj od 15. septembra 1843, usled koga je kralj Oton morao da dâ Grcima ustav (*syntagma*), Francuzi i Britanci su hitno uputili nekoliko ratnih i drugih brodova u Pirej. Ali Rusija ni do 10. oktobra, kako je izveštavao svoju vladu bavarski izaslanik u Atini Karl fon Gaser, "nije [bila] predstavljena nijednom barkom."[96]

Pošto je početkom XIX veka okupirala Besarabiju, Rusija je stekla kontrolu nad kanalom Suline u delti Dunava. Delotvorni propisi o karantinu koje je uvela na Sulini u 1829. g. sprečili su da se 1835. g. kuga proširi u Moldaviju i Vlašku. Ali druge sile, naročito Austrija i Britanija, tvrdile su da su ruski propisi o karantinu tako sačinjeni da ometu nerusku i unaprede rusku trgovinu. Zašto bi inače normalni period karantina na Sulini bio 28 dana, kad u Odesi traje samo 6? Osim toga Rusija, iako ju je trgovinski ugovor s Austrijom iz 1840. obavezivao da poboljša mogućnosti plovidbe na Sulini nije produbila kanal.

Pišući o svom putovanju od Galca do Carigrada na austrijskom parobrodu "Meternih" (Lojdova linija) sredinom četrdesetih godina XIX veka, ruski diplomata Nikolaj Karlovič Gijers, tada na dužnosti u Moldaviji, otvoreno je priznao u svojim nedovršenim memoarima (pisanim 1873-1875. dok je bio izaslanik u Štokholmu):

> Široko ušće Dunava duž kojeg smo plovili deli se na tri rukavca, Kiliju, Sulinu i Sv. Đorđe. Svi su tada bili u našem posedu. Mi smo plovili rukavcem Suline, jedino plov-

95 Za bibliografiju v. Ivo J. Lederer, "Russia and the Balkans", u: Lederer, ur., *Russian Foreign Policy*, 425–26. V. i Barbara Jelavich, *Russia and the Greek Revolution of 1843* (München: R. Oldenbourg, 1966) 19, 21–22; Mirko Lamer, "Die Wandlungen der ausländischen Kapitalanlagen auf dem Balkan", *Weltwirtschaftliches Archiv*, XLVIII, 3 (November 1938) 470–522.

96 Barbara Jelavich, *Russia and the Greek Revolution*, 95–97.

nim u to vreme, ali s mnogo teškoća zbog plićaka. Slično ušću Nila, koje obrazuje deltu, i ušće Dunava ima peščane sprudove tako da plovidba preko njih često nije bila moguća. Rusija je imala obavezu da čisti ušće, ali mi smo to činili samo prividno jer nam nije išlo u prilog da taj put učinimo lakšim za stranu trgovinu s crnomorskom oblašću na štetu Odese, koja se u to vreme naglo razvijala. Sećam se da su se na početku mog službovanja u Azijskom odeljenju [koje se, između ostalog, bavilo osmanskim i balkanskim poslovima] žalbe stranih sila u vezi s tim bile postale tako uporne da je Ministarstrvo inostranih poslova, da bi ih umirilo, odlučilo da pošalje u Sulinu državnog savetnika Rodofinikina (sina slavnog K. K. Rodofinikina, koji je godinama usmeravao našu istočnu politiku) da na licu mesta ispita problem. To je umirilo strane vlade, ali ne zadugo, zato što su se ubrzo uverile da Dunavska komisija s Rodofinikinom na čelu neće ništa postići. To pitanje je bilo naročito važno za Austriju. Otuda ne iznenađuje što je Austrija posle zlosrećnog krimskog pohoda uspela da obrazuje jednu evropsku komisiju (1856), koja je i danas aktivna na ušću Dunava. Rad te komisije, koja staje desetine miliona, krunisan je uspehom pa plovidba tim područjem više ne zadaje teškoće.[97]

Zbog prepreka plovidbi pre Krimskog rata žito i druga roba su se morali od Suline prevoziti u čamcima plitkog gaza do otvorenog mora pa su onda prekrcavani na velike teretne brodove. Pošto kod brodova koji su dolazili u Odesu nije trebalo vršiti takvo pretovaranje prevoznina iz Odese je bila manja nego prevoznina iz dunavskih luka. Pšenica iz rumunskih kneževina je obično bila slabijeg kvaliteta od pšenice iz Odese, pa se morala prodavati po nižoj ceni. Ali prodaju su ponekad otežavale visoke prevoznine.[98]

Po završetku Krimskog rata, Pariskim ugovorom (1856) bilo je predviđeno stvaranje jedne komisije za rečnu plovidbu koju bi sačinjavao po jedan predstavnik Virtemberga, Bavarske, Austrije, Turske, Srbije, Vlaške i Moldavije, i koja bi bila zadužena za uklanjanje prepreka plovidbi na Dunavu. Sporazumom je bilo predviđeno i osnivanje evropske komisije koju pominje Gijers, sastavljene od po jednog delegata Velike Britanije, Austrije, Francuske, Rusije, Sardinije i Turske, a čija je svrha bila da nadzire sprovodi li se prethodna odredba ugovora u delo kako treba. Iako je trebalo da posle dve godine prenese svoja ovlašćenja na komisiju za rečnu plovidbu, ova komisija odbila je da to učini. Tako je donji tok Dunava ostao pod njenim nadzorom sve do I svetskog rata, što je ponekad išlo na štetu priobalnih država.[99]

Pariski ugovor je osim toga zahtevao raspuštanje ruske crnomorske flote, a time što je Rusiju lišio Besarabije on ju je diskvalifikovao kao priobalnu silu i dokinuo njeno članstvo u komisiji za rečnu plovidbu. Pošto je izgubila delimičnu kontrolu nad ušćem Dunava koju je ranije imala, Rusija je počela da pokazuje interesovanje za alternativne puteve.

Godine 1850. i 1851. srpska vlada je nastojala da dobije međunarodno odobrenje za put do Jadranskog mora koji bi išao preko Srbije do osmanskog Novog Pazara, Peći, Đakovice, Prizrena i Lješa dolinama Ibra, Belog Drima i Drima. Plašeći se da bi taj put mogao olakšati širenje Srbije i na to je podstaći, Turska se usprotivila tom pro-

97 C. i B. Jelavich, ur., *The Education of a Russian Statesman: The Memoirs of Nicholas Karlovich Giers* (Berkeley i Los Angeles: University of California Press, 1962) 220–21. Memoari se završavaju gornjim razmišljanjima.

98 Puryear, *International Economics*, 132–36, 207–9.

99 Edward Krehbiel, "The European Commission of the Danube: An Experiment in International Administration", *Political Science Quarterly*, XXXIII, 1 (March 1918) 43–47; Noradounghian, prir., *Recueil d'actes internationaux*, III (1902) 76, 319–20, 335.

jektu. Austrija je sledila sličan kurs kako bi sprečila srpsku ekonomsku emancipaciju i nastanak mogućeg suparnika Trsta. Pre Krimskog rata je čak i Rusija bila protiv tog plana, očigledno plašeći se da bi Moldavija i Vlaška mogle početi koristiti taj novi put i na taj način umanjiti trgovinsku ulogu Besarabije.[100]

Protivljenje Rusije transverzalnom putu (ili pruzi) koji bi povezao Srbiju i Vlašku s južnim Jadranom možda je bilo bazirano na uverenju da će ona s vremenom steći Moreuze. Krimski rat za tili čas je raspršio ta očekivanja.

I pored toga zvanična Rusija se protivila povezivanju osmanskih i evropskih železničkih linija čak i u šezdesetim godinama. Pošto, međutim, nije bila sigurna da će moći to da spreči, ruska diplomatija je postala popustljivija i 1869. g. pristala je da se osmanske i austro-ugarske železničke linije povežu preko Bosne, gde je zbog teškog terena izgradnja bila moguća samo uz veliki utrošak vremena i novca. Što iz vojnih što iz političkih razloga Rusija nije prestala da se protivi spajanju balkanskih i austro-ugarskih železničkih pruga preko Srbije. U svakom slučaju, ruski ambasador u Carigradu general Nikolaj Pavlovič Ignjatijev čini se da je 1873. g. preduzeo korake da spreči rešenje pitanja osmanske železnice u korist Srbije.[101] Oko 1875. g. međutim, jedan deo ruske štampe je počeo agitovati u korist železničke linije koja bi išla od Dunava na jug do Bara, Ulcinja ili Svetog Jovana Medovskog (Shëngjin) na Jadranu, a prema severu se produžavala, preko sistema rumunskih železnica, do Odese.[102]

Posle rata 1877–1878. ruska vlada dala je podršku liniji koja je trebalo da ide od Ruščuka ili Svištova do doline Marice, što je odgovaralo liniji napredovanja ruske vojske u vreme pohoda 1877. Glavno preimućstvo te trase je bilo što bi bila pogodna za kretanje ruske vojske prema Moreuzima u slučaju rata s Turskom ili Britanijom. Ali Berlinski sporazum je pred Bugarsku stavio obavezu da izgradi međunarodnu prugu od granice sa Srbijom do Sofije i odatle do granice s Turskom. Bugarska nije mogla podneti da istovremeno gradi dve pruge, pa se, pošto je predložena ruska linija bila od neznatne ekonomske vrednosti, dok je linija Sofija–Niš–Beograd mogla služiti za otpremanje bugarskih dobara na centralnoevropska tržišta, opredelila za drugo rešenje.[103]

Godine 1886. jedan ruski železnički preduzetnik i finansijer, Samuil Poljakov, pokušao je da nagovori rusku vladu da pomogne njegovoj kompaniji i njenim filijalama da osnuju sindikat u Nizozemskoj koji će pokupovati postojeće deonice balkanskih železnica, uključujući tu i deonice pruge Ruščuk–Razgrad–Šumen–Varna koja je izgrađena britanskim kapitalom i otvorena za saobraćaj krajem 1866.[104] Međutim, početkom 1887. g. Britanija, Italija i Austro-Ugarska su sklopile sporazum o održanju *statusa quo* na Sredozemnom, Jadranskom i Egejskom moru. To je značilo dalje sputavanje politike ruske vlade prema Sredozemlju, pa je Rusija izgubila interes da podupire planove kao što je Poljakovljev.[105]

Ekonomski istoričar Dejvid S. Lendis (David S. Landes) definiše "imperijalističku eksploataciju" kao "upošljavanje radne snage s nadnicama nižim od onih koje bi se postigle u uslovima slobodnog pogađanja" ili kao "prisvajanje dobara po cenama nižim od onih koje bi se postigle na slobodnom tržištu. Imperijalistička eksploatacija-

100 Archives du Ministère des Affaires Etrangères (Paris), Correspondance Commerciale (dalje, Af. Etr., CC), Belgrade, Vol. II, pisma Théodorea Goeppa od 18. i 26. okt. 1850; pisma Limpérania od 1. dec. 1850. i 9. marta 1851.

101 Count Chedomille Mijatovich, *The Memoirs of a Balkan Diplomatist* (London: Cassell, 1917) 18–22.

102 Arthur J. May, "Trans-Balkan Railway Schemes", *Journal of Modern History*, XXIV, 4 (December 1952) 352–67.

103 Charles Jelavich, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism: Russian Influence in the Internal Affairs of Bulgaria and Serbia, 1879–1886* (Berkeley i Los Angeles: University of California Press, 1958) 69.

104 J. H. Jensen i Gerhard Rosegger, "British Railway Building along the Lower Danube, 1856–1869", *Slavonic and East European Review*, XLVI, 106 (January 1968) 118–22.

105 Melvin C. Wren, "Pobedonostsev and Russian Influence in the Balkans, 1881–1888", *Journal of Modern History*, XIX, 2 (June 1947) 130–41.

ja, drugim rečima, podrazumeva vantržišnu prinudu".[106] Velike sile primorale su balkanske države da grade pruge, poboljšaju plovnost Dunava i da izgrade transportni sistem one vrste od koga su, bar na početku, najveću korist imale dominantne zemlje. Nerazvijeni balkanski narodi su tako bili prinuđeni da delimično snose troškove dalje ekonomske ekspanzije privredno najrazvijenijih evropskih zemalja.

Rusija je od svih evropskih sila u najmanjoj meri sudelovala u programu pomoći *razvijenim* zemljama koji su velike sile i njihove buržoazije nametale nerazvijenim balkanskim narodima. Mada tu neobičnu činjenicu objašnjava ograničena ekonomska moć Rusije (a ne nesebičnost), nesumnjivo je da je Rusija imala manje značajnu ulogu u "imperijalističkoj eksploataciji" od bilo koje druge evropske sile.

Industrijalizacija Rusije je osim toga iziskivala uvoženje sve većih količina alatâ i drugih industrijskih proizvoda potrebnih za razvoj industrijske privrede. Usled toga, Rusija se u trgovini sve više okretala Nemačkoj. Do 1900. g. Nemačka je već zamenila Britaniju kao glavnog trgovinskog partnera Rusije, a između 1900. i 1913. položaj Nemačke se dalje poboljšavao. Ruski uvoz iz Nemačke je porastao od prosečnih 35,8% ukupnog ruskog uvoza u periodu između 1901. i 1905. na 52,7% u 1913, dok je ruski izvoz u Nemačku porastao od 23,5% na 31,7% ukupnog ruskog izvoza.[107]

U isto vreme, ekspanzija nemačke trgovine je ugrožavala položaj Rusije na Bliskom istoku. Posle 1895. g. jedini ruski proizvodi koji su mogli konkurisati nemačkoj robi na istanbulskom tržištu bili su brašno i šećer od šećerne repe.[108] S druge strane, nemački izvoz u Tursku i uvoz iz nje su rasli kako je prikazano na Tabeli 5.

Tabela 5: Trgovina Nemačke s Turskom, 1882–1913.

Godina	Izvoz (u milionima maraka)	Uvoz (u milionima maraka)
1882.	5,9	1,2
1888.	11,7	2,3
1890.	34,1	9,6
1893.	40,9	16,5
1895.	39,0	22,0
1900.	34,4	30,5 (ili 30,2)
1904.	75,3	43,4
1905.	71,1	51,5
1906.	68,6	55,1
1910.	104,9	67,4 (ili 67,5)
1911.	112,8	77,6
1913.	98,4	74,0

S petnaestog mesta na listi izvoznika u Tursku u 1886. Nemačka je do 1910. g. izbila na treće ili drugo. Nemačka, Italija i Austro-Ugarska su počele istiskivati i Francusku s turskog tržišta, a polako su sustizale Britaniju.[109]

Osim toga, nemački kapital je ulagan u Rumuniji i Bugarskoj, pa se Rusija zabrinula da bi Nemačka i Austro-Ugarska – koje su do tog vremena postale značajni investitori kapitala na Balkanu i Bliskom istoku – mogle udružiti svoje snage i uspostaviti još čvršću kontrolu nad privrednim i političkim životom Balkana i Male Azije.[110]

106 David S. Landes, "The Nature of Economic Imperialism", *Journal of Economic History*, XXI, 4 (December 1961) 499.

107 Gille, *Histoire économique*, 209. Nemački izvoz u Rusiju porastao je od 194,8 miliona maraka u 1894. na 315,5 miliona u 1904. i 880 miliona u 1913, dok je nemački uvoz iz Rusije tokom tih godina porastao od 543,9 na 818,7 odnosno na 1.426,6 miliona maraka. Vidi W. F. Bruck, *Social and Economic History of Germany from William II to Hitler, 1888–1938: A Comparative Study* (Cardiff: University Press Board; Oxford University Press, 1938) 118.

108 Lyashchenko, *History of the National Economy of Russia*, 724.

109 Edward Mead Earle, *Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway: A Study in Imperialism* (New York: Macmillan, 1924) 36, 101–7; A. D. Novičev, *Očerki ekonomiki Turcii do Mirovoj vojni* (Moskva–Leningrad: Akademija nauk SSSR, 1937) 180–81; B. M. Tupolev, *Ekspansija germanskogo imperijalizma v jugo-vostočnoj Evrope v konce XIX–načale XX v.* (Moskva: Izdatelstvo "Nauka", 1970) 219–56, o nemačkim investicijama i trgovini u Turskoj; naročito str. 250, gde se daju statistički podaci o nemačkoj spoljnoj trgovini. Zvanične statistike daju, međutim, nižu procenu trgovine Nemačke s Turskom s obzirom da je njen veliki deo išao preko Austro-Ugarske. Ministarstvo spoljnih poslova Sjedinjenih Država citira donekle redigovan članak iz londonskog

Značajan činilac u porastu nemačkog udela u osmanskoj trgovini možda je bio direktan, i srazmerno brz, protok dobara iz Nemačke, Austrije i Ugarske do Carigrada, koji je omogućilo spajanje evropskog i osmanskog sistema železnica u leto 1888. Nemački cilj uspostavljanja transbalkanske železnice u pravcu severozapad–jugoistok bio je ostvaren, dok su planovi Rusa za izgradnju pruge na istočnom Balkanu u pravcu sever–jug ili balkanske pruge u pravcu severoistok–jugozapad bili osujećeni.

Sve do 1887. g. u osmanske železnice nije bio ulagan nikakav nemački kapital. Nemačka je, međutim, brzo iskoristila novi balkanski železnički sistem da postane dominantna sila u Turskoj. Do 1892. g. *Deutsche Bank* i njene saradnice uspostavile su kontrolu nad turskim železnicama od austrougarske granice do Istanbula i počele su sponzorisati jedan projekat koji je malo kasnije dobio naziv železnica Berlin–Bagdad.[111]

Turska se u međuvremenu bila zadužila kod evropskih investitora, pa su 1881. g. velike sile obrazovale međunarodnu upravu osmanskih državnih dugova (*Dette Publique Ottomane*) sa izvršnim telom poznatim kao Savet, koje su sačinjavali po jedan predstavnik Ujedinjenog Kraljevstva, Francuske, Nemačke, Austro-Ugarske, Italije i Turske. Savet je vršio nadzor nad razrezivanjem i ubiranjem dažbina namenjenih za namirivanje kreditora Turske.

Sa svojim finansijama a posredno i celokupnom ekonomijom pod nadzorom pet sila, Osmansko carstvo je bilo jedna od dveju oblasti u svetu – Kina je bila druga – kojima je uspešno nametnut princip "otvorenih vrata". U Egiptu načelo dvojne kontrole primenjivano je od 1876, kada je rasipni vladar Ismail u nemogućnosti da vraća svoje sve veće dugove evropskim kreditorima preneo kontrolu egipatskih finansija na francuske i britanske finansijske agente. Ako je, međutim, postojala dvojna kontrola finansija, kontrolu vojske je vršila samo jedna sila. Ona je uspostavljena 1882. g. kada je Britanija, bez asistencije Francuske usled snažnog protivljenja kolonijalizmu u predstavničkom domu, ugušila pobunu u Egiptu raspirenu ksenofobijom i predvođenu od strane militantnih nacionalista.[112]

Krajem XIX i početkom XX veka opasnost od izbijanja svetskog ratnog sukoba bila je možda najveća na područjima pod kontrolom više sila – u zemljama "otvorenih vrata" – i na njihovim periferijama, gde je jedna od sila po pravilu imala izuzetne privilegije, naime u zemljama kao što su Egipat, Bosna i Hercegovina, Indokina, Srbija i Mandžurija. U Srbiji, Bosni i Hercegovini te u Osmanskom carstvu, međutim, finansijski uticaj Rusije bio je još zanemarljiviji od ruske trgovine.

Ali posle poraza od Japana 1904. i 1905, Rusija je počela preduzimati korake da privoli Francusku i Britaniju da pristanu na njenu aneksiju Moreuza.[113] Sve zabrinutija zbog onoga što bi se moglo dogoditi s njenim linijama komunikacija u Sredozemlju ako Osmansko carstvo iznenada propadne i neka ga druga sila zameni na Bosforu,[114] Rusija se uporno držala politike uticajnih sfera. Što je Nemačka postajala veća pretnja njihovoj trgovini Britanija i Francuska su postajale sve sklonije da udovolje želji Rusije da vlada Moreuzima. One su, međutim, na to pristale tek 1915. u sred vihora Velikog rata.

Tajmsa od 28. okt. 1898 ("German Enterprise in the East", od *Tajmsovog* berlinskog dopisnika) o povećanju nemačkog izvoza na Levant nakon uključivanja *Deutsche Bank* u osmansku ekonomiju, 1888. Taj izveštaj pruža izvrstan prikaz nemačkog ekonomskog prodiranja u Osmansko carstvo. V. United States State Department, *Consular Reports*, LIX (January 1899) 149–51, 220.

110 Zaher, "Konstantinopol i Prolivi", 48–76.

111 Earle, *Turkey*, passim; Sydney Nettleton Fisher, *The Middle East: A History* (New York: Alfred A. Knopf, 1959) 333–36.

112 *Ibid*., 327–29; William Yale, *The Near East: A Modern History*, novo, revidirano i prošireno izdanje (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1968) 92–96.

113 Lederer, "Russia and the Balkans", 439–43.

114 G. H. Bolsover, "Aspects of Russian Foreign Policy", u: Richard Pares i A. J. P. Taylor, ur., *Essays Presented to Sir Lewis Namier* (London: Macmillan; New York: St. Martin's Press, 1956) 341; Barbara Jelavich, *A Century of Russian Foreign Policy, 1814–1914* (Philadelphia i New York: J. B. Lippincott, 1964) 272–73.

Pre nego što su zvanična Rusija i predstavnici ruskih trgovinskih i poljoprivrednih interesa mogli da ostvare svoje težnje, sudbonosno se umešala ruska revolucija. Osuđujući carističku politiku sfera uticaja, nova, sovjetska vlada zvanično se odrekla prava Rusije na Moreuze.

Neekonomske dimenzije

Ruska dominacija na Balkanu je bila prvenstveno ideološka. Čak i u tom pogledu, međutim, Rusija je bila manje uspešna od mnogih drugih evropskih zemalja. Osim toga privlačnost ruskih ideja i ideala, bilo u oblasti religije, književnosti ili politike, nije bila podjednako snažna za sve delove Balkana.

U Grčkoj, veze sa Rusijom bile su u početku i verske i ekonomske. Posle svoga rata za nezavisnost, međutim, Grčka je uspostavila autokefalnu ili nacionalnu crkvu koja neko vreme nije mogla dobiti priznanje od patrijaršije u Carigradu; patrijaršija je, s druge strane, bila primalac ruske pomoći. I ekonomske veze Rusije i Grčke slično su postale srazmerno slabije posle 1830.

Bugarske spone sa Rusijom su bile prvenstveno geografskog i mitskog karaktera. Geografska povezanost je očevidna. Mitopejska veza ispoljila se u obliku verovanja u povratak legendarnog spasitelja zvanog "djado" Ivan, i možda je imala činjeničnu osnovu u delima Ivana III (1462–1505)[115] koji je oslobodio Moskovsku kneževinu zavisnosti od Tatara, polagao pravo na sve zemlje nekadašnje Kijevske Rusije, oženio vizantijsku princezu i uzeo južnoslovensku titulu cara.

Legende o moći Moskve i njenog vladara proširile su se za vreme njegove vladavine po svim ruskim zemljama, pa je mit o "djadu" Ivanu u Bugarskoj možda nastao u drugoj polovini XV veka kada su očekivanja spasitelja i milenija bila veoma rasprostranjena u delovima Balkana pod osmanskom vlašću. U milenarističkim snovima slovenskog i pravoslavnog sveta godina 1492. – po njihovom računanju 7000. – smatrana je završetkom kosmičke "nedelje" koja se sastoji od sedam kosmičkih "dana" dugih po hiljadu običnih godina, pa se otuda verovalo da će se u njoj dogoditi strašni sud i biti ukinuto istorijsko vreme.[116]

Kako, međutim, istorijsko vreme nije prestalo da tlači balkanske narode, legende koje su predskazivale dolazak spasitelja dobijale su na snazi. Možda je to opšte raspoloženje pogodovalo i širenju legende od "djadu" Ivanu, naročito ako se ima u vidu da je Ivan (Jov ili Jupiter) bilo i jedno od magijskih imena južnoslovenskih seljaka u Ugarskoj za mitskog spasitelja koji će ih, verovali su, osloboditi.[117]

Moskovskoj državi u XV i XVI veku, međutim, bilo je više stalo do toga da unapređuje svoje redovne trgovinske veze s Osmanskim carstvom i obezbeđuje osmansku zaštitu od spletaka krimskog hana nego do zaštite balkanskih hrišćana ili oslobođenja Južnih Slovena. Tek u vreme vladavine Fjodora I Ivanoviča na kraju XVI veka počela se uobličavati izvesna neodređena ruska ideologija izbavljenja Moldavije, Vlaške, Bosne, Srbije i Ugarske iz ropstva.[118]

115 Deržavin, "Russkij absoljutizm", 51.

116 Ivan Dujčev, "La conquête turque et la prise de Constantinople dans la littérature slave contemporaine", *Byzantinoslavica*, XIV (1953) 46.

117 Eudoxiŭ de Hurmuzaki, *Documente privitóre la istoria Românilor*, II, deo 3 (Bucureşti, 1892) 614, 617–18, 623–24. O milenarizmu kod Južnih Slovena v. u mom radu "Južnoslovenske milenarističke strukture u XVII i XVIII veku", uključenom u ovaj tom.

118 Deržavin, "Russkij absoljutizm", 51.

Ta ideologija oslobođenja imala je osnovu u verskom zajedništvu i/ili sličnosti jezika i etničkog porekla, a Rusija ju je u XVIII veku propagirala tako što je slala panonskim Srbima učitelje i gramatike te druge štampane knjige.[119] Ruski uticaj takođe se proširio među Srbima u Ugarskoj posredstvom priliva jednog malog broja srpskih studenata – bar 65 u XVIII veku – u ruske bogoslovske, građanske i vojne škole.[120]

Međutim, ako se izuzmu putešestvija pravoslavnih kaluđera takve veze s Južnim Slovenima južno od Dunava i Save su bile retke sve do 1840, kada je, u odeskoj Bogosloviji, ustanovljen jedan program stipendiranja studenata iz Bugarske.[121] Malo posle toga program ruskih stipendija je proširen, pa je u razdoblju između 1856. i 1876. oko pet stotina bugarskih studenata dobilo te nagrade. Moskovsko Slavjansko dobrotvorno društvo, koje je osnovano 1858, bilo je posebno aktivno u omogućavanju bugarskim studentima da odlaze u Rusiju.[122]

Otprilike u isto vreme sličan uticaj se osećao i u kneževini Srbiji, mada je u tamošnjem obrazovanju ruski uticaj stekao izvestan značaj tek posle revolucije 1848. Godine 1839. srpska vlada je ustanovila program stipendiranja koji je omogućavao jednom malom broju srpskih studenata da više obrazovanje steknu u inostranstvu o trošku države, pa je te godine svih deset primalaca državne stipendije* poslato u Austriju i Saksoniju.[123] Kasnije je nekoliko studenata poslato na univerzitet u Parizu, ali neko vreme nije bilo državnih školarina za studije u Rusiji.

Godine 1847. ruski agent pukovnik Danilevski pokušao je da nagovori srpsku vladu da svoje studente vrati iz nemačkih država i Francuske i pošalje ih u Rusiju. Danilevski izgleda nije odmah imao naročitog uspeha, ali je ruski uticaj u Srbiji porastao posle intervencije Rusije 1849. g. protiv mađarske revolucije. U januaru 1850. francuski konzul u Beogradu obavestio je svoju vladu da je srpski Državni savet odbio da imenuje državne stipendiste za zapadnu Evropu, ali je odobrio šest državnih stipendija za studije u Rusiji.[124] Nekoliko dana kasnije, možda pod uticajem ruskog konzulata, u srpskim je službenim novinama izašao jedan članak u kome su se kritikovali srpski zvaničnici koji su se opredelili za studije u zapadnoj Evropi a njihove "francuske ideje" osuđivale kao protivne ljudskoj prirodi i Božjim zakonima.[125] Ruski generalni konzul u Beogradu, general Dmitrij Sergejevič Levšin, pokušavao je da kontroliše srpsku vladu tako što je nadzirao imenovanja državnih službenika i ponekad se uplitao i u druge poslove. Malobrojna grupa mladih Srba koji su se školovali u Francuskoj i koji su zauzimali nekoliko položaja u administraciji, većinom je davala podršku srpskom ministru unutrašnjih dela Iliji Garašaninu, na kojega se počelo gledati kao na protivnika ruske "stranke".[126]

Kao i u ostalim delovima Evrope, međutim, snage reakcije su u to vreme bile jake. Početkom 1852. g. srpska vlada je pod Levšinovim uticajem postavila jednog Srbina emigranta koji je svršio škole u Odesi i Kijevu, Aleksu Vukomanovića, za profesora nacionalne istorije, jezika i književnosti na Liceju (budućem univerzitetu) u Beogradu. Sledeće godine je jednog od Vukomanovićevih odeskih profesora, srpskog emigranta Platona Simonovića, pozvala da reorganizuje gimnazije i Licej i da preuzme dužnost glavnog školskog inspektora. Ali žestoka reakcija srpskih nastavnika na njegove pokušaje da reguliše sve strane njihovog života, od načina na koji će predavati pa do toga kako će se brijati, naterala je vladu da ga 1855. otpusti.[127]

119 Bogojavlenskij, "Svjazi meždu russkimi i serbami", 252–61.

120 Mita Kostić, "Serbische Studenten an den Universitäten Halle, Leipzig und Göttingen im 18. Jahrhundert", *Südostdeutsche Forschungen*, III (1938) 352 [= "Srpski studenti na univerzitetima u Haleu, Lajpcigu i Getingenu u XVIII stoleću", prev. Tomislav Bekić, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 44 (1991)].

121 Joseph Rothschild, *The Communist Party of Bulgaria: Origins and Development, 1883–1936* (New York: Columbia University Press, 1959) 10.

122 L. S. Stavrianos, *Balkan Federation: A History of the Movement Toward Balkan Unity in Modern Times*. Smith College Studies in History (Northampton, Mass.) XXVII (October 1941–July 1942) (Menasha, Wis.: printed by George Banta, 1944), str. 119. Za istoriju slovenskih društava u Rusiji, v. S. A. Nikitin, *Slavjanskie komiteti v Rossii v 1858–1876 godah* (Moskva: Moskovskij universitet, 1960).

* U novijoj literaturi pominje se brojka od 11 pitomaca. (Prim. ur.)

123 Jevrem Grujić, *Zapisi*, I (Beograd, 1922) 54.

124 Af. Etr., CC, Belgrade, Vol. I, fol. 415, Limpérani, *élève consul* zadužen za vođenje poslova konzulata Francuske u Beogradu, pismo od 18. nov. 1847.

Ако се, међутим, руски уticај може meriti по приливу srpskih studenata u ruske škole, onda je on postajao sve značajniji. Godine 1863, kada je u raznim evropskim obrazovnim ustanovama bilo 19 srpskih pitomaca, šestorica od te devetnaestorice bila su poslata u Petrograd i Kijev.[128] Osim toga, posle 1865. g. je znatno porastao broj školarina koje su ruska vlada i razne panslavističke organizacije davale Srbiji. Među onima koji su 1866. g. dobili jednu od srpskih državnih stipendija iz fonda koji je obezbedilo rusko Ministarstvo inostranih dela bio je i budući srpski socijalistički vođ, Svetozar Marković. Izgleda da je povećanje broja stipendija za studije u Rusiji bilo delimično plod zalaganja antiosmanski i antihabzburški nastrojenog panslaviste Nikolaja Pavloviča Ignjatijeva, koji je između 1868. i 1877. bio ruski poslanik i ambasador u Carigradu.

U razdoblju od 1868. do 1888. godine petrogradsko Slavjansko društvo obezbedilo je sredstva za studije u Rusiji za 104 studenta i 16 studentkinja; od tog broja, 58 studenata i 6 studentkinja, ili 53 odsto, bili su iz Srbije.[129] S druge strane, glavni pokrovitelj bugarskih studenata je bilo moskovsko Društvo. Srpski studenti tako su privlačeni u ruske škole u kojima su bili snažni zapadnoevropski uticaji, dok su bugarski studenti odlazili u škole s izrazitije ruskom orijentacijom. Osim toga stipendije koje su obezbeđivane iz ruskih sredstava dobijalo je više – možda i četiri puta više – bugarskih nego srpskih studenata. Gledano po glavi stanovnika, međutim, nesrazmera u korist Bugarske i nije bila tako velika. Ono što je doprinelo da u Bugarskoj ruski uticaj bude snažniji nego u Srbiji bile su male mogućnosti bugarskih studenata da studiraju u zapadnoj Evropi sve dok Bugarska nije proglašena samostalnom kneževinom, 1878. godine.

Nastojanja Rusije između 1840. i 1880. g. da u oblasti vere i ideologije postigne ono što nije mogla u materijalnoj i ekonomskoj sferi omelo je nekoliko različitih sila. Sve do 1848, pa čak i do 1860. g., program slovenstva je mogao pridobiti podršku mnogih balkanskih Slovena, ali ruska vlada pokazala je interesovanje za njega tek posle Krimskog rata. Kada je ona najzad bila spremna da koristi prednosti ideologije slovenstva, samo dva naroda – Bugari i Crnogorci – bila su još ostala voljna da čuju njen poziv. S druge strane, liberali i radikali u Srbiji i Vojvodini napadali su hegemonističke ciljeve ruskog panslavizma.[130] Posle 1860. godine slovenstvo kao privlačnu silu za Slovene u Srbiji i Austro-Ugarskoj su zamenili regionalni nacionalizmi. Slovenstvo, osim toga, ne bi nikad ni moglo pridobiti podršku neslovenskih naroda Balkana, pogotovo Grka, Rumuna, Albanaca, Jevreja, Vlaha, Roma i Turaka.

Druga ideologija na koju se ruska vlada pozivala bilo je pravoslavlje. Međutim, pravoslavlje je bilo oslabljeno formiranjem autokefalnih crkava u Grčkoj i Srbiji koje su bile samo duhovno i nominalno pod upravom Carigradske patrijaršije. Kasnije je Rusija podržala stvaranje Bugarske egzarhije, ali su Grci, Srbi, Rumuni i Carigradska patrijaršija gledali na Egzarhiju kao na nosioca bugarskog nacionalizma u verskom ruhu. Osim toga pravoslavlje je među nebugarskim balkanskim Slovenima bilo oslabljeno zbog širenja sekularizma, a nije moglo biti privlačno Južnim Slovenima rimokatoličke i muslimanske vere.[131]

125 *Ibid*., Vol. II, pismo Goeppa, otpravnika poslova (*gérant*) Francuskog konzulata u Beogradu od 16. jan. 1850.

126 *Ibid*., pismo Goeppa od 20. feb. 1850.

127 Olga Mučalica, "Osnivanje katedre narodne istorije i književnosti i njen prvi profesor u Liceju", *Arhivski almanah*, 1 (1958) 177–90.

128 Grujić, *Zapisi*, I, 54.

129 Woodford D. McClellan, *Svetozar Marković and the Origins of Balkan Socialism* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1964) 42–43, 47–48; Sumner, "Russia and Panslavism in the Eighteen-Seventies", *Transactions of the Royal Historical Society*, 4th ser., XVIII (London, 1935) 44–46.

130 Stoianovich, "The Pattern of Serbian Intellectual Evolution, 1830–1880", *Comparative Studies in Society and History*, I, 3 (March 1959), str. 259–60 [= *Between East and West. The Balkan and Mediterranean Worlds*, IV, 24–25].

131 Peter F. Sugar, "The Southern Slav Image of Russia in the Nineteenth Century", *Journal of Central European Affairs*, XXI, 1 (April 1961) 45–52.

Postojao je, prema tome, izvestan vremenski jaz ili kulturni raskorak između vrednosnih sistema ruskih panslavista i ruske vlade i ideologija balkanskih elita. Ideologije novih balkanskih elita bile su nacionalizam, sekularizam, modernizam, liberalizam, radikalizam i socijalizam, a ruska vlada je na sve to gledala s podozrenjem. Ruski panslavisti i dobrovoljci koji su došli u Srbiju 1875. i 1876. g. da se bore u ratu protiv Turske otkrili su na svoje zaprepašćenje da je Srbija u poređenju s Rusijom skoro evropska zemlja, da su njena društvena struktura i mentalni habitus posve različiti od onih koji preovlađuju u Rusiji.[132]

Odnose Rusije i balkanskih Slovena dodatno je komplikovalo i to što je ruska vlada očekivala veću odanost od južnoslovenskih zemalja nego od vlastitih podanika. Kao što je ruski izaslanik pukovnik knez Vasilij Andrejevič Dolgoruki izgleda rekao 1838. g., "Srbija treba da se drži prema Rusiji kao Turkinja prema svome mužu. Ne samo da treba da bude verna, nego ne treba nikad ni da pokaže lice, niti da govori s bilo kojim drugim muškarcem."[133] Podozrevajući da njihovi ruski savetnici imaju sličan stav prema Bugarskoj, osetljivi bugarski nacionalisti su 80-ih godina XIX veka primorali Ruse da napuste njihovu zemlju, skoro zaboravljajući na presudan doprinos Rusije postizanju bugarske samostalnosti i ustavne vladavine.

Osim toga, ruska vlada je istrajavala u politici podržavanja Osmanskog i Habzburškog carstva da ostanu bar delimično očuvani kao brana od "carstva" revolucije. Ruski predstavnici su ponekad pogrešno tumačili, reinterpretirali ili preuveličavali ciljeve svoje vlade, dovodeći tako u zabludu i balkanske narode i druge zemlje u pogledu stvarnih intencija zvanične Rusije. Zvanična Rusija je mogla povremeno pomišljati da pruži podršku nekom ustanku balkanskih hrišćana u odbranu hrišćanstva; ona nije mogla tolerisati nacionalnu i socijalnu bunu. Čak i panslovenski ideal uspeo je da na kraće vreme privuče zvanične ruske krugove tek nakon što je Rusija poražena u Krimskom ratu koji je donekle vodila kao verski krstaški pohod.[134] Ali, ako je postojala jedna ideja oko koje su se mogli okupiti balkanski liberali i radikali, bilo je to uverenje da je nužno uništiti osmansko i habzburško carstvo.

Kulturna misija sitnih riba

Kakva je, međutim, zabluda pretpostaviti da samo velike sile teže da dominiraju i uspostave privredno, političko ili ideološko carstvo! Zar na pokrajinu Besarabiju nisu polagale pravo i Rusija i Rumunija? Južnije odatle, već 1832. g., malo posle uspostavljanja nominalno nezavisne grčke države na suprotnim stranama slično su se našle Rusija i Grčka, zavađene suparničkim pretenzijama na Carigrad i vizantijsko nasleđe. Kao odgovor na razne ruske vizije budućnosti nikla je "Velika ideja" Grka, naime ideja o vaskrsloj Vizantiji pod grčkom hegemonijom.[135]

Već 1843. ili 1844. g. srpski čelnici, na podsticaj poljskih vođa koji su zavideli ruskoj sili i pokušavali da podvedu Južne Slovene pod svoj uticaj počeli su zastupati ideju o širenju do Jadrana kao sredstvu oslobođenja Srba od ekonomske zavisnosti od Austrije.[136] Do kraja stoleća, zaokupljenost mišlju o izlasku na more je postala man-

132 David McKenzie, *The Serbs and Russian Pan-Slavism, 1875–1878* (Ithaca, N. Y: Cornell University Press, 1967) 145–46.

133 Stevan K. Pavlowitch, *Anglo-Russian Rivalry in Serbia, 1837–1839: The Mission of Colonel Hodges* (Paris, The Hague: Mouton, 1961), str. 63, bel. 1. Moj prevod sa francuskog.

134 Nicholas V. Riasanovsky, *Nicholas I and Official Nationality in Russia, 1825–1855* (Berkeley i Los Angeles: University of California Press, 1967; broš. izd.) 262–65.

135 Barbara Jelavich, *Russia and the Greek Revolution*, 17–18; Stavrianos, *The Balkans since 1453*, str. 467–68 [= *Balkan posle 1453*, str. 446–47]; George G. Arnakis, "The Role of Religion in the Development of Nationalism", u: C. i B. Jelavich, ur., *The Balkans in Transition*, 134.

136 Stoianovich, "The Pattern of Serbian Intellectual Evolution", 247 [= *Between East and West. The Balkan and Mediterranean Worlds*, IV, 17].

je-više opšta među srbijanskim trgovačkim, intelektualnim, vojničkim i činovničkim elementima. Godine 1912, kao što je primećeno u jednom ranijem poglavlju, slavni srpski geograf Jovan Cvijić odlučno je branio zahteve Srbije za teritorije naseljene albanskim stanovništvom i pravo komunikacija preko severne Albanije do južnog Jadrana kao "antietnografsku nužnost".[137] U jednoj depeši od 30. novembra 1912. g. britanski poslanik u Beogradu požalio se svojoj vladi da su Srbi "potpuno izgubili glave" u svojim "vizijama o plavim morima i srpskim brodovima koji pristižu kući donoseći blago Indije."[138]

Među Bugarima, politika "antietnografske nužnosti" dobila je vid polaganja prava na celo etnički mešovito područje Makedonije i istočne Srbije i traganja za pristupom Egejskom moru. Posle 1878. g. njihove aspiracije su kodifikovane u obliku zahteva da se stvarno uspostavi "Velika Bugarska" kakvu je predviđao Sanstefanski mir, sklopljen pod pokroviteljstvom Rusije.

Pod uticajem buržoaskih vrednosti čak i seljačke vođe su počele da zagovaraju politiku "antietnografske nužnosti". U jednoj knjizi objavljenoj 1904. godine pod naslovom *Moderna kolonizacija i Slaveni*, čelnik Hrvatske seljačke stranke Stjepan Radić obelodanio je svoje slavenofilsko raspoloženje i odanost idejama Dostojevskog tvrdnjom da je sudbina Slovena da postanu "kulturno ognjište i duševno ogledalo čitavoga čovječanstva". Radić je dalje tvrdio: "mi podunavski Slaveni daleko [smo] sposobniji i Podunavlje urediti i preporoditi, i Malu Aziju kolonizovati i na novi život probuditi… od Niemaca, koji i preko nas i preko Rumuna i Madžara, da ne govorim o maloazijskim narodima, prelaze eto, kao da smo mi u povojima civilizacije i na prvoj stepenici narodne svoje sviesti".

Jedan od razloga što Rusija nije uspela da protera Turke sa Balkana, tvrdio je on, bio je taj što se oslanjala na veru (pravoslavlje) i na nazadne pravoslavne slovenske narode. Da se umesto toga Rusija pouzdala u napredne Čehe, Hrvate i Mađare, to jest u podunavske narode, ishod je mogao biti posve drukčiji.

Radić je predviđao potpuno uništenje osmanske sile. Ali, pošto je prihvatao gledište da je u oblasti između Dunava i Bosfora vladalo blagostanje samo onda kad se od jednog do drugog kraja odvijao redovan i čest trgovački saobraćaj i kad je bila organizovana kao jedinstven politički entitet, on je sagledavao potrebu da se namesto osmanske političke jedinice uspostavi druga, ovoga puta pod vođstvom podunavskih Slovena. Polazeći od stava da se takva država ne bi mogla dugo održati ukoliko ne bi kontrolisala obe obale Bosfora, on je predlagao da se Mala Azija pretvori u kolonijalno područje kojim bi dominirali podunavski Sloveni. Muslimanski Sloveni iz Bosne i Hercegovine pogodni su, mislio je on, da zahvaljujući svojim verskim vezama odigraju posebno važnu ulogu u unapređivanju trgovine između Podunavlja i Bliskog istoka.[139]

Protiv politike "antietnografske nužnosti" digli su glasove balkanski socijalisti, a glavni među njima je bio Srbin Dimitrije Tucović. Na Prvoj balkanskoj socijalističkoj konferenciji, održanoj u Beogradu od 7. do 9. januara 1910, Tucović i drugi balkanski socijalisti oštro su napali uskogrude nacionalističke i hegemonističke programe balkanskih buržoazija. Istovremeno, oni su osudili i velike sile zbog uplitanja u bal-

137 Jovan Cvijić, "Izlazak Srbije na Jadransko more", u: *Govori i članci*, 2 toma (Beograd: Napredak, 1921), II, 9–25. Cvijić je ovaj članak prvo objavio na nemačkom u Petermanovim *Geographische Mitteilungen*, sveska za decembar 1912, a zatim u prevodu i s novim napomenama u *Glasniku Srpskog geografskog društva* za 1912. god.

138 George Peabody Gooch and Harold Temperley, eds., with the assistance of Lillian M. Penson, *British Documents on the Origins of the War, 1898–1914*, IX, 2 (London: His Majesty's Stationery Office, 1934), str. 234 dok. br. 313.

139 Stjepan Radić, *Moderna kolonizacija i Slaveni* (Zagreb: Matica hrvatska, 1904) 220–21, 255–58.

kanske poslove. U očima balkanskih socijalista, balkansko i jugoslovensko pitanje mogli su se pravilno shvatiti samo u širem okviru problema odnosa dominantnih i podređenih naroda ili kolonizatorskih i kolonijalnih zemalja. Njihova namera je bila da vođenjem politike samoopredeljenja ukinu kolonijalni status balkanskih naroda.[140]

Balkanski buržoaski nacionalisti, seljačke vođe i socijalisti imali su bar jedan zajednički cilj: da ograniče vlast Velikih Sila, a prošire vlast svojih idealnih država i društvenih sistema. Težeći da postanu "orlovi", "medvedi" i "lavovi", balkanske sitne ribe nastojale su da povećaju svoje izglede za dominiranje pridobijanjem pristalica za vlastita shvatanja samoopredeljenja i nužnosti. Ta orijentacija je samo ponekad bila antiruska. U praksi, ona je ponekad išla Rusiji na ruku. U oba slučaja, međutim, glavni cilj kome se težilo nije bilo ostvarenje ciljeva zvanične Rusije, nego ciljeva jedne ili više balkanskih nacija, Balkana kao celine ili neke velike ili male balkanske društvene grupe.

U ovoj studiji o razvojnoj a ipak gotovo stabilnoj konfiguraciji rusko-balkanskih odnosa kroz nekoliko vekova ukazano je na neke opšte kao i posebne aspekte dominacije i imperijalizma. Usredsređivanje na ciljeve i na ograničenja ruske dominacije na Balkanu imalo je za svrhu da pokaže kako su politički, ekonomski i drugi vidovi dominacije bili delimično neposredna funkcija posebnih prostornih i kulturnih odnosa, i kako je postojala tendencija da i priroda i stepen dominacije steknu dugoročan karakter. Tako su se, od vremena pojave Rusije kao velike sile do I svetskog rata i revolucije 1917. g., veoma različite strukture – geografska, ekonomska, psihološka, ideološka, međunarodna te specifično nacionalna i društvena – zaverile da učine rusku sposobnost dominacije Balkanom manje izrazitom od sposobnosti drugih evropskih država. Ova studija o ruskom imperijalizmu u posebnoj lokalnoj sredini Balkana učinila je vidljivijim trajna obeležja rusko-balkanskih odnosa. Na nešto manje direktan način ona je možda bacila izvesnu svetlost i na opštu važnost duge istorijske perspektive.

140 Dimitrije Tucović, *Srbija i Arbanija. Jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije* (Beograd: Štamparija Save Radenkovića i braće, 1914); Dimitrije Djordjević, *Revolutions nationales des peuples balkaniques, 1804–1914* (Belgrade: Institut d'Histoire, 1965) 226.

Copyright © za srpskohrvatski jezik
Vlastimir Đokić samostalni izdavač
Beograd Vlajkovićeva 11

Igor Mrkalj

Pred Zemaljskom komisijom

Iako je prošlo već punih 75 godina od dvije velike tragedije koje su se dogodile u Glini 1941., u akademskoj literaturi zločin nad glinskim Srbima često se poistovjećuje sa zločinom u glinskoj pravoslavnoj crkvi, mada se radi o dva odvojena događaja.[1] Prvi zločin počinjen je u proljeće 1941. kada su pobijeni Srbi iz Gline, dok se drugi dogodio nepuna tri mjeseca kasnije, u ljeto iste godine kada su u glinskoj pravoslavnoj crkvi pobijeni Srbi s područja susjednog kotara Vrginmost, prethodno obmanuti pozivom da prijeđu na katoličanstvo. Premda je riječ o dva masovna ustaška zločina, nije nevažno spomenuti da je prvi smjerao na uništenje građanskog sloja Srba u Glini, a drugi na uništenje srpskog naroda na Baniji i Kordunu, u skladu s ciljevima Pavelićeve NDH.

Pa ipak, čini se da ni novija literatura, koja se bavi masovnim stradanjima Srba u Glini u proljeće i ljeto 1941., nije posvetila dovoljno pažnje jednom važnom arhivskom fondu, koji se nalazi u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.[2] Riječ je o fondu Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Hrvatske (1944–1947), koji je već neko vrijeme dostupan istraživačima.[3] Upravo u tom fondu pronašao sam brojne, malo poznate i nekorištene dokumente, koji potvrđuju da je pokolj glinskih Srba u proljeće 1941. i pokolj Srba sa Korduna u glinskoj pravoslavnoj crkvi u ljeto 1941. u spisima Zemaljske komisije uvjerljivo dokumentiran i dokazan.

Obzirom da je za povijesnu znanost iznimno važno ne samo pronalaženje povijesnih izvora već i njihovo objavljivanje, smatrao sam da ovu arhivsku građu treba učiniti dostupnom za daljnja istraživanja masovnih ustaških zločina u Glini 1941. Stoga, dokumenti sabrani u ovoj zbirci imaju cilj da onima koji su zainteresirani pruže pouzdane podatke o tim tragičnim zbivanjima, što traumatiziraju ovaj banijski gra-

1 Vidi radove dvojice poznatih povjesničara, Joze Tomasevicha, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945. Occupation and Collaboration*, Stanford 2001., str. 398, 401 i 536, i Stevana K. Pavlowitcha, *Hitler's New Disorder. The Second World War in Yugoslavia*, London 2008., str. 34.

2 Branko Vujasinović, Čedomir Višnjić, Đuro Roksandić, *Glina 13. maja 1941. U povodu 70. godišnjice ustaškog zločina*, Zagreb 2011; Đuro Aralica, *Ustaški pokolji Srba u glinskoj crkvi*, Beograd 2010.

3 Martina Grahek Ravančić, "Ustrojavanje organa nove vlasti: Državna/Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača – organizacija, ustroj, djelovanje", *Historijski zbornik*, Zagreb, God. LXVI, broj 1, veljača 2015., str. 149–172

dić sve do današnjih dana. Vjerujem da će ovi podaci dobro poslužiti povijesnoj znanosti da stane na put svim zloupotrebama ali da će dobro doći i drugim korisnicima i znanstvenim disciplinama. U tom smislu, ova zbirka pripremana je u dobroj vjeri da će svojim sadržajem i jezikom dokumenata, koji je najuvjerljiviji, a najmanje pristran, doprinijeti širenju svijesti o masovnim stradanjima Srba u Glini u proljeće i ljeto 1941.

Svi dokumenti poredani su kronološki, ali radi lakšeg snalaženja obimna građa podijeljena je u dva tematska bloka: prvi, koji se odnosi na masovni zločin iz proljeća 1941; i drugi, koji se odnosi na masovni zločin iz ljeta 1941. Na kraju svakog dokumenta napisana je arhivska signatura fonda u kojem se dokument nalazi. Na kraju svakog tematskog bloka dan je popis dokumenata koji su objavljeni. U odabiru dokumenata uvijek me rukovodilo prije svega to da li su vjerodostojni i koliko njihov sadržaj ima znanstvene vrijednosti, te koliko upotpunjava i proširuje naša postojeća znanja.

Svi dokumenti objavljeni su u cjelini i vjerno prepisani pismom kojim su napisani. U jezik i jezične osobine nije se diralo. U pojedinim dokumentima, tamo gdje je to bilo neophodno za pravilno razumijevanje teksta, dao sam u bilješkama kratka objašnjenja pojedinih pojmova ili podatke za pojedine ličnosti, nastojeći pri tome da tekst ne opteretim prevelikim brojem bilježaka. Također sam u zbirku uvrstio i više povijesnih fotografija predratne Gline, kako bih čitatelju približio izgled ovog banijskog gradića u godinama uoči Drugog svjetskog rata.[4]

Kao priređivač ove zbirke nemam iluzija da je ovim što je urađeno posao završen. Naprotiv, smatram, da je to početak posla koji treba sistematski nastaviti i vremenski proširivati, kako na ranije i kasnije godine, tako i na druge arhivske fondove. Time će ova zbirka dokumenata postati nezaobilazna u svakom budućem radu, koji će se baviti Glinom i glinskim kotarom za vrijeme Drugog svjetskog rata.

4 Peter Burke, *Eyewitnessing. The Uses of Images as Historical Evidence*, London 2001.

VIUM KOH BRAT

Pozdrav iz Gline
Ulica Kralja Petra Svačića

GLINA-KRALJA PETRA SVAČIĆA UL.

GLINA - BANOVINSKA BOLNICA

VILIM KOHN I BRAT
СРПСКА ШТЕДИОНИЦА д.
Trg I, Glina

GLINA - PARK

1.

Komisija za utvrđivanje zločina okupatora
i njihovih pomagača u Vojvodini
Srez pančevački, Anketna komisija
27 okt. 1944.

P R I J A V A

Zločinac: Butorac (sin Milana), izvršitelj, Hrvat iz Gline, ustaški kapetan, poslednje boravište Glina.
Žrtva zločina (oštećenik): Dragomir Tomić, bank. čin. i Dušan Tomić, trgovac
Ime oca i devojačko prezime matere: 1) Jovan, mati Jelisaveta 2) Dragomir, mati Mara, rođ. Budimir
Starost, mesto i srez rođenja: 1) 57 g. rođen u Zemunu 2) 27 g. rođen u Glini
Prebivalište: Glina
Gdje je zločin izvršen: u Glini odnosno Marin brodu kod Gline, zločin ubistva.

Način i sretstva izvršenja: 11 maja 1941 g. oko 11 sati uveče po naređenju Dr. Mirka Puka, min. pravosuđa i Dr. Jerec Mirka, župana petrinjskog izvršeno je masovno hapšenje Srba u Glini i to oko 540 među kojima su se nalazili moj otac Dragomir i brat Dušan Tomić. Odveli su ih u Sreski sud i tamo su bili pritvoreni do 12 maja iste godine u noći. Potome su ih kamionima po partijama odnosili za Marin brod pored reke Gline gde su ih sve poubijali pa i moga brata i oca. Zločin ubistva izvršili su Stjepan Papa, Stjepan Vidaković i Nikica Vidaković, Boža Novak, polic. agent i Butorac sin Milana, ustaški kapetan. Svi ovi navedeni izvršioci dela prethodno su se napili u kafani kod Ilije Letića iz Gline. Ubistvo je izvršeno nad žrtvama u glavnom sikirama a kako su i kojim sredstvom ubili moga oca i brata, to ne znam. Sve žrtve masovnog zločina stavljene su u zajedničku raku i zakopani.

Dokazi: svedoci Sofija Branković iz Beograda i Danica Sužnjević iz Beograda, Kneginje Ljubice 11, inače rodom iz Gline.

Šteta: označena u prijavi protiv Dr. Puk Mirka.

Napomene: Kod izvršenja zločina ubistva učestvovao je kao nalogodavac Dr. Stjepan Jerec, župan petrinjski i to za samu Glinu. Kao izvršioci zločina ubistva i najbliži saradnici dr. Stjepana Jereca učestvovali su Stjepan Papa, Stjepan Vidaković, Nikica Vidaković, Boža Novak, svi policijski agenti kao i Butorac, sin Milana, ustaški kapetan, koji su izvršili masovno hapšenje i poubijali sve, pa i Dragomira i Dušana Tomića.

Prijavilac, davalac podataka:
Jovana Tomić

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

2.

Z A P I S N I K
od 4. XII. 1944.

sastavljen kod Okružne komisije za ratne zločine Banije u prisutnosti Jovana Borojevića, pretsjednik suda Banije, Dr Lava Singera te zapisničara Lidke Šutej.

Pristupa ĐUKIĆ STEVAN kbr. 17 iz Jama, seoski odbornik iz sela Jama, općina Stankovac, kotar Glina, 35 godina star, pravosl. vjere, oženjen, bez djece, pismen, te nakon propisno opomenut na iskaz iskazuje kako slijedi:

6. maja 1941. došlo je do prvog hapšenja Srba u selu Jame. U selo su došli 6 ustaša, među kojima sam prepoznao Mulac Matiju i Jožu te nekoga Čuklje. Uhapsili su Pavlovića Pavlu (kći Ljuba živi u selu Jame), Pavlovića Petra (žena Miljka i 3 ženske djece žive u selu Jame), Đukić Petra (žena Anka i otac Dako, žive u selu Jame) te Uzelac Đuru. Uhapšenici su odvedeni pod izlikom da ih se vodi na preslušanje, a odvedeni su u Glinu i dalje kamionom u Hađer, gdje su pobijeni svi osim Uzelca Đure, koji je uspeo da pobegne i sada se nalazi u selu Jame.

Drugo hapšenje bilo je 7. maja 1941 g. Tada su uhapšeni Đukić Božo, moj brat (žena Dragica i dvoje djece žive u selu Jame), Pavlović Simo (žena Bosiljka, majka Ljubica, 2 djece, žive u selu Jame) te Pavlović Đuro (žena Ana, majka Pepa i jedno djete, žive u selu Jame), koji su odvedeni i pobijeni na isti način kao oni koji su odvedeni 6. 5.

26. maja 1941. g. navečer došli su u naše selo ustaše Cavrić Ivan i Cavrić Jože iz Zaloja , te neki Jakov (prezime mu ne znam), Miletić Petar i Protulipac Miško i Šoštarić (ime neznam) iz Stankovca, te su uhapsili mene, Pavlovića Božu (žena Seka i jedno djete), Pavlovića Stevu (žena Soka i 2 djece), Aćimovića Đuru (žena Evica i 2 djece), Đukića Stevana kbr. 78 (žena Pepa i 2 djece) i Uzelac Miloša (otac Božo i majka Marija). Rekli su nama, da nas vode na preslušanje u općinu. Međutim, oni su okrenuli prema šumi zvanoj Pećine i odavle dalje prema Kupi. Kad smo stigli do Kupe, postavili su se 3 pred nas a 3 za nama uz vodu i naložili su nam, da mi predamo sve stvari i da se skinemo. Kad smo ostali u rublju, počeli su nas tući kundacima, a mene je udario Cavrić Jože 3 puta kundakom u trbuh. Prije toga su nas svakoga vezali sa užetom. Vidjevši, da smo izgubljeni, ja sam neopaženo počeo zubima trgati uže, kojim su mi bile vezane i uspio sam da ruke oslobodim. Skočio sam na Protulipca Miška, koji je stajao pred menom, zgrabio sam ga za vrat i srušio i preko njega skočio sam u vodu. Počeli su za menom da pucaju i jedan me je metak pogodio ispod pazuha a drugi u nogu. Ipak mi je uspilo preplivati Kupu i dohvatiti se druge obale. Kad sam isplivao, čuo sam iz onog mjesta, gdje su se ostali nalazili, jauk i viku i pucnjavu. Istu noć preplivao sam ponovno Kupu i prešao u Gl. Poljane gdje sam se sakrio. Već slijedeći dan sam saznao, da su Pavlović Stevo, Aćimović Đuro, Đukić Stevan i Uzelac Miloš odmah na obali ubijeni i bačeni u vodu, pa su kasnije njihovi lješevi isplivali. Pavlović Božo uspio je također da pobjegne i preplivao je Kupu te se sakrio u selu Pavorju. Ovdje su ga seljani izdali te su ga ustaše pronašli i to ovi isti ustaše, i ubili ga slijedeći dan u 9 sati ujutro. Njegovu lješinu našli su njegova sestra Ana Jovanović iz Gl. Poljane i moja sestra Anđa Pavlović iz sela Jama.

U vrijeme kad su ova hapšenja vršena bio je tabornik općine Stankovac Cavrić Tomo, koji je ustašama davao oružje kad su oni išli u pljačku i na ubijanje. On je 3 godine bio ustaša a sada je tajnik općine NOO Stankovac. Po prilici 8 dana kasnije u noći oko 11 sati došli su u naše selo više ustaša, među kojima su bili Cvetković Luka i Joža iz D. Jama, Ančić Joža iz Gl. Poljane (koji je od partizana streljan) i Jakovljević Stjepan iz D. Jama (također streljan). Namjeravali su uhvatiti i pobiti sve Srpkinje i srpsku djecu ali je narod bio pravodobno obaviješten i izbjegao. Zatekli su samo Đukić Juliku, i njezine kćeri Ljubicu i Dragicu, i unuku Dragu. Ustaše su ih odveli i opljačkali im kuću. Poubijali su Juliku, Ljubicu i Dragu negdje kraj Gline, ali njihovi lješevi do danas nisu nađeni. Dragica je uspjela da izmakne i navodno se sada nalazi u Beogradu. Ja sam s jednog brežuljka gledao, kad su ustaše ove žene vodili i tukli ih, čuo sam jauk žrtava i vidio sam kad su opljačkali kuću.

Kako sam već rekao bio je Cavrić Tomo tabornik općine Stankovac i davao je oružje ustašama, ali meni nije poznato niti sam čuo, da bi on lično vršio nasilja ili pljačkao u mome selu. Bio sam čuo da je on nešto bolji nego ostali, i nakon što sam se 3 mjeseca krio, dao sam mu poručiti, da bi se želio s njime sastati. On je na sastanak došao i ja sam ga pitao za savjet što da radim. Rekao mi je neka se još neko vrijeme krijem a on da će mi poručiti kada da se vratim kući. Nakon 8 dana pozvao me je on na sastanak i rekao mi, da mogu da se vratim kući, ali neka se čuvam noći. Ja sam ga poslušao i doista mi se nije ništa dogodilo.

Za vrijeme sakrivanja pred ustašama nalazio sam se neko vrijeme u M. Poljani i sakriven u žutaju vidio sam, kako jedan žandar u prisutnosti još nekoliko drugih s jednom maramicom zadavio nekog Pađana iz M. Poljane. Koji su to žandari bili neznam, samo znam da su bili iz Gline.

PPP

Borojević *Stevo Đukić*
Dr Lav Singer

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 152, br. 1376

3.

Općinski NOO Jukinac
Općinska komisija za ratne zločine
Broj I.

Z A P I S N I K

Sastavljen 10/XII 1944. u Kihalcu kod Općinske komisije za ratne zločine u prisutnosti članova komisije: Manojlović Nikola, Grbeša Ivan i Erent Petar.
Pristupa nepozvani ERENT PERO, kbr. 28 iz Prekope, član N.O.O. Prekopa, star 41 god., Hrvat, oženjen, troje djece, nakon toga što je propisno opomenut na iskaz istine daje slijedeću izjavu:

Bilo je to čini mi se 11/V 1941. u sumrak istoga dana kada su ustaše Ivan Gajdek, Stjepan Mulac, Mate Kihalić, Josip Lipak, Pavao Hajčić, svi iz Prekope, koji se sada nalaze u Petrinji, zatim Ivan Avedić, iz Prekope, sada u Đakovu, ustaša, i Nikola Lipak zvani Čuklje, koji je poginuo u borbi sa N.O.V., Ivan Šantek, Šafar Nikola i Stevo Rohak, svi iz Kihalca, prva dvojica su poginuli a posljednji tj. Stevo Rohak, nalazi se sada u Petrinji kao žandar, pošli su selom i prisiljavali sve muškarce moga sela da uzmu lopate i motike i da pođemo na križanje sela Prekope, a ko neće ići da će ga ubiti.

Skupilo nas se oko 15 na križanju, odatle smo pošli preko mosta Gline pod Hađer gdje smo počeli kopati jame ali pošto je bila tvrda vratili su nas odatle natrag preko mosta rijeke Gline u tako zvani Čukljin Ank, gdje smo zatekli seljake iz Jukinca, Hađera i Kihalca, tako da nas je ukupno bilo oko 50. Oko nas je bila straža i tako opkoljeni počeli smo sa kopanjem jama. U samu zoru idućeg dana iskopali smo 3 jame veličine u kvadrat 3 puta 2 mt. i duboke do 2 m. Iza toga su nas pustili sve kući. Uveče kad smo došli na te jame odgovorio je Stevo Mulac, psujući majku to je za Srbe i komuniste a biće ih par i iz Prekope u tim jamama.

Na veče 12/V tg. u sumrak došle su u selo gore navedene ustaše i počele opet tjerati seljake iz mog sela da idu na ista mjesta gdje i prošlu noć kad sam došao kod jama koje smo prošlu noć kopali vidio sam još jednu iskopanu jamu i to četvrtu koja je bila najveća duga 8 m., široka 4 m. duboka 2 m. U jednoj od 3 manje jame bili su trgovac Letić Ilija iz Gline i njegova 2 pomoćnika, koji su ubijeni u Glini i tu doveženi. Oko 10 sati naveče stigao je prvi kamion iz Gline natovaren Srbima Glinjanima koji je stao kod mosta pod Hađerom na rijeci Glini.

Kamion su dočekale ustaše koje su vadile ljude iz kamiona. Ispravljam, iz kamiona su vadile ljude ustaše Nikola Lipak zvani Čuklje iz Prekope i Ivan Šantek iz Kihalca, obojica poginula i dodavali su svakom ustaši po jednu žrtvu a ovi ih odvodili držeći ih za vrat do jame. Tu su stajali Janko Kihalić, ustaša iz Kihalca, sada u Zagrebu, Lipak Stjepan iz Prekope, sada u Petrinji i trojica Dalmatinaca. Oni su odvedene žrtve ubijali na taj način što je svaka žrtva morala najprije leći a zatim bi jedan od njih ispalio metak žrtvi u zatiljak.

Dodajem da su uoči ubijanja ustaše izdale naređenje u Prekopi, da se tu noć kada je bilo ubijanje, ne smije nitko kretati van svoje kuće i da prozori svi moraju biti zastrti sa debelim ponjavama kako se svjetlo ne bi vidilo na ulicu.

Ubijanje su vršili dvojica trojica na izmjence tako kad jednima dosadi onda su ubijanje vršili druga dvojica od gore pomenutih koji su vršili ubijanje. Žrtve su od kamiona dovođene u grupama od 10-15 ljudi u svakoj grupi. Kad se jedan kamion isprazni dođe drugi pun ljudi jer su prevoženje vršila 2 kamiona. Žrtve koje su se bunile bile su na zvjerski način klanjem ubijane. Na takav način je ubijen Aćimović Ilija iz Gor. Jama i Stojić Janko iz Gline, koga su poslednjega od njegove grupe od 18 ljudi ubili tako da su ga prvoga probili nožem a kad su poubijali 17 ljudi iz njegove grupe onda su njega nako izbodena dotukli. Ubijene u jami je slagao Stjepan Šoštarić, iz Hađera sada u Petrinji. Kamioni su tu noć svaki oko 15 puta dovezli ljude. Osam dana iza ubijanja hvalio se Nikola Lipak zvani Čuklje, da je tu noć poubijano 437 ljudi.

U zoru 13/V 1941. završeno je ubijanje i seljaci među kojima i ja zatrpavali smo posljednju jamu i to najveću iz koje je jame 1 čovjek čije sam ime zaboravio vikao što radite ljudi ne dao vam Bog što će moje petoro djece.

Na njegovo zapomaganje došao je Nikola Vidaković ustaša iz Gline, skočio u jamu i dotukao ga iz pištolja.

Žrtve su u jamama posute najprije živim krečom u prahu koji je dovožen na volovskim kolima iz Gline istu veče kada je počelo ubijanje.

Za vrijeme ubijanja neki od civila su svlačili odijela i skidali cipele. Od tih koji su skidali robu prepoznao sam slijedeće: Mato Milčić, Nikola i Josip Mulac, Mate Vranić, Nikola Kihalić, Mato Josin Lipak, Mato Stipanov Lipak, Mato Kihalić, Adam Gajdek, svi iz Prekope a sada u Petrinji, Juraj Žinić iz Prekope poginuo 1942. god. i Josip Piškor iz Prekope sada kod kuće. Iz Jukinca sam prepoznao Vrbanca kovača koji je sada kod kuće.

Ja više ništa ne znam. Mogu se na gornje podpisati.

Erent Petar

Izvornik, rukopis
Strojopis, ovjereni prijepis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 152, br. 1339

4.

Pristupa pozvani ŠEŠERIN STEVO, otac 4 djece i što je propisno opomenut na iskaz istine daje slijedeću izjavu:

Bilo je to čini mi se oko 7. ili 8. maja 1941. god. kada sam bio ja pozvan na ustašku skupštinu u Jukincu u gostionu Zibar. Poslije podne došao sam u gostionu ali skupština je već bila završena. Od seljaka iz Jukinca sam saznao da su na toj skupštini bili Dr. Mirko Jerec, Misson trgovac, i Vidaković Nikica, svi iz Gline, poznate ustaše. Jerec je tom prilikom održao govor u kome je tražio od seljana da se prisegnu za vjernost Paveliću, što je o završetku skupštine i učinjeno. Zatim je govorio da treba pobiti sve Srbe i zatražio od seljana zemljište na kome bi se pokopali Srbi, narod je to traženje ustaških lopova odbio i s time je skupština završena.

Bilo je to oko 12/V 1941. god. oko 9 sati na večer oko 12 ustaša, među kojima je bio i Juca Rukavina,[1] koji me pozvao iz kuće da pođem sa njim i da ponesem motiku ali lopatu. Kad sam izašao na ulicu vidio sam oko 10 Jukinčana koji su već imali neku lopatu ili motiku. Odatle smo zajedno pošli gdje su Glinjani Srbi ubijani. Kad smo došli kod jama vidio sam oko 9 iskopani jama kod kojih su bili već raspoređeni seljaci iz Hađera, Prekope i Kihalca, gdje su bili raspoređeni kod jama sa zadatkom da ubijene Srbe slažu u jame.

Ubijanje vršeno isto onako kako je izjavio drug Erent. Dodajem da su robu sa ubijeni Srba nosili od gore pomenutih u izjavi Erenta Pere još i ovi: Stevo Prajdić, Stevo Naglić, iz Jukinca a sada se nalaze u Petrinji, iz Prekope su bili Joso Mulac, Joso Lipak, Joso Žinić, Pepo Dobrenić, Šantek Janko, svi sada u Petrinji i Dobranić Ivan negde u neprijateljskoj vojsci.

Čovjek koga spominje drug Erent u svojoj izjavi da ga je ubio Vidaković jest Petar Pločić mlinar iz Drenovca.

Ja više ništa ne znam o ubijanju Srba Glinjana i mogu se na gornju izjavu prisegnuti.

Stjepan Šešerin

1 Vidi biografsku natuknicu "Rukavina, Juco (Juraj), ustaški pukovnik (Perušić, 4. II. 1898. – Zagreb, 7. VI. 1945.)", u: *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb 1997., str. 351.

Izvornik, rukopis
Strojopis, ovjereni prijepis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 152, br. 1339

5.

Nastavljeno sa VRBANAC IVANOM, kbr. 12 iz Jukinca, star 47 god., otac 3 djece, nakon što je opomenut na iskaz istine daje slijedeću izjavu:

Ne sećam se dana bilo je to početkom mj. maja 1941. god. kada je došao k mojoj kući Zibar Ivan iz Jukinca, Tiljak Matija trgovac iz Gline, Šima Naglić iz Jukinca i pozvali me da se ustanem i da uzmem motiku ali lopatu pa da dođem do kapele u Jukincu. Kod kapelice sam našao seljane koje sam prepoznao. Stevo Gregurić, Stipe Crnković, Stevo Naglić, Ivan Gregurić i drugi Ivan Gregurić, Josip Zibar, Stevo Prajdić, i drugi se ne sećam. Od kapelice smo krenuli gdje su kopane jame. U jutro smo pušteni svojim kućama dočim smo isto ponovo naveče pozvani da idemo zagrtati poubijane Srbe Glinjane.

O načinu ubijanja kao i skidanju cipela i odijela izjavljuje suglasno kao i drugi svjedoci. Dodajem da sam i sam skinuo sa dvije žrtve koje nisam prepoznao u mraku 1 visoke 1 niske cipele. Ostalo mi nije poznato o ubijanju Glinski Srba a na gornje mogu se prisegnuti.

Ivan Vrbanac

Članovi komisije:
Grbeša Ivan s.r.
Erent Petar s.r.
Manojlović Nikola s.r.

(Potpis nečitak)

Da je prijepis vjeran svome originalu tvrdi:
Zemaljska Komisija za utvrđivanje zločina
okupatora i njihovih pomagača
Šibenik, dne 1/II 1945
[Mjesto pečata]

Izvornik, rukopis
Strojopis, ovjereni prijepis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 152, br. 1339

6.

Z A P I S N I K
od 11. XII. 1944

sastavljen kod Okružne komisije za ratne zločine za Baniju.
Prisutni od strane komisije: Dr. Lav Singer i Lidka Šutej kao zapisničar.
Pristupa ĐAKOVIĆ MARIJA, rođena Vujaklija, 36 godina stara, pravoslavne vjere iz Gline, majka 4 djece te opomenuta na iskaz istine, izjavljuje.

12. maja 1941 g. vršeno je hapšenje sviju Srba u Glini. Toga dana došao u noći između 11. do 12. oko 2 sata došao je u naš stan glinski stražar Stevan Mihaljević i uhapsio je i odveo moga muža Stanka. Odveden je moj muž najprije u sudski zatvor, a odavle je nestao noć kasnije. Što se s njim dogodilo neznam, no govori se, da je nestali odveden do Prekope i tamo ubijen. Mojem mužu bilo je tada 43 godine, a ja sam ostala sa djecom Nevenkom, sada 18 godina starom, Stojanom 16 godina, Brankom 13 godina i Gojkom 12. godina. – Iste noći kad je to hapšenje vršeno, videla sam Jandru Šarića iz Gline, koji se sada nalazi u neprijateljskoj vojsci, gdje stoji pred mojom kućom na straži oboružan puškom a na ravni više moje kuće držao je stražu Škrljac Ivica stolar iz Gline, koji se i sada nalazi u Glini. Nije mi poznato, da li su ova dvojica sudjelovali kod hapšenja Srba, nego mi je pričala Meandžija Jagica iz Gline, koja se sada nalazi u Zagrebu, da je one noći kad je izvršeno klanje u glinskoj crkvi, čula jedan razgovor, koji je vođen između Ivice Škrljca i njegovog oca. Kad se naime Ivica vratio kući iste noći, pitao ga je njegov otac Stevo, koji je umro, gdje je bio. Nato je Ivica odgovorio: "Ćuti čača, zatvarao sam volove u crkvi".

Ja nisam bila očevidac hapšenja Srba u Glini, jer nisam u to vreme od straha izlazila iz kuće odnosno išla sam samo do svog dućana i kući. Prema tome neznam, kako je to hapšenje vršeno i što se sa ljudima dogodilo. Meni je samo pripovjedao Starčević Pero, tadašnji šef stanice u Glini, da su Srbi Glinjani poubijani u Prekopi i seljaci koji su kamionima dovezeni iz Dragotine, da su stradali u Gospiću. On se je prikazivao kao neki prijatelj nama Srpkinjama, pokazujući očito namjeru, da nam se isti ne približi. Mi smo se neko vrijeme povjeravali, ali smo svidjeli, da on stvarno ništa ne čini za nas, a kasnije smo saznali, da je bio član prijekog suda u Glini. On se sada nalazi navodno u Zagrebu.

Dan iza pokolja u glinskoj crkvi vidjela sam prelaziti jedan kamion od pravoslavne crkve prema sudu te dalje prema Oberstariji.[2] Kamion je bio pun mrtvaca, a sa mrtvacima su sedjeli ustaše, među kojima sam prepoznala Josu Žinića, koji je g. 1941 ubijen od partizana.[3]

17.6.1942 poslije podne došli su u moju kuću Šafar (iz Jukinca, tada podvornik kod kotara ili suda, koji je 1943 ubijen od partizana) i još 3 ustaše, i rekli su mi, da zajedno s djecom treba da idem na preslušanje. Hrane nisam smjela uzeti sa sobom, ali sam uzela nešto odjeće i uspjela sakriti kod sebe novaca. Na ulici morali smo čekati sa ustašama, dok je stražar Mihaljević doveo žene i djecu iz Ciganskog sela,[4] a onda smo svi odvedeni u sud u Glinu. Istoga dana dovedene su sve Srpkinje iz Gline sa djecom, osim Leposave Katić i Danice Žutić, također sa svojom djecom u sud. Isto posle podne dovezao se pred ulaz sudskog dvorišta jedan kamion, u koji su stavljane žene i djeca iz Selišta, a pošto kamion nije bio pun, utrpali su unj i Srbe muškrce iz okolice, dok nisu kamion popunili. Taj kamion je odmah otišao prema Jukincu i vratio se natrag nakon 1/2 sata. Što se dogodilo sa ljudima što su bili u njemu nije mi poznato. Kad se kamion vratio, utovarili su u njega nas i odvezeni smo u Petrinju. Iz Petrinje smo otpremljeni vozom za Jasenovac, a odatle u St. Gradišku. Odmah posle dolaska u St. Gradišku oduzete su nam sve vrednote i novac. Tako je meni oduzeto 10.000 Din., jedan zlatni lančić, vredan 500 Din., jedan ručni sat vredan 700 Din. i 2 zlatna zuba. Odmah iza toga oduzeta su nam djeca, jedino je meni uspjelo kod sebe zadržati sinove Stojana i Branka, dok je najmlađi Gojko ostao u St. Gradiški.

U St. Gradiški zadržana sam 3 dana. Jevrejskim majkama nisu oduzeta djeca, ali su ta djeca izgedala strašno ispaćeno od gladi i teških prilika nastambe. – Nakon 3 dana otpremljeni smo vozom, koji je bio sastavljen od 32 vagona puna uhapšenih Srpkinja i Srba, u Maribor, odakle smo morali poći na rad u Njemačku. Kad smo stigli u Maribor, pregledani smo od lječnika, koji su ustanovili da smo svi nesposobni za rad, jer smo bili potpuno napaćeni, pa smo upućeni natrag u Zagreb. U Zagrebu uspjelo je nekima od nas da pobjegnemo iz zgrade škole za gluhonjeme, u kojoj smo bili smješteni, te sam se ja neko vrijeme sakrivala, kod znanaca u Zagrebu, a onda vratila kući. Međutim pošto je moj sin Gojko, kako sam već spomenula, ostao bio u Gradiški, odlučila sam da ga bezuvjetno nađem. Uspjelo mi je ustanoviti da se nalazi u logoru u Jaski da dobijem od Ministarstva udružbe[5] u Zagrebu otpusnicu za njega, pa sam pošla onamo i odvela ga kući.

Marija Đaković

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 152, br. 1354

2 O pokolju u glinskoj pravoslavnoj crkvi, vidi dokumente u drugoj cjelini.

3 O pogibiji Žinića, vidi: Lojzo Buturac, *Osam stoljeća župe Gora*, Petrinja 2004., str. 125.

4 Dio Vinogradske ulice, pod brdom Pogledić.

5 Zakonskom odredbom o državnoj vladi Nezavisne Države Hrvatske od 24. lipnja 1941. (NN 59/1941), u Zagrebu su osnovana dva ministarstva: Ministarstvo udružbe i Ministarstvo zdravstva, koja su 12. listopada 1943. spojena u jedinstveno Ministarstvo zdravstva i udružbe (NN 233/1943).

7.

Nastavljeno 11. XII. 1944.

Prisutna MILKA LETIĆ iz Gline, 37 godina stara, majka jednog djeteta, drugo dijete ostalo je u logoru u St. Gradiški, nepismena, propisno opomenuta na iskaz istine, iskazuje:

Suglasna kao Đaković Marija te dodaje:

Moj muž uhapšen je od Klobučara Milana, stražara iz Gline, koji se sada navodno nalazi u Petrinji, te je odveden u sudski zatvor, a odavle dalje, ja neznam kuda, niti znam što se je s njime dogodilo. Mojemu mužu bilo je 36 godina, te smo izostali ja i djeca Živanka, koja je sada 10 godina, te Mijodrag, kojemu je sada ako živi 7 godina. U St. Gradiški oduzete su mi jedna zlatna naušnica i 200 Kuna, kao i ostalima oduzeta su mi djeca. Nakon što sam uspjela u Zagrebu izvući se iz sabirališta, pošla sam odmah u potragu za djecom i pronašla sam Živanku, koja se sada nalazi kod kuće. Mijodraga nisam našla i neznam što se je s njim dogodilo, premda sam ga tražila dvaputa u Zagrebu i Jaski. Vidjela sam tražeći svoga sina mnoge djece u Jaski i Zagrebu, koja su sva bila izmučena i na njima je bila sama kost i koža.

Na iskazano mogu se zakleti.

PPP

Milka Letić

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 152, br. 1354

8.

Gradska komisija za utvrđivanje
ratnih zločina Glina
Broj 1/45
Dne 4. I 1945.

Z A P I S N I K

Sastavljen kod Gradske komisije ratnih zločina Glina u prisutnosti Pacenti Ivana kao pretsjednika te Šešerin Ante kao člana komisije i Breka Dušanke kao zapisničara.

Pristupa pozvani ŠKOLNEKOVIĆ ANDRIJA iz Gline, star 45 god., rim. kat. vjere, Hrvat, oženjen, otac jednog djeteta, pismen sada radi kod Okružnog N.O.O.-a Banije, referent u tehničkom odjelu, propisno opomenut na iskaz istine izjavljuje:

Čini mi se da je to bilo 10. maja 1941. poslije podne. Sjećam se da sam bio u gostionici Batinović, bilo je proglašeno da se nitko ne smije večeras nalaziti na ulici poslije 9 sati na večer, već da se svatko mora nalaziti kod kuće.

Prije toga proglasa istoga dana došle su zagrebačke ustaše u Glinu.

U Glini se govorilo da će oni napraviti red. Sutradan u jutro doznao sam da su svi Srbi Glinjani pohapšeni, a drugi dan sam čuo da su svi odvedeni u Prekopu gdje su ih ustaše tamo poubijali. Nakon toga je proglašeno od strane općine da su svi Srbi iz Gline otišli na rad u Njemačku, a to se proglasilo zato što se je već po gradu počelo javno pričati da su svi ljudi poubijani. Josip Žinić koji je poginuo, a bio je isto krvnik, on je pričao u gostioni na koji način oni zatvaraju Srbe kada dođu blizu zatvora, najprije jednoga po jednoga namlate kundacima, zatim ga strpaju u zatvor. Govorilo se da je bilo mnogo ljudi sa prebijenim rukama i rebrima što bi to i odgovaralo izjavi gore navedenoga.

Ustaše koji su došli iz Zagreba bili su na košti kod Jure Muretića, koji je imao svoju gostionicu. Gdje su bili na spavanju to mi nije bilo poznato. Iste ustaše kojih je bilo oko 20 ostale su u Glini oko 4 dana.

Za samo Juru Muretića mogu da kažem da je pričao u svojoj gostionici kako je bio na križanju, kada su vodili glinske Srbe, među kojima je bio Božo Metikoš i kako se on tom prilikom sakrivao da ga ne vidi Božo jer je sa njim bio dobar. Po tome zaključujem da je vršio nekakovu funkciju kada se je nalazio kasno u noćima ulici. Što se tiče Jure Muretića, poznato mi je da je preuzeo trgovinu od Žige Gorjana[6], odnosno od Ponove[7] tvornicu soda vode, a čuo sam da je odnjeo nekoliko kanti masti, više sanduka jaja i odveo kravu. Pričalo se po gradu da je imenovani išao u akciju po selima sa automobilom. Kod vlasti je imao veliku prednost te je u kratko vrijeme postao bogat, a poznato je da prije rata nije imao ništa.

O odvođenju Srba Glinjana više mi nije poznato ništa, a na gornju izjavu mogu se prisegnuti kao i na to da nisam ništa svjesno prešutio.

Šešerin *Andrija Školneković*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

9.

Dolazi nepozvana MIRKOVIĆ MARIJA iz Gline, stara 39 god., udovica, […] **majka jednog djeteta, pismena, opomenuta na iskaz istine, izjavljuje:**

11. V. 1941. god. u pola dvanaest sati u noći došle su u moju kuću četiri strane ustaše i sa njima Krestalica Stevo iz Gline. Prije nego što smo otvorili vrata upitao je moj muž[8] sa prozora da li imaju nalog da dođu u ovo doba u kuću, a oni su odgovorili da imaju. Kada je moj muž otvorio vrata oni su odmah uperili u njega puške te više nije ni smio pitati za nalog. Zatim je moj muž otišao sa njima. Na moje pitanje kuda ide, oni su odgovorili da ide na preslušanje. Nakon nekoliko minuta izašla sam na ulicu s namjerom

6 Žiga Gorjan (pravim imenom Arnold Grünwald) bio je poznati glinski trgovac i poduzetnik, te istaknuti pripadnik židovske zajednice u Glini. Živio je u Karlovačkoj ulici, gdje se nalazila i njegova trgovina.

7 Državno ravnateljstvo za ponovu imalo je zadatak da preuzima imetak i vrši iseljavanja Srba i Židova s područja Nezavisne Države Hrvatske. Opširnije, vidi: Filip Škiljan, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb 2014.

8 Jovan Mirković, do proglašenja NDH sudac Kotarskog suda u Glini. Sa suprugom Marijom, rođ. Bosiljevac, živio u Petrinjskoj ulici.

da idem kod moga tate,[9] ali me na ulici zaustavio Ivica Jurjević iz Gline. Sutradan u jutro htjela sam da odnesem samo ručak, što sam tako i uradila. Večeru isto tako nisu dozvolili već su kazali da će oni doručkovati u 4 sata u jutro. U 10 sati navečer počeli su kamioni da idu od sudskog zatvora prema Jukincu i tako je to trajalo do 2 sata poslije pola noći. Nakon 2 dana kazala mi […] Čačić koja je umrla 1942. god. da su svi Srbi postreljani u Prekopi. Taj se glas proširio po cijeloj Glini na što su zatim dali proglas da su svi Srbi koji su odvedeni iz Gline otišli na rad u Njemačku, i da se ne šire lažne glasine o nekom streljanju.

O odvođenju Srba Glinjana više ne znam ništa reći, na gornju izjavu mogu se zakleti kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Šešerin *Marija Mirković*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

9 Josip Bosiljevac i supruga Magdalena živjeli su u Petrinjskoj ulici, nasuprot Mirkovića.

10 Vaso Jakšić, poznati glinski tiskar i knjižar. Za biografiju, vidi: Igor Mrkalj, "Jakšićeva Glina u slovu i slici", *Novosti. Samostalni srpski tjednik*, Zagreb, broj 877, 7. listopada 2016., prilog Kronika, str. 6–7.

10.

Pristupa pozvana JAKŠIĆ SOFIJA iz Gline, stara 52 god., rimk. vjere, Hrvatica, udovica, pismena, opomenuta na iskaz istine izjavljuje:

12. V. 1941. god. u 10 sati prije podne došli su kod mene u radnju 2 stranih ustaša, a pred vratima stajali su ustaša Kalajdžić Pavao i Papa Slavko. Ova dvojica koja su ušli u radnju upitali su me gdje je Jakšić,[10] na što sam im ja odgovorila da je ovdje. Na moje pitanje što ga trebaju oni su odgovorili da je on pravoslavac i da treba sa njima ići na preslušanje sudu. Od toga časa kako je moj muž otišao više ga nisam vidjela. Moj muž bio je star 67 god. Trećeg dana nakon odvođenja mog muža otišla sam do žene dr. Puka i pitala da li joj je poznato gdje se nalazi moj muž, a ona mi je odgovorila da je otišao u Njemačku na rad. Moj muž imao je u džepu zlatni sat i lanac na ruci, vjenčani prsten i u lisnici 45.000 dinara.

O tom slučaju više ne znam ništa, a na datu izjavu mogu se prisegnuti, kao i na to da nisam ništa svjesno prešutjela.

Šešerin *Sofija Jakšić*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

11.

Dolazi nepozvana PJEVAC VASILIJA iz Gline, stara 61 god., pravoslavka, Srpkinja, udovica, te izjavljuje sljedeće:

11. V. 1941. god. oko 11 sati navečer došao je kod mene u kuću opć. stražar Milekovi ć Josip, Kalajdžić Pavao i još 2 ustaše koji mi nisu bili poznati. Kada su došli u kuću rekao mi je Mileković mome sinu Peri Pjevcu koji je bio star 32 god. diži se, ideš sa nama, na što se on obukao i htjeo izaći van ali je priskočio jedan ustaša izvana koji se na njega izderao s rječima: Pa još nisi gotov i gurnuo ga kroz vrata. Moj drugi sin Đuro Pjevac star 28 god., je spavao u jednoj sobi u dvorištu gdje su ga u isto vreme neki drugi izveli iz kuće, ali ne znam tko je to bio. 12. V. u jutro uputila sam se u Glinu iz Pjevaca s namjerom da odnesem doručak u zatvor dočim na ulazu u Glinu, dočeka me Janko Korak i Vrpoljac koji su bili stražari te koji me nisu pustili. U podne došli su nam javiti da možemo nositi ručak što smo to i uradili kada je moja snaja Maca Pjevac došla do sudskog dvorišta, vidjela je na straži Ivana Vrebca, postolara, koji se sada nalazi u NOV. Sjutradan otišla sam sama u sud tj. u sudski zatvor gdje nisam našla nikoga, vrata su bila širom otvorena. Pitala sam po gradu gdje su odvedeni moji sinovi, a građani su mi rekli da su sigurno svi odvedeni ubijeni kod sela Prekope, što sam se stvarno i uvjerila kroz kratko vreme.

O tom više ne znam ništa, a na danu izjavu mogu se zakleti kao i na to da svjesno nisam ništa prešutjela.

Šešerin *Pjevac Vasilija*
po Breka Dušanki

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

12.

Pristupa nezvana STOJIĆ ROZALIJA iz Gline, stara 60 godina, propisno opomenuta izjavljuje:

11. V. 1941. god. došao je u moju kuću Stevo Krešalica iz Gline sa još dva strana ustaša koji mi nisu poznati. Kada sam upitala gdje ide moj muž oni su mi odgovorili da ide u sud na preslušanje. Kada sam drugi dan otišla u sud, vidjela da u sudskom zatvoru nema nikoga, zatim sam otišla kod Mate Vidakovića koji je bio pred stručnom školom i njega sam upitala gdje su otišli oni ljudi koji su bili zatvoreni, a on mi je odgovorio da mu to nije poznato jer da on nema ništa sa tim. U blizini je bio Josip Mison koji mi je na to odgovorio: Ja imam to preko sebe, oni su svi otišli u Zagreb, odakle će otići u Njemačku na rad.

Moj muž je bio star 58 god., njegovo ime je Janko Stojić, po zanimanju opć. bilježnik. Nakon nekoliko dana saznala sam da su svi Glinjani koji su bili uhapšeni 11. V. u noći streljani kod sela Prekope, na zemlji Lipaka zvanog Čuklje, koji je odmah sjutra dan posijao kukuruz na toj zemlji.

Drugo nemam što da kažem. Na gornje se mogu prisegnuti kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Šešerin *Rozalija Stojić*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

13.

Pristupa RADIČANIN EVICA iz Gline, sada u Gređanima, opć. Topusko, nepozvana pred ovu komisiju i izjavljuje sljedeće:

11. V. 1941. god. u noći poslije 12 sati moj muž Rade Radičanin, po zanimanju krojač, star 30 god., odveden je po ustašama i to Mileković Josipu i još 2 nepoznati ustaše, koji su kazali da ide samo na saslušanje.

Sjutra dan u jutro doznala sam da se svi Srbi iz Gline nalaze u sudskom zatvoru, zatim sam nosila doručak ali me stražar povratio nazad, odnjela sam u podne ručak i ručak su primili. Sljedećeg dana svi oni koji su bili u zatvoru odvedeni su meni u nepoznatom pravcu.

U noći pola sata prije nego što je bio moj muž odveden iz kuće došao je kući u kojoj smo skupa stanovali Stevo Brleković, iako je kretanje te noći bilo zabranjeno samo do 9 sati navečer. Istoga sam zamolila da zagovori mog muža, a on mi je na to odgovorio da on to ne može, vjerujem da je te noći i on vršio neku funkciju kada je tako kasno došao kući. Nakon 4. dana navedenog slučaja došao je kod mene Nikica Vidaković, Stevo Krestalica i jedan stražar koji su izvršili popis moje krojačke radnje, a nakon jednog dana postavili su povjerenika, povjerenik je bio Đuro Silaj krojač iz Gline, zatim su me odveli u logor u Petrinju gdje sam bila dva i pol mjeseca.

Drugo nemam što da kažem a na gornju izjavu mogu položiti prisegu kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Šešerin *Radičanin Evica*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

14.

Dolazi nepozvana BADRIĆ KRISTINA iz Gline, te propisno opomenuta izjavljuje:

11. V. 1941. god. odveden je po ustašama moj muž Jovan Badrić, učitelj star 62 god., u 11 sati na večer došli su u moju kuću Šima Naglić iz Jukinca sa još jednim stražarom ustašom koji mi nije poznat. Kada sam ih upitala kud će sa mojim mužem odgovorili su da ide na preslušanje i kazali su da se žuri a kada je htjeo obući kaput kazali su da nije potrebno jer da će mu biti vruće. Sjutra dan otišla sam do sudskoga zatvora s namjerom da odnesem ručak kojeg sam predala stražaru, ali muža nisam vidjela jer mi isti nije dozvolio. Tog dana u noći nisam više bila u zatvoru a kako sam čula nekoliko dana kasnije da su odvedeni kod sela Prekope i tamo svi Srbi iz Gline poubijani. Više mi nije ništa poznato jer u ono vrijeme nisam izlazila iz kuće jer sam se bojala ustaša.

Na gornju mogu položiti prisegu kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Šešerin *Badrić Kristina*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

15.

Dolazi nepozvana KATA ŠARAC iz Gline te propisno opomenuta izjavljuje:

Dana 12. V 1941. god. oko 6 sati u jutro kada smo ja i moj muž Pero Šarac išli kao uvjek zajedno u radnju pristupio je k nama jedan ustaša koji je rekao mome mužu da mora ići s njim na preslušanje. Toga ustašu nisam poznavala. Ja sam na to počela plakati i pitala sam da zašto moj muž ide na preslušanje kada nije nikome ništa skrivio, međutim, ustaša je nešto drugo odgovorio i odveo moga muža, a ja sam otišla kući plačući.

Istu večer oko 2 sata poslije pola noći došli s k meni u moju kuću ustaša Pajo Kalajdžić i stražar Milan Klobučar iz Selišta, te su počeli vikati gdje je moj muž i počeli da pretražuju kuću. Poslije toga su otišli.

Drugu večer srela sam Nikicu Vidakovića i zapitala što je sa našim ljudima. Na to se je Vidaković izderao: "Pa nisam ja krvnik vaših ljudi" i "Zar ste već izgladnjeli".

Poslije tih događaja nisam se uopće više pokazivala te ne znam što se je dalje događalo.

Na gornje mogu položiti prisegu kao i na to da svjesno nisam ništa prešutjela.

Šešerin *Kata Šarac*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

16.

Dolazi nepozvana BARA ABRAMOVIĆ iz Gline te propisno opomenuta izjavljuje:

U utorak 13. V 1941. god. oko 1 sat poslije pola noći došli su u naš stan ustaša Mato Kalajdžić i stražar Klobučar Milan, počeli su da lupaju po vratima i zahtijevali su da otvorim vrata. Ja međutim nisam htjela odmah otvoriti vrata našto su oni počeli da psuju i žestoko lupaju na vratima. Kada ni poslije toga nisam otvorila vrata izvadili su oni vanjski dio našto sam ja onda morala da otvorim. Moga muža koji je ležao u krevetu prisilili su odmah da se digne i pođe sa njima. Putem su mu stalno psovali "Srbsku majku" i udarali ga nekoliko puta. Kada sam vidjela kako zlostavljaju moga muža počela sam jaukati a Kalajdžić me je gurnuo natrag unutra. Kada sam u jutro u 4 sata došla pred sud našla sam tamo mnogo žena koje su svojim ljudima donjele hranu, ali više nikoga nije bilo u zgradi. Još istu noć oni su bili odvedeni.

Na gornje se mogu zakleti kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Šešerin *Abramović Bara*
(otisak prsta)

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

17.

Dolazi nepozvana ŠPANOVIĆ DRAGICA iz Gline, propisno opomenuta izjavljuje:

12. V 1941. god. oko 9 sati u jutro došli su u naš stan ustaše Kalajdžić Pavao i Slavko Papa i tražili su moga muža. Pošto se je moja kćerka Nedjeljka /Kata/ nalazila teško bolesna i bila je već u agoniji, a moj muž je već bio pripravio svjeću, u to su došla ta dvojica. Slavko papa odmah je stupio u sobu, istragao je sveću iz ruku i bacio u kut, na to su bez ikakvog razloga uhvatili mog muža i izgurali napolje.

U podne sam mu odnjela hranu a na večer kada sam došla rekao mi je jedan ustaša da njemu više nije potrebna hrana. U jutro sam također pošla u sud u nadi da ću što saznati i ponjela sam doručak, ali mi je Stevo Mihaljević koji je bio stražar u Glini smješeći se rekao: "Netreba njima više doručka oni su svoje pojeli."

Drugo nemam što da kažem. Na gornje mogu se zakleti kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Šešerin *Dragica Španović*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

18.

Pristupa pozvana RATKOVIĆ DRAGA iz Gline kbr. 8, stara 22 g. udata, majka 1 djeteta, vjere pravoslavne, pismena, opomenuta da govori istinu izjavljuje:

12. V 1941. god. odveli su iz naše kuće moga ujaka Ratković Stanka iz Čemernice, stara 50 god., seljaka, otac 4-ero djece od kojih su 3 poginula i to jednog su ubili Talijani, 2 ustaše, a jedan se nalazi u ropstvu u Njemački. Onaj njegov sin koji je ubijen od Talijana, Georgje, bio je Jugoslavenski financ, te je ubijen na granici vršeći službu. Njegova žena Marija živi i danas u Čemernici. Zatim su odveli sina moga ujaka Milu, star 22 god., i moju braću, Dragana, star 23 god., i Milana, star 19 god. Njih su odveli Grgić Franjo zvonar iz Gline sada u Petrinji i Kihalić, bivši potrošač opć. Jukinac koji je ubijen od naše vojske. Iza toga više nismo vidjeli ni moju braću ni ujaka ni njegovog sina, nego smo čuli da su kamionom odvedeni u Prekopu i tamo ubijeni. Dodajem da nas je Grgić Franjo, tj. mene, moga maloga brata Branka starog 12 god. i moju majku Milku staru 45 god. tukao kundakom u prsa prigodom hapšenja moje braće kad smo ga molili neka braću ostavi.

U ono vreme kad su moja braća odvedena i pohvatani svi Srbi u Glini ustaše su javno putem mjesnog telala oglašivali i to po prilici kroz 2 mj. da će biti svaki uhapšen koji bude raznosio glasine da su odvedeni Srbi pobijeni, pošto to nije istina nego su odvedeni na rad u Njemačku i Paveliću da polože prisegu. Neke žene iz Gline koje su unatoč ove pretnje govorili da su Srbi pobijeni, bile su hapšene. Pava Oreščanin iz Gline koja je izbjegla nekuda u Slavoniji pripovjedala mi je da je ona bila uhapšena, te da je stražar Mileković Joso u zgradi općine tukao nju i ostale uhapšenice sa kundacima i sa drugim predmetima.

Među Srbima Glinjanima koji su bili uhapšeni i dovedeni u Prekopu do jama, gdje su pobijeni, bio je i Samardžija Nikola, šuster iz Gline, koji je uspjeo da od jama pobjegne. Sakrio se je u sjeniku svoje punice Crevar /ime joj ne znam/ u Čemernici, koja se sada nalazi u Beogradu. Njegova punica poručila je mojoj tetki Ratković Jelici, koja je 1942. god. koncem, odvedena u Gradišku gdje je umrla od gladi, neka Samardžiji donese rublja i hranu. Ja sam svoju strinu pratila kad je ona išla Samardžiji i čekala sam nad sjenikom, ali s njim nisam govorila niti sam ga vidjela, ali mi je moja tetka pripovjedala da joj je on pričao o grozotama koje su se dogodile u Prekopi i da svi naši više ne žive. Sjećam se da mi je strina pripovjedala da joj je Samardžija govorio kako je Nikica Vidaković one u jamu pobacane najprije opljačkao a onda živim krečom poljevao. Samardžija Nikola nalazi se sada u Beogradu.

Šešerin *Ра̄шковић Драга*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

19.

Pristupa pozvana VUJAKLIJA MILICA iz Gline, stara 33 god., domaćica, vjere prav., udova sa jednim malodobnim sinom. Propisno opomenuta iskazuje sljedeće:

Dana 11. V. 1941. god. oko pola jedan sat u noći začuli smo neku lupu na ulaznim vratima naše kuće u Glini u ulici Frankopanskoj kbr. 17 u kojoj sam stanovala ja sa mojim mužem Vujaklija Stojanom krojačem, star 23 god., vjere pravoslavne, i sa našim sinom Petrom, te šegrtom Obradović Jovanom 17 god. starim vjere pravoslavne, iz Klasnića. Kad sam otvorila vrata upali su u stan oboružani revolverima koje su držali uperene i sa džepnim svjetiljkama u ruci Šime Naglić, stražar iz Jukinca, sada u Petrinji, i jedan nepoznati mi ustaša, po svoj prilici emigrant. Zatražili su od mene da im kažem gdje je moj muž Stojan i kad su ga vidjeli rekli su da neka se ništa ne plašim, da treba da Stojan pođe sa njima na saslušanje, i da će se poslije toga vratiti kući. Na to su pitali imali još netko u kući od muškaraca i ja sam rekla da ima Obradović Jovo koji da je kod nas, naš šegrt. Kad su ušli u njegovu sobu upitali su ga koliko mu je godina, a kad je on odgovorio da mu je 17 god. rekli su da i on treba da ide s njima. Primjetila sam da je za to vreme ispred kuće stajala veća grupa ustaša i glinskih stražara, koje nisam mogla prepoznati, a oni su držali otprilike 13 ili 17, ne znam točno koliko, glinskih Srba koji su bili do tada pohvatani. Kad se moj muž Stojan i šegrt Jovo spremili, pomenuti Naglić i taj nepoznati ustaša su ih odveli kako sam vidjela prema Kotaru. Nadodajem da sam vidjela da su izašavši iz moje kuće odveli iz susjedne kuće i Mraović Milu iz Bovića, star 40 god., vjere pravoslavne, radnika.

Ja sam se svuda raspitivala za sudbinu moga muža te mi je sa raznih strana govoreno da je u Njemačkoj na radu ili da je u Zagrebu na preslušanju, i da će se vratiti kući kad ga preslušaju ili pak kad svrši rat. To je ujedno sve što sam kasnije o njemu čula.

Svojem iskazu nadodajem da mi je pričala Sužnjević Janja iz Gline, sada nepoznatog boravišta, da je onu istu noć kad je bio odveden moj muž, bio odveden i njezin Sužnjević Stevo, kao i to da su ga vodili Glinjani klesar Prpić iz Gline, sada u NOV, i Miletić Viktor, sada u Glini.

Na gornje mogu se zakleti kao i na to da svesno nisam ništa prešutila.

Šešerin *Milica Vujaklija*
(otisak prsta)

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

20.

Pristupa pozvani BAKŠIĆ MATE iz Gline, zanimanja stolar, star 56 god., vjere rim. kat., otac 3 djece, pismen, opomenut da govori istinu iskazuje:

Po dolasku Njemaca u Glinu, a to je bilo na Vel. subotu 1941. god. došle ustaše su određivale nas civile katolike da vršimo stražu u mjestu. Glavni nam je zadatak bio da patroliramo ulicama. Tako nas je dolazio red svaki 2 dana da budemo na straži i to tako da smo u svakoj ulici vršili patrolu nas dvojica naizmjence i to jedan, od sumraka pa do jedan sat u noći, a drugi do zore. Mi smo imali zadatak da nikoga ne puštamo u mjesto. Kad su Glinjane vodili ja sam bio određen na stražu pred ulazom u kuću Stojanović Peleš Slavka. Ja sam zapravo bio u ulici gdje je kuća spomenutog Stojanovića i nastupio sam stražu u jedan sat u noći. Nešto kasnije došao je k meni jedan ustaša kojeg ne poznajem i odveo me do kuće Stojanovića te mi je rekao da stanem pred vrata kuće i da nikoga ne smijem pustiti da izađe.

Nešto kasnije u noći, moglo je biti oko 8 sati, došao je ustaša Hanih Stjepan sa još 4 ustaša koje ja nisam poznavao, a svi su bili oboružani puškama, te su mi rekli da nisu mogli ući u kuću Stojanovića te da će onda provaliti vrata pred kojima sam ja čuvao stražu, a koja su bila željezna i zatvorena. Na to su provalili vrata i ušli u kuću. Što su tamo radili ja ne znam. Oni nisu izlazili iz kuće, a ja sam kad je svanula zora pošao mojoj kući koja se nalazi nasuprot kuće Stojanović. Oko 8 sati istog dana vidjeo sam kroz prozor kako Hanih Stjepan vodi Stojanović Peleš Slavka i njegova sina Pericu. Kuda ne znam.

Ovu službu stražarenja, a koju sam vršio po pozivu nadstražara Tkalčića iz Petrinje /opančar/ vršio sam otprilike 1 godinu i pol dana od dolaska Njemaca u Glinu sa većim ili manjim prekidima.

Na gornje iskaze mogu se priseći kao i na to da svjesno nisam ništa prešutio, o ovome ili nečemu drugome.

Šešerin *Mato Bakšić*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

21.

Pristupa nepozvana MILJANOVIĆ ZORKA iz Gline, stara 50 god., udata, udovica, djece nema, vjera pravoslavne, pismena, opomenuta da govori istinu, iskazuje:

Dana 12. V. 1941. god. kada su svi Glinjani pohvatani, moj muž kako je bio financ, pošao je u ured ujutro oko 8 sati, a o hapšenju Srba u Glini nije ništa znao, jer smo mi stanovali kod Paukovića, koji je bio Hrvat, pa po njega nisu došli, ali u kancelariji nije nikoga našao. Upitao je ženu Carević Milana, koji je bio priglednik financija u Glini, gdje su svi ostali, a on je odgovorio da su svi u sudu, pa da treba i on da ide. Ništa ne slutećи, on je otišao na sud i više se nije vratio.

Moj muž bio je financijski podpreglednik, rođen je iz sela Crni Potok, vjere pravoslavne, star 43 god.

Drugo ne znam ništa, na gornje mogu se zakleti, kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Šešerin *Miljanović Zorka*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

22.

Pristupa pozvani drug ANTE ŠEŠERIN, star 33 god., Hrvat, vjere rkt., odbornik Gradskog N.O.O.-a Glina, opomenut na iskaz istine iskazuje:

Kada je buknuo rat nalazio sam se kao električar u službi kod električne centrale u Glini kao elektromonter i mašinist. 11. maja 1941. rekao mi je tadanji poslovođa centrale Ivan Mesić koji je rodom iz Like, a sada se nalazi u Samoboru tamošnje centrale, neka ne idem kući kada završim posao neka tu noć ostanem u centrali. Na moj upit zašto da ostanem u centrali odgovorio mi je da ću dobiti bolju smjenu. Ja sam ga poslušao i legao sam spavati u centrali. Oko pola noći probudio me je Rebrača Nikola koji je također radio kao mašinista i koji me je zamjenjivao, neka ustanem jer da su po mene došle ustaše. Rebrača Nikola koji je iz Maj. Poljana je istu noć takodjer uhvaćen i kasnije ubijen sa ostalim Srbima. Ustao i mene su odveli iz centrale neke ustaše iz Zagreba, te Hanih Stjepan zet urara Jeseneka, koji je bio došao u Glinu poprilici godinu dana te koji je bio u to vrijeme kapelnik neke glazbe. Mi smo još prije rata znali da ta glazba služi kao maska za organizaciju Frankovaca, a kasnije se ustanovilo da su članovi te glazbe bili svi od reda najgore ustaše i krvnici. Osnovatelj glazbe i mecena bio je dr. Puk. Taj ustaša i Hanih izveli su me na ulicu i tu sam vidio kolonu Srba koje su već uhapšene vodili ustaše i policajci, među kojima gradski stražari Kaurić Stjepan, Crnković Milan i Mileković Josip. Kaurić nije bio loš čovjek te nije vršio nikakova nasilja, a kasnije što više stupio u partizane, te se borio u našoj vojsci, ali je zarobljen od ustaša. Crnković Milan i Milekovć Josip počinjavali su nasilja, tukli su ljude što sam vidjeo. Obojica se sada nalaze u Petrinji, navodno. Među uhapšenim Srbima na ulici vidjeo sam Iliju Sužnjevića, licitara, sina dr. Sužnjevića, jednog Jevreja čije ime ne znam, Jankovića direktora Trgovačke banke, Breka Marka brijača iz Gline i Lackovića brijača. Odvedeni smo svi u zgradu Suda a kada smo tamo stigli već smo ondje vidjeli mnoge uhapšenike od kojih su gotovo svi bili Srbi, a od Hrvata su bili uhapšeni Štimac Fric, stolar iz Gline, koji je poginuo prilikom bombardovanja, te sudac Detoni. Na stepenicama kojima se uspinjalo u Sudsku zgradu stajali su s jedne i s druge strane ustaše koji su tukli one koji su preko stepenica prolazili kundacima i cjevima od pušaka. Kad smo stigli u sudski hodnik tamo su stajale ustaše koji su nas tukli puškom, a stražari pendrekom. Od stražara sjećam se Mihaljević Steve, koji se sada nalazi u Petrinji, koji je bio jedan od najgorih te sam vidjeo

kako je tukao pendrekom Vujasinović Marka trgovca, Opalić Marka kožara, a Nikoli Meandžiji trgao je brkove. Osim toga se sjećam Bradarića stražara iz Gline, koji je tukao uhapšenike i trgao im brkove. Isti je uhvaćen od partizana i ubijen. Kada smo uvedeni u sudski zatvor morali smo se svi okrenuti licem prema zidu, ako bi se jedan od nas okrenuo odmah bi dobio kundakom ili s čim drugim. Pojedine od nas koji su im se bili zamjerili od ranije, dakle iz lične osvete, izvukli su iz gomile i mrcvarili, tj. tukli su ih nemilosrdno sa puškom, šakom, pendrecima itd. Dodajem da sam prolazeći ulicom Filipovićevom /Aleksandrova ulica/ vidio na cesti ležati leš Letić Ilije pekara i trgovca, a naknadno sam čuo, da se on odupro hapšenju i da je tom zgodom ubijen. Čuo sam također da je tom zgodom kada je on hapšen, teško ranjen njegov sin, a ubijena njegova dva šegrta čija imena ne znam. O tome bi pobliže iskazati znala Luzar Desanka iz Gline. Ja sam ostao u sudskom zatvoru do sljedećeg jutra onda su mene pustili rekavši mi da sam zabunom uhapšen da sam sličan Srbinu, jer da sam sličan nekom Srbinu kojeg su htjeli uhapsiti.

Svi Srbi koji su uhapšeni one noći kada sam ja bio uhapšen tj. u noći između 11. i 12. maja odvedeni su sljedeće noći tj. između 12. na noć a na 13., kamionima do Prekopskog mosta. Tamo su ih dočekali ustaše i odveli do Prekopskog polja blizu tamošnjeg mlina, gdje su već bile iskopane jame. Svaki ustaša pograbio je po jednoga uhapšenika, sagnuo mu je glavu nad jamu i ubio ga revolverom. Ispravljam se onamo, da je ubijanje vršio jedan ustaša iz Zagreba čije mi je ime nepoznato, a koji je išao od jednog uhapšenika do drugoga te ga ubio iz revolvera. Taj je ustaša imao metke u rudnjaku a kraj njega su stajala dvojica ustaša koji su punili revolvere i dodavali mu, uz njih je bio treći koji je držao fenjer, da bi krvnik mogao žrtvu vidjeti i posao izvršiti. Ovo mi nije poznato iz vlastitog zapažanja nego su mi pričali seljaci iz sela Prekope, Jukinca, Kihalca, Dvorišta i Hađera koji su gonjeni od ustaša morali kopati prisilno jame na Prekopskom polju i koji su mrtvace pokopali. O tome bi mogli pobliže iskazati Prajdić Pavao i Gregurić Stevo, oba iz Jukinca /sadašnji grobar je Gregurić/. Seljaci su mi također pričali da je Vidaković Nikica u društvu sa ustašama došao u njihova sela i pozvao ih je da iskopaju jame. Videći seljaci o čemu se radi izjavili su da neće taj posao izvršiti, na što im je Vidaković zapretio, da će svi koji se nalogu ne odazovu biti poubijani. Usljed te pretnje seljaci su se upokorili i počeli su jame kopati. Pošto posao nije napredovao po želji Vidakovića, došao je on slijedeće jutro na mjesto gdje su se jame kopale u pratnji Jurica Rukavine,[11] te su održali govor seljacima u kojem su vidjeli da je potrebno Srbe ubijati, jer su oni neprijatelji hrvatskog naroda i Hrvatske. Iza toga podijelili su seljacima rakije. Vidaković Nikica bio je u to vrijeme ustaški tabornik u Glini i organizator ustaškog pokreta u okolici. On se sada nalazi u Sisku kao trgovac. U noći između 11. i 12. ubijeno je na opisani način oko 450 Srba iz Gline, te Srba seljaka iz okoline koji su slučajno poslom došli u Glinu i ovdje uhvaćeni. Tih seljaka iz okolice moglo je biti oko 50-60.

O svemu ovome mogli bi dati podatke Luzar Desanka, Jesenek urar, Zibar Nikola, mesar, i Pero Kuhar, svi iz Gline.

Nadodajem meni je pričao Marjan Horvat, koji je bio šofer kamiona, kojim su uhapšenici vođeni na stratište, to jest do jama, kod kojih su ubijani, a kojega sam poznavao jer je on bio ranije šegrt u munjari, na koji način su ubijeni i mučenja vršena. Tako mi je pričao da je Šafar Nikola iz Prekope na sljedeći način mrcvario i ubijao Čučkovića, košaraša iz Selišta. Čučković je sa drugim uhapšenicima doveden bio do Prekope. Šafar je

11 O Rukavini, vidi napomenu br. 1.

zasukao rukave i obukao pregaču kao mesar, rekao je Čučkoviću da mora najprije da gleda dok se ostali ubijaju, a onda će s njime tj. sa Čučkovićem drukčije postupati. Nakon što su svi uhapšenici poubijani sa puškama ili zaklani bez prethodnog mučenja, Šafar je Čučkoviću počeo da reže vrat, prsa i rebra, zatim je rukom zahvatio srce i iščupao ga. Horvat mi je govorio da se on čudio kako čovjek nakon što mu je iščupano srce još nekoliko časaka može da živi. Kod ovih ubijanja i mučenja osim Šafara sudjelovali su Deželić Josip, Kreštalica i Čuklje kao komandant, što mi je pričao Horvat, a ja sam ih vidjeo odlaziti na mjesto, gdje se je ubijanje vršilo. Horvat mi je također pričao da je među uhapšenicima bio jedan Hrvat, student, pa kada je taj doveden pred jamu ustručavali su se Šafar i Čuklje da ga ubiju jer je Hrvat, na što je rekao Kreštalica Nikola da će on ubijati brata Hrvata, pa ga je zaista i ubio.

Nakon svakog pokolja glinske ustaše priređivale su veselice u gostionama Norković i Zibar, pa su se onda hvalili sa svojim djelima.

Drugo nemam šta da kažem, na gornji iskaz mogu se zakleti, kao i na to da svjesno nisam ništa prešutio.

Breka *Šešerin*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

23.

Pristupa pozvana LUZAR DESANKA iz Gline, 35 god., vjere prav., nar. Srpkinja, udovica, majka 2 djece, pismena, opomenuta da govori istinu izjavljuje:

Prilikom odvođenja Srba Glinjana maja 1941. god., kojom prilikom je ubijen moj svak Letić Ilija, nisam se nalazila u Glini i ne bi nešto konkretno mogla reći o tome ubistvu, nego ću navesti imena onih ljudi koji su se tom prilikom nalazili u kući i bili svjedoci tog zločina, a to su: Draženović Luka iz Hrv. sela ili iz Ponikvara, to ne znam sigurno, i Martin Luzar, koji se sada nalazi negdje u NOV, a čiju ću adresu naknadno saopćiti ovoj komisiji.

Iz pričanja sam saznala od moje snaje Marije, žene moga brata Petra Džakule, da je moga brata Petra odveo Vrebac Ivan, postolar iz Gline, a koji se sada nalazi u VII. banijskoj diviziji. O odvođenju Srba Glinjana nije mi više ništa poznato, a na gornju izjavu mogu se prisegnuti, kao i na to da nisam ništa svjesno prešutila.

Šešerin *Desanka Luzar*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

24.

Pristupa pozvani OSTARČEVIĆ STJEPAN iz Gline, ul. Karlovačka br. 31, star 65 god., vjere rkt., Hrvat, oženjen otac dvoje djece, pismen, opomenut da govori istinu izjavljuje:

O odvođenju Srba Glinjana poznato mi je iz vlastitog zapažanja da su prilikom kupljenja u Karlovačkoj ulici jedino poznati ustaša bio Slavko Papa, koji je na moj prozor tu noć kucao i pitao za kapetana Škarića, mog susjeda. Inače mi iz vlastitog zapažanja nije ništa poznato.

Od Nikole Zibara sam čuo da je jednom prilikom u gostioni Muretić, napao ga Detoni Bogoslav da on mora znati gdje su Srbi Glinjani jer je on tu noć bio na straži. Iz toga zaključujem da bi Detoni mogao od toga nešto znati. Čuo sam od Barice Zibar da je pričala kako je Milan Novak ubijenoga Iliju Letića sa još nekima za koje ona nije rekla, bacao u kamion govoreći pri tome da ga jebo ćaća vlaški. Milan Novak umro je 1942. god.

O odvođenju Srba Glinjana više mi nije ništa poznato, a na gornju izjavu mogu se prisegnuti, kao i na to da svjesno nisam ništa prešutio.

Šešerin *Stjepan Ostarčević*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

25.

Pristupa ŽIVKO TOMIĆ iz Gline, ul. Karlovačka /bolnica/, star 52 god., vjere rkt., Hrvat, oženjen, pismen, opomenut da govori istinu izjavljuje:

Oko 5-6 dana prije odvođenja Srba Glinjana došle su u Glinu meni iz nepoznatog pravca približno oko 70 ustaša i smjestili su se u staru zgradu bolnice, u sobe br. 5 i 6. Za sve vrijeme boravka nisu imali ni sa kim od civila posla, jedino što su preko dana išli na vježbu. U subotu 10. maja, dan prije odvođenja Srba, poslijepodne došao je sa teretnim autom pred bolnicu Nikica Vidaković i odmah otišao do tih ustaša. Nakon kratkog vremena izašao je iz zgrade van i nosio pun naručaj konopaca, zadovoljno se je smijao i razgovarao sa jednim od ustaša koji ga je pratio. Čudio sam se i pitao čemu imaju služiti tako kratki konopci. Dodajem da je istoga dana u jutro oko 9 sati, došao u kancelariju bolnice satnik ustaški, kom. Ustaša koji su se nalazili u bolnici i pitao Klobučara Virgila, ekonoma bolnice, ima li tko u bolnici od Srba, ali je ovaj Klobučar odgovorio da nema, iako je bio Ljubičić Lazo pisar. Idući dan, tj. u nedelju nisam ništa zapazio što bi mi dalo povoda da posumnjam da će biti nekakovo hapšenje. Tek u ponedjeljak 12. maja, kada sam pošao kao obično u jutro na posao u bolnicu, pred bolnicom me je sreo jedan meni nepoznati ustaša iz gore pomenute grupe i zapitao me je moje ime. Kad je čuo moj odgovor bez riječi me je odveo do grupe ljudi kojih je moglo biti oko 10, sve samih se-

ljaka koje su toga jutra pohvatali iste ustaše na ulazu u grad. Sa tim ljudima stajao sam po prilici 15 minuta kada je došao Klobučar, koji je intervenisao kod ustaškog satnika da me puste što su i učinili. Pohvatani ljudi bili su otpremljeni u sobicu na tavan iznad samog lifta i tu zadržani do sutra u jutro i zatim otpremljeni u sud, a odatle naknadno kako sam čuo pušteni. Prilikom vođenja tih ljudi u pomenutu sobicu, jedan od tih je pobjegao preko plota prema šumi. Za vrijeme dok je bježao ustaše su otvorile za njim vatru ali ga nisu uspjele pogoditi tako da im je umakao.

Dan iza pokolja tj. 13. maja 1941. god. sjedio sam na klupi pred bolnicom kada je k meni došao Franja Grgić iz Gline, sada u Petrinji i bez da sam ga ja pitao rekao: "da znaš ala smo ih klali, da si mogao samo vidjeti kako u Vorkapića ide nož kao u sir." To njegovo pričanje izazvalo je interes kod mene i upitao, koga ste klali i kako, na što mi je on odgovorio da su klali Srbe Glinjane i da je vrlo jednostavno ubiti čovjeka jednim hitcem u zatiljak. U to je došao k nama Đuro Prhlik, sada u Glini, sjeo ispred nas na drugu klupu i kada je čuo o čemu razgovaramo dao je Grgiću znak očima da ne priča, što je ovaj i učinio i prestao mi dalje pričati. Vorkapić je bio umirovljeni šef pošte u Glini, a inače je bio visok, debeo čovjek.

O odvođenju Srba Glinjana više ne znam ništa.

Na gornju izjavu mogu položiti prisegu kao i na to da svjesno nisam ništa prešutio.

Šešerin *Tomić Živko*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

26.

Pristupa pozvani GREGURIĆ STEVO iz Jukinca kbr 67, star 46 god., vjere rkt., Hrvat, oženjen, pismen, opomenut da govori istinu izjavljuje:

O odvođenju Srba Glinjana iz vlastitog zapažanja nije mi poznato ništa. Sam nisam učestvovao kod zakapanja Srba u Prekopi, niti znadem tko je iz moga sela bio prisutan prilikom ubistva.

Na gornju izjavu mogu se prisegnuti, kao i na to da nisam ništa svjesno prešutio.

Šešerin *Stjepan Gregurić*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

27.

Pristupa pozvana REBRAČA JELKA iz Gline, ul. Žirovačka br. 38,, vjere grk. kat., Srpkinja, udovica, majka dvoje djece, pismena, opomenuta da govori istinu izjavljuje:

Prilikom odvođenja moga muža Mile i sina Nikole prepoznala sam Milekovića, stražara iz Gline, koji je došao u kuću, a na ulici sam prepoznala Božu Matijevića, sada u NOV, Verzona, trgovca iz Gline i nekog Stevicu, dimnjačarskog pomoćnika kod Kaurić Fanike. O ostalom izjavljuje suglasno kao i drugi svjedoci.

Prilikom ubistva Letić Ilije čula sam da je tu noć bio na straži gdje se je zločin odigrao Vrebac Ivan, sada u NOV, koji je branio majci žene Ilije Letića, Džakula Jeci da zađe u kuću.

Na gornju izjavu mogu se priseći kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Šešerin *Jelka Rebrača*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

28.

Pristupa nepozvana ARBUTINA RUŽICA iz Gline, ul. Hrvatska br. 1, stara 19 god., vjere prav., Srpkinja, djevojka, pismena, opomenuta da govori istinu iskazuje sljedeće:

Mog oca Lazu kao i starijeg brata Petra, odveo je Pavao Kalajdžić. Osim pomenutih već napred u zapisniku lica koja su odvodila Srbe Glinjane poznato mi je iz pričanja žene Jakšića Stanka da je njenoga muža kao i sina Branka odveo Kuhar Pero iz Gline, sada u NOV-u, a to bi mogla potvrditi i moja majka koja je to isto tako čula. Osim toga vidjela sam Pinotić Zlatka, stara 20 god., koji je uhapsio Meandžija Simu, a čula sam da je kod hapšenja učestvovao i Ivančević Nikola, stražar u Glini, star oko 50 god., kao i Kovačević Stevo, star 28 god., sada u sudskom zatvoru u Glini, a ujedno je i odvozio Srbe Glinjane u kamionu kao šofer, do Prekope o čemu bi mogla posvjedočiti Gagić Ljubica i Bogdanka, a mislim da bi o odvođenju Srba Glinjana, mogla nešto reći i Pavić Zlata iz Gline.

O Pacentiju Ivanu, sadašnjem pretsjedniku Gradskog N.O.O.-a Glina mogla bi reći to jer je kod nas stanovao, da je 1939. ili 1940. god., ne sjećam se dobro, išao u Čuntić, gdje je kako sam čula od mame tamo polagao ustašku prisegu. Po dolasku NDH, poznato mi je da je svaku večer kada se je u Glini odigrao kakav zločin uoči toga zločina odlazio sa puškom u grad, a vraćao bi se tek izjutra ili pred zoru. Tako je i onu noć kada je bilo hvatanje Srba Glinjana otišao i vratio se je tek oko 3 sata u jutro. Drugog dana nakon odvođenja, upitala ga je moja majka što je sa mojim ocem i bratom, na što je odgovorio: "Što bi bilo s njima, trebalo je njih još davno prije pobiti."

O tome mi više ništa nije poznato. Na gornju izjavu mogu se prisegnuti kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Šešerin *Arbutina Ružica*
Breka

Gradski N.O.O. u Glini

M. P.

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

29.

Rajonsko povjereništvo Zemaljske komisije Srbija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora
3. III. 1945.
Beograd

Z A P I S N I K

o saslušanju svjedoka oštećenika Ljubice Ćorković izvršenom na dan 3. III. 1945. god. u X. rejonskom povjereništvu Zemaljske komisije Srbije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Beogradu.
Prisutni su član povjereništva: Pješčić Milan, zapisničar Belić Milan, svjedok oštećnik Ćorković Ljubica.
Pristupa LJUBICA ĆORKOVIĆ rodom iz Gline, stalno nastanjena u Beogradu, rođ. 12. XI. 1892. god. po zanimanju domaćica, Srpkinja, vjere prav., udova, odnos prema N.O.P nije, protiv ustaša
Zatim pošto je svjedok upozoren da govori samo istinu pod pretnjom krivične odgovornosti izjavi:

13. maja 1941. god. streljan je moj muž Nikola,[12] od strane ustaša u Glini i odvodili su ih u sudski zatvor u Glini, ovdje su presedili samo jedan dan i noću 13. izvedeni su i svi do jednoga streljani u Marinbrodu, pokraj Gline. Poslije 14 dana ja sam sa djecom pobjegla u Beograd, ostala nam je mješovita radnja koju sam prodala nekom Versonu za 20.000 din. Morala sam to učiniti da bi imala za put, ali ona je vredela mnogo više, oko 300.000 din. Ostala mi je kuća i čujem da je usljed njemačkog bombardovanja jako oštećena.

Ovim ustašama u Glini rukovodio je Nikola Vidaković stolar i neki talijan Misson. Sve su zatvorene tukli i na druge načine mučili.

Nemam više ništa da kažem. Zapisnik sam pročitala i na isti se mogu zakleti.

12 Nikola Ćorković, glinski trgovac, čija se kuća i trgovina nalazila u glavnoj gradskoj ulici, nasuprot pravoslavne crkve.

Svjedok
v.r. Ljubica Ćorković

Zapisničar: Belić Milan v.r.
Član povjereništva: Pješčić Milan v.r.

Za točan prijepis jamči Kotarska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača G l i n a.

Sekretar: Pretsjednik:
(Potpis nečitak) *(Potpis nečitak)*

Strojopis, ovjereni prijepis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

30.

X. Rejonsko povjereništvo za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača
14. III. 1945. god.
Beograd

Z A P I S N I K

O saslušanju svjedoka oštećenika Vukosave Janković izvršenom na dan 14. marta 1945. god. u X. Rejonskom povjereništvu Zem. kom. za utvrđivanje rat. zločina okup. i njihovih pom. u Beogradu.
Prisutni su: član povjereništva Pješčić Milan, zapisničar Prašić Petar.
Prisutni: VUKOSAVA JANKOVIĆ rodom iz St. Slankamena, stalno nastanjena u Hajd. Velj. br. 8, rođena 6. aprila 1885, zanimanje domaćica, bračno stanje udata, narodnost Srbska, vjere pravoslavne, odnos prema N.O.P. ništa.
Zatim pošto je svjedok upozoren da govori samo istinu pod pretnjom krivične odgovornosti izjavi:

Odmah poslije kapitulacije počelo je u Glini gdje sam živjela sa svojim mužem Đurom Jankovićem upraviteljem štedionice i sinom Svetislavom Jankovićem trg. putnikom, sa progonima Srba od strane ustaša. U samom početku istakle su se progonima Srba ustaše Nikica Vidaković, stolar, Jure Muretić, zanatlija, Žinić mesar, koji je kasnije ubijen od N.O. Vojske, Kalajdžić svjećar, braća Budak, Hanih učitelj – vaspitač u popravilištu, Klobučar student sin upr. bolnice. Oni su odmah počeli sa oduzimanjem prevozni sredstava od Srba, pretili su se njima i pucali danju i noću po varoši. Dana 18. aprila 1941. god. oni su uhapsili Dr. Sužnjević Đuru lekara, Milana Živkovića kovača, i Stanka Rebraču, beležnika, koje su odveli u logor u Drnje, a kasnije kako sam čula, ne

znam od koga, dovedeni su natrag i streljani. Dana 11. maja 1941. god. pred kućom u jarku nađen je ubijen bilježnik Ratković. Noću između 12. i 13. maja 1941. god. u 3 sata došla je pred naš prozor grupa od 6-8 ustaša, probudili su moga muža i sina i odveli na preslušanje u kotar, tako su nam bar rekli. Od toga vremena ja nisam više nikada vidjela moga muža i sina. Kada sam otišla pred ustaški tabor da odnesem hranu mome mužu i sinu i da se interesujem što je s njima ustaša Hanih rekao nam je da kasnije donesemo hranu, i tada sam prepoznala da je to onaj isti glas koji je tu noć lupao na prozor kod nas. Te noći osim moga muža i sina odvedeni su svi muškarci stariji od 16. god. a to smo saznali između osobnog pričanja. Moja susjedka Kukoleča pričala mi je da su njoj te noći odveli muža i 4. sina a druge žene iz susjedstva g-đa Davidović i Sužnjević pričale su mi da je te noći dolazio k njima sa ostalim ustašama Klobučar i Hanih, koje su one prepoznale.

Dok su svi ostali Srbi bili proganjani i zatvarani bivši kot. predstojnik Milić hodao je slobodno po Glini.

Tom prilikom bilo je pohapšeno iz Gline i ostalih mjesta oko šest do sedam stotina Srba i kako se je pričalo, dr. Devčić otišao je u Zagreb da se informiše što će biti sa pohapšenim Srbima. Tabornik je bio dr. Rebok, lekar koji se je prikrivao i nikome nije htjeo davati nikakova obavještenja. Odmah su se počele širiti vijesti da su ti Srbi odvedeni nedaleko Gline kod mjesta Prekope, da su tamo poubijani i bačeni u već ranije iskopane za to tri velike jame.

Pričao mi je Nikica Samardžija, obućar koji je uspjeo da pobjegne iz grupe koju su sprovodile ustaše iz Gline da su bili vođeni u pravcu Prekope.

Predstojnik Imper pričao mi je kad sam ga upitala zar se nisu ti progoni Srba sprečili, da je došao iz Zagreba Šarić sa ostalim ustašama da su od Glinjana preuzeli svu vlast dr. Puk Mirko, Mate Vidaković i njegovi sinovi Stipe i Nikica Vidaković, Jure Muretić, sarađivali su sa Šarićem i zahtjevali od njega da svi Srbi od 16 god. pa na više budu pohapšeni.[13] Kotarski predstojnik Imper, Mića Kovačević, dr. Jerec biv. župan u Petrinji išli su u okolna sela sa parolom da svaki Hrvat mora da ubije bar po jednog Srbina. Kovačević Miću vidjela sam 1943. god. u Zemunu gdje je radio kao činovnik u kotaru. Nedavno sam čula od Pere Opaića, preduzimača, Prokopačka 5, da se Mića Kovačević nalazi zatvoren na Baniji.

Zvjerstvima i progonima Srba u Glini naročito se je istakao među ostalima i neki Mison trgovac.

Sav imetak koji sam imala sastoji se od kuće i namještaja, sve je ostalo u Glini propalo. Vrednost svega toga iznosi 700.000 predratnih dinara.

28. juna 1941. god. doputovala sam u Beograd.

Drugo nema što da kažem. Zapisnik sam pročitala i na isti mogu se zakleti.

Svjedok:
Vukosava Janković v.r.

Ovjeravaju:

Zapisničar islednik:
Prašić Petar v.r.

Član komisije sekretar:
Pješčić Milan v.r.

13 Ivica Šarić (Lički Osik, 2. IV. 1912. – Mendoza, Argentina, 21. IV. 1989.), povratnik iz ustaške emigracije, pripadnik Poglavnikove tjelesne bojne i najbliži pouzdanik Eugena Dide Kvaternika. Vidi: Jere Jareb (ur.), *Eugen Dido Kvaternik. Sjećanja i zapažanja 1925-1945. Prilozi za hrvatsku povijest*, Zagreb 1995., str. 296 i 326. Također vidi "Kvaternik, Eugen Dido, političar (Zagreb, 29. III. 1910. – Rio Cuarto, Argentina, 10. III. 1962.)", *Tko je tko u NDH*, Zagreb 1997., str. 223–225.

Za točan prijepis jamči Kotarska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača G l i n a.

Sekretar:
(Potpis nečitak)

Pretsjednik:
Borojević

Strojopis, ovjereni prijepis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 335, br. 22427-22506

31.

XIII. Rejonsko povjereništvo Zemaljske komisije Srbije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača
19. III. 1945. god.
Beograd

Z A P I S N I K

O saslušanju oštećenika Drekić Milke sačinjen na dan 19. marta 1945. god. pred XIII. Rejonskim povjereništvom Zema. kom. Srbije za utvr. zloč. okup. i njihovih pomagača.
Prisutni su: član povjereništva islednik Popović Stojan, zapisničar sekretar povjereništva Milan Janković.
Pristupa MILKA DREKIĆ rodom iz Gline, stalno nastanjena u ul. Američkoj br. 7, rođena 6. IV 1903 god. bračno stanje udovica, mati jednog djeteta, vjere pravoslavne, srodstvo sa okrivljenim – nesrodna, sredstvo sa oštećenikom, pok. Milan joj je muž, oštećenikovo imovno stanje slabo.
Zatim pošto oštećenik bi opomenut da govori istinu, pod prijetnjom krivične odgovornosti izjavi:

Na dan 11. maja 1941. god. moga muža Milana Drekića mehaničara u Glini, st. 60 god. vjere pravoslavne, oca jednog djeteta, ustaše Stevo Kreštalica iz Gline i Mile Crnković iz Jukinca srez Glina, u 2 sata noću izveli su iz naše kuće u Glini i odveli u sud. U noći 12. maja 1941. god. sa grupom oko 500 ljudi streljali su ustaše u selu Adjerima kraj Gline. Jedini koji se je spasao begstvom je Nikica Samardžija, koji sada živi u Mačvi a koji mi je pričao kako misli da osim njega ni jedan iz te cjele grupe nije spašen.

2.VIII.1941. god. ustaše su počele da hapse i žene i djecu i ja sam se sakrila, te poslije 3. dana došla je dozvola da se može ići u Srbiju i ja sam na dan 5. augusta 1941. god. došla u Beograd, sa djetetom st. 3 god. Sa sobom sam ponjela samo malo haljina i tri para veša. U Beogradu sam radila po kuhinjama i izdržavala sebe i djete.

Sa svega podnosim prijavu povjereništvu protiv ustaše Steve Kreštalice iz Gline, Mile Crnkovića iz Jukinca, kao i ostalih ustaša koji su vršili pokolj i zvjerstva u Glini i okolini.

Kao oštetni zahtjev za izgubljenog muža odnosno oca označavam sumu 300.000 slovima tri stotine hiljada dinara predratnih uključujući u ovu sumu vrednost rasprodanih stvari radi izdržavanja. U Glini sam imala svoju kuću, jedan hektar zemlje, baštu i veliku okućnicu ali za sada ne mogu da se izjasnim u pogledu oštećenja za imovinu u Glini.

Više nemam šta da kažem, na kazano zakleću se, zapisnik mi je pročitan.

Pismena sam:
Drekić Milka v.r.

Ovjeravaju:

Zapisničar:
Milan Janković v.r.

Islednik:
Popović Stojan v.r.

Za točan prijepis jamči Kotarska komisija za utvrđivanje ratnih zločina G l i n a.

Sekretar:
(Potpis nečitak)

Pretsjednik:
Borojević

Strojopis, ovjereni prijepis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

32.

XIII. Rejonsko povjereništvo Zemaljske komisije Srbije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača
20. III. 1945. god.
Beograd

Z A P I S N I K

O saslušanju oštećene Milke Jarić sačinjen na dan 20. marta 1945. god. pred XIII. Rejonskim povjereništvom Zem. kom. Srbije za utvr. rat. zlo. oku. i njihovih pomagača u Beogradu.
Prisutni su: član povjereništva islednik Popović Stojan, zapisničar sekretar povjereništva Milan Janković.
Pristupa MILKA JARIĆ rodom iz Gline, stalno nastanjena u Beogradu u ul. Engleska br. 26, rođena 1895. god. udovica, mati dvoje djece, domaćica, vjere pravoslavne, srodstvo sa okrivljenim – nesrodna, srodstvo sa oštećenicima žrtvama – Milan i Boško su joj sinovi. Imovno stanje oštećenika slabo.
Zatim, kada oštećenica bi opomenuta da govori istinu, pod pretnjom krivične odgovornosti izjavi:

Na dan 26. aprila 1941. god. oko 1 i pol sata noći, u moj stan došle su tri ustaše i tražili moje sinove,[14] kada su vidjeli da su samo dvojica u kući počeli su da ih tuku, kao i mene i kćerku, i tražili su da kažemo gdje mi je i treći sin. Mi smo im rekli da je u Beogradu i najzad su ih poveli i odveli u zgradu suda u Glini. Tu su bili još sutra dan i nekamo su ih odveli, ali nismo čuli kuda. Više ništa nisam mogla da saznam o sinovima. Kada sam otišla pred zgradu u kojoj su oni bili i odnjela kaput sinu Bošku. Ust. kapetan Vidaković odbio je da mi primi kaput govoreći: "Ne treba ništa njemu." U moju kuću po sinove došlo je tri ustaše od kojih sam prepoznala Ivu Naglića iz Jukinca, kraj Gline i učitelja iz Prekope, do Jukinca, kome imena neznam.

Ja sam uskoro poslije ovoga dobila propusnicu i sa kćerkom otputovala za Beograd.

Sa svega podnosim prijavu povjereništvu protiv ustaša, kap. Vidakovića, Ive Naglića, učitelja iz Prekope i ostalih ustaša koji su u označeno vreme izvršili hapšenje i ubijanje Srba u Glini i okolici.

Kada sam polazila morala sam sve da ostavim i ponjela sam samo malo veša sa sobom.

O visini štete izjasnit ću se docnije dok saznam o sudbini moje djece, no i dok vidim što je ostalo u mojoj kući.

Više nemam ništa da kažem, na kazano zakleti ću se, zapisnik mi je pročitan.

Nepismena sam
Milka Jarić

Ovjeravaju:

Zapisničar: Islednik:
Janković Milan v.r. Popović Stojan v.r.

Za točan prijepis jamči Kotarska komisija za utvrđivanje ratnih zločina G l i n a.

Sekretar: Pretsjednik:
(Potpis nečitak) *(Potpis nečitak)*

14 Braća Jarić, Milan i Božo, bili su poznati igrači Glinskog športskog kluba. Vidi: Milan Mrkalj, "Sto godina nogometa u Glini (1913–2013)", *Ljetopis Srpskog kulturnog društva 'Prosvjeta'*, Zagreb, Svezak XVIII (2013), str. 239–260.

Strojopis, ovjereni prijepis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

33.

ZAPISNIK

Sastavljen u IX. Rejonskom Povjereništvu Zem. kom. Srbije za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača na dan 14. IV. 1945. god.
Prisutni su: Član povjereništva Krsta Vukotić, islednik Vasilije Vuruna, oštećena Gledić Saveta.

Pristupi ovoj komisiji GLEDIĆ SAVETA iz Beograda Resavska ul. br. 45, st. 38 god. vjere pravoslavne, Srpkinja, majka osmero djece, izjavi:

1941. god. po kapitulaciju Jugoslavije kada su ustaške bande počele svoj zločinački rad po Hrvatskoj 11. i 12. maja 1941. god. odvedeni su od strane ustaša svi Glinjani muškarci te i moj muž Gledić Savo, st. 45 god. Srbin, nadzornik puteva, otac osmero djece, i od momenta odvođenja do danas ja o njegovoj sudbini ništa neznam. Priča se da su svi Glinjani pošto su lišeni slobode odvedeni izvan Gline kod zv. Hađera i poubijani. Koliko to odgovara istini ja ličnoga saznanja nemam ali to je opće mišljenje koje vlada.

Po čijoj naredbi je izvršeno hapšenje i odvođenje kako svih Glinjana Srba, tako i moga muža ja neznam ali mi je poznato da se u svom zločinačkom radu prema Srbskom žitelju u Glini pored ustaša koji su došli sa strane od domaćih naročito isticali u svome krvološtvu dr. Puk Mirko, dr. Rebok, dr. Devčić advokat, dr. Cvetanović lekar, sudija Branko Šimulić, Vidaković Nikica tišljer u Glini sa svojim 13-godišnjim sinom kome neznam imena i još mnogo drugih kojima ja neznam ni imena ni prezimena. Kritične noći tj. između 11. i 12. maja išli su ustaški zlikovci od kuće do kuće i odvodili srbski živalj isključivo muškarce, te su tom prilikom došli i u moju kuću i odveli moga muža Savu Gledića. Lica koja su ga odvela ja nisam poznavala i mislim da su bile ustaše iz drugih mjesta. Čula sam kako su sve te pohvatane ljude na najstrašnije načine mučili ali lično vidjela nisam. Govori se da su ih boli noževima, tukli, i na najzvjerskije načine mučili.

Pošto su mi odveli muža vidjevši da za nas Srbe nema spasa jer ćemo svi biti poklani ja sam uspjela da pobjegnem u Beograd sa svojim 8. sitne djece. Stvari sve moje pokretne uspjela sam da natovarim na vagone ali sve te stvari moje i mnogih drugih Glinjana, došle su do Rume i ustaške bande nisu dalje dale da te stvari dalje idu nego su ih vratili nazad, koliko sam čula u Zagreb gdje su od tih krvnika sve razvučene.

Pitanje odštete neću kod te komisije iznijeti pošto se obrazuju komisije za ispitivanje ratne štete.

Da je moj muž zaista kao žrtva ustaškog fašističkog zločina pao u Glini pozivam se na svjedoka Milicu Vujošević i Medić Milku sve iz Resavske 55, koje su potvrdile da mi je muž zaista odveden kod IX. Rejona kada sam tražila pomoć od socijalnog otsjeka. Kako se njihove izjave o nestanku moga muža nalaze u formi uvjerenja kod toga odjelenja, to ću priložiti samo prijepis toga uvjerenja jer ni jednu činjenicu o odvođenju moga muža i ostalih Glinjana, oni od mene više ne znaju pa smatram da ih je nepotrebno pozivati i provjeravati činjenice koje su već utvrdjene, javnim uvjerenjem koje kako navedoh u prepisu prilažem već i zato pre što one zaposlene i rade.

Gubitkom moga muža za mene je nenadoknadiv i ostavljam komisiji na slobodnu ocenu u pogledu materijalnog zahteva jer ja taj zahtjev ne mogu postaviti.

Svjedokinja:
Gledić Saveta v.r.

Islednik:
Vasilije Vuruna v.r.

Član povjereništva:
Krsta Vukotić v.r.

Za točan prijepis jamči Kotarska komisija za utvrđivanje ratnih zločina G l i n a.

Sekretar:
(Potpis nečitak)

Pretsjednik:
(Potpis nečitak)

15 Janko i Marica Milošević živjeli su u Karlovačkoj ulici.

Strojopis, ovjereni prijepis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 335, br. 22427-22506

34.

Z A P I S N I K
Dana 18. IV. 1945. god.

Sastavljen kod Gradske komisije za utvrđivanje ratnih zločina. Prisutni od strane komisije Breka Dušanka kao član komisije ujedno kao zapisničar.
Pristupa pozvana MILOŠEVIĆ MARICA, iz Gline, starost 35 god., vjere prav. opomenuta na iskaz istine te odnosno upitana o odovođenju svoga muža 1941. god. izjavljuje:

U noći kada su hapšeni Srbi Glinjani bilo je već dosta kasno ali ja i moj muž nismo spavali. Oko pola noći lupao je netko na vrata. Ja sam se ustala i pitala tko je kad je to bio Nikola Zibar sa dva muslimana koje je doveo da kod mene prespavaju. Isti Zibar bio je sa puškom i bajoneta na puški. Ja sam se ustrašila i sve rekla mužu. I nakon kratkog vremena kako sam ja bila malo zadremala čula sam lupu i hod u dvorištu. Izašla sam van kad su to bili strane ustaše sa Klobučar Milanom koji ih je doveo i pitao već sa vrata gdje je Janko. Odmah su pretili revolverima i noževima na puškama jer su zaista ušli u kuću kao pravi razbojnici. Moj muž kako je bio u krevetu nije imao mogućnosti a i vremena da pobjegne nego su ga isti odveli iz kuće u kotarski zatvor.

Nakon odvođenja moga muža Ostarčević Ivica mi je rekao tj. kad sam ga upitala nešto za svoga muža, da neka ja idem u selo a da predam ključeve od kuće općini. Po tome zaključujem da je isti znao što je bilo s našim ljudima jer je još rekao da neka ja ne čekam muža da Bog zna kada će on doći. […]

Na ovo nemam više ništa nadodati. Na gornji iskaz mogu položiti prisegu kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Muž mi se je zvao Janko, star 64 god., vjere prav., Srbin, gostioničar, oženjen, otac dvoje djece, rodom iz Bojne, ime oca neznam.[15]

D. BrekaMilošević Marica
(otisak prsta)
po Breka D.

Gradski N.O.O. u Glini
M. P.

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

35.

Z A P I S N I K

Dana 18. IV. 1945. god.

Sastavljen kod Gradske komisije za utvrđivanje ratnih zločina. Prisutni od strane komisije Breka Dušanka kao član komisije ujedno kao zapisničar.
Pristupa pozvana BALTIĆ EVICA iz Gline, stara 40 god., vjere prav., opomenuta na iskaz istine te odnosno upitana izjavljuje:

Kritične noći kada su hapšeni Srbi Glinjani moj muž Petar Baltić, star 44 god., prav., Srbin, remenar i tapetar, nije bio uhapšen jer smo se mi probudili od pucnjave pa je moj muž sakrio se u bašti i nije izlazio iako su ga tražili. Te noći u moju kuću upale su ustaše i predvodio ih je Milan Klobučar i pitali su za moga muža gdje se nalazi. Ja sam ih prevarila da mi je muž u Selištu i da se još nije vratio. Tada su mi se strane ustaše pretili da će me ubiti samo ako ne kažem gdje mi je muž i izvadili su čak i bajonete tj. noževe na mene. Milan Klobučar, koji je bio poznat sa mojim mužem ove je samo promatrao sa strane i najposlije kad je vidio da ja neću da kažem gdje mi je muž ljepo mi je rekao da neka se ništa ne bojim nego da moj muž u jutro kada se vrati kući dođe u općinu da ga trebaju. Na to su napustili moju kuću. Moj muž se je povratio iz bašte a ja sam ga molila neka im ne vjeruje nego neka se ide sakriti a ne prijaviti ali on mi je odgovorio da on nije kriv i da se neće sakrivati i otišao je da se prijavi i više se nije vratio. Toliko znam o tome.

Na gornje mogu se priseći kao i na to da svjesno nisam ništa prešutjela.

Napominjem sljedeće: u mojoj kući bio je u to vrijeme na stanu žandar Markovinović Josip iz Like, star 45 god., oženjen, otac dvoje djece i te noći on je bio vani tj. u kotaru kao stražar. U jutro ja i moj muž smo ga čekali da nam kaže što je i da li bi se moj muž išao prijaviti, ali kad smo ga o tome upitali on nam nije htio ništa odgovoriti, iako je kao stražar u zatvoru te noći morao sve znati. Kasnije je sam pričao kako je pao u nesvijest kada su dovađali Srbe i kada su ih tukli.

Za hapšenja Srba Glinjana poznato mi je da je Mrgan Duka svake večeri išao u grad sa puškom u ruci, a po danu se je nalazio u dućanu. Osim tog vidjela sam kod Ostarčević Ivice također često puta Duku Mrgana i Slavka sa ustašama u društvu. Kad sam jednom prilikom upitala ženu Slavka Mrgana kako su naši ljudi pohvatani i ubijeni ona je odgovorila da ne zna, nego ako njen muž ne zna ja sam pitala i Slavka a on mi je odgovorio da to valjda mora da bude tako.

Sa ovim bi ja završila svoj iskaz.

D. Breka *Evica Baltić*

Gradski N.O.O. u Glini
M. P.

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

36.

Z A P I S N I K
Dana 18. IV. 1945. god.

Sastavljen kod Gradske komisije za utvrđivanje ratnih zločina. Prisutni od strane komisije Breka Dušanka kao član komisije ujedno kao zapisničar.
Pristupa pozvana PAVIĆ ZLATA iz Gline, stara 29 god., vjere rkt. udovica sa dvoje djece, opomenuta na iskaz istine te odnosno upitana što zna o odvođenju Glinjana iskazuje:

One noći kada su Glinjani Srbi odvedeni moj muž je ostao ušteđen. Drugi dan išao je kao obično u radnju i odande odveli su ga Kalajdžić Pavao i Papa Slavko i ustaša za kojega ne znam da li je bio pomoćnik od Jeseneka ili je bio stranac. Moj muž se je zvao Jovo, star 27 god., prav., trgovac, rodom iz Klasnića, ime oca Milan.

O hapšenju Glinjana općenito meni nije ništa poznato jer ja nisam poslije ubistva moga muža izlazila nikuda van niti sam zalazila u društvo.

Također mi nije poznato tko je vršio ostala hapšenja.

Poznato mi je da su Jakšić Stanka hapsili isti kao i moga muža, sa stranim ustašama.

Drugo nemam što da kažem. Na gornji iskaz mogu da položim prisegu kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

D. Breka *Pavić Zlata*

Gradski N.O.O. u Glini
M. P.

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

37.

Z A P I S N I K
dana 19. IV. 1945. god.

Sastavljen kod Gradske komisije za utvrđivanje ratnih zločina. Prisutni od strane komisije Breka Dušanka kao član komisije ujedno kao zapisničar.
Pristupa pozvana GAGIĆ LJUBICA iz Gline, stara 22 god., prav., opomenuta na iskaz istine te odnosno upitana što zna o odvođenju Glinjana iskazuje:

Izjavljuje suglasno sa drugim svjedocima.

O Kovačević Stevi mogu samo reći da je bio ustaša i po pričanju drugih on je odvađao Srbe iz Gline.

Drugo nemam što da kažem, na gornje mogu se zakleti kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Gagić Ljubica

16 Nikola Zibar imao je kuću i mesnicu u Karlovačkoj ulici, nedaleko od Gvoića.

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

38.

Z A P I S N I K
Br. 1/45. nastavljeno 19. IV. 1945. god.

Sastavljen kod Gradske komisije za utvrđivanje ratnih zločina. Prisutni od strane komisije Breka Dušanka kao član komisije ujedno kao zapisničar.
Pristupa pozvana GVOJIĆ KATARINA iz Gline, stara 39 god., vjere rkt., udovica, majka 3. djece, opomenuta na iskaz istine izjavljuje:

Suglasno sa ostalim svjedocima i izjavljuje da je njenoga muža odveo Kalajdžić Pavao, Papa Slavko i Budak Mile i 1 civil iz Gline za kojega se ne mogu sjetiti koji je bio jer je bio mrak.

Napominjem da onaj dan prije nego što je moj odveden ja sam bila strašno nervozna i imala sam predosjećaj da će se nešto dogoditi. Izašla sam pred kuću Zibara Nikole,[16] koji mi je bio prvi susjed i vidjela sam Muretić Jureka kako kupuje mnogo mesa. Ja sam ga upitala što će mu toliko mesa, on mi je odgovorio da su došle zagrebačke ustaše te treba da im kuha večeru. U taj čas izašao je iz dvorišta svoje kuće Zibar Nikola i ja sam mu u šali rekla da se danas ne bojim ništa kad je on na straži, na što se je isti nasmijao i otišao. Poslije kada je već bio mrak ja sam bila na prozoru i opet sam vidjela Zibar Nikolu kako ide sa puškom u grad pa sam ga ljepo zamolila da ako išta bude neka mene i moga muža kao prve komšije obavijesti, a on je odgovorio da hoće ali moga muža su ipak odveli a on ga je mogao spasiti jer je za isto hapšenje Srba Glinjana vjerojatno znao.

Što se tiče Prpić klesara mogu reći da koliko sam ja zapazila nije baš mnogo simpatizirao Srbe jer je jednom prilikom u mom dućanu rekao da je bilo Srba svakakovih te da je trebalo da tako bude.

Jednom prilikom poslije ubistva moga muža ja sam išla platiti stan Ostarčević Stipi koji je bio moj gazda, tj ja sam bila kod njega u stanu, i tom prilikom on je protestovao i grdio sve Srbe vičući da je trebalo da ih se pobije. Još je nadovezao na to da sada bi trebalo sve "kuljave" babe iz Selišta još pobiti. Što se tiče samoga Stipe Ostarčevića mogu reći još i to da su on i njegov brat Ivica dali uhapsiti Škarićku i to zato što je ona poslije odvođenja Srba Glinjana na svom prozoru dočekivala žene Srba i ispitivala ih dali su što čule za svoje muževe i to su braća Ostarčevići opazili i dali su je uhapsiti. Da je to tako

čula sam od samoga Stipe koji mi je jednom prilikom rekao da je njegov brat dao uhapsiti jer da su se pod njenim prozorom uvijek skupljale babe i nešto se dogovarale.

Više nemam što da kažem. Na gornji iskaz mogu položiti prisegu kao i da na to da svjesno nisam ništa prešutila.

D. Breka *Katarina Gvoić*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

39.

ZAPISNIK

Sastavljen u IX. Rejonskom povjereništvu Zemaljske komisije Srbije za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača na dan 24. IV. 1945.
Prisutni član povjereništva Krsta Vukotić, islednik Vasilije Vuruna, svjedok Milka Kokanović, pristupa po pozivu ovoj komisiji.
Pristupa po pozivu ovoj komisiji MILKA KOKANOVIĆ iz Beograda, III. Prokopačko sokače br. 10, st. 71 god. vjere prav., Srpkinja, majka troje djece, slabog imovnog stanja.
Pošto je svjedokinja upozorena da govori samo istinu, pod pretnjom krivične odgovornosti, izjavi:

Poznavala sam lično Đukić Stanka i Milu Čučkovića, i u njihovoj kući sam se baš zatekla kad su ustaške bande došle u Glinu i odvele Đukić Stanka i odveli Milu Čučkovića. Ja sam inače rodom iz Kostajnice i iz iste sam ispred ustaškog noža pobjegla i došla do Gline i smjestila se u kući Đukić Stanka. Ali ustaški zlikovci što su radili u Kostajnici nastavili su u Glini, te sam se tako baš zatekla tamo kada je jadni Stanko i Mile od ust. bandi napadnuti.

Kako ja nisam iz Gline to ne mogu toj komisiji pružiti ni jedan podatak o Glinjanima ustašama. Meni je samo poznato da su domaćini Stanko i Mile Čučković sa strane ustaša odvedeni.

Više nemam što da kažem. Na kazato mogu se zakleti.

Svjedok:
Milka Kokanović
po v.r. Krsta Vukotić

Strojopis, ovjereni prijepis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650, 72

40.

Svjedok: STAMBOLIJA STOJAN, izbjeg. iz Gline, sada sa stanom u Garačinovoj br. 28, st. 53 god., Srbin, vjere prav., otac jednoga djeteta.
Pošto je svjedok upozoren da govori samo istinu pod pretnjom krivične odgovornosti izjavi:

Poznavao sam lično Đukić Stanka i Milana Čučkovića, i poznato mi je da su isti od strane ustaških bandi kad je bio pokolj u Glini da je Đukić Stanko odveden i Čučković Mile ubijen. Ja lično nisam vidjeo ali sam čuo kad smo izbjegli u okolne šume od onih koji su uspjeli iz Gline da pobjegnu. O ustaškim zločincima moglo bi se pričati na dugačko i na široko i sve ono što bi čovjek ispričao izgledalo bi neshvatljivo za zdrav ljudski razum, sve ono što se je dešavalo u Hrvatskoj, tj. što su ustaše od Srba radili. Već je to opće poznato svuda i svagdje, tako da ja o istome smatram da je nepotrebno i govoriti.

Poznato mi je da su pored stranih ustaša koji su došli u Glinu, glavnu ulogu od domaćih ustaša igrali: braća Kreštalica iz Gline, njih 4. brata naročito vidnoga su učešća imali u zločinima prema Srbima. Isto tako bio je zločinac Nikica Vidaković sa svojim trinajstogodišnjim sinom. Pored tih koje sam pomenuo mogu reći da je gotovo sva Glinska inteligencija, pripremala pokolj Srba tj. dr. Rebok, dr. Puk, dr. Cvitanović, i kako rekoh gotova sva inteligencija.

Više nemam što da kažem. Na kazato mogu se zakleti.

Svjedok:
v. r. Stambolija Stojan

Ovjeravaju:

Islednik: Član komisije:
Vuruna v. r. Vukotić Krsta v. r.

Za točan prijepis odgovara Kotarska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača G l i n a.

Sekretar: Pretsjednik:
(Potpis nečitak) *Kaurić*

Strojopis, ovjereni prijepis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

41.

ZAPISNIK

O saslušanju svjedoka Pokrajac Nevenke, izvršenom na dan 19. V. 1945. god. u III. Rejonskom povjereništvu Zemaljske komisije Srbije za utvrđivanje zločina i njegovih pomagača u Beogradu.

Prisutni su: član povjereništva Danica Keserović-Krasojević, isljednik Dragoljub Nešić.

Pristupa POKRAJAC NEVENKA, rodom iz Gline, srez Glina, narodnost Srbska, rođena 30. VI. 1920. god., vjera pravoslavna, zanimanje činovnik drž uprave Nar. dobara, bračno stanje neudata, slabog imovinskog stanja.

Zatim pošto je svjedok upozoren da govori samo istinu pod pretnjom krivične odgovornosti izjavi:

U noći 11. i 12. maja 1941. god. uhapšen je u Glini moj brat Bogdan Pokrajac, st. 32 god. rodom iz Gline, prav., Srbin, do rata priv. čin. u Mariboru, neženjen, izdržavao majku Danicu, hapšenje su izvršili ustaše i to oni ustaše koji su do rata živjeli u Italiji i u Jugoslaviju došli poslje sloma. Njihova imena mi nisu poznata, o njima neznam nikakove podatke. Pri hapšenju pomagali su im ustaše iz Gline, a kod nas su odvedeni od Glinskih ustaša radi hapšenja moga brata i to:

Slavko Papa i Kovačević zvanoga Cvaje, njegovo pravo ime neznam i Slavko Papa st. oko 24 god. Hrvat, rodom iz Gline, bez zanimanja. Živjeo stalno u Glini, sadanje boravište mi nije poznato.

Moj brat se je u Glini nalazio još jedan dan, bio zatvoren u zatvoru sreskog suda u Glini, a od 13. maja 1941. god. izgubljen mu je svaki trag. U Glini se je pričalo da je odveden sa jednom velikom grupom tamošnjih Srba u okolinu Gline i tamo sa cjelom grupom streljan.

Svjedok:
v.r. Pokrajac Nevenka

Ovjeravaju:

Isljednik:
v. r. Dragoljub Nešić

Sekretar:
v.r. član komisije

Strojopis, ovjereni prijepis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

42.

Pristupa JELKA MASLOVARA, rodom iz Selišta, srez Glina, stalno nastanjena u Beogradu, Kondina br. 12, zanimanje domaćica, narodnost Srbska, udata, vjere prav. rođena 1907. god.
Zatim pošto je svjedok upozoren da govori samo istinu pod pretnjom krivične odgovornosti izjavi:

Bogdan Pokrajac koga sam lično poznavala uhapšen je u maju mj. 1941. god. od ustaša u Glini. Od dana njegovog hapšenja izgubio mu se je svaki trag. Tačno je da je Slavko Papa kao ustaša, aktivno učestvovao u hapšenju i proganjanju Srba u Glini. Od Kovačevića mi nije ništa poznato. Ceo ovaj slučaj mi je poznat po pričanju.

To je sve što imam da izjavim. Iskaz mi je pročitan, priznajem ga za svoj i na njega se mogu zakleti. Nisam pismena.

Svjedok:
Jelka Maslovara
po v. r. Nešić Dragoljubu

Za točan prijepis jamči Kotarska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača G l i n a.

Sekretar:
(Potpis nečitak)

Pretsjednik:
(Potpis nečitak)

Strojopis, ovjereni prijepis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

43.

Gradski N.O.O. Glina
Komisija za utvrđivanje
ratnih zločina

Z A P I S N I K
Dana 13. VI. 1945. god.

Prisutni od strane komisije Šešerin Ante kao pretsjednik komisije, Pacenti Ivan kao sekretar komisije te Breka Dušanka kao član komisije ujedno kao zapisničarka:
Pristupa pozvana GAJIĆ MIRA, stara 26 god., iz Gline, vjere prav., neudata, domaćica, opomenuta na iskaz istine izjavljuje:

O odvođenju Srba Glinjana nije mi mnogo poznato jer nisam smjela izlaziti iz kuće. Jedino mi je poznato da su za vreme hapšenja Srba Glinjana Turković Josip iz Gline, star 36 god., zanimanje krojač, sada u Petrinji, te Vukić Marko, iz nepoznato mjesto rođenja, profesor, sada u Petrinji kao profesor, vodili srbske sveštenike iz Gline, Butorac Mile iz Gline, star 30 god., ustaša, sada boravište nepoznato, vidjela sam kada je pravoslavnog popa vukao za bradu i vikao neka skine bradu jer da će mu je on skinuti.

Prije odvođenja Srba Glinjana poznato mi je da su Milan Klobučar, sin upravitelja bolnice i Papa Slavko iz Gline, star 22 god., poginuo od NOV-e, dok je Klobučar star 25 god., iz Gline, ustaša, prije odvođenja Srba Glinjana popisivali su po Glini Srbe.

Kako sam bila kao izbjeglica u Beogradu poznato mi je da je Karlo Kulijati iz Italije, star 35 god., sada pobjegao sa Njemcima, bio u Beogradu gestapovac, i nosio je značku gestapovaca.[17]

Vidjela sam god. 1941., sredom kako je sajam, Jandre Šarić uhvatio žene koje su išle na sajam a bile su pravoslavke i nosile su pregaču. Isti Šarić Jandre je iz Gline, star 28 god., sada u logoru u Karlovcu, svlačio je ženama pregače i tukao ih je, to sam ja gledala svojim očima.

Penka Ivan iz Gline, star 40 god., poštar, sada u Petrinji, pio je vino kod nas do 11 sati. U pola jedan tu noć odvedeni su moja braća Ljubo i Stevo. Poslije toga vidjela sam ga sa puškom, išao je sa puškom prema pošti. Ja sam ga zvala ali se nije htjeo ni okrenuti. Kasnije sam ga opet vidjela sa puškom, išao je prema Batinoviću gostioni, i to sagnut uza zid.

Drugo što nemam da kažem. Na gornji iskaz mogu se zakleti kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Gajić Mira

17 Karlo Kulijat bio je poznati glinski sportaš. Za njegovu biografiju, vidi: Igor Mrkalj, "Boksački prvaci u Glini", *Identitet. Nezavisni magazin*, Zagreb, God. 20, br. 209, decembar 2015., str. 42–44.

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

44.

Gradski N.O.O. Glina
Komisija za utvr. rat. zločina
Dne 15. VI. 1945. god.

Z A P I S N I K

Sastavljen u prisutnosti Breka Dušanke kao člana komisije ujedno kao zapisničarke:

Pristupa pozvana LETIĆ ANĐA iz Gline, stara 33 god., domaćica, vjere prav. narodnost Srpkinja, udovica sa jednim djetetom, upitana i prethodno opomenuta na iskaz istine izjavljuje:

U noći 11. V. 1941. godine odveden je moj muž Miloš, star 29 godina, vjere prav., zanimanje stolar, po Mihaljević Stevi i stranim ustašama koje ne poznajem. Napominjem da je prije nego što je došlo do hapšenja Srba Glinjana dolazio u naše selo tj. u našu Vinogradarsku ulicu, jedan musliman, koji je služio kod Šlozberga a kojemu imena ne znam nego o kojemu bi nešto mogla reći Petrović Milka i Vrebac Jaga iz Joševice, i popisivao Srbe u našem selu. Kada je moj muž vođen te noći u sud, na straži kod pruge susrela sam Škrljac Ivana, Penić Antuna i Čučković, cestara iz Selišta. Taj musliman je dolazio po noći van pred kuću i nije davao našim ljudima mira. Konačno je on sa strane ustaša tobože odstranjen i sam Šima Naglić kada je bio dan prije hapšenja Glinjana, sprovod od Ratkovića, da sada možemo mirno spavati jer da je taj musliman ubijen i da nas više neće dirati. Te noći su odvedeni naši Glinjani.

Suglasno sa Letić Anđom o ovoj stvari izjavljuje i Bajić Sava, pošto iste stanuju u istoj ulici.

Član komisije:
D. Breka

Stranke:
Letić Anda
Bajić Sava

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

45.

SAVA BAJIĆ napominje da je nešto izostavila:

Drugi dan poslije hapšenja Srba Glinjana, došao je u jutro u naše selo Žarinac Ivan i pričao je Gagić Marti, pošto je došao k njoj po kola, i našao Gagić Nikolu i Bogdana kući, rekao je neka se idu prijaviti jer se neće nikome ništa dogoditi samo da će biti preslušani i pušteni. Na njegove riječi išli su se prijaviti: Gagić Nikola, Bogdan, zatim Babić Milan, Vujaklija Pero, Mile Letić. Kako su otišli da se prijave nisu se vratili a oni sigurno ne bi išli da se prijave da nije on njima rekao.

Bajić Sava

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

46.

LETIĆ ANĐA napominje:

Drugi dan poslije hapšenja Srba došao je klesar Prpić iz Gline i pitao Miška Krajačića da li su svi Srbi iz Vinogradarske ulice pohvatani. To znam po tome što mi je to pričala Matilda Krajačić sama.

Anda Letić

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

47.

Pristupa nepozvana GREBLJANOVIĆ ANKA iz Gline, sada došla iz Zagreba, stara 26 god., udovica sa petoro djece, pismena, opomenuta na iskaz istine izjavljuje:

Prilikom odvođenja Srba Glinjana 11. V. 1941. god. odveden je i moj muž Joco Grebljanović, star 50 god., vjere prav., Srbin, pekar, i to po stražaru Klobučar Milanu iz Selišta i 9 emigranata koje ne poznam. Preko puta moje kuće vidjela sam sa puškom Jesenek Karla iz Gline, za kojega ne znam koga je hapsio, osim toga od ostalih Glinjana vidjela sam sa puškama Pinotić Zlatka, 20 god., sada boravište nepoznato, zatim Zibar Ivo, koji je već u jutro kad je svitalo nalazio se sa puškom pred kućom Jove Meandžije, i sa nekim čovjekom za koga ne znam koji je bio tapkao se po ramenu i rekao: "Sada neće biti više Jove sada ću tu biti ja". O tome bi više mogla reći žena Jove Meandžije, Jagica, koja se sada nalazi i Zagrebu a doći će u Glinu. Zibar se ne zna gdje se nalazi. U našoj ulici držao je stražu i Sokolić Nikola, koji je ubijen po N.O.V.-u i Budak Janko, koji je također ubijen od partizana.

O ovome ne znam više ništa reći. Na gornje mogu se zakleti.

Anka Grebljanović

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

48.

Pristupa pozvani OPAIĆ PETAR, iz Gline, star 50 god., prav., Srbin, sada došao iz Beograda, pismen, oženjen, sa dvoje djece, opomenut na iskaz istine izjavljuje:

6. V. 1941. god. tj. nekoliko dana prije hapšenja Srba Glinjana došla je k meni Darinka Čučković i upozorila me je na to da će biti hapšenje Glinjana i to samo nas osmorice, među kojima sam i ja bio.[18] Trebali su biti uhapšeni Bogunović, Žutić i Katić, Pejić Adam, Meandžija ne znam koji. Ista je to saznala od Bogunović Mace kojoj je isto rekao predstojnik Gline Imper. Ja sam odmah otišao u Zagreb i ostao 3 dana i povratio se u Glinu opet natrag. Još do toga vremena nije ništa bilo od hapšenja. Ja sam išao opet u Topusko i baš one noći kada je bilo hapšenje ja sam se nalazio u Glini. U večer istoga dana htjeo sam da prebjegnem prema šumi ali nisam dospjeo nego samo u susjednu kuću preko puta moje i odatle sam promatrao što se radi. Vidjeo sam ustaše kako idu u moju kuću i to ih je vodio Klobučar Milan i sa njim su išle strane ustaše. U kući nisu našli ništa i otišli su jer im je žena rekla da sam ja u Topuskom, a sin mi je bio sakriven kod Samardžija Bosiljke. Ja sam pobjegao u šumu i tamo me u jutro sreo vincilir[19] od Žinić Nikole, koji je prijavio ustašama gdje se ja nalazim tj. on je prijavio to svome gazdi a ovaj u ustaški logor. To znam po izjavi moje kume Halerovke, koja je trebala da ode k mojoj ženi i da javi gdje se ja nalazim i da spasi sina ali dok je ona došla u Glinu već je bila uhapšena i tamo u logoru gdje je bio Žinić prisutan, pitali su je odmah gdje sam ja.

O odvođenju moga sina Mihajla, starog 19 god., đak, prav., Srbin, mogu da kažem sljedeće:

Kad su drugi dan poslije odvođenja Srba Glinjana, došli ustaše pod vodstvom Krešalica Paje da traže mene, moj sin je došao kući i sjedio je na krevetu i isti su pitali za mene i kada mene nije bilo otišli su van. U hodniku moje kuće izostao je Krešalica u razgovoru sa Sosić Ivanom, profesorom koji je stanovao u mojoj kući, dok su druge ustaše otišle dolje u gostionu. Ali se je odmah nakon razgovora sa istim Sosićem povratio Krešalica, sa ostalim ustašama koje je isti pozvao natrag, u stan i uhapsili moga sina i odveli. Po tome ja potpuno mogu da sumnjam da je isti Sosić, koji se danas nalazi u Karlovcu, prijavio moga sina i nagovorio ga da vode moga sina kad nisu našli mene.

Napominjem što sam maloprije zaboravio. Kada sam pobjegavši iz svoje kuće nalazio u protivnoj kući od Bućana, i odande bježao kad sam vidjeo da se hapsi, vidjeo sam vrlo dobro, na mostu koji se nalazi odmah pored moje kuće, na straži je bio sa puškom Zibar Nikola iz Gline i Turković Dragan, krojač iz Gline, koji je umro 1943. god.

O ovome ja ne bi imao što da kažem više. Na gornji iskaz mogu se priseći kao i na to da svjesno nisam ništa prešutio.

Petar Opaić

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

49.

Pristupa pozvani NIKICA SAMARDŽIJA[20] iz Gline, sada živi u Beogradu, star 37 god. vjere prav., Srbin, oženjen, otac dvoje djece, pismen, po zanimanju obućar, opome-

18 Obitelj Petra Opaića živjela je u Karlovačkoj ulici.

19 Vinogradar, nadstojnik, nadglednik nad vinogradom.

20 Nikica Samardžija bio je poznati igrač Glinskog športskog kluba. Za kompletnu biografiju, vidi: Igor Mrkalj, "Mislio sam samo kako da se spasim", *Prosvjeta. Novine za kulturu*, Zagreb, broj 134, novembar 2016, str. 52–55.

nut na iskaz istine te odnosno priupitan što zna o odvođenju Srba Glinjana izjavljuje:

10. V. 1941. god, ja sam se na večer nalazio kod Štule u gostioni i kada se je ista zatvorila ja sam se razišao sa svima ostalima i otišao kući. Putem sam kao patrolu sreo Zibar Nikolu i Milana Novaka koji su me ustavili a imali su puške u rukama. Kako su me ustavili upitali tko ide i kada sam se javio pustili su me da idem kući i o ničemu nismo razgovarali. Oko pola jedan sat u noći zalupao je netko na vrata i ja sam ništa ne sluteći otvorio vrata. Unutra u kuću su upali prvo Slavko Papa od poznatih a za njim 4. emigranta koji su odmah rekli da se oblačim i da idem s njima. Na moj upit, kuda, odgovorili su mi da idem samo na saslušanje i da ću se povratiti. Kada sam izašao pred kuću našao sam već Glinjana koji su bili gore iz ulice više mene, a koji su već bili uhapšeni i stajali u redu i ja sam stao s njima u red. U povorci tako pod stražom ustaša od kojih nisam poznavao nikoga, krenuli smo prema gradu. S menom je bio uhapšen Babić Branko i otac Aleksandar, moj otac Miloš Samardžija, i mislim da je bio Stanko Đukić. Odmah iza mene išo je jedan strani ustaša sa pištoljem u ruci koji je rekao da ako se i jedan od nas makne da će biti ubijen.

Kad smo tako u povorci došli do sudskog zatvora u dvorištu sam vidjeo od poznatih Naglić Šimu iz Jukinca. Prilikom ulaska u sudski zatvor svaki od uhapšenika dobio je udarac ili kundakom ili puškom a još na jednom mjestu unutra u ulazak u hodnik, isto se je udaralo uhapšene ali to su sve radili strane ustaše i po dijalektu govora mogao sam zaključiti da su Dalmatinci. U hodniku su nas razdijelili po ćelijama i u mojoj ćeliji bilo nas je točno 104, jer su nas u zatvoru i brojili. Što Glinjana a što, ljudi iz okolice koji su se toga dana našli slučajno u Glini. Zatvorili su nas u ćeliju i nakon par minuta počeli su da zovu da izlazimo, jedan po jedan van. Ne sjećam se koji je od nas prvi izašao van ali znam kako je god koji izašao van postavili su mu ustaše pitanje, što je, tj, po zanimanju. Kako je koji odgovarao tako su ustaše prema vlastitom nahođenju tukli nekoga više nekoga manje. To sam ja sve slušao iza vrata pred kojima se je to odigravalo. Sjećam se dobro da su nešto jače tučeni bili: Meandžija Jovo, Stojan Šušnjar, Mirković, sudija, pop Opačić, Haler Stojan, a do krvi i najviše tučeni su Vujatović Mića i Macakanja, čije ime ne znam ali znam da su bili lugari iz Gline. Pri prelazu iz jedne ćelije u drugu svojim očima sam vidjeo što su ustaše radile od istih tako da su bacali krv u mlazovima. Isto tako prilikom prelaze iz ćelije u ćeliju bio je tučen i Babić Aleksandar. Taj dan u podne, koji smo proboravili u zatvoru dobili smo hranu i oko 4 sata došli su u zatvor kao novi Crevar Dragan i Meandžija Simo i čim su oni prišli čuli smo zapomaganje i jauk jer je i njih zatekla sudbina kao i nas sve ostale. Mi smo se mogli šetati po hodniku i izlaziti a vrata nam je otvarao i zatvarao Avedić Đuro iz Prekope, koji inače po mom znanju nije tamo bio nego za vratara. Toliko ja znam o njemu. Vidjeo sam u hodniku i stražara iz Jukinca Crnkovića kojemu sam rekao neka ode mojoj ženi i neka kaže kako sam ja ali on nije htjeo otići i nije bio kod moje žene. Isti Avedić je bio star oko 38. god. a sada se ne zna gdje je, a on bi mogao ipak o tome da znade nešto jer je bio tamo vratar. U istoj ćeliji s menom nalazio se je Božo Metikoš[21] koji mi je rekao da pozna onoga ustašu koji je držao stražu na vratima i da je taj iz Viduševca. Bio je visok, blond, star oko 39 god. ali mu imena ne znam nego bi se trebalo propitati u Viduševcu. Općenito o tome hapšenju mogu da kažem da su ustaše prilikom hapšenja istih Srba vršili zvjerstva i mučili i tukli ljude na najgore načine, jer sam imao prilike da to vidim čujem a i na sebi osjetim.

21 Sin poznatog glinskog trgovca Damjana Metikoša. Suigrač Nikice Samardžije i jedan od ponajboljih igrača GŠK-a.

Навечер око 9 сати ја сам опазио да долазе камиони и редаju се пред зградом суда гдје смо ми затворени. Видјео сам такођер да се око истих камиона нешто ради али нисам знао што док и сам нисам дошао на лице мјеста. Мало затим дошли су усташе отворили врата на чељи и рекли да излазимо. Поредали смо се два по два а послије један по један смо излазили и том приликом су нас опет саслушавали и тукли и везали руке на леђа. Тад сам ја ставио руке тако како би ih послије могао бар мало помицати и како би се ослободио. Ја сам помишљао на то да се морам спасити. Попели су нас свезане и измрцварене у камионе који су били јако високи и који су имали церade преко себе тако да је помисао на бијег из камиона изгледала луда. Ушао сам у камион и заједно с меном у истом камиону били још око 15 људи од којих се сјећам: Вујасиновић Мојсије, Кнежевић Бранко, Метикош Божо, Перо Балтић, Лазо Сарапа а за друге се не сјећам који су били. Кад смо стали у камион пратио нас је један усташа са револвером у руци и лампом. Камиони су кренули али ја сам знао куда крећемо. Чим се је камион кренуо ја сам покушао да се одрешим и то ми је након кратког времена и успјело. Сада сам требао да видим гдје се крећемо и начинио сам од мале јамице на церади мало већу и видјео сам да идемо према Прекопи али цеста је била блокирана са обје стране усташама и опет сам морао да одустанем од бјега. Рекао сам и Божи Метикошу да се одвеже али он није могао и ја сам му покушао помоћи али усташа нас је опазио и ја нисам успјео.

Камион је стао и наредили су нам да силазимо. Ја си намјестио конопце исто тако како је и било да небисмо осјетили да сам одвезан и сишао заједно са свима осталима, и мислио како да се спасим. Огледавао сам да видим гдје се налазимо и видјео, сам да смо уз воду и мало далје од нас налазио се је Прекопски мост. Уједно сам погледавао и на Божу Метикоша али ме је усташа примјетио и завикао да се не огледам. Опет сам гледао на воду и бавио се стално мишљу како да побјегнем јер сам видио да су нас ту довели да нас побију и опет ме је усташа опазио и наредио једном другом да иде да види да ли сам ја добро свезан. У даљини видјео сам да се бјели некакова даска и знао сам да је то за стрељање иза мене су се чули кораци усташе који се је приближавао да види јесам ли свезан и ја нисам имао више што да мислим. Кад сам осјетио да ме је усташа ухватио ја сам ухватио њега и обојица смо полетјели према води и док су се сви остали снашли ја сам већ загњурио и заплivао далје од њих. У исти час планула је пушка и ја сам осјетио да сам ранјен у ногу и руку али нисам имао када на то да мислим требало је да се спасим. Видјео сам уз обалу батерије усташа, корake и њихов разговор и њурио сам под водом. Већ ми је долазила несвјест и када су они прошли на противну страну ја сам искористио моменат искочио из воде и почео бјежати. Осјетили су ме али ја сам ипак умакао иако су ме слиједили доста дуго иако сам био ранјен у ногу у руку.

Приликом моga бјежања нисам чуо пуцање ниti било шта друго по чему би се могло закључити како су Срби Глињани завршили.

Послије сам се сакривао по селима и боравио код куће моga тастa у Чемернici 2. мј. дана и мој шогор Фрic израдио ми је пропусницу за Београд коју је добио у Глини од Миће Ковачевића, и донио му ју је и отпратио ме је за Београд. Приликом мог путовања за Београд био сам стално у опасности да будем откривен и препознат од познатих Глинских усташа али сам ипак сретно прошао.

Приликом хапшења Глињана мени из куће није ништа однешено и све ствари из Глине након бјега моје жене у Београд, а у међувременu док сам ја био још у Чемернici, допремио је мој шогор Фрic у Чемернicу и кад су хватани Срби из тих села тобоже за покрст

odvezli su i moju imovinu ustaše. Iz kuće mi je odnešen sav materijal obućarski, 3 mašine, namještaj i roba sve skupa u vrednosti od 70.000 Din. u predratnoj vrednosti.

Drugo nemam što da kažem. Na gornju izjavu mogu se prisegnuti kao i na to da svjesno nisam ništa prešutio.

Samardžija Nikola

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650, Izjava Nikole Samardžije, Glina 15. VI. 1945.

50.

Pristupa pozvana PENKO KATICA iz Gline, stara 25 god., vjere rkt., udata, sa jednim djetetom, opomenuta na iskaz istine izjavljuje:

Ja ne znam tko je odvodio Srbe Glinjane kao ni išta drugo o zločinima i umorstvima koja su se odigravala u Glini ili u okolnim selima.

Na gornje mogu položiti prisegu kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Katica Penka

Napominjem što sam malo prije zaboravila:

U ono vrijeme sam stanovala u selu Prekopa i čula sam da su Srbi iz Gline odvedeni ali tko ih je vodio ne znam nego sam također od ljudi slušala da ih je vodio ovaj ili onaj ali dali je istina ne znam jer nisam vidjela. Ja sam čula kamione koji su ih vozili ali vidjela nisam koga su vozili i tko ih je vozio.

Dovršeno.

Katica Penka

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

51.

Pristupa pozvana GAVRILOVIĆ MIRJANA, stara 35 god., udata, bez djece, po zanimanju profesor, pismena, opomenuta na iskaz istine izjavljuje o odvođenju Srba Glinjana:

Za vreme odvođenja i ubijanja Srba Glinjana ja se nisam nalazila u Glini i tom prilikom je odveden moj otac Gavrilović Josip, star 61 god., zanimanje trgovac, ime oca Nikola. Tko ga je odveo ja ne znam ali mi je moja sestra Gavrilović Nevenka pripovjedala da su po moga oca došli strane ustaše, njih oko 5, a dali je bio i tko od domaćih ustaša to bi znala moja sestra Gavrilović Vladojla koja je za vreme istoga hapšenja bila u Glini. Došli su u kuću i rekli su ocu da ide na saslušanje a na ulici sjećam se da sam čula da je bio Papa Slavko, Vidaković Nikica, Hanih Stjepan i drugi za koje se ne sjećam kako se zovu.

Kada su hapšeni svi Srbi iz Gline uhapšen je i moj muž Stovrag Mika i došao je negdje do promenade i došao je Milan Butorac i rekao je ustašama koji su ga izveli i to mislim Hanih Stjepanu da je on bolestan i da mu je majka Hrvatica pa neka ga puste, tako da je isti Butorac uspjeo da spasi njega.

Drugo nemam što da kažem jer se nisam nalazila u Glini za cjelo to vreme. Na gornje mogu da se prisegnem kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Mirjana Gavrilović

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

52.

Pristupa pozvana HALER JELENA iz Gline, sada došla iz Beograda, stara 38 god., udovica, bez djece, domaćica, opomenuta na iskaz istine, pismena, izjavljuje odnosno priupitana o odvođenju Glinjana:

U noći kada su hapšeni Srbi Glinjani došli su u moju kuću strani ustaše a od poznatih došao je Kalajdžić Pavao i na vratima je bio Mileković Josip koji je čuvao stražu. U kuću je zašao Kalajdžić Pavao sa jednim stranim ustašom koji je rekao mome mužu da je on taj veliki Srbin i rekao da se oblači. Moj brat se je u međuvremenu sakrio na tavan i kada su izveli muža ja sam se poveselila da će mi bar brat ostati ali se je vratio Kalajdžić i tražio moga sina jer je mislio da je on moj sin i kada ja nisam htjela reći gdje je, on je išao pretražiti kuću i našao ga na tavanu i svukao ga dolje. Moja majka molila je Milekovića da neka pusti bar brata da se spasi ali on nije htjeo i tom prilikom kada je moja majka molila udario ju je Kalajdžić Pavao kundakom preko leđa.

Kako su odveli moga muža i brata ja sam pošla za njima da vidim što će biti i to poprečnim putem jer sam mislila otići do tetke da pitam i nje dali ona zna šta o tome. Kako sam izašla u Kolodvorskoj ulici srela sam se sa ustašom Klobučarom /sinom upravitelja bolnice Glina/ i Hanih Stjepana koji su izvodili iz kuće Sužnjević Iliju licitara i Breka Marka brijača i kada su opazili mene, rekao je Hanih da me uhapse i vode u ustaški logor. Tu me je uzeo jedan stražar, visok blond, za kojega ne znam kako se zove i vodio me je do logora. Na promenadi sastala sam se opet sa onim stranim ustašom Dalmatincem, koji mi je vodio muža i htjeo da mi tuče muža još u kući, i prepoznao me je te me

je počeo tući kundakom preko leđa a stražar koji me je vodio tukao me je sa cipelom. Isprebijali su me i povredili kost tako da sam kada sam otišla u Beograd morala da se liječim u Vojnoj bolnici 3 mjeseca. Zatim su me vodili natrag taj sa još 2 Dalmatinca i kod Paulića sastao nas je Kreštalica Pajo koji me je onda pratio skoro do kuće i ja sam tako dospjela do kuće.

Poslije nisam smjela da se nalazim više kod kuće i spavala sam u polju i zatim otišla u Šibine ali kako mi se stanje zdravlja pogoršavalo od zadobivenih rana ja sam morala da idem da se lječim. Uspjela sam dobiti propusnicu i otišla za Beograd.

Kada sam ja išla po noći toga dana kada su moji odvedeni ja se sjećam da sam mnogo ljudi Glinjana vidjela pod puškom po gradu i pred općinom. Danas ja ne mogu da se sjetim koji su to bili jer je tome već davno i teškim životom koji sam sprovodila u Beogradu to se je sve meni iz pameti izbrisalo. Sjećam se samo da je Živka Radojčevića hapsio Naglić Šima i to baš kada sam ja prolazila ispred kuće on je kucao na njegov prozor.

Drugo o ovome nemam što da kažem. Na gornje mogu da prisegnem kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Јелена Халер

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

53.

Pristupa pozvani OSTARČEVIĆ IVICA iz Gline, star 71 god. gostioničar, vjere rkt, oženjen, otac jednog djeteta, pismen, opomenut na iskaz istine izjavljuje:

O odvođenju Srba Glinjana ne znam ništa nego znam da sam čuo lupu i viku te sam došao kod prozora i gledao iza zavjesa ali nikoga nisam mogao prepoznati od onih koji su vodili Srbe a koji su bili u redu već poredani kada sam ja gledao. Čuo sam da je u Karlovačkoj ulici hapsio Papa Slavko i Žinić a sam Jure Muretić mi je pričao da je i on učestvovao u hapšenju te da je u Kasini tukao Crevara /blagajnik iz šumarije/. Sam nisam ništa vidjeo i o tome mi je toliko poznato.

Na gornji iskaz mogu da se prisegnem kao i na to da svjesno nisam ništa prešutio.

Ivica Ostarčević

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

54.

Pristupa pozvana LJUBIČIĆ BOŽANA iz Gline, stara 21 god., neudata, vjere prav., Srpkinja, pismena, po zanimanju učiteljica, te u ime majke koja je u selu Buzetoj daje o odvođenju Glinjana i odvođenju svoga oca sljedeću izjavu:

Prilikom odvođenja Srba Glinjana odveden je iz moje kuće: moj otac Ljubičić Đuro, star 51 god., ime oca nepoznato, rodom iz Obljaja, prav., Srbin, oženjen, otac troje djece, zanimanje postolar. Po njega su došli Krestalica Pajić i nekoliko nepoznatih ustaša za koje ja ne znam kako se zovu i koji su bili. Iz moje kuće odveden je i Komljenović Nikola iz Gline, star 50 god., oženjen, zanimanje postolar, dali je imao djece ostaje nepoznato. Njega su odveli isti kao i moga oca.

Ja sam vidjela prilikom istog hapšenja kroz prozor svoje kuće kako su nosili mrtvoga Iliju Letića četvorica ustaša u plahti ali koji su to bili ja nisam vidjela tj. nisam ih poznavala.

O ovome nemam više što da kažem. Na gornje mogu da se prisegnem kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Božana Ljubičić

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

55.

Pristupa pozvani KRIŽANIĆ ĐURO iz Gline, brijač, star 47 god., vjere rkt, Hrvat, opomenut na iskaz istine te odnosno priupitan što zna o odvodjenju Srba Glinjana izjavljuje:

Kritične noći kada su isti Srbi Glinjani bili pohvatani ja sam se probudio i gledao kroz prozor što se radi ali ništa nisam vidjeo nego sam čuo kako su ustaše vikale kod Metikoša[22] i drugo ništa.

Na gornje mogu da se prisegnem kao i na to da svjesno nisam ništa prešutio.

Đuro Križanić

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

22 Riječ je o trgovini poznatog glinskog trgovca Damjana Metikoša, čija se kuća i trgovina nalazila u ulici Kralja Petra Svačića (bivša Žirovačka). Križanić i Metikoš su živjeli u istoj ulici.

56.

Pristupa nepozvana MARICA GRUBIĆ, stara 24 god., udovica, bez djece, domaćica, pismena, opomenuta na iskaz istine izjavljuje:

Moj muž Nikola Grubić, žandarmer. narednik, star 45 god., ime oca Mihajlo, rođen u Blinjskom Kutu, bez djece, odveden je po noći 11. V. 1941. god. kao i svi ostali Glinjani. Odveo ga je Papa Slavko i stražar Klobučar Milan dok strane ustaše nisam poznavala. Muža su mi odveli i poslije ne znam ništa za njega.

Drugo nemam što da kažem. Na gornje mogu da se prisegnem kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Marica Grubić

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

57.

Pristupa pozvana GAVRILOVIĆ VLADOJLA iz Gline, stara 28 god., vjere prav., Srpkinja, neudata, pismena, opomenuta na iskaz istine te odnosno priupitana o odvođenju Srba Glinjana izjavljuje:

Prilikom hapšenja Srba Glinjana ja sam bila u Glini i odveden je moj otac za koja je dala već podatke moja sestra Mirjana, i također je odveden sudac koji je stanovao kod nas a to je bio Blidović Vladimir, star 31 god., vjere prav., Srbin, rodom iz Zagreba, neoženjen, kod kuće je imao majku dok za oca ne znam da je imao. Po njih su došli Klobučar stražar, i jedan pomoćnik trgovački ne znam dali je bio kod Krajzla ili Oreščana mislim ipak da je bio od Krajzla, i sa njima su došli 5 emigranata. Kako sam gledala na prozor vidjela sam samo Misona od poznatih Glinskih ustaša koji se je nalazio te noći na ulici.

Iz mog susjedstva odvedeni su te noći za koje ja znam: Marjanović Milan, 31 god., prav., Srbin, krojač, oženjen, bez djece, rodom iz Tremušnjaka, Sužnjević Ljuban, star 24 god., krojač, neoženjen, rodom iz Selišta G., Ćeran Miladin, star 33 god., krojač, oženjen, bez djece, rodom iz Bojne, Dmitrović Đuro, star 61 god., oženjen, udovac, iz Bojne, svi ti odvedeni su tu noć.

Drugo nemam što da kažem. Na gornje mogu da prisegnem kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Gavrilović Vladojla

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

58.

Pristupa pozvani MEANDŽIJA BORISLAV, iz Gline, sada stigao iz Beograda, star 23 god., vjere prav., Srbin, zanimanje đak, pismen, opomenut na iskaz istine te odnosno priupitan što zna o odvođenju Srba Glinjana izjavljuje:

Onoga dana kada je vršeno hapšenje Srba Glinjana, mi smo tj. ja i moj otac Simo ostali pošteđeni. Probudila me je larma po gradu, i gledali smo što se radi ali nisam mogao u noći da prepoznam ko je vodio Srbe Glinjane ali u jutro sam vidio da su hapšenja, tj. onih koji su još od noći ostali, vršili Pajić Kreštalica, Kalajdžić Pavao, Verson Josip, Papa Slavko i stražari kojima se imena ne sjećam.

Drugi dan, tj. poslije podne, išla je moja tetka Vukmirović Danica da pita Zlatka Pinotića što to je i on ju je pozvao na stranu i rekao da joj ne smije ništa reći jer je naređenje takovo da koji Hrvat spasi Srbina platit će glavom. Nakon pola sata poslije toga došao je kod moje kuće gdje sam bio ja i moj otac, Zlatko Pinotić, koji nije bio u uniformi, nego je imao samo ustašku kapu, i rekao je mome ocu da se ide prijaviti a ja da idem kod bake u Maj. Poljane te da tamo sačekam neko vrijeme. Kako ja nisam htjeo ići bez oca, to mi je on rekao da će stariji ljudi biti samo preslušani i poslani kući dok će mlađi ići na rad u Njemačku, tj. pošto se na taj način ocu neće ništa dogoditi neka se ja sklonim sam. Pred kućom je bio Šarić Jandre i Budak Pepo, koji su došli sa Zlatkom. Ja nisam htjeo ići sam ali je išao sa mnom Zlatko i prvom preko šloproga.[23] Nakon moga odlaska sa Zlatkom, išli su u kuću njih dvojica i plakali su, prema pričanju moje majke, zajedno s njom.

Tri dana nakon moga bjega ja sam dobio pismo od Zlatka Pinotića koji mi je pisao da nekamo odem ili da uopće ne idem u Glinu, dok ti razbojnici ne odu iz Gline, upravo se je tako izrazio za ustaše. Mojoj majci je obećao da će mi izvaditi propusnicu pa makar morao ukrasti štambilj. Kada sam pošao na put rekao mi je da ne izlazim u Capragu nego neka se obratim na Šarka Milivoja koji se je nalazio tamo u službi željezničara, te da me oni sklone kod sebe, ali isti to nije mogao učiniti jer se je i on tada nalazio pred napuštanjem službe.

Prilikom boravka u Maj. Poljanama, druge noći nakon hapšenja, jasno se je čulo pucanje kako su Srbi Glinjani bili streljani. Pucnjava je počela oko 10 sati na večer, a završilo se je oko 3 sata u jutro.

Napominjem nešto što sam izostavio:

Ja sam onaj dan kada su došle ustaše emigranti šetao se ulicom i upitao Zlatka kojega sam sreo, dali se isplati da ja noćas spavam kod kuće i on mi je mjesto odgovora upitao kakove uniforme te ustaše imaju, te da će mi onda reći dali mogu da spavam kod kuće ili ne, i tako je to ostalo.

Moja majka mi je pričala u Beogradu da je poslije svega toga, znao Zlatko Pinotić, dolaziti k mojoj majci i krijući se s njom razgovarati.

Na gornje mogu da se prisegnem kao i na to da svjesno nisam ništa prešutio.

Meandžija Borislav

23 Radi se o klaonici, koju su Glinjani zvali „šloprog“ (germanizam), a koja se nalazila u smjeru Majskih Poljana.

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

59.

Pristupa pozvani STOJIĆ STEVAN iz Gline, sada stigao iz Beograda star 24 godine, vjere prav. neoženjen, đak, odnosno priupitan o odvođenju Srba Glinjana izjavljuje:

Prilikom odvodjenja Srba Glinjana od moje obitelji nije nitko odveden. Tko je hapsio Srbe Glinjane nije mi poznato jer se moja kuća nalazi malo izvan grada te nisam mogao sam ništa zapaziti nego sam slušao da je u odvođenju učestvovao Papa Slavko koji je odvodio tamo u Karlovačkoj ulici i odveo je Vignjević Dušana, star 19 god., iz Starog Sela, đak. Mogu reći još i ovo. Dan poslije hvatanja moj mali brat nalazio se je negdje na ulici te je sreo Kovačević Stevu i upitao gdje su mu braća a on je odgovorio da su odvedeni a ovaj mu je odgovorio: "Marš, što lažeš, kako odvedeni kad sam ih ja ostavio". Iz toga zaključujem da je i on sudjelovao u hapšenju. Po istom bratu on mi je poručio da neka se ja i brat sakrijemo i da ne idemo nikuda.

O svemu ovom mogla bi možda više reći moja majka i sestra koja će za neko vrijeme stići iz Beograda i mogu da budu saslušane.

Drugo nemam što da kažem. Na gornje mogu položiti prisegu kao i na to da svjesno nisam ništa prešutio.

Stojić Stevo

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

60.

Pristupa pozvana VORKAPIĆ KATINKA iz Gline, sada stigla iz Beograda, 67 god. učiteljica u penziji, udata, udovica, bez djece, opomenuta na iskaz istine te odnosno priupitana o odvođenju svoga muža izjavljuje:

Dan poslije hapšenja Srba Glinjana mislim da je to bilo 12. V. 1941. god. moj muž je otišao u jutro na šetnju i nakon nekog vremena vratio se je kući i to sa jednim ustašom u kojemu sam prepoznala Klobučara sina šefa bolnice. On mi je ljepo pričao i rekao da moj muž ide samo na preslušanje i da će se odmah povratiti i tako ga je odveo. Ja sam mu slala u zatvor ručak i večeru ali kada sam donjela drugi dan doručak nije u sudu više bilo nikoga.

Od tada za moga muža ne znam ništa. Moj muž se je zvao Stanko, a ime oca Ignjat, st. 68 god., zanimanje poštarski telefonski činovnik, Srbin, prav., za izdržavati je imao samo mene ženu Katinku. Ja sam otišla za Beograd u mjesecu junu i to sam dobrovoljno išla jer sam se nadala da ću možda tamo saznati nešto za svoga muža. Dok sam sobom nosila samo dva mala kofera koja sam mogla ponesti, a kuću sam zaključala i dala ključ sestri Olgi Pavlović. Čim sam ja otišla moje stvari su razvukli i to Korak Janko. Ol-

ga Pavlović koja je naknadno došla u Beograd pričala je da su stvari vozili Korak Janko koji je sada u zatvoru i Vrpoljac Antun, koji se sada nalazi navodno na slobodi u Jaski, te Vidaković Milan sin Nikice, i to u stan sreskog načelnika i to su mi pričale moje komšinice Gledićka i Medićka jer su vidjele sve to.

Vrednost od stvari koje su mi opljačkane prilikom moga bježanja u Beograd u predratnim dinarima jest 90.000 din u namještaju, robi, vešu i posteljini.

Drugo nemam što da kažem. Na gornje mogu da se prisegnem kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Svjedokinja:
Vorkapić Katinka

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

61.

Pristupa pozvana ILIĆ NADA, rođ. Dukić, sada došla iz Beograda, inače rodom iz Gline, stara 22 god. domaćica, udata, bez djece, opomenuta na iskaz istine izjavljuje o odvođenju svoga oca 11. V. 1941. sljedeće:

11. V. 1941. god. došli su po mog oca ustaša i to sam poznavala emigranta Šarića, Naglić Šima, i oni su ga odveli, a pred kućom je bio na straži poštar Penka Ivan, koji je kada su ustaše prolazili pored njega rekao da su zaboravili da odu do Jarića da i tamo ima Srba. Osim toga vidjela sam i poštara Janka Kovačevića koji je također jurio ulicom sa puškom u ruci.

Dan prije odvođenja Srba ja sam se nalazila u parku i vidjela kako su došla dva kamiona ustaša u Glinu. Otišla sam odmah kući i molila oca da se skloni nekuda ali on nije htjeo, jer je računao da nije kriv pa da ga ustaše nemaju zašto da ubiju.

Prije toga jednom prilikom sjedio je moj otac kod Batinovića Mate u gostioni sa Francekom Buturcem sa kojim je bio dobar drug i taj mu je u pripitom stanju rekao da hoće Glinjani ustaše da protjeraju sve Srbe da oni imaju sjednicu u bolnici pa da će mu oni javiti rezultat te sjednice do nedjelje a za to vrijeme neka se čuva. U nedjelju je već moj otac bio ubijen. Tom prilikom rekao mu je isti Francek Butorac da je u veljači mjesecu 1941. god. bio Pavelić u bolnici kod njih na sastanku.

Sa mojim ocem Dukić Luka, star 43 god., stolar, oženjen otac troje djece, odvedeni su i dva šegrta koja su radili kod nas i to Podunavac Jovan, st. 14 god. iz Maj. Poljana, a drugome se ne sjećam imena jer je tek bio došao kod nas ali je bio iz Obljaja.

Drugi dan poslije hapšenja Srba Glinjana tj. već nakon njihovog ubijanja u Prekopi nastala je u Glini nekakova zbrka jer su žene iz Maj. Poljana pošle prema Hađeru da vide što se je tamo dogodilo pa su ustaše pucale na njih dok se je u Glini proglasilo da su to četnici i da žene dižu ustanak i svi su uhvatili oružje. Tom prilikom vidjela sam dobro Radaković Rudolfa, užara iz Gline, sa puškom, Osojnika i sinove, i dva sina od Šarka

Milivoja i Pepe, svi su bili sa puškama i jurili su ulicama sa vikom i govorili da treba sve Srpkinje da se pobije.

O ovome nemam više što da kažem. Na gornje mogu da se prisegnem kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Nada Ilić

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

62.

Pristupa nepozvana VIJUK MARICA, kbr. 244 iz Viduševca, vjere rkt., udata, djece nema, nakon toga što je propisno opomenuta na iskaz istine daje sljedeću izjavu:

Dana 11. V. 1941. god. došle su ustaše do mene i zašli u kuću točno u pola dvanaest sati na večer. Tako su uhapsili moga muža Vijuk Nikolu koji je već bio u krevetu i odveli. To je bilo baš onaj isti dan tj. noć kada su svi Srbi hapšeni u Glini. U kuću su zašla dvojica ustaša, Klobučar Milan, koji je za to vreme bio stražar u Glini, a s njim je zajedno došao jedan nepoznati ustaša, emigrant. Isti Klobučar rekao je mome mužu da neka se diže i lupio nogom o pod. Moj muž se je ustao i spremio te izišao na cestu gdje je stajala jedna grupa ustaša meni nepoznata i među njima civili koji su bili pohapšeni iste noći.

Tako je moj muž Vijuk Nikola ubijen zajedno s ostalim Glinjanima. Milan Klobučar, st. 30 god., rođen u D. Selištu, sada se nalazi negdje u zatvoru ali nije mi poznato gdje.

Dodajem i to kako su tu noć gore navedeni digli muža sa kreveta ja sam na to počela plakati nato me je taj nepoznati emigrant udario jedan put i poslije nisam smjela nikuda iz kuće.

Na gornju izjavu mogu da se prisegnem i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Svjedokinja:
Vijuk Marica

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

63.

Pristupa pozvana STANA PEJIĆ iz Gline, st. 32 god. udata, majka jednog djeteta, domaćica, pismena, opomenuta na iskaz istine izjavljuje:

11. V. 1941. god. moj muž Miloš Pejić, pobjegao je pred ustašama, još dok su isti lupali na vrata od dvorišta. Ja sam naime, taj dan, 10. V. 1941. god. vidjela ustaše koji su se dovezli u kamionima, i Nikicu Vidakovića pred njima te sam slutila da će nešto biti. U večer uoči samog hapšenja ja sam kasno išla kući tj. oko 10 sati i vidjela sam pred općinom sa puškama Nikolu Zibara, Vidaković Nikicu i Muretića Jureka. Zibar me je tada tobože pratio kući, jer je bilo kasno a kao usput me pitao gdje mi je muž i otac. Već onda ja sam mu rekla da oni nisu kod kuće. On se je čudio kako su baš te večeri otišli obojica iz Gline. Ja sam došla kući i oko 2 sata u noći lupale su ustaše na vrata. Moj muž je pobjegao a ja sam dočekala ustaše. U moj stan od poznatih ustaša došli su Papa Slavko i Šafar Franjo, dok su drugo bili strane ustaše iz Zagreba. Ja sam im rekla, kada su upitali za moga muža da je otišao još večernjim vlakom ali je Papa rekao da nije istina, te su uhvatili mene i počeli voditi, zajedno sa ostalim Srbima. Iz kuće u kojoj sam stanovala odveli su ustaše Marjanović Milana, Ljubana Sužnjevića. Na ulici nisam mogla da prepoznam nikog od ustaša da me pusti jer ni jedna druga žena nije bila uhapšena. Ja sam bila hapšena opet sutra dan i tom prilikom dovedena sam u sudski zatvor te sam vidjela, Viktora Miletića, iz Gline, sada u Glini, sa puškom u ruci, kako je kundakom udario Peru Baltića, koji je došao da se sam prijavi ustašama. On je bio u vatrogasnoj uniformi.

Bila sam hapšena još nekoliko puta, radi toga da kažem gdje mi je muž ali tada više nisam poznala od ustaša nego ove koje sam spomenula.

Moj muž bježao je tada za Zagreb i u Zagrebu uhapsio ga je Kihalić Jankić, a ja sam to čula i pošla u Zagreb da spasim muža. Muž je bio dopraćen u Glinu i tu sam ja platila dr. Devčić Juraju, 35.000 din. da mi spasi muža. Na saslušanju moga muža nalazio se je prisutan Vrbanac Ivan. Ja sam dobila propusnicu od blagajnika Nikole Žinića, i na nju sam pripisala i ime svoga muža, tako da smo sa tom propusnicom došli do Beograda

Drugo o ovome slučaju nema što da kažem. Na gornje mogu da se prisegnem, kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Svjedokinja:
Сīана Пејић

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

64.

Pristupa nepozvana POLIMAC JOVANKA, rođena Branković, iz Gline, st. 22 god., prav., Srpkinja, pismena, udova, bez djece, opomenuta na iskaz istine izjavljuje o odvođenju svog oca 10. V. 1941. god. sljedeće:

10. V. 1941. god. u 12 sati u noći došli su ustaše u moju kuću po moga oca. Od poznatih ustaša došao je u kuću Kreštalica Stevo, sa još nekoliko stranih, na vratima dvorišta na straži sa puškom u ruci nalazio se je Lipak Cveto.[24] Unutra u kuću ušao je još od poznatih Mihaljević Stevo. Tražili su od mog oca da se spremi jer da ide s njima na saslušanje. Otac se je spremio i ponesao sa sobom sav novac kojega je imao i to po prilici oko 10.000 dinara. Mi smo pošli za ocem ali nas je jedan strani ustaša vratio tako da smo morali ostati u kući.

Drugi dan u jutro moja sestra Nedeljka, pošla je ocu da nosi doručak ali ju je na ulici susreo Verson Josip, sa puškom u ruci, koji ju je upitao kamo ide. Ona je odgovorila da ide ocu nositi doručak jer su ustaše rekle da se doručak može nositi, a on joj je opsovao Srbsku majku i rekao da se vraća natrag kući! Sestra se nije htjela vratiti a on je uperio pušku na nju i tako je natjerao da ide natrag kući.

Za dva dana čuli smo da su svi Srbi koji su bili pohapšeni pobijeni.

Odmah poslije ubistva oca ja sam pobjegla u Bjele Vode i ostala sam tamo nekoliko, i nekoliko puta u međuvremenu prije odlaska u sam Beograd ja sam dolazila u Glinu. Jednom prilikom kada sam se povratila, na stanici htjeo je da me uhapsi Mihaljević Stevo, ali je krenuo voz i on me je pustio. U voz je digao pušku na mene i nagonio me da idem iz voza van.

Majka je ostala za sve to vreme u Glini i kako nije bila sigurna u svojoj kući ona je odlazila svake noći spavati kod drugoga, i to kod poznatih Hrvata, tako da je jednoga dana došla pitati kod Dragičević Bare, gazdarice iz Gline, i molila je da bi mogla da prespavam kod nje. Ista Dragičevićka je primila moju majku, ali je već rano u jutro otišla prijaviti moju majku kod stožera ustaša u Glini i dok se je moja majka povratila kući već je došao pisar iz ustaškoga stožera i tražio da majka ide u ustaški stan na saslušanje. Išla je na saslušanje gdje ju je saslušao Vidaković Nikica i jedan nepoznati ustaša. Tom prilikom Vidaković joj je rekao da može da ide kući ali da spava kod kuće.

Moja majka vidjela je da joj nema opstanka u Glini te se je spremala za Beograd. Ona je otišla za Maj. Poljane, i Fric[25] iz Gline spakovao joj stvari te smo pošli za Beograd. Propusnice nam je izdao Kreštalica Stevo za 3.000 din. U Capragu vršila se je kontrola propusnica i propusnicu moje majke pregledavao je Jandre Šarić iz Gline, koji je bio u civilu a imao je pušku u ruci. 12. jula 1941. god. stigli smo u Beograd.

Prije odlaska moje majke u Beograd moju majku su dobro opljačkali i to je došao prvo žandar Pleše, iz Gline, s puškom i tražio od moje majke da mu dade za 1.000 din. namještaj tj. drveninu koju smo imali u kući. Majka je morala pristati na to. Sokolić Julka i djeca razvukli su razne sitnarije i cvjeće. Djeca od Lipak Cvjete, odnjela su klupu koja se je nalazila pred kućom. Šarić Marija je dala mojoj majci na silu 500 din. samo da joj dade peć, i majka je pristala, tako da su je svi njeni dobri prijatelji opljačkali prije samoga odlaska u Beograd.

24 Ispravno bi bilo Cvjetko. Usp. Karlo Lipak, "Glina ǎ kolijevka mojih predaka", *Matica glinska. Glasilo Matice hrvatske Glina*, God. IX, br. 16, lipanj 2006., str. 22–23.

25 Miroslav "Fric" Štimec, poznati glinski stolar. Usp. dok. br. 79.

1941. god. odmah po preokretu, došla je Bara Dragičević kod moje kuće a otac ju je upitao da će valjda samo političari biti kažnjeni a ona se je nasmijala i rekla, da Srbima Srbsku majku, da će svi Srbi da vise na banderama.

Poslije odlaska moje majke i mene u Beograd, odvezao je Nikola Crnković, iz Jukinca, mehaničar, radnju moga oca, cjelu.

Sve što je opljačkano od moje majke, i nas djece, u robi, namještaju, mehanička radnja, i druge sitnice, iznosi u predratnim dinarima oko 200.000 din., u to spada i jedna gospodarska zgrada.

Drugo nemam što da kažem. Na gornju izjavu mogu da se prisegnem kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Svjedokinja:
Polimac Jovanka

26 Jovo Meandžija, čija se obiteljska kuća, mesnica i gostionica nalazila u Karlovačkoj ulici.

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

65.

Pristupa pozvana MEANDŽIJA JAGICA iz Gline, st. 50 god., […] **udovica, majka jednog djeteta, pismena, opomenuta na iskaz istine, izjavljuje o odvođenju svoga muža sljedeće:**

11. V. 1941. god. u noći oko 3 sata, lupao je netko na naša vrata i bacao kamenje na prozor. Ja sam izašla na prozor i vidjela sam pod prozorom masu ustaša, među kojima sam prepoznala od Glinjana, Zibar Nikolu, sina Zibara Ivice iz Jukinca, za kojega ne znam kako se zove, Klobučara sina upr. bolnice, Žinić Josipa mesara, sada ubijen, Žinić Zvonka, ubijen po N.O.V., Budak Janka, ubijen od partizana, i još mnogo stranih ustaša je bilo koje ja nisam poznavala. Bilo je tu Glinjana još i više, ali ja u onom strahu nisam ih sviju ni vidjela. Upitala sam s prozora iste ustaše što hoće a oni su mi odgovorili da otvorim jer hoće moga muža.[26] Moj muž je sišao dolje i dočekali su ga dva strane ustaše, koji su predali moga muža domaćim ustašama i oni ostali kod mene s mojom kćerkom u mesnici. Moja kćerka bi također znala reći koga je tada još prepoznala od ustaša. Ja sam izašla dolje baš tada kada su moga muža odvađali sa svojim nećakom Pepijem Mogušom. Ja sam pošla za njima ali drugom ulicom i na putu su nas uhapsili dvojica ustaša od kojih znam da je jedan pilao drva po Glini a ne znam kako se je zvao, dok je drugi bio stranac. Vodili su nas nekoliko i mene su pustili, a Moguša Pepija su odveli i on se je vratio nakon 3 sata. Nikada ga ja nisam pitala kako je on pušten na slobodu. Moguš Pepi ne znam gdje se danas nalazi jer su ga ustaše odveli iz Zagreba. Nakon moga povratka te noći ja i moja kćerka nalazili smo se na prozoru naše kuće te smo vidjele iz sokaka je izašao pod puškom Pero Kuvar, sada u Glini, Viktor Miletić, sada u Glini i Budak Janko, ubijen 1941. god. od partizana, koji su svi bili obučeni u vatrogasnu uniformu. Drugi moj nećak nosio je kaput mome mužu i nikako nije mogao da ga preda, nego je već po-

slije podne htjeo da dade taj kaput pregledati u ustaškom stanu te da ga onda može predati mome mužu ali mu je zakrčio put na vratima ust. stana Pinotić Zlatko, i nije dao da uđe unutra. O tome bi također nešto znala da kaže više moja kćerka. Isto tako ona bi znala da kaže i koga je ona drugi dan od poznatih ustaša vidjela na ulici jer je taj dan izlazila napolje a ja nisam. O Pinotić Zlatku, mogla bi još nešto da nadoda Ruža Markovec, koja je onda bila učiteljica u Glini, a sada se nalazi u Sarajevu.

Drugo ne znam što da kažem. Na gornje mogu da se prisegnem kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Svjedokinja:
Meandžija Agata

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

66.

Pristupa pozvana ŠPANOVIĆ DRAGICA iz Gline, st. 49, vjere rkt., Hrvatica, udovica, bez djece, domaćica, pismena, opomenuta na iskaz istine na svoju prvu izjavu nadodaje sljedeće:

U noći 11. V. 1941. god. tj. u jutro sam pošla po pecivo kod Ilije Letića i nisam još ništa znala o hapšenju Srba ali sam pred pekarom Ilije Letića našla na straži sa puškom u ruci Vrebac Ivana, postolara, iz Joševice, st. oko 32 god., i isti mi je rekao neka idem kupiti pecivo kod Jure Muretića. Tada sam ja opazila pored njega na zemlji krv i upitala sam što je to našto se je on izderao na mene da smjesta odlazim i ja sam morala otići i poslije sam saznala da je to bila krv od Ilije Letića koji je te noći ubijen pred svojom kućom. To jutro u gostioni kod Muretića Jure vidjela sam braću Kreštalicu i emigrante koje nisam poznavala.

Drugi dan po hapšenju ja sam se vraćala od suda, gdje mi je muž Ilija bio zatvoren, kroz promenadu i tu sam vidjela Grgić Franju zvonara, kako je uhvatio jednog čovjeka iz Maj. Poljana, kojemu imena nezna, i kako ga je tukao i vukao u sud.

Drugo nemam što da kažem. Na gornju izjavu mogu da se zakunem kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Svjedok:
Španović Dragica

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

67.

Pristupa pozvana ARBUTINA JULIKA iz Gline, st. 60 god., pravoslavka, Srbkinja, udovica, majka dvoje djece, nepismena, opomenuta na iskaz istine izjavljuje:

Napred navedenu izjavu moje kćerke Arbutina Ruže potvrđujem u cijelosti pošto smo zajedno proživjele od 1941. god. kako su hapšeni Srbi u Glini, bila sam očevidac kako su napred navedene ustaše bili naoružani i krstarili po ulicama svaku večer ona tri dana kad su hapšeni Srbi Glinjani.

I nadodajem kad je moj muž Lazo bio u sudskom zatvoru u Glini, da je tada Pacenti Ivan /šnajder/ a sada predsjednik Gradskoga N.O. Gline, bio kod mene na stanu te ono jutro kada je moj muž bio u sudskom zatvoru, ja sam ga upitala šta će biti sa onim ljudima koji su u sudskom zatvoru pohapšeni, a isti mi je odgovorio šta bi bilo, to je trebalo biti još prvo a ne samo sada. To jutro kad sam ga upitala već ljudi nije bilo u zatvoru.

Prednja izjava mi je pročitana. Drugo nemam što da kažem. Na gornju izjavu mogu se priseći kao i na to da nisam ništa svjesno prešutila.

Svjedokinja
Arbutina Jelka
(otisak prsta)
po Kaurić Stjepanu

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

68.

Pristupa pozvani BAKŠIĆ IGNJAC iz Gline, krojač, st. 56 god., vjere rkt, Hrvat, oženjen otac četvero djece, pismen, i opomenut na iskaz istine izjavljuje:

1941. god. poslije hapšenja Srba u Glini poznato mi je da je sadanji predsj. Gradskog N.O. Glina Pacijenti Ivan surađivao sa ustašama zbog toga što je dobio dozvolu od ustaške vlasti da je kupio robu od iste vlasti iz krojačke radnje pok. Stojana Jednaka iz Gline, koja je bila milijonske vrednosti, a koju je on kupio po prilici oko 700.000 kuna, u ono vrijeme.

Drugo nemam što da kažem. Na moju se izjavu mogu zakleti kao nato da nisam ništa svjesno prešutio.

Svjedok:
Bakšić Ignac

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

69.

Pristupa nepozvana drugarica JEDNAK MARIJA iz G. Selišta, kbr. 45, st. 48 god., vjere pravoslavne, Srpkinja, domaćica, udovica, majka troje djece, nepismena, propisno opomenuta na iskaz istine izjavljuje:

U vezi izjave Bakšić Ignjaca iz Gline mogu da kažem da je on zaista kupio od ustaša moju radnju i to svakako za vrlo jeftin novac ali mi nije poznato za koliko. Nakon oslobođenja Gline povratio mi je jedan mali dio svega toga.

O njegovom sarađivanju sa ustašama ja ne znam ništa nego mi je o njemu više puta pričala Arbutina Julika. Kako je njoj rekao kada ga je ona upitala što će biti sa njenim mužem i sinom, da što će biti, da je to trebalo već davno učiniti od njih.

Drugo nemam što da kažem. Na gornju izjavu mogu da se prisegnem kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Izjava mi je pročitana, priznajem je za svoju.

Svjedok:
Jednak Marija
(otisak prsta)
po Breka Dušanki

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

70.

Z A P I S N I K
od 23. juna 1945.

Napisan u kancelariji Okružne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Karlovac u predmetu saslušavanja Cvjete Bojkić iz Karlovca, Tomićeva ulica br. 19.
Prisutni: Milan Miljanović član komisije, Mićo Skorupan, pročelnik, Zora Puškarić perovođa.
Svjedok je opomenut o svemu što ima da kaže – kaže pravu istinu, da ništa ne prešuti i da će se, ako ustreba, zakleti na istinitost svoga iskaza. Ujedno je upozoren na to, da će učiniti kazneno djelo, ako neistinu govori.
1./ CVJETA BOJKIĆ, star 35 god. rođ. u Pragu, a stalno stanuje u Karlovcu, Tomićeva ulica kbroj 19, vjere rkt. narodnost Češka, zanimanje kućanica, pismena, udata, majka dvoje djece, dolazi pred ovu komisiju i izjavljuje slijedeće:

Dana 12. maja 1941. god. u pola dva sata noći došao je pred naš stan u Glini, "Batina" radnja, ustaša, čije ime neznam, samo znam da je zet urara i draguljara Jeseneka i

da je bio učitelj glazbe iz Gline, te pokucao na prozor našega stana i probudio moga muža i mene. Saopštio nam je da svi muškarci srpske narodnosti imaju da se prevedu u sud na saslušanje, te da se radi toga ne trebaju ništa uzrujavati niti bojati. Moj muž se je obukao i izašao pred stan, gdje su ga zgrabili i priključili ostalim uhapšenicima ustaše povratnici, koji je bilo oko desetak. Imena ovih ustaša ne znam, ali izjavljujem da bi to mogao znati onaj zet urara Jeseneka, jer ih je on razvađao po Glini i pokazivao im gdje Srbi stanuju. On je, naime, ove razvodio i pokazivao im po ulici gdje smo stanovali.

Kako je tada moj muž odveden, ja ništa o njemu kasnije ne znam, a vjerojatno je njegova sudbina onakva, kakva je i ostalih Glinjana građana Srba.

Kritične noći oni ustaše – povratnici nasilno su oduzeli od mene u mome stanu 20.000 Din. Druge materijalne štete nije bilo.

Prijavljujem ovo i molim komisiju da se preko Narodnih vlasti u Glini ustanovi ime onog zločinca zeta urara Jeseneka koji je razvađao ustaše i pored ostalih Srba Glinjana uhapšen i moj muž.

Podaci žrtve:

Milan Bojkić, star 34 godine, srpske pravoslavne vjere, Srbin, rođ. u Sremskoj Mitrovici, a stalno živio u Glini, "Batina" radnja, poslovođa "Batine" radnje.

Žrtva je bila kao jedini, hranilac Cvijete žene, Vladimira i Marije, zakonite djece.

Dovršeno.

Zora Puškarić v. r. M. Skorupan v. r. Bojkić Cveta v. r.

Za točnost prepisa jamči: M. Miljanović v. r.

Za Okružnu komisiju u Karlovcu
Dne 19/VII. 1945.

Pročelnik:
(Potpis nečitak)
M. P.

Strojopis, ovjereni prijepis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

71.

Gradska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača Karlovac, 28. VI. 1945.

Z A P I S N I K

Napisan u kancelariji gradske komisije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača, u Karlovcu, u predmetu saslušanja-stranke: Evice Jakšić iz Karlovca.
Prisutni: Valjak Franjo, pročelnik i Miroslava Podner, tajnik
Stranka svjedok je opomenut da o svemu što ima da kaže – kaže pravu istinu, da ništa ne prešuti i da će se ako ustreba zakleti na istinitost svoga iskaza. Ujedno je upozoren na to da će učiniti kazneno djelo ako neistinu govori.
EVICA JAKŠIĆ, stara 46, rođ. u Glini, stanuje u Jarnevićeva 3, vjeroispovijest pravoslavna, narodnost Srb., zanimanje kućanica, pismena, udova, ima djece 1, dolazi pred komisiju i izjavljuje slijedeće:

Dana 12. svibnja 1941. godine u 11 sati u noći bio je odveden moj muž Stanko Jakšić, krojač, rođen u selu Selištu kod Gline, star 45 godina, a koji je stanovao u Glini, ulica Hrvatska 14, i moj sin Branko Jakšić, geometar, rođen u Glini, star 23 godine, stanovao je u Glini, ulica Hrvatska 14.

Bili su odvedeni po Pavlu Kalajdžiću, slastičar i ustaša, Dalmatinac, boravište Glina, star približno 25 godina, a sada navodno uhapšen i nalazi se u zatvoru u Zagrebu, gdje je kasnije i stanovao jer je morao izbjeći iz Gline, zatim Slavko Papa, ustaša, iz Gline, star 23 godine, ubijen, tu je bio prisutan još jedan pomoćnik kod urara iz Gline kojemu neznam ime, i još neki Šarko, namještenik kod suda u Glini.

Iste noći bili su odvedeni pred kotar, 4 kilometra od Gline, gdje su bili ubijeni, sa još 790 ljudi, Srba. Ta sva zvjerstva radila su se po zapovjedi Vidaković Mate i Nikole, tišljari iz Gline, dr. Reboka liječnika u Glini, i Vilka Misona, proizvođača likera u Glini, a sjednice za Glinjane koji se imaju likvidirati bila je u bolnici. […]

Gornja izjava mi je pročitana i na nju se mogu zakleti.

Jakšić Evica

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

72.

ZAPISNIK

O saslušanju svjedoka oštećenika Narančić Milana, izvršenom na dan 10. jula 1945. god. u II. rejonskom povjereništvu Zem. kom. Srbije, za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Beogradu.
Prisutni su: član povjereništva, islednik Ivanka Sibinović, zapisničar Darinka Konstantinović, svjedok: Narančić Milan.
Pristupi NARANČIĆ MILAN, lična karta k.g.br. 78524, rodom iz Maj. Poljane, srez Glina, stalno nastanjen u Beogradu, južni Bulevar 35, rođen 1905. god., zanimanje radnik, narodnost Srbska, vjera pravoslavna, bračno stanje oženjen, srodstvo sa okrivljenim – nesrodan, srodstvo sa oštećenim – oštećeni mu je brat od tetke.
Zatim, pošto je svjedok upozoren da govori samo istinu, pod pretnjom krivične odgovornosti, izjavi:

Pavlović Petar je uhapšen od strane ustaša 9. maja 1941. god. u Glini. 3 dana je bio u zatvoru u Glini pa je 12. maja 1941. god. ubijen u selu Prekopi, srez Glina, zajedno sa velikom grupom Srba.

Pavlović Petar i njegova žena Petra imali su u Maj. Poljanama svoju kuću od dve sobe sa namještajem. Ovu su kuću ustaše srušile a sve stvari opljačkali. Veličina štete, nisam u stanju da procjenim.

To je sve što znam da kažem.

Prednji iskaz mi je pročitan, moje su riječi vjerno zapisane, a na kazano mogu se zakleti.

Narančić Milan v. r.

Ovjeravaju:

Zapisničar: Islednik:
Konstantinović Darinka v. r. Ivanka Šibinović v. r.

Za točnost prepisa jamči Kotarska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača G l i n a.

Sekretar: Pretsjednik:
(Potpis nečitak) *Kaurić*

M. P.

Strojopis, ovjereni prijepis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

73.

ZAPISNIK

o saslušanju svedoka – oštećenika SOFIJE BRANKOVIĆ izvršen na dan 31. juli 1945. u II. Rejonskom Povjereništvu Zemaljske komisije Srbije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Beogradu.

Prisutni su:

član povjereništva: islednik Miodrag Petrovićsvedok: Sofija Branković
zapisničar: Vukosava Branković

Pristupi Sofija Branković, l.k. kgb br. 44620/45, rodom iz Gline, stalno nastanjena u Beogradu, Hilandarska 6, rođena 24.V.1904., zanimanje domaćica, narodnost srpska, vera pravoslavna, bračno stanje udova, odnos prema NOP -, srodstvo sa oštećenim – žena oštećenog, oštećena – imovinsko stanje slabo. Zatim pošto je svedok upozoren da govori samo istinu pod pretnjom krivične odgovornosti, izjavi:

Na dan 11 maja 1941 su Ustaše moga muža Dr. Stevana Brankovića, advokata iz Gline, star 50 godina, Srbin, pravoslavne vere, iz našeg stana u ul. Kr. Aleksandra u Glini. Dan ili dva posle odvođenja moj je muž streljan od strane Ustaša, u Glini. Da li su moga muža mučili nije mi poznato, a isto tako ne mogu da pobliže označim lica koja su učestvovala u hapšenju i ubistvu.

Moj je muž izdržavao mene i svoju majku.

Pre odvođenja moga muža Ustaše su nam oduzele automobil, radio aparat i jednu pisaću mašinu, čime smo materijalno oštećeni sa 80.000 predratnih dinara.

Štetu zbog gubitka ne može niko naknaditi, a ostavljam komisiji da ovu procenu izvrši.

Po naređenju Dr. Puka, ministra N.D.H. i bivšeg advokata iz Gline, ja sam morala iseliti iz Gline 20. juna 1941 g. Pri iselenju ja sam svoje stvari prenela, a jedan deo koji sam tamo ostavila kod jednog svog prijatelja, čujem da je sačuvan.

Kao krivce za ubistvo moga muža i pljačku stvari smatram sve pripadnike Ustaškog pokreta na čelu sa Antom Pavelićem, koje pored Dr Puka lično okrivljujem i za moje prinudno iselenje iz Gline.

Za svedoka mojih navoda pozivam se na svedoke Milku Bakšić i Jelku Bačak, obe iz Gline.

To je sve što imam da izjavim.

Iskaz mi je pročitan i sve su moje reči zabeležene, a na kazato mogu se zakleti.

Бранковић Софија

Overavaju:

Zapisničar: Islednik
Вукосава Бранковић *Миодраг Петровић*

M. P.

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 1406

74.

**Centralna gradska komisija
za utvrđivanje zločina okupatora
i njihovih pomagača
Zagreb**

**VI. Rajon: "Gornja Ilica"[27]
Zagreb, dne 9. listopada 1945.**

Z A P I S N I K

**sastavljen pred rajonskom gradskom komisijom u Zagrebu.
Prisutni:
Sekretar rajonske komisije Dr Repar Mijo
Zapisničar rajonske komisije: Jadrijević
Žrtva terora: Popović Vaso
Pristupa POPOVIĆ ELVIRA iz Zagreba, ulica Pejačevićev trg br. 1, te podnosi za žrtvu terora svoga muža, rodom iz Đakova, nastanjenu u Glini, zanimanjem sud. pristav, narodnosti srpske, vjere prav., godina starosti 41, bračnog stanja oženjen, odnosa prema NOP-u nepoznato, slijedeću prijavu:**

U noći od 11. na 12. V 1941. izvršili su ustaše masovno hapšenje pravoslavaca u Glini. Kod toga uhapšen je i moj muž Popović Vaso, koji je tada bio sudski pristav u Glini. Nikad nisam mogla saznati, što će se dogoditi s njime, no po pričanju sumještana, svi su nekamo u obližnje selo odveženi u kamionima i strijeljani. Ustaše koje su izvršile ovaj pokolj – njih oko 40 – navodno su došli kamionima iz Zagreba dana 11.V.1941. u Glinu. Tim pokoljem, prema mojem saznanju, rukovodio je neki Šarić Ivica, mlađi čovjek, valjda iz Zagreba.[28]

U to vrijeme ja sam stanovala u Zagrebu, pa mi iz ličnog opažanja izneseno nije poznato, već po obavjestima prijatelja mog muža. Prvi me je o hapšenju moga muža obavjestio Detoni, tada sudac u Glini. Gdje se ovaj sada nalazi, meni je nepoznato.

Ja sama ne bih znala navesti nikakove dokaze za umorstvo mog muža, no to je činjenica opće poznata svim stanovnicama Gline.

Smrću svog muža izgubila sam hranitelja, pa time trpim štetu od Dinara 600.000.- koju svotu navodim kao oštetni zahtjev.

27 Zagreb je tada bio podijeljen na 8 rajona. Opširnije, vidi: Martina Grahek Ravančić, *Narod će im suditi. Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Zagreb 1944.-1947.* Zagreb 2013.

28 Vidi napomenu br. 13.

Dovršeno.

M. P.

Sekretar: *Dr Repar* | Zapisničar: *Jadrijević* | Prijaviteljica: *Popović Elvira*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

75.

Centralna gradska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Zagrebu

V. rajon: Trešnjevka
Zagreb, 20.X.1945.

Z A P I S N I K

sastavljen pred V. rajonskom komisijom u Zagrebu.
Prisutni:
Sekretar rajonske komisije: Selaković Miroslav
Zapisničar rajonske komisije: Škaroupka Mira
Žrtva terora: Šteković Petar
Pristupa ŠTEKOVIĆ SLAVA, iz Zagreba, Ribnička ul. 7, te podnosi za žrtvu terora svog sina Šteković Petra, rodom iz Gline, zanimanjem abiturijent, narodnosti Srbin, vjere pravoslavne, godine starosti 17 god., bračnog stanja neoženjen, slijedeću prijavu:

Dne 10. maja 1941. bio je uhapšen moj sin Perica Šteković po ustaši iz Gline prezimenom Papa, ime mu ne znam. Rukovodioc toga masovnog hapšenja pravoslavaca u Glini bio je Dr Puk, a u samoj Glini Vidaković Nikola, Dr Rebok, Prof Imper i dr. Odmah nakon hapšenja bio je moj sin ubijen sa ostalom sedamstotinom pravoslavaca. Među glavnim koljačima znam po imenu Kreštalicu, Žinića, Kalajdžić Pavla, imena im ne znam.

Štetu sam prijavila te je ne tražim ovim postupkom.

Potpis prijaviteljice:
Šteković Slava

Dovršeno.
M. P.

Zapisničar:
Škaroupka

Sekretar:
Selaković

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

76.

**Centralna gradska komisija za
utvrđivanje zločina okupatora
i njihovih pomagača
Zagreb**

**VI. Rajon: "Gornja Ilica"
Zagreb, dne 29. listopada 1945.**

Z A P I S N I K

**sastavljen pred VI. rajonskom gradskom komisijom u Zagrebu.
Prisutni: sekretar rajonske komisije Gostl dr. Ivka
Zapisničar rajonske komisije: Kirschner Nevenka
Žrtva terora: Gavrilović Đorđe
Pristupa GAVRILOVIĆ NIKOLA iz Zagreba, ulica Kukuljevićeva br. 23/II, te podnosi za žrtvu terora svog brata, rodom iz Dabrine, kot. Glina, nastanjenu u Glini, zanimanjem umirov. dir. gim., narodnosti hrvatske, vjere pravosl., godina starosti 67, bračnog stanja neoženjen, odnos prema NOP-u simpatizer, sljedeću prijavu:**

Moj brat Gavrilović Đorđe živio je u Glini. Kao pravoslavca ustaše su ga uhapsili 9. maja 1941. godine. Najprije su ga tako istukli, da je tri dana bio sav u povojima. Sa ostalim tada uhapšenim pravoslavcima bio je smješten u zatvor u Kotarsku oblast. Noću 12. maja 1941. godine ustaše su od 10-4 sata u jutro vodili ljude iz zatvora u selo Prekopu, gdje su ih klali. Na taj način bio je likvidiran i moj brat.

Dovršeno i potpisano.

Sekretar:
Dr Gostl

Zapisničar:
Kirschner

Prijavitelj:
N. Gavrilović

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

77.

Gradsko povjereništvo rejonske komisije Srbije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača
Beograd, 6. XII. 1945.

ZAPISNIK

o saslušanju oštećenika Sunajko Save na dan 5. XII. 1945. god. u Gradskom povjereništvu Zemaljske komisije Srbije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača.

Prisutni su: član povjereništva Nikola Bobić, islednik Petar Pražić

Pristupa SUNAJKO SAVA, rodom iz Gline, stalno nastanjena u Beogradu, Stojana Protića 35, rođena u Glini 1893. god., zanimanje domaćica, narodnost Srbska, vjere prav., bračno stanje udova, srodstvo sa oštećenim – žena i majka žrtve.

Zatim pošto je svjedok upozoren da govori samo istinu, pod pretnjom krivične odgovornosti izjavi:

Moj muž Kosta Sunajko – Konstantin, st. 55 god. rođen u Glini, Srbin, prav., pekar, stanovao u Glini i moji sinovi Nikola Sunajko, 28 god., rođen u Glini, Srbin, prav., stanovao u Glini, i Petar Sunajko, st. 17 god., rođen u Glini, Srbin, prav., neoženjen, trg. pom., stanovao u Glini, uhapšeni su od ustaških vlasti u Glini 12. maja 1941. god., odvedeni i zatvoreni u zatvor suda u Glini. Od ustaša koji su izvršili hapšenje znam po imenu Slavka Papa, st. oko 20 god., rođen u Glini, Hrvat, druge podatke neznam a čula sam da je ubijen po oslobođenju, i Kalajdžića ime mu neznam, st. oko 20-25 god., licitar, čula sam da je rođen u Dalmaciji, Hrvat, katolik, neznam gdje se danas nalazi. Od dana kada su moj muž i sinovi odvedeni nisam ih više nikada vidjela niti mi je itko rekao gdje se nalaze i što se je s njima dogodilo premda sam ih još isti dan tražila u zatvoru suda. Kasnije sam čula iz pričanja građana da su moj muž i sinovi sa ostalim Srbima ubijeni u selu Hađeru u okolini Gline pa molim da se ispita i utvrdi.

Za zločin izvršen nad mojim mužem Konstantinom i sinovima Petrom i Nikolom okrivljujem Antu Pavelića kao naredbodavca ustaške vlasti u Glini i Slavka Papu i Kalajdžića i ostale nepoznate ustaše kao izvršioce.

Smatram se oštećenom, prepuštam komisiji da ocjeni.

Svjedoci Julka Miladinović i Janković iz Beograda.

Svjedoci u Glini Jelka Bačak, penzionerka, udova iz Gline direktora gimnazije i Jula Metikoš, udova trg. iz Gline.

Više nemam što da kažem.

Zapisnik mi je pročitan i na isti se mogu zakleti.

Nepismena:
Sunajko Sava po Petru Pražiću

Ovjeravaju:

Islednik: Član povjereništva:
Petar Pražić v. r. Nikola Bobić v. r.

Za točan prijepis ovoga zapisnika odgovara Kotarska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača.

M. P.

Sekretar: Pretsjednik:
(Potpis nečitak) *(Potpis nečitak)*

Strojopis, ovjereni prijepis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

78.

Kotarska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača Glina, dne 28. XII. 1945.

ZAPISNIK

Prisutni od strane komisije sekretar komisije Cavrić Stjepan, te član komisije Breka Dušanka ujedno kao zapisničarka.
Pristupa pozvana ŠIPUŠ ZORKA iz Gline, st. 28 god. vjere prav., udovica, majka troje djece, domaćica, pismena, opomenuta na iskaz istine te priupitanu prema zapisniku Smiljanić Stoje izjavljuje:

U zapisniku Smiljanić Stoje spomenuti Stanko Demić jeste moj otac i meni je poznato da su njega odvele ustaše 10. V. 1941. god. zajedno sa svima ostalima Glinjanima. Po njega je došao od poznatih ustaša Šima Naglić iz Jukinca i jedan nepoznati emigrant. Prilikom hapšenja moga oca ustaše su mu oduzele novčanik sa 75.000 din i spise koji su se nalazili unutra. Poslije toga kako se je proglasilo po Glini da su svi Glinski Srbi pobijeni a među njima i moj otac, moja majka slušavala je od Bukovca Nikole iz Jukinca koji je ubijen od partizana te od Prajdić Ivice brijača iz Jukinca da su moga oca u zatvoru tukli te da mu je od batina ispalo oko. Kreštalica Pajo koji je ubijen po Narodnom sudu u Glini, priznao je da je on ubio moga oca.

Jovanka Demić moja je sestra i ona je danas stara 30 god. a otišla je u Ameriku još 1930. god. i javljala mi se je sve do 1941. god.

Dali je ona danas živa ili nije ja neznam. U svakom slučaju isključena je mogućnost da je ona ubijena ovdje za vreme okupacije jer se je stalno nalazila u Americi. Zorka, za koju Smiljanić Stoja, navađa da je ubijena u Glini po ustašama to sam ja i prema tome

ni to ne odgovara istini. Četvrta žrtva koju spominje Smiljanićka u svome iskazu jeste moja majka koja zaista danas nije živa ali ona nije također ubijena po ustašama nego je umrla od srčanog napada 30. IV. 1945. god. i to baš neko vrijeme prije oslobođenja. Zakopana je u Glini na groblju svetoga Đurđa.

Poslije odvođenja moga oca ustaše su mojoj majci oduzeli samo kože i to u količini od dva velika "krupona" tj. kože za đonove, a osim toga ništa više. Mojoj majci ostala je radnja i sve ostalo u potpunosti a kao razlog da je ona ostala pošteđena a nije prošla kao i sve ostale žene Srba je to da je ona bila Hrvatica.

Što se tiče podataka za Ostoju Demića i njegovu ženu meni od toga nije ništa poznato nego se vi obratite na nekoga iz Klasnića gdje su oni živjeli i netko će vjerojatno znati da pokaže gdje i kako su i ti poginuli.

Drugo nemam što da kažem, na gornju izjavu mogu da se prisegnem kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Svjedokinja:
Zorka Šipuš

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

79.

Pristupa pozvana ŠTIMEC MILENA, st. 41 god., vjere pravoslavne, Srpkinja, udovica, majka četvoro djece, domaćica, pismena, propisno opomenuta da govori istinu izjavljuje:

Potvrđujem u cijelosti izjavu gornjega svjedoka Šipuš Zorke, iz Gline, jer sam ja Glinjanka,[29] stanujem u Glini od rođenja, i u sve vreme okupacije nalazila sam se u Glini te poznam vrlo dobro obitelj Demića Stanka, i znam da su gornji navodi istiniti.

Nadodati nemam šta na gornju izjavu, mogu da se prisegnem, kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Svjedokinja:
Štimec Milena

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

29 **Milena Štimec, rođena sestra Nikice Samardžije i supruga glinskog stolara Miroslava "Frica" Štimca, koji je poginuo kao član prvog Narodnooslobodilačkog odbora grada Gline u bombardiranju Topuskog 27. II. 1944. godine, zajedno sa još 12 osoba. Vidi napomenu 31.**

80.

**Centralna gradska komisija za
utvrđivanje zločina okupatora
i njihovih pomagača
Zagreb**

**II. Rajon: Žerjavićeva 12
Zagreb, dne 21. siječnja 1945.**

Z A P I S N I K

**sastavljen pred centralnom gradskom komisijom u Zagrebu.
Prisutni:
Sekretar rajonske komisije: Grce Blaž
Zapisničar rajonske komisije: Kirschner
Žrtve terora: Jovo Meandžija
Pristupa DARINKA BLJAJIĆ iz Zagreba ulica Križanićeva br. 16, te podnosi za žrtvu terora svog oca, rodom iz Gline, nastanjenu u Glini, zanimanjem mesar, narodnosti hrvatske, vjere pravosl., godina starosti 53, bračnog stanja oženjen, odnosa prema NOP-u simpatizer, sljedeću prijavu:**

Prilikom odvođenja mojeg oca prepoznala sam slijedeća lica:

1. Nikola Zibar, mesar iz Gline
2. Klobučar, mlađi sin upravnika Glinske bolnice
3. Budak, koji je umro u borbi protiv partizana sa još jednim glinskim ustašom, kojega nisam mogla točno prepoznati.

Gore imenovani su čekali izvan kuće, dok su emigranti 6 njih došli u kuću, a svi zajedno odveli mog oca.

Pred samo svanuće vidjela sam, da iz sokaka kraj kuće izlaze dva ustaše, jednoga sam prepoznala, bio je Budak, njega sam vidjela točno u lice, a za drugoga sumnjam da je bio Viktor Miletić. Njega je sigurno prepoznala moja majka. Obadvojica su bili u uniformi vatrogasaca.

O ustašama Miletić Viktoru, Kuhar Peri, Zibar Nikoli te Pinotić Zlatku izjavljujem sljedeće:

Miletić Viktora nisam sigurno mogla prepoznati, ali sumnjam, da je prisustvovao prilikom odvođenja mog oca, što je uostalom vidjela moja majka.

Kuha Petar za njega isto tako sa sigurnošću ne znam da li je odvodio ljude, ali njega isto tako prepoznala je moja majka.

Zibar Nikola prisustvovao je odvođenju mog oca, a osim toga bio je u Glini poznat kao ustaša još za vrijeme predaprilske Jugoslavije. Opće je poznata stvar da je pljačkao blago sa ustašama, po selima glinske ulice, te da je u svojoj rasprodavao isto. Nekada su mu ustaše i sami dovodili blago.

Pinotić Slavko je dotične noći čuvao stražu na ustaškom stanu, gdje su ustaše dovodili uhapšenike. Osim toga iduće jutro po hapšenju odnesao je Josip Moguš, tetkin sin,

mom ocu kaput, ali imenovani /Pinotić Slavko/ nije predao kaput mom ocu, kao niti kaput Perice Štekovića. Kasnije su ustaše nosili te kapute.

Za vrijeme masovnog hapšenja Srba Glinjana, pod puškom i u ustaškoj uniformi ili kako hapse ljude, vidjela sam slijedeća lica:

Vidaković Nikicu, uniformirani ustaša

Tiljak, trgovac, inače ustaški tabornik u Glini,

Jurek Muretić, uniformirani ustaša, on se je u ljetu 1941. godine u Zagrebu kod gđe Adele Kucelj hvalio, da je ubio mog oca. Kod toga je rekao, da se je dosta dugo držao moj otac na životu. Osim toga on je pljačkao zlatninu, koju danas sigurno skriva njegova žena, koja je na slobodi u Zagrebu, a još k tome, ima čak i neko namještenje u tvornici.

Zibar Nikolu, brata mu Ivana i njegovog sina,

Tri brata Kreštalica, jedno je ime Stevo, dok se imena druge dvojice ne sjećam,

Žinić, sin glinskog bilježnika, student inače,

Penka, trgovac, on je kopao jame i dovodio kreč za žrtve,

Prpić, klesar, čuvao je stražu pred glinskom crkvom, kad su u njoj ustaše klali. Moja majka mogla bi navesti još svjedoke, koji su ga vidjeli.

Mrgan, trgovac, kod njega su spavali ustaški emigranti, a u nedjelju dan prije klanja, prilikom njihovog dolaska u Glinu, dočekao ih je i on sa ustašom Tiljkom. To sam vidjela vlastitim očima. Da je bio ustaški raspoložen, opće je poznata činjenica u Glini.

Njegov brat Slavko Mrgan sastajao se je često sa Vidakovićem. Ja sam ga vidjela, da je nosio židovske stvari /vagu od Žige Gorjana/. On je znao, da će biti pokolj u Glini, jer je na dan pokolja rano u jutro /ponedjeljak 12. maja 1941. godine/ otišao autobusom u Zagreb, i u njemu izjavio, da će biti klanje Srba, pa da on to ne može gledati i da zato ide u Zagreb. Da je on to izjavio, može potvrditi drugarica dra Milica Gajić. Samo ta činjenica dokazuje, da je bio u prisnim odnosima sa ustašama.

Nadodajem da sam lično vidjela, gdje je na tornju ubio čovjeka Muretić Jurek, gore spomenuti uniformirani ustaša.

Škrljac Ivica je zabijao vrata na crkvi navodno da ne bi netko pobjegao iz nje, kad su bili zatvoreni u njoj pravoslavci. To sam ja čula, kad je govorio.

Paula Demar, za koju su pričali da je bila ustaška konfidentica, dala je zatvoriti mislim u veljači 1944. godine moju majku. Dokaze o tome dat će moja majka.

Jesenek supruga i njezin zet, opljačkali su zlato sa emigrantima od Pelešovih. Zet Jesenekove bio je zajedno sa emigrantima na premetačini kuće. Da je ona sa zetom pljačkala Pelešove najbolje će potvrditi Stojanović Mira, sa stanom u Beogradu, koja je prisustvovala samoj pljački. Stojanović Mira je po suprugu bliža rođakinja Pelešovima. Jesenek je osim toga bila primljena u ljeti 1941. godine kod Pavelića, koji ju je tom prilikom upitao: "Jeste li se riješili glinskih Srba?" Ona je odgovorila: "Da, zahvaljujući Vama". To je izjavila u "Hrvatskom domu"[30] u Glini prilikom sastanka "Hrvatske žene", još u ljetu 1941. godine.

Za klanje Srba u Glini krivim i ustaškog ministra Puka, rodom Glinjanina, koji je dao naređenje za klanje. Pojedinosti o slučajevima klanja i ubijanja mogla bi dati, naknadno, ako je potrebno.

30 Zgrada u glavnoj gradskoj ulici. Za povijest zgrade, vidi: Igor Mrkalj, "Zloupotreba časnog imena 'Hrvatski dom'", *Novosti*, Zagreb, broj 786, 9. siječnja 2014., prilog Kronika, str. 4–5.

Dovršeno i potpisano.

Sekretar: *Grce Blaž*
Zapisničar: *Kirschner*
Prijaviteljica: *Darinka Bljajić*

M. P.

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

81.

Kotarska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača Glina, dne 15. II. 1946.

Z A P I S N I K

Prisutni od strane komisije Kaurić Ivan kao pretsjednik komisije, Cavrić Stjepan kao sekretar komisije, Roksandić Milan kao član komisije te Breka Dušanka kao član komisije ujedno kao zapisničarka.
Pristupa pozvana METIKOŠ JULKA iz Gline, st. 53 god., vjere prav., Srpkinja, majka dvoje djece, trgovkinja, pismena, propisno opomenuta na iskaz istine te kao svjedok Sunajko Save iz Gline izjavljuje:

Potvrđujem izjavu Sunajko Save iz Gline, stalno nastanjene u Beogradu, Stojana Protića 55, jer sam ja rodom iz Gline, poznavala sam lično Kostu Sunajka pekara iz Gline, te njegove sinove Petra Sunajka st. 17 god. i Nikolu Sunajka st. 28 god. obojica neoženjeni, i znam da su isti sa svim Glinskim Srbima 1941. god. odvedeni i u okolici Gline 13. maja 1941. god. u Ađeru poubijani. Ne sjećam se tko je od ustaša iste hapsio iako mi je Sunajko Sava pričala o tome kada je došla sada ove godine iz Beograda.

Drugo nemam što da kažem, na gornje mogu da se prisegnem kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Svjedokinja:
Julka Metikoš

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

82.

Pristupa pozvana BAČAK JELKA iz Gline, st. 52 god., vjere rkt, Hrvatica, udova /direktora gimnazije/[31] majka troje djece, domaćica, pismena, propisno opomenuta na iskaz istine, te priupitana o odvođenju Sunajko Koste i sinova Petra i Nikole izjavljuje:

Lično sam poznavala Kostu Sunajka,[32] pekara iz Gline, te njegove sinove Nikolu i Petra Sunajko, te znam da su isti 12. maja 1941. god. uhapšeni po ustašama u Glini i znam da mi je oštećena Sunajko Sava pripovjedala da je najmlađega sina Petra odveo iz kuće Slavko Papa, za druge se ne sjećam koji su ih odveli. Isti su uhapšeni kada i svi ostali Glinski Srbi navedenoga datuma, i pobijeni su s njima u okolici Gline, Ađeru, odmah drugi dan po hapšenju.

Drugo nemam što da kažem, na gornju izjavu mogu da se prisegnem kao i na to da svjesno nisam ništa prešutila.

Svjedokinja:
Jelka Bačak

Ovjeravaju:

Kotarski narodni odbor Glina

M. P.

Sekretar:	Članovi komisije:	Pretsjednik:
Cavrić	*(Potpis nečitak)*	*Kaurić*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

83.

Pristupa pozvana ARBUTINA RUŽA, kbr. 1 iz Gline, stara 21 god. vjere pravoslavne, neudata, pismena, opomenuta na iskaz istine izjavljuje:

1941. godine 12. V. u jutro rano moj je otac pošao orati, srele su ga ustaše oko osam sati, odvele ga u sud Gline, ime mu Lazo. Brata su mi odveli oko podne, ime mu Petar. Od tih ustaša nisam poznavala nikoga nego Kalajdžić Pavla, licitara iz Gline. Znam dobro da je u Glini trajalo hapšenje 3 dana. Toga puta ta tri dana vidjela sam od ustaša pod oružjem gdje krstare po ulicama, dok su hapšeni Srbi po Glini i to Prpić Josipa, klesara, Kuvara Peru, šnajdera, Miletića Viktora, na straži kod klaonice. Također sam vidjela pod puškom Koraka Janka, šustera. Taj puta sam vidjela mnogo ustaša iz Gline, i stranih us-

31 Udova Luke Bačaka, direktora glinske gimnazije i prvog predsjednika NOO grada Gline, koji je poginuo u bombardiranju Topuskog 27. II. 1944. godine, zajedno sa još 12 osoba. Za biografiju Bačaka, vidi: Igor Mrkalj, "Ukradeno ime glinske škole", *Novosti*, Zagreb, broj 781, 5. prosinca 2014., prilog Kronika, str. 4–5.

32 Obitelji Sunajko i Bačak su bili susjedi.

taša ali ih se ja sada ne sjećam a i sve ih ne poznam. Isto se sjećam jedne večeri kada su Srbi hapšeni da su prolazili naoružani sa puškama kroz ulice u veče oko osam sati ali nisam vidjela jesu li koga hapsili pošto je bila noć isto se sjećam da su u ta tri dana pokupljeni svi Srbi iz Gline i strpani su u sud a iz suda odvedeni u Prekopu i streljani. Nadodajem da je Pacenti Ivan, šnajder, sada pretsjednik Gradskog NO u Glini koji je 1941. god. u ta tri dana isto bio svako večer pod puškom. Kad prestane u večer raditi onda po ulicama stalno je imao kretanje u onomu hapšenju, prije polaska iz njegove radionice svaku večer bio kod istoga sastanak, njemu su dolazili u njegovu radionicu najveći rukovodioci ustaški Vidaković Nikica, Korak Janko, Kalajdžić Pavao, bilo ih je još ali ih ja nisam poznavala.

I dalje mogu da kažem da je isti Pacenti 1941. god. prije rata išao na sastanak u Čuntić nekim fratrima, išlo ih je još ali se ja ne sjećam sve koji su svi išli, te isti je govorio da treba sve naše ljude pobiti, prije a ne samo sada, da su moji navodi istiniti to sve može posvedočiti Pavić Zlata i Španović Dragica i moja mama Arbutina Julika.

Još sam se sjetila da je bio ustaša kod ubijanja i na straži kada je poginuo Letić Ilija, i da je sudjelovao Vrebac Ivan, šuster iz Joševice, ali to je bilo istoga puta u 1941. god. kad je bilo hapšenje svih Srba.

Drugo nemam što da kažem nego o Pinotić Zlatku kao školarcu iz Gline, koji je došao u Sime Meandžije kući i rekao Simi da se ide prijaviti u sud gdje su bili svi ostali Srbi a sina mu je odveo i rekao da bježi u Maj. Poljane, tako da mu se sin spasio a Simo ostao bez glave.

Sada više nemam što da kažem. Na gornju izjavu mogu se priseći kao i na to da nisam ništa svjesno prešutila.

Svjedokinja:
Arbutina Ruža s.r.

Da je ovaj prijepis vjeran svome originalu, tvrdi:

Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina
okupatora i njihovih pomagača

M. P.

Zagreb, 13. ožujka 1946.

Za komisiju:
(Potpis nečitak)

Strojopis, ovjereni prijepis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 228, br. 9650

POPIS DOKUMENATA
o pokolju glinskih Srba u proljeće 1941.

Pančevo, 27. X. 1944.

1. TOMIĆ, Jovana – iz Gline

Glina, 4. XII. 1944.

2. ĐUKIĆ, Stevan – iz Jama kbr. 17, star 35 god.

Glina, 10. XII. 1944.

3. ERENT, Petar – iz Prekope kbr. 38, star 41 god.
4. ŠEŠERIN, Stevo – iz Jukinca
5. VRBANAC, Ivan – iz Jukinca kbr. 12, star 47 god.

Glina, 11. XII. 1944.

6. ĐAKOVIĆ, Marija – iz Gline, stara 36 god.
7. LETIĆ, Milka – iz Gline, stara 37 god.

Glina, 4. I. 1945.

8. ŠKOLNEKOVIĆ, Andrija – iz Gline, star 45 god.
9. MIRKOVIĆ, Marija – iz Gline, stara 39 god.
10. JAKŠIĆ, Sofija – iz Gline, stara 52 god.
11. PJEVAC, Vasilija – iz Gline, 63 god.
12. STOJIĆ, Rozalija – iz Gline, stara 60 god.
13. RADIČANIN, Evica – iz Gline
14. BADRIĆ, Kristina – iz Gline
15. ŠARAC, Kata – iz Gline
16. ABRAMOVIĆ, Bara – iz Gline
17. ŠPANOVIĆ, Dragica – iz Gline
18. RATKOVIĆ, Draga – iz Gline, kbr. 8, stara 22 god.
19. VUJAKLIJA, Milica – iz Gline, stara 33 god.
20. BAKŠIĆ, Mate – iz Gline, star 56 god.
21. MILJANOVIĆ, Zorka – iz Gline, stara 50 god.
22. ŠEŠERIN, Ante – iz Gline, star 33 god.
23. LUZAR, Desanka – iz Gline, star 35 god.
24. OSTARČEVIĆ, Stjepan – iz Gline, Karlovačka kbr. 31, star 65 god.
25. TOMIĆ, Živko – iz Gline, Karlovačka (bolnica), star 52 god.
26. GREGURIĆ, Stevo – iz Jukinca kbr. 67, star 46 god.
27. REBRAČA, Jelka – iz Gline, Žirovačka ulica kbr. 38
28. ARBUTINA, Ružica – iz Gline, Hrvatska ulica kbr. 1, stara 19 god.

Beograd, 3. III. 1945.

29. ĆORKOVIĆ, Ljubica – iz Gline, stara 53 god.

Beograd, 14. III. 1945.

30. JANKOVIĆ, Vukosava – iz Gline, stara 60 god.

Beograd, 19. III. 1945.

31. DREKIĆ, Milka – iz Gline, stara 42 god.

Beograd, 20. III. 1945.

32. JARIĆ, Milka – iz Gline, stara 50 god.

Beograd, 14. IV. 1945. god.

33. GLEDIĆ, Saveta – iz Gline, stara 38 god.

Glina, 18. IV. 1945.

34. MILOŠEVIĆ, Marica – iz Gline, stara 35 god.
35. BALTIĆ, Evica – iz Gline, stara 40 god.
36. PAVIĆ, Zlata – iz Gline, stara 29 god.

Glina, 19. IV. 1945.

37. GAGIĆ, Ljubica – iz Gline, stara 22 god.
38. GVOJIĆ, Katarina – iz Gline, stara 39 god.

Beograd, 24. IV. 1945.

39. KOKANOVIĆ, Milka – iz Gline, stara 71 god.
40. STAMBOLIJA, Stojan – iz Gline, stara 53 god.

Beograd, 19. V. 1945.

41. POKRAJAC, Nevenka – iz Gline, stara 25 god.
42. MASLOVARA, Jelka – iz Gline, stara 38 god.

Glina, 13. VI. 1945. god.

43. GAJIĆ, Mira – iz Gline, stara 26 god.

Glina, 15. VI. 1945.

44. LETIĆ, Anđa – iz Gline, stara 33 god.
45. BAJIĆ, Sava – iz Gline
46. LETIĆ, Anđa – iz Gline, stara 33 god.
47. GREBLJANOVIĆ, Anka – iz Gline, stara 36 god.
48. OPAIĆ, Petar – iz Gline, star 50 god.
49. SAMARDŽIJA, Nikola – iz Gline, star 37 god.
50. PENKO, Katica – iz Gline, stara 25 god.
51. GAVRILOVIĆ, Mirjana – iz Gline, stara 35 god.
52. HALER, Jelena – iz Gline, stara 38 god.

53. OSTARČEVIĆ, Ivica – iz Gline, star 71 god.
54. LJUBIČIĆ, Božena – iz Gline, stara 21 god.
55. KRIŽANIĆ, Đuro – iz Gline, star 47 god.
56. GRUBIĆ, Marica – iz Gline, stara 24 god.
57. GAVRILOVIĆ, Vladojla – iz Gline, stara 28 god.
58. MEANDŽIJA, Borislav – iz Gline, star 23 god.
59. STOJIĆ, Stevan – iz Gline, star 24 god.
60. VORKAPIĆ, Katinka – iz Gline, stara 67 god.
61. ILIĆ, Nada – iz Gline, stara 22 god.
62. VIJUK, Marica – iz Viduševca kbr. 244
63. PEJIĆ, Stana – iz Gline, stara 32 god.
64. POLIMAC, Jovanka – iz Gline, stara 22 god.
65. MEANDŽIJA, Jagica – iz Gline, stara 50 god.
66. ŠPANOVIĆ, Dragica – iz Gline, stara 49 god.
67. ARBUTINA, Julika – iz Gline, stara 60 god.
68. BAKŠIĆ, Ignjac – iz Gline, star 56 god.
69. JEDNAK, Marija – iz Gornjeg Selišta kbr. 45, stara 48 god.

Karlovac, 23. VI. 1945.
70. BOJKIĆ, Cvjeta – iz Gline, stara 35 god.

Karlovac, 28. VI. 1945.
71. JAKŠIĆ, Evica – iz Gline, stara 46 god.

Glina, 10. VII. 1945.
72. NARANČIĆ, Milan – iz Majskih Poljana, star 40 god.

Beograd, 31. VII. 1945.
73. BRANKOVIĆ, Sofija – iz Gline, stara 41 god.

Zagreb, 9. X. 1945.
74. POPOVIĆ, Elvira – iz Gline

Zagreb, 20. X. 1945.
75. ŠTEKOVIĆ, Slava – iz Gline

Zagreb, 29. X. 1945.
76. GAVRILOVIĆ, Nikola – iz Gline

Beograd, 6. XII. 1945.
77. SUNAJKO, Sava – iz Gline, stara 52 god.

Glina, 28. XII. 1945.
78. ŠIPUŠ, Zorka – iz Gline, stara 28 god.
79. ŠTIMEC, Milena – iz Gline, stara 41 god.

Zagreb, 21. I. 1946.

80. BLJAJIĆ, Darinka – iz Gline

Glina, 15. II. 1946.

81. METIKOŠ, Julka – iz Gline, stara 53 god.
82. BAČAK, Jelka – iz Gline, stara 52 god.

Glina, 13. III. 1946. god.

83. ARBUTINA, Ruža – iz Gline, Hrvatska ulica kbr. 1, stara 21 god.

Glina, nedatirano

84. POLOŽAJNA SKICA grobnice Srba Glinjana ustaških žrtava iz 1941. u Prekopi više Hađerskog mlina – Pogubljeni 12. maja 1941.

Položajna skica

grobnice Srba Glinjana ustaških žrtava iz 1941. u Prekopi više Haderskog mlina. – Pogubljeni 12. maja 1941.

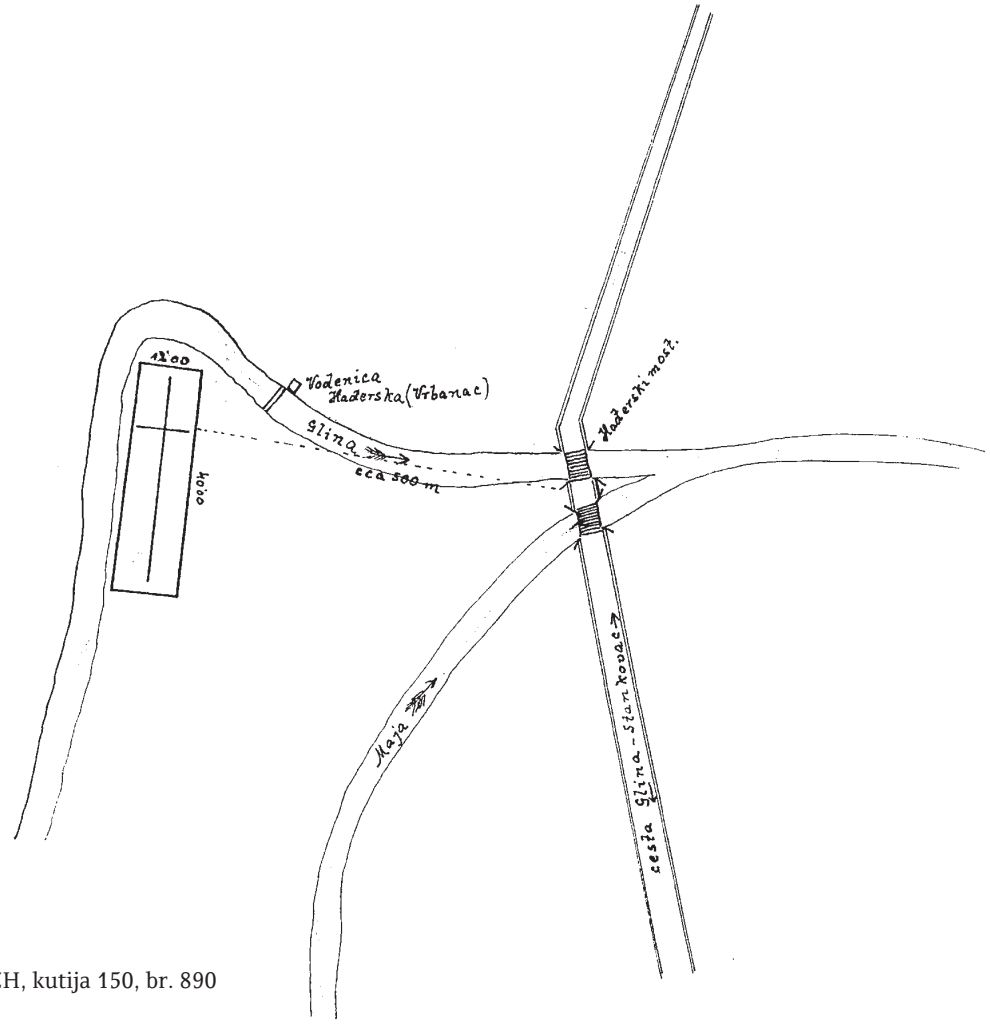

Izvornik
HR HDA 306, ZKRZ ZH, kutija 150, br. 890

1.

ISKAZ

LJUBANA JEDNAKA[1] iz Gređana kbr. 70, zemljoradnika 27 god. staroga, po narodnosti Srbina, o POKOLJU IZVRŠENOM U PRAV. CRKVI U GLINI DANA 30. SRPNJA 1941.

Bilo je to pred Ilinje 1941. Jednog jutra u ponedeljak čulo se u mome selu da su došli ustaše i da hapse ljude. Ja sam upravo dovezao sijeno kada sam čuo kuku i lelek žena u selu. Pošao sam da vidim i čujem što se desilo i zbilja kada sam došao bliže, čujem da su došli ustaše i da hvataju ljude. Kako su ustaše već bili blizu mene skočio sam iza jednog šajera gdje sam se sakrio, a kasnije pobjegao u moje rodno mjesto u Selište. Tamo mi je moj bratić kazao, da su došli ustaše i da hvataju ljude za koje govore da će poći na prisilni rad. Te sam noći spavao kod moga bratića, a pod jutro čulo se oštro pucanje: to su došli ustaše da hvataju i u Selištu ljude. Tamo se našao i komesar za dreš koji je vikao ljudima neka pođu za njim, jer da će ih on spasiti. Ja sam radije pobjegao u Balinac, ali su upravo tamo stigli ustaše. U jednom šajeru sam bio skriven dva dana i dvije noći. Međutim su došle žene i rekle mi da bježim jer ustaše pale sve kuda dođu, pa će zapaliti i šajer. Tako sam pobjegao ponovo u Selište gdje sam čuo, da su ustaše već pokupili cijelu moju familiju. Došao sam kući gdje sam našao sve ispreturano i opljačkano. Pobjegao sam za Bović. Međutim na križanju iznenada skoče preda me 4 ustaše naperivši u mene puške i rekavši mi: Ti si Srbin iz Viduševca, mi tebe poznajemo i sada ćeš s nama u Topusko. Imali su tamo kola te su me tako prevezli u Topusko i kada smo stigli pitali su me smijući se dali želim da idem u crkvu ili općinu. Ja sam odmah posumnjao šta će samnom biti i odgovorio im da mi je svejedno neka me vode kamo hoće. Nije prošlo ni pola sata a pred općinu je stigao jedan kamion na kojem je bilo oko 60 Srba sve sami ljudi iz okolice. Ustaše su ih dovele u istu sobu gdje sam i ja bio zatvoren. Nekoliko časaka poslije toga došli su isti ustaše tražeći oružje, ali u stvari oni su tražili naše novce da ga oduzmu. Tamo se desio i neki Tucić koji je iza tog pregleda jednog po jednog odvodio u drugu sobu i tamo ih tako strahovito tukao, da smo mi u drugu sobu čuli kako od muke noktima grebu po stijenama.

I mene su isto tako tukli i zlostavljali. Kada je ovo mučenje svršilo po strahovitom nevremenu i kiši koja je padala ka iz kabla, odvezli su nas do željezničke stanice i ukrcali u marvene vagone. U svaki ovakav vagon strpali su nas 150 do 160 ljudi tako da smo ležali jedan na drugome. Pričinilo nam se da ćemo se svi ugušiti, pa smo lupali na vrata i vikali neka nam otvore jer da ćemo mi izginuti. Konačno jedan ustaša otvorio malo vrata i opsovao nam Boga Srpskoga preteći da će nas sve pobiti. Na stanici smo čekali nekoliko sati zatvoreni u vagone i onda bili odpremljeni u Glinu. Sa stanice u Glini odveli su nas do pravoslavne crkve. Pred crkvom nas je dočekao veliki broj ustaša a desio se tamo i Milan Vidaković mladić nekojih 14 godina koji je počeo vikati iz svega glasa: Donesite odmah ključ od crkve da te Srpske mrcine zatvorimo. Nekoliko časaka iza toga kako su nas u crkvi zatvorili došao je u crkvu neki Kreštalica bivši živoder u Glini i s njime

1 O životu i smrti Ljubana Jednaka, vidi: A. Panić, "Na vest o smrti Ljubana Jednaka. Jedini svedok ustaškog zločina u Glini", *Politika*, Beograd, God. XCIV, br. 30010, 12. maj 1997., str. 7; Milka Ljubičić, "Odlazak Ljubana Jednaka. Jedna sasvim (ne)obična izbeglička smrt i sahrana", *NIN*, Beograd, broj 2420, 16. maj 1997., str. 26–27; Vukašin Zorić, "In Memoriam. Ljuban Jednak (1916-1997)", *Prosvjeta*, Zagreb, God. 4, br. 25, maj 1997., str. 30–31.

opć. stražar Mileković Joso govoreći nam da trebaju naše podatke pa su nas po tome popisali. Jedan sat iza toga došao je u crkvu jedan domobran sa dvije zvijezde na ovratniku i rekao nam: "Vi ste Srbi već god. 1919 bili svi osuđeni na smrt, ali kaznu nismo mogli izvršiti, pa ćete zato sada biti svi pobijeni. Vi ste svi četnici i naši krvni neprijatelji." Iza toga došli su još neki ustaše i jedan od njih pitao je na glas koji je Pero Miljević, našto se između nas izdvojio jedan čovjek rekavši da je to on. Ovaj ga je ustaša pitao dali štogod znade o četnicima, pa kada mu je Pero odgovorio da ne zna ništa priskočili su drugi ustaše stavili ga pred zid u crkvi i s jednim užetom tukli tako dugo, dok nije sav pocrnio. Ovako izmrcvarenog bacili su ga u jedan kut crkve gdje je ostao ležati bez svijesti.

Pred večer došli su ustaše rekavši nam da ćemo svi ići na daleki put u Liku na rad pa tko želi da mu se kupi kruha neka preda novac. Tko je imao novca predao je, te su si ustaše sve to zadržali.

Kad se već smračilo iznenada smo čuli pred crkvom kamion i u crkvu su ustaše ušli vičući: Palite odmah svijeće da se bolje vidi. Kad smo zapalili svijeće upitali su nas: "Dali Vi ljudi vjerujete u našega poglavnika i u našu N.D.H." Mi smo svi dogovorili da vjerujemo. Nato su nam komandovali: Lezi, ustani, lezi, ustani i dok smo mi izvršavali ovu komandu oni su iz pušaka pucali po samoj crkvi koja je bila u polumraku.

Zatim su nam izdali naređenje da se svi svučemo i da imamo ostati u košuljama i gaćama, dok smo svoje sve stvari morali baciti u ugao crkve. Poslije toga smo svi morali leći na zemlju, a ustaše su po nama hodali i gazili nas. Po tome su nam naredili, da ustanemo i da se licem okrenemo prema zidu, a onda su oni pucali po crkvi ali namjerno nisu nikoga pogodili, jer su nas time plašili. Malo iza toga ponovo su uzeli preda se Peru Miljevića i pitali dali zna šta o četnicima. Kada je ovaj odgovorio da nezna jedan ga je ustaša uhvatio i na očigled sviju nas zabo mu nož u vrat potegavši ga prema dolje tako, da mu je rasporio cijela prsa. Miljević se srušio mrtav. Na ponovni poziv da se jave oni koji nešto o četnicima znadu, jer da će biti pušteni kući ako kažu sve što znadu javio se jedan čovjek i rekao da će reći sve. On je kazao, da su četnici u blizini Topuskoga dizali u zrak bandere i dočekali jedan ustaški auto. Poslije toga ustaše su istome naredili da stavi glavu na jedan stol koji je u crkvi stajao, pa kada je glavu stavio na stol ustaša mu je zarezao grkljan i naredio da pjeva. Međutim krv je iz njega šiknula nekoliko metara daleko, pa kada nije mogao pjevati udario ga je taj ustaša kundakom po glavi te mu se mozak izlio na stol.

Nakon toga počelo je klanje ljudi od reda kako smo stajali u crkvi. Uhvatili su jednoga po jednoga, povalili na stol, jedan je ustaša kleknuo na prsa a drugi je uzeo nož i presecao grkljan.

Nisu čekali da iskrvari ili umre, već su ga polumrtvoga iznijeli iz crkve i bacili na kamion koji je pred crkvom stajao.

Kad su poklali skoro 3/4 ljudi stali su da se odmore, a odmah nakon toga uhvatili jednog starca pitajući ga: "Hoćeš li nam dati tvoju ženu, sestru i kćerku?" On je odgvorio da hoće samo neka ga puste. Odmah iza toga uzeli su goruću svijeću i stavili mu je ispod brkova pa su mu tako palili brkove i obrve a kasnije i oči. U to je priskočio jedan ustaša i viknuo: "Majku mu Srpsku šta čekaš, kolji!", te su ga odmah i zaklali. Po tome su opet klali jednoga po jednoga, a kada nas je ostalo još 5 ili 6 ponovno su ustaše iznosili mrtve. U jednom trenutku kada smo bili sami skočio sam među one koji su bili već poklani i legao među njih pritajivši se kao da sam mrtav. Kada su ustaše došli u crkvu opazili su da se jedan iz gomile zaklanih

још миче па му је један усташа ципелом разбио главу послије чега се исти умирио. Тај усташа и мене ударио по глави, али ја се унаточ грозне боли нисам одао. Неко вријеме иза тога један је усташа изванa викнуо овима у црквu да добро припазе да ли је нетко на животу јер ће бити зло по све њих ако iко жив изађе. Да будu још сигурниjи да су сви мртви iшли су од љеша до љеша и забадали још по један пута свакоме нож било у срце или у леђа. Ja сам стрпљиво чекао овај ударац, али када је усташа пробадао one крај мене стао је на мене и пробо онога са стране, мимоишавши ме.

Иза тога почели су износити мртве из црквe опет у камион. Хватали су једнога по једнога за ноге и бацили на камион као да би бацили вреће. Како је жртава било много то су бацали једнога на другога и по три до четири хрпе. Мене су бацили на камион у најгорњи ред, па како је овај био препун то су наредили да се леševи prebace i на други камион. Тако су ме пограбили за ноге и бацили на други камион у најгорњи ред те сам ударио главом о неки жељезни предмет да ми се још и данас позна. У други камион бацали су ме тако да сам устима дошао до разрезаног грклjана једног мртваца из чијег је врата још текла крв, али се нисам смио маknути да се не одам већ сам чврсто стиснуо уста да ми не уђе крв. Када су нас натоварили возили су нас према Jукинцу, а усташе су за то вријеме сjедили на љешинама и то двојица код ногу а двојица на главама тако да сам се скоро угушио јер нисам имао довољно зрака. Када су нас довели близу једне шумице чуо сам гдје су викнули шоферу: Vozi bliže grabi. Кад су нас избацили код грабе било је тамо много људи који су чекали да будu побијени и побацани у грабу. Тамо су силовали једну жену те сам чуо када су је питали ко је да је одговорила да је учитељица из Бовића. Затим су нас почели бацати у грабу па су тако и мене пограбили за ноге и бацили ме у један угао грабе. На мене су бацили овu учитељицу коју су послије силовања заклали. Чуо сам како је један усташа рекао да треба прегледати учитељицу дали има прстење јер би се то добро дало продати. Један је усташа скочио у грабу и збиља нашао прстен који јој је с руке скинуо.

У то је дошао један камион пун људи које су једнога по једнога убијали чекићима. Како је љешина било толико да је изгледало да неће сви стати у грабу то су двојица усташа слагали љешине да би што више стало. У то се неким причинило да нетко диše у јами, па су отворили паљбу из пушака у грабу те сам ја тако погођен у ногу. Ipak ja nisam dao od sebe ni jednoga glasa i dalje sam se pritajio kao mrtav. Kada je ustaša došao do mene da me "složi" u ćošak opazio je na meni dobru majicu pa ju je svukao sa mene i ako je bila krvava. Ja sam za to vrijeme zadržavao dah kako nebi odao znakove života.

Послије тога све се смирило. Усташе су се удаљили и у шумарку разговарали. Ја сам се потајице извукао из грабе, увукао се у кукуруз и кроз шикарје одвукао се прилично далеко. Из ноге ми је curила крв јер сам био ранjен. У зору сам дошао до мjеста Курепе[2] и сакрио се у грм. Ту је наишао један човjек који ме је препознао и одвео ме својој кући. Када сам код њега био око 2 сата пролomio se lelek међу женама да долазе усташе да скупе народ за клање. Ja сам се одмах склонио у сушу мога стрица гдје сам живио сакриven 6 мjeseci ne izlazivši nikuda a hranu su mi gore donosili. Још је један спасио из грабе али је таj послије неколико дана uhvaćen i ubijen.

Тако сам ја једини преживио грозни покољ у православној црквi.

Ljuban Jednak

2 Zaselak Majskih Poljana.

Preslušanje prema stenografskim bilješkama obavljeno dana 1. svibnja 1944. pred Kotarskim narodnim sudom u Glini.

KOTARSKI NARODNI SUD
GLINA, 1. maja 1944.

[Mjesto pečata]

Sekretar suda:
Dr Goldstein

Predsjednik suda:
Meandžija

_____

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

2.

Okružni NOO Banije Predmet:
Okružna komisija za ratne zločine. Pokolj u pravoslavnoj crkvi
Br. 1/44. u Glini

Z A P I S N I K
od 10. X. 1944.

Prisutan od komisije: sekretar Dr. Aleksandar Goldstein.[3]
Pristupa pozvan ANTE ŠEŠERIN iz Gline, Sokak br. 3, te pošto je propisno opomenut iskazuje:

Jedan do dva dana prije nego što je izvršen pokolj u glinskoj crkvi ja sam video, kako prolaze gradom kamioni natrpani Srbima a čuo sam tada da su to ljudi iz okoline Čemernice i Vrginmosta. Vidio sam, da su istovareni pred crkvom i smješteni u nju. To su bili samo muškarci. Nesjećam se koliko je moglo biti kamiona niti sam ja to tada pratio, ali znam, da se je vozilo cjeli dan, te su za prevoz upotrebljeni i autobusi a čuo sam, da su bili iz Zagreba.

Pred crkvom je bila ustaška straža, a građani su ulazili u crkvu i gledali su, jer su ustaše dopuštale pojedincima ulazak u crkvu. Sjećam se, da je i mene zvao da vidim žrtve pekar iz Gline Janko Širanović, koji se sada nalazi u Petrinji, ali ja nisam bio u crkvi.

U to vrijeme ja sam bio namještenik gradske munjare u Glini i mislim da je to moglo biti 30.7.1941. oko 23 sata došao je k meni u munjaru Nikola Šafar, biv. seljak – trgovac željezničkim pragovima – iz Kihalca, tada već poznat kao krvnik, i naredio mi, da ugasim javnu rasvjetu u gradu i da nesmijem upaliti, dok mi on nejavi.

Ja sam odmah svjetlo ugasio i neko vrijeme poslije toga izišao pred munjaru da vidim, što se u gradu događa, pa sam tako primjetio, da od vremena do vremena crkvu sa pročelja osvjetlava svjetlo iz reflektora. Poslije mislim tri sata došao je k meni ponovo Šafar, rekavši mi, da mogu upaliti javnu rasvjetu, čemu sam ja udovoljio.

Sutradan ujutro ja sam kao obično poslije 4 sata ujutro zaustavio motore i išao kući, pa sam prolazeći cestom kraj crkve vidio, kako ustaše peru crkvu a u kanalu pred crk-

3 Aleksandar Goldštajn, sveučilišni profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu, pravni znanstvenik i pisac (Vinkovci, 15. VII. 1912. – Zagreb, 20. X. 2010.). Vidi: *Hrvatski biografski leksikon*, Svezak 5, Zagreb 2002., str. 25–26; Jakša Barbić, "Spomenica prof. dr. Aleksandru Goldštajnu u povodu sedamdesetgodišnjice života i odlaska u mirovinu", *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, God. 35, br. 2-3 (1985), str. 161–194; Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945. Žrtve genocida i učesnici Narodnooslobodilačkog rata*, Beograd 1980, str. 376.

vom sam vidio krv. Te noći padala je kiša, ali se krv vidila unatoč toga na prostoru pred crkvom i u kanalu. Vidjevši da je crkva prazna pitao sam neke žene, što se dogodilo, našto su mi rekle, da su automobili vozili cjelu noć za Prekopu.

Pred crkvom sam vidio toga jutra Stevu Prajdića, opančara iz Jukinca, ustašu, koji je naređivao čišćenje i sam je prao pločnik pred crkvom kao i u crkvi. Njemu su pomagali ustaše u civilu, noseći vodu u crkvu, koja se je čistila. Isti dan zaljevali su ustaše crkvu sa krečom i karbolom, ali je unatoč tome teški neugodan zadah zaudarao preko 14 dana u prostoru pred crkvom od krvi žrtava, te to tako potrajalo sve do rušenja crkve oko mjesec dana nakon pokolja. Jedan od tih kamiona, kojim su prevožene žrtve vidio sam kako se u Glini pere na rijeci Glini a upravljao je njime poznati krvnik Marijan Horvat, danas nepoznatog boravišta.

Treći dan po pokolju ujutro sam prolazio kraj crkve a vidio sam mnogo svijeta pred njom, te sam tako i sam opazio, na tornju crkve tri Srbina koji su se povukli u toranj, pa sam vidio, kako su hvatali kišnicu na košulju, koju su svukli a po tome cjedili svoje košulje u šešir i pili kišnicu iz šešira. Ustaše, koji su se skupili, pred crkvom pozivali su ih da siđu, da im se ništa neće dogoditi. Međutim ovi su to otklonili. Ja sam otišao, pa sam čuo od očevidaca, da su ih ustaše sa puškom skidali jednog po jednog sa tornja.

Poslije mjesec dana Nikola Vidaković tražio je u gradu ljude, koji bi preuzeli rušenje crkve, te su taj posao primili Ante Gregurić, graditelj iz Jukinca, sada na radu kod Okružnog NOO Banije i Stjepan Pfajfer, mlinar iz Prekope, sada u Zagrebu. Oni su dobili financijsku pomoć od NDH u tu svrhu pa su ciglu, crijep i građevni materijal rasprodali seljacima, dok su zvono i lim sa krova predali državi.

Ogradu od crkve si je uzeo Nikola Vidaković, a teški kamen oko crkve upotrebio je Pfajfer za branu svoje vodenice.

Drugo meni ništa nije poznato, a na iskazano možem se zakleti.

Pročitano i odobreno.

Dr. Goldstein *Šešerin Ante*
Borojević

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

3.

Nastavljeno dne 11.10.1944.

Prisutni: od Okružne komisije
Milan Vujičić, predsjednik
Dr. Aleksandar Goldstein, sekretar

Dolazi nepozvan GREGURIĆ ANTUN iz Jukinca, kbr. 26, graditelj, sada član tehničkog odjela Okružnog NOO Banije, 38 godina star, rimokatolik, propisno opomenut iskazuje:

Ja neznam ko je bio organizator pokolja u glinskoj crkvi pravoslavnoj crkvi. Sjećam se, da je taj pokolj izvršen 30.7.1941 i vidio sam, kako su kamionima vozili Srbe u crkvu, a još prije pokolja odvozili su iz crkve kamionima žive ljude, te su ih ubijali u Glinskom Novom Selu. U jednom takvom kamionu ja sam prepoznao trgovca Malbašu, a mislim da se je zvao Đuro iz Vrginmosta. Da su ih vozili u Glinsko Novo Selo znam po tome, što sam iste večeri u gostionici Zibar u Jukincu čuo pripovjedati od Janka Kihalića, Nikole Kreštalice, Paje Kreštalice, ustaša-krvnika, koji su pričali da su u Gl. Novom Selu ubijali ljude. Ovi su ustaše donjeli jedan zamotak u papiru i pokazivali ga prisutnima, pa je Janko Kihalić zatražio od supruge gostioničara Ljerke Zibar, iz Jukinca, masti da ispeku srce. Na njezin upit, kakovo je srce, oni su se počeli smijati i ispričali su tada, da je to srce jednog Srbina, koga su u Gl. Novom Selu prigodom izvlačenja iz kamiona sedam puta uboli, pa su ga svalili na zemlju i rasporivši mu grudi, izvadili srce, koje da je još živjelo u njihovoj ruci. Kako je gostioničarka uzrujana protestvovala protiv takovog njihovog zahtjeva, oni su to srce zamotali u papir i nesjećam se šta je dalje bilo.

Sjećam se, kada sam drugi dan po pokolju prolazio pokraj crkve, da se osjećao u prostoru oko crkve teški zadah.

Drugi dan po pokolju to jest sutra dan 31.7. ujutro oko 7 sati prolazeći kraj crkve video sam gomilu svijeta okupljenu oko crkve, pa sam na tornju koji je bio u popravci video 3 čovjeka – za koje sam od prisutnih saznao, da su bili od straha povukli se u toranj – kako su kišnicu hvatali u šešire i pili vodu. Ustaše su ih pozivali da siđu, jer se nisu usudili popeti se na toranj, ali su ovi odgovorili da će radije poginuti na tornju, nego sići, jer su vidjeli što se dogodilo sa ostalima u crkvi. Nato je jedan nepoznati ustaša opalio iz puške i jedan od trojice pao je iz tornja. Ja sam se udaljio, ali sam čuo i dalje hitce i tako su sva trojica bili ubijeni.

Kratko vrijeme – nekoliko dana – poslije pokolja došli su u Glinu veliki župan Dr. Mirko Jerec, šef tehničkog odjela Openheim iz Siska, pa su sa tadašnjim kot. Predstojnikom Imperom riješili srušiti crkvu, odnosno, Openheim je predlagao da se pretvori u kino ili kakovu drugu javnu ustanovu, ali je navodno protiv toga bio župnik Franc Žužek, pa je odlučeno da se crkva sruši pa je prema mojim pribilješkama, koje spisu prilažem, crkva rušena od 12.8.1941 i narednih dana.[4] Materijal je prodavan, pa se iz utrška podmirivali radnici i plaće namještenika. Taj su posao po uputi kot. Predstojnika vršili glinski obrtnici, pa sam ja kao graditelj vodio nadzor.

Ja sam bio u crkvi prije rušenja, pa sam vidio po stubištu u lađi na stubištu ulaza u toranj velike mlazove krvi, i ako je crkva bila prana drugo jutro po klanju, te sam tom zgodom vidio, kako ustaše ljevaju vodu na sva četvora vrata.

Zidovi su bili poprskani krvlju a u crkvi bili su razbacani odjevni predmeti žrtava i crkveni uređaj.

Štrojač Ignac Haluza, sada u Glini, pričao mi je, da jedan od glavnih krvnika u tom pokolju bio opančar Šimo Naglić iz Jukinca, kojega ja poznajem od ranije a koji je u našem selu poznat kao kavgađija, kartaš, koji je sa narodom imao stalno sukobe, a živio od opančarije, te se bavio i drugim poslovima kao klanjem stoke za mesare, mešetarenjem itd. Taj je Naglić danas navodno u Petrinji ili Zagrebu.

4 O izgradnji pravoslavne crkve u Glini, u vremenu od 1824.-1827. godine, vidi prilog Marka Miljanovića, "Bogorodičina crkva u Glini", u zborniku *Glina. Glinski kraj kroz stoljeća*, Glina-Zagreb 1988., str. 504–511.

Kako ubrana svota za materijal od srušene crkve nisu dostatne za isplatu radnika, to nam je velika župa Gora stavila na raspolaganje svotu od 275 hiljada Kuna za pokriće režijskih troškova.

O pokolju u crkvi meni ništa drugo nije poznato a na iskazano mogu se zakleti.

Pročitano i odobreno.

Dr. Goldstein *Antun Gregurić*
Borojević

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

4.

ANDRIJA ŠKOLNEKOVIĆ, iz Gline, električar, 45 godina star, rkt, predsjednik gradskog NOO Glina, propisno opomenut iskazuje:

Ja sam u mjesecu srpnju moglo je to biti pred konac mjeseca vidio kako autobusi dovoze Srbe u glinsku crkvu. Čuo sam pripovijedati da su većinom iz okoline Vrginmosta i Topuskog i da su vođeni pod vidom da idu na pokrst, pa su imali uza se i taksene marke po 25 Kuna odnosno novac za pokrštavanje.

Jedan dio tih ljudi preveženje u okolicu kao Gl. Novo Selo i druga mjesta gdje su poubijani, posljednja grupa je ostala u crkvi, koliko ih je bilo meni nije poznato, ali se govorilo da ih je bilo nekoliko stotina, jer je bila crkva dupkom puna. Prema broju kamiona, koji su bili puni Srba, moglo je biti oko hiljadu ljudi.

Ja nisam znao za pokolj do idućeg jutra kada sam vidio u kanalu pred crkvom krv i ustaše, kako peru crkvu, te sam tada saznao što se dogodilo. Vidio sam Josipa Misona kako stoji pred crkvom i broji ljude, koji su bili dovedeni. Taj je Mison bio član pokretnog prijekog suda i jedan od organizatora klanja. Čuo sam, da su glavni koljači bili u crkvi mesar Joso Žinić, koga su ubili partizani 1942,[5] Šimo Naglić, opančar iz Jukinca, za koga sam čuo još tada pripovjedati, da je naročito mnogo klao djecu, i nosećim ženama parao trbuh i vadio djecu iz njih. Jednom zgodom u gostionici Ostarčević kod sajmišta u Glini čuo sam kako je rekao prije polaska u jednu akciju, da ni jedno dijete neće ostati živo.

Ja sam video ubijstvo trojice ljudi na tornju crkve kako su ga opisali Ante Gregurić i Ante Šešerin.

Prije nego su žrtve ubijene u crkvi batinali su ih među ostalima Stevo Mihaljević, stražar, koji se sada nalazi u Petrinji, Stipe Frković, trgovac, i Pavao Kalajdžić, slastičar iz Gline, obojica navodno u Petrinji.

U Glini su stražarsku službu vršili civili naizmjence, ali koji je od glinskih stražara bio te noći, meni nije poznato.

O pokolju u crkvi meni ništa više nije poznato, a na iskazano mogu se zakleti.

5 O pogibiji Žinića početkom rujna 1941., vidi: Lojzo Buturac, *Osam stoljeća župe Gora*, Petrinja 2004., str. 125.

Pročitano i odobreno.

Dr. Goldstein *Andrija Školneković*
Borojević

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

5.

IVAN PACIENTI, krojač iz Gline, Hrvatske 6, 42 godine star, rkt, propisno opomenut iskazao je:

Znam da su automobilima vozili Srbe pod vidom da idu na prekrst i da je tako jedna grupa dovezena u glinsku crkvu i tamo zaklana, a datuma se točno ne sjećam. Kako sam ja stanovao iza crkve, ja sam navečer gledajući sa prozora svoga stana vidio, kako se prostor pred crkvom osvjetlava i čuo sam teško stenjanje u crkvi, pa sam ja mislio da ljude tuku u crkvi.

Sutradan sam vidio pred crkvom lokve krvi i tako saznao, što se dogodilo.

Jasamvidiotrojiculjudinatornjucrkve,kakosutoiskazalivećprijepreslušanisvjedoci,te su ustaše jednoga sa puškom skinuli, dok su ostali po tome sami poskakali i ostali mrtvi na zemlji.

Jednom zgodom ja sam bio prisutan u gostionici Muretić u Glini, kada Josip Mison pričao da je oko Vrginmosta sabrao oko dvije hiljada Srba za krštavanje, te da je iznenada dao staviti mitraljeze i tako ih sakupio u školu u Vrginmostu i tad opremio na gubilište u okolici Gline.

Redarstvenu službu vršili su građani po pozivu općine glinske, ali kako mnogi od nas nisu tu službu vršili, to smatram da su u toj službi bili samo ljudi od povjerenja.

Drugo meni ništa nije poznato, a na iskazano mogu se zakleti.

Pročitano i odobreno.

Dr. Goldstein *I. Pacienti*
Borojević

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

6.

NIKOLA PRPIĆ, opančar iz Gline, Karlovačka ul. 14, 38 godina star, rkt, propisno opomenut, iskazuje:

Ja sam vidio, kako se kamionima voze Srbi, za koje se govorilo u gradu da su iz Vrginmosta i okolice, pa sam tako vidio, da su svi bili u kamionu pognuti a kada bi koji digao glavu, udario bi ga ustaša kundakom, dok se nije sagnuo. Tako se sa ulice nije moglo viditi u lica ljudi u kamionima.

U ostalom iskazuje suglasno kao svjedok Ivan Pacienti.

Drugo meni nije ništa poznato i na iskazano mogu se zakleti.

Pročitano i odobreno.

Dr. Goldstein *Prpić Nikola*
Borojević

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

7.

Dne 14.X.1944 nastavljeno.

LJERKA ZIBAR, iz Jukinca, kbr. 60, učiteljica, Hrvatica, propisno opomenuta iskazuje:

Zimi 1940. god. u gostionicu mojega muža Ivana Zibara, koji se sada nalazi u Petrinji, dolazili su češće Dr Mirko Jerec, Nikola Vidaković, koji su sjedili u gostionici i pili. Međutim jedanputa tjedno održavao je Dr. Mirko Jerec sastanke sa svojim povjerljivim ljudima iz Jukinca u sobi koja se nalazi u dvorištu kuće a ja neznam tko je na te sastanke dolazio, jer ih nisam nikad vidjela, pošto je Dr. Jerec dolazio u mraku i išao ravno u sobu, a meni je pristup bio zabranjen, dok moj muž nije također tim sastancima prisustvovao. Znam samo, da su na te sastanke dolazili mlađi ljudi iz Jukinca, i ja sam čula da se tamo dogovaraju stvari nedozvoljene, a sudila sam to i po tome, što nikome od nas nisu dozvoljavali pristup u tu sobu za vrijeme sastanka.

Ja neznam točno kada je to moglo biti, mislim da je to bilo koncem srpnja 1941 god. Predvečer pred našom gostionicom stao je jedan kamion i u gostionicu su došli Janko Kihalić, Stevo Kreštalica i Pajo Kreštalica, ustaše-krvnici, koji su bili pijani, pa je Janko Kihalić pokucao na vrata kuhinje u kojoj sam se ja nalazila, i tražio od mene da mu dadem vruće vode. Na moj upit, što će mu vruća voda, on je kazao "ovo imam jedno čovjeće srce, ako hoćeš vidjeti". Ja sam se prepala i poslije toga moj muž i ja smo ih otpravili i zatvorili gostionicu.

Moja pastorka Vera Zibar sada učenica trgovačke akademije u Zagrebu, 16 god. stara, došla je k meni tom zgodom u kuhinju, rekavši mi da nedam peći to srce, jer su ga oni naumili ispeći.

Srce je bilo zamotano u jednu krvavu krpu, a pripovjedali su kasnije gosti, koji su bili prisutni, da su u krpi bili i ljudske oči, ali ja ih nisam vidjela.

Poslije pokolja u glinskoj crkvi vidjela sam jedan kamion, u kojem su bile 2 ili tri židovke, među njima član pokretnog prijekog suda Josip Mison, pa kako je to bilo prvo javno streljanje, to su za kamionom išli mnogi sa biciklima i pješice, da prisustvuju tome streljanju. Te su židovke bile strane a meni nije poznato, odakle su.

Znam, da je Dr. Mirko Jerec često puta plaćao piće u našoj gostionici još prije organiziranja ustanaka za vrijeme Jugoslavije, i da su se među njegovim povjerljivim ljudima nalazili poznati pijanci u Glini Janko Kihalić, te Nikola i Pajo Kreštalica, koji su kasnije postali najveći krvnici.

Drugo meni ništa nije poznato, i na iskazano mogu se zakleti.

Pročitano i potpisano.

Dr. Goldstein Borojević *Ljerka Zibar*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

8.

MATO BAKŠIĆ, stolar iz Gline, Filipovićeva br. 3, 56 god. star, Hrvat, propisno opomenut, iskazuje:

Moj se stan nalazi oko 50 metara do biv. pravoslavne crkve. Kritičnoga dana – ja se datuma nesjećam – oko 9 sati navečer, čuo sam i vidio sa svoga prozora, da iz crkve kamionima odvoze žive ljude, a kasnije čuo sam, kako se prolama iz crkve vrisak, i muklo tulenje popud zvjeri ili blaga kad se kolje, pa sam otišao na svoj prozor, nemogavši zaspati sa svojom obitelji i čuo sam neprekidno jauk, pa sam tako vidio, kako krvnici jednoga po jednoga iznose pred crkvu, i po tome odvoze na kamionima, čim se nakupila hrpa. Vidio sam, kako pred crkvom kolju neke ljude, odnosno da su izvodili pred vrata i čuo sam, kako su njima rekli: digni košulju, gdje ti je srce?" a po tome sam čuo hropac žrtve. Na kamionima su ih tovarili na taj način, da su ustaše žrtve hvatale za noge i glavu i jedan u sredini i bacali na kamione, slagajući ih, dok se kamion nije napunio. Ja ne znam odakle su bili ti ljudi, ali se govorilo u gradu, da su došli na prekrštavanje i da su iz Vrginmosta ili Topuskog. Oko polnoći mi smo – ja i moja žena – vidjeli, kako iz crkve izlazi jedan ustaša zasukanih rukava, držeći u desnoj ruci nož a ruke okrvavljene, pa ga je moja žena upitala, što se to događa u crkvi, našto je on odgovorio: "Koljemo", a moja žena pita, koga kolju našto je isti odgovorio: "Koljemo Srbe, jer dok ih nepokoljemo do

jednoga, za nas Hrvate nema spasa". Ja sam ga upitao, zašto nama nema spasa i on je odgovorio da je u emigraciji dosta produrao, pa sam ja iz toga zaključio, da je on ustaša emigrant a on je rekao da je Dalmatinac a i po govoru se to vidjelo. Poslije toga ustaša se vratio u crkvu.

Sutradan i kasnije vidio sam Dr. Reboka kako nečim posipava mjesta, koja su još zaudarala od krvi, iako je sve bilo oprano.

Te noći, kad je izvršen pokolj, bio je na odru u općinskoj kući Budak, imena mu neznam, koji je poginuo jednom prilikom hapšenja nekog Srbina, pa su te noći čuvali njegov lješ Mara Klaić i Pepa Šarić, pa su mi iste pričale, odnosno mojoj ženi, da je te noći došao da vidi toga Budaka jedan ustaša, i da su bile u crkvi za vrijeme klanja.

Drugo meni ništa nije poznato i na isto se mogu zakleti.

Pročitano i potpisano.

Dr. Goldstein *Mato Bakšić*
Borojević

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

9.

JOSIPA ŠARIĆ, iz Gline, Hrvatska ulica, 50 god. stara, Hrvatica, propisno opomenuta, iskazuje:

Te noći, kad je pokolj izvršen, ja sam bila kod Budaka, Janka, ustaše, odnosno sjedili smo oko njegovog lješa, osim mene Mara Klaić i Draga Likar /sada u Beogradu/, kad su oko 1 sat u noći došli u kuću da gledaju mrtvog ustašu trojica ustaša u uniformi, te su bili svi krvavi po odjelu i cipelama, a u rukama su imali krvave bodeže, pa su stali pred mrtvaca i nad njegovim tijelom digli u vis svoje bodeže, mašući po zraku i govoreći: "Mi osvjećujemo Tvoju hrvatsku krv". Pa smo ih tada pitali, od čega su krvavi, našto su nama odgovorili, ako hoćemo da vidimo, neka idemo s njima. Mi smo pošle i došavši na prag crkve, vidjela sam hrpe zaklanih ljudi pred crkvom a sav je prostor bio krvav, a u crkvi, u koju je od vremena do vremena upiralo svjetlo električne lampe ispred crkve, vidjela sam ležati zaklane ljude i čula kako žrtve viču i stenju a čula sam gde jedan ustaša pitao: "Gde ćeš da Te koljem". Poslije toga vidjevši ovaj strašni prizor, ja sam otišla svojoj kući a Mara Klaić je ušla u crkvu.

Sjećam se, da je netko od Budakove obitelji rekao za jednoga od trojice ustaša, da je to krojač, koji je radio kod Dugača krojača u Glini i bio zaručen s njegovom kćeri. On je ranije otišao iz Gline i kao ustaša se je vratio i klao. U crkvi smo vidjeli Nikicu Vidakovića i Janka Kihalića te Stevo Mulca iz Prekope, koji su tamo stajali. Ja se sjećam, da na upit ustaša onoj trojici na crkvenom tornju, tko su oni, jedan je odgovorio da je Adam Čavić iz Čemernice i da mu je sin postolar, koji je neki dan došao iz Beograda, te noći u crkvi zaklan.

Drugo meni ništa nije poznato i na isto se mogu zakleti.

Pročitano i potpisano.

Dr. Goldstein *Josipa Šarić*
Borojević

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

10.

Zapisnik 16.X.1944.

Prisutni od komisije: Mile Petrović
Dr. Aleksandar Goldštajn, tajnik

Dolazi IGNAC HALUZA iz Gline, Majska ulica, 37 god. star, Hrvat, propisno opomenut iskazuje:

Ja sam vidio, kako se kamionima i autobusima prevoze ljudi u glinsku pravoslavnu crkvu, pa sam prepoznao zagrebačke autobuse, među njima i Bednjančev. Vidio sam, kako Josip Mison pred crkvom oduzimlje od doveženih Srba njihove satove, novac i druge predmete, koje je stavljao u jednu veliku košaru.

Drugo meni ništa nije poznato, a na iskazano mogu se zakleti.

Pročitano i potpisano.

Dr. Goldstein *Haluza Ignac*
Borojević

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

11.

Nastavljeno dne 17.X.1944.

DR. ALBIN BLAŠIĆ,[6] **upravnik bolnice, 58 god. star, Hrvat, propisno opomenut iskazuje:**

Ja sam došao u Glinu u siječnju 1942, pa mi ništa nije poznato o pokolju u glinskoj crkvi. I ja sam čuo pripovijedati da je u crkvi zaklano 857 ljudi. Dr. Rebok Jure poznat mi je još iz vremena Jugoslavije, jer je isti oko god. 1924-26 dolazio k meni i kao mlad lječnik u bolnicu u Čakovcu, gdje sam ja službovao. Ja sam ga poznavao kao bogomoljca, koji se družio sa svećenicima, te mi je poznat kao klerikalac. Meni je poznato, da je Dr. Rebok bio veliki bakteriofob što se odražavalo u tome, da je hvatao ključanice samo sa rukavicama ili sterilnom gazom.

Drugo meni ništa nije poznato i na iskazano mogu se zakleti.

Dr. Goldstein Borojević *Dr. Albin Blašić*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

12.

Mr. IVO BURIĆ, apotekar, iz Gline, 53 god. star, Hrvat, propisno opomenut, iskazuje:

Ja sam vidio, kako u Glinu dovoze ljude kamionima, te mi jedan stražar govorio da su to ljudi iz okoline Perne. Na kamionima su bile hrvatske zastave. Kasnije sam čuo da je u crkvi posljednja ubijena učiteljica iz Vranovine rođena Miljević, navodno udata Tić, supruga Ing. Tića iz Talionice u Vranovini. Znam da se u to vreme govorilo da su u crkvi klali Vidaković Nikica i jedan od braće Kreštalica koji je bio po zanatu lončar. Ja nisam poznavao osobno ni Dra Reboka iz bližega, jer on u ljekarnu nije dolazio, ni Dr. Mirka Jereca, koji je u velikom stepenu bolovao od sušice.

Ja sam 11.5.1941. bio kod suca Mirkovića Jovana, Srbina, koga su te večeri uhapsili ustaše, koji su došli iz Zagreba na čelu sa ustaškim poručnikom, mislim da se je zvao Šarić.

Kad sam izlazio iz Mirkovićeve kuće, video sam na straži pod oružjem Ivicu Jurjevića, remenara iz Gline, koji se danas nalazi kod neprijatelja. Magdalena Bosiljevac iz Gline, punica Jovana Mirkovića, rekla mi je tada, da je prebrojila 24 kamiona ljudi, koji su voženi iz Gline prema Prekopi.[7] Oni su bili zatvoreni do odvažanja u sudu i u kotaru. Te noći su bili pohapšeni svi muškarci Srbi od 16 do 60 god.

U građanstvu se je pripovjedalo da je u glinskoj crkvi poklano oko hiljadu ljudi.

6 Za biografiju poznatog glinskog liječnika, vidi: Igor Mrkalj, "Vratite Glini doktora Albina Blašića", *Novosti. Samostalni srpski tjednik*, Zagreb, broj 825, petak, 9. listopada 2015., prilog Kronika, str. 4–5.

7 Magdalena i Josip Bosiljevac stanovali su u Petrinjskoj ulici, preko puta svoga zeta, kotarskog suca Jovana Mirkovića.

Znam da je Mato Vidaković bio logornik, sin Nikica Vidaković bio je tabornik, kći vodila je ured za kolonizaciju, a Jure Muretić koji kćer Mate Vidakovića, imao je samoprodaju monopolskih artikala u Glini. Stipe Vidaković, drugi sin Mate Vidakovića, radio je u redarstvu. Mi, koji smo živjeli u Glini u to vrijeme, smatramo glavnim organizatorom zločina Nikicu Vidakovića.

U Glini su bili njemački komandanti: [...], drugi von Nitzche, Wichmann, biv. vlasnik kabarea, von Nolcken.

Nitsche je bio filatelista, te je i od mene tražio kakve god marke, jer ih je on sabirao. Nitsche je bio u Glini zimi 1942-3, 1943 proljeće, dok je Nolcken bio u Glini oko 3 mjeseca i napustio grad prilikom oslobođenja Gline.

Drugo meni ništa nije poznato i na iskazano se mogu zakleti.

Pročitano i potpisano.

Dr. Goldstein Borojević *MPh. Ivo Burić*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

13.

Nastavljeno dne 18.X.1944.

FRANC ŽUŽEK,[8] župnik crkve sv. Ivana u Glini, 56 godina star, propisno opomenut iskazuje:

Znadem, da su se prvi znakovi ustaštva u Glini pojavili posle ubijstva kralja Aleksandra 1934 god. Najviše su zapaženi kao propagatori i rukovodioci Dr. Mirko Puk,[9] advokat, Dr. Mirko Jerec,[10] biv. sudac i kasnije advokat u Glini, Dr. Đuro Rebok,[11] ljećnik glinske bolnice, Dr. Juraj Devčić, advokat i Dr. Cvitanović Šime,[12] liječnik u Glini, i braća Vidakovići, tj. Stipe i Nikola te njihov otac Mate. Ja sam osobno poznavao Dr. Reboka, te mi je on u razgovorima više puta govorio, kako će Srbi morati iseliti iz Hrvatske u Srbiju a njihova imovina da će biti otkupljena i njima novac predan. Ja sam tada iz razgovora zaključio, da je on frankovac idealista, pa kasnije zločine, kojima je saučestvovao, mogao bi svesti na okolnost, da je kao zakleti ustaša vjerovatno morao s njima sarađivati te je tako padao sve dublje.

Dr. Mirko Jerec bio je sudac kot. suda u Glini i u vršenju službe pokazao se nedostojan sudačkog zvanja, opijao se, tako da je bio često pijan i u pijanstvu valjao se glinskim ulicama. Srbe je mrzio, ali je za volju pića ipak dolazio na krsne slave na kojima je govorio. Jednom zgodom konobarica "Hotel Kasina" koja je bila Slovenka potužila mi se je, da je od nje pozajmio 1500 Din. obećavajući njoj ženidbu, te da uskraćuje povratak toga novca. Zbog takvih djela bio je odpušten iz drž. službe pa je kasnije otvorio odvjetničku pisarnicu u

8 O dugogodišnjem glinskom župniku, Slovencu Francu Žužeku, vidi: Mijo Dukić, *Glina i okolica*, Zagreb 1980., str. 159–161; Živko Vnuk, "Reverendus Dominus", *Vjesnik*, Zagreb, God. XLII, br. 12051, 15. ožujka 1981., str. 8; Roman Kavčič, "Slovenski duhovniki v NOB", *Glasnik Slovenskega duhovniškega društva*, Ljubljana, Leto XI., št. 2, 1981., str. 65; Ćiril Petešić, *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941.-1945.*, Zagreb 1982., str. 89–94.

9 Puk, dr. Mirko, odvjetnik i političar (Valpovo, 24. VI. 1884. – ? 1945.), *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb 1997., str. 333–334.

10 Jerec, dr. Mirko, veliki župan (Zagreb, 8. IX. 1897. – sanatorij Laysayn Fedeille, Švicarska, ? III. 1943.), *Tko je tko u NDH*, str. 171–172.

11 Rebok, Juraj, stožernik (Kotoriba, 31. III. 1899. – Buenos Aires, Argentina, 10. X. 1994.), *Tko je tko u NDH*, str. 342.

12 Cvitanović, dr. Šime, kirurg (Sumartin na Braču, 18. III. 1891. – Zagreb, 10. XI. 1945.), *Tko je tko u NDH*, str. 75–76.

Glini i ja se sjećam, da mi je jednom zgodom pričao sudac Vuksan Svetozar, koji je kod mene stanovao, da mu je Dr. Jerec ponudio u jednome procesu, da sudi u korist njegove stranke, i da će honorar zajedno podijeliti.

Dr. Devčić bio je pijanica, te je bio i u bolnici za umobolne, jer je bolovao od delirijuma, pa je kao moralno slabi pao pod utjecaj Dr. Puka. Zbog pića zanemario je svoju kancelariju, te je izgubio klijentelu i tek u suradnji sa Dr. Pukom nastojao je da se rehabilitira i tako popravi svoj položaj.

Vidaković Stipe bio je moj đak iz gimnazije i kao takav se pokazao vrlo slabim. Kasnije je studirao u Zagrebu i Pragu, ali studij nije mogao da završi, pa nije mogao niti jedan ispit da položi. Vidaković Stipe je 1935. bio optužen za ubijstvo župnika u Bučici Vedrine, te je u istražnom zatvoru Sudbenog stola u Petrinji proveo pol godine, otkuda je pušten zbog nedostatka dokaza. Sjećam se da mi je svojevremeno pričao vjećnik Sudbenog stola u Petrinji Topljak, da je sud bio mišljenja, da je Vidaković kriv, ali se ne sjećam više, kazao, radi čega nije suđen. Znadem, da su tada dr. Puk i drugi mnogo nastojali da izvuku Vidakovića, jer je isti bio poznat kao frankovac, pa je time i ustaški pokret doveden u pitanje. Sjećam se, da je i Hrvatska straža[13] u jednom nedeljnom broju donjela članak, u kome se piše, da je Stipe Vidaković nevin i da je iz čestite obitelji. Te brojeve Hrvatske Straže prodavao je pred crkvom narodu zvonar Franjo Grgić, zakleti ustaša, koji se sada nalazi vjerojatno u Petrinji.

Stipe Vidaković bio je optužen i za falsifikovanje novca, te je bio i u zatvoru, ali se više ne sjećam o ishodu te stvari.

Kći Mate Vidakovića, Anka, stara oko 40 god. napustila je posle 18 god. braka svojega muža i upuštala se s oficirima. Nikola Vidaković bio je također nastran, te ga mi u gradu nismo smatrali ozbiljnim.

Za karakteristiku Dr. Jereca navodim, da je nakon gubitka drž. službe kao koncipient Dr. Puka isti bio na hrani kod Vidakovićevih a hranu je plaćao Dr. Puk izravno Vidakoviću, kako nebi Jerec propio primljeni novac.

Josip Misson je sin sestre Dr. Reboka, koja je kao mlada udovica provodila nemoralan život. Misson je bio također organiziran, od ranije i provodio je život pustolova.

Dr. Puk je bio intelektualni vođa cjele organizacije, davajući joj smjernice, dok se jednim od najkrvavijih saradnika može smatrati Josip Misson.[14]

Nadalje poznajem od zločinaca Stjepana i Paju Kreštalicu, iz Gline, od kojih je Stjepan bio pisar u Glinskoj općini i kao takav zbog malverzacija izbačen iz službe, jer je skidao biljege sa spisa i vršio pronevjere.

Janko Kihalić, koga znam od djetinjstva njegovoga, bio je pisar Dr. Puka i kasnije činovnik kod Suda.

Prvi zločinački akti izvršeni su u Glini u noći od 11. na 12. svibanj 1941, kada je 20-30 ustaša emigranata, koji su došli iz Zagreba pohapsili sve Srbe muškarce od 16 god. naviše te ih pogubili u Prekopi i Hađeru. Vozili su ih iz sudske zgrade cjelu noć kamionima. Tom je zgodom uhapšen izvjestan broj Srba iz okolice pa se u to vreme govorilo, da je te noći pokupljeno oko 850 ljudi.

Poslije toga svake srijede dočekivali su ustaše na kolodvoru narod pa su tako odvodili Srbe, koje su kasnije ubijali iza Viduševca, prema Bučici.

29.7.1941 god. – datum znadem po crkvenim knjigama, jer je toga dana zabilježena smrt Budaka, ustaše, a istoga dana je bio pokolj kroz grad su voženi kamionima i auto-

13 Katolički dnevni list. Izlazio u Zagrebu od sredine 1929. do početka 1941. godine.

14 Od 1939. Josip Misson bio je predsjednik Glinskog športskog kluba. Vidi: Milan Mrkalj, "Sto godina nogometa u Glini (1913–2013)", *Ljetopis Srpskog kulturnog društva 'Prosvjeta'*, Zagreb, Svezak XVIII (2013), str. 239–260.

busima Srbi iz okoline Vrginmosta, pa su dovedeni u pravoslavnu crkvu iz koje su ih dalje vodili u Hađer i Prekopu, gdje su ih pobili. Toga dana mene je jedan od zatvorenih Srba zvao u crkvu i ja sam došavši tamo, vidio dupkom punu crkvu ljudi, u kojoj je sve zaudaralo, jer su nuždu vršili u crkvi, pa su neki već bili i klonuli od lošega zraka. Crkveni je namještaj bio razoren, a mnoge stvari već falile, pa su me tom zgodom strahujuće pitali, što će se s njima dogoditi. Ne bi mogao reći, koliko je ljudi bilo, ali kako je pravoslavna crkva bila iste veličine kao i rimokatolička a bila je puna, to mislim da je moglo biti oko 700 ljudi.

Sutra dan ja sam video, kako ustaše pucaju na preostale na tornju crkve a izvršeno je to po naređenju ustaškog potpukovnika Rolfa, koji je tada preuzeo vlast u Glini.[15] Sutradan u jutro t.j. 30.7.41 bile su uhapšene sve Srpkinje, koje su se zatekle u gradu i zatvorene u sudu.[16]

Tih je zatvorenica moglo biti oko 120. Ja sam otišao do ustaškog pukovnika Rolfa – imena mu neznam – i intervenirao da ih se pusti na slobodu, jer su prešli na rimokatoličku vjeru a prema odluci ministra unutrašnjih poslova Artukovića, da kao takovi uživaju zaštitu. Kada mi je Rolf odgovorio da ih neće pustiti, ja sam telefonski pozvao nadbiskupiju, tražeći da intervenira za ove žene, pa su potražili nadbiskupa Dr. Stepinca, te mi je rečeno, da je isti otišao poglavniku da intervenira a posle izvjesnog vremena mi je javljeno da će biti pušteni na slobodu. Doista pukovnik Rolf došao je k meni i saopćio mi da je dobio naređenje da ih pusti, te su tako ove žene spašene.

Istoga dana kada su uhvaćene Srpkinje uhapšeni su i glinski židovi, te su bili s njima zatvoreni u sudskome zatvoru odakle su ih odvodili dalje i ubijali.

U lipnju 1941 bilo je oko 20 ljudi iz Bosne iz katoličkog sela zatvoreni u Glini, gdje ih je pokretni prijeki sud osudio na smrt, pa sam ja dobio dozvolu, da kao svećenik ispovjedim osuđenike i ja sam ih u zatvoru posjetio prije izvršenja kazne, pa su mi rekli da su suđeni radi toga, što su primili na stan "četnike".

Ja sam video Ivana Gajdeka iz Prekope, 52 god. staroga, sada navodno u Petrinji, kako je išao u sud pod oružjem posle moga izlaska iz suda te sam kasnije čuo, da je on bio jedan od onih, koji su streljali ove osuđenike, i da se je sam ponudio, jer znam da su se žandari tada čudili, što su se ustaše dobrovoljno nudili za izvršenje kazne, koju su imali izvršiti žandari.

15. kolovoza 1941 počelo je masovno hapšenje naroda iz okolnih sela na pr. Dragotine i Graca, gdje je bilo proglašeno da će biti krštenje u Glini, pa kada su ih tako na prevaran način doveli u Glinu, zatvorili su ih u sud, odakle su odveženi vlakom navodno za Liku, gdje su pobijeni.[17] Kada sam ja tim povodom protestvovao kod Nikice Vidakovića zbog zloupotrebe crkve, on mi je odgovorio na moje pitanje, što žele od Srba: "Muški će morat kidnuti sa životom svi."

Dr. Rebok Juraj bio je stožernik ustaškoga stožera za župu Gora te je u početku bio u Glini i kasnije u Petrinji, gdje je bilo sjedište velike župe, a logornici su bili pokraj njega Tiljak Mato, trgovac iz Gline i Mato Vidaković, stolar i agronom Tomac.

Na moj list upućen nadbiskupiji Zagrebačkoj u mjesecu srpnju 1941 dali će biti zajamčen život prelaznicima, primio sam odgovor potpisan vlastoručno po nadbiskupu Dr. Alojziju Stepincu, kojim mi javlja da je razgovarao sa ministrom unutarnjih poslova Artukovićem, koji mi je saopćio, da će biti pošteđeni životi i osigurana imovina Srba, prelaznika na rimokatoličku vjeru.

15 Rolf, Tomislav, general i ustaški pukovnik (Petrinja, 17. IV. 1899. – Lawamünd, Austrija, 19. V. 1945.), *Tko je tko u NDH*, str. 349–350. U svom pismu nadbiskupu Stepincu, pisanom po završetku rata, Žužek piše da je Rolf „noć prije dao strijeljati u pravoslavnoj crkvi do 300 ljudi". Vidi: Stjepan Kožul, *Martirologij Crkve zagrebačke. Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb 1998., str. 676.

16 Riječ je po svemu sudeći o preostalim ženama – udovicama glinskih Srba, ubijenih 12/13. maja 1941.

17 Čini se da je riječ o srpnju 1941. Vidi: «Pregled odvedenih i likvidiranih ljudi iz Dragotine 24. i 25. srpnja 1941. godine», koji broji 158 imena, objavljen u zavičajnoj monografiji *Dragotina*, Zagreb 1988., str. 160–161.

Ovo pismo ja sam u izvorniku predočio zimus vijeću vojnog suda u Glini, u procesu protiv Klobučara i drugova, ali ga danas nemogu pronaći, jer su onda bili pokreti, pa se zametnula.

Čim ga pronađem, ja ću ga u izvorniku predočiti.

Drugo meni ništa nije poznato i na iskazano mogu se zakleti.

Pročitano i potpisano

Goldstein *Franc Žužek*
Borojević

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

18 Državno ravnateljstvo za ponovu imalo je zadatak da preuzima imetak i vrši iseljavanja Srba i Židova s područja Nezavisne Države Hrvatske. Opširnije, vidi: Filip Škiljan, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb 2014.

14.

IVICA OSTARČEVIĆ, gostioničar iz Gline, 70 godina star, propisno opomenut iskazuje:

Glavni organizatori zločina u Glini i okolici bili su Nikola Vidaković, Stipe Vidaković, Mato Vidaković, Josip Misson, Franjo Buturac, Božo Novak, Joso Žinić, Nikola, Pajo i Stevo Krešalica, od kojih su danas mrtvi Franjo Buturac i Joso Žinić. Isto tako Pavao Kalajdžić, koji se nalazi u Petrinji kao ustaški oficir.

Dr. Mirka Jereca poznajem, jer je zalazio u moju gostionicu i znam da je isti otpušten iz drž. službe zbog pijanstva.

Vidaković Stipe bio je poznat u gradu kao čovjek, koji je mnogo počeo i ništa nije završio. Tako je studirao tehniku, koju nije mogao svršiti te je konačno bio otpremnik u Glini.

1943 god. došao je k meni u gostionicu jedan ustaški zastavnik i u razgovoru s njime ja sam mu pričao o zlodjelima ustaša odnosno obitelji Vidaković. Posle izvjesnoga vremena, bio sam pozvan ustaškom stegovnom sudu u Zagreb, gdje mi je rečeno, da treba da ponovim ono, što sam kazao tome ustaškom zastavniku. Saslušavao me je jedan ustaški nadporučnik, a bio je prisutan Drago Franković, biv. sudac u Glini, koji mi je kazao da je pretsjednik ust. stegovnog suda u Zagrebu. Ja sam tada na zapisnik izjavio sve što sam znao i dok sam ja tamo bio u sobi, došao je državni tužilac iz Petrinje, kojega je Franković pretstavio ust. nadporučniku i ja sam tada čuo, kako drž. tužilac išće spise u krivičnom predmetu, koji se svojedobno vodio protiv Stipe Vidakovića radi ubijstva župnika u Bučici.

U mojoj prisutnosti ust. je nadporučnik kazao Frankoviću, da će odrediti posebne agente da pohapse Vidakoviće, ali mu je odgovorio Franković, da se njima ništa ne može dogoditi dok je Dr. Puka, koji je tada bio ministar pravde. I zaista ja sam čuo, da je stegovni sud u tome sastavu drugi dan bio raspušten i svaki postupak namjeravani protiv Vidakovića, obustavljen.

Još su se istakli učitelj Demarin Viktor, koji je radio tzv. Ponovu[18] sa Vidakovićevom kćeri i prisvajao opljačkane predmete sa obitelji Vidaković.

Meni iz vlastitog opažanja nije poznato ništa, ali znam da se mnogo u gradu govorilo o zločinstvu od ustaša te sam i sam vidio, 9 kamiona, koji su nekoliko puta preko dana koncem srpnja 1941 vozili iz okolice Vrginmosta Srbe u pravoslavnu crkvu, odakle su ih i dalje odvezli u Hađer i Prekopu, gdje su ih ubijali.

Kod mene je bio na stanu dva puta pokretni prijeki sud i ja znam da su mu članovi bili neki stranci, a od domaćih samo Josip Misson. Taj je sud sudio Bosancima, a kod mene je spavala jedna žena, koja mi je rekla da je iz Glamoča, čiji je sin bio u glinskom zatvoru radi suđenja kod pokretnog suda.

Viđao sam da su žrtve, koje su vozile kamionima morale se u kamionima sagibati, kako bi se njima glave ne bi vidjele.

Meni drugo nije poznato i na iskazano mogu se zakleti.

Pročitano i potpisano

Goldstein *Ivica Ostarčević*
Borojević

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

15.

DRAGICA ČUČKOVIĆ iz Gline, Karlovačka ul., 15 god. stara, MIRA MUŽDEKA iz Gline, Karlovačka, 18 god., DARA DMITROVIĆ iz Gline, Karlovačka, stara 17 god., DUŠANKA BREKA iz Gline, kbr. 11, 20 god., ZORA BALTIĆ iz Gline, 14 god., Srpkinje, propisno opomenute, iskazuju:

Po našu znanju prvi zločinački akt u Glini je ubijstvo blagajnika jukinačke općine Ratkovića, koga su u mjesecu svibnju 1941 dva dana prije odvođenja Srba dakle 9.5.41 ustaše ubili u vrtu njegove kuće.

11.5.41 u noći oko 12 sati počelo je u Glini hapšenje svih muškaraca Srba od 16 god. nadalje, pa su tako odveli ženi Miri Muždeki mojega oca Stevana, 48 god. staroga, gostioničara, a hapsio ga je Papa Slavko, trgov. pomoćnik, koji je poginuo, zatim ustaše emigranti i stražar glinski neki Klobučar Milan. Meni Dari Dmitrović odveli su oca Nikolu, 53 god. staroga, trgovca a hapsio ga je jedan stražar i jedan nepoznati ustaša. Dušanki Breka uhapsili su oca Marka, brijača, 47 god. staroga, a uhapsio ga je Štef Hanih rodom iz Siska, student muzike, ustaški časnik, zet urara Jeseneka Karla iz Gline, te neki Klobučar, student, koji je navodno umro u Zagrebu.

Zori Baltić te je noći odveden tetak Carić Josip, trgovački pomoćnik oko 25 god. a uhapsio ga je Žinić Joso, mesar, koji je poginuo. Sutra dan po noći oni su odvedeni iz Gline gdje su bili u zatvoru u sudu i kotaru, te su pobijeni u Hađeru i Prekopi.

Mi smo vidjele u mjesecu srpnju 41 god. kako kamioni i autobusi voze neprekidno Srbe u glinsku crkvu odakle su ih u noći odvezli dalje gdje su ih pobili.

Autobusi su imali natpise Zagreb – Jaska, Zagreb – Samobor, i tzv. Crna Marica iz Zagreba, te autobusi Topusko - Zagreb i dr.

U jednom kamionu bili su Damjan Jovanović i njegov brat iz Buč. Taborišta te učitelj Vujanović iz Luščana, prva dva ujaci Mire Muždeke, pa su ova dvojica zahvaljujući poznanstvu jednoga ustaše kradomice pušteni iz crkve i pričali su kod nas u kući Muždeka, da su bili sakupljeni u Vrginmostu na poziv za krštenje i kada su se skupili u dvorištu pravoslavne crkve rečeno je ženama da se udalje, jer će muškarci nešto potpisivati. Kada su se žene i djeca odvojile, ustaše su iznenada opkolile muškarce i tako dovezli u Glinu. Među ovima u crkvi u Vrginmostu bili su od danas živećih Miljević Mićan, danas komandir autočete ili bataljona u Topuskom.

Dušanka Breka izjavljuje: Meni je Mića Mihavec, koji je bio u u Glini i kasnije u radnom bataljonu u Zagrebu, pričao posle pokolja, da je te noći prolazio kraj pravoslavne crkve i da je tamo jednoga ustašu pitao šta se to događa i ovaj mu je odgovorio neka dođe i vidi, pa je tako došao do vrati i vidio u crkvi glinske ustaše sa ustašama iz tzv. "13 satnije smrti". Među tim ustašama iz te 13 satnije bio je neki Žunac koji je još 1943. god. bio stražar u Petrinji, zatim je bio među njima Josip Butković iz Bjelovara, mehaničar, koga ja Dušanka Breka znadem od ranije iz Bjelovara, i koji mi se hvalio, kako je vadio oči i klao ljude u crkvi.

U mjesecu kolovozu, dana se više nesjećam bilo je to početkom mjeseca, kada su nas po danu hapsili glinski ustaše i tako je i mene Miru Muždeku uhapsio Hanih, i pred vratima je čekao Željko Grgić, sin upravitelja popravilišta, i mene Daru Dmitrović su hapsili isti ljudi, pa su nas sve srpske žene i djecu odveli u zatvor kot. suda gdje smo bili zatvoreni do 5 sati popodne, kada je došao k nama rimokatolički župnik Žužek i pročitao imena prelaznika, koji su svi bili pušteni na slobodu. S nama su uhapšeni i glinski židovi, koji su ostali i dalje u zatvoru, te su sprovedeni u Gospić, a pratio ih je stražar Nikola Ivančević, koji se je iz Gospića vratio i pripovjedao. Karolina Schlossberg i Margita Langraf, pisale su meni Miri Muždeki iz logora, dok su muškarci odvedeni u Jasenovac. Od toga vremena pa nadalje svake srede kad je bio sajmeni dan hvatali su Srbe i odvodili.

U lipnju 1942 god. ponovno su hvatane Srpkinje i djeca te su odvedeni u Petrinju, odatle u Jasenovac, od tamo posle 3-4 dana u Gradišku, odakle su sprovedeni do Maribora, gdje su kao nesposobne za rad u Njemačkoj vraćene kućama a druge odvedene na prisilan rad u Njemačku.

Dragica Čučković izjavljuje da se je svojevremeno govorilo da je ubijeno u crkvi 800 - 900 ljudi, dok je u Hađeru i Prekopi ubijeno oko 700 ljudi.

Dušanka Breka izjavljuje da se u gostionici njezine majke Mile Butorac, sada negdje u neprijateljskoj vojsci, hvalio kako ga je Božo Metikoš, trgovac iz Gline, molio da ga spasi, ali da ga je ipak ubio. Mira Muždeka iskazuje, da joj se Milan Vidaković, sin krvnika Nikice Vidakovića hvalio, kako mu je otac u glinskoj crkvi i u Prekopi dao revolver da ubija i kako nije mogao potrefiti, te nekoliko hitaca ubio ljude.

Najkrvaviji zločinci bili su braća Kreštalice i to Nikola, Stevo i Pajo, od koji je najgori bio Pajo. Zatim su se istakli u krvološtvu Ivan Živčić, Frković Stipe, biv. trgovački pomoćnik u Glini, navodno u rodbini sa ministrom Frkovićem, zatim Antun i Štef Hanih, Šimo Naglić, Josip Mison, i trgovac Verzon. Željko Grgić, sin upravnika poporavilišta, koji je sa Mirom Muždeka i Darom Dmitrović išao u 5. razred gimnazije 1942 god. po-

kazivao im je jedan veliki nož, koji mu je dao financ Živčić i hvalijući se da je taj nož zaklao nekoliko hiljada ljudi. Kod pljačke se je istakao Jure Muretić, koji se nalazi kod neprijatelja zajedno sa Grgićem. Božo Novak, koji je vozio žrtve i kasnije postao šofer ministra Puka.

Logornica ust. mladeži bila je prof. glinske gimnazije Benedikta Bučar, Dalmatinka.

Iz pripremne bojne se je istakao Šeperac Josip. Glinski stražari tukli su i mučili ljude i najviše su se istakli Tkalčić i Mileković i Crnković, te Mihaljević te neki Dobrinić iz M. Poljane.

Kod Ankice Butković, koja je bila u Ponovi u Glini, i koja se rastala od svoga muža, bile su svakodnevno goste i žurevi i k njoj su njemački, domobranski i čerkeski oficiri donosili opljačkane meso i živad te svinje kao i drugih namirnica.

Na žurevima kod nje obredala se cjela Glina, a ista je provodila i nemoralan život koji je bio notoran u Glini. Učesnici žureva imali su dozvolu za kretanje po noći, pa smo tako vidjele sa prozora svojih stanova Nadu Brkić, Vlastu Blašić, Miru Bogunović, koje su sada u Glini, kao i druge koje su sada u Petrinji.

Pristup na te žureve imali su samo posebno pozvani, te smo vidjeli učesnice, kad su u noći prolazile ulicama svaka sa svojim oficirom. Tako je i njemački general, koji je svega jedan dan bio u Glini bio u toj kući i plesao sa uzvanicima.

Drugo nama ništa nije poznato i na iskazano možemo se zakleti.

Pročitano i potpisano.

Goldstein
Borojević

Breka Dušanka
Dara Dmitrović
Mira Muždeka
Čučković Dragica
Baltić Zora

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

16.

MARKO MODRONJA, iz Svračice, kbr. 39, ratar, 43 godine star, propisno opomenut iskazuje:

Ja sam bio u redarstvenoj straži u Glini od osnivanja NDH kroz 14 mjeseci. Te noći kada je izvršen pokolj u glinskoj crkvi ja sam imao službu u Žirovačkoj ulici i čuo sam da će ljudi, koji su dovedeni kamionima iz okoline Vrginmosta i zatvoreni u crkvu, biti ubijeni. Toga dana bili su u Glini strani ustaše za koje se govorilo da su došli iz Zagreba, koji su uz pomoć domaćih ustaša izvršili pokolj u crkvi. Stražar Mileković mi je tada pričao, da su u crkvi klali, braća Kreštalica i Franjo Buturac, koji je tada bio već ustaša.

Sutradan ja sam imao službu do 7 sati na željezničkoj stanici, pa sam se vraćao oko pol 8 u općinu i vidio, kako pred crkvom tovare zaklane ljude u kamione a u šoferskoj kabini je bio Nikica Vidaković. Prostor je pred crkvom bio sav krvav, a ustaše su hvatale čovjeka po čovjeka i bacale kako stoku zaklanu u kamione.

Meni je pričao stražar Bradarić Nikola[19] iz Novog Sela, koji je poginuo u Viduševcu da je učestvovao u smaknuću muškaraca Srba iz Gline u Prekopi te da je svaki od njih imao pravo, da ubije na način koji je htio, a on da je najviše volio klati.

Glinski stražari Mileković i Crnković tukli su pritvorenike Srbe volovskom žilom po golim tabanima, pa su im tada noge turali u hladnu vodu. Oba se stražara nalaze u Petrinji.

Ja sam vidio, kako ustaše vode sakupljene židove, pa su ih zatvorili u sud a odatle proveli u jednu kuću gdje su bili 3 dana i po tome otpremljeni u nepoznatom pravcu.

Drugo meni ništa nije poznato i na iskazano se mogu zakleti.

Pročitano i potpisano.

Goldstein Borojević *Marko Modronja*

19 Za biografske podatke, vidi zavičajnu monografiju *Novo Selo Glinsko*, Novo Selo Glinsko - Petrinja 2007., str. 101. O pogibiji Bradarića početkom 1943., vidi: Lojzo Buturac, *Osam stoljeća župe Gora*, Petrinja 2004., str. 126.

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

17.

NIKOLA STARČEVIĆ iz Gline, 31 godinu star, propisno opomenut iskazuje:

Ja sam bio blagajnik upravne općine Glina od 17.4.1941 do oslobođenja Gline. Iz vlastita opažanja znam toliko, da je među zatvorenicima u glinskoj crkvi bio i Vorkapić Pajo iz Topuskog, kojega je iz crkve oslobodio Nikica Vidaković. Vorkapić je kratko vreme posle toga dobio mjesto kod ureda za kolonizaciju u Petrinji, gdje se je nalazio do oslobođenja Gline, ali ja mu neznam boravišta. U to vreme čuo sam da je Nikica Vidaković pustio jednog bogatog seljaka iz crkve za sto hiljada kuna. Prilikom pogibije krvnika Jose Žinića, glinskog mesara, govorilo se je u gradu, da je isti znao pripovjedati, kako je bio prisiljen pošto je svakog desetog čovjeka, koji je bio u crkvi zaklao, oštriti nož.

Ja sam prisustvovao jednoj raspravi pred pokretnim prekim sudom, koji je zasjedavao u Glini u prostorijama kotarskog suda u Glini. To je bilo u jesen 1941. god. i sudilo se je 3 židovkama iz Banja Luke, jednome studentu iz Banja Luke i oko 15 – 20 seljaka iz Bosne. To su bile 3 sestre, od kojih je jedna bila optužena da je imala vezu sa četnikom Stojanom Kovačem, predstojnikom sudske pisarnice jednog banjalučkog suda. Sjećam se da je po rezultatu rasprave ista bila zaručena s njime i on je bio okrivljen zbog četnikovanja. Smrtna je presuda glasila za nju iz razloga, jer da je Kovačević navodno četnik a za obje sestre, jer da nisu prijavili svoju sestru. Streljanje je izvršeno u jednom od okolnih mjesta. Prema opisu predsjednika suda da je isti bio malenog rasta,

hramao na nogama, nepravilno izgovarao rječi i imao bolesne oči, saznao sam, da je to bio Vignjević.[20] I oni ostali seljaci su bili osuđeni na smrt.

Drugo meni ništa nije poznato i na iskazano mogu se zakleti.

Pročitano i potpisano.

Goldstein *Nikola Starčević*
Borojević

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

20 Vignjević, Ivan, odvjetnik i sudac (Zavalje kraj Bihaća, 1907. – Zagreb, 7. VI. 1945.), *Tko je tko u NDH*, str. 416. O prijekim i pokretnim prijekim sudovima, vidi: Nikolina Srpak, "Kazneno pravo u doba Nezavisne Države Hrvatske (1941.-1945.)", *Hrvatski ljetopis za pravo i praksu*, Zagreb, Vol. 13, br. 2/2006., str. 1117–1144.

18.

Nastavljeno sa IGNACOM HALUZOM iz Gline, 37 godina star, propisno opomenut iskazuje:

Datuma se nemogu sjetiti kada su došli u Glinu zagrebački ustaše, i ja sam ih vidio u gostionici Jure Muretića, čiji se vlasnik nalazi u Petrinji kao ustaša, a moglo ih je biti jedna četa. S njima su bili Muretić Jure, Korak Janko, Demarin Viktor, 3 brata Krešalice, Božo Novak, Buturac Francek (obješen po partizanima), Grgić Franjo, Naglić Šime, Zibar Ivo, Slavko Papa (poginuo), Žinić Joso (poginuo u M. Poljana), Vrpoljac Đuro, Tiljak Mate, Kalajđić Pavao, Prajdić Ivo, brijač, Horvat Marijan, Kovačević Stevo, Zibar Joso, Frković Stipe, Braco Silaj, Deželić Joso i Milan, Mulac Stevo iz Prekope, Lipak Stevo iz Kihalca, Janko Kihalić iz Prekope, Major Čuklje iz Prekope i više njih drugih, koji su danas u Petrinji a koji su već tada bili poznati kao ustaše. Oni su tamo jeli i ja sam vidio kada su prije jela ustali i sklopili ruke te se molili Bogu. Te je noći počelo hapšenje glinskih Srba a navedeni Glinjani bili su vodiči stranim ustašama.

Na dan pokolja u gl. crkvi ja sam prolazeći pred njom vidio, Josipa Missona, kako uzima stvari žrtvama pred crkvom i baca u jednu košaru. Te večeri kada sam prolazio parkom, sreo me u mraku – jer je javna rasvjeta bila ugašena – jedan civil u košulji, zasukanih rukava, a krvavih ruku i traži od mene cigaretu. Ja sam odgovorio da nemam a on me je tada pozvao do pravoslavne crkve i došavši pred nju u prostoru između ograde i ulaza vidio sam desetak 15 ustaša, i to mahom gore navedene kako piju rakiju, i u taj čas čuo sam glas dječaka iz crkve, kako viče: "Tata spasi me", pa je to i ponovio. Na to je u crkvu ušao Joso Žinić i par časaka posle toga nije se više ništa čulo. Od pokojnog Miroslava Frica, člana gradskog NOO u Glini čuo sam, da su u crkvi klali naročito Šime Naglić iz Jukinca, Joso Žinić, Stevo Mulac, Pavao Kalajdžić, Muretić Jure, Janko Korak, Nikica Vidaković i njegov sin, 13 godišnji Milan.

1941. god. datuma se ne sjećam, prelazio sam motorom za Gl. Novo Selo te sam sa ceste vidio na prostoru između Kihalca i Novog Sela kamion pun žena i djece, kako Francek Buturac skida sa kamiona jedno djete između 1 i 2 godine i nosio ga za noge, dok mu je glava visila prema dole pa ga je u obližnjem hrastiku udario o jedno stablo i usmrtivši ga tako bacio u stranu. Oko kamiona bila je ustaška straža.

Pri hapšenju i otpremanju za logore glavni su bili organizatori i izvršitelji Vidaković Mato, Nikica i Stipe, Janko Kihalić, Joso Verzon i Klobučar, načelnik Jukinca, streljan po narodnim vlastima.

O glinskoj crkvi drugo mi nije poznato i na iskazano mogu se zakleti.

Pročitano i potpisano.

Goldstein Haluza Ignac
Borojević

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

19.

ŽIVKO TOMIĆ, iz Gline, Karlovačka ul., 51 godina star, rkt, propisno opomenut iskazuje:

Ja sam namješten u glinsku bolnicu iz Otočca u studenom 1939. god. te sam viđao da redovno svako veče dolaze na sastanke lječniku Dr. Juraju Reboku Dr. Mirko Jerec, Mato i Nikica Vidaković, Dr. Devčić Juraj, a dolazio je po nekiputa i Slavko Mrgan 1940. god. a 1941. je redovno dolazio i to po nekoliko puta dnevno kao i navečer, a išao je i privatno u stan Dr. Reboku dok je bio isto tako intiman sa bolničkim ekonomom Virgilom Klobučarom iz Perušića kotara, a danas se nalazi sa Dr. Rebokom na Rebru. Taj isti Klobučar je u preokretu razoružavao i sa oruđem hodao po gradu i njegov sin Mirko, koji je umro kao ustaša, učestvovao u njegovim akcijama.

Za prvo hvatanje Srba u Glini znam da su bili prije toga sastanci u bolnici, i da su strani ustaše – njih oko 50 – dobili jednu sobu u bolnici koju im je dodjelio Dr. Rebok, tadanji stožernik, ali potanje meni nije ništa poznato.

Poslije pokolja u glinskoj crkvi, u gostionici, Ivan Naglić iz Jukinca (sada u Petrinji) i podvornik gimnazije, koji je bio ranije zvonar u katol. crkvi, hvalili su se, kako je u crkvi kod klanja nož ide kao u sir.

O pokolju u glinskoj crkvi meni nije ništa poznato.

Pročitano i potpisano.

Goldstein *Tomić Živko*
Borojević

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

21 Usp. dok. br. 17.

20.

Nastavljeno dne 26. X. 1944.

KRNIC MARKO, iz Viduševca, kbr. 104, rkt, propisno opomenut iskazuje:

Ja sam bio sudski ključar kod kot. suda u Glini od 1937. do sječnja 1944.

Sjećam se, da su ustaše zatvarati ljude, ali je dužnost ključara vršio drugi, jer su nad zatvorenicima nadzor vršili ustaše. Čuo sam pripovjedati o mučenjima zatvorenika a bio sam očevidac, kada je prvih dana NDH došao nepoznati ustaša sa još nekoliko njih te je ušavši u prvu ćeliju, u kojoj je bilo više ljudi, počeo iste udarati korbačem po glavi. Korbač je bio debeo i kratak i završavao je sa 5 trakova.

Za mojega vremena zasjedavao je kod kot. suda u Glini pokretni prieki sud 2 ili 3 puta i to prvi puta je bio pretsjednik Vignjević u jesen 1941. god. kojom je prilikom osudio na smrt oko 40 ljudi iz okolice Banjaluke.[21]

Posle njega kratko vreme preki sud zasjedavao je drugi puta ali ja neznam tko su mu bili članovi.

U sudski zatvor u Glini dovoženi su ljudi iz Hercegovine, Banjaluke, Bijeljine, Krnjaka (blizu Karlovca), Slunja, Veljuna itd. a jednom zgodom su dopremili i oko 20 školske djece iz okolice Bijeljine u dobi od 14-17 godina.

Zatvorenici su obično noću odvedeni na gubilište, dok su poslednji pušteni na slobodu, izuzev 9, koji su bili suđeni na robiju.

Za vreme ustaškog terora ključarsku dužnost vršio je Avedić Juraj, koji se sada nalazi kod neprijatelja.

Drugo meni ništa nije poznato i na iskazano mogu se zakleti.

Pročitano i potpisano.

Goldstein *Marko Krnic*
Borojević

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

21.

FRANJO KOŽELJ, Glina, Karlovačka 7, postolar, 37 godina star, rkt, propisno opomenut iskazuje:

Ja poznajem Dr. Mirka Puka kao čovjeka koji gramzi za kapitalom, te je bio poznat kao advokat, bez skrupula, koji je stekao velik imetak te je bio jedan od glavnih dioničara Hrvatske štedionice d.d. u Glini, čiji je bio ravnatelj, kao i ciglane u Glini. Osim toga imade i kuća u Zagrebu. Znam ga od prije kao germanofila te je i bio u zatvoru nekoliko

puta radi toga. Neznam godinu, ali znam da je dva puta bio u Italiji kako je nosio novac Paveliću, a i sakupljao je priloge od svojih pouzdanih ljudi, tada već zakletih ustaša.

God. 1941 Puk je postao ministar pravosuđa, i nekoliko dana posle toga došao je u Glinu gdje je na trgu održao govor rekavši uz ostalo, da se Srbi moraju pokloniti ili ukloniti i da će se pobrinuti, da Srbi nežanju ono što su posijali. Tek posle toga usledili su prvi progoni Srba u Glini.

Još za vreme Jugoslavije počevši od 1935 godine, kada su ustaše počeli aktivno da rade, u Glini ja sam i neki drugi ljudi iz okoline Dr. Čede Rajačića naprednoga samostalca, anonimno obavještavali vlasti o radu ilegalnom ustaškom a ja sam 1938 godine osobno podneo prijavu kot. predstojniku odnosno pristavu Imperu ali vlast nije postupala.

Dr. Mirko Jerec, kasnije veliki župan župe Gora bio je izbačen iz sudske službe u Glini zbog svoga načina života, koji je provodio kao pijanica. Bio je prezadužen, njegova plaća bila je za više godina unapred zaplenjena, pa je na prevarni način jeo kod gostioničara, kojima je ostao uvjek dužan.

Josip Misson, istakao se odmah kao ustaša, a bio je i zaklet od prije rata, te je postao članom pokretnog prekog suda. Bio je poznat od ranije kao propalica, jer je bio odan piću a raditi nije htio, pa su ga roditelji uzdržavali sve do svoje ženidbe, kada mu je žena donjela veliki miraz. Nakon postanka NDH napustio je svoju ženu i živio sa Jovankom Štula iz Gline, starom oko 17-18 godina, dok je on bio oko 35 godina star.

O pokolju u glinskoj crkvi ja znam po tome što se to općenito tada govorilo, da su to bili ljudi iz okoline Topuskoga a naročito iz Ponikvara i Gređana te da su bili prethodno mučeni u Topuskom u zatvoru, jer mi je tadanji gostioničar u Topuskom Lovretin pričao da su ih tukli, boli noževima a da su ih vozeći u kolima boli tako da je iz kola krv curila.

Iz jednog razgovora sa Dr. Rebokom kao i sa Prhlekom Đurom, tadanjim vratarom bolnice, znam da su velika hapšenja Srba u Vrginmostu izvršena po Josipu Missonu i Nikoli Vidakoviću, koji su bili kao vođe. U to vrijeme u Glinu je autobusima i kamionima iz Vrginmosta doveženo najmanje oko 1700 ljudi. Oni su došli u Vrginmost na tobožnji pokrst u svečanom ruhu sa tamburama a pod hrvatskom zastavom, a kad su se svi skupili u Vrginmostu, odvojili su žene i djecu a muškarce natjerali u školu i prevezli u Glinu, gdje su pritvoreni u crkvi, odakle su odveženi između Viduševca i V. Solne gdje su pogubljeni a jedna partija prevežena prema Gl. Novom Selu kod Prekope i Hađera. Kako je mnogo ljudi bačeno u jame koje nisu bile pokrivene sa dosta zemlje, to su jame pukle pa je izišao Dr. Rebok na lice mjesta i odredio posipanje karbolom ili krečom i da se nabaci veći sloj zemlje.

O pokolju u crkvi drugo meni ništa nije poznato, i na iskazano mogu se zakleti. Pročitano i potpisano.

Goldstein *F. Koželj*
Borojević

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

22.

Nastavljeno dne 28. X. 1944.

VELJKO RUKAVINA iz Gline, Karlovačka ulica, 26 godina star, rkt., propisno opomenut, iskazuje:

Još za vreme Jugoslavije sastajali su se u bolnici Dr. Rebok, primarius Dr. Šimo Cvitanović (upravnik bolnice na Rebru), Dr. Katarina Vojvoda, lječnica, sada na Rebru u Zagrebu, šumar Ing Pothorski, bolnički ekonom Virgil Klobučar, trgovac Slavko Mrgan i vratar bolnice Đuro Prhlik, nadalje kao glavni vođe Dr. Mirko Puk, Dr. Juraj Devčić, Dr. Mirko Jerec, te trgovac i kasnije logornik Mato Tiljak, kao i Pavao Katušić, činovnik bolnice (sada na Rebru u Zagrebu).

Kod razoružavanja jugoslavenske vojske isticali su se: Nikola Vidaković, Josip Misson, Josip Hanih, Vladislav Papa (poginuo), Zvonko Žinić, streljan po NOV, Ivo Klobučar, sada u Petrinji ustaša, kao i drugi.

Jedne nedelje koncem maja 1941 došlo je u Glinu dva kamiona ustaša – povratnika iz Zagreba. Te noći emigranti ustaše uz pomoć domaćih pohapsili su sve muškarce Srbe iznad 16 godina i pogubili u Prekopi. Za vreme hapšenja su ujedno pokupili svu zlatninu i novac. U nasiljima ustaša naročito su se isticali braća Kreštalice, Vidakovići, Buturac, Misson, Zvonko Žinić, Joso Zibar, Jure Muretić, nadstražar Tkalčić, stražari Jože Mileković iz Jukinca, dok su se u mučenju i batinanju istakli agenti Dobrinić, sada ustaša u Petrinji, kao krvnik se je isticao i glinski mehaničar Božo Novak, sada ustaša u Petrinji.

Datuma se više nesjećam, ali bilo je to u srpnju 1941 g. vidio sam gdje kamionima i autobusima prevoze ljude do pravoslavne crkve. Tamo su ih pregledavali i oduzeli novac i vrednosti Misson Josip i Nikica Vidaković. Kamioni i autobusi vozili su cjeli dan iz okoline Vrginmosta u Glinu a tada se je govorilo u Glini, da je svega tom zgodom doveženo i poubijeno oko 2000 Srba. Jedan je dio od tih ljudi zaklan u glinskoj crkvi a čuo sam da su to izvršili ustaše iz Karlovca uz pomoć Josipa Missona i Nikice Vidakovića i 13 god. sina Milana, Jose Žinića, mesara i dr. Poslednji se javno hvalio, da je klao u crkvi, pa sam i ja u mesnici njegovog brata čuo, da je javno govorio, da je i on sa nožem u crkvi klao ljude. Joso Žinić poginuo je u borbi sa partizanima.[22]

U pokretnom prekom sudu bio je član Josip Misson, a okrivljenici su bili siromašni seljaci iz Bosne i neke Jevrejke, koji su svi osuđeni na smrt.

U Glini su bili na dnevnom redu banketi. Organizator im je bila Ankica Vidaković, udata Butković, sestra Nikice Vidakovića. Najviše se je kod njih viđala na banketima Nada Brkić, sada u Glini. Ankica Vidaković priređivala je 2-3 puta mjesečno večere za ustaške, domobranske, njemačke i čerkeske oficire. U Glini se je tada govorilo, da je ona špijunka "UNS" (Ustaške nadzorne službe). Kod nje je stalno zalazio kotarski predstojnik, krvnik Ivica Simeon.[23] Najčešće se vidjela u društvu Simeonovom Ankica Vidaković i Nada Brkić. Gozbe su se održavale u gostioni "Slavuj"[24] i priređivala ih je banditska vojska ili Ankica Vidaković.

Za vreme pokolja u glinskoj crkvi bio je stožernik Juraj Rebok, a logornik Mato Tiljak. Dr. Rebok poznat je kao bogomoljac i svaki puta kada se vršio kakav zločin, on je bio u Zagrebu da poslije toga govori kako je to vršeno bez njegovog znanja.

22 O pogibiji Žinića, vidi: Lojzo Buturac, *Osam stoljeća župe Gora*, Petrinja 2004., str. 125.

23 Simeon, Ivan, veliki župan (Banja Luka, 15. VII. 1910. – ?), *Tko je tko u NDH*, str. 358.

24 Gostiona u Karlovačkoj ulici u Glini, poznata i prije rata.

Nadodajem, da je na tajnim sastancima u bolnici prisustvovao još i Josip Verson i Pavao Katušić, činovnik bolnice. Kao krvnik se je istakao i kao pljačkaš postolar Janko Korak, sada navodno u Zagrebu.

Drugo meni ništa nije poznato i na iskazano mogu se zakleti.

Pročitano i potpisano.

Goldstein *Rukavina Velimir*
Borojević

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

23.

Nastavljeno 29. oktobra 1944.

SLAVKO MRGAN iz Gline, 44 godine star, trgovac iz Gline, član Okružnog NOO Banije, rkt, propisno opomenut iskazuje:

Prvi znakovi frankovačkog organiziranog rada u Glini zapazio sam pred izbore 1938 godine, te na tim izborima koliko se sjećam oni su apstinirali. Uvjereni frankovac je bio dr. Puk, ali on je bio politički neaktivan sve do pred izbore 1938 g. Bavio se samo advokaturom i bio je poznat kao čovjek koji je bez skrupula narodnu imovinu prodavao na dražbi. Njegovi klijenti bili su u 90% Srbi.

Po pripovjedanju građana zaključujem da su prve ustaške zakletve polagane u Glini godinu dana prije rata, a polagali su je pred sami rat neki ljudi iz Bučice u dvorištu Missona.

Na sastancima u bolnici raspravljala su se dnevna politička pitanja i tek poslije 1938. godine naslutio sam, da su Puk, Devčić, Jerec i dr. raskinuli sa Mačekom. Jednom su zgodom razgovarali da su Hrvati gotskoga podrijetla, a ne Slaveni, pa sam po tome zaključio da su to frankovački pogledi.

Kod razoružavanja jugoslovenske vojske jan isam bio u Glini, pa ne znam kose istica o prvih dana.

Prvi zločinački akt bio je hapšenje svih muškaraca Srba iznad 16 g. Tom zgodom u mjesecu svibnju mislim od 11. na 12. V. 1941. pohvatano je oko 450-500 Srba na Prekopi. Znam da se govorilo, da je to izvršeno po zaključku jedne sjednice, ali nikada se nije čulo ko joj je prisustvovao.

Pokolj su izvršili emigranti ustaše koji su u tu svrhu došli u Glinu, pa je to morao inicirati dr. Puk, koji je tada bio u Zagrebu već ministar. Hronološkim redom idući masovni zločin izvršen je na Grabovcu[25] kada su ustaše tamo ubile oko 1800 ljudi iz glinske okolice, koje su pohvatali po selima.

Za vrijeme pokolja u glinskoj pravoslavnoj crkvi ja nisam bio u Glini, ali mi je žena

25 O masovnim ubojstvima u Banskom Grabovcu, vidi prilog Đure Roksandića, "Ustaški zločini u glinskom kotaru od 1941. do 1945. godine" u zborniku *Glina. Glinski kraj kroz stoljeća*, Glina-Zagreb 1988., str. 282–303.

pripovjedala kasnije, a čuo sam i od ostalih građana, da su to bili ljudi iz okoline Vrginmosta koji su pod hrvatskim zastavama došli na krštenje, te tada uhvaćeni i odvezeni u Glinu.

Sutradan po pokolju pričala mi je Marija Letić, čija je kuća kraj crkve, da mora odseliti iz Gline, jer ne može zaboraviti strašne prizore koje je vidjela. Ona se sada nalazi u Zemunu.[26]

Ustaša Ledicki, mesar iz Karlovca, vodnik 20. satnije ustaške hvalio se u mojoj gostionici, kako je ustaša Jurković iz Karlovca prilikom klanja bio hrabar, jer kada je zabo bajonetu u žrtve i zakrenuo njome pucale su kosti.

Isto se tako hvalio da je klao kod jame u Marin Brodu, zajedno sa svojim ljudima, i da je imao naređenje ubiti svakog ko je doveden, pa je tako zaklao i jednu ženu koja je plakala, ali je morao izvršiti naređenje i ako nije bila kriva. Tada se u gradu govorilo da je u Vrginmostu uhvaćeno preko 1500 ljudi.

U pokretnom prijekom sudu, koji je zasjedavao u Glini, bili su Vignjević i Misson, a suđeni su ljudi iz Brčkog, Banja Luke, Jajca i dr.[27]

Prilikom izvršavanja smrtne kazne nad nekim Jevrejkama u gradu je proglašeno da je građanima dozvoljeno prisustvovati izvršenju smrtne kazne.

Svojedobno sam sa građanima računao da je u glinskom kotaru ubijeno po upravnim vlastima i uz njihovu saradnju – neubrajajući dakle nalete neprijateljske vojske – oko 8.500 Srba i Jevreja svega.

Od toga vremena hvatala je banda neprekidno Srbe koji bi slučajno naišli u grad, te ih ubijali.

Glinski jevreji odvedeni su – osim jedne obitelji (Kohn) – za Jasenovac muškarci, a žene u logor Lobor grad.

Dr. Juraj Devčić imao je dva do tri puta delirijum tremens i zatvoren u bolnicu dok mu se nije zdravstveno stanje popravilo.

Novac i vrednote opljačkane su Srbima i Jevrejima prilikom hapšenja.

Drugo meni nije ništa poznato, a na iskazano se mogu zakleti.

Goldstein Borojević *Slavko Mrgan*

26 Marija Letić, udovica Ilije Letića, glinskog pekara i trgovca, ubijenog u proljeće 1941.

27 Usp. dok. br. 17 i 20.

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

24.

Z A P I S N I K
od 2. XI. 44.

PAVAO LONČAR, ratar iz M. Poljana, 54 godine star, pravoslavne vjere, propisno opomenut iskazuje:

Ja sam bio zvaničnik kot. Predstojništva u Glini do mjeseca veljače 1942. Meni mnogo toga nije poznato iz vlastita zapažanja, jer sam se – iako u službi – krio na taj način, da sam u vrijeme većih progona izostajao iz službe. Sjećam se, da je 1941 god. ustaški logor u Glini telefonirao kot. predstojništvu, da su partizani zapalili željezničku stanicu Vojnić. Kot. Pretstojnik Dragutin Imper odgovorio je: Nisam li ja Vama mnogo puta rekao, da treba sve Srbe bez razlike spola i starosti potpuno očistiti.

Nakon izvjesnog vremena traženi su podaci od glinske žandarmerije za komuniste. Žandarmerija je dostavila iskaz u kome su bili: Ante Šešerin, električar iz Gline, Džakula Petar, pisar imenovane općine, i Simo Jednak iz G. Selišta kao najopasniji, te Stevo Šteković kovač iz D. Selišta i drugi. Kot. Pretstojnik Imper dao je nalog za hapšenje svih lica. Istoga je dana uhapšeno 29 osoba u Glini.

Idućeg dana pokretni preki sud uredovao je u Banskom Grabovcu.[28] Kot. Pretstojnik izdao je naređenje, da se sva lica koja se nalaze u kot. pritvoru – izuzev Hrvata – otpreme u Grabovac.

U 4 sata poslije podne tadanji podvornik Nikola Bukovac razlučio je Srbe i Hrvate, pa je 29 Srba od kojih je dvojicu i to Jovića iz Ravnog Rašća i jednoga iz Klasnića (Jovu Prusca) obukao u četničku uniformu i dao im u ruke crveni barjak koji je napravio – i tako pod tim barjakom otpremio 29 Srba na stanicu u Glina, odakle su bili otpremljeni u Grabovac i potučeni, a sve po nalogu Impera, koji je sam išao u Grabovac.

Iste noći kad je bilo klanje u glinskoj crkvi bilo je dosta uhapšenih Srba u sudbenom zatvoru, koji su sa 2 teretna automobila žive, ali izubijane, odvezli u Prekopu, gdje su ih po pričanju Miće Kovačevića, kot. nadoficijala (sada u Zemunu), čekićima dotukli i klali noževima i sjekirama.

Nemogu se sjetiti datuma kada je 28-30 osoba iz Bosne osuđeno na smrt od strane pokretnog prijekog suda.

Ove osuđenike vidio sam da trpaju u automobile Šimo Naglić iz Jukinca, Mato Kihalić i Niko Kihalić iz Prekope.

Poslije podne među osuđenicima nalazila se i jedna mlada Jevrejka a druga mnogo starija. Pred sudskom zgradom dok su navedene ustaše ostale osuđenike stavljali u automobile, počela su krvnička zlostavljanja tako, da su ovoj mladoj Jevrejki počupali vlasi sa glave odrezali prsa i živu parali. Na svim ostalim presuđenicima kao tobožnjim četnicima također su vršena zvjerstva.

Po nalogu pretsjednika Impera uhapšen je Čučković Nikola, krznar iz Selišta, koji je istoga dana u Prekopi živ rasporen a srce mu rukom uščupano. To je uradio Nikola Kreštalica iz Gline.

Drugo meni ništa nije poznato a na iskazano mogu se zakleti.

PPP

Goldstein *Pavao Lončar*
Borojević

28 Usp. dok. br. 17, 20 i 23.

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

29 Usp. dok. br. 1.

25.

Nastavljeno dne 2. XI. 44 na licu mjesta kod jame kraj Kihalca.

BLAŽ ŠOŠTARIĆ, iz Kihalca kbr. 36, 38 godina star, rkt, propisno opomenut iskazuje:

Početkom augusta 1941 ja sam iz svoje kuće vidio kako ustaše provoze autobusima i kamionima žive ljude prema Gl. Novom Selu. U nekim kamionima su bili i zaklani ljudi i živi nad njima, te ustaše kao pratnja. Tih je dana vozilo 8 kamiona amo tamo, a koliko puta meni nije poznato. Kad su kamioni prestali prolaziti, narod mojega sela išao je na lice mjesta te sam čuo od njih što se tamo događa pa sam tako došao i sam na 10 koraka od jame pred kojom danas stojimo, pa sam vidio u jami potučene ljude i složene jednoga kraj drugoga a pored jame još nekoliko ih je stajalo svučenih do gaća, pa je jedan po jedan stao na rub jame i čučnuo, a ustaša Ivan Horvatić iz Gl. Novog Sela opalio je iz karabina u zatiljak i tako su ljudi jedan za drugim padali u jamu.

Meni su tada pričali neki Škrinjarić, Nikola Horvatić i još neki ljudi iz Gl. Novog Sela sada u Petrinji, da u jami imade oko 500 - 600 ljudi. Žrtve nisu molile niti vikale nego na nalog jedan po jedan čučnule na rub jame gdje su poubijena.

Odjela i hranu koju su ti ljudi ponjeli sa sobom, misleći da idu na pokrštenje, vidio sam složeno nedaleko jame, odakle su odvezli u Gl. Novo Selo Ivan Horvatić, ustaški rojnik. Bilo je jedna kola cipela i dvoja ili troja robe. Robu su podijelili, a rojnik je sebi zadržao najbolju.

Kad sam ja došao u dve susjedne jame bile su pune ljudi a Juranović Josip iz Marin Broda, koji se danas nalazi kod svoje kuće, pričao mi je, da je jedan utekao iz jame i da ga je njegova žena našla na štali, pa da je po tome isti ispričao kako je iz jame utekao, a oni da su obavjestili ustaše, nakon čega je došao ustaša Ivan Šantek iz Kihalca i ubio ga kraj potoka mlina u jednom vrbaku i tamo ga je pokopao.[29]

Drugo meni ništa nije poznato a na iskazano mogu se zakleti.

PPP

Nikola ... (Potpis nečitak) *Blaž Šoštarić*
Dr Goldstein
Borojević

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

26.

Z A P I S N I K

Sastavljen na licu mjesta kod Glinskog Novog Sela dana 3.XI.1944

Prisutni: Dr. Aleksandar Goldštajn, sekretar komisije za ratne zločine kao pročelnik, Jovan Borojević, predsjednik Okružnog narodnog suda Banije, Dušan Dukić, javni tužitelj, Ranko Baždar, ispred vojno-sudskih vlasti.

Komisija je stigla na lice mjesta u 10 sati prije podne, te je ustanovila, da se uz cestu za Glinsko Novo Selo u udaljenosti od oko 600 m od ceste Glina - Petrinja, u jednoj šikari nalaze tri jame, od kojih je jedna 10 ½ m dugačka i 5 široka. Druga 5 m dugačka i 5 šir. a treća 6 m dugačka i 4 m široka. Jame su udaljene jedna od druge 10 m i 6 m. Blaž Šoštarić, pretsjednik mjesnog NOO-a Kihalac preslušan na licu mjesta, potvrdio je, da je to jama u kojoj se nalaze žrtve zaklane u glinskoj pravoslavnoj crkvi.

Pošto je pokusnim kopanjem ustanovilo, da je teren podvodan, te da se voda izljeva, a teren odronjava, to je komisija odustala od odkopavanja jame, dok se vremenske prilike nepoprave i teren neosuši.

D o v r š e n o.

Dr Goldstein *Borojević*

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

27.

Z A P I S N I K
od 11. XII. 1944

Sastavljen kod Okružne komisije za ratne zločine za Baniju.
Prisutni: Dr Lav Singer i Lidka Šutej kao zapisničar.
Pristupa BAKŠIĆ MILKA iz Gline, Filipovićeva 3, 40 godina stara, rkt, pismena, majka 3 djece te opomenuta na iskaz istine, izjavljuje: suglasna kao njezin muž Bakšić Mato[30] u zapisniku o pokolju u glinskoj crkvi dne 14.X.1944. i dodaje:

Onoga dana, kad su Srbi iz Vrginmosta bili dovedeni u glinsku crkvu, stajao je pred vratima jedan ustaša, pa kad su seljaci prolazili i pitali šta je u crkvi, rekao im je da mogu ići pogledati, da su u crkvi štakori koji su pohvatani. Nato su neki seljaci ušli u crkvu, pa sam s njima ušla i ja. Vidjela sam tamo Srbe, koji su ispunili po prilici polovicu crkve. Čučali su na podu, držeći se rukama za glavu. Za vrijeme kad sam ja bila u crkvi spo-

30 Usp. dok. br. 8.

menuti ustaša pozvao je iz one grupe Srba nekoga Miljevića i pitao ga, gdje je on bio prije preokreta. Ovaj mu je odgovorio da je bio na radu u Zagrebu. Nato mu je ustaša odgovorio: "Vraga si ti bio u Zagrebu. Ti si bio četnik", pa ga je udario kundakom u leđa i nogom.

Nekoliko dana nakon pokolja u glinskoj crkvi pripovjedao mi je tadanji gradski smetlar Ivan, zvan Brkonja, da su stražari došli po njega i prisilili ga, da on briše i čisti crkvu i ulaz kod crkve od krvi zaklanih.

Meni je nakon pokolja pričala Šarić Pepa, da je ona bila u crkvi i vidjela klanje. Pobliže mi o tome nije govorila niti sam nju ja pitala.

Na ovaj svoj iskaz mogu položiti prisegu a izričito ističem, da nisam ništa prešutila i da sam sve rekla što znam i čega se sjećam.

PPP

Bakšić Milka

31 Za biografiju i fotografiju Ivana Horvatića, vidi: *Novo Selo Glinsko*, str. 118 i 455.

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 152, br. 1354

28.

Z A P I S N I K
od 13. XII. 1944.

Okružne komisije za ratne zločine za Baniju o saslušanju VIDNIĆ JOSIPA, iz Novog Sela Glinskog:

Poznato mi je da je u mome selu bilo organiziranih ustaša, kojima je na čelu stajao Horvatić Ivan ustaški rojnik, koji je uhvaćen i osuđen te streljan od naših narodnih vlasti u februaru o.g.[31] Od ostalih ustaša u našem selu sjećam se Bradarić Nikole, Marovića Pavla, Marović Stjepana, od kojih je prvi suđen u Viduševcu, drugi je streljan od naših vlasti u februaru o.g., a treći se nalazi u Petrinji. Nadalje su bili ustaše Horvatić Nikola, Horvatić Stjepan, koji se nalazi u Petrinji te Marinović Josip, koji je od partizana ubijen, te Bradarić Mijo, koji je također od partizana ubijen g. 1942.

Horvatić Ivan tjerao je sve ljude od 16 godina na više, da idu kopati jame, te su mnogi pod pritiskom pošli da kopaju. Od njih, koji su kopali, znadem za Vidnić Petra, moga oca, Marovića Ivana, kbr. 54, Vidnića Janka, moga strica kbr. 41, Norković Josipa kbr. 40, koji se svi nalaze kod kuće, te Horvatić Stjepana, poznatog pljačkaša, koji se nalazi u Petrinji. O strahotama koje su se zbivale kod jama pripovjedao mi je moj otac Petar, moj stric Janko, Norković Josip, no oni mi nisu pobliže o tome govorili, ja ne znam, jesu li oni vidjeli kad je ubijanje vršeno, pa bi njih trebalo preslušati. […]

Bio sam prisutan kad se Marović Pavao hvalio pred narodom kako je on klao Srbe. […]

Vidnić Josip

Strojopis, ovjereni prijepis
Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ) (Beograd), fond 110 – Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (dalje: DK), fascikla 246, jedinica 314, predmet br. 1268.

32 Vidi prethodnu napomenu br. 31.

29.

ZAPISNIK
od 13. XII. 1944.

Okružne komisije za Baniju o saslušanju ŠKRINJARIĆ PAJO, seljak iz Novog Sela Glinskog:

Po prilici u mjesecu maju 1941. g. prisilili su seljake iz mog sela Horvatić Ivan, Marović Pavao i Bradarić Nikola, da se upišu u ustašku organizaciju [...] upisali su u ustašku organizaciju 36 ljudi iz mog sela. Sjećam se da su među upisanima osim mene i spomenutih Horvatić Ivana, ustaškog rojnika, koji se objesio u zatvoru u Glini,[32] Horvatića Mike, koji je sada u Petrinji, Bradarić Mike, koji je poginuo u Viduševcu, Marović Pavao, koji je ubijen od strane partizana, nadalje Horvatić Janko, Horvatić Stjepan, koji se svi sada nalaze u Petrinji. Dužnost je bila ustaša, da obilazimo po selima i hapsimo ljude. Međutim ja kod tih hapšenja nisam sudjelovao, a opravdavao sam se na taj način što sam bio bolestan, samo jedanput sam sudjelovao u jednoj akciji, to jest, prevozio robu ubijenih od jame do Ivana Horvatića.

U ljeto 1941., kada se je žela zob, vršeno je masovno hapšenje u obližnjim selima, i hapšeni su dovedeni u Glinu, a kako sam čuo, odavde su odvedeni do jame, koje su bile iskopane na mjestu, koje se zove Latinovo, a nalazi se između Novog Sela i Marin Broda. Klanje je vršeno kod tih jama, ali ja nikada nisam bio očevidac toga klanja, nego su mi pričali ljudi iz sela, čija se imena ne sjećam, da su klanje vršili ustaše iz Karlovca, a od domaćih Kihalić Janko iz Kihalca, koji se nalazi kod neprijatelja, Vidaković Nikola, neki Cvetković, Horvatić Ivan i Bradarić Nikola. Prije nego što je klanje vršeno, dolazio je u selo Horvatić Ivan i gonio narod da ide kopati jame. Iz samog sela kopalo je jame 10-12 ljudi od kojih se sjećam Bradarić Stjepana, Petra Vidnića, koji se nalazi u Novom Selu i Tovunac Janka. Ja niti kod kopanja nisam sudjelovao. Dan iza jednog klanja pošao sam do jame, da vidim šta se tamo zbilo, jame su bile zakopane a iz jame je virila jedna ruka i jedan obraz. Netko mi je pripovjedao, ali tko je to bio ne sjećam se, da je Kihalić Janko jednom čovjeku izvadio srce i sa tim svojim djelom se je hvalio.

Predamnom se Bradarić Nikola hvalio, kako je on uhapšene Srbe kundakom udarao i da je ljude klao. [...]

Škrinjarić Pajo

Strojopis, ovjereni prijepis
AJ, fond 110 – DK, f. 246, j. 314, predmet br. 1268

30.

Z A P I S N I K
od 13. XII. 1944

Okružne komisije za ratne zločine za Baniju o saslušanju ŠIMANOVIĆ PAVAO, iz Novog Sela Glinskog:

[…] Pošto nisam izlazio iz kuće, meni iz ličnog opažanja ništa nije poznato, nego sam samo čuo, da je vršeno klanje i ubijanje ljudi kod jama, koje su iskopane u blizini Marin Broda. Čuo sam da su ta klanja vršili ustaše iz Zagreba, a od domaćih spomenuti Horvatić Ivan, Marović Pavao, te Marinović Josip, Marović Stevo i Bradarić Nikola. Na koji je način klanje vršeno, ne znam. Poznato mi je samo, da su Horvatić Ivan i Marović Pavao gonili seljane da idu kopati jame, te su se neki tome gonjenju bili prisiljeni odazvati, ali ne znam tko je kod kopanja jama sudjelovao. […]

Šimanović Pavao

Strojopis, ovjereni prijepis
AJ, fond 110 – DK, f. 246, j. 314, predmet br. 1268

31.

Z A P I S N I K
od 18. XII. 1944.

Okružna komisije za ratne zločine za Baniju o saslušanju VIDNIĆ PETAR:

Odmah poslije sloma biv. Jugoslavije počela se u našem selu stvarati ustaška organizacija. Dolazili su u naše selo dr Jerec Mirko, Nikica Vidaković i dr Juraj Rebok i održavali su sastanke u zatvorenim prostorijama […] Iz našeg sela bio je glavni organizator Horvatić Ivan ustaški rojnik, a u organizaciju su stupili 36 seljana. Prilažem spisak te 36, u spisku sam naznačio gdje se koji od njih nalazi, odnosno da li je poginuo. Među navedenima se je uz Horvatića isticao Bradarić Nikola, koji je prvi nakon sloma Jugoslavije dobio pušku i hvalio se, da je on još u vrijeme biv. Jugoslavije položio ustašku zakletvu. […]

Ja, Antun Vidnić, Vidnić Joso, Marović Ivan, Norković Joso kbr. 16 i Ivan Marović kbr. 54 nismo nikada pozivani da stupimo u ustašku organizaciju […]

Parola ustaša je bila, da treba pobiti sve vlahe i da je to dužnost svih ustaša Hrvata. Svi organizirani ustaše odlazili su na vreme u akcije time, da imadu ubijati Srbe. Tako mi je poznato da su išli u Komogovinu i u Liku, a da li su tamo doista izvršili ubijstva ili su pljačkali nije mi poznato. Od svih u spisku navedenih nisu u tim akcijama sudjelovali Mijo Marinović, Miko Marović i Joso Škrinjarić, dok za Miju Vidnića i Đuru Hajačića ne znam sigurno niti za Ivana Škrinjarića […]

Mislim da 2. srpnja 1941. god. po nalogu Horvatić Ivana pozvao nas je Marović Mijo tadanji seoski starješina i njegov zamjenik Škrinjarić Pavao, da uzmemo sobom lopate, jer da idemo na rabotu. Nije nam rečeno kuda idemo i zašto idemo. Odvedeni smo do šume zvano Latinovo, koja se nalazi na teritoriji sela Marin Brod, i tamo nam je naloženo, da kopamo jamu. Stigli smo oko 3-4 sata po podne i to iz našeg sela oko 30 ljudi, a zatekli smo tamo daljnih možda 30 iz sela Marinbrod i Graberja. Kopali smo taj dan 2 jame po prilici 3 m široke a 5 m dugačke. Završili smo sa kopanjem kad je već bila noć. Kad smo završili posao, rekoše nam, da neka čekamo ja sam sjeo nedaleko od jame u to su počeli dolaziti kamioni čuo sam, ali nisam vidio, jer nije bilo mjesečine, kako ustaše viču na ljude u kamionima, neka ustanu i siđu. Odmah iza toga čuo sam hitce iz pušaka. Mene je uhvatila bila jeza te se nisam usudio niti da gledam šta se zbiva. Vidio sam, kako ustaše vode svaki po jednoga čovjeka, držeći ga jednom rukom za rame a drugom su mu bili stavljali nož u zatiljak. Svaki ustaša doveo je svoju žrtvu do jame, žrtva je morala kod jame leći i tada joj je njezin čuvar ispalio iz karabina hitac u zatiljak i bacio u jamu. Kod tog ubijanja sudjelovali su svi ustaše iz našeg sela koji se nalaze u spisku, koji sam vam danas predao izuzev Jose Škrinjarića, Mike Marovića i Mije Marinovića, a ne znam da li je među njima bio Vidnić Mijo, Hajčić Đuro i Škrinjarić Ivan. Sve ostale sam tačno vidio.

Ubijanje je trajalo te noći do pred zoru. Koliko je ljudi ubijeno ne znam, ali znam da su doveženi 10 kamiona punih muškaraca, žena, a vidio sam i jedno žensko djete koje je vikalo: "Gdje je moja mama" a jedan ustaša joj je odvratio: "Evo tvoje mame, sada ćete kolo igrati". Odakle je bio narod doveden kamionima, nije mi poznato, nego se je govorilo, da su dovedeni iz Gline, a tri kamiona da su iz Petrinje.

Nakon što su sve žrtve pobacane u jamu, dobili smo mi kopači nalog da jame zasipamo zemljom što smo i učinili, ali smo to učinili vrlo površno, jer smo svi bili prestravljeni od strahote koje smo vidjeli. Nakon toga rekoše nam ustaše neka pođemo kući na doručak i kad se malo odmorimo i da ćemo opet morati da kopamo odnosno zgotovimo jame.

Doista smo oko 10 sati prije podne opet krenuli natrag do Latinova i toga dana kopali smo jamu dugačku po prilici 10 m a široka 4-5 m. Pošto žrtve taj dan nisu stigle, vratili smo se kući. Kod ubijanja kod ove jame i pokapanja žrtava nisam prisustvovao, ali sam čuo od nekih seljana iz mog sela, koji su sudjelovali kod pokapanja žrtava, da su ustaše i neki seljani iz mog sela, a naročito iz Kihalca žrtvama naložili prije nego što su ubijene, da se imadu skinuti, pa su poslije ubijanja dijelili među sobom obuću i odijela.

Mislim 20. i. mj. opet smo dobili nalog da svi idemo kopati jame kod nekog grmlja nedaleko našeg sela. Tu smo kopali jame od podne do pred noć. Jama je bila široka 2,50 – 3 m, a dugačka 6 m. Još dok smo kopali stiglo je tri kamiona punim muškaraca. Ustaše su žrtvama naložili da siđu iz kamiona, da se skinu, i da zatim legnu na zemlju, kako je koji ležao, odmah mu je kroz zatiljak prosviran hitac iz karabine, kad smo jamu završili naloženo nam je, da mrtvace vučemo do jame i da ih u jame bacamo. Ja sam uspio izbjeći tome poslu, sakrivajući se oko živice. Kad se smračilo počeli su dolaziti daljnji kamioni, bilo ih je 3–4, a ljudi iz kamiona dovođeni su do jame morali su se skinuti, poleći kraj jame, zatim su ubijeni hitcem u zatiljak i ustaša koji ih je ubio odmah ih je bacio u jamu. I kod ovih ubijstava sudjelovali su svi ustaše iz našeg sela, navedeni u priloženom spisku, izuzev onih koje sam već napred naveo.

Nakon ovoga pokolja koji je bio zadnji u ovom kraju, dovezena je roba žrtava do Horvatić Milana i dijeljena među one, koji su kod ubijanja sudjelovali, odnosno koji su jame kopali, tako su i meni dali neke stare cipele i neke prnje, što nisam mogao otkloniti, da se ne bi vidjelo da se ja ne slažem sa tim što se je dogodilo. Ove stvari sam kasnije poklonio ciganima. [...]

Sve ovo što sam ja iskazao poznato je i mogu potvrditi iz mog sela tj. iz sela Gl. Novo selo Roksandić Ivan, Škrinjarić Ivan kbr. 98, Šimanović Mato kbr. 99, Belčić Luka kbr. 15, Vidnić Nikola kbr. 26, Škrinjarić Ivan kbr. 9, Bradarić Joso (koji se nalazi u našoj pozadinskoj vojsci, ali ne znam gdje) Olija Pavao, Milošić Joso kbr. 70.

Dodajem, da nisam niti za Oliju Pavla siguran da li je sudjelovao kod ubijanja koja sam naprijed opisao. [...]

Vidnić Petar

Strojopis, ovjereni prijepis
AJ, fond 110 – DK, f. 246, j. 314, predmet br. 1268

32.

Nastavljeno istog dana [**18. XII. 1944.**]
VIDNIĆ ANTUN iz Glinskog Novog Sela kbr. 41, 43 god. star:

Čuo sam da je u našem selu početkom ljeta 1941 g. stvorena nekakva organizacija ustaša, ali mi pobliže o tome nije ništa poznato, niti znadem tko je u toj organizaciji bio, znadem samo to, da je ustaški rojnik bio Horvatić Ivan.

Ja sam sudjelovao samo kod kopanja jedne jame, i to one, koja je iskopana nedaleko od našeg sela. Stigao sam onamo radi kopanja poslije podne oko 2-3 sata, a kad je bilo iskopano preko pola metra jame vidjeli smo kako prema onoj livadi na kojoj smo mi kopali dolazi jedan autobus dovodi ljude koji će ovdje biti ubijeni i u tu jamu bačeni, pa je među kopačima nastala strava. Ja sam u jednom momentu neopaženo iskočio iz jame i pobjegao preko živice kući. Usljed toga nisam vidio što se kod jame dogodilo, ali kad sam već bježao kući čuo sam pucanje pušaka. Da li je tko od ustaša iz našega sela sudjelovao kod ubijanja nije mi poznato. Sjećam se samo da su toga dana kod jame bili Nikola Krestalica, Nikola Šafar i Janko Kihalić i narod je poslije pripovjedao, da su oni vršili ubijanje. [...]

Vidnić Antun

Strojopis, ovjereni prijepis
AJ, fond 110 – DK, f. 246, j. 314, predmet br. 1268

33.

Nastavak istog dana [**18. XII. 1944.**] **JOSIP NORKOVIĆ iz Gl. Novog Sela, kbr. 40:**

Poznato mi je da je u našem selu početkom ljeta 1941. g. stvorena ustaška organizacija. Vođa je bio Horvatić Ivan, ustaški rojnik. Koliko ja znam, bili su u toj organizaciji Bradarić Nikola, Horvatić Nikola, Horvatić Janko, Roksandić Nikola, Bradarić Ivan, Bradarić Joso, Hajčić Đuro (Norković), Bradarić Mijo, Bradarić Tomo, Tovunac Mijo, Novosel Ivan, Horvatić Pavao, Milošić Ivan, Milošić Matija, Škrinjarić Pavao, Šimanović Ivan, Kušan Pavao, Marinović Stjepan, Tovunac Stevo, Škrinjarić Ivan, Marinović Joso, Šimanović Stevo, Marović Pavao, Marović Stevan, Marinović Mijo, Marović Niko, Vidnić Mijo, Škrinjarić Joso, dok za druge ne znam. Neki od ovih nosili su ustaške kape i išli su u akciju, a koji su to bili to se ne sjećam. Ja nisam uživao povjerenje. [...]

Poznato mi je da su kopane jame u selu i jedna jama nedaleko našeg sela, ali ja nisam sudjelovao niti kod kojeg kopanja tih jama, nego sam uvijek inzistirao da izmaknem, a pri tome mi je pomoglo da sam dobio od tadašnjeg kotarskog lječnika dr Perina svjedodžbu da sam bolestan i da u mojoj kući ima zarazne bolesti. Stoga ja ne znam, tko je kod tih ubijanja ubijao i na koji način je ubijanje vršeno. Napose ne znam da li je kod ubijanja sudjelovao koji od navedenih ustaša iz mog sela. [...]

Josip Norković

Strojopis, ovjereni prijepis
AJ, fond 110 – DK, f. 246, j. 314, predmet br. 1268

34.

Nastavak zapisnika [**9. I. 1945.**] **ROKSANDIĆ IVAN:**

Mjeseca srpnja 1941. čuo sam od mojih seljana, da su u šumu Latinovo doveženi i zakopani u dvije jame koje su bile iskopane u šumi Latinovo Srbi poklani u Glinskoj crkvi. Ko je kopao te jame meni nije poznato.

Nekako oko Sv. Ane[33] istog mjeseca naredio je Horvatić Ivan seljacima Gl. Novog Sela, da idu kopati jame u šumu Latinovo. Kod kopanja nisam prisustvovao, ali sam iz pričanja mojih komšija saznao, da se tu odigrao i jedan zločin, u kome je nastradalo oko 1.000 ljudi. Također sam saznao, da su pored Zagrebačkih, Sisačkih i Petrinjskih ustaša kod ubijanja sudjelovali i svi iz moga sela: Horvatić Ivan, Bradarić Joso, Bradarić Mijo, Kušan Pavao i Marović Stjepan svi u neprijateljskoj vojsci u Petrinji. Ispravljam, da je Bradarić Mijo poginuo u samom selu 1942. Mislim da je bio 27. juli kad nas je Horvatić Ivan prisilio, da idemo zatrpavati poslednju jamu, koja se nalazila na tako zvanoj Tovunčevoj građi a koja je bila velika oko 2x4 m. Kod toga zatrpavanja bilo nas je oko 20-30. Kad sam došao do jame vidjeo sam pobijene žrtve, koje su bile u vešu, a nekoje i u odjelu. Po ranama koje su ubijeni imali zaključio sam da su svi bili pobijeni iz pušaka, na taj način što im je ispaljen metak u zatiljak.

33 Praznik u Katoličkoj crkvi, svake godine 26. srpnja.

Mislim da je bilo oko 7. ili 8. augusta iste godine kada je opet došao Horvatić Ivan i Bradarić Nikola i prisilio nas, da iz sela pođe 10-12 kola voziti mulj na jamu u Latinovo. Svaki od nas koji smo vozili mulj morao je dvoja do troja kola da doveze na te jame, tako da su jame bile zasute muljem u debljini od 25-30 cm. Pošto su te jame udaljene u Latinovo nešto više od 50 m od ceste, to se je smrad širio i cestom tako jako da se cestom nije moglo prolaziti od njega, zato je Horvatić naredio da se te jame zaspu sa muljem.

Roksandić Ivan

Strojopis, ovjereni prijepis
AJ, fond 110 – DK, f. 246, j. 314, predmet br. 1268

35.

[**Zapisnik od 9. I. 1945.**] **VIDNIĆ NIKOLA iz Novog sela Glinskog kbr. 53:**

Nije mi iz vlastitog opažanja ni po pričanju drugih poznato, da su seljani moga sela učestvovali u kopanju jama u šumi Latinovo, gdje je izvršen pokolj 22. VII. 1941. niti mi je poznato da je tko iz moga sela bio ustaša osim: Bradarić Nikole (poginuo u Vidušev-cu), Bradarić Mije (poginuo pod Gl. Novo Selu), Marinović Jože (poginuo na svojoj nji-vi kraj Brnjeuške), Marinović Paje nepoznato prebivalište. [...] Isto tako nije mi pozna-to, niti sam čuo, da je itko iz mojeg sela učestvovao u pokolju 22. VII 1941.

Vidnić Nikola

Strojopis, ovjereni prijepis
AJ, fond 110 – DK, f. 246, j. 314, predmet br. 1268

36.

Zapisnik od 13. I. 1945. o saslušanju OLIJA PAVAO iz Gl. Novog Sela kbr. 72, star 39 godina:

26. jula 1941. god spremao sam se na sajam u Gorama kada je iz Gline sa kamioni-ma stigao Lipak Nikola Čuklje i Bradarić Nikola, stražar iz Gline. Odmah po dolasku u selo zašli su od vrha sela i idući niz selo naređivali su seljacima da uzmu lopatu, motiku, ili kramp i pođu u šumu zvanu Latinovo, govoreći pri tome da idu kopati jame za Srbe (Vlahe) koji će tu biti ubijeni. Sakupljeni ljudi pošli su u šumu Latinovo. Taj dan išli su svi na kopanje jama osim bolesnih Vidnić Josipa i Škrinjarić Paje i mene koji sam bio zdrav ali sam se uspio obraniti. Istu večer seljani koji su otišli da kopaju jamu u Latino-vo vratili su se svojim kućama. Idući dan gore pomenute ustaše ponovo su naredili se-

ljacima da idu kopati jamu u Latinovo. Taj dan nisam mogao izbeći, pošao sam i ja na kopanje. Bilo nas je oko 40 na radu i iskopali smo jednu jamu širine 2 m, a duljine 4-5 m i duboku 2 m. Uvečer su nas pustili svojim kućama. Tko je vršio ubijanje i na kakav je način vršeno nije mi poznato jer nisam bio na mjestu zločina. Čuo sam gdje narod priča da je tom prilikom pobijeno oko 1300 ljudi, sam nisam učestvovao oko zagrtanja jama, pa prema tome ne bi znao ništa pobliže o tome reći. [...]

Olija Pavao

34 **Za biografske podatke, vidi: *Novo Selo Glinsko*, str. 155.**

Strojopis, ovjereni prijepis
AJ, fond 110 – DK, f. 246, j. 314, predmet br. 1268

37.

Nastavak od 17. I. 1945. o saslušanju ŠIMANOVIĆ MATO[34] iz Gl. Novog Sela kbr. 99, star 50 godina:

Ne sjećam se datuma ali bilo je krajem mjeseca jula 1941. god. kada je mojoj kući došao Horvatić Ivan i prisilio me, da idem na mjesto Đurkovica (Građe) s tim da tamo zakopamo pobijene Srbe. Oko 1 sat došao sam na naznačeno mjesto i tu nas se sakupilo oko 30 ljudi iz moga sela i iz sela Graberje. Sjećam se, da je iz Graberja bio Ivan Škrljac. Kad sam došao kod jama vidio sam oko 60 ustaša, od kojih je od prilike 20 stranih, čija imena ne znam, ali sam čuo, da ih ima iz Zagreba, Karlovca, sa općine Stankovac. Od domaćih ustaša koje sam prepoznao kod jama bili su: 1. Kreštalica Pajo policajac iz Gline, 2. Lipak Nikola Čuklje iz Prekopa, 3. Marović Jakov - Stevo, 4. Horvatić Josin Ivan, 5. Bradarić Ivanov Nikola, 6. Bradarić Josip - Tomo, 7. Šimanović Petrov Mijo, 8. Šimanović Josipa Ivan, 9. Bradarić Mijin Jandro, 10. Kušan Đurin Pavao, 11. Marinović Stevin Joso, 12. Marović Jakov Stevo, 13. Horvatić Pavlov Janko, 14. Bradarić Josin Ivan, 15. Bradarić Josip Stjepan, 16. Tovunac Ivanov Stjepan, 17. Hajčić Josin Gavro, 18. Vidnić Josin Mijo, 19. Škrinjarić Jankov Joso, 20. Škrinjarić Pajin Petar, 21. Bradarić Šimin Joso, 22. Škrinjarić Jankov Đuro, 23. Škrinjarić Josin Niko, 24. Roksandić Josin Nikola, 25. Novosel Pavlov Ivan, 26. Tovunac Ivanov Mijo, 27. Milošić Jakova Ivan, 28. Milošić Pavlov Matija, 29. Šimanović Petrov Stevo, 30. Marović Jankov Pajo, 31. Horvatić Matin Pavao, 32. Bradarić Josin Stjepan, 33. Valent Matin Stjepan, 34. Marović Matin Niko, 35. Olija Đurin Martin, 36. Škrinjarić Štefin Pajo, 37. Marinović Jakovov Stjepan, svi iz Gl. Novog Sela i 38. Šantek Ivan iz Prekopa.

Gore navedeni svi su bili naoružani puškama. Od broja 1-30 nalazili su se kod same jame sa oko 20 stranih ustaša. Kod jama su osim toga bili ali samo bez pušaka i to pomenuti u gornjem spisku pod brojem 36 i 37. Na straži i okolo jame nalazila su se lica navedena pod br. 30-35.

Oko 4 sata stigla su tri kamiona iz Gline punih ljudi žena i djece od 12 godina više, koji su bili naslagani u kamionima kao džakovi žita a na njima su stajali ustaše. Više od polovice dovezenih bili su žene i djeca, dok je od ljudi bilo svega oko 5 sposobnih, a osta-

tak sve stariji i nesposobni ljudi. Prilikom izvođenja iz kamiona primjetio sam jednoga čovjeka bez obadvije noge koji je išao na štapovima istoga su da bi ga mogli ubiti ustaše prenijele do jame gdje su ga zatim ubili i bacili. Žrtve su bile kod kamiona svlačene, a zatim svaki ustaša uzeo po jednu žrtvu za vrat i onako u vešu dovezao do jame gdje bi naredio da legne ili čučne zatim bi ispalio metak u zatiljak. Pogođena žrtva bi se sama svalila u jamu, a ukoliko ne padne on je gurne nogom. Nijedna žrtva nije molila za milost, niti je zapomagala. Nisam primjetio da su pobijeni bili mučeni bilo na kakav način. Kod samog ubijanja koliko sam ja na svoje oči mogao vidjeti ubijanja su vršila sva gore navedena u gornjem spisku lica od br. 1-12 zaključno. Samo ubijanje trajalo je do prvog sumraka, nakon čega su nam Bradarić Mika i Horvatić Ivan naredili da pobijene žrtve zatrpamo. Sa tim radom završili smo između 9 i 10 sati noću.

Šimanović Mato

Strojopis, ovjereni prijepis
AJ, fond 110 – DK, f. 246, j. 314, predmet br. 1268

38.

Zapisnik [**17. I. 1945.**] **ŠKRINJARIĆ IVAN iz Gl. Novog Sela kbr. 98:**

Ja one noći krajem mjeseca srpnja 1941. god. po naređenju rojnika Horvatić Ivana došao sam u šumu Latinovo oko 9 sati navečer, gdje sam držao stražu dok je vršeno ubijanje kod tih jama. Od jama sam se nalazio 10-50 koraka šećući na straži. Za vrijeme dok sam bio na straži, a bio sam svega do pola noći, došla su 2 kamiona iz Gline puna ljudi, koje su meni nepoznate ustaše pobili. Od izvršioca zločina prepoznao sam samo Horvatić Ivana, rojnika iz Gl. Novog Sela i drugog nikoga više. Podvlačim da kod izvršenja zločina nisam vidio niti jednoga čovjeka iz Gl. Novog Sela, koga bi ja mogao prepoznati.

Škrinjarić Ivan

Strojopis, ovjereni prijepis
AJ, fond 110 – DK, f. 246, j. 314, predmet br. 1268

39.

Isto, ŠKRINJARIĆ IVAN iz Gl. Novog Sela kbr. 110:

Radi svoje bolesti nisam prisustvovao ni kopanju jama, a niti zatrpavanju jama u šumi Latinovo, pa prema tome ne znam iz vlastitog opažanja ništa o tome zločinu.

Škrinjarić Ivan

Strojopis, ovjereni prijepis
AJ, fond 110 – DK, f. 246, j. 314, predmet br. 1268

40.

ZAPISNIK

sastavljen u kancelariji OZNE za Beograd 12-II-1945

Prisutni:

Radosav Bojović, islednik
Nadežda Bogićević, zapisničarka

Pozvana pristupi BOROJEVIĆ LJUBICA[35], kći Nikole i Marije, rođ. Dragić, rođena u Blinji 1909. g., učiteljica, neudata, sada u zatvoru OZNE za Beograd, pa upitana o potrebnom izjavi:

U 1940. g. premještena sam iz Topuskog u Čemernicu kao učiteljica. U Čemernici sam ostala i poslije završetka školske godine sve do 2. avgusta 1941. god., a otada sam bila dodijeljena na rad u sresko načelstvo u Vrgin Most, gdje sam ostala sve do kraja septembra 1941. g. Iz Vrginog Mosta premještena sam za učiteljicu osnovne škole u Josipdol. U Josipdolu sam ostala do na dan kapitulacije Italije – 9. septembra 1943. godine, a odatle sam pobjegla u Ogulin, odakle sam prinudno otišla sa četnicima u šumu Kapelu gdje sam ostala mjesec i po dana. Odavde sam produžila sa četnicima do Donjeg Lapca. Iz Donjeg Lapca četnici su otišli prema Bosni, a ja sam tu uspjela da dobijem propusnicu za Zagreb. U Zagrebu sam se zadržala radi oporavka zdravlja mjesec dana. U Zagrebu sam se javila ministarstvu prosvjete N.D.H. i tražila postavljenje u srezu zemunskom pa sam na moju molbu postavljena za učiteljicu u Batajnici. U Batajnicu sam došla januara mjeseca 1944 i ostala do konca septembra 1944 g. kada sam prešla u Beograd.

Odmah poslije kapitulacije Jugoslavije počelo se pričati u Čemernici da Srbi jedino mogu opstati u Hrvatskoj ako pređu u katoličku vjeru. 1. avgusta pred zgradom čemerničke opštine jedna grupica seljaka iz Čemernice, pošto sam im rekla da toga dana idem u Vrgin Most, molila me da zapitam sreskog načelnika u Vrginom Mostu Čidića da li bi se i kada mogli pokrstiti Srbi iz Čemernice. Ja sam im tom prilikom obećala da ću ih o tome obavijestiti. Ja sam istog dana razgovarala sa načelnikom Čidićem i on mi je rekao da se seljaci Čemernice mogu prekrstiti i to da dođu odmah sutradan u nedelju svi skupa, jer da će doći pet-šest sveštenika koji će obaviti prekrštavanje. Ja sam se još u toku istog dana već oko podne vratila u Čemernicu i pred opštinom zatekla istu grupu ljudi sa još nešto pridošlih, te im saopštila moj razgovor sa načelnikom Čidićem. Poslije ovog otišla sam u svoj stan u školi.

Sutradan oko 9 sati ujutru pred opštinom se skupila velika skupina ljudi i žena. Na njihov zahtjev i ja sam pošla s njima u Vrgin Most sa namjerom da budem s njima dok

35 Zajedno sa historiografskim komentarom, zapisnik o saslušanju Ljubice Borojević prethodno je objavljen u: Igor Mrkalj, "Mamac za smrt. Kako je učiteljica Kordunaše umjesto na pokrštavanje odvela na pokolj", *Prosvjeta. Novine za kulturu*, Zagreb, broj 132-133, septembar 2016., str. 50–52.

se završi obred prekrštavanja. Napominjem da ljudi i žene na putu od Čemernice do Vrginog Mosta nisu išli u gomilama, već u redu po dvoje, troje ili četvoro. Pred mostićem u Vrginom Mostu sreli su nas oko 20 ustaša i tu smo kratko vrijeme zaustavljeni, dok je pretsjednik opštine čemerničke Josip Živčić obavio sa ustašama jedan kraći razgovor. Odavde smo produžili za ustašama koji su nas odveli do pred zgradu sreskog načelstva i sokolane gdje se nalazi jedna ledina. Na ovoj ledini smo zadržani i nakon jedan sat izneseni su stolovi za kojima su ustaše sjedili i upisivali imena kućedomaćina. Za to vrijeme svijet se slobodno kretao po poljani pa i po čitavom Vrginom Mostu. Za vrijeme dok se ovo upisivanje vršilo srela sam se pred samom zgradom načelstva srela sam se sa sreskim načelnikom Andrijom Čidićem i pitala sam ga da li će stići ti sveštenici, na što mi je on odgovorio da će stići. U ovom međuvremenu vršenja upisa srela sam se nekoliko puta i sa zamjenikom škol. nadzornika u Vrginom Mostu Brankom Maricem. U razgovoru rekao mi je da se nada da će se u toku dana obred prekrštavanja završiti, te da će se rad u školi moći redovno nastaviti.

Do 3 sata poslije podne otprilike upisivanje je bilo završeno i mi smo namjeravali svi da se vratimo svojim kućama u Čemernicu. Međutim, od ustaša nam je bilo naređeno da i dalje ostanemo, jer se na Petrovu Goru iz aviona puštaju suzavci radi partizana koji su se tamo nalazili. Oko četiri i po sata poslije podne došlo je nekoliko drugih autobusa u kojima su bile ustaše i zaustavili se pred sokolanom. Naređeno nam je da se žene odmah izdvoje a da na mjestu ostanu samo muškarci. Vidjela sam da su tada ustaše, koji su izašli iz autobusa napravili krug oko muškaraca koji su ostali, dok smo se mi ženske udaljile prema izlazu. Ja sam se pri odlasku našla sa Milanom Mraovićem mojim kolegom, učiteljem iz Čemernice i njegovom ženom Marom, koja je bila u Čemernici sa svojim mužem. Nas troje zajedno smo otišli u Crevarsku Stranu, gdje smo u kući Marine sestre prenoćili.

Dok sam bila u Čemernici nekoliko puta sam išla u Vrgin Most radi službenih poslova u vezi sa školom. Napominjem da sam se ovog dana namjeravala vratiti u Čemernicu i produžiti svoj rad u školi. Sutradan iz Crevarske Strane vratila sam se u Vrgin Most sa Mraovićem i njegovom ženom pa sam se ja navratila kod školskog nadzornika, odnosno zamjenika, Branka Marića. Još na putu iz Crevarske Strane bila su nas presrela dva ustaša i saopštili nam da se ne možemo vratiti u Čemernicu, pa sam se ja na to požalila Mariću, na što mi je on rekao da ću biti zadržana na radu u srezu. Pri načelstvu ostala sam na radu oko 2 mjeseca i radila sam na platnim spiskovima i drugoj školskoj administraciji. U ovom međuvremenu u Čemernicu sam se vratila svega jedanput. Tom prilikom razgovarala sam sa mojom gazdaricom Ljubicom Obradović i još nekoliko žena, koje su se interesovale šta je bilo sa muškarcima koji su 2 avgusta otišli na pokrštavanje. Govorilo se po selu da su postradali, jer je bio protekao rok od 14 dana, za koje su vrijeme, kako su ustaše rekle, bili upućeni na neki rad dok se ne očisti Petrova Gora od partizana, koje su oni tada nazivali banditima. Ja im tom prilikom nisam mogla reći nijednu utješnu riječ, jer sam i ja sumnjala da su nastradali, ali sam im izražavala nadu da će se vratiti. Koncem septembra iz Vrginog Mosta premještena sam za učiteljicu u Josipdolu, gdje sam ostala do 9-IX-1943. Za vrijeme mog službovanja u Josipdolu nije se desio nikakav incidenat osim što je ubijen jedan katolički sveštenik od partizana ili četnika. Napominjem da je u Josipdolu vlast držala italijanska vojska sa četnicima. Međutim na dan kapitulacije Italije nastalo je komešanje i Italijani su se povukli iz Josipdola, a ostalo je bezvlašće, jer su i četnici, koji su se to-

ga dana zatekli u Josipdolu evakuisani. Ja sam ovog dana uzela školske ključeve, proračune i neke dopise za srez i pobjegla sa ovim u pravcu Ogulina. Napominjem da su istog dana uveče u Josipdol ušli partizani. U Ogulin sam stigla oko 4 ili 5 sati poslije podne. Primjetila sam da je u Ogulinu bilo veliko komešanje. Na ulici su se mogli vidjeti talijanski, ustaški, domobranski i četnički vojnici. Budući da je među četnicima bilo meni poznatih seljaka, a pošto su se i četnici povlačili zajedno sa Italijanima, ja sam smatrala da mi je jedini spas da pođem sa njima, što sam i učinila. Povlačenje je vršeno od Ogulina preko Gomirja, Vrbovskog do Moravica. U Srpskim Moravicama zadržali smo se dva dana i jednu noć, a druge noći već oko 10 sati bili smo u pokretu u pravcu Gomirja i dalje za Kapelu. Napominjem da je grupa četnika, sa kojima smo se mi zajedno povlačili, imala jedan sukob sa partizanima oko Musulinskog Potoka u Kapeli. Čitav mjesec i po dana zajedno sa četnicima krstarili smo po planini Kapeli i ni na jednom od planinskih vrhova nismo se zadržali ni logorovali više od dva do tri dana. Prilikom sukoba u Musulinskom Potoku, koji je trajao tri sata, četnici su imali 48 mrtvih, odnosno da ih je toliko nestalo. Za ovo vrijeme sa ishranom je išlo vrlo teško. Hranu su dobijali od seljaka koja je podjednako dijeljena i civilima kao i vojnicima-četnicima. Naoružana nisam bila. Po Kapeli sam pobacala školske ključeve i dokumenta koja sam iz Josipdola sa sobom odnijela. U novembru mjesecu uspjeli smo da se prebacimo preko Kapele do D. Lapca. U D. Lapcu zatekla sam njemačke vojne vlasti, a grupa četnika sa kojom sam se ja probijala nije ulazila u Lapac, već se iz jednog obližnjeg sela izdvojila i otišla za Bosnu. U Lapcu sam uspjela da od njemačkih vlasti dobijem propusnicu za Zagreb kuda sam stigla polovicom decembra 1943 g. kod Min. prosvjete N.D.H. izdejstvovala sam postavljenje za učiteljicu u Batajnici.

Drugo mi ništa nije poznato.

P.P.P.

Borojević N. Ljubica

Islednik
Radosav Bojović

Zapisničar
Nadežda Bogićević

Izvornik, strojopis, ćirilicom
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 470, br. 37118-37179

41.

Federalna Država Hrvatska
Zemaljska komisija
za utvrđivanje zločina okupatora
i njihovih pomagača

O D L U K A
o utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača

Zločinac:

Prezime i ime: BEDNJANEC VLADIMIR, sin Martina
Približna starost: oko 25 godina
Narodnost: Hrvat
Jedinica, zvanični položaj i čin: ustaški nadporučnik
Mjesto stalnog boravišta: Zagreb
Posljednje boravište: u bjegstvu, vjerojatno u Austriji ili Italiji
Ostali lični podaci: student prava, sin gostioničara Bednjanca iz Zagreba, Frankopanska ul. 13

Žrtve zločina (oštećenici):

Preko osam stotina Srba u glinskoj crkvi koncem jula 1941 godine, te nepoznate žrtve – Srbi iz Dobrljina i Blagaja i okolice u Bosni .

Kratak opis i kvalifikacija zločina:

Izdaja naroda – masovni pokolji i ubijstva – paljevina i pljačka – sistematski teror – pripadanje terorističkoj ustaškoj organizaciji – aktivna vojna služba okupatoru protiv NOV i Saveznika.

Zločinac Bednjanec Vladimir odmah nakon sloma bivše Jugoslavije u IV. 1941. godine, kao student prava i zakleti ustaša dobrovoljno pristupa u ustaške vojne formacije i ubrzo postaje ustaški nadporučnik. Kao takav najprije se ističe u progonu i teroru protiv Srba i Židova i antifašista-Hrvata u Samoboru, a zatim lično učestvuje u masov. klanju Srba u glinskoj crkvi u noći od 29. na 30. jula 1941. god., kao i u pokoljima Srba u okolini Dobrljina i Blagaja i okolici u Bosni u toku 1941. godine.

Pojedinosti o zločinu:
(Zločinac, mjesto, vrijeme, način i sredstva izvršenja, žrtve, štete):

Zločinac Bednjanec Vladimir još kao student prava na fakultetu u Zagrebu prije sloma Jugoslavije u aprilu 1941 godine ističe se kao pripadnik terorističke tada ilegalne organizacije. Među studentima aktivno propagira rasnu i nacionalnu mržnju protiv Srba i Židova i priprema kapitulaciju Jugoslavije. Dolaskom na vlast zlikovca Pavelića odmah dobrovoljno stupa u ustaške vojne formacije i ubrzo postaje ustaški nadporučnik. Odgojen je u ustaškom duhu i po prirodi nasilničke ćudi kao komandant ustaških jedinica lično se ističe u sprovađanju zlikovačke, upravo sulude politike krvnika Pavelića za potpuno fizičko istrebljenje svih Srba, Židova i Cigana iz Hrvatske, kao i svih Hrvata-antifašista. U junu, a naročito u julu i augustu 1941 započeli su masovni planski sistematski pokolji Srba i Židova bez obzira na dobu i spol žrtava. Početkom jula izvršen je prvi čuve-

ni pokolj nesretnih Srba iz okoline Bjelovara, tzv. "gudovački pokolj", u kojem je na najsvirepiji način poklano preko dvije stotine Srba, među kojima veliki dio žena, djece i staraca. Zatim je koncem jula 1941 u glinskoj crkvi usljedio drugi masovni pokolj od preko devet stotina Srba. Nesretne žrtve bile su iz okolnih srpskih sela pozvane u Glinu tobože na prekrštenje na katoličku vjeru. Međutim, kad su na prevaru dovedeni bili su svi strpani u pravoslavnu crkvu u Glini i u noći od 29. na 30. jula 1941 svi poklani, što je detaljno obrađeno i utvrđeno u ranijim spisima i u "Saopćenju" Državne komisije br. 33.

Prema izjavi svjedoka Kahn Josipa (bivšeg šofera samoborskog autobusa) koji je kritične prigode prevažao žrtve u Glinu,[36] a koju je izjavu on dao nakon pokolja svjedoku Prebeg Mirku, utvrđeno je da je u ovom jezivom pokolju lično učestvovao i nožem klao žrtve i ustaški nadporučnik BEDNJANEC VLADIMIR.[37] Svjedok-očevidac Kahn Josip nije mogao biti preslušan, jer se ne zna njegovo boravište i dali je uopće na životu. Međutim posredni svjedok Prebeg Mirko, koji je sada na dužnosti kao šef Glavnoproda u Zagrebu, iskazao je uvjerljivo i kategorički da mu je svjedok Kahn nakon pokolja u glinskoj crkvi rekao da je kritične prigode u klanju učestvovao i zločinac Bednjanec Vladimir.

Nadalje je iskazom ustaškog podpukovnika Bobinac Jurja na zapisniku pred organom Zemaljske komisije za utvrđenje zločina Hrvatske, utvrđeno da je zlikovac Bednjanec kao komandant nepoznate ustaške jedinice u toku 1941 godine počinio niz masovnih ubijstava, pljačke i paljevine nad nepoznatim Srbima u okolini Dobrljina i Blagaja u Bosni.

Obzirom na navedeno bivši ustaški nadporučnik Bednjanec Vladimir, sin Martina, utvrđuje se kao naročito teški i okrutni ratni zločinac i koljač koji mora biti izveden pred sud zemlja, gdje je počinio nečuvene zločine.

Dokazi:

1.) izvod iz iskaza svjedoka Prebeg Mirka, danog u kancelariji Turopoljskog partizanskog odreda

2.) izvod iz iskaza zarobljenog ustaškog odnosno domobrans. podpukovnika Bobinac Jurja danog na zapisniku pred referentom Zemaljske komisije dne 11.6.1945.

Šteta:
Saučesnici:
Napomena:

Referent:
(Potpis nečitak)

U Zagrebu, dne 24. XI. 1945.

M. P.

Sekretar:
(Potpis nečitak)

Predsjednik:
(Potpis nečitak)

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 152, br. 1235

36 Usp. dok. br. 10.

37 O aktivnostima Maksa Luburića i Vladimira Bednjanca na području Vojnića, Vrginmosta i Gline u ljeto 1941. godine, vidi: Nada Kisić Kolanović (ur.), *Vojskovođa i politika. Sjećanja Slavka Kvaternika*, Zagreb 1997., str. 210 i 227. O sudbini Bednjanca, ustaškog pukovnika, koji je 8. rujna 1946. izručen Jugoslaviji, vidi: *Ljudi i krajevi*, Knjiga III, Knjižnica Hrvatske revije, Pariz-München 1967., str. 263 i *Hrvatska revija*, Muenchen-Barcelona, God. XL, Svezak 4, prosinac 1990., str. 732.

42.

IZJAVA SVJEDOKA O RATNIM ZLOČINIMA
Br 322/44-1

1.

Prezime ime i očevo ime: Prebeg Mirko - Miroslav
Doba života: 41 god.
Mjesto rođenja: Samobor - Mirnovec
Ranije zanimanje: trgovac
Zadnje boravište: Samobor - Zagreb
Kakovu dužnost vrši u NOP-u: knjigovođa T. P. odreda

2.

O zločinima okupatora i njihovih pomagača poznato mi je ovo:

Da god. 1941. uoči dana prije nego su Njemci provalili u Samobor t.j. na Veliki četvrtak jest bila Drinska divizija Jugosl. vojske na povlačenju iz Slovenije preko Samobora, te tom prilikom [...] **Ivan Mesić, općin. električar u Samoboru koji se je jednom prilikom hvalio u gostioni Bostijančić kako je on vlastitom rukom za vrijeme svog boravka u Glini jedne noći par desetaka ljudi poklao t.j. tamošnjih pravoslavaca,** [...] **Bednjanec Martin, gostioničar u Zagrebu, Frankopanska ul. poznati ustaša koji na sva usta viče u svojoj gostioni da treba sve potući koji nisu ustaše, a sin mu Vladimir Bednjanec, student prava u Zagrebu, a koji je klao pravoslavno pučanstvo prilikom narodnog prekrštenja u crkvi u Glini /svjedok Josip Kahn šofer samoborskog autobusa/** [...]

Za sve gornje podatke i mojom čašću svjedočim.

Smrt fašizmu - sloboda narodu!

Potvrđuje se istinitost potpisa druga Prebeg Mirka **Prebeg Mirko v.r.**

Da je ovaj prepis vjeran svome originalu, tvrdi:
Zemaljska komisija za utvrđivanje
zločina okupatora i njihovih pomagača

M. P.

Za komisiju:
(Potpis nečitak)

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 152, br. 1235

43.

Z A P I S N I K
od 3. XII. 1945.

Spisan kod Kotarske komisije za ratne zločine Petrinja.
Od Komisije prisutni: Milić Miloš predsjednik, Marijan Ivandija sekretar, Ivan Marić član komisije, i zapisničar Mijo Krečić.
Dolazi pozvan HODALJ MATO iz Gora kbr. 110, star 33 godine, oženjen, otac 3 djece, Hrvat, pismen.
Opomenut na iskaz istine i na posljedice krivog iskazivanja iskazuje:

U mjesecu kolovozu i to početkom mjeseca 1941. godine došli su u selo Gora neki strani ustaše, kojih je moglo biti 2 ili 3.

Po selu su se razišli ustaše Latin Stevo iz Gora sada nepoznata boravišta, Hodalj Miko iz Gora sada nepoznata boravišta, Rožić Ivan iz Gora koji je poginuo.

Ova trojica išla su od kuće do kuće te svakoga koji je prije služio vojsku, a isto tako i one koji nisu služili vojsku ali su sposobni za oružje, pozvali su da se imadu do devet sati na večer sastati kod gostione Šmid u Gorama, a koji ne dođe da će biti streljan.

Na taj poziv su se odazvali svi seljani iz Gora osim onih koji slučajno taj dan nije bio kod kuće. Sjećam se bilo nas je koji smo došli na određeno mjesto oko četrdeset.

Sjećam se sada da je bio na sastanku Ivan Marinović, Joso Marinović, Joso Janković, Mato Janković, Stevo Marinović, Joso Hodalj, Stevo Hodalj, Mileković Joso, Marković Štefo, Đureković Mato, Herak Joso, Herak Mato, Grudenić Ivan, Matković Štef, Šmid Tona, Ivan Pentek, Tominović Mato, Janko Pentek, Mlađenović Đuro, Gali Ivan, Debić Joso, Rožić Ivan, Stevo Latin, Tominović Pepa, Ivan Tominović, Miokovič Pavao, Bradarić Ivan, svi iz Gora. Na tom sastanku bila su trojica stranih ustaša a odakle su nije mi poznato.

Čim smo bili tamo sakupljeni došao je jedan kamion od Petrinje te smo svi bili utovareni u njega i odveženi u Glinu.

U Glini smo bili smješteni u školi, gdje smo tu ostali dva dana. Iz Gline su pobjegli Debić Mika i Lončarević Mato oba iz Gora, a kada se to ustanovilo proglašeno nam je da će svakog takovog biti kazna streljanjem, a ujedno da će biti postreljana obitelj.

Radi toga mi ostali nismo se ufali bježati.

Nakon dva dana utovareni smo ponovno u kamion te smo sada dobili pušku i petnajst metaka, a zatim smo odveženi u Veliku Kladušu.

Ja sam ostao u Kladuši zajedno sa mojim suseljanima iz Gora, a drugi ustaše koji su s nama također iz Gline odveženi su u Vrnograč i Bužim.

U Kladuši nas je bilo oko četrdeset a zapovjedao je s nama jedan ustaša mlad oko osamnajst godina, ali nije imao nikakovoga vojničkoga čina. Mi smo svi bili u nastambi u školi, te nismo nikamo izlazili već smo jedino držali stražu oko škole.

Sjećam se dobro da je jednom zgodom doveo k nama u školu Debić Joso, Gali Ivan i Ivan Pentek iz Gora tri ili četiri janjca, no kako su do tih janjaca oni došli meni nije poznato.

Te janjce je pekao neki civil iz Kladuše, a kasnije smo mi to dobili za hranu.

Tri dana bili smo u Kladuši neprestano u školi, te sa nikim nismo imali ništa, treći dan došli su ustaše iz Slunja i preuzeli našu nastambu a nama je naređeno da idemo ponovno u Glinu kamionom.

Čim smo došli u Glinu predali smo puške i odmah smo otišli sa kamionom dalje do Gora jer smo bili raspušteni svojim kućama.

Moja grupa nije izvršila nikakovo niti ubijstvo, već kad su dolazili ustaše iz Slunja isti su pred svima nama i pred narodom u Kladuši streljali jednoga muslimana da je pljačkao neke junce.

Još prije polaska iz Gline kad smo sjedili u kamionima vidio sam kad smo došli do crkve Pravoslavne u Glini, kako na tornju stoje tri čovjeka i pružaju ruku da bi uhvatili kapi kiše.[38]

Pred crkvom sam vidio stajati jednoga ustašu koji je imao na vratu razrezano to jest kao ožiljak od neke prijašnje bolesti taj je ciljao sa puškom i pucao po ljudima koji su se nalazili u tornju.

Kad su to vidjeli Pješak Stjepan, Dujo Krpan iz Petrinje ustaše, koji su bili u Glini, a šta su tamo radili ja neznam, skinuli su i oni puške sa ramena i pucali u ljude koji su se nalazili na tornju.

Sa Pješakom i Dujom Krpanom bio je i Tominović Pepa iz Gora koji cijelo vreme sa nama uopće nije bio.

Ja sam vidio na svoje oči da su tri čovjeka pali iz tornja mrtvi na zemlju.

Pred crkvom nije bilo nikoga od drugih ljudi, koje bi ja poznavao, a vidio sam civile kako su bježali od crkve i nisu ćeli gledati šta se tamo događa.

Mi koji smo bili u kamionu nismo uopće znali što se u crkvi događalo već nam je bilo jedino sumnjivo kako su ti ljudi došli na toranj.

Mi nismo smjeli iz kamiona izlaziti, pa stoga nismo imali prilike čuti što se događa u crkvi.

Istom kad sam došao kući u Gore nakon tri dana čuo sam da je u crkvi u Glini poubijano mnogo ljudi.

Ja nisam nikada bio ustaša već sam godine 1944 u mjesecu ožujku bio primoran da stupim u domobranstvo te sam služio do oslobođenja kao domobranski vodnik u Kutini kod 2. bitnice 6. topničkog sklopa.

Na kazano mogu se priseći kao i na to da nisam ništa svjesto prešutio.

Svjedok:
Mato Hodalj

38 Usp. dok. br. 2 i 3.

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 469, br. 37081-37117

44.

Kotarska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača, Glina dne 28.V.1946.

Z A P I S N I K

Rađen u prisustvu pretsjednika komisije Kaurić Ivana, sekretara Cavrić Stjepana, te člana komisije Breka Bogdanka, ujedno kao i zapisničarka.
Pristupa pozvani KAPŠA IVAN iz Gornjeg Viduševca kbr. 47, st. 48 god., vjere rkt., Hrvat, oženjen bez djece, ratar, pismen, propisno opomenut na iskaz istine izjavljuje:

U mjesecu srpnju 1941. god. kada je vršeno hapšenje Srba kod Vrginmosta i okolice 10. ili 2 dana ranije, došao je kod moje kuće ustaša Gregurić Ivan[39] zakleti ustaša još od ranije, i tražio da ja idem kopati jame za Srbe jer će biti hapšeni. Nisam tada znao koji će Srbi biti hapšeni i odakle. Ja sam se branio da ne idem, jer sam invalid ne mogu da radim, ali mi se je on pretio, da moram. U isto vreme u selu su obavješteni i drugi ljudi tj. koji su god bili kod kuće da ide na isti rad, i da se imamo sastati na križanju u Gornjem Viduševcu. To je moglo biti oko 3 sata poslje podne, i zapovjed je glasila odmah. Mi smo svi iz sela pošli i sastali se na tom mjestu a bilo nas je iz Gornjeg Viduševca oko 40 a iz Doljnjeg Viduševca oko 30. Na tom mjestu čini mi se da nas je dočekao Šafar Mika ubijen po N.O.V. a zatim Pereković Matija[40] iz Gornjeg Viduševca ustaša a inače po zanimanju ratar, oženjen, otac dvoje djece, sada boravište nepoznato. Žena i djeca su u Šatornji, zatim Krnic Marko[41] iz Velike Soline ubijen po N.O.V. 1942. god. Na motoru je došao jedan strani ustaša iz Gline ali neznam kako se zove. Možda će netko od onih ljudi koji su kopali jame kad i ja znati. Naređenje da se jame kopaju došlo je od Vidaković Nikice iz Gline. Kopali smo jame do tri sata u noći ali naređenje je bilo da ne smijemo kući dok nam se ne javi te smo čekali tamo kraj iskopanih jama do jutra. Jame smo kopali između Solne i Viduševca na privatnoj zemlji po odobrenju Vidaković Nikice a ujutro smo mi otišli kući a jame su ostale prazne. Jama je bilo dve i to premjera jedna 6:4 a druga 2:4.

Po prilici kako sam već gore naveo deset ili 12 dana poslje toga kopanja jednoga dana oko tri sata poslje podne, naišli su kamioni iz Gline, te mislim dva autobusa i tri kamiona punih ljudi i krenuli u pravcu iskopanih jama. Tko je iste kamione pratio od ustaša nisam mogao da vidim jer se moja kuća nalazi dalje od ceste.

Ja sam znao što to znači pa sam poprečnim putem pošao usporedo sa kamionima da vidim što će da se odigra kod jama. Ostao sam udaljen od jama svega jedan kilometar i nisam vidio ništa nego sam čuo samo pucanje i zaključio po tome da te ljude ubijaju iz pušaka. Kamioni kako je koji ispražnjen vraćao se je za Glinu. Kako sam ja stao na jednom mjestu putem prema meni je išao Crnković Marko iz Gornjeg Viduševca kbr. 206 u civilu i nosio kaput preko ruke i kojeg sam ja upitao da odkuda ide, i bili ja smio ići kod jama da vidim što se tamo dešava. Našto mi je isti odgovorio da bi sigurno mogao ići kad se vraćaju kamioni. Otkud je isti Crnković išao meni nije poznato. Pošao sam na mjesto zločina i naišao na Gašparevića imena mu neznam a znati će da kaže Ceković Marko i

39 Za biografske podatke, vidi zavičajnu monografiju Katice Gašljević Tomić, *Selo i župa Viduševac*, Zagreb 2010., str. 487.

40 Isto, str. 489.

41 Isto, str. 511.

Bogović Ivan iz Šatornje isto na biciklu i išli smo kod jama da vidimo što je to. Ja sam vidio tada da su jame bile pune ljudi koji su bili ubijeni iz pušaka a cigani su ih slagali u jame. U jamama je moglo da bude po prilici oko 140 do 150 ljudi. Nakon toga što sam vidio kod jama povratio sam se svojoj kući i neznam više od toga ništa.

Drugo nemam što da kažem na gornju izjavu mogu da se zakunem kao i to da svjesno nisam ništa prešutio.

Svjedok:
Ivan Kapša

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 388, br. 29406-29411

45.

Pristupa pozvani CRNKOVIĆ MARKO iz Gornjeg Viduševca kbr. 201, rkt., 31 god., Hrvat, oženjen, otac dvoje djece, ratar, pismen, propisno opomenut na iskaz istine izjavljuje:

1941 god. u mjesecu srpnju ja sam išao iz Gline i došao sam ispod Viduševca gdje sam stao kod Podnar Bare koja je na polju čuvala krave. Tako smo nas dvoje razgovarali, kad najednom vidimo da idu neki kamioni iz pravca Gline kojih je bilo svega tri. Kada su isti kamioni došli do nas prvi je stao kojeg je vozio Marjan Horvat iz Gline st. 24 god. Iz istoga kamiona izišao je jedan ustaša meni nepoznati i zapitao nas koja cesta vodi za Viduševac, našto smo im mi pokazali. Tada je taj ustaša rekao meni da neka idem s njima tj. sa njihovim kamionom da im pokažem gdje je Žutak tj. mjesto gdje su iskopane jame. Ja sam se izgovarao da ne mogu da čuvam krave, koje u stvari nisam čuvao, ali sam se morao da branim pošto nisam htio da idem s njima, ali su me oni ipak prisilili da sam morao. Tada smo krenuli u pravcu Viduševca tj. Žutaka i jedan kilometar ispred Žutaka sretnemo Vidaković Nikicu iz Gline, st. 36 god. i Misson Josipa, isto iz Gline, st. 35 god. i sada boravište nepoznato, i obadva su bili na motoru. Oni su zaustavili kamione i ja sam tada sišao dolje, našto su mi ustaše da mogu da idem da više nisam potreban.

Tada su Vidaković Nikica i Misson okrenuli motor i produži u pravcu iskopanih jama, a kamioni su išli za njima. Ja sam se tada sklonio sa ceste u jednu živicu i htio sam da promatram ali nisam mogao ništa da vidim pošto je između moga mjesta gdje sam ja ležao i mjesta ubijanja bilo jedno brdašce koje ih je zaklanjalo, a ja sam čuo samo pucnjavu.

Kad sam čuo da se kamioni vraćaju natrag odmah sam produžio kući i putem sam sreo Kapšu Ivana koji me je zapitao kuda idem i dali on smije da ide kod jama, našto sam ju ja odgovorio da sigurno smije jer se kamioni već vraćaju natrag.

Od ustaša koji su pratili kamione nisam ni jednoga poznavao, nego kad sam se vozio s prvim kamionom kako sam napred već spomenuo, iz razgovara između mene i Marjana Horvata zaključio sam da su to bile Sisačke tj. Galdovačke ustaše.

Drugo nemam što da kažem na gornju izjavu mogu da se zakunem kao i to da svjesno nisam ništa prešutio.

Svjedok:
Crnković Marko

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 388, br. 29406-29411

46.

Pristupa pozvani RAF MARKO iz Gornjeg Viduševca kbr. 38, st. 51 god., vjere rkt., Hrvat, oženjen, bez djece, ratar pismen, propisno opomenut na iskaz istine izjavljuje:

U mjesecu srpnju 1941 god. datuma se ne sjećam taj dan kada je Gregurić Ivan došao da zapovjeda za kopanje jama ja sam došao iz Gline i bio sam sa Gašljević Ivanom prilično u pijanom stanju. I iz Gline donesli smo špiritusa od kojeg smo napravili rakiju i kako je napomenuti Gregurić Ivan prisilio i nas da idemo na kopanje jama za koje nismo znali zašto ih kopamo. Ja sam krenuo sa Gašljević Ivanom do Žutaka gdje su već ostali ljudi koji su isto bili pozvani kopati, kopali. Mi smo se sakrili u jednu šikaru gdje smo opet po malo pili onu rakiju koju smo bili donjeli iz Gline, bojeći se odgovornosti pozvali smo ustašu Gregurić Ivana koji je tada bio naišao do nas, i dali smo mu rakije, nato nam je on odgovorio da idemo kući jer smo pijani, samo neka idemo kroz šikare, da nas nitko ne vidi. A tko je kopao te jame i tko je od ustaša još bio tamo također mi nije poznato ni kada su ljudi pobijeni nije mi ništa poznato.

Drugo nemam što da kažem na gornju izjavu mogu samo da se zakunem kao i to da svjesno nisam ništa prešutio.

Svjedok:
Raf Marko

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 388, br. 29406-29411

47.

Pristupa pozvani CEKOVIĆ MARKO iz Gornjeg Viduševca kbr. 140, st. 32 god., opančar, vjere rkt., Hrvat oženjen, otac dvoje djece, pismen, propisno opomenut na iskaz istine izjavljuje:

1941 god. u mjesecu srpnju ne sjećam se datuma, dobio sam strogu zapovjed od ustaše Gregurić Ivana iz Viduševca Gornjeg, sada boravište nepoznato, da idemo na kopanje jama. Ja sam došao malo kasnije nego ostali ljudi i oni su bili već iskopali oko pola metra dubine. Kako je to bilo u noći nisam vidio od ustaša više nikoga osim navedenog Gregurića i Šafara Nikole iz Prekope koji je poginuo od N.O.V. 1943 god. u Glini, i isti su bili naoružani. Kad su bile jame iskopane isti Gregurić i Šafar su nam zapovjedali da se krenemo u Veliku Solinu do kuće Krnica Marka, kbr. 37, poginuo od N.O.V. 1942 god. Kad smo došli do njegove kuće počela je kiša da pada i mi smo se sklonili u podrum navedenog Krnica. Dobili smo zapovjed da se odatle ne krećemo dok ne dobijemo obavještenje, gdje smo ostali do dana. Kad je bio dan došao je kurir iz Gline koji mi nije bio poznat i naredio da odlazimo svojim kućama, tako smo i učinili.

Ote su jame stajale iskopane oko 10 do 12 dana i jednog dana ja sam se nalazio kod Andrije Krnica gdje se je vršila pšenica u to su vreme iz pravca Gline išli su kamioni kojih je moglo biti oko 4 do 5 kamiona. Nakon jedan sat vraćali su se kamioni nazad za Glinu, a nisam imao prilike da vidim tko se je vozio u tima kamionima.

Mogu da kažem i to da je Gašparević Vlado koji je bio onda kod suda kancelista u Glini a žena mu je bila učiteljica u Viduševcu a na stanu kod mene, on je išao za kamionima na kotaču, i kad se je vratio nazad pričao mi je da je došao tamo da su bili već svi Srbi poubijani koji su bili otpraćeni s tima kamionima, ali uopće da to nije bilo za gledati. Isti mi je pričao da je susreo Cestarić Marka iz Šatornje sada boravište nepoznato i da ga je vratio sa puta da ide kući da nema gore što gledati.

Drugo nemam što da kažem na gornju izjavu mogu samo da se zakunem kao i to da svjesno nisam ništa prešutio.

Svjedok:
Marko Ceković

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 388, br. 29406-29411

48.

Pristupa pozvani GRBEŠA IVAN iz Doljnjeg Viduševca kbr. 9, st. 39 god., vjere rkt., Hrvat, oženjen, otac jednog djeteta, ratar, pismen, propisno opomenut na iskaz istine izjavljuje:

U mejsecu srpnju 1941 god. ja sam dobio zapovjed da idem kopati jame a tu zapovjed raznosio je po selu Gregurić Ivan ustaša i to je bilo vrlo strogo, da mora svatko ići. Ja sam išao također ali nisam bio skroz kod kopanja nego sam otišao kući oko 4 sata u noći dok su drugi ostali. Kopanje jama smo završili oko 2 sata u noći i tada smo na zapovjed Gregurić Ivana da idemo u Veliku Solinu kod kuće Marka Krnica. Tamo nam je Gregurić Ivan rekao da čekamo da će ustaše dovesti ljude iz Bučice da ćemo ih morati u te jame zakopavati. Ja nisam dočekao do kraja nego sam kako sam već rekao otišao ku-

ći, a drugi su ostali ali nisu zakopavali nego su te jame ostale prazne 10 dana. Nakon 10 dana što smo mi te jame iskopali ja sam čuo pucnjavu a kamione nisam vidio niti čuo. Odmah se je proglasilo po selu da su u te jame pobijeni ljudi koji su doveženi iz Gline. Prilikom kopanja jama niti kod kuće Krnica Marka ne sjećam se da sam ikoga ustašu vidio osim Gregurić Ivana.

Tko je iste jame zatrpavao ja nisam vidio nego sam čuo od Kapše Ivana da su te jame zakopavali cigani pod kontrolom Gregurić Ivana.

Drugo nemam što da kažem na gornju izjavu mogu samo da se zakunem kao i to da svjesno nisam ništa prešutio.

Svjedok:
Grbeša Ivan

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 388, br. 29406-29411

49.

Pristupa pozvana PODNAR BARA iz Gornjeg Viduševca kbr. 178, st. 35 god., vjere rkt., Hrvatica, udana majka dvoje djece, domaćica, pismena, propisno opomenuta na iskaz istine izjavljuje:

1941 god. ne sjećam se datuma kada je to moglo biti ja sam bila na paši sa blagom i tada je naišao Crnković Marko iz Gline i došao kod mene i mi smo pričali i tada su naišla tri kamiona iz pravca Gline. Kada su došli kod nas stali su i zapitali nas kuda ide cesta za Žutak našto smo im pokazali. Oni su prisilili Crnković Marka da on mora da ide s njima da im pkaže gdje je taj Žutak. Od ustaša nisam ni jednoga poznavala, tako isto ne mogu da kažem koji je bio onaj ustaša što je izašao iz kamiona do nas.

Na to je pomenuti Crnković otišao sa istima u kamionu a što je dalje bilo ja ne znam.

Drugo nemam što da kažem na gornju izjavu mogu samo da se zakunem kao i to da svjesno nisam ništa prešutila.

Svjedok:
Podnar Bara

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 388, br. 29406-29411

50.

Pristupa pozvani JOSIP ŠTRK iz Gornjeg Viduševca kbr. 50, st. 48 god. vjere rkt. Hrvat, oženjen bez djece, ratar, pismen, propisno opomenut na iskaz istine izjavljuje:

U mjesecu srpnju 1941 god. došao sam ja svojoj kući iz polja i nakon pola sata kako sam se nalazio kod kuće došao je k meni Ivan Gregurić i rekao mi je da moram da idem kopati jame, našto mi se je isti zapravo pretio ako ne budem išao da ću odgovarati za to što neću da idem. Kad je on otišao od mene išao je dalje po selu i koga je god kod kuće našao svi su morali da idu.

Moglo je biti oko 10 sati u noći kada sam ja stigao na mjesto gdje su se kopale jame tj. već je bilo iskopano dubljine oko pola metra. Kada sam došao na mjesto kod jama našao sam tamo Gregurić Ivana i Gregurić Blaža[42] koji su vršili nadzor kod jama kako će se kopati.

Meni nije bilo poznato zašto se te jame kopaju, nego kad smo neko vreme kopali iste ustaše su rekli da će se u te jame zakopavati Srbi

Pošto se moja kuća nalazi dalje od glavne ceste nisam mogao da vidim kada su bili u stvari voženi Srbi koji su pobijeni u tim jamama.

Čuo sam pucnjavu ali nisam znao što se događa, tako isto ne mogu da kažem tko je iste Srbe ubijao i jame zakopavao, i otkuda su isti Srbi doveženi.

Drugo nemam što da kažem na gornju izjavu mogu samo da se zakunem kao i to da svjesno nisam ništa prešutio.

Svjedok:
Štrk Josip

Sekretar: *Cavrić*

Član komisije: *Breka*

Pretsjednik: *Kaurić*

Kotarski narodni odbor Glina

M. P.

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 388, br. 29406-29411

42 Za biografske podatke Gregurić Blaža, vidi: *Selo i župa Viduševac*, str. 487.

51.

RESIME

Pokolj u glinskoj srpsko-pravoslavnoj crkvi izvršen je prema iskazu župnika Franca Žužeka 29.VII.1941. god., dok ostali svjedoci nemogu se sjetiti točno datuma.

Žrtve zločina u glinskoj pravoslavnoj crkvi na prevaran su način dopremljene iz okoline Topuskoga i Vrginmosta. Tih je bilo svega između hiljadusedamsto – dvije hiljade ljudi.

Žrtve su pogubljene kod Glinskog Novog Sela (svjedok Antun Gregurić).

Samo je poslednji transport stradao u crkvi.

U crkvi je zaklano između 700 (svjedok župnik Franc Žužek) i 800 – 900 ljudi (svjedoci Čučković Dragica, Dr. Albin Blašić).

Inspirator i organizator kao i najodgovorniji za ovaj zločin može se smatrati advokat Dr. Mirko Puk, ministar pravosuđa NDH (svjedok Koželj Franjo).

Organizirali su ga pako i hvatanje u Vrginmostu izvršili Josip Misson (svjedok Ivan Pacienti) i Nikica Vidaković (svjedok Franjo Koželj).

Izvršitelji neposredni toga zločina popisani su u priloženom popisu zločinaca.

Zločin je izvršen pod parolom da Srbi moraju biti ubijeni svi, jer dotle NDH nema opstanka (svjedoci Bakšić Mato, župnik Franc Žužek, Franjo Koželj, Slavko Mrgan).

Zločin u glinskoj pravoslavnoj crkvi ne može se s obzirom na zločince posmatrati odvojeno od ostalih zločina u gradu Glini i široj okolici, već je to jedan od brojnih zločina za koje su ti zločinci odgovorni. Usljed toga bile su silom prilika u prislušne zapisnike ušle digresije u pogledu ostalih djela, koja ih terete.

Samo hapšenje naroda u Vrginmostu, koji je na prevarni način pod vidom pokrštavanja dobrovoljno došao, treba ispitati na području Okružne komisije za ratne zločine na Kordunu.

Žrtve glinske crkve, sa ostalim žrtvama iz okoline Vrginmosta počivaju u trima jamama između Glinskog Novog Sela i Marin Broda, kako je to na položajnoj skici vidljivo.

Obzirom na to, da je u vrijeme hapšenja blizu 2000 Srba u Vrginmostu bila Talijanska okupatorska vlast, to se za pogibiju ovih 2000 ljudi – među kojima se nalaze žrtve glinske pravoslavne crkve – imade smatrati odgovornim talijanska vojska odnosno komanda, koja je izručila ustašama Josipu Missonu i Nikici Vidakoviću hapšenike, iako je znala za zlodjela ustaša prema Srbima, te su ovi morali spomenutoj komandi opravdati svoj zahtjev za izručenje tih ljudi, koji su autobusima i kamionima preveženi u Glinu.

S.F. - S.N.

Sekretar
Okružne komisije za
Baniju:

M. P.

Dr. Aleksandar Goldštajn
(Dr. Aleksandar Goldštajn)

Izvornik, strojopis, nedatirano
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

52.

I Z V J E Š T A J
Kotarskog narodnog suda
o zločinima okupatora i domaćih izdajnika
izvršenog putem sudskih i upravnih vlasti u N.D.H. u gradu Glini.

Glavni su zločini i gotovo svi izvršeni po upravnim vlastima N.D.H. Kotarski sud u Glini nije imao nikakovog udjela ni u presuđivanju ni u izvršenju. Od upravnih vlasti najvažniji je činbenik bilo je tadanje Kotarsko predstojništvo u Glini i to formalno u svim odlukama, dok je stvarno glavni naredbodavni organ bio ustaški logor u Glini.

Prvi zločinački akti izvršeni su 11.V.1941. i narednih dana t.j. toga je dana došlo u Glinu oko 30 ustaša emigranata koji su uz pomoć ustaša Glinjana i gradske redarstvene straže u noći od 11. na 12. svibnja 1941. pohapsili uglavnom sve Srbe muškarce od 16 do 60 godina njih oko 380 te oko 150 iz okolice koji su se u Glini zatekli te su ih u noći od 12. na 13. maja poubijali u Prekopi i Hađeru. Kako u zatvoru nije bilo dovoljno mjesta bili su do odvoženja u Prekopu zatvoreni u gradsku bolnicu koja je u tu svrhu upotrebljena kao zatvor.

U mjesecu srpnju počelo se sa hvatanjem Srba po selima.

Dva tjedna poslije pokolja u Prekopi i Hađeru poubijano je u Prekopi oko 30 Srba što ljudi što žena među njima i Dr. Sužnjević liječnik iz Gline.

U mjesecu srpnju iste godine došao je u Glinu pokretni prijeki sud čiji je član bio glinski trgovac Josip Mison te je ovaj sud osudio na smrt oko 25 Glinjana koji su ubijeni, a oko 120 je odvedeno u logor. Smaknuće je izvršeno u Kihalcu.

Pred ovaj prijeki sud doveden je narod iz Bosne naročito iz Banjaluke, Jajca, Bijeljine i drugih mjesta među kojima je bio i veći broj Židova. Isto tako sudio je ovaj sud i narodu iz Srijema te ih je bilo dosta iz Vukovara.

Prilikom ubijanja žrtve su mučene na najgori način: paralo se prsa i živim ljudima vadilo srce tako da su žrtve poludile od muka. Tu su se istakli kao glavni krvnici braća Kreštalice i to Nikola pisar, Stevo živoder i Pajo pećar, koji su od ranije bili u Glini na glasu kao ljudi lošega karaktera. Zatim su se svojim krvoločtvom istakli Francek Buturac mesar, Žinić Joso mesar, Kalajdžić Pavao slastičar, Janko Kihalić činovnik i neki financ Živčić. Organizatori su tri brata Vidakovića od kojih je Stipo za vrijeme Jugoslavije bio optužen zbog falisfikovanja novca i radi ubijstva župnika u Viduševcu.

Prema mišljenju četrnaestorice Glinjana koji su prisustvovali saslušavanju na poziv ovoga suda na samome Glinskome kotaru ubijeno je posredstvom upravnih vlasti oko 8.000 ljudi dok se ovdje ne ubrajaju ubijstva izvršena po ustašama i drugim izdajnicima.

Nije se moglo ustanoviti točan broj zaklanih u Glinskoj crkvi. Ustanovljeno je da je klanje vršeno na dva puta. Župnik Franc Župnik iz Gline izjavio je da je bio u crkvi

prije klanja te se po njegovom računu tamo moglo nalaziti oko 900 ljudi. Crkva je bila prepuna, zraka nije bilo, nužda se izvršavala u crkvi a crkveni namještaj bio je razoren.

30.VII.1941. u 11 sati u noći dežurni električar u munjari Ante Šešerin danas podpredsjednik Gradskog N.O.O. u Glini dobio je nalog da ugasi javnu rasvjetu. Tada je počelo klanje u Glinskoj crkvi. Ulice su bile u mraku a ustaše su reflektorima obasjavali prostor oko crkve da nitko nebi umakao. Glavni organizator klanja bio je Janko Kihalić. Mato Bakšić iz Gline iskazao je da se iz crkve prolamao vrisak žrtava te da su mnogi skočili sa tornja crkve na pločnik i sami na taj način dokončali svoj život. Svi prisutni na konferenciji sa župnikom jednoglasno potvrđuju, da je u jutro kanalom pred crkvom tekla krv iz crkve iako su ustaše čistile u zoru prostor pred njom. Klanje u crkvi izvršili su ustaše i mladići oružnici koji su u tu svrhu iz Karlovca dovedeni. Zna se da je jedan od koljača bio ustaša Ledicki.

Poslije ovog pokolja došlo je hvatanje i ostataka Srba i to većinom staraca te žena i djece te je tako čekićem ubijeno oko 80 ljudi.

Pokretni prijeki sud zasjedavao je u Glini po drugi puta 1942. god. ali je sudio uglavnom Bosancima i Hercegovcima.

U Glini su prema tome bili glavni koljači:

Vidaković Stipo i Nikola te njihov otac Mate.

Buturac Francek mesar, Žinić Joso mesar, Kalajdžić Pavao slastičar, Živčić financ, Naglić Šimo opančar /naročito je mnogo klao djecu/ i Janko Kihalić činovnik.

Organizatori i naredbodavci su bili:

Dr Rebok bivši liječnik u Glini, ustaški logornik Gline a poslije stožernik za veliku župu.

Isto tako izvršavani su zločini na glinskom kotaru po naredbi velikog župana Mirka Jereca ranije advokata u Glini.

Nadalje se istakao Mato Tiljak logornik i Josip Mison kao član pokretnog prijekog suda.

U koncentracione logore odpremalo se na osnovu zaključka konferencije općinskih bilježnika pod predsjedanjem kotarskog predstojnika.

Kotarski predstojnici su za vrijeme N.D.H. bili:

1./ Milić /Srbin/

2./ Imper

3./ Hajim

4./ Turk

5./ Simeon

Od kojih se naročito istakao svojim nasiljima Hajim.

Ustaški logornici u Glini su bili:

Dr. Rebok, Tiljak i Vidaković te konačno Tomac.

Glavni organizator i inspirator svih zločina bio je glinski advokat i kasnije ministar u Pavelićevoj vladi Dr. Mirko Puk koji je još za vrijeme Jugoslavije održavao tajne sastanke u Glinskoj rimokatoličkoj crkvi i u bolnici kod Dr. Reboka. Isti je iz Gline otputovao u Zagreb 27.III.1941. gdje je i ostao. Kao ministar dolazio je u Glinu održavajući govore te je davao potrebna naređenja za izvršivanje zločina.

Nemože se točno utvrditi koji su zločini izvršeni na temelju odluka upravnih vlasti jer je njihov djelokrug bio malen te su radili – kako smo napomenuli – po naređenjima

ustaškog logora i ustaša koji su dolazili po specijalnoj dužnosti sa ovlaštenjima izravno uz Zagreba.

Prema priležećem izvještaju o pokolju i zločinima u Glinskom kotaru, bez grada Gline, a koji obuhvaća vremensko razdoblje do 30.X.1942. vide se da je u glavnom putem upravnih vlasti ubijeno između 2 do 3000 ljudi, a u koncentracioni logor odvedeno isto toliko. Iz priloženog izvještaja se vidi da su ubistva vršena na najsvirepiji način /prebijanja kostiju, bacanje u jame poluživih ljudi, bacanje u vatru, ubijanje čekićima, rezanje dijelova tijela i.t.d./, da su u njihovom izvršivanju učestvovali i civili u vezi sa ustašama ili spontano. Tako su 21.VIII.1941. pod vodstvom Jusaka Mašinovića i Mehmeta Mahinića iz Vranograča na najzvjerskiji način sjekirama mrcvarili narod iz Zborišta i Gradine vršeći zločine kosama, roguljama, sikirama, kopljima i sl. Redovno su prethodno silovali djevojke, pa ih po tome gole naticali na kolje. Djecu od pola do šest godina presjecali su po pola. Tako je na pr. 20.VIII.1941. muslimanski živalj potukao u Zborištu 240 ljudi, žena i djece. Kod tih zločina masovno su učestvovali muslimani iz Vrnograča, Bužima i okolnih muslimanskih sela. U ovome životinjskom bijesu išli su tako daleko da su na pr. Iliju Radića iz Crkvina prvo ubili i po tome prikačili za konje i odvezli na stočno groblje gdje su ga ostavili.

Inicijativom velikog župana Gore Gvozdića iz Petrinje ubijeno je preko 70 duša u Šušnjaru. Ovaj slučaj navodimo radi toga što je po svršenom djelu došao u Šušnjar zločinac Gvozdić, veliki župan da tobože izvidi na licu mjesta što se dogodilo te je počeo davati po nekima pomoć od 500 do 3000 Kuna po osobi za poklane žene, djecu, očeve, braću i sestre. Ova su zvjerstva izvršile ustaške jedinice u zajednici sa ženama domobranima i omladinom iz Gline.

U Glinu su dovedeni ljudi čak iz kotara Vrginmost pod vidom krštavanja te ih je prema neprovjerenim podatcima dopremljeno oko 2000 od kojih je oko 900 zaklano u crkvi a ostali pobijeni u okolici.

Prilikom hapšenja Srba u svibnju 1941. odmah je uhapšeno i smaknuto 20 članova komunističke partije koji su od ranije bili u evidenciji bivših vlasti kao takovi.

Prije masovnog hapšenja u maju 1941. održan je u novoj bolnici u Glini sastanak kome su prisustvovali ministar Dr. Puk i Jerec te je Puk održao govor rekavši da Srbe treba pohapsiti jer se spremaju da ubiju Hrvate.

U Glini je bilo 14 Židova koji su 27. srpnja 1941. odvedeni navodno za logor. Jedan je dio pobjegao u Hrvatsko Primorje, dok je sudbina ostalih nepoznata.

Podaci o radu upravnih vlasti na Glinskom kotaru poslije oktobra 1942. nisu mogli biti prikupljeni jer se to nije moglo uraditi u datom roku od pet dana. Ovi su podatci zatraženi te čim stignu mi ćemo ih naknadno priposlati.

Već sada možemo reći, da su podatci sadržani u priloženom izvještaju do mjeseca oktobra 1942. provjereni te je prema njima ubijeno Srba sa Glinskog kotara oko 2.000, a odvedeno u koncentracione logore samo u mjesecu maju 1942. preko 800. Veći broj ubijenih na Glinskom kotaru čine Srbi iz ostalih kotareva i drugih krajeva, jer su ustaše skidali narod sa vlakova i kako smo već ranije naveli dovodili ovamo narod iz Bosne i Hercegovine te Srijema i ovdje pobili.

Najveći broj ljudi pobijen je u Prekopi, Hađeru, Grabovcu, Glinskom Novom Selu.

Zatvor kojim se služila upravna vlast u Glini bio je zatvor kotarskoga suda te kotarskog predstojništva a kada su ovi bili prepuni i bolnica.

Zatvorenici nisu dobivali hranu već su gladni vođeni na gubilište.

Sa zatvorenicima se postupalo najgrublje te su često morali da prolaze uz stepenice sa kata na prizemlje i obratno prolazeći između ustaša koji su ih kundačili. Sobe su bile prepune, širile su se bolesti.

Kako se ne može točno razgraničiti kompetencija pojedinih upravnih organa u N.D.H. jer toga nije bilo to se ne može točno razlučiti koliko su zločini izvršeni po pojednim upravnim organima. Uostalom svaki pokušaj da se ova nasilja svedu na bilo kakovu formalnu proceduru ostao bi bezuspješan, jer je odmah ispočetka bilo vidljivo da su svi akti puka samovolja i nasilje te se za počinjena djela nije nikome polagalo računa. Tako ni oni sami nisu znali koliko su ljudi pobili niti odakle već je bilo glavno da se ubija. Kada stignu podatci sa općina Glinskoga kotara za vremensko razdoblje od oktobra 1942. do njihovog oslobođenja moći ćemo upotpuniti ovaj prikaz.

KOTARSKI NARODNI SUD
GLINA

[...]

M. P.

Sekretar suda:
Goldstein

Predsjednik suda:
Meandžija

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

53.

S A O P Ć E N J E br. 10 [43]

Na osnovu prikupljenih podataka i provedenog postupka povodom prijava dobivenih o pokolju naroda izvršenom u Glini i okolici 1941. godine ustanovilo se do sada slijedeće stanje stvari:

Dne 11. maja 1941. godine došlo je u Glinu tridesetorica ustaša-povratnika. Noću između 11. i 12. oni su uz saradnju glinske redarstvene straže pohapsili sve građane Srbe muškarce i to od 16 do 60 godina. U gradu uhapsili su te noći 380 građana, a 150 mještana iz okolice, koji su se te noći zatekli u gradu. Sve uhapšenike ustaše su naredne noći t.j. između 12. i 13. maja 1941. godine prebacili u obližnje selo Prekopu i Hađer i tamo ih sve smaknuli.

Smaknuće ovih uhapšenih Srba izvršili su ustaše na najzvjerskiji način. Vezane ljude bacali su o zemlju, udarali po njima koljem i mlatovima, boli ih nožem, prelamali im udove, klali ih tupim noževima, a mnogima su noževima parali prsa i još živim ljudima vadili srce. Mnoge su žrtve prije smaknuća poludile od užasa.

43 Saopćenje br. 10 Zemaljske komisije Hrvatske redigirala je i potkrijepila izjavama svjedoka Državna komisija Jugoslavije i potom objavila u svojoj publikaciji *Saopštenja br. 7-33 Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača*, Beograd 1945., kao "Saopštenje br. 33" od 2. marta 1945., str. 376–390. Usporedi: "Pokolj Srba u glinskoj crkvi", *Borba*, Beograd, God. X, br. 55 i 56 od 3. i 4. marta 1945., i "Pokolj Srba u glinskoj crkvi", *Vjesnik*, Zagreb, God. V, br. 39 i 40 od 4. i 5. lipnja 1945; "Jedna tužna godišnjica koja se ne smije zaboraviti. Najteži masovni pokolj Srba izvršili su ustaše između 30. i 31. srpnja 1941. godine u srpsko-pravoslavnoj crkvi u Glini", *Narodni list*, Zagreb, God. I, broj 55, 31. srpnja 1945., str. 3.

Samo posredstvom ustaških upravnih organa ubijeno je u Glini i okolici tokom 1941. godine oko 8.000 slovima osam hiljada ljudi.

Najteži masovni pokolj Srba izvršen je u srpsko-pravoslavnoj crkvi u Glini i to: noću između 30. i 31.VII.1941. godine.

Ovo klanje izvršile su ustaše na slijedeći način:

Dne 30. jula 1941. u 23 sata naređeno je električnoj centrali u Glini, da ugasi javnu rasvjetu i da je ne otvori dok joj to ustaše ponovo ne narede (svjedok Ante Šešerin iz Gline). Ulice su bile u mraku, ali je prostor pred pravoslavnom crkvom ostao rasvijetljen, jer su ustaše reflektorima iz bliza osvjetljavali ulaz u crkvu. Pred crkvom je stajala grupa naoružanih ustaša, svakako stražeći da im se ne umakne koja žrtva. Crkva je bila puna Srba, koje su ustaše ranijih dana pohapsili i pozatvarali u crkvu. Prema iskazu svjedoka Franca Žužeka, županika rimo-katoličke crkve u Glini, on je dan prije toga vidio u crkvi oko 900 Srba, od kojih su mnogi prešli na katoličku vjeru, nadajući se, da će tako biti pošteđeni od ustaškog terora. U crkvi je za vrijeme njegove posjete bilo neizdrživo, smradno i nečisto, prozori i vrata zatvoreni, zrak je bio zagušljiv, a ljudi su bili gotovo izbezumljeni od straha.

Spomenute noći od 30. na 31. jula 1941. godine ustaše su oko pola noći pod vodstvom Janka Kihalića ustaškog "dužnostnika" iz Gline, uz pripomoć poznatih razbijača i besposličara braće Nikole i Stipe Vidakovića i čuvenih koljača braće Krešталica, te drugih ustaša - povratnika izvršili pokolj ovih uhapšenih Srba. Od 900 Srba zatvorenih u toj crkvi spasio se svega jedan čovjek Ljuban Jednjak, ratar iz Gređana, kbr.70. On se već iza prvih mitraljeskih rafala na zatvoreni narod bacio među mrtve i pritajio se kao mrtav. Oko njega su ustaše klale i mrcvarile, a kada su svoj strašan posao završili bacili su i njega mrtvacima na kamion ispalivši na nj i mrtvace više metaka. Bačen u jamu, izvukao se ranjen i izmučen.

Ostali svjedoci preslušani o tom događaju znadu samo to, da se te noći iz crkve čulo samo pojedinačno puškaranje, tupi udarci, a iz crkve se prolamao vrisak i jauk žrtava. Svjedoci Marko Bakšić iz Gline, župnik glinski Franjo Žužek i drugi tvrde, da je sutradan tj. 31.VII.1941. iz crkve preko praga na pločnik tekla krv i da je preplavila čitav prilaz pravoslavnoj crkvi. Vidjeli su kako ustaše peru krv sa praga i prostora ispred njega.

I ako su ustaše pokušale oprati krv sa crkvenog praga i vratiju, nije im to polazilo za rukom, pa su zaključili da se crkva poruši. Kratko vrijeme nakon ovog pokolja najmljeni radnici porušili su crkvu.

U samom kotaru Glina (bez grada Gline) od 10.IV.1941 do 30.X.1942 ustaše su uz saradnju njihovih upravnih organa poubijali oko 3.000 ljudi, a isto toliko otjerali u koncentracione logore.

I ova su ubijstva vršena na najgroznije načine. Vezanima ljudima prebijane su kosti, poluživi ljudi bacani su u jame ili u vatru, čekićima razbijane lubanje, rezani pojedini udovi tijela itd.

Dne 21.VIII.1941 pod vodstvom ustaše Juske Mašinovića i M. Mahinića iz Vrnograča ustaše su pohvatale čitavo srpsko stanovništvo i nakon što su djevojke silovali, gole su ih naticali na kolje. Djecu od 6 mjeseci do 6 godina presjecali su na polovicu. Muškarce su klali. Ovdje je palo oko 200 žrtava.

Dne 20.VIII.1941 ustaše iz Vrnograča i Bužima poklali su u selu Zborištu kod Gline 240 ljudi, žena i djece. Klanja su vršena tupim noževima, bajonetama i sjekirama. U

svom razularenom bijesu išli su tako daleko, da su n.pr. seljaka Iliju Radića iz sela Crkvine najprije kolcima izmrcvarili, a zatim ga mrtvog prikačili o rep konju i tako odvukli na strvinište te ga tamo ostavili.

Istoga dana u selu Šušnjaru kod Gline poklano je na isti način 70 Srba muškaraca, žena, staraca i djece i to po inicijativi tzv. velikog Župana velike Župe "Gora" N. Gvozdića iz Petrinje. Po izvršenom djelu došao je ovaj zločinac kao veliki Župan u selo Šušnjar da tobože izvidi zločin i umiri narod, te je počeo dijeliti novčanu pomoć od 500 do 3.000 Kuna po osobi rodbini za poklane žene, djecu, očeve, braću i sestre.

Prije svih ovih masovnih hapšenja i ubistava sredinom maja 1941 održan je u zgradi nove bolnice u Glini sastanak ustaša, na kome se zaključilo likvidiranje Srba. Tom sastanku prisustvovali su pored ostalih ustaški tzv. ministar Mirko Puk i Jerec Mirko, advokati iz Gline. Mirko Puk održao je tom prilikom govor zahtijevajući hapšenje i progon Srba. Nakon tog ustaškog zaključka otpočeli su svi progoni i pokolji.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu !

[...]

Zemaljska Komisija za
utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.

Tajnik:
Dr. F. Čulinović

Pretsjednik:
Dr. Ante Mandić

Za točnost prepisa
(Potpis nečitak)

Izvornik, strojopis
HR HDA 306, ZKRZ Zh, kutija 150, br. 890

POPIS DOKUMENATA
o pokolju kordunaških Srba
u pravoslavnoj crkvi u Glini u ljeto 1941.

Glina, 3. V. 1944.

1. JEDNAK, Ljuban – iz Gređana kbr. 70, star 27 god.

Glina, 10. X. 1944.

2. ŠEŠERIN, Ante – iz Gline, Sokak kbr. 3, star 32 god.

Glina, 11. X. 1944.

3. GREGURIĆ, Antun – iz Jukinca kbr. 26, star 38 god.
4. ŠKOLNEKOVIĆ, Andrija – iz Gline, star 45 god.
5. PACIENTI, Ivan – iz Gline, Hrvatska ulica kbr. 6, star 42 god.
6. PRPIĆ, Nikola – iz Gline, Karlovačka ulica kbr. 14, star 38 god.

Glina, 14. X. 1944.

7. ZIBAR, Ljerka – iz Jukinca, kbr. 60
8. BAKŠIĆ, Mato – iz Gline, Filipovićeva kbr. 3, star 56 god.
9. ŠARIĆ, Josipa – iz Gline, Hrvatska ulica, stara 50 god.

Glina, 16. X. 1944.

10. HALUZA, Ignac – iz Gline, Majska ulica, star 37 god.

Glina, 17. X. 1944.

11. BLAŠIĆ, dr. Albin – iz Gline, star 58 god.
12. BURIĆ, mr.ph. Ivo – iz Gline, star 53 god.

Glina, 18. X. 1944.

13. ŽUŽEK, Franc – iz Gline, star 56 god.
14. OSTARČEVIĆ, Ivica – iz Gline, star 70 god.
15. ČUČKOVIĆ, Dragica – iz Gline, Karlovačka ulica, stara 15 god.
16. MUŽDEKA, Mira – iz Gline, Karlovačka ulica, stara 18 god.
17. DMITROVIĆ, Dara – iz Gline, Karlovačka ulica, stara 17 god.
18. BREKA, Dušanka – iz Gline, kbr. 11, stara 20 god.
19. BALTIĆ, Zora – iz Gline, stara 14 god.
20. MODRONJA, Marko – iz Svračice kbr. 39, star 43 god.
21. STARČEVIĆ, Nikola – iz Gline, star 31 god.
22. HALUZA, Ignac – iz Gline, star 37 god.
23. TOMIĆ, Živko – iz Gline, Karlovačka ulica, star 51 god.

Glina, 26. X. 1944.

24. KRNIC, Marko – iz Viduševca kbr. 104,
25. KOŽELJ, Franjo – iz Gline, Karlovačka kbr. 7, star 37 god.

Glina, 28. X. 1944.

26. RUKAVINA, Veljko – iz Gline, Karlovačka ulica, star 26 god.

Glina, 29. X. 1944.

27. MRGAN, Slavko – iz Gline, star 44 god.

Glina, 2. XI. 1944.

28. LONČAR, Pavao – iz Majskih Poljana, star 54 god.

Glinsko Novo Selo – kod jame kraj Kihalca, 2. XI. 1944.

29. ŠOŠTARIĆ, Blaž – iz Kihalca kbr. 36, star 38 god.

Glinsko Novo Selo, 3. XI. 1944.

30. ZAPISNIK sastavljen na licu mjesta kod Glinskog Novog Sela, kojeg su potpisali dr. Aleksandar Goldštajn, sekretar komisije za ratne zločine kao pročelnik i Jovan Borojević, predsjednik Okružnog narodnog suda Banije. U prilogu zapisnika nalazi se: "Položajna skica triju grobnica ustaških žrtava iz 1941. između Gl. Novog Sela i Marinbroda – Pogubljeni noću 29.-30. juli 1941.", zatim dvije fotografije "Ruševine crkve" i jedna fotografija "Jame kod Gl. Novog Sela".

Glina, 11. XII. 1944.

31. BAKŠIĆ, Milka – iz Gline, Filipovićeva 3, stara 40 god.

Glina, 13. XII. 1944.

32. VIDNIĆ, Josip – iz Glinskog Novog Sela
33. ŠKRINJARIĆ, Pajo – iz Glinskog Novog Sela
34. ŠIMANOVIĆ, Pavao – iz Glinskog Novog Sela

Glina, 18. XII. 1944.

35. VIDNIĆ, Petar – iz Glinskog Novog Sela
36. VIDNIĆ, Antun – iz Glinskog Novog Sela kbr. 41
37. NORKOVIĆ, Josip – iz Glinskog Novog Sela kbr. 40

Glina, 9. I. 1945.

38. ROKSANDIĆ, Ivan – iz Glinskog Novog Sela
39. VIDNIĆ, Nikola – iz Glinskog Novog Sela kbr. 53

Glina, 13. I. 1945.

40. OLIJA, Pavao – iz Glinskog Novog Sela kbr. 72, star 39 god.

Glina, 17. I. 1945.

41. ŠIMANOVIĆ, Mato – iz Glinskog Novog Sela kbr. 99, star 50 god.
42. ŠKRINJARIĆ, Ivan – iz Glinskog Novog Sela kbr. 98
43. ŠKRINJARIĆ, Ivan – iz Glinskog Novog Sela kbr. 99

Beograd, 12. II. 1945.

44. BOROJEVIĆ, Ljubica – iz Čemernice, stara 36 god.

Zagreb, 30. VII. 1945.

45. BEDNJANEC, Vladimir – iz Zagreba
46. PREBEG, Mirko – iz Samobora, star 41 god.

Petrinja, 3. XII. 1945.

47. HODALJ, Mato – iz Gora kbr. 110, star 33 god.

Glina, 28. V. 1946.

48. KAPŠA, Ivan – iz Gornjeg Viduševca kbr. 47, star 48 god.
49. CRNKOVIĆ, Marko – iz Gornjeg Viduševca kbr. 201, star 31 god.
50. RAF, Marko – iz Gornjeg Viduševca kbr. 38, star 51 god.
51. CEKOVIĆ, Marko – iz Gornjeg Viduševca kbr. 140, star 32 god.
52. GRBEŠA, Ivan – iz Donjeg Viduševca kbr. 9, star 39 god.
53. PODNAR, Bara – iz Donjeg Viduševca kbr. 178, stara 35 god.
54. ŠTRK, Josip – iz Donjeg Viduševca kbr. 50, star 48 god.

Glina, nedatirano

55. RESIME o pokolju u glinskoj srpsko-pravoslavnoj crkvi, kojeg potpisuje Dr. Aleksandar Goldštajn, sekretar Okružne komisije za ratne zločine
56. IZVJEŠTAJ Kotarskog narodnog suda o zločinima okupatora i domaćih izdajnika izvršenog putem sudskih i upravnih vlasti u N.D.H. u gradu Glini
57. SAOPĆENJE br. 10

Боривој Чалић

Орфелинови бакрорезни формулари матичних књига

Лази Чурчићу за деведесети рођендан

1.

Најстарији, данас познати, штампани формулари црквених матичних књига код Срба јесу они који су, настојањем Захарије Орфелина, изашли испод штампарске пресе штампарије Димитрија Теодосија у Венецији.[1] Протоколе с таквим формуларима за уписивање крштених, венчаних и умрлих пронашао је Лаза Чурчић у Новој Градишци и тиме открио још нешто од онога што је радио Захарија Орфелин, а што до тада није било познато.

Протоколи су штампани 1767. и 1768. године. Имали су насловну страницу с текстом: Протокол или Написаније а. крештајемих. в. *венчајемих. г. умирајуштих. Обојего пола и всјакаго возраста Православних Благочестиваго Восточнија Јерусалимскија Греческаго закона Христовија Цркве Исповеданија Христијан при [...]* Павле Ненадовиче те ознаком издања из 1767, односно 1768. године. Насловна страница издања из 1767. уоквирена је равном линијом, док се на издању из наредне године налази оквир од украсних орнамената. Протоколи су били подељени у три целине: крштени, венчани и умрли. Свака целина имала је још и своју насловну страницу на којој је дат предложак за попуњавање а иза ње су биле непопуњене странице с формуларима за уписивање података. Текст који је ваљало уписати у формуларе штампан је у предлошцима, ради боље уочљивости, црвеном бојом.

Захваљујући дигитализацији и мрежној приступачности матичних књига на интернетској страници *Free Family History and Genealogy Records*, намењеној генеалошким истраживањима,[2] могућно је било овај налаз Лазе Чурчића

1 Лаза Чурчић, *Формулари црквених матичних књига штампарије Димитрија Теодосија*, у ауторовој књизи Исходи и стазе српских књига, Библиотека Матице српске, Нови Сад, 2006, 77-84.

2 На адреси: https://familysearch.org. На ову страницу упозорио ме је господин Предраг Пузић из Новог Сада. Срдачно му се и овде захваљујем.

НАПИСАНІЄ

лчбр
мца
Генв
дне
4

Родися Млнцъ Пола Морасскога Мца Генваря Дне 4 :Лѣта пр̃поло, женнаго: Отц̃ъ Млнца Василія Бла гословч Мтиже Сто на Сѣ Іоа Жителіе Ушца и Вперт: Кртися и Мѵ ромъ стымъ помазася чр̃е мене Пера Романа Стефановича Пароха Цр̃кве ст: то Рѣка Вознесенія Ивеста Терпин въ сѵцыа: Мца, и дне по Лѣтомъ положен наго. И дано бысь во ст: Крщенй Млнцѣ има Дамиана: Воспр̃іемникъ бысть Захарій Аласачив. Житель: и Боброга.

83

лчбл
мца
Генв
дне
24

Родися Млнцъ Пола Денешато Мца Генваря Дне 24 Лѣта пр̃поло, женнаго: Отц̃ъ Млнца Стефан Станишина Мтиже Вадима Жителіе Вспшна Вперпин :Кртися и Мѵ ромъ стымъ помазася чр̃е мене Пера Романа Стефановича Пароха Цр̃кве ст: то Рѣка Вознесенія Ивеста Терпин въ сѵцыа: Мца, и дне по Лѣтомъ положен наго. И дано бысь во ст: Крщенй Млнцѣ Има Анастасія Воспр̃іемникъ бысь Стоянъ Ушаревић Житель: и Вперпине

КРЕЩАЕМЫХЪ.

5

Родися Млнцъ Пола Синскаго :Мца Іанчарія Дне 20: Лѣта пр̃поло, женнаго: Отц̃ъ Млнца Симеонъ Бернасовца Мтиже Петра Жителіе и Стерпинъ :Кртися и Мѵ ромъ стымъ помазася чр̃езъ мене Пера Гаврїила Поповича Пароха Цр̃кве ст: Рѣка Вознесенія Мвеств въ Терпин сѵцыа: Мца, и дне по Лѣтомъ положен наго. И дано бысь во ст: Крщенй Млнцѣ Има Настасія :Воспр̃іемникъ бысь Вирака Недокланчева родомъ Житель и Стерпинъ

лчбл
мца
дне

33.П

6

Родися Млнцъ Пола Синскаго Мца Іанчарія Дне 21: Лѣта пр̃поста, вленаго: Отц̃ъ Млнца Лаврен Бернасовца Мтиже Марїа Жителіе и Стерпинъ :Кртися и Мѵ ромъ стымъ помазася чр̃е мене Пера Гаврїила Поповича Пароха Цр̃кве ст: Рѣка Вознесенія Мвеств въ Терпин сѵцыа: Мца и дне по Лѣтомъ положенна го. И дано бысть во ст: Крщенй Млнцѣ Има Настасія Воспр̃іемникъ бысть рако Чурчинъ родомъ Житель: и Стерпинъ

лчбл
мца
дне

334

+ 1763. XII. IV. p. 52.

3 Матичне књиге из Градског музеја у Вуковару и Хисторијског (данас Државног) архива у Осијеку, снимљене су у Архиву Хрватске (данас Хрватски државни архив) у Загребу 1992. године.

промотрити мало детаљније,[3] те понешто додати о географском распростирању штампаних протокола матичних књига.

На истоку Славоније формулари штампани 1767, колико се то до сада могло утврдити, употребљавани су у Вуковару и Сарвашу. Од вуковарског протокола сачувани су само делови који се односе на уписе венчаних и умрлих, истина, оба без насловне странице. Најстарији упис венчаних је од 12. јануара 1768, док књига умрлих започиње уписом од 1. јануара 1768. па би се по томе дало претпоставити да је реч о издању из 1767. године. У сарвашком протоколу сачувана је насловна страница, а уписи крштених, венчаних и умрлих започињу од 1765. године. По томе што уписи на почетку овог протокола не теку хронолошким редом чини се да су у формуларе унесени накнадно, из неког другог пописа, тим пре што се ради о невеликом броју уписа (крштених је 1765.

било једанаест као и 1766, а умрлих 1765. седам, а 1766. једанаест, док је у обе године било само по једно венчање). Протоколи штампани 1768. године су распрострањенији. Налазе се у Бијелом Брду, Даљу, Осијеку, Тењи. Занимљиво је да у многима од њих уписи започињу с одмаком од неколико година у односу на годину назначену на насловној страници (у Осијеку од 1771, Тењи 1774, Даљу и Бијелом Брду од 1775). Вероватно су их парохије имале већ припремљене па је употреба започела тек након што су претходни протоколи били попуњени или, пак, да су негде (у Сремским Карловцима?) постојале залихе и формулари су се могли набављати по потреби. Како је с дистрибуцијом уистину могло бити дало би се наслутити из записа од 1. новембра 1768. у протоколу цркве Светих Архистратига Михаила и Гаврила у Шаренграду који говори да је "књига протоколнаја" овој цркви "издата чрез господина егзарха Данила при протопрезвитеру Марку Димитријевићу". Реч је о Данилу Богдановићу, придворном архимандриту, који је од 1768–1776. био архиепископско--митрополитски егзарх који је имао резиденцију у Осијеку. У појединим парохијама било је, изгледа, довољно формулара па је тако, на пример, у Вуковару књига венчаних у потпуности испуњена тек 1836. године.

Венецијански формулари матичних књига најстарији су штампани такви формулари код Срба. Од ове штампе разликују се нешто каснији протоколи, различитог типа слова и недатиране насловне странице, који се временски ближе могу одредити само на основу почетка уписивања у њих и то у другу половину осме деценије 18. века. Тек је домишљање, иако врло основано, да је реч о производима Курцбекове штампарије у Бечу која је, по слову дворске привилегије, од 1770. имала искључиво право штампања књига на српском и другим источним језицима. Први датирани Курцбекови протоколи матичних књига су из 1786. године и били су подељени у посебне књиге, свака са својом насловном страницом (*Протокол крештајемих*; *Протокол венчајемих*; *Протокол умирајуштих*), у украсном оквиру и с вињетом на средини доњег дела листа.

Иза штампања формулара у Венецији као, уосталом, и иза низа оновремених издања српских књига стајао је, могао је стајати, једино Захарија Орфелин. Пословима које је донео венецијанском штампару – наруџбама за уџбенике и формуларе (а то су и данашњим штампарима уносни послови) морао је Димитрије Теодосије бити веома задовољан и могао је Захарију Орфелина наградити "штампањем песама на мало страница и на малим форматима или за мало новца или бесплатно. Не би се таква награда смела, данашњом терминологијом, звати корупција. Ако је тако наградио Захарију Орфелина, наградио је Димитрије Теодосије и нову српску књижевност."[4]

4 Л. Чурчић, *Исто*, 82.

2.

Своју учитељску каријеру дугу седам школских година завршио је Захарија Орфелин 1757. у Новом Саду. Школски извештај, састављен 18. фебруара те

5 Фототипско изд.: *Свечани поздрав Мојсеју Путнику*, Платонеум, Матица српска, Беседа, Нови Сад, 2014. В. и Јелена Тодоровић, *Свечани поздрав Мојсеју Путнику Захарије Орфелина*, Платонеум, Матица српска, Беседа, Нови Сад, 2014.

6 Сава Паланчанин, *Data Orfeliniana*, (у каталогу) *Орфелиново Житије Петра Великог 1772–1972*, Библиотека Матице српске, Нови Сад, 1972, 4.

године, потписао је као "Захариј магистер". Средином године исписао је раскошну рукописну споменицу у част устоличења Мојсеја Путника на трон бачких епископа.[5] У августу исте године је прешао у Сремске Карловце, у службу архиепископа и митрополита Павла Ненадовића. Његов најранији траг на новом послу био је запис у *Протоколу за пасоше и издавање лиценција за купљење милостиње у Даљу* начињен 17. августа 1757. године.[6] Већ у септембру отишао је с архиепископом и митрополитом у Беч и задржао се онде у његовој пратњи око четири месеца. По рангу који је заузимао у дворској хијерархији Карловачке митрополије био је други међу световњацима, одмах иза народног секретара Павла Ненадовића Млађег, митрополитовог синовца. На дужности канцелисте био је, свакако, у прилици да се добро упозна са свим проблемима администрације.

Када је и где Орфелин набавио малу пресу за отискивање с бакрорезних плоча данас није познато. Остало је такође скривено како је, када, где и шта све научио

о вештини израде бакрореза. Свој књижевни дар и цртачко умеће, уз бројна друга знања, исказао је на непоновљив начин већ у *Поздраву Мојсеју Путнику* и тако се, на самом почетку своје уметничке каријере, открио као личност ванредно високог стваралачког нивоа. С бакрорезних плоча умножио је 1758. окружницу Павла Ненадовића *Краткоје о богоподобајушчем телу и крови Христовој поклоњеније*,[7] текст литургичке садржине, а затим и доктринарно-катихетски текст *Ортодоксос омологија*[8] те три самостална графичка листа – *Распеће Христово*[9], *Богородица Бођанска*,[10] и *Св. Тројица и арханђел Михаило*[11]. С бакрених плоча отиснуо је у Сремским Карловцима 1759. и своју прву *Калиграфију*.[12] Већ на самом почетку просветитељског рада Захарија Орфелин се показао и као стваралац који је разноликим активностима доприносио напретку у разним областима културе својих сународника. Таква личност могла је у својим настојањима доћи и на мисао о унапређењу администрације у парохијама, послу који је био важан и за државу и за цркву.

3.

Павле Ненадовић (1703–1768) био је један од уистину великих архијереја Српске православне цркве.[13] Став одлучног вођа и организатора исказао је још као горњокарловачки епископ (1742–1748), а његов успон на првосвештенички трон 1749. био је међу значајним датумима у историјском трајању Карловачке митрополије. Сигурно је био добро упознат са стањем на терену и већ од самог почетка свог управљања започео је с променама којима је постепено и не без отпора, али одлучно, уредио монашки и свештенички живот. Недуго по избору за митрополита, већ 17/28. августа 1749. издао је наредбу којом је започело уређење администрације у парохијама па је, претећи и казнама, наредио увођење матичних књига и домовних протокола: "Протоколе при всјакој церкви о раждаемих п крешчаемих, о исповједујушчихсја и причашчајућих, о умирајушчих, о браку сочетавајемих, от парохијанов својих с доми и домочадци их, свјашченици чино и постојано, да држат наредите и именом нашим прикажете, да ашче, јегда ми сами визитацију церквеј предузмем, их, тако творјашчија необрјашчем, казн терпјети будут."[14]

Стање међу нижим свештенством било је свакакво и несумњиво далеко од идеалног. Ни протоколи нису вођени ажурно и уредно што је и бележено у извештајима начињенима приликом визитација на терену. Мало је вероватно да ће се сазнати ко је дошао на идеју да се, бар у овом сегменту, црквена администрација олакша, уреди и уједначи. Чини се да је до таквог побољшања довела синергија одлучног митрополита и његовог канцелисте. Обојица су могла знати да су бакрорезом до тада већ израђиване опросницe грехова и синђелије. У формалном погледу то су такође били формулари у које су руком уписивана имена. Најстарија позната опросница код Срба начињена је око 1700. и њу је потписао патријарх Арсеније Трећи Чарнојевић.[15] Сачувана је и

7 Г. Михаиловић, *Исто*, 46-47 (бр. 34); Динко Давидов, *Српска графика XVIII века*, Матица српска, Нови Сад, 1978, [309] (бр. 89). Владимир Вукашиновић, Српска теологија XVIII века – ad fontem, Краљево- Врњци, 2013, 14-17.

8 Г. Михаиловић, *Исто*, 48-49 (бр. 35); Д. Давидов, Исто, 310 (бр. 90). В. Вукашиновић, *Исто*, 17-20.

9 Д. Давидов, *Исто*, [296] (бр. 69).

10 *Исто*, [296]-297 (бр. 70).

11 *Исто*, 297 (бр. 71).

12 Г. Михаиловић, *Исто*, 49-51 (бр. 36); Д. Давидов, *Исто*, 310-314 (бр. 91).

13 Ненад Нинковић, *Политичка и културна делатност митрополита Павла Ненадовића*, докторска дисертација обрањена на Филозофском факултету у Новом Саду 2015.

14 *Правила митрополита Вићентија Јовановића и Павла Ненадовића за протопрезвитере*, приопштио Д[имитрије] Р[уварац], (у) *Српски Сион*, 1903, бр. 10, 300. Око увођења књига крштених, венчаних и умрлих настојали су још београдско-карловачки митрополити Мојсеј Петровић и Викентије Јовановић. В. и Војин Дабић, *Морталитет и старосна структура српског становништва у Хабсбуршкој монархији у XVIII веку: пример православних парохија Вуковар, Илебеј и Дероње*, (у) *Српске студије*, 5, 2014, 13-33.

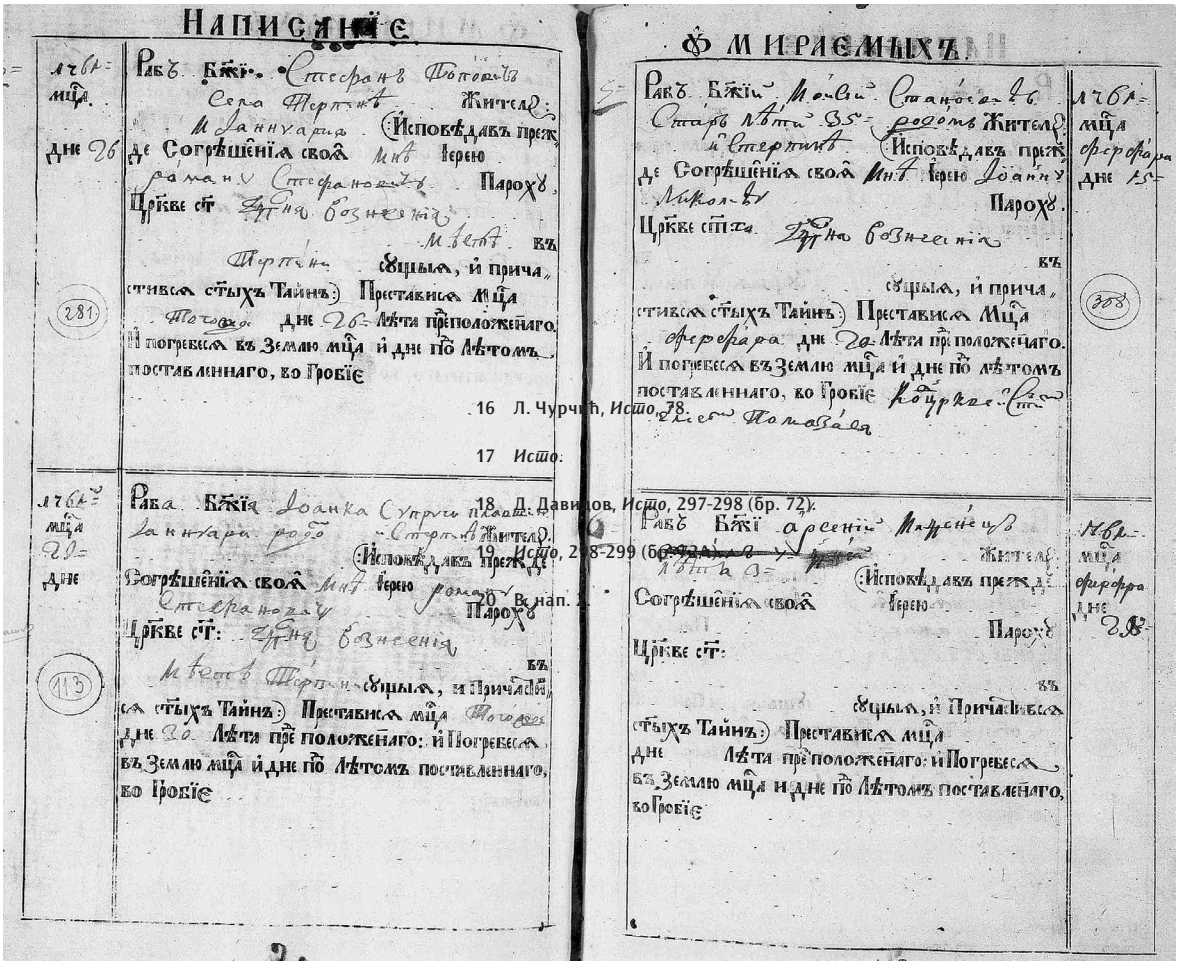

опросница из 1747. настала по наредби пећког патријарха Атанасија Другог Гавриловића.[16] Познато је неколико бакрорезних синђелија које је израдио Христофор Џефаровић.[17] И сам Орфелин је 1759. израдио две синђелије – за архиепископа и митрополита Павла Ненадовића[18] и за темишварског епископа Викентија Јовановића Видака.[19]

4.

Проучавајући матичне књиге[20] с простора источне Славоније уочио сам формуларе непознате штампе. Појављивали су се у низу парохија на овом простору и то од раних 60-их година 18. века. Чинило се немогућим да су

15 Д. Давидов, *Исто*, 336 (бр. 100).

16 Л. Чурчић, *Исто*, 78.

17 *Исто*.

18 Д. Давидов, *Исто*, 297-298 (бр. 72).

19 *Исто*, 298-299 (бр. 72А).

20 В. нап. 2.

изашли из штампарија у Римнику или Блажу, а још би невероватнија била могућност да су штампани у Трнави. Ни у Русији, где је вођење матичних књига 1722. у *Доūуни Духовном реīуламенūу* наредио Петар Велики, нису, колико се то могло утврдити, постојали формулари,[21] а и тамо је парохијска администрација била неуједначена све до 30-их година 19. века када се коначно утврђује начин вођења матичних књига и штампају протоколи за ту сврху.[22] Детаљним посматрањем и поређењем било је могућно приметити да се слова разликују по висини и ширини, да редови у рубрикама садрже неједнак број речи као и да су редови преломљени на различите начине. Нарочито је уочљиво и да се поједина иста слова јављају у различитим облицима (нарочито је то видљиво на примеру слова т). Такав изглед формулара могао је настати једино умножавањем неком од графичких техника. Да је реч о бакрорезу био је очекиван закључак, а затим се, с готово пуном сигурношћу могло рећи да се иза овог посла налазио Захарија Орфелин.

5.

Најранији, за сада пронађени, формулари матичних књига крштених, венчаних и умрлих[23] појављују се у Трпињи код Вуковара.[24] Први уписи теку од јануара 1761. године. Мада уписи кроз 1761. годину теку хронолошким редом, за сада се формулари не могу сасвим поуздано датирати у нешто старији период, дакле у 1760. годину. Мора се оставити могућност да су уписи у њу начињени накнадно, преписани из неке друге евиденције. Овакву опрезност налаже протокол с формуларима крштених парохије Светог Великомученика Димитрија у Дању. Ова књига, једина међу свим до сада прегледаним, има насловну страницу, сасвим на трагу венецијанских штампаних формулара из 1767. и 1768. године.[25] На њој стоји:

Протокол / или / написаније / крешчајемих / обојего пола / православних хр[и](с)тијан благочестиваго исповеданија восточнија цркве. / Формулар. / Родисја мл[а]д[е]н[ц] пола *мужескаго* или *женскаго* дне *16*. мца *сеūūемв[рија]* / лета *1761*. От бл[а]гочестиви(х) восточнија Хр[и](с)товија цркве исповеданија / законосочетани(х) родителеј. Јегоже о(те)ц *Марко Иванов*, мати же *Ана, / жиūеле карловачки*. Крестисја же в томжде исповеданији, и миром / с[вја]тим помазасја чре(з) парохјалнаго с[ве] шт[еника], в цркви храма *С[вја]ūаго Николаја* / дне *17*. лета нареченаго. И дано бист в с[вја]то(м) кр[е]шченији мл[а](д)[е]нцу имја / *Пеūар или Марија*. Воспријемник бист *Павел Пеūров* или *Јелена суūруīа* / *Павла Пеūрова* или *Марко*, син *Павла / Пеūрова* или *Ана*, *дшчи Павла Пеūрова жиūеља карловачк(их)*. / Собствен[ојУ] рукоју *Јоан Василијев* парох[ијални] с[ве]штен[ик] в Карловце. / М[е](с)[е]ца *сеūūем[врија]*.[26]

21 Да су и постојали, чинило се сасвим невероватним да су доношени у толиким количинама и у ситуацији када се из Русије чак и неопходне богослужбене књиге доносе уз бројне потешкоће.

22 Д. Н. Антонов, И. А. Антонова, *Меūрические книīи Росии XVIII-XX века*, Российский государственный гуманитарный университет, Москва, 2006.

23 В. слике у прилогу.

24 Ваља рећи да за сада нису пронађене старије матичне књиге у којима би записи о крштенима, венчанима и умрлима у целини били исписивани ручно. Такви записи појављују се понегде тек након што би сви формулари били попуњени, а пре набавке нових.

25 В. слику у прилогу.

26 Текст је транскрибован савременом српском ћирилицом. Слова исписана изнад реда стављена су у округле, а изостављена слова у угласте заграде.

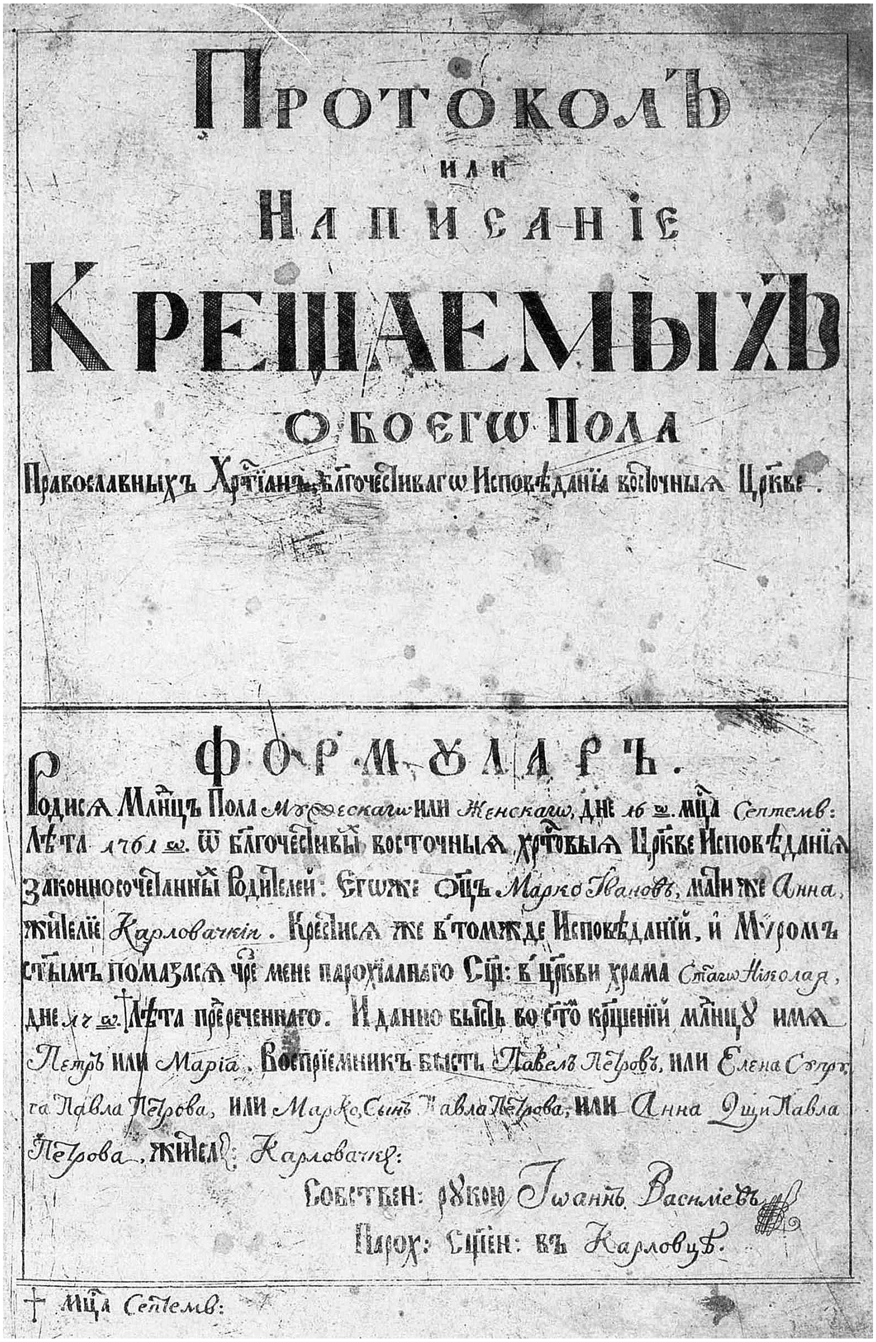

ПРОТОКОЛЪ
или
НАПИСАНІЕ
КРЕЩАЕМЫХЪ
ОБОЕГѠ ПОЛА
Православныхъ Хртіанъ, блгочестиваго Исповеданіа восточныѧ Цркве.

ФОРМУЛАРЪ.

Родисѧ Младенецъ Пола Мужескаго или Женскаго, дне 16 го. мсца Септемв: Лета 1761 го. ѿ блгочестивыѧ восточныѧ хртовыѧ Цркве Исповеданіа законносочетанныѧ Родителей. Егоже Отецъ Марко Ивановъ, мати же Анна, жителіе Карловачкіи. Крестисѧ же в томжде Исповеданіи, и Муромъ стымъ помазасѧ чрез мене парохіалнаго Свщ: в Цркви храма Стаго Николая, дне 18 го. Лета пререченнаго. И дано бысть во стомъ крещеніи младенцу имѧ Петръ или Марiа. Воспріемникъ бысть Павелъ Петровъ, или Елена Супруга Павла Петрова, или Марко, Сынъ Павла Петрова, или Анна Дщи Павла Петрова, жители: Карловачки:

Собствен: рукою Іоаннъ Васиљевъ
Парох: Свщен: въ Карловцѣ.

† Мсца Септемв:

Наслов протокола исписан је верзалним калиграфским словима која по облику подсећају на решења из Орфелинове Калиграфије из 1759. године. У доњем делу странице донесен је пример попуњеног формулара у којем је формуларски (стајаћи) део отиснут верзалом а рукописни делови које треба да попуни свештеник дати су курзивом у којем се може препознати Орфелинов карактеристични рукопис. Језик протокола је рускословенски. Даљски протокол крштених имао је на свакој страници отиснута по два уоквирена текста формулара. Изнад оквира на левој страници отиснута је реч *Написаније*, а изнад десне *крешчајушчихсја* па се и по томе разликују од формулара из других места у којима је на десној страници отиснуто *крешчајемих*. По томе што је у предлошку формулара на насловној страници поменут септембар 1761. могло би се закључити да је то бар приближно доба настанка протокола, иако су уписи у даљску књигу крштених започели у јануару 1763. године. Међутим, уписи у трпињски протокол, у којем су у једном увезаном свеску све три књиге – крштених, венчаних и умрлих – у сва три дела започињу у јануару 1762. и такође садрже два уписа по страници. Уписи у књиге крштених и умрлих у Ердуту теку од јануара 1762. док је први упис у књигу венчаних из јануара 1763. године. С почетка јануара 1762. су и уписи у све три књиге у протоколу Цркве Успења Пресвете Богородице у осјечком Доњем граду. Ипак, у прилог датацији формулара у 1761. годину највише говори запис у протоколу цркве Силаска Светог Духа у Маркушици у којем такође, у сва три дела, уписивање започиње у јануару 1762. године. На унутрашњој страни предњих корица је записано:

> **Сеј протокол цркве маркушичке, храма Сошествија С[вја]таго Духа, устроји сја на лето 761во при високо преос[вја]шчен[е]јше(м) архиепи[с]к[о]пе и митрополите Павлом Ненадович. Купи јего црква от прихода својего за 8[...][27] чре[з] мене грешнаго и недостојнаго протопрезвитера вуковарскаго Мојсеја Лукића тогож лета горе поменутог м[есја]ца деке[мврија] 22го дне у Маркушици.**

Из записа се може закључити да је дугогодишњи вуковарски протопрезвитер Мојсеј Лукић цркви у Маркушици, која се налазила на подручју његовог протопрезвитерата, продао у децембру 1761. протокол с формуларима. То је можда учинио на трагу митрополитове заповести, разносећи књиге и по другим парохијама и дајући, вероватно, на лицу места основне упуте потребне за њихово вођење. Није познато одакле је Мојсеј Лукић донео протоколе, мада се може наслутити да је центар за дистрибуцију несумњиво морао бити у седишту митрополије. Годинама касније, 29. марта 1774, исти ће свештеник из Архиепископско-митрополитске библиотеке у Сремским Карловцима потврдити да је преузео "5 парчета српских свјатих правила" које је требало "туне раздати"[28] црквама у Бановцима, Оролику, Острову, Габошу и Маркушици.[29] Радило се о књизи *Правила молебнаја* (*Србљак*), али се не може рећи о којем од њених издања, оном римничком из 1761. или венецијанском, Орфелиновом, из 1765. године.

27 Непротумачен симбол за сада неидентификоване новчане јединице.

28 Бесплатно.

29 Музеј Српске православне цркве Београд, Архивска збирка, 9349.

Могло би се такође претпоставити да су протоколи преузимани, можда и по митополитовој препоруци, директно од Орфелина, као што је нешто раније Павле Ненадовић упућивао свештенике да управо код Орфелина могу набавити књижице које је отиснуо 1758. године. Осигуравање материјала за отискивање и довољних количина папира морало је захтевати и знатна материјална средства па је и због тога сасвим извесно да без воље црквеног врха, оличеног у архиепископу и митрополиту, овај захтеван посао на отискивању великог броја формулара, а потом и њиховом увезивању у књиге, Орфелин не би никако могао сам финансијски поднети.

Тако отиснуте матичне књиге, које су се већ нашле у употреби у одређеном броју парохија, убрзо су доживеле и модификацију. У делу у којем се уписују крштени на страницама се уместо дотадашње две, појављују три отиснуте формуларске рубрике. Овакви протоколи вођени су од јануара 1763. у парохији при цркви Светог Николе у Бијелом Брду. Првоуписани је већ 2. јануара био син Теодора и Марије Богдановић који је на крштењу добио име Гаврило. Такође, натписи на врху десне странице су измењени у односу на претходне. Раније је стајало *Напїсаније крешчајемих/венчајемих/умирајемих*, а сада је отиснуто *крешчајушчихсја/венчајушчихсја/умирајушчих*. Додавањем још једног формулара на страницу повећана је економичност протокола, а да се није изгубило на прегледности.

Матичне књиге представљају један од најтрајнијих и најстабилнијих документарних система. Информације које се у њима налазе имају несумњив научни значај и представљају прворазредну грађу за најразличитија проучавања. То се посебно односи на историјска и демографска истраживања, али су драгоцен извор и за језикословце. Њихов потенцијал још увек није довољно препознат, дакле ни довољно искоришћен. На маргини такве немерљиве документарне вредности остала су споредна, не и неважна, питања о томе какав је био њихов историјски почетак, развој и пут. Штампани венецијански формулари матичних књига показују се као логичан, еволутиван, наставак Орфелинових настојања да се и у тако малом, а важном, сегменту администрације изнађу најбоља решења. Када се једном прегледају и проуче сачувани протоколи матичних књига с подручја Срема, Баната и Бачке моћи ће се о Орфелиновим бакрорезним матичним књигама свакако рећи и више и поузданије.

Већ подужем, каткад и изненађујућем, попису Орфелинових занимања, активности и првина, додана је још једна којом је истовремено, његовим малим али значајним прилогом, обогаћен и корпус српске графике 18. века.

Бранко Чоловић

Стара црква Богородичиног покрова у Книну

архитектура

Подизање православне цркве у средишту града био је за православне Србе прворазредан политички задатак. Успјешност те мисије постаће парадигматична за аустријски период власти када су широм средње Далмације, у континенталним варошима посебно, ницали нови на модерним естетским и градитељским принципима саздани храмови. Како та грађевина није сачувана овај рад биће покушај да се путем хисториографских чињеница сазна нешто више и донекле успије рекреирати не само изглед већ и социјална слика простора као амбијента одговорног за њен настанак.

Из досадашњих спознаја наслућује се како Книн има релативно кратку урбану прошлост и до спомена Tenena у тридесетој глави De administrando imperio Константина Порфирогенета који га изричито одређује као град о њему се очито не може размишљати као о озбиљној агломерацији. Међутим, већ од раног средњег вијека он задобија прворазредан политички значај, као мјесто гдје поједини хрватски народни главари имају пријесто и у којем столује бискуп, што је све резултирало посебним градитељским замахом, једнако фортификацијским као и сакралним. О свему томе постоји опсежна библиографија, штавише на ту тему створена је својеврсна национална хисториографија и, посебно, археологија везана за локалитете оближње Бискупије. С друге стране, активно учешће православног становништва пратимо у оквиру и након османских продора на ове просторе. Град долази под османску власт 1522[1], а већ први дефтери настали средином истог вијека изријеком биљеже постојање православне цркве у Книну.[2] Врло вјероватно се ради о старој цркви Св. Ђорђа смјештеној на Синобадовој главици која некад као и данас катастарски припада Книнском пољу. Међутим, потребе увећаног градског становништва и реалне политичке прилике условиле

1 Vjekoslav Klaić, *Knin za turskoga vladanja (1522-1688*), Vijesnik hrvatskoga arheološkog društva n. s. 15, Zagreb 1928, 259; Stjepan Gunjača, *Tiniensia archeologica historica topografica II*, Starohrvatska prosvjeta vol. III, n. 7, Zagreb 1960, 89.

су подизање нове цркве у самом градском језгру.[3] Она ће бити прва градска црква изграђена у модернизованим облицима за које ће импулс давати духовна владавина епископа Стефана Кнежевића и посебно тада посве усвојени хисторицистички естетски узуси. [4]

Почетком друге половине XIX вијека град Книн живи идејом славенства. С великим полетом се радило на оснивању пронационалних институција попут читаоница, културних друштава, глумачких и пјевачких група.[5] Након првих парламентарних избора 1861. Книн је у власти присталица Народне странке.[6] Но без обзира на у основи напредан програм странке који је у првом реду заговарао заједнички наступ и слогу Срба и Хрвата у далматинском Сабору у Задру и Царевинском вијећу у Бечу, пријеко потребну у односу на аутономаше и заговорнике централистичке политике пријестолнице, у датим околностима то се сводило на ситуацију да су чланови и водство били искључиво Срби. Већ тада је националност умногоме детерминирала индивидуалне поступке и друштвено понашање. Дакле, православни вјерници који су онда као политичка номенклатура, у лику начелника и присједника, а понекад и као чланови црквеног туторства били у стању увести, надзирати и потом и до краја реализирати замашну идеју каква је била она о подизању велике градске цркве. Осим исказаног расположења објективне претпоставке за подизање градске цркве биле су вишеструке и све су, мање-више, биле утемељене на популацијским омјерима. Подаци из 1867, годину дана након освећења, говоре да је у Книнском срезу било 22.000 становника од чега је православних било 19.000,[7] али и поред тога сам град, зачудо, уопште није имао парохију. Ни подаци побиљежени свега неколико година касније не доносе битно другачије бројке. Читав Кнински дистрикт имао је готово 43.000 становника, а само политичка општина Книн 23.711 становника од којих су њих 18.025 били изјашњени православни.[8] Градско становништво ужег, бројем становника невеликог центра углавном је било католичко, састављено од локалних или Хрвата придошлих са приморја, као и подоста службеничког и војничког кадра народним поријеклом из земаља Круне.[9] Неколико мјеста из ближе околине бројем становника је надмашивало град, политички центар. У самом граду било је свега 50 српских породица подложених што врбничкој, што книнскопољској парохији. Заправо, градом се сматрало само подграђе, дио са јавним и приватним заградама постављен непосредно испод тврђаве, док су сјеверни и источни дијелови већ потпадали под Книнско поље. Премда малобројни православни Срби су држали до својих националних осјећања, поред осталог се то види у чињеници што је онај њен образованији дио већ и прије револуционарне године био спреман подржати националне пројекте какав је у почетку био Србско-далматински магазин.[10] Касније се ствар кретала у правцу оснивања првих српских кредитних задруга, на крају и просвјетно-привредног друштва Српска зора 1904. године.[11] Настојања за подизањем храма у мјесту било је и у млетачко доба, али су реалне могућности створене тек послије 1848. године, како писац, архимандрит Герасим Петрановић, каже *ускрснућем уставне слободе, освану и православним Србима слобода религиозна*.[12]

2 Kornelija Jurin Starčević, *Srednjedalmatinsko zaleđe za vrijeme osmanske vladavine u 16. i 17. stoljeću*, Zagreb 2004, 195 (необјављени магистарски рад)

3 Разлог ове врсте је такав да по њему до изградње реално никада није морало ни доћи. Примјери бројних црквених општина говоре да би се од зачињања идеје, њеног изношења пред инстанце локалних и највиших државних органа знало проћи и неколико деценија. А сам довршетак објекта дочекивала би тек трећа генерација. Истини за вољу, ни код католичких вјерника овај процес није ишао глатко и у битно краћим јединицама времена.

4 Био је то први сакрални објекат такве посвете у далматинској епархији. Остаје отворено питање да ли у свему треба гледати реалан утјецај Русије или је црквена номенклатура само направила извјестан отклон од уобичајене праксе именовања храмова, свакако не без подсјећања на потребу руског заштитничког држања. Утјецај Русије на Србе у Далмацији са различитим интензитетом и реалном моћи утицаја траје од почетка XVIII вијека, а испољава се континуирано све до почетка Првог свјетског рата. Првак аутономашке стране и уредник *Објавитеља далматинског* Луиђи Лапена 1870. изјављује да су далматински Срби *заклети непријатељи Аустрије* и *да само сањају о*

Русији, cf. Rade Petrović, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću*, Sarajevo-Zagreb 1982, 198.

5 Важност ове институције превазилази њено језичко одређење. Тако из писма намјесника Мамуле послатог задарском капетану априла 1861. којим га извјештава о одбијању захтјева двојице Книњана дознајемо њихову намјеру да: *istituire una societa litteraria scopo di promuovere lo studio e la coltura della lingua Slava, di favorire il sentimento nazionale Slavo, di promuovere il migloramento dell agricoltura, dell industria e del comemercio, del paese di raccogliere antichita patria*, cf. Rade Petrović, *Nacionalno pitanje,* 150.

6 На првим локалним изборима побиједио је трговац и посједник Пане Саблић, који је изабран за начелника, а и сви присједници били су истакнути Срби, чланови и симпатизери из исте странке, cf. Rade Petrović, *Nacionalno pitanje,* 200. Dušan Plenča, *Kninska ratna vremena 1850-1946 (Knin – Drniš – Bukovica Ravni Kotari),* Zagreb 1986, 26-28.

7 Српско–далматински магазин (СДМ) 1867, 144.

8 Luigi Maschek, *Manuale del Regno di Dalmazia per l´anno 1871*, Zara 1871, 133.

9 Ако занемаримо податак из Магазина 1867, 145, гдје се у Книну, средишту среза налази до 50 *православ. српских породица*, немамо потпуно прецизне податке о броју православних и католика у самом граду из година подизања цркве. Забиљежени су они из 1880. из којих се види да је у Книну тада живјело 832 католика и 435 православних житеља, cf, Luigi Maschek, *Repertorio geografico-statistico dei luoghi abitanti nel Regno di Dalmazia*, Zara 1888, 53.

10 Branka Prpa Jovanovć, *Srbsko-dalmatinski magazin 1836-1848, preporodne ideje Srba u Dalmaciji*, Split 1988, 145-163. У наведеним годинама из самог града било је готово 30 сталних или повремених претплатника овог часописа.

11 Plenča, *Kninska ratna vremena*, 52, 66.

12 СДМ 1867, 145

13 Српски дневник бр. 118, Нови Сад, 26. маја 1863.

14 Српски дневник бр. 20, Нови Сад , 10. марта 1862.

15 А. К. Српски дневник бр. 155, Нови Сад, 26. маја 1863.

16 Вијест о освећењу темеља појавила се у *Српском дневнику* бр. 55, Нови Сад, 12, мај 1864, коју је из Книна послао дописник Александар Катић, потоњи градоначелник. Тој вијести претходиле су оне још од 10. марта 1862. у којима исти дописник јавља да *премда у самом мјесту нема много православних фамилија ради околног народа ће се подићи нова црква за коју је цар удијелио 200 форинти*, cf. Милорад Савић, *Првобитна црква Покрова пресвете Богородице*, Книнска крајина I, Београд 2002, 12. Јеротеј Ковачевић (1815-1891) био је значајна црквена и политичка фигура свога времена. Архимандрит манастира Крке постаје 1855, нешто касније посланик у далматинском Сабору и Царевинском вијећу у Бечу и стога није нимало случајно што је баш њега епископ Стефан номинирао за ову улогу. О њему, cf. Giacomo Chiudina, *Il monastero di Sant'Arcangelo*, Zara 1891, 17-20; *У спомен блаженопокојном настојатељу Свете архангелске обитељи крчке, архимандриту-митрофору Јеротеју Ковачевићу*, Задар 1891; Бошко Стрика, *Далматински манастири*, Загреб 1930, 103-105; Krsto Stošić, *Galerija uglednih Šibenčana*, Šibenik 1936, 44; Миленко Пекић, *Јеротеј Ковачевић – Вуков пријатељ из Далмације*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд 1983, 129-139.

17 Ibid. Исто мишљење, уз вриједну опаску да у Книну стоје лијепе и велике цркве и једног и другог обреда, дијели Лазар Томановић, *Путописна проза*, Херцег Нови, 2007, 363, када је 1890. посјетио Книн. Бројчани показатељи становништва ни тада се нису измијенили у односу на шездесете године. Начелник је био Александар Катић, дописник Уједињене омладине српске и Гарашанинов повјереник, а још су били активни Томановићеви некадашњи саборски другови Андрија Вујатовић Шаров, јавни биљежник и бивши градоначелник, др Сладе, познати архитекта, од 1887. са послом и боравиштем у Книну, све до пензионисања 1893. године када се враћа у родни Трогир. За разлику од Томановића, архитекта и путописац T. G. Jackson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, Oxford 1887, vol. II, 188, ниједну од ових двију цркава није сматрао вриједним посјете: There are two churches in the street, one of the Greek and the other of the Latin rite but they are modern buildings and not worth a visit.

18 У изреченом се појављује један од најранијих примјера прецизног увођења појма византијског, ма шта то у свијести и појмовнику ондашњих образованијих људи значило. Углавном би се то придјевало црквама крстообразног плана и куполног завршетка горње конструкције. А затим, показало се да је то у једном тренутку био лингвистички супституит за ријеч српски на коју се у то вријеме и у том политичком амбијенту није благонаклоно гледало.

19 Штавише, када мјесни свештеник 1886. год. у Конзисторију шаље извјештај о стању црквених добара, посебно када дефинише облик цркве он понавља такав став ријечима да је црква *крстовидна са кубетом на среди*, cf. ДАЗ, *Инвентар покретног и непокретног*

имања свих далматинских парохија из 1872-1899. г. св. 261.

20 СДМ 1867, 144-145. С оваквом карактеризацијом писац је, са изузетком звоника, у основи описао важећи византијски естетски канон у архитектури.

По свему што се из очуваних извора види пресудни удио у изградњи цркве имала је централна јавна власт и њихови представници понајприје у лику барона Филиповића и, потом посебно, тадашњег намјесника Лазара Мамуле. Припреме су започеле много раније а сама градња како тврди Српски дневник из Новог Сада још 1860. године.[13] Вјероватно се тај податак односио тек на куповину и припрему терена за изградњу, јер нешто позније вијести јасно прецизирају вријеме освећења темеља. Иницијална средства од 200 форинти, као знак покровитељства, даровао је милостиви Цар још 1862. године.[14]

Наредне 1863. на задовољство православних вјерника из владине благајне за зидање нове цркве у котарском средишту Книну опредјељено је свих 11.900 форинти.[15] Политичка тијела су за изградњу издвојила укупно 14.000 форинти, поново Цар 500, док су Книњани-парохијани купили терен у вриједности 1.000 форинти. Почетак изградње благословио је 1864. од владике Стефана делегирани крчки архимандрит Јеротеј Ковачевић.[16] Равноправно са њим он се старао и око опремања цркве. У складу са већ потврђеном праксом и овом приликом огласиле су се православне општине са ширег географског простора исказујући спремност и солидарност да помогну новчаним прилогом. Поред неизоставне тршћанске општине која се одувијек истицала колико богатством толико и несебичним патриотским набојем, доказује то највећи трибут од 112 форинти, изградњи цркве знатно је придонијела дубровачка општина, потом и обровачка црквена општина. Поменут је и извјесни фратар Грубковић који је за исту сврху у Бечу сакупио 100 форинти, што су све били довољни разлози да се довршење ове, не мале цркве, догоди за свега шеснаест мјесеци. Посредно та чињеница говори да уколико су се све припреме ваљано обавиле ствари би се окончале на вријеме, без непотребних отезања која су само могла повећати планиране трошкове.

Тријумфални став на крају градње писац, уједно и савременик, сажео је ријечима *да је то една од наилепших црквах у епархии, украс и самоме граду*.[17] Још важније од тих општих мјеста дивљења јесу типично естетске оцјене које су отада провијавале и у званичним извјештајима које су пароси сваке године слали у Конзисторију. Са становишта науке о умјетности писац доноси два врло важна податка, први, да је црква *у штилу византинском*,[18] а други, да је сам план извео *вјешти Ц. К. управитељ грађевина Лукин*. Описујући изглед те грађевине говори *да је она у виду крста, са прекрасном кубом и четвероугластим звоником*.[19] Потом слиједи, вриједна цитирања, естетски до краја прочишћена опаска изречена на тему звоника *штета што оваи не одговара сасвим крају цркве*.?![20] И доиста, звоник је неоготичка конструкција сјеверњачког поријекла која се стилски никако не да сравнити са остатком грађевине. Он је ослоњен на западну страну припрате, са исходиштем на снажно профилисаном постаменту, док су његови оштри завршеци сачињени од четири истакнута забата између којих су на спојевима постављени они нешто мањи. Платно лође је глатко са додатном страницом која квадрат претвара у неправилни октогон – својеврсни ехо рјешења куполе, и оно на себи носи велике полукружно завршене отворе са сваке стране. Посебан нагласак звонику дају ломови на завршној пирамиди. Дознаје се, такође, да су хор

и степенице које воде до њега украшене кованим жељезом. Иконостас је био привремен и писац је изразио наду да ће бројни вјерници из околних мјеста, чак и они из Босне, који се овдје сабирају у сајмовне дане, милостињом потпомоћи да се овај ускоро замијени новим. Потом је споменуто неколико значајнијих приложника унутрашње опреме, од којих вриједи истаћи име дрнишког трговца и вишеструког црквеног добротвора Петра Мијовића,[21] који је книнској цркви поклонио звоно.

Книнска црква која је, нажалост, у порађу до темеља срушена након што су је савезници толико руинирали бомбардовањем 1944.[22] да се више није дала обновити, јесте типична рундбоген грађевина јасних академских коријена. Чини се да је у плану основе подражавала грчки крст са благо издуженим основним краком. Збијене је кубичне структуре, маса које се вертикално уздижу према куполи, конструисаној на сјецишту кракова крста. Купола је октогоналног облика, са тамбуром перфорираним великим окулусима уоквиреним бијелим каменом изведеним лезенама и на врху украшен вијенцем полукружних лукова.[23] Осмоугаоно је издјељена и калота прекривена купом каналицом. Фасада је оживљена великим розетама на прочељу и на зидовима попречног брода. Они су зацијело доприносили већој количини свјетлости у храму поготово што се види да су стакла била учвршћена мрежом од кованог жељеза. Благо истурени

21 Његовом заслугом у Дрнишу је 1852. довршена гробљанска капела св. Арханђела Михајла. Био је он синовац дрнишког велепосједника Јакова Миовића, заједно с којим је издржавао притворску казну због оптужби да су подстицали и организирали убиство унијатског попа Петра Кричке. cf. Милаш *Православна Далмација*, Нови Сад 1901, 572.

22 Послије Другог свјетског рата и није било интереса за њеном обновом или изградњом, будући да су вјерници због изнако сведеног броја и антирелигијског расположења читавог политичког система, били упућени на

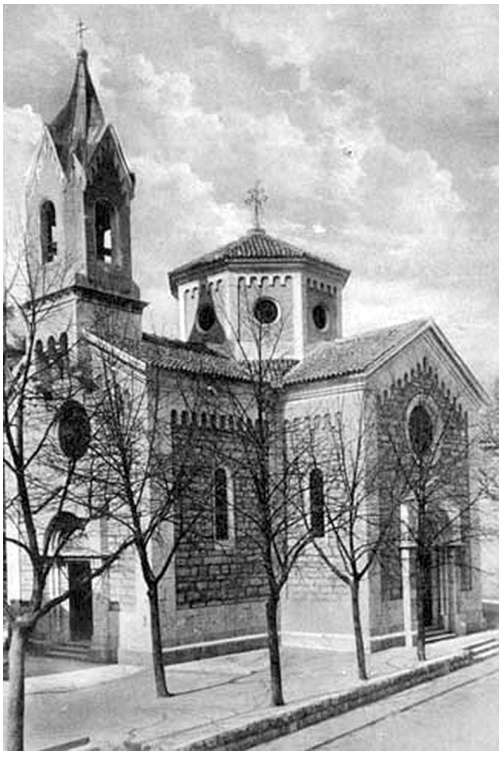

портали неороманичког су стила са неколико упуштених полуколонета, средишњом полукружном лунетом и на врху истакнутим, профилисаним трокутастим забатом. Као такви могу се довести у везу са примјерима цркава које су зидали Ханзенови ученици широм Србије.[24]

Звоник изниче директно из западног дијела грађевине, ослоњен на двије јаке конзоле повезане трима упоље извученим аркадама. Одмах у висини сљемена крова је вијенац-платформа за лођу коју чине четири велика једнодијелна отвора, док је пирамида доиста необична, фасетно ломљена са оштрим забатима украшеним истим, свијетло обојеним богенфризом. Не можемо се отети дојму да читав звоник зазива сјеверњачке узоре са за ово поднебље посве неприкладном неоготиком, у варијанти која се нигдје и никад више неће поновити на далматинским црквама. Посебно не на православним.[25] Извана се фасада истицала извјесном полихромијом насталом контрастом намјерно остављене зидане камене површине сачињене од правилно услојеног притесаног камена и јако извучених фуга, насупрот обојеним угловима, високом соклу и поткровним вијенцима. Мада се то добро не разазнаје на очуваним разгледницама, јер поузданијих доказа осим њих о тој цркви немамо,[26] изгледа да су ови бојом истакнути дијелови заправо били сачињени од бијелог, квалитетног и добро отесаног камена. То не би био никакав преседан будући је истовјетно рјешење нешто касније примијењено на цркви Св. Спиридона у Скрадину, али било је то опште мјесто украшавања које се сусреће и на мањим црквама и у потоњим временима, на примјер, у Кашићу, цркви Св. Илије или на храму Св. Петке у Кањанима, а у одређеном виду и на цркви Св. Димитрија у Коњевратама. У случају книнске цркве остављање нефасадираним већег дијела зидног платна поступак је настао из промишљене потребе адаптације црквеног објекта главној улици са једнако тако зиданим каменим зградама. Од клесаног камена били су сачињени сви оквири, вијенци, полукружни завршеци отвора, колонете и забати над улазима.

црkву Св. Георгија у Книнском пољу. Садашња црква Богородичиног покрова по нацртима архитекте Драгомира Тадића била је довршена тек 1971. године.

23 Оцјена да је книнска црква типична рундбоген креација добива још више на снази ако се изгледом централног дијела упореди са готово три деценије млађим спомеником, позном одјеку тог стила и ханзенатских рјешења, капели Ћеле-куле у Нишу коју је 1892. пројектовао Димитрије Леко, cf. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX – средина XX века)*, Београд 2007, 107.

24 Штавише, није то једина сличност са примарним Ханзеновим концептом који претпоставља да се *унутрашњост грађевине оригански огледа у спољној физиономији*. Као архитекта Ханзен је и својом праксом пројектирања *цркава и капела у облику равнокраког грчког крста, понекад уписаном у квадрат, наткривеног куполом*, потпуно оживотворио поменути идеал. cf. Александар Кадијевић, *Један век тражења*, 71.

25 У непосредној близини Покровске цркве налази се самостанска, потом и градска црква Св. Анте саграђена 1862. године. Она, такође, уз апсидални дио на западној страни храма, има неоготички звоник са истакнутим забатима на свим четирима странама и оштрим фијалама на рубо-

Избор архитектонских мотива розета, портала, прозора, богенфризова поуздано је на трагу рјешења примијењених на цркви Рођења Богородице у Билишанима Горњим.[27]

Спорадичан помен градитеља, извјесног инжињера Лукина, премда га писац текста у *Маīазину* именује као Ц. К. Главнога управитеља грађевина,[28] у овом тренутку није од никакве оперативне користи будући о њему немамо баш много других података. Извјесни Lucchini се, истина, појављује међу једним бројем потписаних пројеката, а овај извор га истиче у својству градитеља, а не пројектанта или архитекте здања.[29] Такве непрецизности у одређивању појмова нису само посљедица новинског језика чланка колико и дан-данас неразвијеног терминолошког апарата који увелике онемогућује разумијевање.

Положај цркве мало повучене у односу на главну градску саобраћајницу и растер околних, махом стамбених објеката није допустио правилну оријентацију исток-запад, већ више помакнуту у смјеру сјевероисток-југозапад.

По ријечима неких свједока, што би требало провјерити археолошким методама, садашња црква дјело архитекте Драгомира Тадића довршена и освећена 1971. почива на темељима старе. Донекле то потврђује и камен доње

вима, свакако стилски успјелије рјешење неголи је то оно примијењено на православној цркви. Због извјесне симултаности изградње вјероватно су планери, проистекли из истих званичних канцеларија Намјесништва, имали жељу уједначити визуре и изглед одређених дијелова конфесионално ипак различитих храмова.

26 Nacionalna i sveučilišna knjižnica (NSK) Zagreb, zbirka razglednica.

27 Миодраг Јовановић, Теофил *Ханзен, "ханзеатика" и Ханзенови српски ученици*, Зборник за ликовне уметности Матице

конструкције који је врстом, бојом и клесарском изведбом уочљиво другачији од новог слога. Да ту посебностима није крај потврђују и поједини дијелови украса уграђених на вањштини и у ентеријеру који су, опет по усменим казивањима, пренесене са порушене цркве Св. Саве на отоку Вису. Поменуту цркву довршену 1933. и постављену у самом центру мјеста у свом препознатљивом стилу пројектирао је Момир Коруновић. Ваља, такође, истаћи да је један од првих поратних свештеника у Книну био о. Антоније Пинчетић родом са Виса. Теза о преношењу каменог намјештаја са једне на другу цркву претпоставља потребу додатне анализе очуваног каменог намјештаја и, уопће, компаративног материјала, тим више што и ова сада стојећа грађевина настала почетком осме деценије 20. вијека остаје на трагу тзв. националног стила у архитектури. Само са таквим спознајама у виду може се разумјети постигнути склад структура и облика једнако на фасадама као и у унутрашњости данашњег храма.

Некадашња црква Богородичиног покрова у Книну била је типичан примјер грађевине свога времена. У структури простора подражавала је српским средњовјековним обрасцима и иконографским захтјевима православних храмова. Највјероватније је била пројектирана и сграђена по концепту развијеног уписаног крста са куполом, док је на источном дијелу, судимо то по стилским паралелама, највјероватније имала полукружно завршену апсиду. У декоративним рјешењима досљедно је била на трагу западњачких стилских одређења. Притом се имају у виду облици прозорских отвора, богенфриз, имитација градње каменом у правилним редовима што зазива романичке узоре, док је звоник управо неоготички. Таква употреба неостилова на једној компактној и визуелно складној грађевини нашла је одјека и на савременим храмовима попут Св. Јована у Билишанима и Св. Спиридона у Скрадину. Док се за ове двије потоње грађевине са доста сигурности може тврдити да су дјело сплитског архитекте Емила Векијетија, книнску цркву савременици приписују извјесном инжињеру Лукинију. Дакако и он је овај храм подигао у духу преовлађујућих идеја епохе хисторицизма. Посвећење храма 1866. био је прворазредан национални спектакл. Опремање самог објекта, брига парохијана и шире националне заједнице, трајало је дуго и сукцесивно се одвијало о чему имамо писаних података. Иконостас је осликао ученик Кијевске иконописачке академије Симеон Вукојевић[30] поријеклом из оближњег села Оћестова, док је неке зидне површине унутрашњости храма 1929. осликао Живко Стојисављевић, који је претходних година, тачније 1927. радио фреске и на фасадама цркве Св. Георгија на Синобадовој главици у Книну.[31] Наведене чињенице посебно добивају на значају након рушења цркве у савезничком бомбардовању 1944. године. Црква послије тога није обновљена у изворним облицима него је надомјештена новом зградом коју је пројектирао Драгомир Тадић, архитекта из Београда.

српске 21, Нови Сад 1985, 235-260.

28 Постоји податак да је др Ivan Lucchini, покрајински управитељ јавних зграда, 1866. сачинио нацрте за Градску болницу у Сплиту, cf. Cvito Fisković, *Arhitekt Josip Slade*, Trogir 1987, 16, што онда ову личност потврђује као сасвим могућег аутора книнске цркве.

29 Иста дилема, односно питање пројектанта, остаје неријешено, ако је у питању црква Св. Марије у Бенковцу из 1863-64, која има многих структуралних сличности са книнском црквом. Крстобразна просторна схема, октогонална купола са окулусима, розета над порталом и неки други детаљи попут украсних лезена показују несумњиве блискости рјешења. Штавише, и на њој се у неком засад недефинисаном својству појављује име инжињера Лукинија, cf. Marija Stagličić, *Neostilska arhitektura u zadarskoj regiji*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 25, Split 1985, 246.

30 Милан Радека, *Прилози о споменицима културе код Срба у Сјеверној Далмацији*, *АЛМАНАХ* Срби и Православље у Далмацији и Дубровнику, Загреб 1971, 207-208; Милорад Савић, *Сликарство у српским црквама сјеверне Далмације од краја XIV до почетка XX вијека*, Београд 2000, 227.

31 Константин Новаковић, *Живко Стојисављевић: живот и дело*, *Нови Сад*, 21.

Борис Врга

Цртач и илустратор Федор Ваић

(поводом 30. годишњице смрти)

I.

Федор Ваић рођен је 13. IX. 1910. у Земуну од оца Милана (1870. – 1914.), банковног чиновника и мајке Теодоре рођ. Михајловић (1886. – 1964.), родом из Вуковара. Отац Милан, био је банковни чиновник и потицао је из породице грчког поријекла која се претходно презивала Валиос. Основну и средњу школу полазио је у Загребу, гдје је 1932. завршио студиј сликарства и специјални течај из графике на Академији ликовних умјетности, на којој су му професори били Љубо Бабић, Јозо Кљаковић, Максимилијан Ванка, Томислав Кризман и Владимир Бецић. У закључној свједоџби од 2. III. 1932. коју је потписао Владимир Бецић пише сљедеће: "Господин Федор Ваић свршио је у прописно вријеме науке у сликарској школи изванредном марљивошћу и одличним успјехом. Рјешењем професорског вијећа на сједници од 29. II. 1932. дозвољено му је да у љетном семестру науковне године 1931./1932. може полазити специјални течај за графику."[1]

Како је 1919. у дјечјој игри изгубио вид на лијево око, Ваић је читавог живота имао потешкоће с видом ради чега је носио наочале с јако дебелим леђама, које су, заједно с лептир краватом и лулом у устима биле неизоставни дио његова imagea. По завршетку Академије радио је као слободан сликар, живећи у тешким материјалним приликама.

На позив Крсте Хегедушића 1933. приступио је групи ликовних умјетника лијевог социјалног усмјерења "Земља" с којом је као гост излагао на њеној V. и VI. изложби одржаној у Загребу 1934. и Београду 1935. године. Уз ову излагачку активност, објављује и репродукције својих цртежа у љевичарским гласилима *Арсу 37*, *Печату* и другдје.

1 **Матица и способник Државне реалне гимназије у Петрињи, Државни архив у Сиску, Сабирни архивски центар Петриња, књига 154.**

Федор Ваић (1940.)

Године 1934. и 1936. боравио је као стипендист француске владе на стручном усавршавању у Паризу. Ту је, на самим изворима, упознао модерну свјетску умјетност остајући, како је сам изјављивао, фасциниран тенденциозном тематиком и високом ликовном квалитетом Daumiera, Callota и Dufyja, под чијим утјецајима изводи бројне croquise. Након повратка из Париза радио је као трговачки намјештеник у трговини музикалија, нудећи купцима Бахове композиције, одговарајући их притом од лаке музике. Ово му није било тешко јер је и сам свирао клавир, а и брат Ђорђе био је глазбеник и радио као диригент ХНК у Загребу. Након боравка у Паризу живио је с мајком код рођака Георгијевић у Иванцу, а неко вријеме радио је у приватној гимназији сестара Broch која је у раздобљу између два свјетска рата словила као једна од најцјењенијих и најпознатијих приватних гимназија на подручју града Загреба.

Дне 19. X. 1940. започео је дјеловати на петрињској гимназији на којој је као учитељ цртања радио службено до 28. IV. 1942. с напоменом да се је од 10. VIII. 1941. налазио на болесничком допусту. Потом је декретом из службених обзира премјештен на реалну гимназију у Глину, но тамо није наступио јер је по наредби Министарства наставе 21. V. 1942. додијељен Хрватском издавалачком библиографском заводу у Загребу.[2] О овом периоду свога живота написао је сљедеће: "Након слома бивше Југославије, а као службеник на школи, ја сам се у тешкој ситуацији окупације склонуо у Загреб гдје сам 1941. опериран. Стално болежљив, био сам за вријеме окупације у Загребу премјештен у Хрватски издавалачки библиографски завод, илустрирајући искључиво издања дјечје литературе. Живећи читаво вријеме у опасностима из вјерско – националних разлога, као и предратног чланства у напредним ликовним покретима, искористио сам случајну прилику и склонио се у Беч гдје сам остао девет мјесеци. Овдје марљиво цртам и учим графичке технике. Године 1944. опет радим у Загребу у Хрватском издавалачком библиографском заводу (ХИБЗ-у), гдје сам 1945., код расформирања преузет у ново подузеће, Накладни завод Хрватске гдје стално радим као ликовни илустратор белетристичких и поетских издања."[3]

Подаци до којих смо дошли говоре да га је у Хрватски издавалачки завод довео његов равнатељ, енциклопедист Мате Ујевић, давши му у задатак да илустрира дјечја издања "Хрватске енциклопедије". Ту је Ваић затекао Славка Батушића, Драгутина Тадијановића и Ивана Горана Ковачића који му прије свога одласка у партизане крајем 1942. повјерава рукопис своје збирке стихова *Оīњи и роже*. Исти је, закопан у лимену кутију у Св. Јани близу Јастребарског, дочекао крај рата када је коначно објављен заједно с дванаест Ваићевих цртежа.

2 Опширније о овоме у тексту Станка Дворжака: *Моји пēтрињски дани*, "Генерације", 1994., бр. 7., стр. 63. Писац детаљно описује једну Ваићеву педагошку "незгоду" која је подијелила зборницу гимназије.

3 Одговор на упитник УЛУХ-а 1948., Особни *dossier* Федор Ваић, Архив за ликовне умјетности, ХАЗУ у Загребу.

Потом ради у "Накладном заводу Хрватске" (1945. – 1949.) и "Зори" (1949. – 1952.) у којој је опремио велики број књига, дјелујући уједно као наставник у Ликовном центру у Загребу. Објавио је двије мапе литографија: *Осам литографија* (1959.) и *Загреб* (1965.). Године 1952. постигао је успјех на II. међународној изложби графике "Bianco e nero" у Лугану у виду награде за цртеж насловљен *Врт у Задру*, а 1955. добио је Награду града Загреба за графику и цртеж. Године 1957. изашла је у едицији Мала ликовна библиотека "Културе" из Загреба мала монографија у којој је сумиран његов дотадашњи живот и рад. Претјерано скроман[4] за живота је одржао свега шест самосталних изложаба и то у Загребу (1957., 1970. и 1984.), Бечу (1963.), Лабину (1964.) и Копривници (1984.), а судјеловао је на бројним скупним изложбама. Умро је у Загребу 15. XI. 1987.

II.

Као сликар Ваић је првотну афирмацију доживио у оквиру групе "Земља" с којом је као гост по први пута наступио 1934. на V. изложби одржаној у Загребу када је изложио два акварела (*Бадемимер* и *Жељезница*) те један цртеж (*Жељезница*). Сљедећи његов наступ био је на VI. изложби "Земље" одржаној у Умјетничком павиљону "Цвијета Зузорић" у Београду 1935., на којој је изложио чак дванаест експоната.[5] Ријеч је о акварелима *Бадемимер* и *Жељезница* док цртежи носе наслове: *Трешњевачки ринґешпил, Трешњевачки ринґешпил II, Скидање ринґешпила, Вртић (Приватно власништво)* и *St. Germain en Laaye*. Пет цртежа именовано је заједничким насловом *Репортажа,* који сугерира непосредну сликареву реакцију на локални миље и друштвену свакодневицу. Поводом овог Ваићева наступа критика је истакла како је ријеч "о врло интересантном цртачу који умије с пуно разумијевања да обради изабране предмете."[6]

Већина ових артефаката била је мотивирана градском периферијом, нарочито Трешњевком, гдје је у сламовима, у биједним кућерцима и радничким баракама живио пролетеријат и гдје је неко вријеме и сам Ваић живио, па стога и није тешко објаснити његов мотивски сензибилитет за мале кућице, нахерене плотове, ограђене вртиће и вртуљке који су обесправљеном пуку доносили скромно весеље и илузију бољег и друкчијег живота. Дакако, да у свему овоме није тешко препознати типичне социјалне програмске интенције "Земље", у великој мјери референтне новостварносном друштвеном ангажману њемачког сликара Georgea Grosza, познатог као несмиљеног документатора и критичара друштвено–политичке збиље.

На формално-морфолошком плану доминирали су једноставан и чврст, линеаран и непрекинут цртеж (којега је управо "Земља" осамосталила и учинила равноправним осталим ликовним медијима), просторна плошност, формална редуктивност и симплифицизам те склоност сатири и карикатури (*Приватно власништво*) при чему су поједини Ваићеви цртежи, поготово они на тему вртуљка, како је то с правом запажено, били ближи дјечјем него правом примитивистичком изразу.

4 На питање новинара зашто досада није организирао ниједну самосталну изложбу, сликар је одговорио: "Нисам намјерно. Нисам хотимице и то из два разлога. Прво, јер никада нисам вјеровао да имам довољно много радова из којих би селекцијом могао одвојити најбоље и друго, јер никада нисам мислио да је самостална изложба најважнији моменат у животу и раду једног сликара." Детаљније у чланку: Т.: *Недјељни портрети: Федор Ваић*, "Вјесник у сриједу", 9. XII. 1956.

5 Ова седма по реду изложба уједно представља задњу и закључну изложбу "Земље" јер је непосредно прије отварања наредне, која се је требала одржати у загребачком Умјетничком павиљону 7. IV. 1935., одлуком управе полиције у Загребу група дефинитивно забрањена.

6 Саво Поповић: *Изложба удружења умјетника "Земља"*, "Народна одбрана", 1935., бр. 10., стр. 157. – 158.

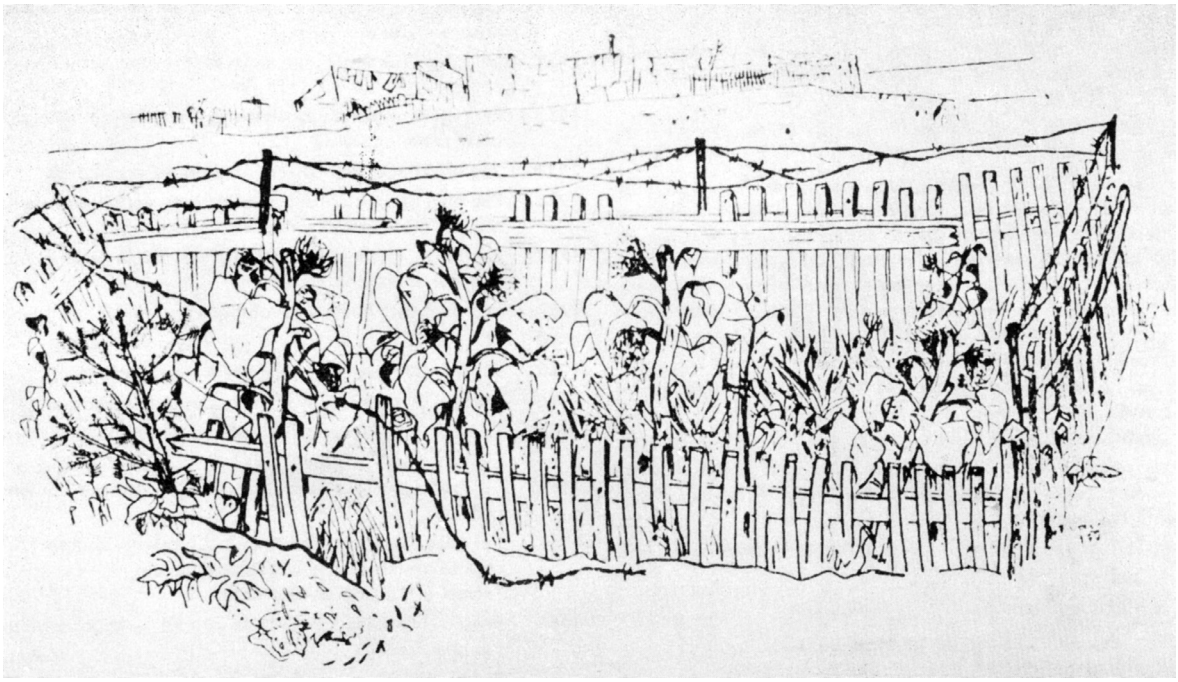

“Приватно власништво”, туш, перо на папиру, 1934.

Управо овакав артистички изричај Ваићевих цртежа, базиран на социјалној мотивској потки израз је “земљашке” оријентације ка стварању независног националног ликовног израза који се је требао критички односити према непосредној стварности и бити разумљив колективу односно четвртом сталежу под којим су “земљаши” подразумијевали пролетеријат, тј. потлачену класу на коју су заправо усмјеравали и преносили свој социјални критицизам као лијеву политичку опцију.

Мада својим кратким дјеловањем није дао битан допринос тематско-мотивским и изричајним преференцијама групи “Земљи”, Ваићев је стваралачки удио у њој остао препознатљив и заслужује спомињање.

Напуштањем земљашке поетике, код Ваића се је битно промијенио карактер линије која је с тврде, статичне и непрекинуте “земљашке” све више постајала разиграниja и гипкија, испрекидана и чворната, при чему су све већи простор задобијале профињене мрље и мрљице графита или туша које су динамички градирале тонске скале свијетло-тамнога што је наводило критику да у његовом вијугавом и разиграном дуктусу откривају “барокни утисак” (Анте Падован, 1942.), “неку барокну арабеску” (Renata Gotthardi, 1957.), “интимни рококо” (Владимир Малековић, 1970.) и “помало кокетну разметљивост” (Тонко Мароевић, 1971.). Очито је наиме како је у његовом постземљашком раздобљу заувијек нестала “антиромантична озбиљност тема”, а угнијездио се “дух игре која је једном помало сјетна, други пут хировита, а каткада у њој има искрено патворене фриво-

ности, а све се то излијева у вијоглаве токове линија и мрси се у црном руну мрља" при чему "случај често режира све то ситно догађање и преде декоративне мреже цртовља или расипа прегрштри мрља, што каткада наличе на неко ситно, црно, сухо лише. Орнамент је неријетко близу."[7] На трагу овога запажања одчитавамо и Гамулинов закључак по којем је Ваић развио "свој стил орнаменталног прекривања плохе"[8] чија сликовитост, додајемо, поинтилистички трепери у игри свјетла које разлаже чврстину облика и конзистентност форме.

Уз мотиве циркуса у његову се опусу јављају портрети (*Аутопортрет*, 1944., *Портрет Љупче Вајс*, 1957., *Портрет Ине Франичевић*, 1965.), прикази животиња, особито коња (*Шпањолска школа јахања*, 1944.), градских паркова и вртова (*Христови у Тушканцу*, 1939., *Циркус*, 1939., *Максимир*, 1952., *Улаз у болницу Врапче*, 1952., *Карневал у Баселу II*, 1969., *Заїребачко свеучилиште*, 1969.) и др. Препознавши у цртежу медиј којим најадекватније преноси свој доживљај свијета, Ваић је пером и кистом остварио препознатљив ликовни изричај, лирском угођајношћу и неријетко виртуозном линеарно-сликовитом фактуром експлицирајући своја интимна расположења и свој доживљај свијета.

III.

Дјелујући на пољу илустрације књига и дневног тиска још од 1940. године, Ваић је с временом постајао јавности све познатији по тој компоненти свога стваралаштва, поготово након што је на потицај директора Ђуре Кладарина, од 1945. започео објављивати илустрације у високотиражном "Вјеснику". Свој ангажман пренио је и на "Вечерњи лист" гдје је пуних 22 године илустрирао кратке приче постижући велику популарност код читатеља ових листова. Илустрацијама и вињетама, омотницама и насловним страницама ликовно је опремио преко 250 књига за "Зору", "Матицу хрватску", "Просвјету", "Културу" и друге издавачке куће. Проналазећи успјели сликовни коментар и ликовни еквивалент ријечима, с временом је јавности постао најпознатији управо по тој компоненти свога дјеловања.

Квалитет његових илустрација је неоспоран и потврђују га наводи критике, нпр. Марија Матковића који у поводу цртежа за Крлежина *Пана* (1947.), књигу пјесама *Поезија* Ф. Г. Лорке (1950.) и *Цвијеће зла* Charla Baudelaira (1951.) констатира: "Не осјетити поезију у Ваићевим илустрацијама значи бити глух за сваку поезију, па и за поезију ових текстова. Јер свака изврсна илустрација саткана је од двију живих фантазија и поетских визија: од писца текста и од илустратора."[9] Ваићеве илустрације Бодлерове поезије, Радован Иванчевић сматрао је "једним од његових највећих достигнућа јер је атмосфери сваке пјесме покушавао наћи адекватну стилизацију цртежа."[10] Критичару Матку Мештровићу импонирале су Ваићеве илустрације ренесансних аутора, поглавито Bocacciovog *Декамерона* (1961.) будући да је у њима изразио "аналогије са својим чулним еротским сентиментом који изражава идиличним сценама митолошких љубав-

7 Радослав Путар: *На страницама књиīа*, "Народни лист", 30. X. 1957., стр. 4.

8 Грго Гамулин: *Федор Ваић*, "Хрватско сликарство XX. стољећа", Загреб, "Напријед", 1987., св. I., стр. 488. – 491.

9 Маријан Матковић: *Шарл Бодлер Федора Ваића*, "Борба", 26. XII. 1952., стр. 5.

10 "Има цртежа који арабескним преплитањем финих линија, одлично одговарају атмосфери топлих и трулих пренатрпаних грађанских интеријера (стр. 27, 78) или опет живим необузданим кратким потезима остварују *Пејсаж* у којем заиста звоне 'звучне химне звона вјетром лелујане' (стр. 63.). У неким је цртежима садржана страва мрачних визија (стр. 8, 11). Из свега тога оштро се издваја цртеж *Једне Малабрежанке* (стр. 49) својим јасним и снажним линијама и свјежим контрастима црно-бијелог". Опширније у Иванчевићеву тексту: *О илустрацијама Федора Ваића*, "Трибина", 1952., бр. 2,., стр. 9.

"Зрињевац", туш, перо и кист на папиру, 1958.

ника" као и оне објављене у књизи *Кинеска лирика* (1952.) на којима се "послужио стилом кинеских цртача"[11] док Грго Гамулин сматра да би својим графичким лиризмом засигурно најуспјешније илустрирао "једнако тако трепераву и лелујаву у својим сликама, а опет концизну и чисту поезију Владимира Видрића", па му није јасно "зашто ју он није више илустрирао."[12]

Из цитираних критичких текстова даде се запазити како је Ваић био најуспјешнији илустратор онда када је осјетио креативну синестезију с прочитаним стихом или прозом и када својом претворбом ријечи у линије и мрље није нарушавао значењске интензитете и стилско јединство литерарног предлошка, односно када је аутентичност доживљаја прочитаног текста резултирала самосталним поетско-декоративним ликовним артефактима. Унаточ томе, критика је, анализирајући његов стилски изричај с правом замијетила "да има разлике између Федора Ваића када интерпретира литературу и када се изражава слободно.

11 Матко Мештровић: *Федор Ваић*, "Дневник Радио-Загреба", 12. X. 1957.

12 Види биљешку број 8.

У овом другом случају као да је искренији, дубљи, а његов лирски цртеж као да је богатији, раскошнији."[13]

Највећи комплимент Ваићевим илустрацијама и његовом напору да цртањем створи љепши, присније и заигранији свијет, критика је изрекла тврдњом како је "он с помоћу 'ваићевских' графичких знакова био ликовни партнер писцу па је тај увијек стилски компаративни говор био готово изазов да га се књижевним изразом надопуњује. Стога се, кад гледамо како је илустрирао рецимо новеле различитих књижевних стилова, стјече дојам да су литерати различито објашњавали увијек постојани Ваићев цртеж".[14]

Споменимо на крају и циклус његових цртежа *Споменици културе* које је од 1981. објављивао на насловним страницама "Делегатског вјесника". Илустрирајући споменике, од археолошких до етнографских, од сакралних објеката до пучког традицијског градитељства, Ваић је својим сликарским рафинманом и лирском интонацијом надишао описну документарност и фактографску конкретност споменутих предложака.

IV.

Мада се је, истина ријетко, изражавао уљем, темпером и акварелом, Ваић се је првенствено афирмирао као цртач у којем је препознао медиј који материјом туша, пера или киста најбоље преноси његова интимна расположења и пројицира његов лирски доживљај свијета те литерарну замисао и дух неког књижевног текста.

Не мијењајући се одвећ у обликовном приступу, он је с временом развио свој препознатљив изричај заснован на елегантној и виртуозној линији те треперавој и флуидној монокромној мрљи која попут боје остварује читаву скалу тонова и полутонова доприносећи елеганцији изричаја и сликовитости стилизације, уравнотежености композиције и поетичности штимунга.

Варирајући између линеарног и сликарскога изричаја, линије и тона, плохе и волумена, Ваић је успијевао створити аутентичном поезијом прожету црнобијелу иначицу заданог предлошка која спаја "нешто што нам одавна изгледа неспојиво: декоративно и лирско, орнамент и људски живот."[15]

Сликајући или цртајући виђено или (про)читано, он је завидним метјеом створио хомогену и цјеловиту, апартну и виталну ликовну цјелину која рефлектира његову животну и стваралачку персоналност. Специфична и не лако поновљива, она нас и данас привлачи својим маркантним врхунцима које бисмо без нарочита претјеривања могли назвати ваићевским.

13 Renata Gotthardi: *Склад збиље и маште*, Вјесник у сриједу, 9. X. 1957.

14 Елена Цветкова: *Ликовни партнер писцу*, "Вечерњи лист", 21. XI. 1987.

15 Види биљешку број 8.

Ирина Суботић

Љубомир Мицић у светлу новооткривених докумената

Документи сачувани од уништења

Захваљујући историчару уметности Филипу Прлинчевићу сачувана је фасцикла са двадесет пет докумената везаних за биографију Љубомира Мицића (Сошице, 1895 – Качарево, 1971), песника и књижевника, оснивача зенитистичког покрета и уредника часописа *Зенит*.[1] Поједини од ових докумената већ су познати јавности, обрађени и објављени као део Мицићеве заоставштине,[2] најчешће у виду дупликата или преписа. Поједини се налазе у Архиву Југославије и Историјском архиву Београда али и у Мицићевим "библиофилским свескама". Међу новооткривеним има и непознатих, драгоцених оригиналних докумената који употпуњују наша досадашња знања о Мицићевом образовању, његовом службовању, а посебно о његовим грчевитим биткама у вези са полицијским прогонима и судским забранама.

Досадашња истраживања, нажалост, нису у овом часу дала дефинитивне одговоре на питања којим сплетом околности, којим путевима, због чега се и од када свежањ Мицићеве оригиналне документације нашао у Одељењу за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду. Нижу се дилеме на које тешко можемо дати задовољавајуће одговоре. Међутим, имајући у виду да се међу документима налази и рукопис *Жалбе* Љубомира Мицића, упућене Апелационом суду у Београду, куцан на машини са исправкама – без сумње – његовом руком, с потписом и датумом: 15. децембар 1926. године, можемо претпоставити да је Мицић лично, управо тог датума, припремио своју целокупну документацију потребну за одбрану на суду. Свакако је добио решење Опште полиције Управе града Београда од 14. децембра да се због текста "Зенитизам кроз призму марксизма" енигматичне личности др М. Расинова (по свој прилици

01 Желела бих најтоплије да захвалим колеги Филипу Прлинчевићу који ми је љубазно уступио ове документе пре неколико година. Он их је пронашао, као одбачене, приликом реорганизације Одељења за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду. У тренутку када је свежањ с документима доспео код мене, монографија *Зенит 1921-1926*. др Видосаве Голубовић и писца ових редова, заједно са репринтом свих бројева часописа *Зенит*, већ је била окончана (изд. Народна библиотека и Институт за књижевност и уметност, Београд и СКД "Просвјета", Загреб, 2008).

02 Заоставштина се чува у Народном музеју у Београду и у Народној библиотеци Србије. Због своје, пре свега административне природе, сви новопронађени документи биће предати Историјском архиву Београда, где се већ налази одређена, сродна документација о Мицићу и часопису *Зенит*.

аутор је био сам Мицић) забрањује 43. број *Зенита*. Познат је податак да је он управо у ноћи између 15. и 16. децембра, у тренутку када је његова супруга Анушка полицији отворила врата њиховог београдског стана из улице Цара Лазара, побегао кроз други улаз, из Грачаничке улице и без докумената, преко Загреба и Сушака, стигао у Ријеку. Ту је 17. децембра био ухапшен и пуштен тек након недељу дана на интервенцију вође футуриста Филипа Томаза Маринетија с којим је интензивно сарађивао током излажења часописа *Зенит*. Мало је вероватно да је Мицић успео истог дана када је писао одбрану, 15. децембра, да лично повери сакупљени материјал неком адвокату ради одбране у судским процесима тада вођеним против њега, пошто се међу документима налазе и акта која су писана и достављана после његовог бега у Италију. Можда је све дато неком пријатељу у којег је имао поверења? Или је једноставно све оставио својој супрузи Анушки која се бринула о административним и другим пословима, преводила и водила преписку на разним језицима с његовим сарадницима, бринула о збирци уметничких предмета, о целокупној документацији и архиви редакције часописа *Зенит?* Она ће део архиве и збирку понети са собом у Париз где се буде Љубомиру придружила касније 1927. године. Да ли је Анушка, када је он већ побегао, предала документацију некој особи од поверења? Адвокату? Могуће је и да је целокупан материјал каснијих година требало да буде коришћен за Мицићеву рехабилитацију, за решавање његовог социјалног статуса или због неког трећег, нама непознатог разлога?

Како се све нашло у Одељењу за педагогију и андрагогију Филозофског факултета у Београду? Према списку запослених у овом Одељењу нисмо наишли на имена која бисмо могли да повежемо с Мицићем – било као његових сарадника или пријатеља. Како се Мицић, који је тако приљежно, до краја живота, чувао све своје документе, преписку, фотографије... одрекао оригиналне факултетске дипломе, домовнице и података о кретањима у служби? Можда је све било загубљено у вихорима његових бекстава, изгнанства, рата и послератних елиминисања из јавног живота? У овом часу сви одговори на бројна питања остају у домену претпоставки. У сваком случају, то је још једна у низу енигми везаних за Мицићев мукотрпни живот како у Загребу, тако и у Београду[3] и у Паризу. Можемо се само надати да ће у будућности ова загонетка наћи путеве истинитих разјашњења.

Студије филозофије, војна обавеза, домовница

Три сачувана документа односе се на Мицићево школовање у Загребу, војну обавезу и држављанство:

Двадесетосмог рујна/септембра 1919, под бројем 318, издата је диплома Љубомира Мицића – *Apsolutorij* загребачког Мудрословнога факултета Кр. (аљевског) свеучилишта Фрање Јосипа I[4], са назнаком руком да се ради о дупликату.[5] Историја Свеучилишта у Загребу[6], као највише образовне установе у

03 О својим разочарењима у Београд и Србију, Мицић пише у тексту: "Хвала ти Србијо лепа", *Зенит*, Београд, год. V, бр. 36, октобар 1925, а његов текст "Филм једног књижевног покрета и једне духовне револуције. Пет година под игом 'лудости' и барбарогенија, *Зенит*, Београд, год. VI, бр. 38, фебруар 1926, говори о најважнијим активностима зенитизма и мукама кроз које је пролазио током свих година свога залагања за зенитизам.

04 Црним мастилом, руком, уредно прецртано: Фрање Јосипа I – имајући у виду да се документ издаје након завршеног Првог светског рата а да се, очевидно, још нису штампали нови формулари.

05 Оригинал је био издат 1. априла 1919, а дупликат се – како пише – "potpuno slaže s izvornim konceptom, pohranjenim u sveučilišnoj pisarni".

06 http://www.ffzg.hr/dokument/ консултовано 18. маја 2010.

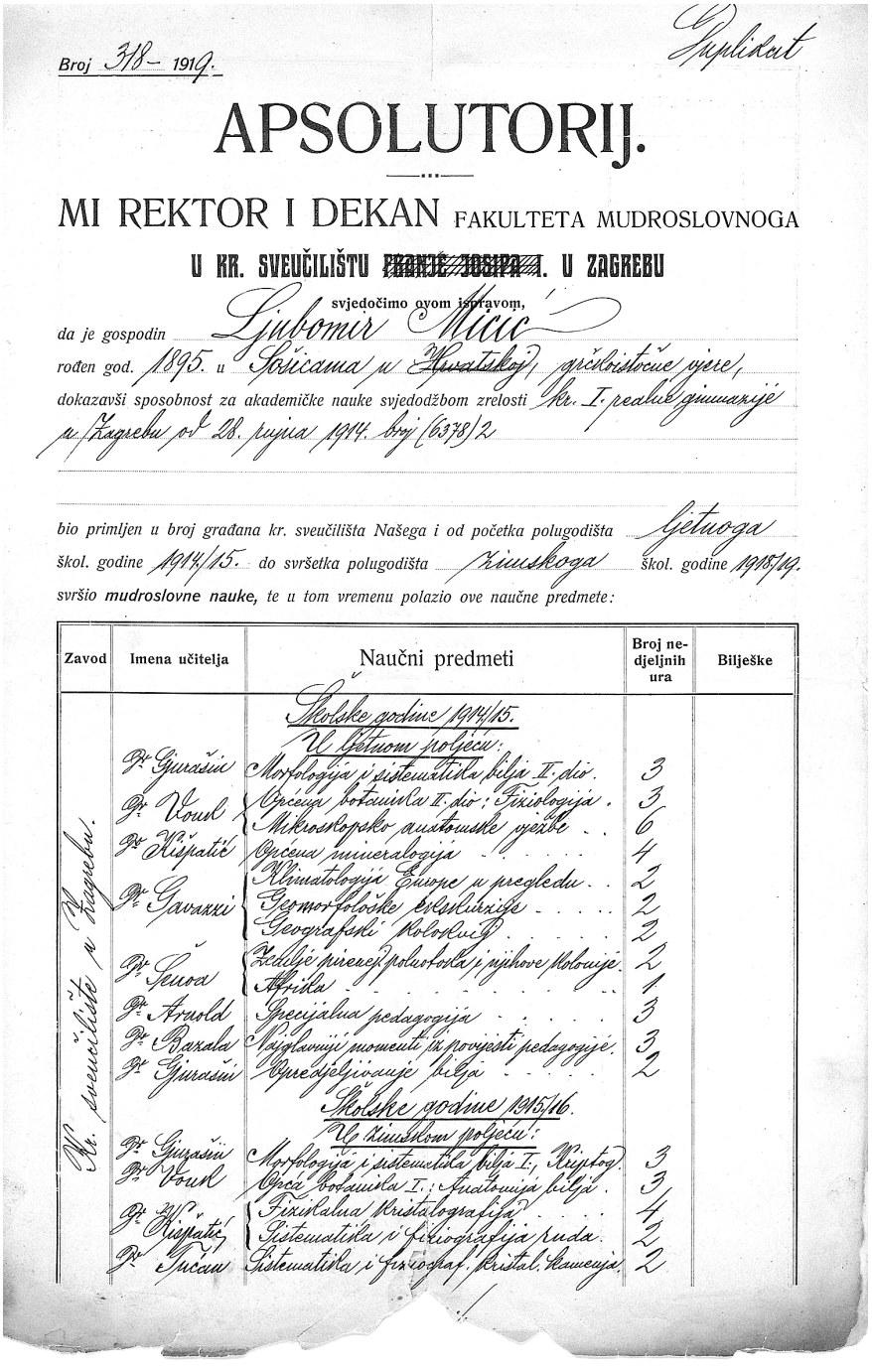

Broj 318 – 1919.

Duplikat

APSOLUTORIJ.

MI REKTOR I DEKAN FAKULTETA MUDROSLOVNOGA

U KR. SVEUČILIŠTU ~~FRANJE JOSIPA I.~~ U ZAGREBU

svjedočimo ovom ispravom,

da je gospodin Ljubomir Micić

rođen god. 1895. u Sošicama u ~~Hrvatskoj~~, grčkoistočne vjere,

dokazavši sposobnost za akademičke nauke svjedodžbom zrelosti kr. I. realne gimnazije u Zagrebu od 28. rujna 1914. broj (6378)2

bio primljen u broj građana kr. sveučilišta Našega i od početka polugodišta ljetnoga škol. godine 1914/15. do svršetka polugodišta zimskoga škol. godine 1918/19. svršio **mudroslovne nauke**, te u tom vremenu polazio ove naučne predmete:

Zavod	Imena učitelja	Naučni predmeti	Broj nedjeljnih ura	Bilješke
Kr. sveučilište u Zagrebu.		Školske godine 1914/15.		
		U ljetnom poljeću:		
	Dr. Gjurašin	Morfologija i sistematika bilja II. dio.	3	
	Dr. Vouk	Općena botanika II. dio: Fiziologija.	3	
		Mikroskopsko anatomske vježbe	6	
	Dr. Kišpatić	Općena mineralogija	4	
	Dr. Gavazzi	Klimatologija Europe u pregledu	2	
		Geomorfološke ekskurzije	2	
		Geografski kolokvij	2	
	Dr. Šenoa	Zemlje pirenej. poluotoka i njihove kolonije	2	
		Afrika	1	
	Dr. Arnold	Specijalna pedagogija	3	
	Dr. Bazala	Najglavniji momenti iz povijesti pedagogije.	3	
	Dr. Gjurašin	Opredjeljivanje bilja	2	
		Školske godine 1915/16.		
		U zimskom poljeću:		
	Dr. Gjurašin	Morfologija i sistematika bilja I., Kriptog.	3	
	Dr. Vouk	Opća botanika I.: Anatomija bilja.	3	
	Dr. Kišpatić	Fizikalna kristalografija	4	
		Sistematika i fiziografija ruda.	2	
	Dr. Tučan	Sistematika i fiziograf. kristal. kamenja.	2	

Хрватској и Славонији почиње 1669. године, а његова модерна организација настаје од времена посете аустро-угарског цара Загребу 1869. Након те посете Свеучилиште је добило "владареву санкцију" 1874. године и четири факултета су почела с радом: Мудрословни (касније назван Филозофски), Правни, Богословни и Медицински. У саставу Мудрословног/Филозофског најпре је деловало шест катедри – за филозофију, општу историју, хрватску историју, словенску филологију, класичну латинску и класичну грчку филологију. Временом се развијају и друга одељења, односно одсеци, тако да је у време студирања Љубомира Мицића Факултет имао велики број различитих теоретских предмета, као што су увод у етику, педагогију и основе социјалне педагогије, психологију спознаје и психологију воље, па и историју, али исто тако и предмете из других научних области, попут минерологије и историјске геологије, климатологије Европе и физикалне кристалографије, систематике биља и опште геоморфологије, палеозоологије кичмењака и бескичмењака, одређивања руда или микропетрографије...

Записано је да је Љубомир Мицић, "грчкоисточне вјере", рођен 1895. у Сошицама у Хрватској. Он је јогунасто, готово детињасто, а свакако упорно исказивао своје неслагање, незадовољство и отпор тиме што је и овде прецртао руком ознаку Хрватској и то оловком у плавој боји, какву је веома често користио у раду током целог свог живота. Трагови том оловком, плаве или црвене боје, у виду записа, коментара, ортографских коректура или језичких исправки, графичких интервенција и сл. сачувани су у његовој заоставштини на бројним документима, писмима, ковертама, његовим рукописима, у књигама, на часописима, фотографијама, појединим уметничким делима и сл.

Након завршеног испита зрелости у Краљевској Првој реалној гимназији у Загребу, "доказавши способност за академичке науке" *Сведочанством*[7] од 28. септембра 1914. године, започео је студије на Филозофском факултету у летњем семестру школске 1914/1915. године. Дипломирао је у зимском семестру 1918/1919. године. У сачуваној дипломи – *Апсолуторију* – наводи се и да је професорски "збор" Мудрословног факултета донео одлуку[8] да се Љубомиру Мицићу "опрости" летњи семестар 1915/1916, који се рачуна "у прописано научно вријеме". Из његове аутобиографије[9] знамо да је 1915. био мобилисан, мада није немогуће да је био добровољац. У Ријеци је кратко, током 1916. године, похађао Школу резервних официра. Завршио је курс за вишег болничара а до фронта у Галицији путовао делом возом, делом пешице. У аутобиографији је описао и епизоду како се спасао од стрељања симулирањем лудила. Због тога је 1916/1917. био пребачен у самоборску Војну болницу – некадашњи фрањевачки самостан. Одатле се по своју прилици убрзо вратио у Загреб и наставио редовне студије, јер у *Апсолуторију* читамо да је током зимског и летњег семестра школске 1916/1917. године слушао низ предмета и имао оцене у широком распону од 1 до 8, што говори о доста неуједначеном квалитету његових студија и различитим интересовањима за обавезну факултетску наставу. То се односи и на следећу школску годину: у зимском и летњем семестру 1917/1918, када је слушао, између осталог, предавања из историје средњовековне уметности, географске екскурзије, примењене естетике а имао вежбе у "оцјењивању умјетнина", што је по свој

07 Бр. (6378)2.

08 Одлука донета 3. студеног/новембра 1916, на основу наредбе Одјела за богоштовање и наставу Кр.(раљевске) земаљске владе.

09 Уп. В. Голубовић – И. Суботић, *Зенит 1921-1926*, Београд-Загреб 2008. Из ове монографије су коришћени и други подаци.

10 Према сачуваним програмима, Мицић је играо у мелодрами Спровод хероја, а у Нушићевом комаду Обичан човек – који је и режирао, глумио је Жарка Дамљановића. У обимној књизи аутора Луке И. Милуновића и Љиљане Милуновић, *Hrestomatija. Pozorišna kritika i crnogorskoj periodici 1884-1916*, изд. Muzej pozorišne umjetnosti, Cetinje 2004, на више места помињу да су три "виђена глумачка" и брачна пара – Јулка и Љубомир Мицић, Катија и Никола Хајушковић и Мира и Илија Вучићевић, поред већ два брачна пара – Милке и Рудолфа Дира, и Каће и Маша Петровића, у великој мери допринела професионализацији Књажевског црногорског народног позоришта у Цетињу већ од 1910. године, као и да је Љ. Мицић режирао програме "Велике забаве" које је приредило Друштво Цетињске читаонице. Тешко је поистоветити Љубомира Мицића, рођеног 1895.године са овом личношћу, иако се наводи да је у црногорском позоришту у то време било доста

прилици допринело његовом интересовању за уметност. Владање му је – тада – било "посве примјерено".

У зимском семестру школске 1917/18. године забележена су само шест предмета која је похађао: психологија спознаје код проф. Арнолда, психологија код проф. Базале, географија западне и средње Европе код проф. Шеное, општа зоологија код проф. Лангхофера, општа геологија код проф. Стојановића и примењена естетика код проф. Кршњавога. Најбољу оцену (8) добио је из опште геологије.

Истовремено, како је записао у аутобиографији, захваљујући посредовању књижевника Пеције Петровића с којим се сусрео у Самобору током боравка – пре би се рекло опоравка но затвора у војној болници - Мицић је наставио у Осјечком позоришту од лета 1917. каријеру глумца, започету још у школској 1913/14. години у дворани Српског сокола у Загребу, Боговићева улица број 7, при удружењу Српске ђачке омладине.[10] У Осијеку је преузео вишеструку улогу: руководиоца, драматурга, режисера, глумца, сценографа... у Нушићевим, Трифковићевим и другим позоришним комадима. Играо је у Огризовићевој *Хасанаїиници* улогу Имотског кадије, затим у Бисоновој *Госпођи Х*, у *Небеској куїли* Кајаве, де Флера и Е. Реја, у Ритнеровом *Глуїом Јакову*, Кноблауховом *Фауну*, Жабици Габријеле Запољске... Последњи подаци о његовим улогама су из јануара 1918. Из периода ове глумачке епизоде сачувана је Мицићева фотографија у елегантном оделу, белој кошуљи, с краватом, уредне фризуре, у посебно инсцениранoj дендистичко-глумачкој пози. На полеђини је посвета датована 27. децембра 1917: "Брату Бранку, за сећање на годину у којој смо обојица пошли трновитим стазама уметничког глумачког деловања. Можда ће нас ово поље више зближити!?"[11] Завршетак ове посвете на известан начин говори да су већ тада, у раној младости, били поремећени односи међу браћом: упркос сличном ставу који су обојица имала према авангардном стваралаштву, упркос блиској сарадњи на објављивању Зенита и других публикација, заједничком организовању изложби у земљи и иностранству и сл., међу браћом је постојао јаз који се годинама очевидно све више продубљивао, тако да су пред крај Пољанскковљевог живота, по свој прилици, контакти међу њима били сасвим изгубљени. У Мицићевој заоставштини су – ипак – пронађени поједини братовљеви документи, преписка, каталози изложби и бројна уметничка дела: слике, акварели, цртежи, карикатуре, илустрације Пољанског из тридесетих година.[12]

Паралелно с ангажовањем у Осјечком позоришту, Мицић наставља студије с новим предметима: у последњем, зимском семестру 1918/1919. похађао је практични течај француског језика, читања и тумачења одломака из модерне драме, слушао је предавања о култури италијанске ренесансе, семинар из филозофије, увод у естетику и психологију мишљења. Сва стечена знања на овим предавањима наћи ће места у његовом будућем раду као књижевника и уредника часописа Зенит и других зенитистичких издања. Очевидно веома зрео за своје године, активан и вредан, у то време, према легитимацији сачуваној у заоставштини,[13] издатој у Загребу 30. октобра 1918, изабран је за "повјереника Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба у котару Глина и Петриња". Почиње

сарадника из Србије, Хрватске, Славоније и других крајева будуће заједничке државе. Мицић би свакако у својим аутобиографским написима помињао своју младалачку црногорску авантуру, као што је спомињао да је током гимназијских дана најпре у Карловцу учествовао у позоришним представама, а касније 1913/14. године и у Соколском дому у Загребу.

11 Бранко Мицић (Сошице, Јастребарско, 1898 – близина Фонтенблоа, Француска, 1947) познат као Бранко Валериј, Виргил, Виј, а најчешће Ве Пољански, глумац, песник, писац, критичар, сликар, заступник *Зенића* у Паризу. Псеудоним узео по Мајским Пољанама у Банији, месту рођења своје мајке Марије где је провео детињство.

12 У разговорима током сусрета које сам редовно имала с Љ. Мицићем у Београду од лета 1967. до пролећа 1970, он је чак негирао да је имао брата!

13 Заоставштина Љ. Мицића, Народни музеј, Београд.

интензивно да објављује своје песме и ликовне, књижевне и позоришне критике у загребачкој и сарајевској периодици (Новости, Нова Европа, Илустроване новости, Савременик, Критика, Књижевни југ, Ријеч Срба-Хрвата-Словенаца, Јутарњи лист, Звоно).

Други сачувани документ је *Uvjerenje*[14] којим се потврђује да је Љубомир Мицић одслужио војни рок. Издато од стране Војног одсјека 9. ожујка/ марта 1926. године у Загребу - у време када је већ три године живео у Београду – с печатом Поглаварства слободнога и краљевскога града Загреба и уредно поништеним маркама, ово Увјерење у важности од једне године од тренутка његовог добијања, служило је, како је назначено, за вађење пасоша за путовања у "Еуропске државе осим Русије". Ово показује да је Мицић могао да има, и по свој прилици да је имао, регуларне документе за одлазак у иностранство. Вероватно у журби, бежећи пред полицијом, није стигао да их понесе када је напуштао Београд средином децембра исте године.

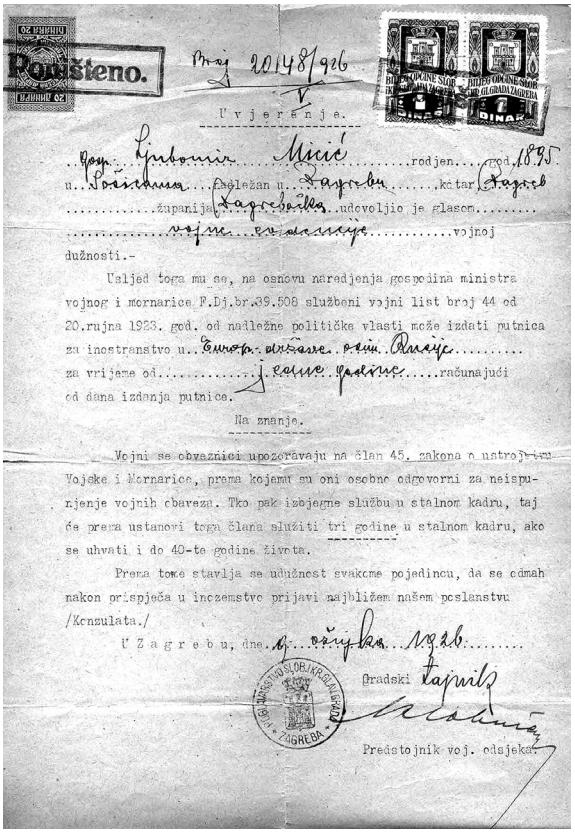

Poništeno.

Broj 20148/926

Uvjerenje.

Gosp. Ljubomir Micić rodjen god. 1895 u Sočičanima nadležan u Zagrebu kotar Zagreb županija Zagrebačka udovoljio je glasom vojne evidencije vojnoj dužnosti.-

Usljed toga mu se, na osnovu naredjenja gospodina ministra vojnog i mornarice F.Dj.br.39.508 službeni vojni list broj 44 od 20.rujna 1923. god. od nadležne političke vlasti može izdati putnica za inostranstvo u Europ. državne osim Rusije za vrijeme od jedne godine računajući od dana izdanja putnice.

Na znanje.

Vojni se obveznici upozoravaju na član 45. zakona o ustrojstvu Vojske i Mornarice, prema kojemu su oni osobno odgovorni za neispunjenje vojnih obaveza. Tko pak izbjegne službu u stalnom kadru, taj će prema ustanovi toga člana služiti tri godine u stalnom kadru, ako se uhvati i do 40-te godine života.

Prema tome stavlja se udužnost svakome pojedincu, da se odmah nakon prispječa u inozemstvo prijavi najbližem našem poslanstvu /Konzulata./

U Zagrebu, dne 9. ožujka 1926.

Gradski tajnik

Predstojnik voj. odsjeka.

Још један сачувани матични документ је *Domovnica,* издата у Загребу 22. травња/априла 1929. године с печатом и потписима Градског начелника и Градског сенатора. На месту одређеном за "Власторучни потпис странке" – потписа нема. Поглаварство слоб. *(*однога*)* и краљ.*(*евскога*)* главнога града Загреба потврђује да је Љубомир Мицић, књижевник, рођен 16. новембра 1895, неожењен и да "у градској опћини загребачкој ужива завичајно право, те је пуноправни држављанин Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца". Подсетимо се да је Мицић напустио Загреб маја 1923, да је у Београду живео до ноћи између 15. и 16. децембра 1926. Из преписке сачуване у заоставштини дознајемо да су он и Анушка[15] били верени јуна 1920. Током 1921. године Вилко Гецан је радио њен изванредно занимљив, монденски али и психолошки разрађени портрет. На полеђини платна записано је, Мицићевим рукописом и сасвим у духу тада владајућег, обичајног права мужевљеве посесивности: Анушка Љубомира Мицића – *Anouska L. Mitzitch 1921*[16] – што указује да су већ тада, можда, били венчани. Анушка се као сарадница, тачније као преводилац, наводи први пут у часопису *Зенит* маја 1921, и то само као Нина-Нај, надимак који јој је сам Мицић дао и који је задржао до краја њеног и свог живота.[17] У лето 1922. они су заједно путовали у Немачку, а иницијалима А. и Љ. М. је означено да су заједно преводили, између осталог, *Пролеткулт* В. Луначарског, *Геније и лудило у Русији* Л. Матијаса и *Поводом Револуције* Максима Горког.[18]

14 Руком исписан број: 20148/926 – "na osnovu naređenja gospodina ministra vojnog i mornarice F.Dj. Br. 39.508 službeni vojni list br. 44 od 20. rujna 1923."

15 Рођена Кон (Kohn).У Државном архиву града Загреба пронађени су само штури подаци о породици Кон (Kohn): Јулијан, рођ.1904, син Јакова, књиговође и мајке Ибане, рођ.Пинтер, са станом у Илици 40; Славко Кон, рођен 1905, и Бланка Кон, рођена 1905, деца оца Лавослава и мајке Целине. У Јеврејској општини у Загребу сви документи су уништени.

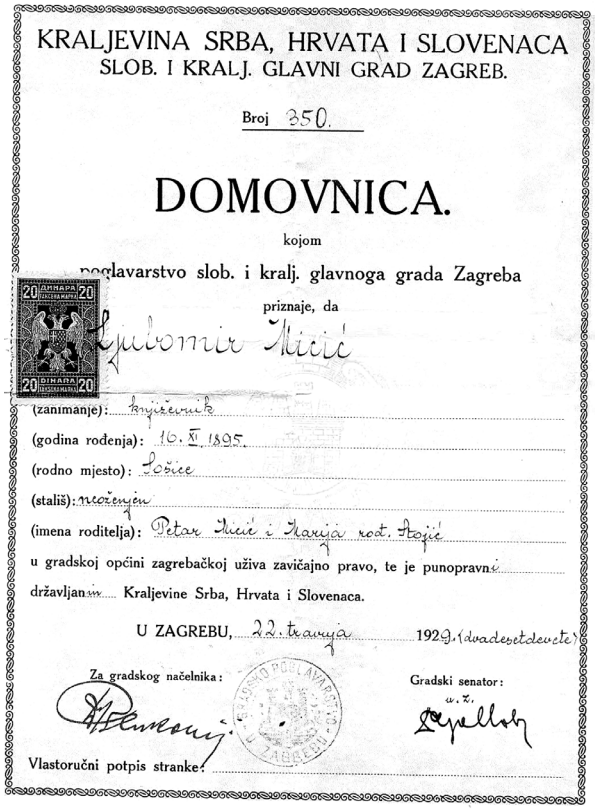

KRALJEVINA SRBA, HRVATA I SLOVENACA
SLOB. I KRALJ. GLAVNI GRAD ZAGREB.

Broj 350.

DOMOVNICA.

kojom

poglavarstvo slob. i kralj. glavnoga grada Zagreba

priznaje, da

Ljubomir Micić

(zanimanje): književnik

(godina rođenja): 10. XI 1895.

(rodno mjesto): Loščice

(stališ): neoženjen

(imena roditelja): Petar Micić i Kanija rod. Hojić

u gradskoj općini zagrebačkoj uživa zavičajno pravo, te je punopravni državljanin Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

U ZAGREBU, 22. travnja 1929. (dvadesetdevete)

Za gradskog načelnika:

Gradski senator:
u. z.

Vlastoručni potpis stranke:

Добијање ове Домовнице из Загреба готово две и по године након Мићићевог тајног одласка – тачније бекства из Београда децембра 1926, за време његовог дугог али привременог живота у Паризу, било је по свој прилици потребно ради нама непознатих административних захтева: можда због покушаја рехабилитације у земљи, можда због статуса или боравишне дозволе у Француској а можда и због регулисања француског држављанства или брачног стања.[19]

И питање Мићићевог брака – ма колико ирелевантно – спада у још једну, засада, нерешену енигму у Мићићевом животном путу коју је тешко данас разрешити.

Службовања и разрешење дужности

Три оригинална Декрета са веома лепо, декоративно обрађеним заглављем у духу владајуће сецесије, везана су за Мићићева службовања и промене места његовог боравка. Најпре га 14. листопада/октобра 1919,[20] дакле само неколико месеци по дипломирању, као "кандидата средњошколског учитељства" Повјереништво за просвјету у Хрватској и Славонији обавештава да је добио положај "намјесног учитеља у кр.*(аљевској)* мушкој учитељској школи у Осијеку" на који треба одмах да се јави, с обавезом да у року од три године "прибави прописно учитељско оспособљење". Плата је била 1.600 куна – што говори да у целој земљи још није била уједначена новчана јединица. Кроз тринаест дана, тачније 27. октобра,[21] руком је потврђено на полеђини Декрета да се јавио на посао у Осијек. Током 1919. године Мићић је у Загребу објавио књигу поезије Ритми мојих слутњи, а следеће, 1920, изашле су његове песме у збирци Спас душе: обе књиге је цртежима илустровала Анка Кризманић. Исте, 1920. године, појавио се и његов драмски спев Источни грех – Мистериј за безбожне људе чисте савести са графичко-ликовном опремом Вилка Гецана, сарадника Зенита, очевидно породичног пријатеља и аутора поменутог значајног портрета Анушке Мићић.

Након годину дана учитељевања у Осијеку, 13. октобра 1920. године, Мићић добија од Повјереништва за просвјету и вјере нови Декрет[22] са заглављем: Кр.(аљевска) Хрв.(атско)-Слав.(онска) земаљска влада, повјереништво за просвјету и вјере. У њему се наводи да је – на његову молбу – премештен у Загреб, у Краљевску мушку учитељску школу "за вршење службе помоћника у равнатељској

16 Заоставштина Љ. Мићића, Народни музеј, Београд.

17 *Зенит*, бр. 4, на стр. 2: наведено је да је песму Ивана Гола *Rettungswagen* "Aus den Manuscript überzetzt von Nina-Naj". Касније је преводила и друге текстове, такође под истим надимком, Нина-Нај, затим Мићићева и Пољанскољева дела на немачки; надимком је била потписана и као један од актера Мићићевог "зенитистичког Радио-филма од 17 сочињенија ‹Шими на гробљу Латинске четврти'", *Зенит*, бр.12, 1922 . Она је ауторка и дада песме *Јестественик за Даду*

POVJERENIŠTVO ZA PROSVJETU
U HRVATSKOJ I SLAVONIJI.

Br. 35.512
1919.

DEKRET.

Postavljam Vas namjesnim učiteljem u kr. muškoj učiteljskoj školi u Osijeku sa sustavnom namjesno učiteljskom pripomoći od 1600 K, jednu hiljadu i šest stotina kruna na godinu i s drugim za to službeno mjesto predvidjanim dohocima obvezujući Vas, da sebi u roku od tri godine pribavite propisano učiteljsko osposobljenje.

O tom se obavješćujete s nalogom, da se na mjesto svojega odredjenja odmah krenete i ravnateljstvu pomenutoga učilišta s ovim dekretom radi položenja službene prisege i nastupa učiteljske službe prijavite.

U Zagrebu, dne 14. listopada 1919.

Za bana:

Gospodinu
Ljubomiru Miciću,
kandidatu srednjoškolskog učiteljstva

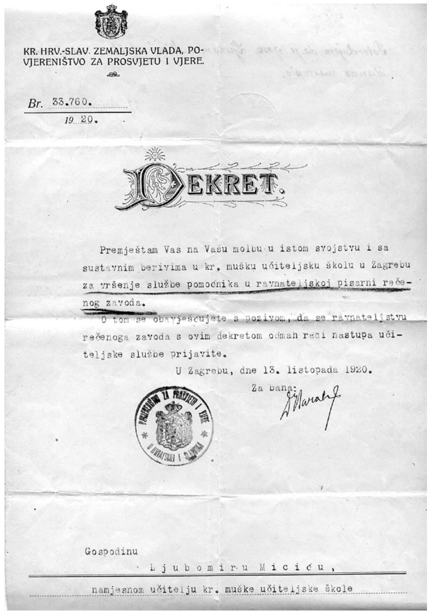

KR. HRV.-SLAV. ZEMALJSKA VLADA, POVJERENIŠTVO ZA PROSVJETU I VJERE.

Br. 33.760.
1920.

DEKRET.

Premještam Vas na Vašu molbu u istom svojstvu i sa sustavnim berivima u kr. mušku učiteljsku školu u Zagrebu za vršenje službe pomoćnika u ravnateljskoj pisarni rečenog zavoda.

O tom se obavješćujete s pozivom, da se ravnateljstvu rečenoga zavoda s ovim dekretom odmah radi nastupa učiteljske službe prijavite.

U Zagrebu, dne 13. listopada 1920.

Za bana:

Gospodinu
Ljubomiru Miciću,
namjesnom učitelju kr. muške učiteljske škole

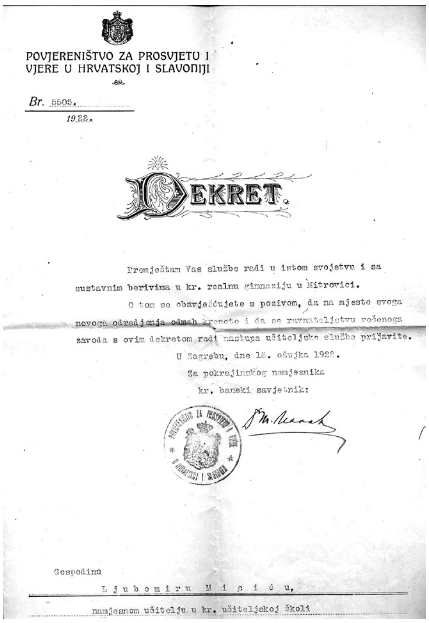

POVJERENIŠTVO ZA PROSVJETU I
VJERE U HRVATSKOJ I SLAVONIJI

Br. 5505.
1922.

DEKRET.

Premještam Vas službe radi u istom svojstvu i sa sustavnim berivima u kr. realnu gimnaziju u Mitrovici.

O tom se obavješćujete s pozivom, da na mjesto svoga novoga odredjenja odmah krenete i da se ravnateljstvu rečenoga zavoda s ovim dekretom radi nastupa učiteljske službe prijavite.

U Zagrebu, dne 18. ožujka 1922.

Za pokrajinskog namjesnika
kr. banski savjetnik:

Gospodinu
Ljubomiru Miciću,
namjesnom učitelju u kr. učiteljskoj školi

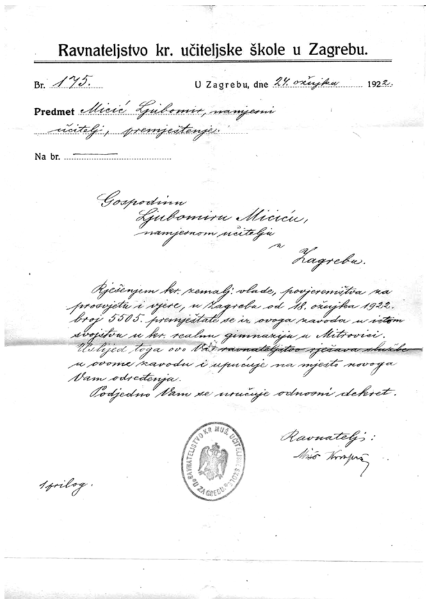

Ravnateljstvo kr. učiteljske škole u Zagrebu.

Br. 175. U Zagrebu, dne 24. ožujka 1922.

Predmet Micić Ljubomir, namjesni učitelj, premještenje.

Na br. —

Gospodinu
Ljubomiru Miciću,
namjesnom učitelju
u
Zagrebu.

Rješenjem kr. zemalj. vlade, povjereništva za prosvjetu i vjere, u Zagrebu od 18. ožujka 1922. broj 5505. premještate se iz ovoga zavoda u istom svojstvu u kr. realnu gimnaziju u Mitrovici. Uslijed toga ovo Vas ravnateljstvo rješava službe u ovome zavodu i upućuje na mjesto novoga Vam odredjenja.

Podjedno Vam se uručuje odnosni dekret.

Ravnatelj:

1 prilog.

у пешак, објављену у часопису Дада-Јок Бранка Ве Пољанског 1922. Тако се потписала и у поздравном писму поводом петогодишњице излажења *Зенита*, бр. 38, 1926. Као и име Анушка, и скраћеница Нина асоцира на руски надимак и потврђује Мицићеву огромну наклоност према руској култури, уопште руском народу, па и тада актуелним левим идејама, док је префикс Нај израз његовог усхићења својом супругом као музом – усхићења које није пресахло ни након њене смрти 1962. када јој је посветио поему *Requiem pour Anouchka – Gloire* à *Paris*, објављену у антологији *Odes à Paris,* éd. de la *Revue moderne,* Paris 1962, pp. 146-147. И раније јој је посвећивао своја дела.

18 *Зенит*¸ бр. 34, новембар 1924, и Зенит, бр. 35, децембар 1924.

19 Наше упорно, вишегодишње истраживање и трагање за подацима о венчању Анушке и Љубомира Мицића нигде није уродило плодом: ни у Загребу – у Државном архиву града Загреба, Хрватском државном архиву, Јеврејској општини, ни у београдским и париским административним и архивским установама које би нам могле дати било какве нове податке. Подаци нису нађени ни у Мицићевој заоставштини.

20 Бр. 35.512 –1919. Документ је сачуван у оригиналу, с простором за адресу на полеђини дуплог листа.

писарни". На полеђини је забележено мастилом и оверено печатом Равнатељства ове учитељске школе да се на посао јавио 27. октобра 1920.[23] Убрзо, кроз неколико месеци, фебруара 1921. године, објавио је први број међународног часописа Зенит чиме званично започиње бурна историја зенитизма.

"Намјесном учитељу у кр. учитељској школи" у Загребу, Љубомиру Мицићу, након годину и по дана, 18. марта 1922,[24] издат је нови Декрет Повјереништва за просвјету и вјере у Хрватској и Славонији. Нечитак потпис ставио је краљевски бански саветник у име покрајинског намесника. Мицић је премештен на ново радно место, "у истом својству и са суставним беривима". Морао је одмах да се јави управи Кр.(аљевске) реалне гимназије у Митровици. Тиме је разрешен службе у дотадашњој школи. Као саставни део овог Декрета, убачен је акт писан калиграфски руком, с потписом равнатеља[25] и са заглављем Равнатељства кр. (аљевске) учитељске школе у Загребу, донет шест дана касније, 24. ожујка/марта 1922.[26] На почетку је назначено да је решење за премештај у Митровицу донела Краљевска земаљска влада, што је – у ствари – тумачење, па и оправдање да то није учинила учитељска школа у којој је Мицић био запослен. Разлог за овај премештај нигде није наведен али се он може разрешити захваљујући Мицићевој реакцији у Зениту јуна 1922, у тексту Просветна политика и прогон Љубомира Мицића.[27] Он ту наводи да на његову молбу за "продуљење допуста у сврху уметничког студија у иностранству" (односно на његов захтев да путује с Анушком у Немачку током лета 1922) није добио никакав одговор, већ је 23. марта прочитао у Народним новинама информацију да га је покрајински намесник за Хрватску и Славонију преместио из Загреба у Митровицу. Непосредно након тога, њему је инспектор Петар Радаковић предложио да напише нову молбу за допуст до краја школске године, што је он и учинио априла месеца, али је и та друга молба остала неуслишена. С разлогом је сматрао да "након *12 бројева Зенита није заслужио Митровицу*": очевидно је ситуација била супротна. Концепција часописа и текстови у Зениту одмах по објављивању изазвали су оштру критику и тешке нападе у јавности, посебно када је јуна 1921. изашао Манифест зенитизма као посебна зенитистичка публикација бр. 1, са потписима самога Мицића, Ивана Гола и Бошка Токина.[28]

Из досадашњих истраживања Мицићевих реакција може се закључити да он није остајао неутралан и повучен и да су можда због тога уследиле још горе последице: одлучио је да не прихвати ново намештење. И већ 1. јула 1922.[29] стигло је службено писмо у којем Мицића обавештавају да је Одељење за просвјету и вјере Покрајинске управе за Хрватску и Славонију донело Решење[30] којим је с даном 25. јуна 1922. "одријешен од службе намјесно учитељске с додатком, да су вам берива код кр. државне благајне у Загребу с даном 30. јуна 1922. обустављена".

"Шта значи ово, ī. Министре Просвете?" – пита Љубомир Мицић у *Зениту* бр. 15. Очевидно није било расположења да му се дозволи допуст, јер је била створена општа неповољна клима према њему: Мицић је у свом часопису без скрупула критиковао културну политику и поједине угледне личности Загреба и Хрватске – посебно Мирослава Крлежу, Густава Крклеца, касније Стјепана

21 Бр. 964.

22 Бр. 33.760 – 1920. Документ је сачуван у оригиналу, али је половина дуплог листа папира која служи као простор за адресу, одцепљена и искоришћена у друге сврхе: на њему је Мицић касније плавом оловком својеручно забележио: "Разрешен дужности бр. 22.413, 25. јуна 1922".

23 Бр. 647.

24 Бр. 5505 – 1922. Документ је сачуван у оригиналу, с простором за адресу на полеђини дуплог листа.

25 Нечитак потпис.

26 Бр. 175.

27 Зенит, бр. 15, 1922.

28 Уп. Литература о Зениту и зенитизму, у: В. Голубовић – И. Суботић, Зенит 1921-1926, стр. 221-263.

29 Бр. 387

30 Бр. 22.413.

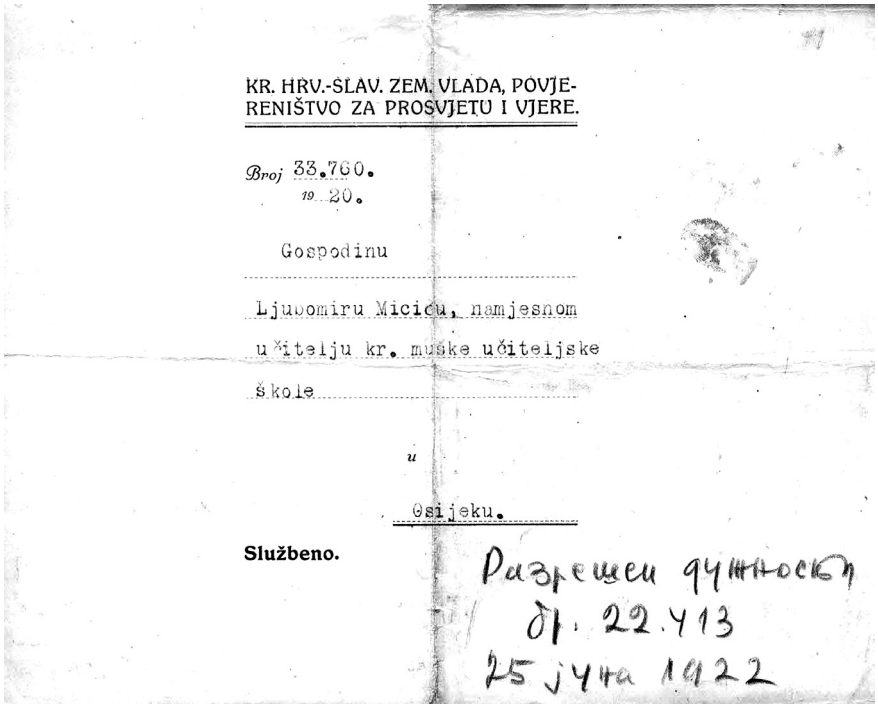

KR. HRV.-SLAV. ZEM. VLADA, POVJE-
RENIŠTVO ZA PROSVJETU I VJERE.

Broj 33.760.
19 20.

Gospodinu

Ljubomiru Miciću, namjesnom

učitelju kr. muške učiteljske

školе

u

Osijeku.

Službeno.

Разрешен дужности
бр. 22.413
25 јуна 1922

Радића и многе друге, као што је његов некадашњи сарадник Аугустин Ујевић. Критиковао је исто тако целокупну државну и друштвену политику Краљевине СХС. Непосредан повод за губитак посла била је молба – како је сам наводио у аутобиографским написима – за одсуством због планираног пута у Минхен и Берлин ради проширења броја својих сарадника и бољег позиционирања часописа Зенит у међународним круговима. Није добио одсуство већ казну – премештај у Митровицу, што је одбио да прихвати и након чега је уследио губитак државне службе.[31] Прави разлози због којих је он сам, на документу из 1920. године, написао податак о разрешењу дужности 1922. године нису јасни. Можемо само претпоставити да није при себи имао целокупну документацију у тренутку када је желео да је преда адвокату или некој другој особи која би заступала његове интересе, па је искористио половину једне странице (полеђине) Декрета, већ раније коришћену у исте административне сврхе.

Отпуштање из службе јуна 1922. било је дефинитивно: са 27 година је заувек окончао с државним запослењем, учитељском каријером и сталним примањима, што је, с једне стране, значило материјалну несигурност и на известан начин друштвену изопштеност, а с друге – оставило слободног простора за самосталан, независан рад у књижевности, критици, издаваштву и свим другим активностима. Можда је ова ситуација допринела да се кроз годину дана заврши и прва, загребачка фаза у издавању часописа Зенит: мајски, 24. број, 1923, био је последњи издат у граду где је започет живот зенитизма. Љубомир и Анушка се

31 Мицић је то забележио руком на четвртини папира Декрета из 1920. године.

32 *Зенит*, год. III, бр. 22, март 1923.

33 Мапа са графичким радовима – монотипијама Херберта Беренса-Хангелера сачувана је у Мицићевој заоставштини, Народни музеј у Београду.

34 Наслов текста из *Зенита*, год. II, бр. 17/18, октобар/новембар 1922, написан поводом забране Мицићеве књиге стихова *Стотину вам боїова*.

35 Комплетна обрада ове проблематике предмет је докторске дисертације Стевана Вуковића – у раду.

36 Радило се о кампањи коју је започео Радивој Цветићанин, тадашњи извршни секретар ЦК Савеза комуниста Србије задужен за културу, текстом "Утаја 'српства', случајно или не", *Борба*, Београд, LXI/47–48, 19–20. фебруар 1983, стр. 11, поводом изложбе *Зенит и авангарда двадесетих година* (аутори И. Суботић и В. Голубовић), Народни музеј, Београд, фебруара 1983, када је била представљена комплетна уметничка заоставштина Љ.Мицића уз бројне документе. Тај текст је изазвао лавину напада на изложбу и организатора.

37 Гојко Тешић је у својој значајној тротомној књизи дао најкомплетнији преглед полемика: Gojko Tešić, *Zli volšebnici - Polemike i pamfleti u srpskoj*

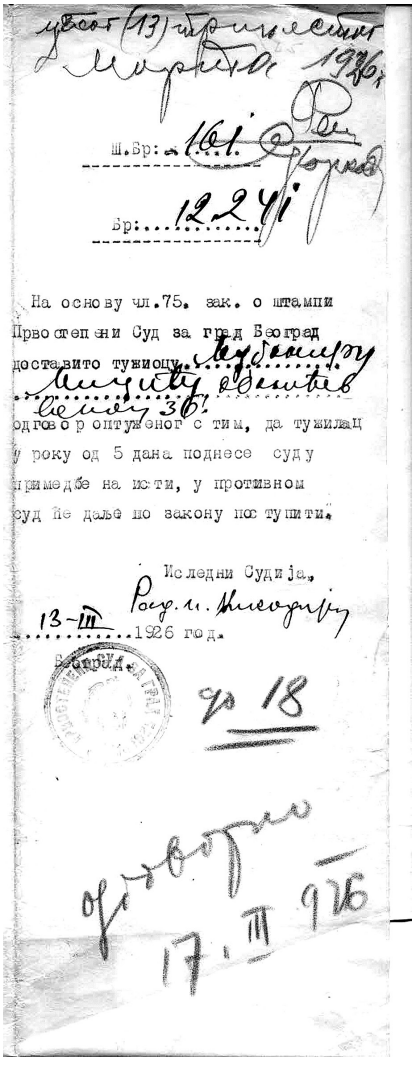
Ш.Бр: 161.
Бр: 12241
На основу чл.75. зак. о штампи
Првостепени Суд за град Београд
доставите тужиоцу
одговор оптуженог с тим, да тужилац
у року од 5 дана поднесе суду
примедбе на исти, у противном
суд ће даље по закону поступити.
Иследни Судија,
13-III 1926 год.
17. III 926

селе у Београд. Ту започиње нови, али не много срећнији период њихових борби и нова, зрела фаза међународног зенитистичког покрета.

У лето 1922. године остварили су планирано заједничко путовање у Немачку, сусрели се с бројним личностима авангардног Минхена, и посебно Берлина – с песником Францом Рихардом Беренсом који ће остати веран *Зенитов* сарадник и који ће Нини-Нај, – "der Zenitistenfrau", посветити песму *Liebeserklärung an die Metaphysik*[32]. Љубомир и Анушка су се у Берлину дружили и с Францовим братом – ликовним уметником Хербертом Беренсом-Хангелером који ће 1924. излагати на Првој Зенитовој међународној изложби нове уметности у Београду,[33] затим с филмским звездама тога времена - Астом Нилзен, Албертом Басерманом и Конрадом Фајтом. Упознали су се с руским авангардним стваралоцима - Иљом Еренбургом, Ел Лисицким, Марком Шагалом, Александром Архипенком, с познатим холандским уметником Карелом Албертом Вилинком и данским - Хансеном, као и многим другим носиоцима берлинске и руске авангарде и модерне. Са свима је потом интензивно сарађивао. У Књигу гостију чувеног песника, колекционара, галеристе и издавача Херварта Валдена и његове супруге Нел уписали су се и Љубомир Мицић и Анушка Мицић 8. августа 1922. године, а нешто касније и Бранко Ве Пољански.

"Балкански макроскоп и државна власт у борби против зенитизма"[34]

Детаљна историја полемика, оптужби, забрана, памфлета, жалби и одбрана везаних за Мицића, његове песме и текстове, као и за низ бројева часописа Зенит и појединa зенитистичка издања, била би дуга колико и историја целог покрета и паралелно с тим – целокупног Мицићевог живота.[35] Па чак и након његове смрти у пролеће 1971. године – све до лова на вештице и исфорсираног, политизованог укључивања *Зенита* и Мицића у исконструисану антинационалистичку атмосферу почетком осамдесетих година прошлог века.[36]

Документи из сачуване фасцикле, који се односе на полицијске забране, судске одлуке и Мицићеве жалбе на те одлуке током двадесетих година, углавном су већ познати. Поједини од тих аката су објављени и обрађени[37] јер их је Мицић прештампавао и коментарисао још током излажења часописа *Зенит*, и касније, после Другог светског рата, у својим библиофилским свескама, куцаним на машини у десетак примерака слао на разне адресе у земљи и иностранству.

Ова судска акта су занимљива као сведочанство о друштвеној, па и политичкој клими Краљевине СХС, с једне стране, а с друге указују на грчевиту борбу Љубомира Мицића да истраје у својим идејама упркос неразумевању околине. И

književnosti 1917-1943, 1-3, Slovo ljubve – Beogradska knjiga – Matica srpska, Beograd – Novi Sad 1983. У првој књизи сакупљени су сви полемички текстови из периода 1917-1929. године, са посебно наведеном Библиографијом и коментарима приређивача. Међу њима је велики број написа везаних за *Зенит*,

више од тога – упркос грубом одбацивању свих његових резултата како од стране књижевних, и уопште – културних кругова, тако и јавности у најширем смислу. Његови оштри, бескомпромисни, често памфлетски одговори сведоче о његовој борби и вери да, из визуре утопијског света који је креирао око себе, може да одбрани своје место у култури, као и да својим делима утиче на судбину културе уопште. У том смислу Мицић и његови текстови се уклапају у констатацију Велибора Глигорића[38] да је "памфлетист, *мада аутентаторски држи перо у руци, социјалан човек*" који је "осетио неку неправду у једном тренутку; то осећање је створило у њему револт". По њему, а памфлети су "потпуно субјективна критика", "руше да би стварали, обарају старе вредности да би новима дали пута, уништавају лажи да би истине лакше дошле на свет".

Познато је да је Мицићево стваралаштво пратило низ забрана почев од Одредбе Кр.(аљевског) државног одвјетништва у Загребу с потписом Др. Мајера од 7. новембра 1922, на основу чл. 13. и 138. Устава, којом се санкционише "излажење и растурање броја XX. од 7. студена 1922, повременога тискописа: 'Зенит'" ... Заплењује се тираж због "тешке повреде јавнога морала и увреде Владара", уз навођење низа инкриминисаних израза, почев од псовке *стотину вам богова*, до бројних израза и речи попут "курва" и "сифилис култура" који се третирају као порнографски. Та забрана је била повод да Мицић у *Зениту* бр.17-18, 1922. објави текст под називом "Балкански макроскоп и државна власт у борби против зенитизма" у којем је, уз свој горки, оштри и саркастични коментар укључио судску Одредбу са закључком: "Зенит победио" јер решење о заплени помиње "имагинарни 'Зенит' који уопште није ни изашао. У ствари, забрана се односила на прву књигу зенитистичке поезије под називом *Стотину вам богова*[39] у издању *Зенита*, која је у то време била у књиговезници. Иначе, часопис *Зенит* је и раније објављивао поједине њене делове – без казне. Мицић је безуспешно покушавао да објасни да се у њој ради о критици јавног неморала, покварености друштва, о неправди и да је то "крик против једне нездраве културе"... Написао је да нема никога ко би стао у одбрану уметничке слободе и да овом забраном наша земља добија "ознаку најнекултурније и најреакционарније на свету". Занимљиво је да у загребачкој штампи о овој забрани није било ни речи а Мицић инсинуира да је можда "црна интернационала 'божјом руком' из Рима ставила свој печат на олтар зенитизма?"[40]

Током 1925. и у 1926. години Мицић је истовремено водио неколико судских спорова и низ јавних расправа: за одбрану својих песничких слобода, против забране стихова из књиге Аероплан без мотора, против Политике која је ипак била приморана да објави Мицићев протест; оптужен је због промене штампарије; полемисао је с бројним часописима и књижевницима који су критиковали Зенит...[41] Дефинитиван крај је дошао због текста "Зенитизам кроз призму марксизма".

Општа полиција Управе Града Београда је донела 29. септембра 1925. године решење[42] да се забрани часопис Зенит бр. 36 за октобар месец због изазивања "мржње против државе као целине, *јер се Србија идентификује са Краљевином С.Х.С. у изразу: 'а сви заједно сачињаваће оно тужно балканско вретено што се*

зенитизам, Љубомира Мицића и Бранка Ве Пољанског. О Мицићевим судским споровима говори и: Luka Dotlić, "Sporovi Ljubomira Micića", *Polja*, Novi Sad br. 152, 1971, str. 4-5; помињу се и у монографији: В. Голубовић – И. Суботић, Зенит 1921-1926, Београд-Загреб 2008, као и у другим написима.

38 Велибор Глигорић, "Есеј о памфлету", Раскрсница, I/3, VI 1923, стр. 5-8. Прештампано у: Gojko Tešić, *Zli volšebnici – Polemike i pamfleti u srpskoj književnosti 1917-1943*, 1, 1983, стр. 3-6. Г. Тешић сматра да је то код нас "готово и једини есеј о памфлету као жанру у међуратној књижевности" . Ратко Пековић, Паралелна страна историје, Албатрос Плус, Београд 2009, у предговору "Полемика као књижевни жанр" говори о расправама, углавном из периода после Другог светског рата, често опречних ставова теоретичара и критичара књижевности, везаним за разне облике полемика – памфлете, сатиру, саркастичне и гневне текстове, до карикатуралности и персифлаже, у социополитичком и социокултурном контексту и цитира Предрага Матвејевића да "полемике чешће припадају књижевном животу него самој књижевности", док Станислав Шимић сматра да је "полемика мати књижевности".

39 Поднаслов: "Зенитистичка барбарогеника у 30 чинова", посвећена Николи Тесли; издање *Зенита*

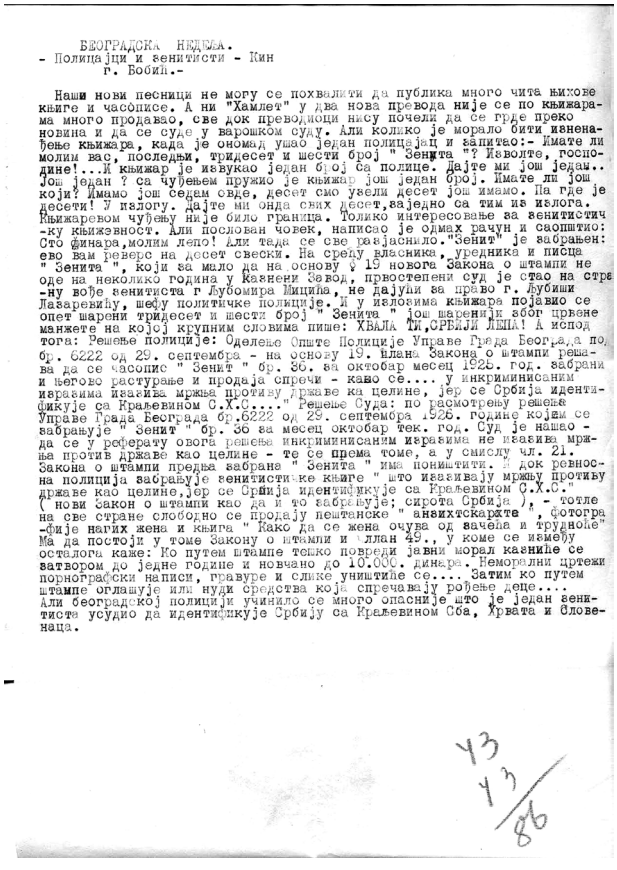

БЕОГРАДСКА НЕДЕЉА.
- Полицајци и зенитисти - Кин
г. Бобић.-

Наши нови песници не могу се похвалити да публика много чита њихове књиге и часописе. А ни "Хамлет" у два нова превода није се по књижарама много продавао, све док преводиоци нису почели да се туже преко новина и да се суде у варошком суду. Али колико је морало бити изненађење књижара, када је ономад ушао један полицајац и запитао:- Имате ли молим вас, последњи, тридесет и шести број " Зенита "? Изволите, господине!...И књижар је извукао један број са полице. Дајте ми још један.. Још један ? са чуђењем пружио је књижар још један број. Имате ли још који? Имамо још седам овде, десет смо узели десет још имамо. На где је десети! У пилогу. Дајте ми онда сних десет,заједно са тим из излога. Књижареном чуђењу није било граница. Толико интересовање за зенитистичку књижевност. Али послован човек, написао је одмах рачун и саопштио: Сто динара,молим лепо! Али тада се све разјаснило."Зенит" је забрањен: ево вам реверс на десет свесци. На срећу власника, уредника и писца " Зенита ", који за мало да на основу ч 19 новога Закона о штампи не оде на неколико година у Казнени Завод, првостепени суд је стао на страну воље зенитиста г Љубомира Мицића, не дајући за право г. Љубиши Лазаревићу, шефу политичке полиције. И у излозима књижара појавио се опет шарени тридесет и шести број " Зенита " још шареније због правне мањкете на којој крупним словима пише: ХВАЛА ТИ,СРБИЈО ЛЕПА! А испод тога: Решење полиције: Одељење Опште Полиције Управе Града Београда по бр. 6222 од 29. септембра - на основу 19. члана Закона о штампи решава да се часопис " Зенит " бр. 36. за октобар месец 1925. год. забрани и његово растурање и продаја спречи - како се.... у инкриминисаним изразима изазива мржња против државе као целине, јер се Србија идентификује са Краљевином С.Х.С...." Решење Суда: по расмотрењу решења Управе Града Београда бр.6222 од 29. септембра 1925. године којим се забрањује " Зенит " бр. 36 за месец октобар тек. год. Суд је нашао - да се у реферату овога решење инкриминисаним изразима не изазива мржња против државе као целине - те се према томе, а у смислу чл. 21. Закона о штампи предња забрана " Зенита " има поништити. И док ревносна полиција забрањује зенитистичке књиге " што изазивају мржњу против државе као целине,јер се Србија идентификује са Краљевином С.Х.С." (нови Закон о штампи као да и то забрањује; сирота Србија), - тотле на све стране слободно се продају пештанске " анзихтскартс " , фотографије нагих жена и књига " Како да се жена очува од зачећа и трудноће" Ма да постоји у томе Закону о штампи и члан 49., у коме се између осталога каже: Ко путем штампе тешко повреди јавни морал казниће се затвором до једне године и новчано до 10.000. динара. Неморални цртежи, порнографски написи, гравуре и слике уништиће се.... Затим ко путем штампе оглашује или нуди средства која спречавају рођење деце.... Али београдској полицији учинило се много опасније што је један зенитиста усудио да идентификује Србију са Краљевином Сба, Хрвата и Словенаца.

1922; друго издање исте књиге објављено је под називом Кола за спасавање , исте, 1922. године у веома успелом графичком и типографском решењу; инкриминисани изрази су замењени – у супрематистичком духу – црним или белим квадратима и правоугаоницима. Мицић о заплени књиге “из недокучивих разлога” пише и у тексту: “netužni nekrolog 1922. godini”, *Zenit*, Zagreb, god. II, br.19/20, decembar 1922, str. 68-69.

зове Србија или Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца’” у чланку Љубомира Мицића *Хвала ти Србијо лепа*. Међутим, већ сутрадан, Председник Првостепеног суда за Град Београд одлучио је да се то решење поништи.[43] Мицић је искористио ова судска и полицијска решења за нову врсту рекламе за свој часопис тако што је на поменути – забрањени па ослобођени – 36. број часописа *Зенит* ставио омотницу у боји с наглашеним називом спорног чланка *Хвала ти Србијо лепа*, прештампаним судским решењем о поништењу забране и придодатим програмским ставом испод решења: ”Слободно мислити је први услов културе”.

Непосредно после тога, у Зениту бр. 37[44] Мицић је у поглављу Трофеј – *Trophée* објавио целокупну генезу забране Зенита бр. 36 и поништавања те забране сутрадан, што је сматрао својим великим – трофејом.

Дневни лист Политика, која је с очевидним несимпатијама пратила излажење часописа Зенит и његове активности, објавила је у рубрици Београдска недеља од 11. октобра 1925. године саркастичан и по Мицића – како је он веровао – увредљив напис *Полицајци и зенитисти*.[45] У тексту се најпре констатује да публика не чита књиге и часописе наших нових песника, али да интересовање расте кад се поведу судски спорови; да је полиција запленила у једној књижари свих десет примерака забрањеног - 36. броја *Зенита*, међутим власник, уредник и писац Зенита неће ићи на одслужење казне у Казнени завод јер је оспорена тужба шефа политичке полиције Љубише Лазаревића да часопис изазива мржњу. На крају, Политика пише:[46]

”И док ревносна полиција забрањује зенитистичке књиге ‹што изазивају мржњу противу државе као целине, јер се Србија идентификује са Краљевином С.Х.С. ‹ *(нови Закон о штампи као да и то забрањује; сирота Србија)*, – тотле (треба: дотле, И.С.) на све стране слободно се продају пештанске ‹анзихтскарте›, фотографије нагих жена и књига ‹Како да се жена очува од зачећа и трудноће›. Ма да постоји у томе Закону о штампи и члан 49, у коме се између осталога каже: Ко путем штампе тешко повреди јавни морал казниће се затвором до једне године и новчано до 10.000. динара. Неморални цртежи, порнографски написи, гравуре и слике уништиће се.... Затим ко путем штампе оглашује или нуди средства која спречавају рађање деце ....Али београдској полицији учинило се много опасније што је (треба: се, И.С.) један зенитиста усудио да идентификује Србију са Краљевином Сба (треба: Срба, И.С.), *Хрвата и Словенаца*”.

Ван контекста ранијег односа Политке према Мицићу, данас се чини да ова козерија није тако саркастична према Зениту и његовом уреднику као што се то Мицићу тада чинило. У извесном смислу би се рекло да чак правда или штити Зенит. Међутим, нетрпељив вероватно због низа неспоразума који су постојали с Политиком,[47] само пет дана касније, 16. октобра Мицић је упутио Уредништву овог листа протест који гласи:

Међународни часопис
ЗЕНИТ
БЕОГРАД
36 Обилићев Венац 36
Уредник Љубомир Мицић

ПОВОДОМ ЗАБРАНЕ ЧАСОПИСА "ЗЕНИТ"
Уредништву "Политике"
Београд

Молим Вас, да изволите на основу чл. 26 и чл. 27 Закона о штампи, поводом Вашег написа "Полицајци и зенитисти" објављеног у рубрици "Београдска Недеља" у броју 6273 од 11. октобра 1925. – у првом ступцу, на шестој страни, истим словима и на истом месту, без коментара, отштампати овај мој напис као исправку, коју Вам шаљем преко надлежног Првостепеног Суда:

-- Пошто се у Вашем напису спомиње моје име, које је у вези са мојим књижевним радом као уредника међународног часописа "Зенита" и пошто се у (треба: о, И.С.) "Зениту" као органу књижевно-уметничког покрета зенитизма говори у једном шаљивом и презривом тону /као што је то Ваш лист и досада увек чинио/, то сам и као човек и као песник приморан најзад, да овим путом учиним неколико лаконских саопштења, пошто ми никада нисте лојално допустили, да у своју одбрану или у одбрану "Зенита", кажем било и једну једину реч.

Слободан сам саопштити рђаво обавештеним читаоцима Вашега листа, да часопис "Зенит" по своме стварноме раду није ни мало ефемерна ни шаљива појава, да часопис "Зенит" ужива у иностранству завидну репутацију, /коју нема и није је имао ни један наш часопис 1 (можда је требало знак усклика !, И.С.)/, да је часопис "Зенит" једини наш културни представник, који активно сарађује на међународној утакмици нових културних вредности и да је као такав примерено цењен, као што умију, да непристрасно цене културни и далеки људи. Све ове чињенице не допуштају, да се о часопису "Зениту" и то поводом полицијске забране, неодговорно

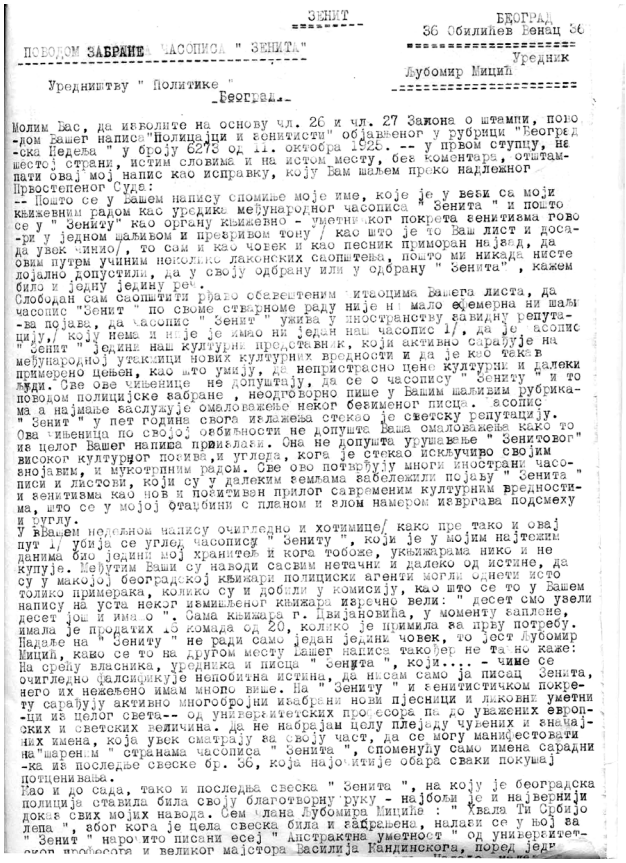

ЗЕНИТ

БЕОГРАД
36 Обилићев Венац 36

ПОВОДОМ ЗАБРАНЕ ЧАСОПИСА " ЗЕНИТА"

Уредник
Љубомир Мицић

Уредништву " Политике "
Београд.

Молим Вас, да изволите на основу чл. 26 и чл. 27 Закона о штампи, пово-
-дом Вашег написа"Полицајци и зенитисти" објављеног у рубрици "Београд
-ска Недеља " у броју 6273 од 11. октобра 1925. -- у првом ступцу, на
шестој страни, истим словима и на истом месту, без коментара, отштам-
пати овај мој напис као исправку, коју Вам шаљем преко надлежног
Првостепеног Суда:
-- Пошто се у Вашем напису спомиње моје име, које је у вези са моји
књижевним радом као уредика међународног часописа " Зенита " и пошто
се у " Зениту" као органу књижевно - уметничког покрета зенитизма гово
-ри у једном шаљивом и презривом тону / као што је то Ваш лист и доса-
да увек чинио/, то сам и као човек и као песник приморан најзад, да
овим путом учиним неколико лаконских саопштења, пошто ми никада нисте
лојално допустили, да у своју одбрану или у одбрану " Зенита" , кажем
било и једну једину реч.
Слободан сам саопштити рђаво обавештеним читаоцима Вашега листа, да
часопис "Зенит " по своме стварноме раду није ни мало ефемерна ни шаљи
-ва појава, да часопис " Зенит " ужива у иностранству завидну репута-
цију,/ коју нема и није је имао ни један наш часопис 1/, да је часопис
" Зенит " једини наш културни представник, који активно сарађује на
међународној утакмици нових културних вредности и да је као такав
примерено цењен, као што умију, да непристрасно цене културни и далеки
људи. Све ове чињенице не допуштају, да се о часопису " Зениту " и то
поводом полицијске забране , неодговорно пише у Вашим шаљивим рубрика-
ма а најмање заслужује омаловажење неког безименог писца. Часопис
" Зенит " у пет година свога излажења стекао је светску репутацију.
Ова чињеница по својој озбиљности не допушта Ваша омаловажења како то
из целог Вашег написа произлази. Она не допушта урушавање " Зенитовог"
високог културног позива,и угледа, кога је стекао искључиво својим
знојавим, и мукотрпним радом. Све ово потврђују многи инострани часо-
писи и листови, који су у далеким земљама забележили појаву " Зенита "
и зенитизма као нов и позитиван прилог савременим културним вредности-
ма, што се у мојој отаџбини с планом и злом намером извргава подсмеху
и руглу.
У Вашем недељном напису очигледно и хотимице/ како пре тако и овај
пут 1/ убија се углед часопису " Зениту ", који је у мојим најтежим
данима био једини мој хранитељ и кога тобоже, укњижарама нико и не
купује. Међутим Ваши су наводи сасвим нетачни и далеко од истине, да
су у макојој београдској књижари полициски агенти могли однети исто
толико примерака, колико су и добили у комисију, као што се то у Вашем
напису на уста неког измишљеног књижара изречно вели: " десет смо узели
десет још и имало ". Сама књижара г. Цвијановића, у моменту заплене,
имала је продатих 15 комада од 20, колико је примила за прву потребу.
Надаље на " Зениту " не ради само један једини човек, то јест Љубомир
Мицић, како се то на другом месту Вашег написа такођер не тачно каже:
На срећу власника, уредника и писца " Зенита ", који.... - чине се
очигледно фалсификује непобитна истина, да нисам само ја писац Зенита,
него их нежељено имам много више. На " Зениту " и зенитистичком покре-
ту сарађују активно многобројни изабрани нови пјесници и ликовни уметни
-ци из целог света-- од универзитетских професора па до уважених европ-
ских и светских величина. Да не набрајам целу плејаду чувених и значај-
них имена, која увек сматрају за своју част, да се могу манифестовати
на"шареним " странама часописа " Зенита ", споменућу само имена сарадни
-ка из последње свеске бр. 36, која најочитије обара сваки покушај
потценивања.
Као и до сада, тако и последња свеска " Зенита ", на коју је београдска
полиција ставила била своју благотворну руку - најбољи је и највернији
доказ свих мојих навода. Сем члана Љубомира Мицића : " Хвала Ти Србијо
лепа ", због кога је цела свеска била и забрањена, налази се у њој за
" Зенит " нарочито писани есеј " Апстрактна уметност " од универзитет-
ског професора и великог мајстора Василија Кандинскога, поред једн

40 Прештампано у: Gojko Tešić, *Zli volšebnici - Polemike i pamfleti u srpskoj književnosti 1917-1943*, 1, 1983, стр. 298-300.

41 Уп. Gojko Tešić, *Zli volšebnici – Polemike i pamfleti u srpskoj književnosti 1917-1943*, 1, 1983.

42 Решење бр. 6222, на основу чл. 13. и 138. Устава. Уп. В. Голубовић – И. Суботић, *Зенит 1921-1926*, Београд-Загреб 2008, стр.196-197.

пише у Вашим шаљивим рубрикама а најмање заслужује омаловажење неког безименог писца. Часопис "Зенит" у пет година свога излажења стекао је светску репутацију. Ова чињеница по својој озбиљности не допушта Ваша омаловажења како то из целог Вашег написа произлази. Она не допушта урушавање "Зенитовог" високог културног позива, и уједа, која је стекао искључиво својим знојавим, и мукотрпним радом. Све ово потврђују многи иностране часописи и листови, који су у далеким земљама забележили појаву "Зенита" и зенитизма као нов и позитиван прилог савременим културним вредностима, што се у мојој отаџбини с планом и злом намером изврћава подсмеху и руглу.

У Вашем недељном напису очигледно и хотимице /како пре тако и овај пут 1 (можда је требало знак усклика !, И.С.)/ убија се уједе часопису "Зениту", који је у мојим најтежим данима био једини мој хранитељ и која тобоже, укњижарама (треба: у књижарама, И.С.) нико и не купује. Међутим Ваши су наводи сасвим нетачни и далеко од истине, да су у макојој београдској књижари полициски агенти могли однети исто толико примерака, колико су и добили у комисију, као што се то у Вашем напису на уста неког измишљеног књижара изречно вели: "десет смо узели десет још и имамо". Сама књижара Ђ. Цвијановића, у моменту запљене, имала је продатих 16 комада од 20, колико је примила за прву потребу. Надаље на "Зениту" не ради само један једини човек, то јест Љубомир Мицић, како се то на другом месту Вашег написа такође не тачно каже: На срећу власника, уредника и писца "Зенита", који.... – чиме се очигледно фалсификује непобитна истина, да нисам само ја писац Зенита, него их нежељено имам много више. На "Зениту" и зенитистичком покрету сарађују активно многобројни и изабрани нови пјесници и ликовни уметници из целог света - - од универзитетских професора па до уважених европских и светских величина. Да не набрајам целу плејаду чувених и значајних имена, која увек сматрају за своју част, да се могу манифестовати на "шареним" странама часописа "Зенита", споменућу само имена сарадника из последње свеске бр. 36, која најочитије обара сваки покушај потцењивања.

Као и до сада, тако и последња свеска "Зенита", на коју је београдска полиција ставила била своју благотворну руку – најбољи је и највернији доказ свих мојих навода. Сем члана (треба: чланка, И.С.) Љубомира Мицића: "Хвала Ти Србијо лепа", због кога је цела свеска била и забрањена, налази се у њој за "Зенит" нарочито писани есеј "Апстрактна уметност" од универзитетског професора и великог мајстора Василија Кандинског, поред једне репродукције, једног од његових последњих радова. Надаље, налазе се фрагменти из поеме "Септембар" ради које је њен аутор бугарски песник Гео Милев изгубио главу. Поводом те несрећне песникове судбине, налази се и протест против Цанковљевог људождерства на Новом Балкану. У истој свесци налази се и музичка композиција професора београдске музичке школе Јосифа Штолцера–Славенског, који је пред две године добио прву награду на међународном музичком фестивалу у Донау Ешингену. Сем слика професора Мохољи Нађа – и зенитистичког сликара Јо Клека, налазе се и стихови и проза: Бранка Ве Пољанског, Марјана Микца, Војислава Лакумовића (исправљено руком, оловком, горе: Авакумовића), Андре Јутровића (треба: Јутронића, И.С.),

43 Решење бр. 42403 од 30. септембра 1925, на основу чл. 21. Закона о штампи, исто.

44 "Трофеј - - Trophée", Зенит, год. V, бр. 37, новембар-децембар 1926.

45 Међу новооткривеним документима је и прекуцан текст по свој прилици Мићићевом писаћом машином без података. У заглављу стоји: БЕОГРАДСКА НЕДЕЉА. – Полицајци и зенитисти – Кин; г. Бобић; на крају текста је црвеном оловком забележено доле десно: 43 + 43, подвучено 86; вероватно се односи на број редова које је Мицић припремао као одговор.

46 Овај, као и сви други цитирани текстови, преписан је у оригиналној верзији; кориговане су само очевидне грешке, важне за разумевање целине.

47 Између осталог, *Политика* је 3. септембра 1923, стр. 4-5, објавила непотписани, веома критички текст под називом "Зенитизам – Један песник, који постаје шеф једног панонско-рекламног предузећа" где се подругљиво говори о оснивачу, часопису и целом покрету који се проглашава "мртвим" и помиње "једна шарена зенитистичка плаката (рад г. Јоа Кло, зенитисте)". Ради се о плакату Јосипа Сајсла, у зенитизму познатог као Јосиф или Јо Клек. Прештампано у: Gojko Tešić, *Zli volšebnici – Polemike i pamfleti u srpskoj književnosti 1917-1943*, 1, 1983, стр. 354-355. Мицић

Ристе Ратковића, Стевана Живановића, Драгутина Марића, Љубомира Мицића, Херварта Валдена и Григорија Петникова – ништа мање 16. сарадника, све то у једној јединој свесци, којој је према Вашим наводима писац сам Љубомир Мицић. Поред свега тога налази се још апел за пуштање у слободу унесрећеног песника М. Е .Годовског /поред његових радова, који служе као документа о његовој нормалности/, пошто се силом прилика налази у душевној болници, давно гоњен од свога оца. Ин (треба:И, И.С.) на крају свеске поред бележака о нашим успесима у иностранству, налази се светска библиографија из које се најбоље види докле све зрачи "Зенит" и зенитизам. Све ово навађам само зато, да са голим чињеницама афирмишем истину и да на основу њих могу да запитам – а шта је тако шаљиво и ако смешно у часопису "Зениту"? Ја имам оправданог разлога, да се против Вашег козирања и начина писања о "Зениту", о зенитизму, о зенитистима најодлучније оградим и ја то чиним овде само у оној мери у којој ми закон о штампи /кога ја у то име поздрављам/ да је (треба: даје, И.С.) пуно право, пошто се Вашим пређашњим као и недељним написом смишљено иде за посвемашњим упропаштавањем сваког мог угледа као књижевног радника и части као човека, што је за собом увек повлачило и материјалну невољу. Као доказ навешћу најновију последицу Вашег недељног написа: И ако часопис "Зенит" има сва права на сталну железничку карту, пошто је удовољио свим законским прописима, речено ми је прекјуче у Министарству Саобраћаја ово: "Ви не можете добити карту, пошто "Зенит" нема облик часописа и пошто је "Зенит" – шаљив лист." Дабоме! Па Вам се и овом приликом најсрдачније захваљујем.

Београд, 16. октобра 1925.

Љубомир Мицић,
Уредник листа и издавач међународног часописа "Зенита"[48]

Како Мицићу није успело да успостави контакт с директором Политике Миланом Гавриловићем односно уредником Миомиром Миленовићем, он је Политику тужио Првостепеном суду за Град Београд[49] и на ту тужбу одговара Миленковић на заглављу адвокатске канцеларије Душана Димитријевића-Дулета 11. марта 1926:

10) Адвокат Душан Димитријевић-Дуле[50]
Београд
Канцеларија: Краља Милана 6 телефон:36-45

ПРВ.СУДУ ЗА ГРАД БЕОГРАД

Одговор на тужбу Љубомира Мицића.
бр.46185 – Шбр.161
Послату исправку нисам могао пустити у лист зато што по чл. 26. зак. о

је оптуживао *Политику* и да је крива што велика Зенитова међународна изложба нове уметности, одржана у Београду априла 1924, није имала адекватну посету.

48 Црвеном оловком, руком, забележено: 92 реда – по свој прилици аутор настоји да текст буде исте дужине као и текст у *Политици*.

49 Тужба бр. 46185 – Шбр.161 Љубомира Мицића

50 Штампано заглавље.

51 Све подвучено у овом тексту означава да је у оригиналу било подвучено, понекад и два пута, црвеном оловком, очевидно руком Љ. Мицића.

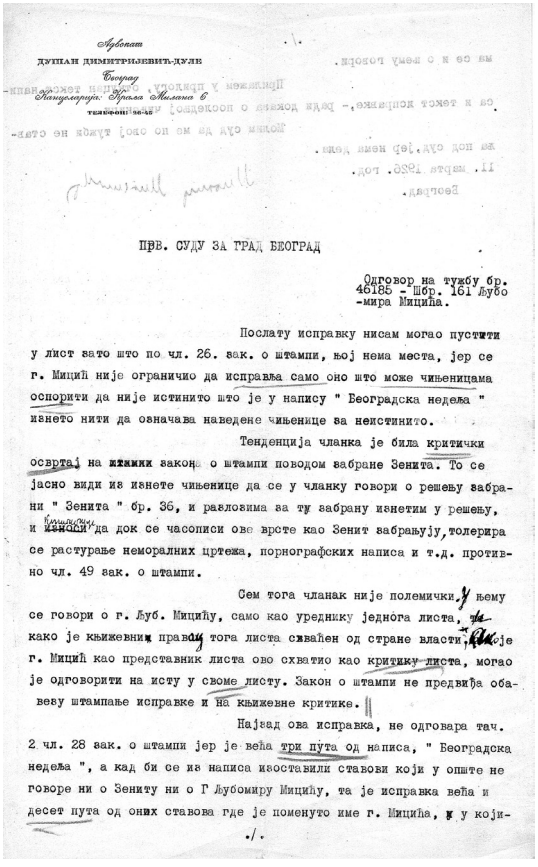

Адвокат
ДУШАН ДИМИТРИЈЕВИЋ-ДУЛЕ
Београд
Канцеларија: Краља Милана 6
ТЕЛЕФОН: 36-45

ПРВ. СУДУ ЗА ГРАД БЕОГРАД

Одговор на тужбу бр. 46185 - Шбр. 161 Љубо -мира Мицића.

Послату исправку нисам могао пустити у лист зато што по чл. 26. зак. о штампи, њој нема места, јер се г. Мицић није ограничио да исправља само оно што може чињеницама оспорити да није истинито што је у напису " Београдска недеља " изнето нити да означава наведене чињенице за неистинито.

Тенденција чланка је била критички освртај на закон о штампи поводом забране Зенита. То се јасно види из изнете чињенице да се у чланку говори о решењу забрани " Зенита " бр. 36, и разлозима за ту забрану изнетим у решењу, и износи да док се часописи ове врсте као Зенит забрањују, толерира се растурање неморалних цртежа, порнографских написа и т.д. противно чл. 49 зак. о штампи.

Сем тога чланак није полемички. У њему се говори о г. Љуб. Мицићу, само као уреднику једнога листа, и како је књижевни правац тога листа схваћен од стране власти, а је г. Мицић као представник листа ово схватио као критику листа, могао је одговорити на исту у своме листу. Закон о штампи не предвиђа обавезу штампање исправке и на књижевне критике.

Најзад ова исправка, не одговара тач. 2 чл. 28 зак. о штампи јер је већа три пута од написа, " Београдска недеља ", а кад би се из написа изоставили ставови који у опште не говоре ни о Зениту ни о Г Љубомиру Мицићу, та је исправка већа и десет пута од оних ставова где је поменуто име г. Мицића, у који-

./.

штампи, њој нема места, јер се г. Мицић није ограничио да исправља само оно[51] што може чињеницама оспорити да није истинито што је у напису "Београдска недеља" изнето нити да означава наведене чињенице за неистинито.

Тенденција чланка је била критички освртај на закон о штампи поводом забране Зенита. То се јасно види из изнете чињенице да се у чланку говори о решењу забране "Зенита" бр. 36, и разлозима за ту забрану изнетим у решењу, и износи[52] да док се часописи ове врсте као Зенит забрањују, толерира се растурање неморалних цртежа, порнографских написа и т.д. противно чл. 49 зак. о штампи.

Сем тога чланак није полемички. У њему се говори о г. Љуб. Мицићу, само као уреднику једнога листа, и како је књижевни правац тога листа схваћен од стране власти. Ако је г. Мицић као представник листа ово схватио као критику листа, могао је одговорити на исту у своме листу. Закон о штампи не предвиђа обавезу штампање исправке и на књижевне критике.[53]

Најзад ова исправка, не одговара тач. 2 чл. 28 зак. о штампи јер је већа три пута од написа, "Београдска недеља", а кад би се из написа изоставили ставови који у опште (треба: уопште, И.С.) не говоре ни о Зениту ни о Г Љубомиру Мицићу, та је исправка већа и десет пута од оних ставова где је поменуто име г. Мицића, у којима се о њему говори.

Прилажем у прилогу, откуцан текст написа и текст исправке, – ради доказа о последњој чињеници.

Молим суд да ме по овој тужби не ставља под суд, јер нема дела.

11. марта 1926. год.

Београд.

Миомир Миленовић[54]

Унутар овог акта, сачуван је документ о достави Мицићу:

11) у Беог (13)тринаестог Марта 1926.[55]

Ш.Бр. 161

Бр. 12241

На основу чл.75. зак. о штампи Првостепени Суд за град Београд доставити тужиоцу Љубомиру Мицићу, Обилићев Венац 36[56] одговор оптуженог с тим, да

52 Прецртано, преко написано црним мастилом руком: констатује (?)

53 Мицић је то нагласио својим рукописом црвеним усправним линијама.

54 Потпис мастилом.

55 Писано руком графитном оловком и куцано машином на десној страни; потпис нечитак.

56 Руком, црним мастилом.

тужилац у року од 5 дана поднесе суду примедбе на исти, у противном суд ће даље по закону поступити.

Иследни Судија
Рад. и. Никодијевић (?)

13. Ш 1926 год. (печат)
до 18;
одговорено 17. Ш 926.[57]

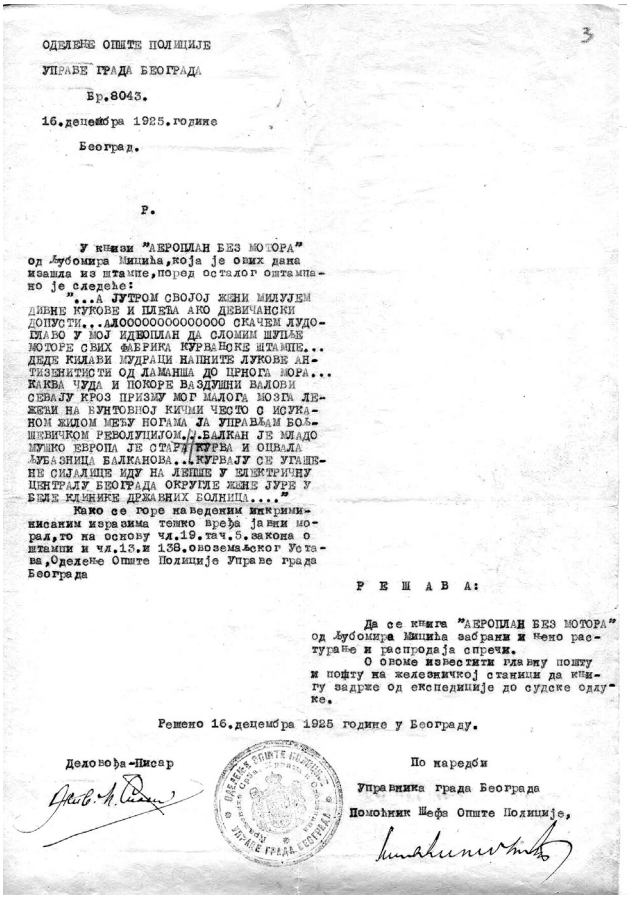

ОДЕЉЕЊЕ ОПШТЕ ПОЛИЦИЈЕ
УПРАВЕ ГРАДА БЕОГРАДА
Бр.8043.
16.децембра 1925.године
Београд.

Р.

У књизи "АЕРОПЛАН БЕЗ МОТОРА" од Љубомира Мицића,која је ових дана изашла из штампе,поред осталог оштампано је следеће:

"...А ЈУТРОМ СВОЈОЈ ЖЕНИ МИЛУЈЕМ ДИВНЕ КУКОВЕ И ПЛЕЋА АКО ДЕВИЧАНСКИ ДОПУСТИ...АЛОООООООООООО СКАЧЕМ ЛУДОГЛАВО У МОЈ ИДЕОПЛАН ДА СЛОМИМ ШУПЉЕ МОТОРЕ СВИХ ФАБРИКА КУРВАЊСКЕ ШТАМПЕ... ДЕДЕ КИЛАВИ МУДРАЦИ НАПНИТЕ ЛУКОВЕ АНТИЗЕНИТИСТИ ОД ЛАМАНША ДО ПРНОГА МОРА... КАКВА ЧУДА И ПОКОРЕ ВАЗДУШНИ ВАЉОВИ СЕВАЈУ КРОЗ ПРИЗИВ МОЋ МАЛОГА МОЗГА ЛЕЖЕВИ НА БУНТОВНОЈ КИЧМИ ЧЕСТО С ИСУКАНОМ ЖИЛОМ МЕЂУ НОГАМА ЈА УПРАВЉАМ БОЉШЕВИЧКОМ РЕВОЛУЦИЈОМ.Ј.БАЛКАН ЈЕ МЛАДО МУШКО ЕВРОПА ЈЕ СТАРА КУРВА И ОПЦАЛА ЉУБАЗНИЦА БАЛКАНОВА...КУРВАЈУ СЕ УГАШЕНЕ СИЈАЛИЦЕ ИДУ НА ЛЕЧЕЊЕ У ЕЛЕКТРИЧНУ ЦЕНТРАЛУ БЕОГРАДА ОКРУГЛЕ ЖЕНЕ ЈУРЕ У БЕЛЕ КАПЕ ДРЖАВНИХ БОЛНИЦА...."

Како се горе наведеним инкриминисаним изразима тешко вређа јавни морал,то на основу чл.19.тач.5.закона о штампи и чл.18.и 138.овоземаљског Устава,Одељење Опште Полиције Управе града Београда

Р Е Ш А В А:

Да се књига "АЕРОПЛАН БЕЗ МОТОРА" од Љубомира Мицића забрани и њено растурање и распродаја спречи.

О овоме известити главну пошту и пошту на железничкој станици да књигу задрже од експедиције до судске одлуке.

Решено 16.децембра 1925 године у Београду.

Дедовођа-Писар

По наредби
Управника града Београда
Помоћник Шефа Опште Полиције,

На основу Мицићевих рукописа[58] дознајемо да је тек 2. децембра 1926. године донето Решење "Првостепеног суда за Град Београд, по тражењу обуставе излажења листа *Политика*", које су потписали председник суда Милутин Петровић и судије Ник. Крстић, Рад. Никодијевић, деловођа-писар Добр. Вујић. Наиме, Мицић је судским путем тражио да се обустави излажење Политике све док се не штампа исправка. Суд је својим решењем бр. 59164 донео одлуку да се "овом тражењу има удовољити и наредити обуставу излажења листа ‹Политика› све до штампања исправке". Сутрадан, 3. децембра, Политика је објавила исправку[59] уз обавезу да Мицићу исплати надокнаду у висини од 1.000 динара, о чему Мицићу у Париз пише његов пријатељ и адвокат Стеван Јаношевић у писму од 26. јануара 1927, тражећи да Мицић у нашем конзулату или посланству овери формуларе пуномоћства како би адвокат тај новац могао да подигне.[60]

Полицијске оптужбе и судске забране почев од децембра 1925. године покренуте су поводом зенитистичке, "антиевропске поеме" Љубомира Мицића Аероплан без мотора[61]. Сачуван оригиналан акт Одељења опште полиције Управе града Београда од 16. децембра 1925. године[62] доноси решење да се књига Љубомира Мицића Аероплан без мотора забрани и њено растурање и распродаја спрече, због тога што се "инкриминисаним изразима тешко вређа јавни морал".

"Инкриминисани изрази", извађени из контекста, наведени су крупним словима:

"... А ЈУТРОМ СВОЈОЈ ЖЕНИ МИЛУЈЕМ ДИВНЕ КУКОВЕ И ПЛЕЋА АКО ДЕВИОЧАНСКИ ДОПУСТИ...АЛОООООООООООООО СКАЧЕМ ЛУДОГЛАВО У МОЈ ИДЕОПЛАН ДА СЛОМИМ ШУПЉЕ МОТОРЕ СВИХ ФАБРИКА КУРВАНСКЕ

57 Црвеном оловком, Мицићев рукопис, два пута подвучено; вероватно подсећање да треба до 18.марта одговорити. Није сачуван Мицићев одговор од 17. марта 1926.

58 Из заоставштине у Народном музеју у Београду.

59 Бр. 6685, на стр. 6.

60 Писмо је у Мицићевој заоставштини, Народни музеј, Београд.

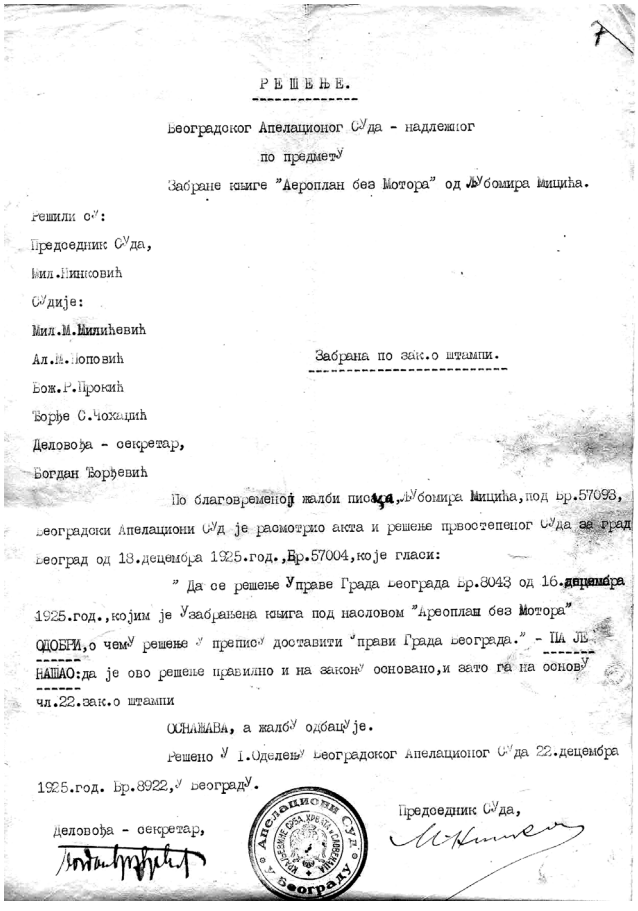

Р Е Ш Е Њ Е.

Београдског Апелационог Суда - надлежног

по предмету

Забране књиге "Аероплан без Мотора" од Љубомира Мицића.

Решили су:

Председник Суда,

Мил.Ninковић

Судије:

Мил.М.Милићевић

Ал.М.Поповић

Забрана по зак.о штампи.

Бож.Р.Прокић

Ђорђе С.Чохаџић

Деловођа - секретар,

Богдан Ђорђевић

По благовременој жалби писца, Љубомира Мицића, под Бр.57093, Београдски Апелациони Суд је размотрио акта и решење првостепеног Суда за град Београд од 18.децембра 1925.год., Бр.57004, које гласи:

" Да се решење Управе Града Београда Бр.8043 од 16.децембра 1925.год., којим је забрањена књига под насловом "Аероплан без Мотора" ОДОБРИ, о чему решење с препис доставити "прави Града Београда." - ПА ЈЕ НАЂАО: да је ово решење правилно и на закону основано, и зато га на основу чл.22.зак.о штампи

ОДБИЈА ЖАЛБУ, а жалбу одбацује.

Решено у 1.Одељењу Београдског Апелационог Суда 22.децембра 1925.год. Бр.8922, у Београду.

Деловођа - секретар,

Председник Суда,

ШТАМПЕ... ДЕДЕ КИЛАВИ МУДРАЦИ НАПНИТЕ ЛУКОВЕ АНТИЗЕНИТИСТИ ОД ЛАМАНША ДО ЦРНОГА МОРА ... КАКВА ЧУДА И ПОКОРЕ ВАЗДУШНИ ВАЛОВИ СЕВАЈУ КРОЗ ПРИЗМУ МОГ МАЛОГА МОЗГА ЛЕЖЕЋИ НА БУНТОВНОЈ КИЧМИ ЧЕСТО С ИСУКАНОМ ЖИЛОМ МЕЂУ НОГАМА ЈА УПРАВЉАМ БОЉШЕВИЧКОМ РЕВОЛУЦИЈОМ [63] *... БАЛКАН ЈЕ МЛАДО МУШКО ЕВРОПА ЈЕ СТАРА КУРВА И ОЦВАЛА ЉУБАЗНИЦА БАЛКАНОВА ... КУРВАЈУ СЕ УГАШЕНЕ СИЈАЛИЦЕ ИДУ НА ЛЕПШЕ У ЕЛЕКТРИЧНУ ЦЕНТРАЛУ БЕОГРАДА ОКРУГЛЕ ЖЕНЕ ЈУРЕ У БЕЛЕ КЛИНИКЕ ДРЖАВНИХ БОЛНИЦА...."*

У Решењу стоји да треба "О овоме известити главну пошту и пошту на железничкој станици да књигу задрже од експедиције до судске одлуке".[64]

Мицић је у законском року, 18. децембра 1925, упутио Жалбу Апелационом Суду[65] против ове полицијске заплене и против судског одобрења те заплене. У Жалби се позвао на Устав који гарантује слободу уметности и науке, а то му је оспорено. Наводи да у његовој књизи Аероплан без мотора не постоји очевидност његовог греха за који се оптужује већ, напротив, он тумачи да је у књизи очевидан хумани и морални карактер, да његови стихови изражавају "ЖИВОТ, *истински и непатворен, помоћу* ПЕСНИЧКИХ СЛОБОДНИХ ФИГУРА И ИЗРАЗА" и позива се на изворе свог језика*:* "НАРОД, ВУКОВ РЕЧНИК СРПСКОГ ЈЕЗИКА И БИБЛИЈА, *које би све заједно требало запленити, ако би се одржало мишљење Општег Одељења Полиције Управе Града Београда*", пише Мицић. Он такође тумачи и свој стих "Ја управљам бољшевичком револуцијом МЕТАКОСМОСА" из којег је у акту полиције изостављена последња реч као "централна мисао овога стиха"*:* "Последице оваквог касапљења песничких мисли и стихова, пише Мицић, недогледне су и за наше тешке и горке судбине – поразне". Он се пита да ли је полиција забринута за Европу и да ли можда њу штити *"од слободних песничких израза и крикова"?* И даље каже: "Моја је поема болан крик слободног и чистог БАЛКАНСКОГ ЧОВЕКА, *који је дубоко и искрено огорчен на сав неморал и шљам који нас дави под именом: Европа и европска култура!*".

61 Издање *Зенита* бр. 8, 1925, посвећено Анушки: "теби моја дивна жено посвећујем ову балканску и варварску поему"; писана је и фрагментарно објављивана још 1922. Укључен је и Мицићев фотопортрет из раних дана.

62 Бр.8043 на основу члана 29, тачке 5, Закона о штампи и чланова 13. и 138 овоземаљског Устава. *Зенит* бр. 39 (марта 1926) објављује у рубрици Под интердиктом полиције *I* интегрално решење. Прештампано у: Gojko

Он сматра да је дошло до неспоразума, да у његовом делу није препознат *"општи карактер нашеī културноī стања и несумњиве беде наших књижевних* прилика и независне слободне мисли, која је основ свакој култури. А ја сам песник, имам права и дужности, да о томе говорим", закључује Мицић у Зениту.

Ипак, већ 22. децембра исте године Београдски Апелациони суд, надлежан за забрану књиге Аероплан без мотора, дефинитивно доноси Решење[66] с потписима председника Суда, судијама и секретаром,[67] позивајући се на Закон о штампи, али без образложења:

"По благовременој жалби писца Љубомира Мицића, под Бр. 57093, Београдски Апелациони Суд је расмотрио акта и решење првостепеног Суда за град Београд од 18. децембра 1925. год., Бр. 57004, које гласи:

"Да се решење Управе Града Београда Бр. 8043 од 16. децембра 1925. год., којим је Узабрањена књига под насловом "Аероплан без мотора" ОДОБРИ, о чему решење у препису доставити Управи Града Београда." – ПА ЈЕ НАШАО: да је ово решење правилно и на закону основано, и зато га на основу чл. 22. зак. о штампи

ОСНАЖАВА, а жалбу одбацује.

Решено у I. Одељењу Београдског Апелационог Суда 22. децембра 1925. год. Бр.8922, у Београду.

Деловођа-секретар, Председник Суда
Богдан Ђорђевић (печат) Мил. Нинковић[68]

На полеђини је запис:[69] У Беог. (28) *двајесосмоī Децембра 1925. īī*. Љубомиру Мицићу, писцу књиге "Аероплан без мотора".

Следи још један наставак везан за забрану књиге *Аероплан без мошора*: Одељење опште полиције Управе града Београда Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.[70] Помоћник шефа Опште полиције, М. Аћимовић 24. децембра 1925. године понавља све оптужбе изречене у ранијим документима, наводи цитате из Мицићевог Аероплана без мотора, сада у нешто сажетијем облику:

ОДЕЛЕЊЕ ОПШТЕ ПОЛИЦИЈЕ[71]
УПРАВА Града Београда
Бр.8177
24/XII 1925
Београд

ПРВОСТЕПЕНОМ СУДУ ЗА ВАРОШ БЕОГРАД.

У књизи "АЕРОПЛАН БЕЗ МОТОРА" од Љубомира Мицића, која је ових дана изашла из штампе, поред осталог о(д)штампано је следеће...[72]

Ова је књига забрањена решењем ове Управе Бр. 8043. од 16. XII. 1925. г. и ово је решење оснажено одлуком Првостепеног Суда за варош Београд Бр. 57004. од

Тешић, *Zli volšebnici – Polemike i pamfleti u srpskoj književnosti 1917-1943*, 1, 1983, стр. 430-433.

63 Црвеном оловком знак.

64 Потписани црним мастилом: Деловођа-Писар – Жив. М. Симић а по наредби Управника града Београда – Помоћник Шефа Опште Полиције – Мил. Аћимовић.

65 Објављено у *Зениту*, бр. 39, марта 1926.

66 Исто.

67 Председник Суда, Мил. Нинковић; судије: Мил. М. Милићевић, Ал. М. Поповић, Бож. Р. Прокић, Ђорђе О. Чохаџић; деловођа-секретар: Богдан Ђорђевић.

68 Оба имена су руком потписана.

69 Оловком, потпис нечитак, вероватно датум када је достављено Мицићу.

70 Печат са грбом; акт Бр. 8177. Сачувано у оригиналу међу новооткривеним документима. Љубомир Мицић је тај акт такође објавио у целини у *Зениту*, у истом, бр. 39, у наставку целе рубрике, сада под насловом Под интердиктом полиције II а у наставку пише текст: "Моја поезија и ‹јавни морал›". Првостепеном Суду за варош Београд. Прештампано у: Gojko Tešić, *Zli volšebnici – Polemike i pamfleti u srpskoj književnosti 1917-1943*, 1, 1983, стр. 433-438.

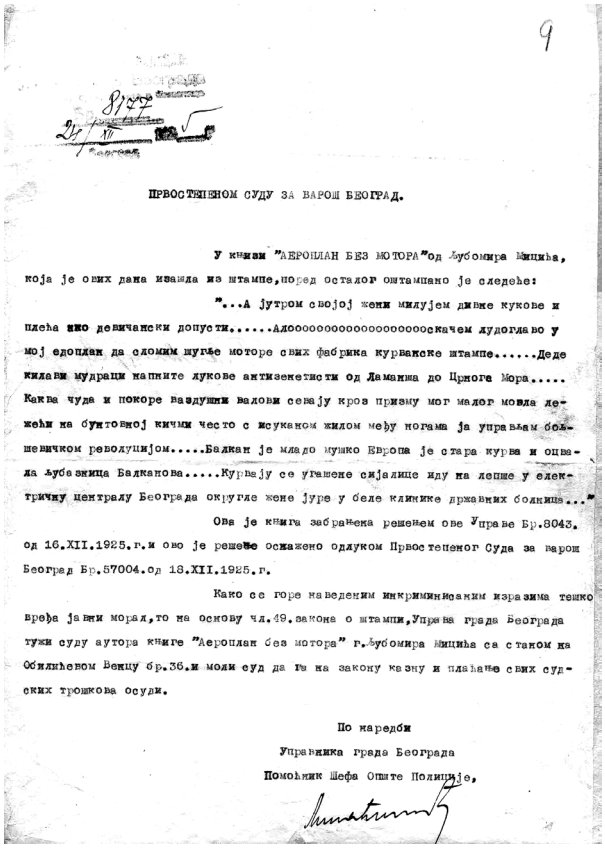

9

8177

24/XII 1925

ПРВОСТЕПЕНОМ СУДУ ЗА ВАРОШ БЕОГРАД.

У књизи "АЕРОПЛАН БЕЗ МОТОРА" од Љубомира Мицића, која је ових дана изашла из штампе, поред осталог оштампано је следеће:

"...А јутром својој жени милујем дивне кукове и плећа ако девичански допусти.....Адоооооооооооооооооскачем лудоглаво у мој едоплан да сломим шугље моторе свих фабрика курванске штампе.....Деде килави мудраци напните лукове антизенетисти од Ламанша до Црнога Мора..... Каква чуда и покоре ваздушни валови севају кроз призму мог малог мовла лежећи на бунтовној кичми често с исуканом жилом међу ногама ја управљам бољшевичком револуцијом.....Балкан је младо мушко Европа је стара курва и оцвала љубазница Балканова.....Курвају се угашене сијалице иду на лепше у електричну централу Београда округле жене јуре у беле клинике државних болница..."

Ова је књига забрањена решењем ове Управе Бр.8043. од 16.XII.1925.г.и ово је решење оснажено одлуком Првостепеног Суда за варош Београд Бр.57004.од 18.XII.1925.г.

Како се горе наведеним инкриминисаним изразима тешко вређа јавни морал,то на основу чл.49.закона о штампи,Управа града Београда тужи суду аутора књиге "Аероплан без мотора" г.Љубомира Мицића са станом на Обилићевом Венцу бр.36.и моли суд да га на закону казну и плаћање свих судских трошкова осуди.

По наредби

Управника града Београда

Помоћник Шефа Опште Полиције,

18. XII. 1925.г.

Како се горе наведеним инкриминисаним изразима тешко вређа јавни морал, то на основу чл. 49. закона о штампи, Управа града Београда тужи суду аутора књиге "Аероплан без мотора" г. Љубомира Мицића са станом на Обилићевом Венцу бр. 36. и моли суд да га на закону казну и плаћање свих судских трошкова осуди.

По наредби

Управника града Београда

Помоћник Шефа Опште Полиције[73]

На овај полицијски захтев Мицић одговара "На дан Рожества Христова, Београд, 7. јануара 1926" дугачким текстом под називом "Моја поезија и 'јавни морал' – Првостепеном суду за варош Београд"[74] где поново износи своје ставове о угроженој слободи и "некултурном силовању слободне песничке мисли и слободног песничког израза", о увредама које су му нанете као песнику и оснивачу зенитизма, о полицајцима који "врло често обнашају улогу анђела у земаљском рају", о неразумевању његове књиге "која је у целости високо етична и хумана", "бунт против дегенерисане Европе и њезине порнографске културе": "Та мо̀ра зајашила је мој дивни Балкан, за чију сам културну еманципацију први дигао свој песнички и људски протест, са свом бујицом моћних речи нашег бурног, још не васкрслог језика". Он брани своје залагање за балканског човека, за човечанство, поново се позива на српски језик, Ђуру Даничића и Вука Ст. Караџића, критикује тужиоца што је схватио његову *"синтетичку и метакозмичку поезију сувише материјално и буквално, банализовао њен нови дух, незнајући, да истоветне речи у поезији и у тзв.* обичном говору, не значе једно те исто". Покушава да објасни своје стихове, да постави поезију изнад науке, да оправда да није имао намеру која му се приписује, истиче лепоту поезије и своју храброст да се наруга непријатељима – антизенитистима ("од Ламанша до Црнога мора"), а тужиоцу приписује злонамерност јер је цитирајући Мицићев стих "ја управљам бољшевичком револуцијом" испустио реч "метакосмоса" што мења смисао целе мисли и губи се апстрактни појам о којем аутор говори. Завршава борбеним ставовима, ослањајући се на Достојевског када пише да "истина не може да буде неморална исто тако као ни уметност. Истина стоји ван морала и неморала. Уметност стоји изнад морала и неморала". Тужилац је у заблуди јер: "Неморал је на страни оних, који проналазе неморал тамо где га нема", завршава Мицић.

71 Текст је готово идентичан акту Бр. 8043 од 16. децембра 1925.

72 Понавља се исти велики фрагмент из Мицићеве забрањене књиге.

73 Потпис нечитак, вероватно М.Аћимовић; на позадини црним мастилом: Г. Љубомиру Мицићу, Обилићев Венац бр. 36. Сва три документа из новопронађене фасцикле која се односе на забрану "Аероплана без мотора" у десном горњем углу носе цифре написане руком плавом оловком : 3,7 и 9, што можда значи

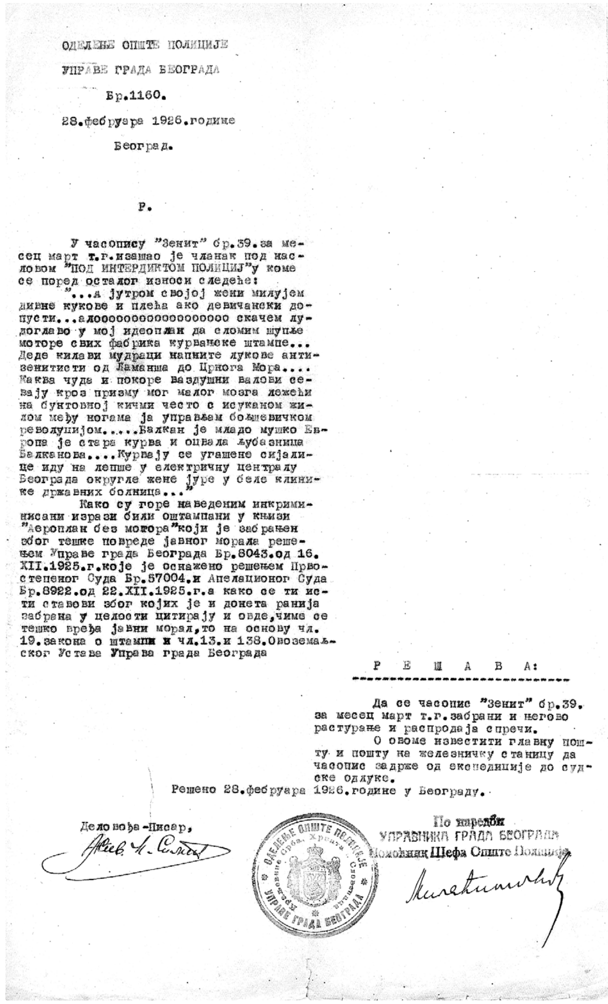

ОДЕЉЕЊЕ ОПШТЕ ПОЛИЦИЈЕ
УПРАВЕ ГРАДА БЕОГРАДА
Бр.1160.
28.фебруара 1926.године
Београд.

Р.

У часопису "Зенит" бр.39.за месец март т.г.изашао је чланак под насловом "ПОД ИНТЕРДИКТОМ ПОЛИЦИЈ"у коме се поред осталог износи следеће:
"...а јутром својој жени милујем дивне кукове и плећа ако девичански допусти...алоооооооооооооооооо скачем лудоглаво у мој идеоплан да сломим шупље моторе свих фабрика курванске штампе... Деде килави мудраци напните лукове антизенитисти од Ламанша до Црнога Мора.... Каква чуда и покоре ваздушни валови севају кроз призму мог малог мозга лежећи на бунтовној кичми често с исуканом жилом међу ногама ја управљам бољшевичком револуцијом.....Балкан је младо мушко Европа је стара курва и оцвала љубазница Балканова....Курвају се угашене сијалице иду на лепше у електричну централу Београда округле жене јуре у беле клинике државних болница..."
Како су горе наведеним инкриминисани изрази били оштампани у књизи "Аероплан без мотора"који је забрањен због тешке повреде јавног морала решењем Управе града Београда Бр.8043.од 16.XII.1925.г.које је оснажено решењем Првостепеног Суда Бр.57004.и Апелационог Суда Бр.8922.од 22.XII.1925.г.а како се ти исти ставови због којих је и донета ранија забрана у целости цитирају и овде,чиме се тешко вређа јавни морал,то на основу чл.19.закона о штампи и чл.13.и 138.Овоземаљског Устава Управа града Београда

Р Е Ш А В А:

Да се часопис "Зенит" бр.39. за месец март т.г.забрани и његово растурање и распродаја спречи.
О овоме известити главну пошту и пошту на железничку станицу да часопис задрже од експедиције до судске одлуке.
Решено 28.фебруара 1926.године у Београду.

Деловођа-Писар,

По наредби
УПРАВНИКА ГРАДА БЕОГРАДА
Помоћник Шефа Опште Полиције

Као последица овог наступа, и тај мартовски 39. број Зенита се нашао под хитром полицијском и судском забраном већ 28. фебруара, и то због понављања раније забрањених текстова и објављивања ставова о прогонима песника, књига и часописа:

ОДЕЛЕЊЕ ОПШТЕ ПОЛИЦИЈЕ
УПРАВЕ ГРАДА БЕОГРАДА
Бр. 1160.
28. фебруара 1926. године
Београд

Р.

У часопису "Зенит" бр. 39. за месец март т.г. изашао је чланак под насловом "ПОД ИНТЕРДИКТОМ ПОЛИЦИЈ(Е)" у коме се поред осталог износи...[75]

Како су горе наведени инкриминисани изрази били оштампани у књизи "Аероплан без мотора" који је забрањен због тешке повреде јавног морала решењем Управе града Београда Бр. 8043. од 16. *XII. 1925.* г. које је оснажено решењем Првостепеног Суда Бр. 57004. и Апелационог Суда Бр. 8922. од 22. *XII.1925.* г. а како се ти исти ставови због којих је и донета ранија забрана у целости цитирају и овде, чиме се тешко вређа јавни морал, то на основу чл. *19.* закона о штампи и чл. *13. и 138.* Овоземаљског Устава Управа града Београда

Р Е Ш А В А:

Да се часопис "Зенит" бр. *39. за месец март т.* г. забрани и његово растурање *и* распродаја спречи. О овоме известити главну пошту и пошту на железничку станицу да часопис задрже од експедиције до судске одлуке.

Решено 28. фебруара 1926. године у Београду.

Деловођа-Писар
Жив. М. Симић

(печат)

По наредби
УПРАВНИКА ГРАДА БЕОГРАДА
Помоћник Шефа Опште Полиције[76]

да је било више, данас непознатих аката у вези са овим процесом.

74 *Зенит*, бр. 39, марта 1926, стр.14-19. Одмах испод овог текста, Мицић је изазивачки објавио поему свога брата Бранка Ве Пољанског *У тебе су дивне очи Луција*, писану у Паризу, у којој призива «Рево-Рево-Рево... – Луцију».

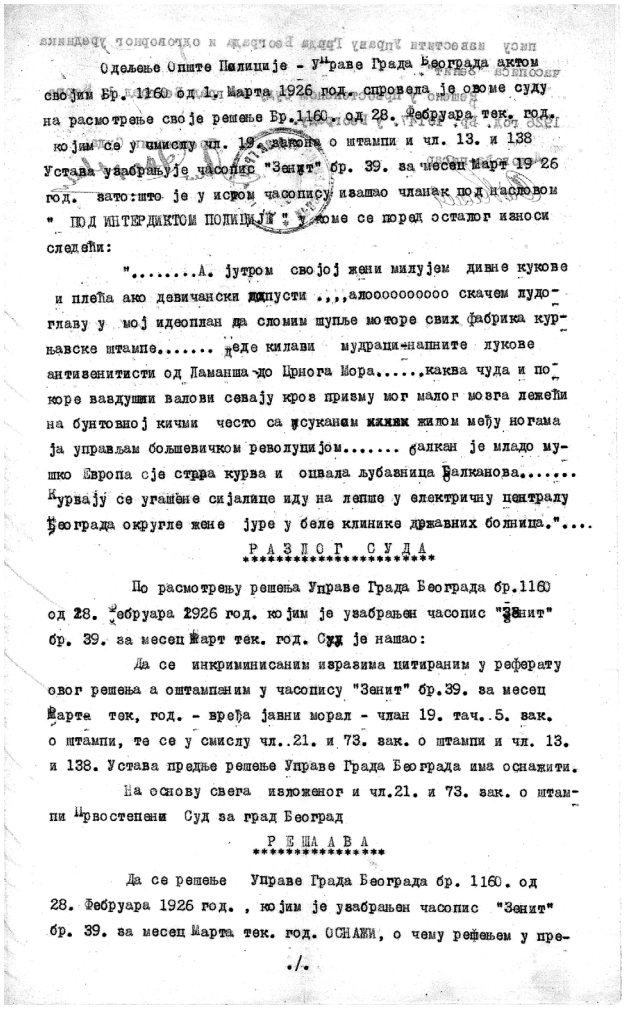

Одељење Опште Полиције - Управе Града Београда актом својим Бр. 1160 од 1. Марта 1926 год. спровела је овоме суду на расмотрење своје решење Бр.1160. од 28. Фебруара тек. год. којим се у смислу чл. 19. закона о штампи и чл. 13. и 138 Устава узабрањује часопис "Зенит" бр. 39. за месец Март 19 26 год. зато:што је у истом часопису изашао чланак под насловом " ПОД ИНТЕРДИКТОМ ПОЛИЦИЈЕ " у коме се поред осталог износи следећи:

".....А. јутром својој жени милујем дивне кукове и плећа ако девичански допусти .,,,алоооооооооо скачем лудоглаву у мој идеоплан да сломим шупље моторе свих фабрика курњавске штампе..... деде килави мудраци-напните лукове антизенитисти од Ламанша-до Црнога Мора.....,каква чуда и покоре ваздушни валови севају кроз призму мог малог мозга лежећи на бунтовној кичми често са усуканим жилом међу ногама ја управљам бољшевичком револуцијом..... балкан је младо мушко Европа сје стара курва и оцвала љубавница Балканова..... Курвају се угашене сијалице иду на лепше у електричну централу Београда округле жене јуре у беле клинике државних болница."....

Р А З Л О Г С У Д А

По расмотрењу решења Управе Града Београда бр.1160 од 28. Фебруара 1926 год. којим је узабрањен часопис "Зенит" бр. 39. за месец Март тек. год. Суд је нашао:

Да се инкриминисаним изразима цитираним у реферату овог решења а оштампаним у часопису "Зенит" бр.39. за месец Марта тек, год. - вређа јавни морал - члан 19. тач. 5. зак. о штампи, те се у смислу чл..21. и 73. зак. о штампи и чл. 13. и 138. Устава предње решење Управе Града Београда има оснажити.

На основу свега изложеног и чл.21. и 73. зак. о штампи Првостепени Суд за град Београд

Р Е Ш А В А

Да се решење Управе Града Београда бр. 1160. од 28. Фебруара 1926 год. , којим је узабрањен часопис "Зенит" бр. 39. за месец Марта тек. год. ОСНАЖИ, о чему решењем у пре-

./.

На ово полицијско решење одмах реагује Првостепени суд града Београда својим актом, куцаним на машини без заглавља:

Одељење Опште Полиције – Управе Града Београда актом својим Бр. 1160 од 1. Марта 1926 год. спровела је овоме суду на расмотрење своје решење Бр. 1160. од 28. Фебруара тек.год. којим се у смислу чл. 19. закона о штампи и чл. 13. и 138. Устава узабрањује часопис "Зенит" бр. 39. за месец Март 1926 год. зато: што је у истом часопису изашао чланак под насловом "ПОД ИНТЕРДИКТОМ ПОЛИЦИЈЕ" у коме се поред осталог износи ...[77]

Р А З Л О Г С У Д А

По расмотрењу решења Управе Града Београда бр.1160 од 28. Фебруара 1926 год. којим је узабрањен часопис "Зенит" бр. 39 за месец Март тек. год. Суд је нашао:

Да се инкриминисаним изразима цитираним у реферату овог решења а оштампаним у часопису "Зенит" бр. 39 за месец Март тек. год. – вређа јавни морал – члан 19. так. 5 зак. о штампи, те се у смислу чл. 21. и 73. зак. о штампи и чл. 13. и 138. Устава предње решење Управе Града Београда има оснажити.

На основу свега изложеног и чл. 21. и 73. зак. о штампи Првостепени Суд за Град Београд

Р Е Ш А В А

Да се решење Управе Града Београда бр. 1160. од 28. фебруара 1926 год., којим је узабрањен часопис "Зенит" бр. 39. за месец Марта тек. год. ОСНАЖИ, о чему решењем у препису известити Управу Града Београда и одговорног уредника часописа "Зенит".

Решено у Првостепеном Суду за град Београд 1. Марта 1926 год. Бр. 10147. у Београду.

Деловођа-писар, (печат) *Председник Суда,*[78]

Већ сутрадан, 2. марта Општа полиција Управе града Београда тражи од Суда да Мицића казни по Закону и осуди на плаћање свих судских трошкова:

75 Следи исти велики фрагмент из Мицићеве забрањене књиге.

76 Потпис нечитак. Вероватно М. Аћимовић

77 Следи исти велики фрагмент из Мицићеве забрањене књиге.

78 Оба потписа нечитка. На полеђини мастилом, руком записано: Одгов. Уреднику часописа "Зенит".

ОДЕЛЕЊЕ ОПШТЕ ПОЛИЦИЈЕ[79]
УПРАВЕ ГРАДА БЕОГРАДА
Бр. 1258
2. марта 1926. године
Београд.

ПРВОСТЕПЕНОМ СУДУ ЗА ВАРОШ БЕОГРАД.

У часопису "Зенит" бр. 39. за месец март т.г. изашао је чланак под насловом "ПОД ИНТЕРДИКТОМ ПОЛИЦИЈЕ" у коме се поред осталог износи...[80]

Овај је часопис (књига – прецртано, исправљено руком И.С.) забрањена решењем ове Управе Бр. 1160. од 28. фебруара 1926. г. и ово је решење оснажено одлуком Првостепеног суда за варош Београд Бр.10147. од 1. марта 1926. г.

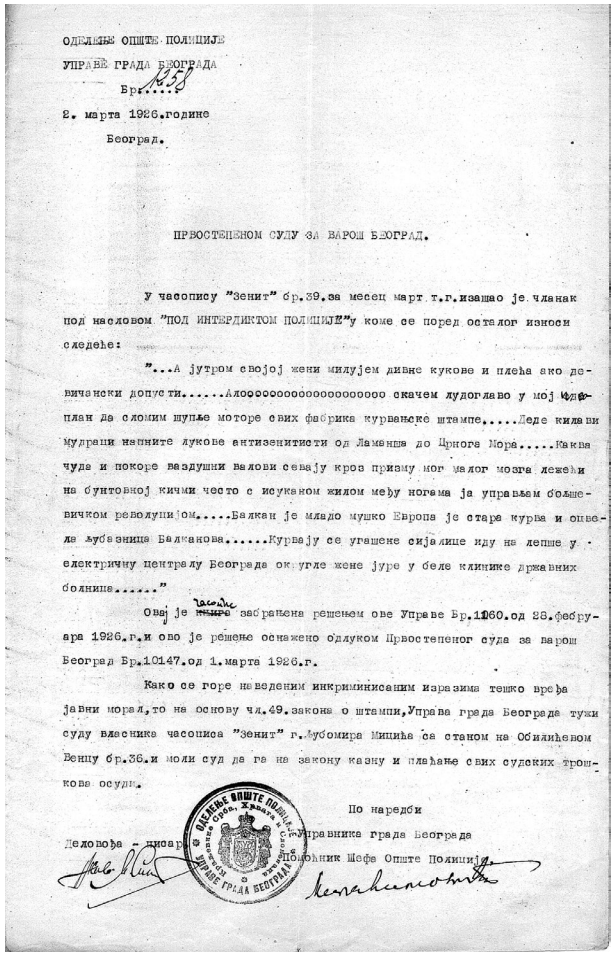

Како се горе наведеним инкриминисаним изразима тешко вређа јавни морал, то на основу чл. 49. закона о штампи, Управа града Београда тужи суду власника часописа "Зенит" г. Љубомира Мицића са станом на Обилићевом Венцу бр. 36. и моли суд да га на закону казну и плаћање свих судских трошкова осуди.

Деловођа – писар,
По наредби

Управника града Београда

Помоћник Шефа Опште Полиције
М. Аћимовић

Жив. М. Симић

Следећег дана, 3. марта, Мицићу је достављена тужба на коју он може да упути одговор:

Ш бр. 285[81]
Бр. 10.619
Данас[82]

На основу чл. 73 зак. о штампи Првостепени Суд за Град Београд доставља тужбу са прилогом туженоме одговорноме уреднику – власнику издавачу[83]

79 Копија документа се чува и у Архиву Југославије – фасцикла Министарства унутрашњих дела Одељења државне заштите, р. бр. 489.

80 Следи исти велики фрагмент из Мицићеве забрањене књиге.

81 Све писано руком.

82 Писано Мицићевим рукописом и више пута подвучено црвеном

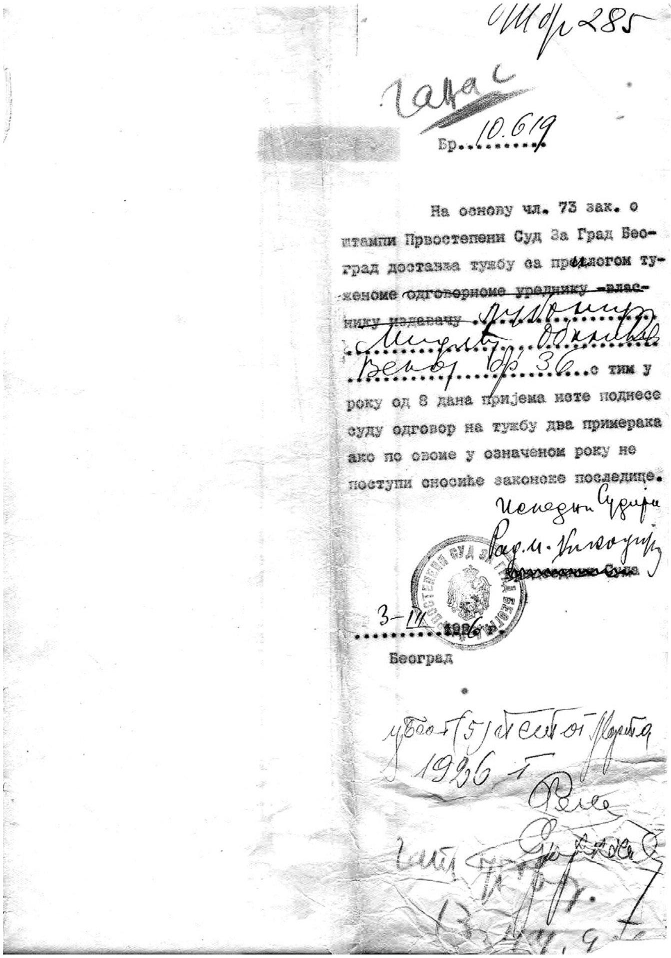
Бр. 10.619

На основу чл. 73 зак. о штампи Првостепени Суд За Град Београд доставља тужбу са предлогом туженоме ~~одговорноме уреднику -власнику надевачу~~ Љубомиру Мицићу Обилићев Венац бр. 36. с тим у року од 8 дана пријема исте поднесе суду одговор на тужбу два примерака ако по овоме у означеном року не поступи сносиће законске последице.

Иследни судија

~~Првостепени Суд~~

3-III 1926 г.

Београд

Љубомиру Мицићу, Обилићев Венац бр. 36, с тим у року од 8 дана пријема исте поднесе суду одговор на тужбу два примерака ако по овоме у означеном року не поступи сносиће законске последице.

Иследни судија
Рад. М.[84]

(печат)

3. III. 1926 [85]
Београд

И Айелациони суд хишро реаīује, 4. марша:

Р Е Ш Е Њ Е
БЕОГРАДСКОГ АПЕЛАЦИОНОГ СУДА – надлежноī
ӣо забрани
Часоӣиса "Зенић" Бр. 39 од марша 1926 īод.

Решили су:

Председник суда
Мил. Нинковић
Судије:
Руо.М. Јанковић
Ђорђе С. Чохаџић
Мил. Подīрадски
За судију-секрешар
Цв. Брежанчић
Деловођа-секрешар
Лазар Радовановић

По блаīовременој жалби уредника "Зенита", Љубомира Мицића под бр.10490 Беоīрадски Айелациони Суд размоӣрио је акӣа забране и решење ӣровосӣеӣеноī суда за īрад Беоīрад од 1 марӣа 1926 īод. Бр. 10147, које īласи:

"Да се решење Уӣраве Града Беоīрада бр.*1160 од 28. фебруара 1926 īод. којим је узабрањен часоӣис "Зениӣ" Бр. 39 за месец марӣ ӣек.* год ОСНАЖИ, о чему решењем у препису известити Управу Града Београда и одговорног уредника часописа "Зенит"."

оловком; име и адреса написани руком истим мастилом.

83 Четири последње речи прецртане црним мастилом

84 Писано руком, мастилом. Потпис нечитак.

85 Писано руком. При дну графитном оловком, с нечитким потписом стоји: у Беог (5)петог Марта 1926 г; црвеном оловком,

Па је нашао: да је ово решење првостепеног суда за град београд правилно и на закону основано, и зато га на основу чл. 22 закона о штампи

О С Н А Ж А В А, а жалбу одбацује.

РЕШЕНО У I ОДЕЛЕЊУ БЕОГРАДСКОГ АПЕЛАЦИОНОГ СУДА 4 МАРТА 1926 ГОД. БР. 1438, У БЕОГРАДУ.

Деловођа-секретар
Председник суда
Лазар Радовановић *(печат)*
М. Нинковић

На полеђини белешка: У Београ (8) осмог Марта 1926[86]
Уредништву часописа "Зенит"
овд.[87]

Истог дана када је Мицићу достављено Решење Београдског Апелационог суда, 8. марта 1926. помоћник шефа полиције Аћимовић шири оптужбу.

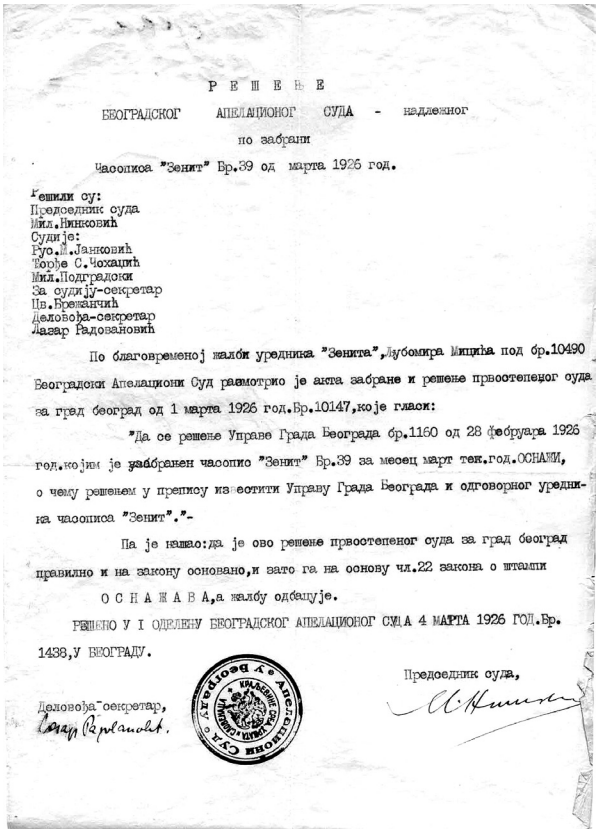

Р Е Ш Е Њ Е

БЕОГРАДСКОГ АПЕЛАЦИОНОГ СУДА - надлежног по забрани

Часописа "Зенит" Бр.39 од марта 1926 год.

Решили су:
Председник суда
Мил.Нинковић
Судије:
Вуо.М.Јанковић
Ђорђе С.Чохаџић
Мил.Подградски
За судију-секретар
Пв.Бреновчић
Деловођа-секретар
Лазар Радовановић

По благовременој жалби уредника "Зенита", Љубомира Мицића под бр.10490 Београдски Апелациони Суд размотрио је акта забране и решење првостепеног суда за град београд од 1 марта 1926 год.Бр.10147,које гласи:

"Да се решење Управе Града Београда бр.1160 од 28 фебруара 1926 год.којим је забрањен часопис "Зенит" Бр.39 за месец март тек.год.ОСНАЖИ, о чему решењем у препису известити Управу Града Београда и одговорног уредника часописа "Зенит"."-

Па је нашло:да је ово решење првостепеног суда за град београд правилно и на закону основано,и зато га на основу чл.22 закона о штампи

О С Н А Ж А В А,а жалбу одбацује.

РЕШЕНО У I ОДЕЛЕЊУ БЕОГРАДСКОГ АПЕЛАЦИОНОГ СУДА 4 МАРТА 1926 ГОД.Бр. 1438,У БЕОГРАДУ.

Деловођа-секретар, Лазар Радовановић.

Председник суда, М.Нинковић

Мицићевим рукописом: Дат одговор 13. мар. (одцепљен крај, вероватно: 1926)

Документ гласи:

ОДЕЛЕЊЕ ОПШТЕ ПОЛИЦИЈЕ[88]
Управе Града Београда
Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца
Бр. 1503
8. марта 1926. г.
Београд

ПРВОСТЕПЕНОМ СУДУ ЗА ВАРОШ БЕОГРАД.

По чл. 5. закона о штампи дужан је власник листа да пријави сваку промену после поднете пријаве о покретању листа.

Власник листа "Зенит" Љубомир Мицић са станом Обилићев Венац бр. 36. пријавом својом од 29. септембра 1925 године под Бр. 6246. пријавио је покретање свога часописа "Зенит" и нагласио да се лист штампа у штампарији "Заштита" Студеничка ул.бр. 62.

Како је последњи, 39 број часописа "Зенит" штампан у штампарији "Родољуб", а о овој промени није поднета накнадна пријава, то на основу чл. 70. закона о

86 Руком мастиљавом оловком, потпис нечитак.

87 Црним мастилом.

88 Љубичасти штамбиљ.

89 Кucано машином на десној страни танког папира, делом писано руком.

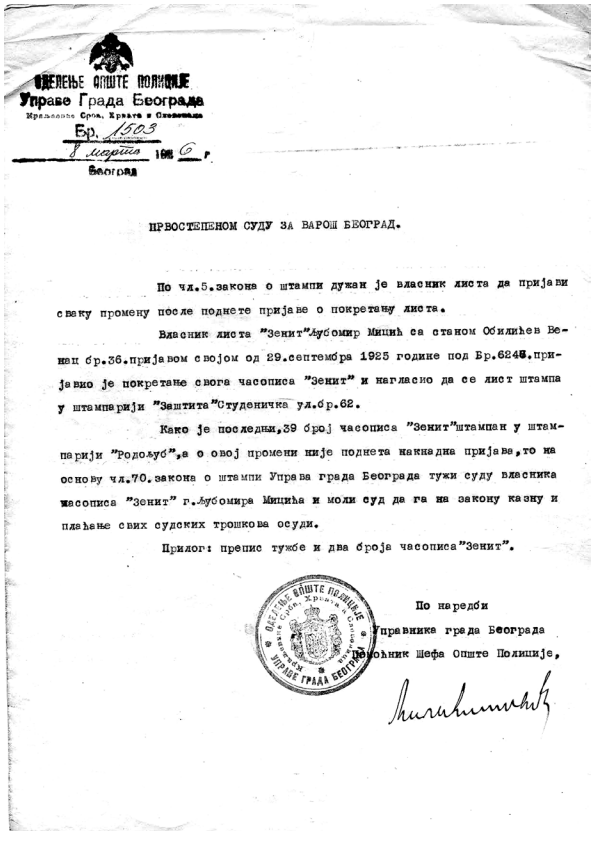

ОДЕЉЕЊЕ ОПШТЕ ПОЛИЦИЈЕ
Управе Града Београда
Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца
Бр. 1503
7 марта 1926 г.
Београд

ПРВОСТЕПЕНОМ СУДУ ЗА ВАРОШ БЕОГРАД.

По чл.5.закона о штампи дужан је власник листа да пријави сваку промену после поднете пријаве о покретању листа.

Власник листа "Зенит" Љубомир Мицић са станом Обилићев Венац бр.36.пријавом својом од 29.септембра 1925 године под Бр.6245.пријавио је покретање свога часописа "Зенит" и нагласио да се лист штампа у штампарији "Заштита" Студеничка ул.бр.62.

Како је последњи,39 број часописа "Зенит" штампан у штампарији "Родољуб",а о овој промени није поднета накнадна пријава,то на основу чл.70.закона о штампи Управа града Београда тужи суду власника часописа "Зенит" г.Љубомира Мицића и моли суд да га на закону казну и плаћање свих судских трошкова осуди.

Прилог: препис тужбе и два броја часописа "Зенит".

По наредби
Управника града Београда
Помоћник Шефа Опште Полиције,

штампи Управа града Београда тужи суду власника часописа "Зенит" г. Љубомира Мицића и моли суд да га на закону казну и плаћање свих судских трошкова осуди.

Прилог: препис тужбе и два броја часописа "Зенит".

(печат) *По наредби*
Управника града Београда
Помоћник Шефа Опште Полиције,
М. Аћимовић

Да је овај полицијски документ достављен Мицићу по свој прилици сведочи следећи акт:[89]

Жбр. *289*[90]
Бр. 11472 Љ = 119

На основу чл. 73 зак. о штампи Првостепени суд за Варош Београд доставља тужбу са прилогом туженоме одговорном уреднику[91] власнику часописа "Зенит" Љубомиру Мицићу.... с тим да у року од 8 дана пријема[92] исте поднесе суду одговор на тужбу два примерка ако по овоме у означеном року не поступи сносиће законс*(к)*е последице.

10. III. 1926 г. *Иследни Судија*
(печат) *Рад. М.*[93]

до 20.[94]
У Беог (12)дванестог марта 1926 г.[95]

Реакцију на те сталне прогоне, а посебно на забрану књиге Аероплан без мотора, налазимо у *Зениту* бр. 40 (априла 1926): најпре се игнорише и иронише забрана *Зенита* речима у виду рекламе: »Немојте читати 39. свеску Зенита пошто је од полиције забрањена«. Поред тога штампана је у целини и цензурисана верзија *Аероплана без мотора. Антиевропске поеме*. На задњој корици је такође у виду рекламе, на српском и француском објављено: »Не заборавите забрањену антиевропску поему Љубомира Мицића *Аероплан без мотора*«. У вези са овом поемом, судским забранама и полицијским прогонима, први пут се код нас појављује летристички рад у облику типограма. Лик човека обешеног о

90 Све писано руком.

91 Мастилом прецртано и руком додато.

92 Подвучено мастилом.

93 Нечитко.

94 Подвучено црвеном оловком, Мицићевим рукописом – датум до када треба да поднесе жалбу.

95 Вероватно датум када је предато Мицићу; потпис нечитак, црном графитном оловком.

бирократске параграфе сачињен је од текста на француском језику: *l'auteur de la poème anti-européenne AVION SANS APAREIL LIOUBOMIR MITZITCH*, испод којег је постамент од пет редова назива: *ZENITISME*. Следи текст на француском и српском језику да је песник Мицић због антиевропске поеме "стављен под суд".[96]

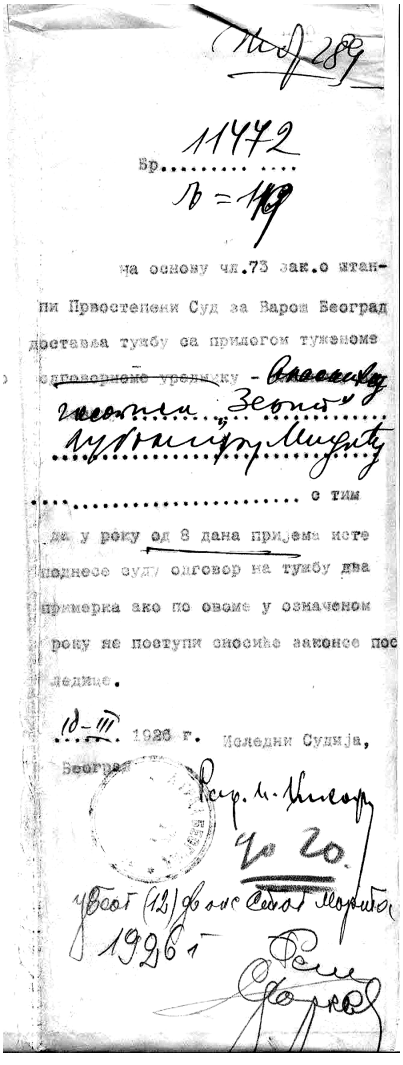
Бр. 11472

на основу чл.73 зак.о штампи Првостепени Суд за Варош Београд доставља тужбу са прилогом туженоме одговорноме уреднику - [illegible] часописа „Зенит" Љубомиру Мицићу

с тим да у року од 8 дана пријема исте поднесе суду одговор на тужбу два примерка ако по овоме у означеном року не поступи сносиће законсе последице.

18-III 1926 г. Иследни Судија, Београд

Непосредно после тога Мицић штампа у *Зениту* бр. 41 (мај 1926) своју одбрану под насловом »За слободу мисли, за слободу стварања«, изречену пред Првостепеним судом у Београду 16. априла 1926.[97] Он тумачи значење својих цензурисаних стихова из књиге Аероплан без мотора, истиче да они добијају нови смисао када су истргнути из контекста, образлаже свој животни пут пун траума и искушења због којих је и желео да оснује посебан часопис. У емотивно обојеном тексту он наглашава да је доживео велики крах илузија у Београду где су га – уместо слободе и разумевања – дочекали полицијски прогони и судски процеси, а Стеван Јаношевић, Мицићев адвокат и бранилац изјављује: »Господо Судије! Анали наших Судова не познају овако сјајне одбране«.

Дневна штампа с интересовањем прати овај кафкијански судски процес: сутрадан по претресу, 17. априла 1926, *Време*[98] доноси, уз фотографију Љубомира Мицића, исцрпан извештај са суђења насловљен »Полиција против песника. Један интересантан претрес. Јуче се, у Београдском Првостепеном Суду, судило г. Љубомиру Мицићу, уреднику Зенита, туженом за повреду јавнога морала. Мицић је ослобођен оптужбе захваљујући својој бриљантној одбрани која је оцењена као 'једно мало књижевно дело'«. Мицић је говорио да се као песник неће бранити, јер би тиме признавао своју кривицу и да се песницима за њихове стихове не може судити »људским законима«. »Човек може бити кривац, али – песник никада«. Мицић је искористио овај судски процес да исцрпно говори о часопису Зенит, његовој концепцији и бројним домаћим и страним сарадницима.

Мађарско гласило *Bácsmegyei Napló* из Суботице објављује 18. априла један краћи извештај са овог суђења и наглашава да се Мицић захвалио «суду и полицији за добру рекламу», а месец дана касније *Време*[99] поново пише да се наставља са судским прогонима: у тексту »Судови још не пуштају уредника *Зенита* г. Љубомира Мицића« каже се да је »Апелациони суд јуче поништио пресуду Варошког Суда, којом је г. Љубомир Мицић, уредник Зенита, био пуштен испод суђења«.

Поред тога што је у *Зениту* Мицић објављивао примљена судска решења и доносио своје горке коментаре на њих, он је у тексту "О штампи – о спорту – о књижевности"[100] истакао посебно значај штампе која има "пресудан утицај на

96 Тема обешеног човека може да се веже за Швитерсов *Lustgalgen* (1919) и мађарски дадаистички часопис Шандора Барте *Akasztott Ember (Обешени човек)*.Уп. В. Голубовић – И. Суботић, *Зенит 1921-1926*, Београд-Загреб 2008, стр.233.

публику", и у том контексту веома критички писао да "штампа представља мафију извесних група капитала – било политичког, било банкарског. Својства капитала и трговине позната су. Трговина сама по себи условљава неморал, ту сјајну компоненту савременог друштва". Говори да штампа није слободна, да "распирује мржњу међу људима, међу народима, распирује националне антагонизме, изазива ратове. Штампа је јазбина у којој се крију увек безимене и бесавесне карикатуре полуписмених људи" и "увек је у одлучној борби против сазнања", а њено "'*морално' дејство толико криминално са гледишта вишег људског морала, да нема те казне која би била довољна да га запречи и нема тог закона који би био у стању да* уништи највеће зло човечанства" које Мицић види у – штампи.

Најдраматичнији документи су из децембра 1926. године када су Општа полиција Управе града и председник Суда донели акта којима се дефинитивно забрањује Зенит бр. 43. Тај број часописа почиње још једним исцрпним текстом Љубомира Мицића, писаним 7. новембра 1926, под називом "Легенда о '*мртвом покрету*' или између зенитизма и антизенитизма. – Ко није за зенитизам тај је против зенитизма"[101] где историзује зенитистичку позицију, тумачи све тешкоће са којима је био суочен, неразумевања на која је наилазио и још увек наилази, непринципијелне критике које доживљава, и, разуме се, упућује оштре речи свима етаблираним стваоцима. Надреалисте назива "префарбаним дада-истима" а њихов "бољшевизам" – "непатвореном позајмицом од – зенитизма". Оштра критика целокупне културне сцене, а посебно надреализма (Мицић га именује "надрireализмом") остаће трајно обележје у односима између оснивача зенитизма и оснивача београдске групе надреалиста, Марка Ристића, и то ће суштински одредити судбину Мицића, његовог часописа и целог покрета. У крајњој линији – утицаће на послератни Мицићев живот и смрт у беди.

Сачувана су следећа акта везана за крај часописа Зенит:

ОДЕЛЕЊЕ ОПШТЕ ПОЛИЦИЈЕ[102]
УПРАВЕ ГРАДА БЕОГРАДА
Бр. 8033
14. децембра 1926. год.
Београд
Р.

У часопису "Зенит" бр. 43 за месец децембар 1926 године на 12. страни изашао је чланак под насловом : "ЗЕНИТИЗАМ КРОЗ ПРИЗМУ МАРКСИЗМА" са потписом др. М. Расинова у коме се поред осталог износи следеће:

"…. доле са данашњом тиранијом. Доле подрављивање човека човеком. Доле границе земаља. Доле Европа! Поздрав свима пролетерима света. Наша је песма револуције. Живело ослобођено ново друштво. Живео нови човек. Живели варвари!…

Европа то је синоним западњачког незајажљивог капитализма и империјализма

97 Прештампано у: Gojko Tešić, *Zli volšebnici – Polemike i pamfleti u srpskoj književnosti 1917-1943*, 1, 1983, стр. 439-445.

98 Чланак је на пола странице великог формата новина Време, стр. 4.

99 Рубрика: Судска кроника, 14. маја 1926.

100 *Зенит*, бр. 41, 1926, стр. 24-28. У наставку овог текста је још једна полемика под називом »Испод критике. Нешто о књигама и часописима које наше уредништво није примило«, где се Мицић обрачунава с часописима *Мисао*, *Вијенац*, делима Љубе Визнера, Божидара Ковачевића, Станка Томашића и књигом *La Civilisation Yougoslav(e)* аутора Cte. Louis de Voinovitcha, стр. 28-32.

101 *Зенит*, бр. 43, децембар 1926, стр. 1-11. Прештампано у: Gojko Tešić, *Zli volšebnici – Polemike i pamfleti u srpskoj književnosti 1917-1943*, 1, 1983, стр. 445-453.

102 Куцано на левој половини танког папира.

/ту спада и Америка/ који изазивају трулеж и смрдљиво распадање човечанства, чији задах хоће све живо да погуши....

Варвари – то је цео светски пролетеријат то су идеје пролетерске укупне снаге, која има моћ вулканске лаве у напону, то су они сирови, снажни и природни елементи, још не искварени буржоаском еманципацијом – то је "Москва против Париза" – "Исток против Запада" – како су правилно то већ запазили или истакли поједини пролетерски или непролетерски листови других земаља...

У томе је та "балканизација Европе" – јер израз "балканизација" значи "варваризирање Европе" – у горњем смислу тих речи. Па најзад тај израз обојен је и вером у нарочиту обдареност азијатске и своје балканске расе, који су своју вита(л)ну снагу најмање ослабили европском цивилизацијом. Дакле то није ни најмање борба Толстојевог примитивизма противу културе – већ борба снажног борца – пролетера противу излапеле буржоаске цивилизације – који ће помоћу сирових и здравих елемената своје циновске снаге, путем револуције, донети нову културу....

Међутим, група која је остала верна зенитизму, на челу са оснивачем зенитизма Љубомиром Мицићем, није пропуштала у року од 6 година од како постоји, ни један крупнији догађај, који интересује цео светски пролетеријат, а да о њему не пише кроз свој часопис "Зенит".... Многе стране часописа "Зенит" славе руску револуцију. Лењинова смрт бива достојно истакнута. Борбе у Мароку и другим колонијама".....

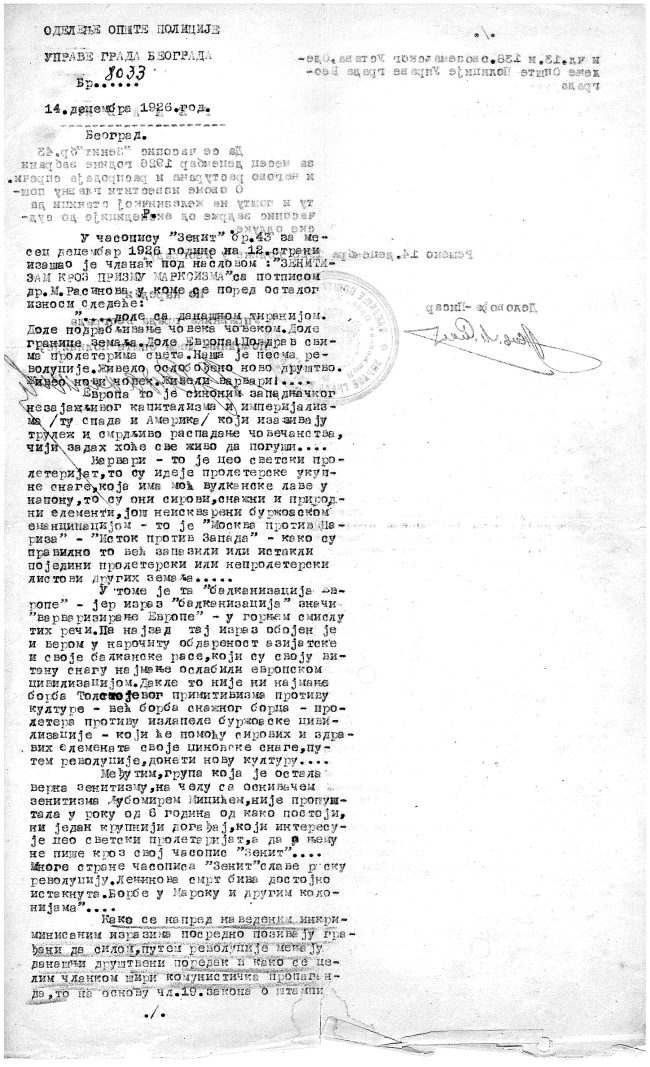

ОДЕЛЕЊЕ ОПШТЕ ПОЛИЦИЈЕ

УПРАВЕ ГРАДА БЕОГРАДА

Бр. 8033

14. децембра 1926. год.

Београд.

Р.

У часопису "Зенит" бр.43 за месец децембар 1926 године на 12. страни изашао је чланак под насловом :"ЗЕНИТИЗАМ КРОЗ ПРИЗМУ МАРКСИЗМА" са потписом др. М. Расинова у коме се поред осталог износи следеће:

"....доле са данашном тиранијом. Доле подрабљивање човека човеком. Доле границе земаља. Доле Европа! Поздрав свима пролетерима света. Наша је песма револуције. Живело ослобођено ново друштво. Живео нови човек. Живели варвари!....

Европа то је синоним западначког незајажљивог капитализма и империјализма /ту спада и Америка/ који изазивају трулеж и смрдљиво распадање човечанства, чији задах хоће све живо да погуши....

Варвари - то је цео светски пролетеријат, то су идеје пролетерске укупне снаге, која има моћ вулканске лаве у напону, то су они сирови, снажни и природни елементи, још неискварени буржоаском еманципацијом - то је "Москва против Париза" - "Исток против Запада" - како су правилно то већ запазили или истакли поједини пролетерски или непролетерски листови других земаља.....

У томе је та "балканизација Европе" - јер израз "балканизација" значи "варваризирање Европе" - у горњем смислу тих речи. Па најзад тај израз обојен је и вером у нарочиту обдареност азијатске и своје балканске расе, који су своју витану снагу најмање ослабили европском цивилизацијом. Дакле то није ни најмање борба Толстојевог примитивизма противу културе - већ борба снажног борца - пролетера противу излапеле буржоаске цивилизације - који ће помоћу сирових и здравих елемената своје циновске снаге, путем револуције, донети нову културу....

Међутим, група која је остала верна зенитизму, на челу са оснивачем зенитизма Љубомиром Мицићем, није пропуштала у року од 6 година од како постоји, ни један крупнији догађај, који интересује цео светски пролетеријат, а да о њему не пише кроз свој часопис "Зенит".... Многе стране часописа "Зенит" славе руску револуцију. Лењинова смрт бива достојно истакнута. Борбе у Мароку и другим колонијама"....

Како се напред наведеним инкриминисаним изразима посредно позивају грађани да силом, путем револуције мењају данашњи друштвени поредак и како се целим чланком шири комунистичка пропаганда, то на основу чл. 19. закона о штампи

./.

103 У подвучено црвеном бојом, очевидно Мицићевим рукописом.

Како се напред наведеним инкриминисаним изразима посредно позивају грађани да силом, путем револуције мењају данашњи друштвени поредак и како се целим чланком шири комунистичка пропаганда[103]*, то на основу чл. 19. закона о штампи и чл.13. и 138. овоземаљског Устава, Оделење Опште Полиције Управе града Београда*

Р Е Ш А В А:

Да се часопис "Зенит" бр. 43 за месец децембар 1926 године забрани и његово растурање и распродаја спречи.

О овоме известити главну пошту и пошту на железничкој станици да часопис задрже од експедиције до судске одлуке.

Решено 14. децембра 1926 године у Београду.

Деловођа – Писар *По Наредби*
Управника града Београда
Помоћник Шефа Опште Полиције

Жив.М.Симић *В. Станишић*[104]

(печат)

Као последица акције Опште полиције Управе града Београда, суд је без околишења, истог дана – 14.децембра 1926. године – донео други акт – без заглавља и без наслова – који углавном понавља оптужбе из инкриминисаног текста др М. Расинова. У целини гласи:

Управа Града Београда актом својим Бр. 8033 од 14. децембра 1926 год. спровела је овом суду на расмотрење и решење(с) своје решење Бр: 8033, од 14. децембра 1926. год. којим се забрањује распродаја и растурање међународног часописа "ЗЕНИТ" Бр: 43 за децембар 1926 год. зато што се у чланку под насловом "ЗЕНИТИЗАМ КРОЗ ПРИЗМУ МАРКСИЗМА" на стр.12 посредним путем позивају грађани да силом, путем револуције, мењају данашњи друштвени поредак а шири се и комунистичка пропаганда и то следећим инкриминисаним изразима:

" ...Доле са садашњом тиранијом. Доле (с) подрабљивањем човека човеком. Доле границе земаља. Доле Европа! Поздрав свима пролетерима света. Наша песма револуције. Живело ослобођено ново друштво. Живео нови човек. Живели варвари.

Европа то је синоним западњачког незајажљивог капитализма и империјализма (ту спада и Америка) који изазивају трулеж и с(м)рдљиво распадање човечанства, чији задах хоће све живо да погуши....

Варвари – то је цео светски пролетеријат, то су идеје пролетерске укупне снаге, која има моћ вулканске лаве у напону, то су Варвари, то је цео светски пролетаријат, то су идеје пролетерске укупне снаге, која има моћ вулканске лаве у напону, то су они сирови, снажни и природни елементи, још не искварени буржоаском еманципацијом – то је "Москва против Париза" – "Исток против Запада" – како су правилно то већ запазили или (и)стакли поједини пролетерски или непролетерски листови других земаља...

У томе је та "балканизација Европе – " јер израз "балканизација" значи "варваризирање Европе" – у горњем смислу тих речи. Па најзад тај израз обојен је

104 Оба имена потписана црним мастилом.

и вером и у нарочиту обдареност азијатске и своје балканске расе, који су своју виталну снагу најмање ослабили Европском цивилизацијом. Дакле то није ни најмање борба Толстојевог примитивизма противу културе – већ борба снажног борца-пролетера противу излапеле буржоаске цивилизације – који ће помоћу сирових и здравих елемената своје циновске снаге, путем револуције, донети нову културу.....

Међутим, група која је (о)стала верна зенитизму, на челу са оснивачем зенитизма Љубомиром Мицићем, није пропуштала у року од шест година од како постоји, ниједан крупни догађај (треба: догађај, И.С.), који интересује цео светски пролетеријат, а да о њему не пише кроз свој часопис "Зенит"..... Многе стране часописа "Зенит" славе руску револуцију. Лењинова смрт бива достојно истакнута. Борбе у Мароку и другим колонијама".....

За доказ управа је приложила и поменути број часописа "Зенит".

Р А З Л О Г С У Д А:

По расмотрењу горњег решења Управе Града Београда Бр: 8033, од 14. децембра 1926 год. а у смислу чл. 19. зак. о штампи суд је нашао:

Да се инкриминисаним изразима цитираним у реферату овога решења посредно позивају грађани да путем револуције мењају постојећи друштвени поредак угледом на руску ревлуцију[105] *који је поредак уједначен позитивним законима земље - чл. 19. одељ. II. зак. о штампи – те у смислу чл. 21. зак. о штампи и чл. 13. и 138. Устава предње решење Управе Града Београда има се оснажити као на закону основано.*

На основу свега изложеног и чл. 21. зак. о штампи Првостепени Суд за град Београд

Р Е Ш А В А:

Да се решење Управе Града Београда Бр: 8033, од 14. децембра 1926 год. којим се забрањује распродаја и растурање међународног часописа "ЗЕНИТ" Бр: 43 за децембар 1926 год. ОСНАЖИ, као на закону основано о чему решењем у препису известити Управу Града Београда и уредника часописа Љубомира Мицића овд. Грачаничка ул. бр. 15.

Решено у Првостепеном Суду за град Београд 14. децембра 1926 год. Бр: 61841/3.208 у Београду.

Деловођа – писар, ПРЕДСЕДНИК СУДА,[106]

(печат)

Љубомир Мицић је схватио озбиљност ситуације и одмах написао Жалбу Апелационом суду, и то латиничним словима, што је можда знак да је писао у канцеларији неког адвоката или пријатеља, а с ћириличним потписом:

105 Подвучено црвеном оловком, свакако Мицићевим рукописом, као и две усправне црте истом оловком.

106 Потпис нечитак за оба имена. На полеђини мастилом, руком записано: Љубомиру Мицићу, уреднику часописа "Зенита", Грачаничка ул. 15.

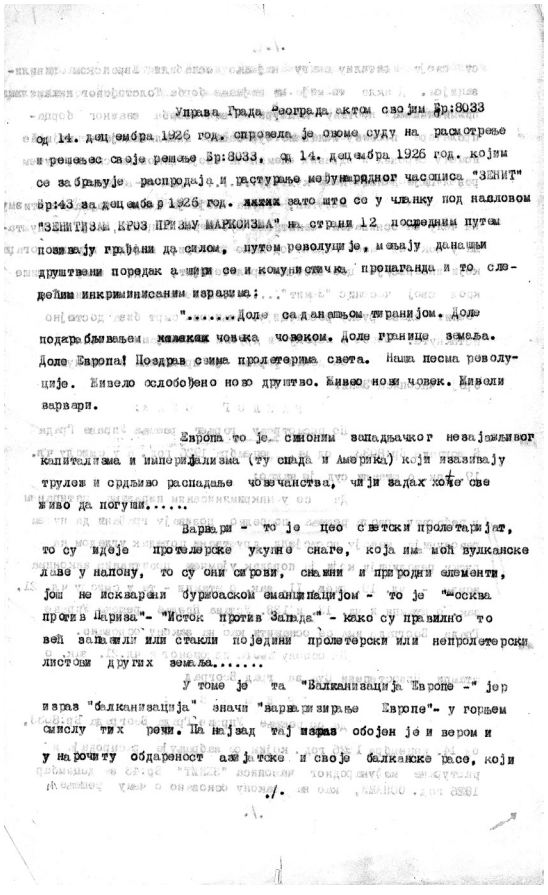

Управа Града Београда актом својим Бр:8033 од 14. децембра 1926 год. спровела је овоме суду на расмотрење и решењес своје решење Бр:8033, од 14. децембра 1926 год. којим се забрањује распродаја и растурање међународног часописа "ЗЕНИТ" Бр:43 за децембар 1926 год. зато што се у чланку под насловом "ЗЕНИТИЗАМ КРОЗ ПРИЗМУ МАРКСИЗМА" на страни 12 последним путем позивају грађани да силом, путем револуције, мењају данашњи друштвени поредак а шири се и комунистичка пропаганда и то следећим инкриминисаним изразима:

".....Доле са данашњом тиранијом. Доле подарабљивањем човека човеком. Доле границе земаља. Доле Европа! Поздрав свима пролетерима света. Наша песма револуције. Живело ослобођено ново друштво. Живео нови човек. Живели варвари.

Европа то је синоним западњачког незајажљивог капитализма и империјализма (ту спада и Америка) који изазивају трулеж и срдљиво распадање човечанства, чији задах хоће све живо да погуши.....

Варвари - то је цео светски пролетаријат, то су идеје пролетерске укупне снаге, која има моћ вулканске лаве у напону, то су они сирови, снажни и природни елементи, још не искварени буржоаском еманципацијом - то је "Москва против Париза"- "Исток против Запада" - како су правилно то већ запазили или стакли поједини пролетерски или непролетерски листови других земаља.....

У томе је та "Балканизација Европе -" јер израз "балканизација" значи "варваризирање Европе"- у горњем смислу тих речи. Па најзад тај израз обојен је и вером и у нарочиту обдареност азијатске и своје балканске расе, који

./.

ЗЕНИТ. Међународни часопис. Београд. Грачаничка 15.

Тел. *40-68 Tel.*

ZENIT. Revue internationale. Belgrade. Gratchanitchka 15.[107]

Apelacionom sudu

Beograd

Protiv odluke Uprave Grada Beograda, pod brojem 8033 od 14. decembra 1926. da se zabrani decembarska sveska književno-umetničkog časopisa ZENITA i protiv osnaženja te iste zabrane od strane Prvostepenog Suda od 14. decembra 1926. god. Br: 61841/Z.208 u Beogradu, podnosim Apelacionom Sudu, kao urednik ZENITA ovu moju

ŽALBU

Inkriminisane stavke izvadjene su napreskok iz jedne uporedne studije o književno-umetničkom pokretu zenitizmu, koja je štampana u decembarskoj svesci časopisa ZENITA pod napisom: "Zenitizam kroz prizmu markisizma". Pošto je markisizam nauka koja sa političkim komunizmom nema nikakve veze da "putem revolucije menja današnji društveni poredak", ili da se "širi komunistička propaganda", ili da se "posredno pozivaju gradjani da putem revolucije menjaju postojeći društveni poredak ugledom na rusku revoluciju". Pošto je pomenuta studija u celosti jedan književno-naučni, odnosno ideološki napis i osvrt na zenitistički pokret – to sam kao urednik časopisa mirne savesti, štampao pomenutu studiju Dr. M. Rasinova, tvrdo ubedjen, da time ne dolazim u sukob sa zakonom o štampi, sa Ustavom koji garantuje punu slobodu umetnosti-književnosti, niti ma kojim drugim zakonom. Član 19. Zakona o Štampi izrečno traži CELINU NAPISA i OČEVIDNOST u ovim rečima: ...."SAMO AKO[108] *SE IZ NAPISA OČEVIDNO VIDI DA SE NJIME IDE NA TAKVO POZIVANJE GRADJANA" – tj. da posredno ili neposredno pozivaju gradjane da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone. Iz celog napisa to se ne samo da ne vidi, nego se ni najslobodnijim tumačenjem ne može ni da zaključi. Kroz pomenuti napis izražava se opštečovečanski HUMANIZAM kome mi svi težimo i za koga se svi žrtvujemo, izražava se ljubav i nada u novo društvo i novoga čoveka, koga mi takodje svi, sa moralne tačke gledišta, priželjkujemo. U pomenutom napisu o zenitizmu nije davan nikakav odredjen pravac ili put za postizavanje tih večnih ljudskih ideala sem vere u pesnike, u poeziju, u umetnost odnosno DUHOVNU REVOLUCIJU, koja je vekovima slobodna i koja je vekovima predhodila najvećim plodovima ljudske kulture uopšte. Iz pomenutog napisa jasno se vidi njegova*

107 Црвени печат ручно отиснут.

108 Једна реч прецртана црним мастилом, вероватно нека грешка.

NEPOLITIČNOST, jer časopis ZENIT i pokret ZENITIZAM bezbroj puta su izrazili svoju nepolitičnost, pa čak i mržnju prema svakoj politici uopšte. To se vidi i iz inkriminisanog napisa kao i ostalih napisa u istoj svesci, gde se uopšte ni jednom reči ne pominje komunizam ili ma kakva politička akcija. Svugde su istaknute DUHOVNE akcije i MORALNE vrednosti. Svugde su naglašene UMETNIČKE težnje, svugde su istaknuti kulturni principi. Jer sinonimne reči književnika i pesnika ne mogu i ne smiju se prevoditi u politički rečnik, kao što se desio ovaj slučaj sa pomenutim napisom iz decembarske sveske ZENITA "Zenitizam kroz prizmu marksizma", u kome su sadržane isključivo humane tendencije o SLOBODNOM DUHU, o NOVOJ UMETNOSTI, o JEDNOM NARODU na globusu, a nijedna reč nije POZIVANJE na revoluciju ili da se SILOM menja ma koji društveni poredak u svetu. Suština te studije na naučnoj i filozofskoj osnovi odnosi se na CEO GLOBUS, sa mišlenjem na sve ljude i sve klase društvene. Studija se ne odnosi na nijednu državu, koja bi bila odredjena ma i jednom reči. Ne odnosi se na nijedan postojeći zakon nijedne zemlje u pravnom smislu. Studija je van odredjenog vremena i van odredjenog prostora – IZNAD svih dnevnih dogadjaja i VAN svih političkih pravaca. To je karakter svih umetnosti i svih nauka. Šta više, zaglavlje pomenute studije govori o UMETNOSTI HARMONIJE – JER BUDUĆNOST ĆE BITI VREME HARMONIJE.

Nadam se, da sam kao urednik časopisa ZENITA dovoljno jasno i bez ikavih (треба: икаквих, И.С.) *uvijanja uspeo da dam jedino ispravno tumačenje pomenutog inkriminisanog napisa, jer sam takvo merilo i imao kad sam se odlučio da taj napis ili bolje studiju, otštampam. Nadam se da će na osnovu ove moje žalbe Apelacioni SUD skinuti zabranu sa moga časopisa i osloboditi me svake krivice, pošto razlozi Prvostepenog Suda nisu zasnovani na postojećim zakonima.*

S poštovanjem

Београд 15. дец. *1926.* *Љубомир Мицић*

уредник међ. часописа "Зенита"[109]

109 Место, датум и потпис уредника Зенита написани су руком, црним мастилом. Данас пожутела хартија, пресавијена вертикално, како се то ради у административним службама, од дугог стајања, вероватно у влажним просторијама, оригинална спајалица којом су ова два листа била повезана је оставила траг рђе од отиска. Куцано латиничним словима, на писаћој машини истрошених слова и траке, без ознака на словима ж, ш, ћ, ч. Због тога су истим црним мастилом, којим је текст коригован и потписан, додата обележја слова (мада је понегде ипак пропуштен по који знак); види се да је текст исправљан и допуњаван; сада је прекуцан у аутентичној редакцији, са свим грешкама, некадашњом ортографијом и старинским начином изражавања.

Није познато да ли је ова Жалба стигла одмах до Апелационог суда, пошто се зна да је он у ноћи између 15. и 16. децембра, како је сам писао, побегао из Београда пред полицијским прогоном: стигла је, претпостављамо, нешто касније.

Сутрадан, 16. децембра, Општа полиција Управе града пише Првостепеном суду:

ОДЕЛЕЊЕ ОПШТЕ ПОЛИЦИЈЕ[110]
УПРАВЕ ГРАДА БЕОГРАДА
Бр. 8147[111]
16. децембра 1926. године
Београд.

110 Руком, црним мастилом заведено и укосо исписано: Кр.К.П.1214; текст је с минималним разликама у односу на решење Опште полиције Управе града бр. 8033 од 14. децембра 1926.

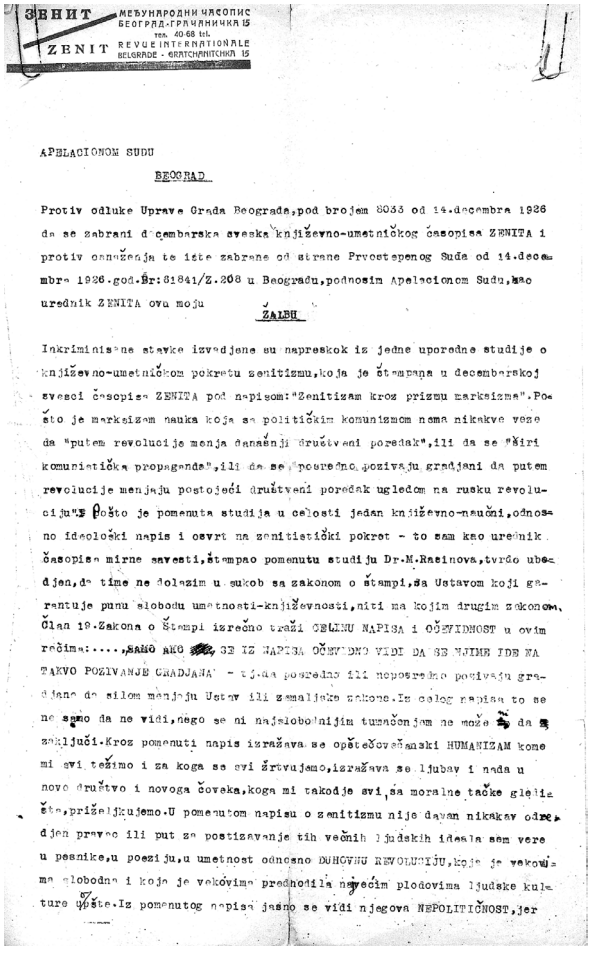

ЗЕНИТ МЕЂУНАРОДНИ ЧАСОПИС БЕОГРАД-ГРАЧАНИЧКА 15 тел. 40-68 bl.
ZENIT REVUE INTERNATIONALE BELGRADE - GRATCHANITCHKA 15

APELACIONOM SUDU

BEOGRAD

Protiv odluke Uprave Grada Beograda,pod brojem 8033 od 14.decembra 1926 da se zabrani decembarska sveska književno-umetničkog časopisa ZENITA i protiv odnošenja te iste zabrane od strane Prvostepenog Suda od 14.decembra 1926.god.Br:31841/Z.208 u Beogradu,podnosim Apelacionom Sudu,kao urednik ZENITA ovu moju

ŽALBU

Inkriminisane stavke izvadjene su napreskok iz jedne uporedne studije o književno-umetničkom pokretu zenitizmu,koja je štampana u decembarskoj svesci časopisa ZENITA pod napisom:"Zenitizam kroz prizmu marksizma".Pošto je marksizam nauka koja se političkim komunizmom nema nikakve veze da "putem revolucije menja današnji društveni poredak",ili da se "širi komunistička propaganda",ili da se posredno poziva na gradjani da putem revolucije menjaju postojeći društveni poredak ugledom na rusku revolucij"E Pošto je pomenuta studija u celosti jedan književno-naučni,odnosno ideološki napis i osvrt na zenitistički pokret - to sam kao urednik časopisa mirne savesti,štampao pomenutu studiju Dr.M.Rasinova,tvrdo ubedjen,da time ne dolazim u sukob sa zakonom o štampi,sa Ustavom koji garantuje punu slobodu umetnosti-književnosti,niti ma kojim drugim zakonom. Član 19.Zakona o Štampi izričnо traži CELINU NAPISA i OČEVIDNOST u ovim rečima:....,SAMO AKO SE IZ NAPISA OČEVIDNO VIDI DA SE NJIME IDE NA TAKVO POZIVANJE GRADJANA - t.j.da posredno ili neposredno pozivaju gradjane da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone.Iz celog napisa to se ne samo da ne vidi,nego se ni najslobodnijim tumačenjem ne može da zaključi.Kroz pomenuti napis izražava se opštečovečanski HUMANIZAM kome mi svi težimo i za koga se svi žrtvujemo,izražava se ljubav i nada u novo društvo i novoga čoveka,koga mi takodje svi,sa moralne tačke gledišta,priželjkujemo.U pomenutom napisu o zenitizmu nije dayan nikakav odredjen pravac ili put za postizavanje tih večnih ljudskih ideala sem vere u pesnike,u poeziju,u umetnost odnosno DUHOVNU REVOLUCIJU,koje je vekovima slobodna i koje je vekovima prednodila najvećim plodovima ljudske kulture uopšte.Iz pomenutog napisa jasno se vidi njegova NEPOLITIČNOST,jer

ПРВОСТЕПЕНОМ СУДУ ЗА ВАРОШ БЕОГРАД.

У 43. броју часописа "ЗЕНИТ" за месец децембар 1926. године о(д)штампан је чланак под насловом "ЗЕНИТИЗАМ ПОД ПРИЗМОМ МАРКСИЗМА" са псеудонимом некоī Др. М. Расинова, у коме се поред осталоī износи следеће:

...Доле са данашњом тиранијом. Доле подрављивање човека човеком. Доле īранице земаља. Доле Европа! Поздрав свима пролетерима света. Наша је песма револуција. Живело ослобођено ново друштво. Живео нови човек. Живели варвари!.....

Европа то је синоним западњачкоī незајажљивоī капитализма и империјализма /ту спада и Америка/ који изазивају трулеж и смрдљиво распадање човечанства, чији задах хоће све живо да поīуши.....

Варвари, то је цео светски пролетаријат, то су идеје пролетерске укупне снаīе, која има моћ вулканске лаве у напону, то су они сирови, снажни и природни елементи, још не искварени буржоаском еманципацијом – то је "Москва против Париза" – "Исток против Запада" – како су правилно то већ запазили или истакли појединu пролетерски или непролетерски листови друīих земаља...

У томе је та "балканизација Европе" – јер израз "Балканизација" значи "варваризирање Европе" – у īорњем смислу тих речи. Па најзад тај израз обојен је и вером у нарочиту обдареност азијатске и своје балканске расе, који су своју виталну снаīу најмање ослабили европском цивилизацијом. Дакле то није ни најмање борба Толстојевоī примитивизма противу културе – већ борба снажноī борца-пролетера противу излапеле буржоаске цивилизације – који ће помоћу сирових и здравих елемената своје циновске снаīе, путем револуције, донети нову културу.....[112]

Међутим, īрупа која је остала верна зенитизму, на челу са оснивачем зенитизма Љубомиром Мицићем, није пропуштала у року од 6 īодина од како постоји, ни један крупнији доīађај, који интересује цео светски пролетеријат, а да о њему не напише кроз свој часопис "Зенит".... Многе стране часописа "Зенит" славе руску револуцију. Лењинова смрт бива достојно истакнута. Борбе у Мароку и друīим колонијама....."

Како се напред наведеним инкриминисаним изразима врши комунистичка пропаīанда и īрађани посредно позивају да силом мењају по уīледу на руску револуцију, постојећи друштвени поредак ујемчен позитивним законима, то на

111 Руком, мастилом.

112 У првом реду следеће странице понавља се последњи ред претходне странице: "луције донети нову културу"....

основу чл. 45. закона о штампи Управа града Београда тужи суду власника и уредника часописа "Зенит" ЉУБОМИРА МИЦИЋА са станом у Грачаничкој улици број 15 и моли Суд да га на закону казну и плаћање свих судских трошкова осуди.

Прилог: препис тужбе за оптуженог и два примерка часописа.

По наредби

УПРАВНИКА ГРАДА БЕОГРАДА
Деловођа – писар,
Помоћник Шефа Опште Полиције,
Жив. М. Симић (печат)
В. Станишић[113]

Из Решења Београдског Апелационог суда се види да је Мицићева Жалба стигла али да није усвојена; на њу се доноси ново:

Р Е Ш Е Њ Е
БЕОГРАДСКОГ
АПЕЛАЦИОНОГ СУДА – надлежног
по предмету
Забране часописа "Зенит" Бр. 43 за месец децембар, 1926 год.

Решили су:
Председник суда
Мил.Нинковић
Судије:
Буд.Чолић.
Рус. М. Јанковић
Ђорђе Чохацић
Милан Подградски
Деловођа-секретар
Рад. Вуковић

По благовременој жалби Љубомира Мицића, из Београда Бр. 63549., Београдски Апелац. Суд у овоме I оделењу расмотрио је сва акта ове забране заједно са решењем прв. суда за град Београд од 14 децембра 1926 год. Бр. 61841, које гласи:

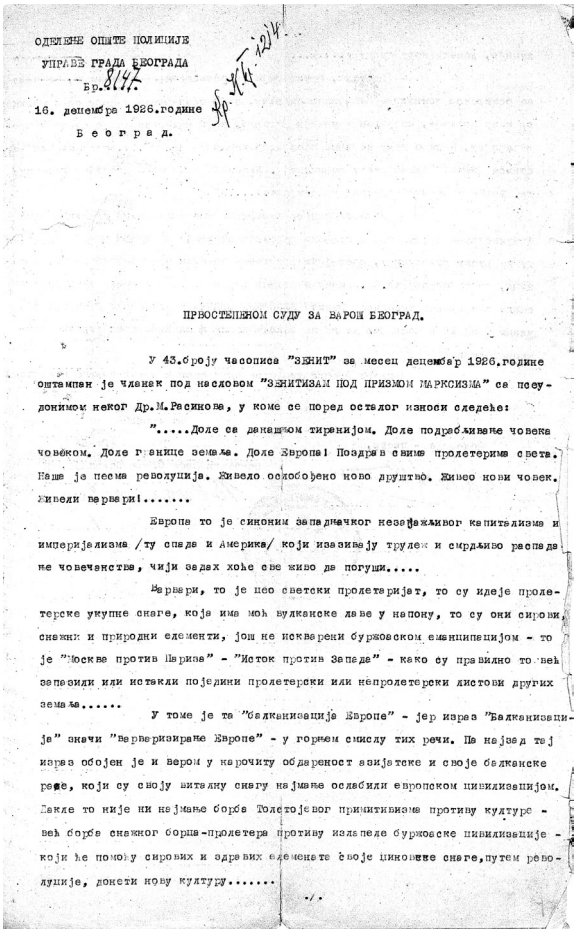

ОДЕЛЕЊЕ ОПШТЕ ПОЛИЦИЈЕ
УПРАВЕ ГРАДА БЕОГРАДА
Бр. 8147.
16. децембра 1926.године
Београд.

ПРВОСТЕПЕНОМ СУДУ ЗА ВАРОШ БЕОГРАД.

У 43.броју часописа "ЗЕНИТ" за месец децембар 1926.године оштампан је чланак под насловом "ЗЕНИТИЗАМ ПОД ПРИЗМОМ МАРКСИЗМА" са псеудонимом неког Др.М.Расинова, у коме се поред осталог износи следеће:

".....Доле са данашњом тиранијом. Доле подрабљивање човека човеком. Доле границе земаља. Доле Европа! Поздрав свима пролетерима света. Наша је песма револуција. Живело ослобођено ново друштво. Живео нови човек. Живели варвари!.....

Европа то је синоним западњачког незајажљивог капитализма и империјализма /ту спада и Америка/ који изазивају трулеж и смрдљиво распадање човечанства, чији задах хоће све живо да погуши.....

Варвари, то је цео светски пролетаријат, то су идеје пролетерске укупне снаге, која има моћ вулканске лаве у напону, то су они сирови, снажни и природни елементи, још не искварени буржоаском еманципацијом - то је "Москва против Париза" - "Исток против Запада" - како су правилно то већ запазили или истакли поједини пролетерски или непролетерски листови других земаља.....

У томе је та "балканизација Европе" - јер израз "Балканизација" значи "варваризирање Европе" - у горњем смислу тих речи. Па најзад тај израз обојен је и вером у нарочиту обдареност азијатске и своје балканске расе, који су своју виталну снагу најмање ослабили европском цивилизацијом. Дакле то није ни најмање борба Толстојевог примитивизма противу културе - већ борба снажног борца-пролетера противу излапеле буржоаске цивилизације - који ће помоћу сирових и здравих елемената своје циновске снаге, путем револуције, донети нову културу.....

./.

113 Оба потписа црним мастилом.

114 Оба потписа црним мастилом, нечитка. На полеђини, у горњем десном углу, оловком је исписано недовољно читко, по свој прилици рукописом курира или поштара: "Цара Лазара - 9 - Предато 24 јануара 1927 год, Г. Љубомиру Мицићу у отсу(тству ?) или у стану (?)... *360.. суд...плат* (?)... Потпис нечитак. Испод тога црним мастилом, руком: Г. Љубомиру

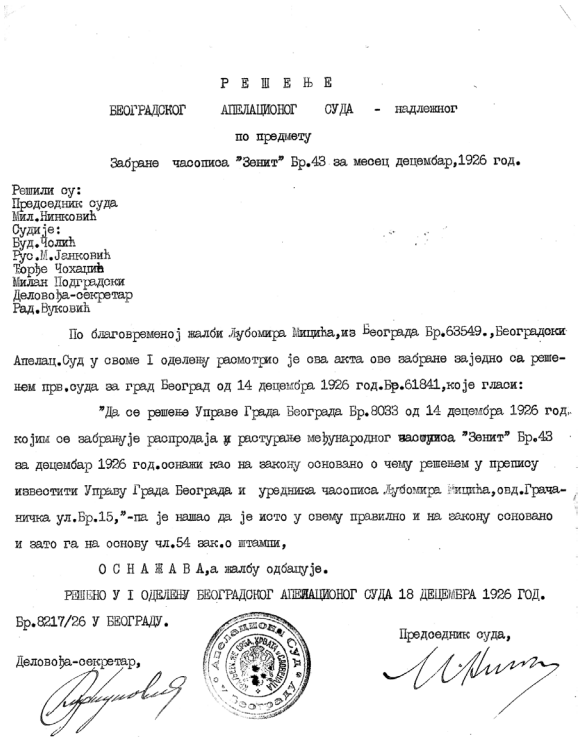

Р Е Ш Е Њ Е

БЕОГРАДСКОГ АПЕЛАЦИОНОГ СУДА - надлежног

по предмету

Забране часописа "Зенит" Бр.43 за месец децембар,1926 год.

Решили су:
Председник суда
Мил.Нинковић
Судије:
Буд.Чолић
Рус.М.Јанковић
Ђорђе Чохаџић
Мијан Подградски
Деловођа-секретар
Рад.Вуковић

По благовременој жалби Љубомира Мицића,из Београда Бр.63549.,Београдски Апелац.Суд у своме I одељењу разматрио је ова акта ове забране заједно са решењем прв.суда за град Београд од 14 децембра 1926 год.Бр.61841.,које гласи:

"Да се решење Управе Града Београда Бр.8033 од 14 децембра 1926 год. којим се забрањује распродаја и растурање међународног часописа "Зенит" Бр.43 за децембар 1926 год.оснажи као на закону основано о чему решењем у препису известити Управу Града Београда и уредника часописа Љубомира Мицића,овд.Грачаничка ул.Бр.15,"-па је нашао да је исто у свему правилно и на закону основано и зато га на основу чл.54 зак.о штампи,

О С Н А Ж А В А,а жалбу одбацује.

РЕШЕНО У I ОДЕЉЕЊУ БЕОГРАДСКОГ АПЕЛАЦИОНОГ СУДА 18 ДЕЦЕМБРА 1926 ГОД. Бр.8217/26 У БЕОГРАДУ.

Деловођа-секретар, Председник суда,

"Да се решење Управе Града Београда Бр. 8033 од 14 децембра 1926 год. којим се забрањује распродаја и растурање међународног часописа "Зенит" Бр. 43 за децембар 1926 год. оснажи као на закону основано о чему решењем у препису известити Управу Града Београда и уредника часописа Љубомира Мицића, овд. Грачаничка ул. Бр.15," – па је нашао да је исто у свему правилно и на закону основано и зато га на основу чл. 54 зак. о штампи,

О С Н А Ж А В А, а жалбу одбацује.

РЕШЕНО У I ОДЕЛЕЊУ БЕОГРАДСКОГ АПЕЛАЦИОНОГ СУДА 18 ДЕЦЕМБРА 1926 ГОД. Бр. 8217/26 У БЕОГРАДУ.

Деловођа-секретар,

Председник суда,

Рад. Вуковић *(печат)*

Мил. Нинковић[114]

Последњи документ је уобичајени, серијски, кућан на машини без заглавља: односи се на покушај доставе тужбе:[115]

ШБр.570
Бр.66691

На основу чл. 73. закона о штампи доставља се један примерак тужбе са прилогом у препису туженом одговорном уреднику, писцу, издаваоцу листа[116] *Љубомиру Мицићу, Грачаничка ул. Бр. 15. с напоменом да по пријему исте у законом року од 8 дана да свој одговор у два примерка ради доставе тужиоцу, у противном Суд ће даље по закону поступити.*

22. децембра 1926. г. *Иследни Судија*

Ђ. Јововић

(печат)

У Архиву Југославије сачувани су и други документи у вези са дефинитивном забраном Зенита: 15. децембра 1926. године Одељење Опште полиције Управе града Београда шаље решење бр. 7064 Министарству унутрашњих дела – Одељењу за државну заштиту којим се 14. децембра забрањује 43. број због поменутог

Мицићу, вл. међународ. листа "Зенит". Потпис нечитак.

115 Руком, црним мастилом, уписани су бројеви, име и адреса примаоца, датум и име судије: Ђ. Јововић. Изнад кућаног текста, оловком и истим, недовољно читким рукописом, по свој прилици истог курира или поштара написан исти текст као и на Решењу од 18. децембра 1926: *Предато 24 јануара 1927 год, Г. Љубомиру Мицићу у*

чланка, са истим образложењем да се “посредно позивају грађани да путем револуције мењају постојећи друштвени поредак ујемчен позитивним законима по угледу на руску револуцију.[117] Ово је решење оснажено Одлуком Првостепеног Суда за варош Београд бр. 61841 од 14. децембра 1926” са потписом Управника вароши Београда. Исто тако, Одељење за државну заштиту Министарства унутрашњих дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца упућује 11. јануара 1927. године Управи града Београда – Одељењу јавне безбедности, захтев да се испита да ли је нешто предузето “против уредника часописа Зенит Љубомира Мицића који се, по информацијама које има ово Министарство, налази у Ријеци (Фиуме). По наредби Министра унутрашњих дела – Начелник”. Није познат одговор на овај захтев.[118]

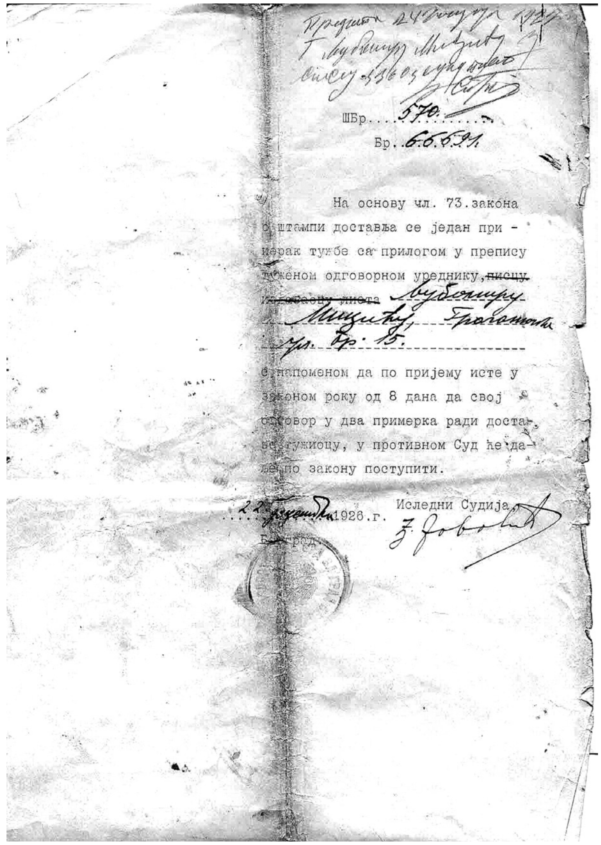
ШБр. 570.

Бр. 66691.

На основу чл. 73. закона о штампи доставља се један примерак тужбе са прилогом у препису туженом одговорном уреднику, ~~писцу~~ ~~издаваоцу листа~~ Љубомиру Мицићу, [illegible] ул. бр. 15.

с напоменом да по пријему исте у законом року од 8 дана да свој одговор у два примерка ради доставе тужиоцу, у противном Суд ће даље по закону поступити.

22. децембра 1926. г.

Београд

Иследни Судија,

И три месеца касније, 11. априла 1927, када је Мицић већ дуже времена био у Паризу, Министарство пошта и телеграфа Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца[119] обраћа се Министарству унутрашњих дела – Одељењу за државну заштиту, с молбом да добије информацију да ли је забрањена »брошура« *Зениш* – за коју се каже да излази у Паризу (sic!) – а на којој је назначено *Interdit en Serbie*.[120] Министарство унутрашњих дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца – Одељење за државну заштиту, актом бр. 3068 од 20. априла 1927. године одговара Министарству пошта и телеграфа да је *Зениш* бр. 43, од децембра 1926. године, забрањен, као и бр. 39, за исту годину. Забрану је изрекла Управа града Београда а потврдио ју је Првостепени суд за град Београд уз информацију да се уредник и оснивач *Зениша* налази у емиграцији.[121]

Мицић је у Паризу обелоданио забрану и на други начин: допунио је колаж који је већ био штампан у *Зенишу* у бр. 43. Поред плаката мањих димензија, састављеног као фотоколаж са приказом поставке зенитистичких радова на изложби *Револуционарне умешносши Зайада* у Москви (1926), уз насловну страницу каталога те изложбе, каталошке странице на којој је представљен југословенски зенитизам и коверте са адресом Академије наука и уметности у Москви,[122] као организатора те велике међународне изложбе, Мицић је додао да је *Зениш* бр. 43 за децембар 1926. године забрањен због текста “Зенитизам кроз призму марксизма” од стране Управе града Београда. Навео је судску одлуку о забрани Апелационог суда по којој се “инкриминисаним изразима шири комунистичка

ошсу(тству ?) ***или сшану*** (?)... ***360.. суд...йлаш*** (?). Потпис нечитак.

116 Три последње речи прецртане истим мастилом којим је исписано Мицићево име и адреса.

117 Уп. В. Голубовић – И. Суботић, *Зениш 1921-1926*, стр. 233.

118 Исто.

119 Акт бр. 14849, са нечитким потписом Начелника Поштанског одељења.

пропаганда и посредно позивају грађани да силом, путем револуције, мењају постојећи друштвени поредак угледом на руску револуцију...".[123] Сачуван је и седам страница дугачак текст, куцан на машини латиничним словима, писан у Паризу 1. марта 1927. године, с потписом Мићићевим рукописом и назнаком: Одбрана на тужбу Управе града Београда од 22. дец. 1926. по предмету, Ш.бр.570. Молим првостепени Суд да ову одбрану изволи прочитати на главном претресу.[124] Уместо заглавља, печатом је зеленом бојом, у конструктивистичком дизајну са црвеним кругом, исписано: *ZENIT, revue internationale – Lioubomir Mitzitch*. Мићић се обраћа судијама а као мото ставља цитат из своје Антиевропе: "Србија је најтужније поглавље мојега живота". У тексту понавља да не брани себе, "него браним морално право зенитизма и револуције", као човек и као песник; подсећа да је зенитизам у више наврата био на оптуженичкој клупи, да му је наметнут политички процес, цитира своје стихове и ставове, своју тежњу "за стварањем нове културе", што се овде сматра кривичним делом, а што он оспорава, као што истиче да се реч комунизам нигде у његовим текстовима не помиње, а пошто то полиција спомиње – она је "највећи пропагатор комунизма". Пледоаје посвећује слободи, моралу, истини и завршава – уз "хвала ти Србијо лепа!".

Поред тога што је у Паризу Мићић објављивао књиге на француском језику, покушао је да обнови излажење свог часописа и отвори галерију Зенит у париском историјском предграђу Медону, на адреси која и данас постоји (*14, rue des Jardies)*.[125] и где се у једном негованом врту налази прави француски *hotel particulier*, у беспрекорном стању, неприступачан, са добрим обезбеђењем. Нажалост, о

120 Ради се о забрањеном 43.броју *Зенита*, штампаном у Београду а који је Мићић из Париза слао са омотницом на којој је писало: *Interdit en Serbie*.

121 По наредби Министра унутрашњих дела – потписао (нечитко) Начелник . Уп. В. Голубовић – И. Суботић, *Зенит 1921-1926*, стр. 233-234.

122 Мићићев превод; тачан назив је гласио: Государственная академия художественнйх наук /Државна академија уметничких наука.

123 Уп. В. Голубовић – И. Суботић, *Зенит 1921-1926*, стр. 221.

124 Прив. вл.

125 Зграда се налази на углу са улицом rue des Galons, коју Мићић помиње такође као своју адресу.

галерији-вили Зенит нису сачувани подаци ни у архивама ни у локалном, веома богатом музеју У Медону су иначе живели многи уметници: Огист Роден је имао свој пространи атеље, данас његов Музеј, а велики број угледних Руса-емиграната имао је ту своју колонију. Мицић је одржавао контакте са својим старим сарадницима, сретао нове а када се 1936. године вратио у Београд – о зенитизму се веома ретко писало. Поводом двадесетогодишњице од оснивања часописа појавила су се два текста: некадашњег сарадника и једног од аутора Манифеста зенитизма, Бошка Токина[126] и његовог пријатеља Властимира Т. Петковића.[127] Обојица су подсећала на бурне идеје и активности Зенита, али и на неразумевање пре свега домаће јавности, посебно за поједине напредне, хуманистичке идеје творца зенитизма, идеје које никада нису превазиђене нити застареле.

У промењеним друштвеним и политичким приликама пред Други светски рат и после њега, Мицић се мења али у много чему остаје доследан бунтовник.[128] О томе исцрпно пише Горан Милорадовић, сматрајући га за правог дисидента.[129]

У периоду после Другог светског рата, изопштен из друштва, Мицић је наставио да се у осами бори својим средствима. Писао је на писаћој машини писма на нашем, француском и енглеском језику, у критичком и полемичком тону, са сећањима на авангардне дане. Правио је своје "самиздат" свеске, како их Горан Милорадовић[130] назива, које је упућивао на многе адресе. Сачувана је фасцикла с копијама појединих писама и текстова, писаних у широком временском распону, у вези с разним темама, најчешће с поздравом Во имја зенитизма, например: Неколико општих напомена у вези са преуређењем Београда, два писма Модерној галерији у Београду, Српском историјском музеју, Правном одељењу издавачко-штампарског предузећа Политика, адвокату Војину Илићу (у вези с тужбом Политици), Танјугу, писма на француском и енглеском језику, упућена на адресу *New York Herald Tribune*-а, текст под називом *Paramount and a Serbian in Paris,* полемика под насловом Поводом мог романа "Витезови са Монпарнаса", писана у Паризу 28. априла 1933, где се аутор разрачунава са Тином Ујевићем и др.[131]

126 Токин, Бошко. "Двадесет година зенитизма. Љубомир Мицић 'демон југословенске књижевности' – Немирне године нашег првог поратног књижевног нараштаја", *Правда*, Београд, XXXVII/13005, 12. јануара 1941, стр. 13.

127 Петковић, Властимир Т. "Двадесетогодишњица зенитизма", *Нова Србадија*, Београд, II/7-9, I-III 1941, стр. 18-24.

128 Без успеха покреће часопис *Србијанство* – изашао само један број.

129 Goran Miloradović, "Od anarhizma do šovinizma. Drugi svetski rat i

Оглашавање и ретки пријатељи

Тешко је с данашњег становишта судити о материјалном стању породице Мицић, Љубомира, његове супруге Анушке и брата Бранка, у зенитизму познатијег под псеудонимом Ве Пољански. Свакако да глумачки позив, издавање књига и покретање часописа нису доносили приход, а имајући у виду да је од 1922. године Љубомир изгубио државну службу, јасно је да му је помоћ била неопходна. Није могао да је очекује од више него скромне породице на Банији. Постоје наговештаји да је у почетку издавање *Зенита* помагала Анушкина породица Кон која је имала акције у фабрици папира и папирне галантерије Липа Мил/ *Lipa Mill*. Издавање Зенита је очевидно зависило од бројних реклама загребачких и хрватских фирми и банака, које се јављају већ од првог броја фебруара 1921. године, као што су рекламе за потрошну, углавном мануфактурну робу *Adler, Borovic*[132] *i Neusser* у веома модерном графичком решењу, блиском Ел Лисицком; затим се јављају називи: *Braća Fussmann, Engleski Magazin, Mandić i drug, Vereš i Drugovi, Zagrebački Magazin, Domaća tvornica rublja d.d*. Рекламирају се и *Centralna eskomptna i mjenjačna banka d.d*., са седиштем у Загребу, Осијеку, Ђакову, затим *Prva Hrvatska obrtna banka, Međunarodna banka d.d*. са филијалом у Београду, *Prva Hrvatska štedionica*, *Slavenska banka d.d*. Од *Зенита* бр.14, 1922, редовно се среће реклама *Balkanske bank*е, најпре на мањим, касније на све већем простору – до пола странице часописа. Последња реклама ове банке је у бр. 23, 1923, не због тога што се Мицић маја те године преселио у Београд и није издавао Зенит све до фебруара 1924, већ зато што је власник Балканске банке банкротирао.[133]

У Београду се Мицић ослонио на нове корпоративне сараднике: Јела из Сушака, енглеска фирма *Dunlop*, једно време се још увек јављају београдска филијала Прве хрватске штедионице и Словенска банка, *Ignotus d.d*. из Загреба или Villa Sofija са Раба, а онда се углавном срећу фирме из Београда: Универзални информациони биро "Аргус", Сирофен, Технички биро инж. Е. А. Косовић и комп., Велика трговина Јевта М. Павловић и Компанија, Извоз јаја и живине – Браћа Д. Михајловић, *Alexandre C. Economides – Exportation, Ђура Јаношевић – Одељење за женску конфекцију*, часовници *Зенит* које заступа Мих. П. Петковић и Комп. ... и доста других. Али, временом реклама је све мање, *Зенит* је све скромније обликован, све је чешћи полемички тон, историзација покрета, ауторефлексивност и покушај исправљања историјских неправди. Јасно је да је Мицић био све усамљенији, можда већ заморен од неразумевања, прогона, забрана и тешке позиције у друштву.

У Мицићевој заоставштини је остало мало помена на његове пријатеље – сачуване су поједине књиге, часописи и фотографије с посветама, а у Јеврејском историјском музеју у Београду чува се неколико писама која се односе на њега.[134] Ради се о преписци између Лација Фројнда (Laci Freund) из италијанског места Борго Верези који се 6. августа 1971. године обратио др Лавославу Каделбургу,[135] писмом, писаним руком, с молбом да му пошаље лист Политику од 26. јуна исте године где је објављен текст о смрти Љубомира Мицића, за којег каже да му је био

pripadnici avangardnog umetničkog kruga oko časopisa *Zenit* – Ljubomir Micić i Marijan Mikac", у: *Intelektualci i rat 1939-1947.* Zbornik radova s Desničinih susreta 2012. Dio 2. Uredili Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb 2013, str. 305-331.

130 Исто.

131 Фасциклу с текстовима сам добила од Мицића у једном од наших сусрета, с његовом напоменом да нису намењени јавности. Ипак, 45 година након његове смрти, а имајући у виду да се ради углавном о копијама дописа које је он слао на разне адресе, верујем да се нисам огрешила о његов давнашњи захтев. Цео материјал ће бити предат Историјском архиву Београда.

132 Касније се јавља реклама за продају оригиналних персијских ћилима које заступа Максо Боровиц.

133 Власник је био Душан Плавшић (Винковци 1875 – Загреб 1965), финансијски стручњак, велики мецена уметности, писац и критичар, пријатељ Ивана Мештровића, Рудолфа Валдеца и многих других прољугословенских стваралаца. Његова два сина, Чедомил и Душан Мл., били су чланови прозенитистичке групе Травелери, а његова ћерка Силвана била је удата за члана ове групе, Јосипа Сајсла. Као једина девојка међу Травелерима помиње се Вишња Крањчевић, која је након преране смрти својих родитеља – оца, чувеног хрватског песника Силвија Страхиње

близак пријатељ: "Сиромах умро је сам у биједи". [136] Представио се као "шогор др Павла Нојбергера" (Neuberger)[137] и прилаже 5.000 динара за Дом стараца у Загребу. У одговору Лацију Фројнду 20. августа исте године др Каделбург се захваљује у име Дома стараца, прилаже признаницу да је послао новац, обавештава га да је посебном поштом послао два броја Политике, од 17. јуна, са партом и од 26. јуна са чланком Драгослава Адамовића о Мицићу.[138] Пише да је он обавестио о Мицићевој смрти "Анушку и Палија" (по свој прилици Нојбергере): "Знам да га је Анушка редовно посећивала када би долазила у Београд а у неколико махова му је и помоћ слала". Пет дана касније др Каделбург поново пише Лацију Фројнду, обавештавајући га да се и др Нојбергер јављао са жељом да више сазна о Мицићевој смрти. Шаље још један текст о Мицићу, из НИН-*а* од 27. јуна исте године.[139] Из Њујорка је писмо Павла Нојбергера стигло др Каделбургу 18. августа 1971. и такође се односи на Мицићеве последње дане. Између осталог у писму пише:

"Žao mi je, da nismo ništa o tome znali, ali pošto se on nikada nije nikome javio, umro je u samoći. Milo nam je, da su barem novine o njemu pisale. Ne znamo ko ga je preneo u Dom staraca i šta se je dogodilo sa njegovim stvarima u stanu, jer on je imao i neunovčene čekove od nas i od mog šogora, iako ne više od $ 200-300., a možda je imao i neku literarnu ostavštinu. Ako možeš da šta saznaš o tome ko je bio s njime kada je oboleo, ko ga je preneo u Dom staraca i šta se je dogodilo s njegovim stvarima – bio bi ti jako zahvalan."...[140]

Није познат тачан одговор др Каделбурга, али је сачувана белешка његовом руком: под насловом Љубомир Мицић наводи се да му је Едуард Степанчић телефоном дао имена и неке информације. Помиње се Зоран Маркуш (који је написао текст у НИН-у), да су "трошкове сахране и парте платила два студента (?)", [141] наводе се проф. Лазар Трифуновић, др Миодраг Коларић из Народног музеја, Мицићев "први комшија, неки наставник Бошковић", "наводно је нађено доста новца и нека вредна слика или кореспонденција. Продаће и подићи споменик"[142] и пише да је "неко долазио из општине Врачар да преузме или попише оставину."

Овим документима се не мења слика о Љубомиру Мицићу. Верујемо, међутим, да они допуњују досадашња знања; склапа се потпунија слика о његовом школовању, интересовањима, запослењу, судским оптужбама и полицијским забранама, о помоћи коју је добијао, о његовим дружењима, а посебно о његовим сталним борбама и његовој судбини – у целини. Иако су многи архиви и документације већ прегледани, верујем да би се могли пронаћи још неки подаци који би помогли да се употпуне одређене празнине и тако склопи целовити мозаик његовог трагичног живота. Мицић то заслужује.

Београд, 2016.

Крањчевића и мајке Еле, Душанове свастике – живела у породици Плавшић. О бројним разлозима банкротства Душана Плавшића сакупљена је обимна документација: I. Subotić, "Saga o porodici Plavšić" (у рукопису).

134 Дугујем велику захвалност колегиницама из Јеврејског историјског музеја у Београду, а посебно Бранки Ђидић, које су ми омогућиле да дођем до тих писама и да их објавим, као и за друге информације у вези са Мицићем и његовим пријатељима.

135 Лавослав Каделбург (Винковци 1910 – Београд 1994), угледни правник, судија Врховног суда НР Србије, публициста, последњи председник Савеза јеврејских општина Југославије, полиглота, активиста. https://sh.wikipedia.org/wiki/Lavoslav_Kadelburg ; консултовано 17. јуна 2016.

136 У писмима Мицићу Лаци Фројнд га назива "братом". Та писма су позната Зорану Д. Ненезићу. Нажалост до њих нисам могла да дођем. Једини Лаци Фројнд који се спомиње на интернету је: "Laci Freund, survivor of Oradea ghetto and of Auschwitz, ex-president of the Jewish community" . http://oradeajc.com/projects_meetings.htm ; консултовано 17. јуна 2016, док се у подацима Јеврејске заједнице у Београду помиње само име Макс Фројнд (Max Freund).

137 У евиденцији Јеврејске заједнице у Београду нису пронађени никакви подаци о тој особи. На интернету постоји неколико личности под именом Павле/Паул или Пол Нојбергер (Paul Neuberger), Њујорк, али није било могуће консултовати и установити више детаља.

138 Д.(рагослав) Адамовић, "Проклетство песника. Уместо некролога – друштвена хроника", *Политика*, Београд, 26. јуни 1971, стр. 20; спомиње се Мицићева зла судбина, неразумевање, изопштеност из друштва али и особе које су биле у контакту с њим, које су га цениле и обавестиле о његовој смрти (Едуард Степанчић, Миодраг Б. Протић, Миломир Ђежић, Зоран Маркуш, који је припремао али није реализовао изложбу о зенитизму). Аутор текста се нада Мицићевој рехабилитацији – коју он није доживео.

139 (Зоран Маркуш), "Смрт творца 'зенитизма'", *НИН*, Београд, XXI/1068, 27. јуни 1971, стр. 46. И поред неких фактографских непрецизности, у чланку се истиче значај зенитизма, а Мицић наводи као »јунак за Достојевског«.

140 Као што је познато, Мицићева богата заоставштина, очевидно непозната и најближим пријатељима – у којој није било чекова или новца, али која је имала огромну библиотеку, документацију и велику збирку авангардних дела – била је најпре пренета у Општину Врачар а након дугогодишње судске процедуре око тражења наследника, била је подељена између Народне библиотеке Србије и Народног музеја у Београду. Уп. И. Суботић, "Преглед заоставштине Љубомира Мицића", Љетопис Српског културног друштва "Просвјета", Загреб, св. XX, 2015, стр. 240-283.

141 Ради се о историчару уметности Миломиру Ђежићу, који је објавио текст "Zenitizam Ljubomira Micića", *Umetnost*, Beograd, бр. 34, IV-VI 1973, стр. 58, и о Бранislаву Скробоњи који су Мицића последњих година његовог живота обилазили и помагали му; продавали су поједине бројеве Зенита, доносили му храну, лечили га и одвели у Качарево – једино место где је био примљен пошто није имао уредна документа. Касније су му подигли споменик на београдском Новом гробљу, уз Анушкин, средствима добијеним од продаје слике Борба дана и ноћи Јована Бијелића коју је купио Музеј савремене уметности у Београду.

142 Реч је о истим Мицићевим младим пријатељима, М. Ђежићу и Б. Скробоњи.

Видосава Голубовић

Преписка око Зенита и зенитизма

Овај део преписке са Љ. Мицићем усредсређен је већим или мањим делом на везе *Зенита* и зенитизма са иностраним гласилима исте или сличне радикалне оријентације. Без обзира на њена тематска чворишта, она, по правилу, пружа доказе у којој је мери *Зенит* био познат и цењен у круговима европске авангарде. То је долазило до изражаја на плану узајамне сарадње путем динамичне размене публикација ради обостраног увида у стваралачку праксу, или евентуалног укључивања у круг сарадника, уз пружање основног знања о часописној грађи преко рекламно-пропагандних порука и информативних обавештења. Овом приликом то се односи на *Merz* Курта Швитерса и *Ma* и *Dokumentum* Лајоша Кашака. Други аспект преписке открива на примеру графичке уметности Х. Беренса-Хангелера којим путем и којим начинима су се припремале и организовале *Зенитове* ликовне манифестације. А из угла посматрања Мицићеве преписке дознајемо да је он, и поред несугласица и неспоразума у сарадничким односима (Б. Токин, М. С. Петров, Д. Алексић) био склон стварању пријатељских веза са неким од аутора прилога у *Зениту* (Ј. Славенски).

Љ. Мицић је преписку са Куртом Швитерсом, дадаистом из Хановера, водио из Београда, а то значи после напуштања загребачког средишта редакције *Зенита*. Швитерс је 1923. године покренуо дадаистичко-конструктивистичку ревију *Merz*, са намером да од ње створи периодичну публикацију у којој би пласирао своје ауторске *Merz*-пројекте, уз сарадничку подршку авангардних уметника из Европе. Та идеја заинтересовала је и Мицића, па је у том смислу и он желео да успостави директне односе са Швитерсом и *Merzom*, мислећи пре свега на објављивање зенитистичких текстова. Овај предлог Швитерс је, дакако, прихватио, уз напомену у којем обиму и на којим језицима би ти текстови били штампани. Из неких

разлога, та понуђена могућност драгоцене сарадње није остварена ни са једне заинтересоване стране – *Зенита* и *Merza*. *Merz* је ипак пратио рад Мићевог часописа током 1923. и 1924. године, објављујући о њему рекламне и пропагандне поруке. Са Швитерсовог становишта, незаобилазна је његова жеља да путем преписке упозна Мићa са својим пројектима *Merz*, изведеним у виду пластичких и сликарских остварења.

Епистоларно зближавање са сликаром и графичаром Х. Беренсом-Хангелером, рођеним братом Ф. Рихарда Беренса, вишегодишњег сарадника *Зенита*, уследило је у току припрема за *Зенитову* изложбу нове уметности, одржану априла 1924. године. Хангелер пристаје да излаже на *Зенитовој* ликовној манифестацији, и у ту сврху шаље своје графике поштом, уз пропратно писмо, у којем је назначена и њихова цена. У преписци је изричито наглашено да ове Хангелерове графике носе печат конструктивистичких ликовних решења и да их је он, у складу са тим назвао графичке конструкције (*Druckkonstruktionen*). Уз то, Хангелер је ушао у преписку настојањима да подсети Мићa на радове А. Карела Вилинка из Холандије и Х. Фрођденауа из Билефелда, који су се налазили у *Зенитовој* галерији. Реч је о ликовним уметницима који су сарађивали са Хангелером у уметничкој групи *Der Wurf* у Билефелду и на изложбама у Берлину. Није онда нимало случајно да су сва тројица ових уметника учествовала на *Зенитовој* изложби 1924. године.

После успешне сарадње на више планова између Мићевог *Зенита* и часописа *Ма* Л. Кашака, најзначајнијег представника мађарске авангарде, овај уметник жели да је на исти начин обнови у новопокренутом гласилу *Dokumentum*, окренутом надреализму програмском оријентацијом и песничким прилозима. Вероватно би се Кашакова аргументација о непромењеној уређивачкој динамици и политици часописа *Ма* и *Dokumentuma* могла односити на истрајавање на истој идеолошкој сфери, али не и на уметничкој пракси, будући да се активизам *Ма*, временом обојен дадаизмом и конструктивизмом преоријентисао у правцу надреализма *Dokumentuma*. Временска димензија преписке, по свој прилици, не допушта могућност да је она могла бити уручена адресату, из разлога што је он, после забране *Зенита* и политичке оптужбе напустио земљу децембра 1926. Претпоставка је да су Кашаково писмо и два броја *Dokumentuma*, од којих је други број објављен јануара 1927. године стигли на одредиште почетком поменуте године, када је Мићић, налазећи се изван Београда, боравио у Сушаку, на Ријеци или у Паризу.

Кратак епистоларни текст на дописници писаној из париског егзила ношен је Мићевом пријатељском жељом да успостави контакт са композитором Јосипом Славенским, бившим сарадником *Зенита*, и добрим познаваоцем и поштоваоцем зенитистичких програмских идеја. Основни тон тог текста је алузивни и подразумева да је Славенски добро познавао животне прилике у којима се нашао Мићић по одласку из Београда и приспећа у Париз. Стиче се утисак да је Мићић имао потребу да чује пријатељску реч у тренуцима пуним неизвесности у почецима свог избегличког живота у Паризу. Карактер и природа једномесечног

путовања, поменутог у преписци подразумевали су невољно напуштање Београда, боравак у Сушаку, хапшење и затвор у Ријеци, пуштање на слободу, чекање на документа – њих је добио, захваљујући футуристи Маринетију, и одлазак у Париз. У жељи да се епистоларно зближи са Славенским, Мицић му шаље фотографију хотела у којем је одсео и његову адресу.

КУРТ ШВИТЕРС – ЉУБОМИРУ МИЦИЋУ

19. 9. <19>23.
Драги господине Mitzitsch! Ја сам приципијелно сагласан да са Вама размењујем рукописе, само рукописи за Merz морају: 1: бити мали, пошто је мало места а Merz излази само три пута, и 2: рукописи морају бити на немачком, енглеском или француском језику и ја ћу Вама радо слати рукописе, ако их можете штампати на немачком.

С најлепшим поздравом Ваш
Kurt Schwitters
Hannover
Waldhausenstr. 5

<Дописна карта са репродукцијом Швитерсове Merz-пластике Der Lustgalgen.>
<Адреса>
Herrn Lubomir Mitzitsch
Belgrade
12, rue de Birtchanini

Љ. Мицић је примио још једну дописну карту са репродукцијом Швитерсове Merz-слике под називом Das Unbild. На пошиљци је потпис пошиљаоца Kurt Schwitters и његова адреса: Hannover, Waldhausenstr. 5.

Курт Швитерс (Kurt Schwitters, Хановер, 1887 – Кендал, Енглеска, 1948), сликар, вајар, писац, дизајнер, представник даде са седиштем у Хановеру и аутор уметничког пројекта Merz. Студирао примењену уметност у Хановеру, потом у Дрездену и Берлину, па потом на Техничкој високој школи у Хановеру, 1918, када почиње да ради апстрактне композиције, које приказује берлинском кругу уметника око галерије часописа *Der Sturm*. Истовремено, овај часопис објављује његове теоријске и полемичке чланке и Merz-текстове. Конструкције и слике Merz радио је од 1919; пропагира дадаизам у Холандији заједно са Теом ван Дузбургом. Издао је 24 броја дадаистичко-конструктивистичке ревије *Merz* (1923–1932). Сарађује у часописима европске авангарде. Због прогона нациста настањује се у Норвешкој 1937, а затим у Енглеској 1940. Наставља да ради на фигуративним и апстрактним сликама.

Иако је Швитерс са Мицићем водио преписку о сарадњи, она није успостављена. Уместо тога, *Merz* током 1923. и 1924. спомиње, рекламира и препоручује *Зенит* за читање, док *Зенит*, са своје стране, посредно тематизује дадаисту из Хановера у дада-есеју Драгана Алексића "Kurt Schwitters Dada", послатом из Прага (*Зенит*, бр. 5, 1921).

ХЕРБЕРТ БЕРЕНС-ХАНГЕЛЕР – ЉУБОМИРУ МИЦИЋУ

Господину
Љубомиру Мицићу
Београд. Берлин, 2. 1.<19>24.

Примио сам Ваше писмо од 24.12.<19>23. са позивом за изложбу у Београду[1] и захваљујем Вам на Вашем позиву. Истом поштом шаљем Вам и пакет уз белешку: издавачки рукописи – штампана ствар. Тим путем је нешто јефтиније. У њему је дванаест графика из моје најновије продукције. Називам их Druckkonstruktionen[2] и нумерисао сам их. Молим Вас за признаницу о пријему, а волео бих и даље вести о изложби и другим стварима. О томе где ће се радови касније налазити можемо се касније дописивати. Осим тога, тамо код Вас се налазе још неки моји радови од Вилинка – Холандија,[3] Фројденауа – Билефелд[4] и неколико мојих.

Молим за брзо јављање. Слике у уљу не могу да пошаљем, пошто у Хановеру имам изложбу, а овде у Берлину је само моја највећа слика, али она је формата 3,15 са 2 метра, тако да се не може транспортовати онамо, и превише је скупа!

Моји најсрдачнији поздрави зенитистима
Ваш
Херберт Беренс Хангелер

Херберт Беренс-Хангелер (Берлин)
Конструкција 4
5
6
7
8
10
12
13
15
16
17
18
Цена
по 5 долара
укупно 60 $

1923 (продукција)
Херберт Беренс Хангелер
<Печат>
Herbert
Behrens-Hangeler
Berlin W. 35
Derfflinger Strasse 25.

Превела с немачког Тијана Тропин

<Писмо на немачком, писано на писаћој машини.>

1 Односи се на Прву *Зенитову* међународну изложбу нове уметности, одржану од 9. до 19. априла 1924. године у Београду у Музичкој школи "Станковић". На њој су, поред осталих, учествовали Херберт Беренс-Хангелер, Карел Алберт Вилинк и Херман Фројденау.

2 Druckkonstruktionen (нем.) – графичке конструкције.

3 Алберт Карел Вилинк (Albert Carel Willink, Амстердам, 1900– Амстердам, 1983), холандски сликар. После студија архитектуре у Делфту, одлази у Берлин (1920–1923), где одлучује да се бави сликарством. Ту среће Х. Беренса-Хангелера и са њим блиско сарађује. Прати и интересује се за активност уметника око часописа *Der Sturm*, постаје члан *Групе новембар*, са којом излаже 1923, сарађује у авангардним часописима (*Het Overzicht*, *De Driehoek*), успоставља контакте са белгијским конструктивистима (Jozef Peeters). Учествује са уметничком групом *Der Wurf* на "Међународној изложби младе уметности" децембра 1924. године у Билефелду. Њу су организовали Х. Беренс-Хангелер и Х. Фројденау. – У његовим радовима запажају се утицаји кубизма, футуризма и конструктивизма, посебно на колажима, у које спадају и дела из Мицићеве збирке.

4 Херман Фројденау (Hermann Freudenau, Билефелд, 1881 – Билефелд, 1966), немачки сликар, један од оснивача групе *Der Wurf* и организатора

међународне изложбе ове групе 1924. године у родном граду. – Излагао на *Зенитовој* изложби у Београду априла 1924. Његово стваралаштво је у знаку апстракције, изведене из кубизма, уз приметне трагове експресионизма.

Херберт Беренс-Хангелер (Herbert Behrens-Hangeler, Берлин, 1898 – Фредерсдорф, 1981), немачки сликар, скулптор и графичар, један од оснивача групе *Der Wurf*, која је успоставила сарадњу са *Зенитом* и организовала "Међународну изложбу младе уметности" децембра 1924. године у Билефелду. По Хангелеровом повратку у Берлин, *Der Wurf* постаје део *Групе новембар*; са њом излаже од 1921. до 1933. године. Хангелер се бавио колажом, портретом, мртвом природом и пејзажом, и то под очигледним утицајем кубизма. Писао је поезију и позоришне комаде, мада у том домену није био на уметничкој висини стваралаштва свога брата Франца Рихарда Беренса, такође сарадника *Зенита*. – У *Зенитовој* збирци налази се мапа Хангелерових графика са експерименталним отисцима и употребом готових елемената као предложака. Ову врсту графичких радова назвао је Druckkonstruktionen. Учествовао је на *Зенитовој* међународној изложби нове уметности априла 1924. у Београду. – Од радова из ове мапе репродукована је у *Зениту* (бр. 26–33, 1924) апстрактна конструктивистичка графика 13/23. Једна од његових графика носи посвету Љ. Мицићу, написану 27.3.1923.

1 Часопис *Ma* (Данас) мађарског активизма излазио је под уредништвом Лајоша Кашака од 1916. до 1919. у Будимпешти и у емиграцији у Бечу 1920. до 1925.

2 По повратку у Будимпешту, Кашак покреће часопис *Dokumentum* децембра 1926. године и уређује га до маја 1927, заједно са Ђулом Иљешом, Тибором Деријем и Андором Неметом. Изашло је укупно пет бројева. По својим уметничким тенденцијама *Dokumentum* је био обележен надреализмом. Својом поезијом, Кашак је у њему порицао сваку логику, неговао поступке који су се ослањали на подсвест и инстинкте. – Кашак обавештава уредништво *Зенита* да жели да обнови сарадњу са њим, и, истовремено, шаље два броја часописа *Dokumentum*. У питању су бројеви из децембра 1926. и јануара 1927. По свему судећи, Кашаку није било познато да је *Зенит*, будући забрањен, престао излазити децембра 1926, и да је Мицић због могућности да буде ухапшен, напустио земљу.

Лајош Кашак (Lajos Kassák, Ершекујвар, 1887 – Будимпешта, 1967), песник, писац, сликар и графичар, средишња личност мађарске авангарде. Песме објављује од 1908. године, али тек 1912. скреће пажњу на себе песмама у слободном стиху. Његово рано стваралаштво је под утицајем Волта Витмена. Објављује песме, новеле, једночинке. Покреће часопис *A Tett* (1915–1916), око којег се окупља скупина млађих песника и уметника. Због идеолошких раз-

ЛАЈОШ КАШАК – УРЕДНИШТВУ *ЗЕНИТА*

Господо,

Обавештавамо вас да је наш часопис "Ma",[1] који је 7 година излазио у Бечу, када је почео поново да се појављује у Будимпешти, добио назив "D o k u m e n t u m".

"Dokumentum" следи пут којим је кренуо "Ma", његова тенденција и тачке гледишта су исти.

Молимо вас да обавестите своју администрацију о овој промени места, да бисмо без закашњења могли добијати бројеве часописа које нам шаљете за размену, утолико пре што желимо да представљамо ваше радове у нашем часопису, који је једини представник савремене уметности у Мађарској.

Истовремено, шаљемо вам прва два броја "Dokumentuma", и молимо вас да сву преписку шаљете г. Лују Кашаку, Будимпешта, V. Улица Сигет 16.

Молимо вас да примите наша пријатељска
осећања
DOKUMENTUM
Будимпешта, Улица Сигет 16.
Л. *Кашак*

Превод с француског А. Манчић

<Писмо на француском, писано на писаћој машини, на листу са меморандумом часописа *Dokumentum*.>

ЉУБОМИР МИЦИЋ – ЈОСИПУ СЛАВЕНСКОМ

Париз, 18. јан<уар> 1927

Драги пријатељу,
из познатих разлога, тек данас могу да ти се јавим.
Путовао сам до Париза – као у средњем веку, када није било железнице.
Пуних месец дана.
Е, наша журба у будућност негде мора да се освети.
Прими другарски поздрав Твој Љуб. Мицић

<Дописна карта. Текст на њој написан ћирилицом, а адреса Мићевог кореспондента латиницом, осим назива улице Скадарска 41/IV, који је такође на ћирилици.>

<Адреса> Monsieur
Josip Slavensky
compositeur et professeur
Belgrade / Serbie
Скадарска 41/IV

Љ. Мицић се јавља Ј. Славенском, свом пријатељу и сараднику *Зенитта*, непосредно по доласку у Париз 18. јануара 1927. У француски град је стигао, како тврди, после једномесечног путовања, напомињући да тек сада пише, будући да то раније није могао чинити "из познатих разлога". Мицић овде, заправо, алудира на догађаје и доживљаје који су га пратили од момента напуштања Београда, до приспећа у Париз. Они су били врло сложени и компликовани, али су се завршили повољним исходом. Забрана *Зенитта* и подизање политичке оптужбе приморали су Мицића да у ноћи између 15. и 16. децембра 1926. напусти Београд, и преко Загреба и Сушака побегне у Ријеку, где је 17. децембра био ухапшен. У затвору је остао до 23. децембра, а затим је уз посредовање Ф. Т. Маринетија кренуо за Париз 14. јануара 1927. На основу Мићевих аутобиографских бележака сазнајемо да га је на парискоj станици 15. јануара дочекао Иван Гол, бивши сарадник и са Мићем коуредник *Зенитта*.

Јосип Славенски (Чаковец, 1896 – Београд, 1955), композитор и професор музике, После музичких студија у Будимпешти и Прагу, живи и ради у Загребу, да би 1924. године прешао у Београд. Ту предаје музику и компонује музичка дела инспирисана мелосом балканских народа. – Са *Зенитом* и његовим сарадницима био у вишеструкој вези. – Као једна врста примене зенитистичког програма у музици може се сматрати композиција Славенског *Загорски тамбураши* (Златар, 1912), која је под називом *Danse Balkanigue* (Балканска игра) штампана у

лога часопис је забрањен, али га Кашак понови покреће под називом *Ма*. Излазио у Будимпешти 1916–1919, и у Бечу 1920. до 1925. У бечкој фази хомогена активистичка група се распада, иступом Шандора Барте 1922, у време када се он окреће дадаизму и пролеткулту, и кад покреће часописе *Akasztott Ember* (Обешени човек) и *Ék*. У књижевној и ликовној пракси Кашак заступа активистичку варијанту експресионизма, дадаизам и специфичне појавне облике конструктивизма (Bildgedicht и Bildarchitektur). – *Зенит* је познавао и ценио часопис *Ма*. Он са симпатијама пише о Кашаковом часопису и покрету активиста, налазећи да постоји много заједничког између ова два гласила и песника и уметника окупљених око њих. Гласило зенитиста објављује Кашакове нумерисане песме. Са конструктивистичком фазом *Зенитта* поклапа се штампање Кашаковог програмског текста "Архитектура слике" (1922) и репродуковање његовог линореза који илуструје идеје, представљене у овом тексту. *Ма* са своје стране, опширно представља *Зенит* и зенитизам (1921), преводи поезију Љ. Мицића (1922), прати и бележи појаву зенитистичких издања.

нотном облику у 36. броју Мицићевог часописа октобра 1925. године. Ноте ове композиције Славенски је за *Зенит* преписао и приредио у време када је са Бранком Ве Пољанским друговао у Паризу. Париске дане Славенски је у друштву са Пољанским провео те и следеће 1926. године. Тада настају његова најбоља дела. Као декларисани зенитиста учествовао је, заједно са Пољанским и Мирком Кујачићем на предавању Алфреда Кера, протествујући против Керове ратне лирике, непријатељски оријентисане против Срба. Из Париза, он, најзад, шаље поздравне речи уредништву *Зенита*, поводом његовог јубилеја (*Зенит*, бр. 38, 1926). Уопштено могло би се рећи да је идеологија зенитизма у доброј мери уткана у композиторске поступке Јосипа Славенског.

Љ. Мицић је послао Славенском фотографију хотела у којем је одсео по доласку у Париз. На фотографији су одштампани његов назив и адреса: Hotel du Cèdre. I bis, Rue Lacépède – PARIS (Ve). Téléphone: GOBELINS 60–36 et 37. Уз ове податке Мицић је дописао својом руком: Adresse. Lioubomir Mitzitch.

Филм и нова поезија

Основи зенитистичке поезије и балканске антиестетике

I – Радиоактивност и мртвацологија

Немогуће су данас стиховане драме незаконитог краљевског сина "Шекспира" а ни "паклене" лимунаде поганог Латина Дантеа. Немогући су данас министарски стихови Његове Екселенције Гетеа. Немогући су данас стихови романтичког двобојника господина Пушкина или грчког добровољца лорда Бајрона. За нас је и[1] сувише наиван наш драги лола Бранко Радичевић.

Доиста, нама је неразумљиво ископавање и оживљавање мртваца – живима у пркос – пошто нас то потсећа на работу накострешених хијена или светску лакрдију (не комедију !) Тутанкамона.

Ни белгијска краљица није изостала: посетила је гроб младог Фараона у белој летњој хаљини. И леди Асквит, први посланик енглеског парламента у сукњама, пожурила је, обукавши прва модну хаљину à la Тутанкамон.

Разум никада не помаже у толикој мери у колико одмаже, и ако му се придаје нарочит и изниман значај.

Забадава!

Из дана у дан учестале су многобројне и испразне европске лудорије. Те некултурне лудорије са нај<?>нијим жигом дегенерације, нису никакав постулат савремене или будуће гомиле људи. Не! Гомиле редовно траже само оно за чим највише гладују – за чим највише гладује њен непатворени инстинкт. Још нигде досада колективна воља није дошла до свога[2] израза. А све те негативне лудорије чине се по жељи само импотентних појединаца, по жељи само неколицине устајалих жабокречина и излапелих мозгова. Све то ради "научне" амбиције опет неколицине сиротих лешинара или мртвацолога. Ту прастару катедарску и

1 и – додато испред речи сувише

2 свога – уметнута реч

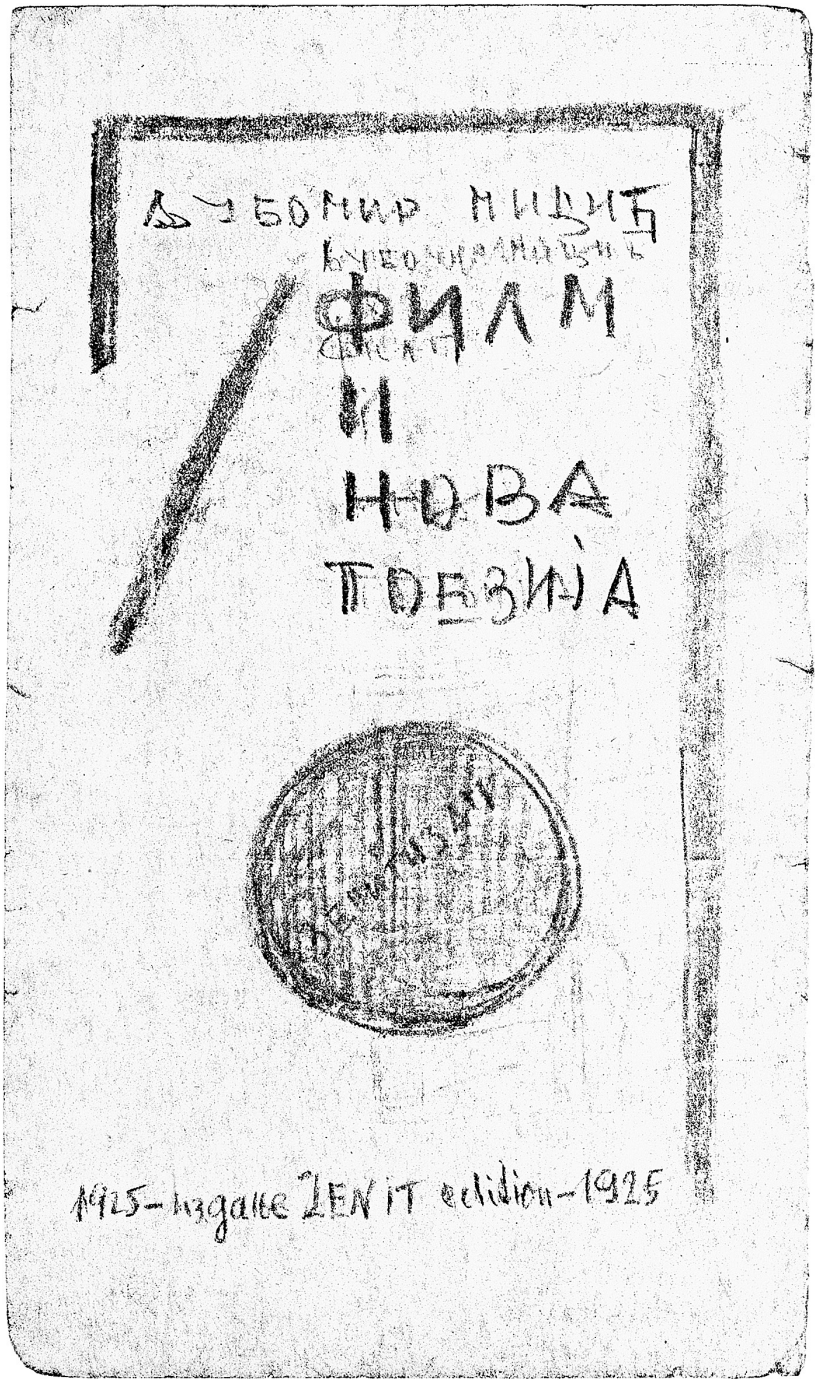

Филм и нова поезија, **нацрт корица**

академску науку, већ према области коју обрађује, следствено, називљем је – мртвацологија!

У уметности и филозофији, вечит је тип мртвацолога, као што је вечит тип буржуја у друштву. Он је по свом хемијском саставу, додуше, увек ван уметности и ван науке, али он се баш зато најрађе бави "чистом" уметношћу и "чистом" филозофијом.

Наши балкански[3] мртвацолози, по ничем се не разликују од несрећног енглеског лорда Карнавона, који је случајно набасао на прастару фараонску гробницу. И ето, зато што је оскврнуо балзамовану мумију Тутанкамонове жене, бездушно му се је осветио крвожедни египатски комарац.

Ипак, ми се надамо и верујемо, да ускоро морају доживети свој друштвени слом сви ти неживотни паразитизми, у које код нас првородно спадају сва љубавно-сексуална стихотворенија, сви наши надрифилозофски "хамлетизми" и цела плејада разнородних еклектицизама. Они постоје код нас, само као уважени чланови друштва а нипошто, као уметнички или научни фактори. Нажалост, они су од тога јако далеко – као мед од месеца! Најзад, морају се увидети и прозрети све њихове ограничене и попрашене маске, које их чине неодољиво смешнима и сажалења веома достојним. Сав њихов "великоумни" рад, легло је неизрециве културне реакционарности.

Није баш тако споредно за све нас, што је госпођа Кири пронашла чудесни елеменат – радиј! И не сме да буде споредно. Нипошто!

Радиј, по својој природној магији испољио је снагу и способност за очување вечите лепоте. Радиј, својом надмоћи, која граничи са савременим чудом и лудилом, задао је смртни удар чак и најгенијалнијим песницима. Радиј који лечи глувоћу, радиј који бистри ум, радиј све више уништава папирну заразну болест познату под старим именом: литература! Радиј никако не сме да се носи крај срца, пошто лудо жеже и задаје смртне опеклине. Али зато, у накнаду омогућује животну енергију и преношење валова од људскога срца које бије на Зениту до људскога срца које туче у Надиру.

Зар може да буде споредно за нове песнике, што постоји радиотелеграфија, радиофилм, радиоконцерт или радиоштампа? Зар је споредно за нас што постоје аероплани без мотора или будући лифтаероплани, којима ћемо се пењати на зенитистички концерт – на Мицићевом Тргу на Марсу?

Будућници! Мислите ли да је немогућ наш пут у совјетску републику Месец или краљевину Марс? Тамо ће доскора сви биоскопи пројецирати само зенитистичке песме, само зенитистичке драме, а изнад свега[4] и најлући филм овога света: ФАТА МОРГАНА. Зар је немогуће наше ашиковање у ваздушним парковима или планетарно-континенталне крваве војне у ваздуху – рецимо,[5] на коти број 385 Планинтерне?[6] Зар је немогуће највећа и најљудождерскија револуција свих историја – у ваздуху?

А земља? Земља биће тада само далеко острво[7] за летовање или за излете у стари завичај (дакако са прописаном путницом ваздушне зенитистичке[8] републике у којој већ будете становали!). Ако се буде мене питало, то острво[9] треба да се назова лепим именом: Ада-Кале.

3 Уместо прецртане речи драги, како стоји у верзији текста у *Зениту* (бр. 23, 1923) стоји реч балкански

4 а изнад свега – уметнуто изнад реда

5 рецимо, – дописано испод реда

6 Уместо делимично прецртане Коминтерне написано Планинтерне?

7 Прецртано далеки оток замењује далеко острво

8 Прецртану реч надчовечанске замењује зенитистичке

9 Прецртано тај оток замењује то острво

К. Швитерс, *Merz*, насловне стране

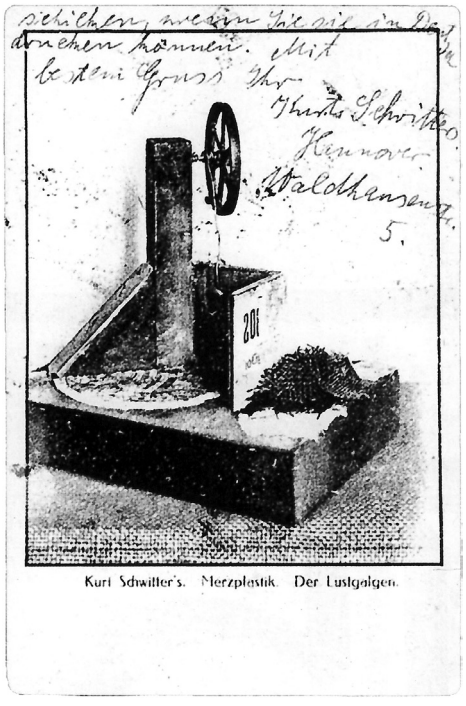

Дописница Курта Швитерса Љубомиру Мицићу, 19. 9. 1923.

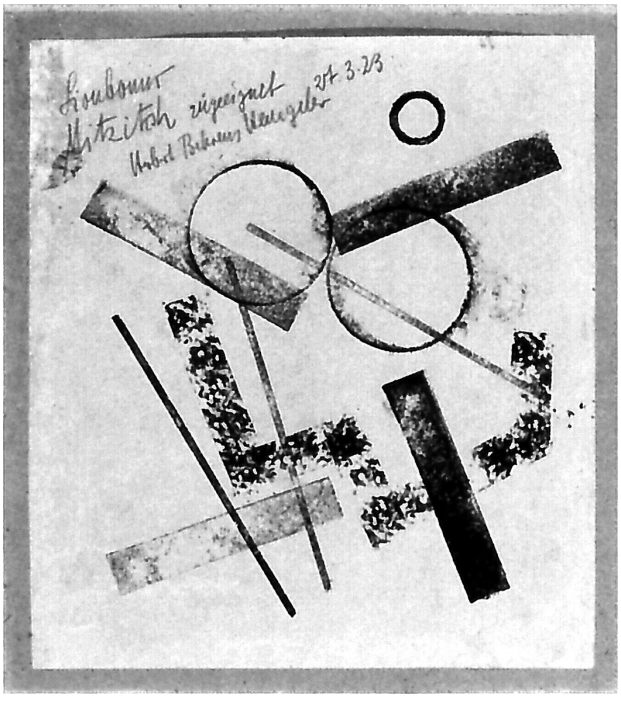

Херберт Беренс-Хангелер, *Конструкција*, литографија, са посветом Љ. Мицићу, 27. 3. 1923.

Не осећате ли, да у свему овоме лежи ЗЕНИТИЗАМ, који је створен чистим инстинктом[10] и задојен балканском <?> генијалног проналазача са Балкана?! Зато је зенитизам најепохалније откровење новога духа и новога времена. Зенитизам је једини савремени[11] вођ стваралачке нове уметности и савременог лудог хаоса на земљи.

Гледајте америчке небодере и окобеоградске радиотелеграфске антене! Све расте у вис и све се пропиње у смеру вертикале.

Вертикала! Вертикално!

А ви моји мали многобројни песници? Доле са вама!

Ко треба данас песмице о неверној љубави неке голишаве девојчице? Та сентиментална бољетица ситнија је у свету од невидљивих микроба у крви. Она далеко заостаје иза криминалних написа по нашим великим новинама. Те песмице а и песме ваше, далеко заостају по оригиналности и по снази дејства чак и иза малих новинских огласа, који су много јачи израз времена него и цела "Антологија Новије српске лирике" једног, за уметност безначајног универзитетског професора и несуђеног аристократе.

Мој сиромашни песниче! Твоје песме не читају данас ни покрајинске лицејке ни велеварошке шипарице. И доиста, не треба да их читају. Њихови доживљаји са црвеном шминком на образима и уснама, па сексуални плес шими, (јавно штићен од државе и друштва!), па богата филмска ерудиција – много су јачи, много "емоционалнији" и опсежнији од "ученог" песимизма папирних песничких кобасица, пљеснивих "окованих слогова" или женских љубавних писама – било које: мушке или женске духовне уселелице!

ФИЛМСКА ЕРУДИЦИЈА И ПЕСНИЧКА РЕВОЛУЦИЈА

Филмска ерудиција

1) по својој ненадмашној фантастичности

2) по својој живописној и реалној уверљивости

3) по својој конструктивној и машинској брзини

4) по својој рафинованој и синтетичној режији

5) по својој непосредној промени места и времена – утукла је, досада највише, вештачку литерарну вољу за досадним, непомичним, тромим и старачким позориштем. А камоли да не утуче одувек омражене и езотеричке песничке кованице!?

Филмска ерудиција и покретни, немирни инстинкт гомила, уништили су сву нашу староуседелиичку лирику и светску интуитивну поезију комараца и комарица. (Та господин Бергсон је само обични кријумчар источно-индијске филозофије, која је још пре Христа могла да буде откровење!). Филмска ерудиција је срећно обесхрабрила појаву дегенерисаних сексус-романа и легије њихових "културних гурмана". Ко пита данас, и кога је брига, на којој је степеници Хамлет сусрео Офелију – на трећој или деветој степеници? Ко пита данас, за свилене звукове песничких сонета? Много је звучније питање: пошто долар? – или – колико треба још барова и дансинга, па да будемо велика варош? А ми питамо:

10 Иза речи створен додато изнад реда – чистим инстинктом

11 Уметнуто савремени иза речи једини

1) колико својим радом и својим делима можете обухватити цео свет, са понором и висином људског <?> живота?

2) колико се је у вашим делима приближио човек, не себи индивидуално, него целини, колективно?

3) колико смо ближе животињи (звери) а даље од "човека"?

Досада је било: песници су водили гомиле. Код нас је увек као и данас: обрнуто: гомила гази и презире песника. Гомила, са својим непатвореним инстинктом, уосталом, одувек без икаквих естетских принципа, окренула је леђа свима песницима. И право је! Тако се пре приближисмо освештенима. Гомила је давно осетила и спознала, да су песници лажови и да су само вештачким путем или сплетком подигли култ своје халапљиве и незаситне личности.

Гомила мрзи личност. Гомила мрзи личност и онда, када јој се покорава или је мора слушати. Она се данас еманципује и сама се управља својим слободним избором. Она похлепно гута пролазне живе слике у панорамском животу и на непролазном белом платну. Душа гомиле је као и бело биоскопско платно на чији се непомични квадрат може пројецирати само онај филм, који је створен на широкој основи њеног природног и варварског инстинкта. Све гомиле овога света су варварског порекла. Зато, о овоме мора да води рачуна сваки зенитистички песник. А сви други "песници" свилених бонбона, прозирних чарапа, плитких папучица, и "ципелица од броката" – нама су страни а и дубоко потресеним и разочараним гомилама, посве излишни.

Овде је летимице указан пут прве наше песничке револуције, коју су дигли зенитисти почетком овога деценија. Та песничка револуција, тај грчевити бунт, све више се намеће као постулат нове балканске епохе и као категорички императив новог духа и новог времена. Тај бунт је у неминовном духовном сродству бар једна карика у ланцу великих социјалних револуција, које су потресле, али само деломично угрозиле једва материалне основе капиталистичког друштва. У томе друштву песници су затечени и збуњени, пошто су одувек били и остали легендарни паразити, умишљени болесници, брбљивци и љубавници сламежљиви.

II – Анахронизам старе поезије или гола истина новога живота?

Неоспорна је чињеница: данас је поезија од најмањег дејства а њен утицај у свету сведен је на утицај просјачких молебствија. Доиста срамно! Чак су је и политички демагози сасвим надмашили.

Нов тип добро плаћеног и неодговорног "књижевног" новинара, легалан је слуга и лакај свакога, који га добро плати. Он мрзи песника и пљује у његову чисту душу за прљаве динаре и доларе.

Истина је, ни песник није непогрешиви светац. Од песника смо највише очекивали у времену послератних година, али са највећим разочарањем, од њега смо најмање дочекали. Улогу, коју су му у поратном друштву наменили фанатици,

наш песник није озбиљно схватио, ни дубоко осетио. Од таквог песника тражио се је фанатизам веровања и самопрегорни хероизам срца, хероизам душе и моторних нерава. А поврх свега, и опет поново: савест! Да, ретки песници су фанатици и савесници!

У време наших гладних година, све нагло и све наглије тоне. Све се ваља у блату лакомости, а песник дубоко понижен и дубоко увређен, гуши се прегажен без обзира на све словенске и несловенске душе! Међутим, песници наричу стихове, вежу их у дитирамбе и сонете. Многобројни су они, што у својим песмама сневају само о њеној плавој или црној коси, о њеним ватреним или циганским очима. Зар не, дивнога ли анахронизма у време големих покрета и револуција? (Ипак, руску револуцију припремили су песници и фанатици!). Дивнога ли анахронизма, у време смртоносних судара у којима се гушају усталасале гомиле, слушати и читати, можда некада и дирљиве речи: драга, ја умирем без тебе! (То је доиста лепо у приватном животу, ако је тако – али је већ неизрециво досадно и банално у књижевности односно поезији!). Дивнога ли анахронизма ковати сузе у стихове, кад има само грчева – у време оријашких успона и гениалних машина, које смрвише руже и витке бадрљице црвених кринова, у вртовима наше младости и детињства. Дивнога ли анахронизма у време пролеткулта трабуњати о аристократизму. Дивнога ли анахронизма, поред аероплана и електричних пушака, поред Теслиног електричног ока и штампарских ротација – да песник пева хризантеме, да их до гроба залева росом драгиних суза, да баја о својој гордости, да пева белину ситних и маникираних прстића! Доста бре ове импотентне сладострасти на суво – не треба заборавити ћевапчиће, ни опанке! Нажалост, за све друго, ти су песници тупи и слепи, очајно слепи! Они не виде да им је душа само једна велика пљуваоница, која је пуна разажене ТВС пљувачке. Они никако не виде да им је у бензин-мотору HP 270 утопљено смежурано срце, чије су утопљење скривили дебеломасни кајишари, односно угледни чланови ново-буржујске аристократске ложе број 606. Све се дешава елегантно, нашмешљиво, супериорно! Ти песници се никако не освештавају пред голом истином, да је берза у Цириху судбоноснија за живот милиона од свих песама што се знојем салевају на васцелом глобусу.

А зашто су сви ти песници тако очајно слепи? Зашто је савремена берза победила поезију свих времена? Где је тај песник чије песме одлучују судбином бар деветорице у свету? Уприте прстом! Када би се можда и то чудо десило, као што се је десило да један Србин роди близнаке, био би тај једини геније за једних – деветорицу људи!

Дакле, целокупна поезија у свету није ни толико витална, колико једна једина берза у свету. Па откуда да таква поезија претендује на живот у садашњости, поред толико оживотворених гигантских утопија? Сви смо доживели лажне пирамиде хуманизма и панхуманизма. Ево: људи се не мењају песмама него парама! Покушајте претворити моћ песме или у доларе или у аероплане или у радиј. (Али чему све то господо амалини? Боље је у овој земљи бити амалин или бакалин него гениалан српски песник!).

12 Уместо прецртане речи узорног написано историског

Имадох толико снаге, да истину кажем најпре самом себи а по томе и вама. Зенитисти имају снаге да сносе сву горчину човекове голе истине. За то презрени (пошто смо вас најпре ми презрели!) ипак успешно прескакујемо барикаде које сте нам ви поставили, да би под њима нашли смрт. Не – ми смо нашли нове путеве – за нас и за вас! Ми смо вихором рата бачени на нове путеве, ношени нашом пробуђеном елементарном снагом, вођени новим духом и несломивом вољом, против наше воље!

III – Естетика флуид или естетика – ФУИТ

Ми зенитисти, у новој зенитистичкој поезији, носећи у својим делима есенцију новог времена (као балкански непатворени производ!) нашли смо се осамљени и изоловани на новим путевима нашег историског[12] рада. Зашто? Разумљиво само зато, што савременици увек мрзе оне, који са собом носе нове и непознате клице будућности. Савремено друштво по правилу обожава смирену садашњост а мрзи њеног немирног непријатеља – будућност. То старо друштво и по своме инстинкту предосећа, да нови људи и нови песници, поред своје анархије и бунта, носе у себи и нове вредности, пред којима несумњиво морају устукнути многе њихове "класичне" тековине. Њихова најјача одбрана, њихови песници и њихова уцењивачка штампа, као најсјајнији израз њихове мондене културе и цивилизације – утрапише миомирисну поезију и целокупну уметност у свилене чарапе и под еротичке салонске јастучиће, – као зимски кромпир, да не промрзне. Такву поезију и салонску уметност (да је могу друштвено очувати!) октроисали су је импотентним законом ауторитативности. Многобројни гробари, тзв. научници, посветише је светим шампањем инфериорности, пошто су јој претходно на крштењу дали једино спасавајуће име – Естетика-Флуид!

Не само што су мондени дечаци неизрециво дисквалификовали и презрели поезију, не само што су је довели до потпуног анахронизма и негативности (снизили су је до средства за прављење каријере!) па чак до онаније и сексуалне перверзности. Они доведоше поезију у стање покоја тј. потпуне и неопозиве излишности, нарочито отрцаним симболизмом. Јер, симболизам је нераздвојно везан са празним фразерством својствен свима онима који су – "блажени сиромашни духом".

Савремена поезија у свом највећем делу на целом глобусу, готово је излишна играрија маникираних пикантерија или педикираних перверзности. Ко све данас не пише стихове и не трпа се у ред првих песника? А ко и мари данас за анемичне сложене риме које заљубљене професорице или професорчића? Ко мари данас за епигонске стихове ког пубертетног студента права или филозофије? И до ђавола, кога се све не назива песником, штавише – великим и генијалним? Свакако, данас је за медиокритете гениалност најјефтинија, и ако – није реткост бити гениалан!

Што су "низе од кораља", или "дубровачки мадригали" према шакама црначког боксера Батлинг Сикис? Он на месту узбуђује хиљаде хиљада до пароксизма а помоћу филма опет милионе милиона. Што могу песме, кад су снажније фудбалске лопте, које скачу с ноге на ногу, а у стању су чак, да изазову и грађанске ратове? Њима је у служби данас, целокупна штампа, без изнимка.[13]

Поред свега овога, песници су (са врло ретким изузецима) неактивни и у савременом животу делују на људе плашила за вране. Њихов "друштвени положај" као и сваког осталог писца у нашој земљи, тамо је негде иза чистаће колоне на Кнез Михајловој улици или иза популарних и глорификованих "мистериозних" убица.

По свршетку рата и после нашег политичког[14] уједињења, ми смо се у својој идеалној наивности многочему надали од провикане демократије уопште, а од српске демократије напосе. Па што смо доживели? Доживели смо да се је демократија идентификовала са незнањем и културним дилетантизмом. Доживели смо, да су на пр. зенитисти под мрачним небом те лажне и некултурне демократије, поред свог свекултурног рада на прогресу колективног духа, смештени на скали малих грађана, тамо негде иза – провалника. Доживели смо, да је штампа покваренога друштва и такве демократије бљувала измишљене легије клевета и денунцијација против зенитизма и зенитистичких песника. Један излапели и сифилистични загребачки "критичар" (врло угледни критичар!) прославио се је тиме, што је против песама једног зенитистичког песника, позивао путем штампе, и полицију у помоћ. И доиста, то није остало без дејства у једној бившој аустромаџарској провинцији, у којој сам по несрећној судбини, морао да живем и преживем мучке ударе на слободну мисао и на чисту савест своје мукотрпне личности. Моја прва књига зенитистичких стихова, по кр. државном одветништву била је забрањена и полицијски сасвим уништена. Можда је државном одветнику (оном истом, који је несрећном судбином био присиљен да води истрагу над једним политичким пеливаном!) био незгодан напис књиге "Стотину вам богова", који је био намењен и њему и свима осталима. Ја знам нажалост једног хрватског песника, који се бави двоструком денунцијацијом, а безброј њих који живу од своје моралне покварености и добро награђене интриге. Јер откуда иначе све оне паклене подвале против часописа "Зенита" и зенитизма? Чак и београдске "последње вести" јављале су, како би Љубомир Мицић имао доћи у затвор "ради неразумљивог писања и комунизма". Ако ово није срамно и најсрамније огледало наше некултуре, онда је бар класично у најбољем смислу те глупаве речи.

Тако у данашњем друштву нови песник не може ни толико, да се бар огради против социалних паразита, против неморалних мешетара и "нишчи духом" – денунцијаната. Али, ако сам ја као зенитиста последњи грађанин у овој земљи онда је и она за мене последња земља. Јер ја не би могао разумети, кад би неко озбиљно говорио да је отаџбина на вишем моралном степену него човек. Не! Није човек на свету ради отаџбине него ради живота. Није човек ради отаџбине него отаџбина ради човека. И ја слободно могу да кажем – немам отаџбине, ако и она

13 Дописана реченица

14 нашег – политичког (дописано) уједињења

15 Дописана реченица

мене не признаје као јединку слободне мисли кадгод хоћу, као етичку јединку, као човека. Моја је отаџбина већа од ваше некултурне отаџбине: – моја је отаџбина – глобус.

Ево, и зато је немогуће да нови песник буде само сентиментални душопија или срцерезац у таквом друштву и у таквој отаџбини. Они заједно перверзно допуштају идиотске испаде против слободе и савести новог човека и новог песника. А ја верујем да неће дуго потрајати, када ће сви ти (или њихова деца), у име "своје културе" лупати се у прса и исписивати наша имена великим словима – на широке заставе своје будућности!

IV – Биоскоп! Живе слике! Филм и нова поезија

Данас, нови велики песници још не постоје. Велики песници постоје само фиктивно, пошто су велики нови песници још неоткривена Америка и неоткривени Балкан. Мало је оних који знају, да велики песници морају бити проналазачи као што су и у прошлости морали бити, ако их је икада великих и било. Нова поезија безусловно мора да буде проналазачка и увек мора извирати из свога времена и увек мора бити активна у своме времену. Проста је обмана и обична латинска лаж, да "у време рата музе ћуте". Сви разлози новога песника говоре против свега старога и сви доживљаји говоре у прилог наше лозинке: високо над загушљиву атмосферу – за нова проналажења – високо у другу атмосферу! Све је ново под сунцем![15]

Ми зенитисти, мушки смо отпочели духовну револуцију на Балкану. Наша победа слична је победи филма. Зато и узимамо ово упоређење у обзир, као неумољиву нову чињеницу и нову истину:

филм је прејашио и уништио уметност, која је била бескрајна досада – нирвана и прва сестра сензуалних уживања.

филм је својом младошћу и интензивним освајањем гомиле, уништио сладострасну поезију трубадурских Ромеа и дипломатских Дон Хуана.

И тако, подсећајући се на "laternu magicu" мог јединог пријатеља и друга из детињства, проричем: зенитизам мора триумфовати!

Чудно сродство: зенитизам и "laterna magica"! Малена играчка постала је велики живот и догађај! Колико је дивних и чистих детињских заноса било везано за пројециране слике, најпре на ком окреченом зиду или белом разапетом чаршаву, украденом из постеље! Колико је чисте радости испунило моју душу, кад сам први пут, после панораме, у којој сам дуго гледао окованог анархисту Лукенија, видео живе слике у путујућем Бахмајеровом биоскопу! Те успомене испреплићу се са сећањем на онај дивни циркус са лавовима, мајмунима и великим змијским царем. Ах, Диогенов пут у бурету, преко брда и долина! Какве слике Рањеног Црногорца или Сеобе Срба под Арсенијем Чарнојевићем? Све је то сликарски укочено, непомично и мртво. Све је то успавано висело над мојом постељом, поред златом окованих кубура – као што мртво висе слике Ђуре

Јакшића у београдском – музеју! Све излишно, као Лувр у Паризу или Гласпаласт у Минхену. Па ипак ...

Увече, пре него сам заспавао, дуго сам беспомоћно буљио у шарене слике очекујући, да ће мрки Чарнојевић оживети на слици и проходати под српском заставом испред мојих очију – посред Глине и Мајских Пољана. Било је то 1905. године, у оној Глини где се је дуго очекивао краљ Петар на беломе коњу да га тамо напоје, у месту моје ране младости, баш на празник Мале Госпојине. Пошто су тада шабачки цигани помамно кидали жице на виолинама и слатко певали у мојој кући "У хиљаду девет стотин треће" неизрециво сам желео да истовремено видим и на филму убиство Александра Обреновића и српске Дибари – краљице Драге. И доцније, премало је било задовољено мојој жељи. Видео сам "српског краља" у путујућем позоришту. Упркос све моје бујне маште, није се могло заборавити, да је тај исти "српски краљ" – глумац баш јуче лепио плакате и од куће до куће продавао улазнице.

Исте те године када је Раскољников изнова прошетао петроградским Невским Проспектом, у време прве руске револуције, филм је био стар тек – 10 година. Били смо вршњаци онда као деца и данас као људи. Моја мајка (и сви остали моји мртви) и мој брат који је у школу ишао на рукама као циркуски акробата, били смо одушевљени и опсенути биоскопском чаролијом и машином која је звиждала "почетак представе". Тих година и прва железница пролазила је сиротом Банијом. Ајдуци, жандарми, србождерски покрети, бандерији, велеиздајници, биоскопи, железнице, циркуси – и колико још симултаних сензација за детињу душу ...

Дивно! Какве песме? Какви романи? Каква позоришта?

Биоскоп! Живе слике! Филм!

V – Филмска симултаност као основ зенитистичке поезије и антиестетике

Немогуће је да у нашем раду цело наше детињство остане без утицаја у познијем животу или да буде сасвим изгубљено. Зато је и било потребно да споменем овај мали фрагмент мога детињства, пошто је он много заслужан у стварању зенитизма и зенитистичке поезије.

Додуше, још нисам био у Паризу, као остали наметљиви "ученици паришке школе" па да би тамо тек "открио" како је филм "нова епоха" и нова могућност великих концепција. (Знам, да су ти исти, пре него су били у Паризу, презирали филм!). Сам сам открио филм својим инстинктом, на балканској кори земље, најпре у крвавој колевци Крајини, а онда у загребачком старом биоскопу "Едисон". Сопственик "Едисона" био је Србин, један промашени скулптор, што у овоме случају није од споредне важности!

Фрапиран многосценским енглеским филмом "Хамлет" кога је креирао највећи живући глумац покојни сада већ Ирвинг, и незаборавним руским филмом "Живи Леш" од Толстоја – био сам опредељен. То је било доста и одсудно.

Hotel du Cèdre – фотографија париског боравишта Љ. Мицића

И ако сам писао сонете на вагане, непосредно пред рат, био сам дубоко убеђен о надмоћи филмске обухватности, као и данас. Нова поезија не може се стварати без велике основе филмске симултаности. А филмска симултаност значи:

једно време
једно место
концентрација разноврсних догађаја
ритам у простору
(без обзира на њихову привидну нелогичност)
економија техничких средстава
велико богатство тоталног учинка
алогичност.

После тих првих утисака, под утицајем филма, написао сам сентименталну позоришну драму под написом "На обали живота" 1915. године. Све догађаје, који су се већ тада везали за Русију, и све чинове, који су се развијали један из другог, без обзира на место и време, нисам могао стрпати у сценски оквир по познатим законима и правилима драматургије. Искуством сам осетио бескрајну заблуду скучених Аристотелових драмских принципа, и велику подређеност позоришта, тада још презреном филму. А негде 1918. или 1919. године једва сам одвео једног младог песника у биоскоп, да види неку Стриндбергову драму са великом глумицом Аста Нилсен, коју сам 1922. лично упознао у Берлину, утврдивши поново своје пређашње мишљење. Шаптао сам тада у биоскопу томе надасве уображеном стихотворцу: "дивно! ово није никада могуће ни извести ни доживети у позоришту". Само неколико дана иза тога биоскопског крштења, презрео ме је тај мали песник (и још много других дугокосаца!) онда ради филма као и данас ради – зенитизма! Било је то во времја оно, када је целокупно друштво трпало филм у последњу категорију забаве, понижавајућег реда, "најниже класе". Било је то онда, када се је у биоскоп ишло кришом "да ме нико не види" слично као што се још и данас чита часопис "Зенит" на срећу – само у мојој отаџбини!

С обзиром на "високу уметност" за нашу маловарошку интелигенцију, филм је значио, најмање потоп. Па, што се је догодило, упркос свега тога, право пред нашим очима? Догодило се је то, да је филм постао учитељ свих позоришта у свету (међу која нипошто не треба убројити и наша позоришта!), да филм врши свој неоспорни утицај у уметности свих грана а нарочито у новој поезији. Слична је будућност зенитизма, и верујем: није далеко време када ћемо позоришта и цркве претворити у биоскопе (што би значило један од најогромнијих културних успеха овога века!) или у зенитеуме, где би се одржавали велики зенитистички зборови и вечерње.

Доживљујући изразите парадоксе живота, посматрајући брзу измену црнога и белога, посматрајући филм као једини досадањи колективни израз савременог живота, посматрајући гладну гомилу, која халапљиво гута брзу и алогичну јурњаву неповратних живих слика – уверио сам се о постојању једине сликарске и за сада највише, филмске виталности, у целокупној уметности.

Поново наглашавам:

ФИЛМ ЈЕ ПРВО СЕМЕ ЗЕНИТИСТИЧКЕ ПОЕЗИЈЕ

Нипошто не, ма који други европски покрет, а најмање футуризам. Штавише, ја га доскора нисам ни познавао, него само по чувењу. И та грешка се неизбежно чини из два разлога. Прво: ради прекомерног потцењивања свих нас, од нас самих, пошто су наши благопокојни претходници увек били и још увек остали у инфериорном положају према Западној Европи. Друго: ради посвемашњег незнања и непознавања самога предмета, о коме се врло често суверено и олако говори. Футуризам је заслужан покрет једне презасићене и старе европско--буржујске културе, којом је и наша земља довољно и преко мере опскрбљена. Зенитизам и футуризам браћа су по времену. Као кубизам и експресионизам као и остали "изми", они су сасвим органички независни па чак често пута и непријатељски опречни.

Кроз колективно срце зенитизма тече нова крв барбарогенија.

Зенитизам императивно хоће борбу за балканизацију Европе.

Барбарогеније победник је такозваног Антихриста који је имао пре њега да дође.

На наше задовољство, филм је најуспешније деградирао симболику, астралну и бестелесну метафизику у уметности. Филм је најзад оживотворио ону вечиту слепачку чежњу:

ОХ ДА МОГУ ВИДЕТИ!

И доиста: виде се чудеса нове конструктивне епохе рада
виде се руске степе мужика и америчке фарме каубоја
виде се завичаји плавих тица Хималаја и дивљи плесови црначких племена у Африци
виде се ванумне могућности акробатике и дивни парадокси времена
виде се нигде невиђени изрази човечјег бола на лицу великог глумца Конрада Фајта
виде се пролетерски духовити чаплинизми
виде се чак и течне магме на брдовитој главурини сунца
И све, види се све што човек гомиле и такозвани човек изнад гомиле, једва може да и замисли.

VI – Новински филмизам и песничке асоцијације

Навешћу само један пример новинског филмизма и најочигледније његове асоцијације и симултаности. У вези с тиме напомињем, како никога нисам чуо да би га зенитистички елементи у дневницима сметали (пошто их уопште нико и не запажа!) и ако сам безброј пута слушао и прочитао, да је у уметности односно у поезији зенитизам глупост, патолошка појава, дегенерација, политика, комунизам или најмање да је неразумљив. Ниједан трговац а камо ли који универзитетски

професор “естета”, никада није ни помислио, да свакодневне телеграме, што се брзо нижу један иза другога, прогласи абнормалним, болесним или идиотским. Штавише: новине су за њих свакодневна мудрост Старога и Новога Завјета! А баш новински телеграми најбоља су илустрација зенитистичког реалитета и савремености.

Напр. телеграми из једног америчког дневника од 28. фебруара 1923. то најбоље показују. Ја их остављам овде нетакнуте, исто онакве како следе:

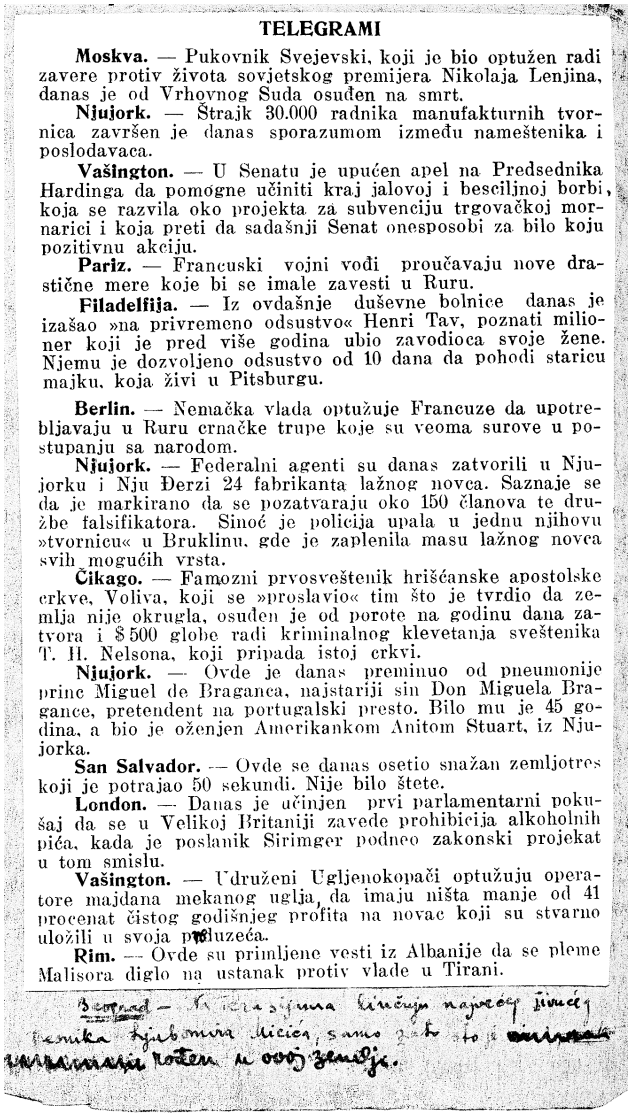

TELEGRAMI

Moskva. — Pukovnik Svejevski, koji je bio optužen radi zavere protiv života sovjetskog premijera Nikolaja Lenjina, danas je od Vrhovnog Suda osuđen na smrt.

Njujork. — Štrajk 30.000 radnika manufakturnih tvornica završen je danas sporazumom između nameštenika i poslodavaca.

Vašington. — U Senatu je upućen apel na Predsednika Hardinga da pomogne učiniti kraj jalovoj i besciljnoj borbi, koja se razvila oko projekta za subvenciju trgovačkoj mornarici i koja preti da sadašnji Senat onesposobi za bilo koju pozitivnu akciju.

Pariz. — Francuski vojni vođi proučavaju nove drastične mere koje bi se imale zavesti u Ruru.

Filadelfija. — Iz ovdašnje duševne bolnice danas je izašao »na privremeno odsustvo« Henri Tav, poznati milioner koji je pred više godina ubio zavodioca svoje žene. Njemu je dozvoljeno odsustvo od 10 dana da pohodi staricu majku, koja živi u Pitsburgu.

Berlin. — Nemačka vlada optužuje Francuze da upotrebljavaju u Ruru crnačke trupe koje su veoma surove u postupanju sa narodom.

Njujork. — Federalni agenti su danas zatvorili u Njujorku i Nju Đerzi 24 fabrikanta lažnog novca. Saznaje se da je markirano da se pozatvaraju oko 150 članova te družbe falsifikatora. Sinoć je policija upala u jednu njihovu »tvornicu« u Bruklinu, gde je zaplenila masu lažnog novca svih mogućih vrsta.

Čikago. — Famozni prvosveštenik hrišćanske apostolske crkve, Voliva, koji se »proslavio« tim što je tvrdio da zemlja nije okrugla, osuđen je od porote na godinu dana zatvora i $500 globe radi kriminalnog klevetanja sveštenika T. H. Nelsona, koji pripada istoj crkvi.

Njujork. — Ovde je danas preminuo od pneumonije princ Miguel de Braganca, najstariji sin Don Miguela Braganse, pretendent na portugalski presto. Bilo mu je 45 godina, a bio je oženjen Amerikankom Anitom Stuart, iz Njujorka.

San Salvador. — Ovde se danas osetio snažan zemljotres koji je potrajao 50 sekundi. Nije bilo štete.

London. — Danas je učinjen prvi parlamentarni pokušaj da se u Velikoj Britaniji zavede prohibicija alkoholnih pića, kada je poslanik Sirimger podneo zakonski projekat u tom smislu.

Vašington. — Udruženi Ugljenokopači optužuju operatore majdana mekanog uglja, da imaju ništa manje od 41 procenat čistog godišnjeg profita na novac koji su stvarno uložili u svoja preduzeća.

Rim. — Ovde su primljene vesti iz Albanije da se pleme Malisora diglo na ustanak protiv vlade u Tirani.

Beograd — [illegible] najvećeg [illegible] Ljubomira Micića, samo [illegible] rođen u ovoj zemlji.

Филмизам, овако буjан и широк, са својим брзометно-симултаним елементима, послужио је као жив пример за техничку и архитектонску конструкцију зенитистичке поезије и његове песничке школе.[16] Филмизам је утицао на реалитет спољњег света, на креацију форме и на њезину корелацију са унутрашњом, ритмички уравнотеженом виталношћу. Нова равнотежа спољњег реалног (физика!) и унутрашњег духовног (метафизика!) основа је зенитизма и нове уметности коју ствара зенитизам.

Ево: од нових песника тражи се, да са својим песмама истовремено, на пет или на десет континената, говори свима једнако разумљивим језиком (Овај "језик" није идентичан са језиком којим се обично говори!). Тражи се нова поезија, која ће гомилама односно милионима бити увек савремена и једнако својска.

У зенитистичкој поезији тражи се:

филмски реализам и тоталитет савременог живота
брза измена унутрашњег и спољњег света
јаки оштробридни контрасти црнога и белога
везање алогичних асоцијација и отелотворење симултаности.

Све симултаности и све асоцијације морају да буду јасне и потпуне јединке свака за себе. Сви горе споменути елементи играли су досада пресудну улогу у освајачкој победи филма као свеконтиненталне, интернационалне и колективне уметности човечанства. И у новој поезији свих Јужних Словена, во имја зенитизма – нека буде тако!

Од нових песника, у то име тражи се:

зенит-човек-филозофија: ЗЕНИТОЗОФИЈА
филмо-зенитистичка нова уметност: ЗЕНИТИЗАМ
радио-филм-зенитистичка вертикала духа: ФЕНОМЕН

P. S. Овај есеј написан је крајем 1922. године. Први пут је објављен у "Зениту" број 23. 1923. године. Поправљен је и допуњен.[17]

У БЕОГРАДУ месеца новембра 1923.

Љ. М.

16 и његове песничке школе. – додато

17 Мисли на програмски текст "Радио-филм и зенитистичка окомица духа", објављен у 23. броју *Зенитā* 1923. године. Његова прерађена верзија остала је у рукопису. Планирано је, како се чини, да се она под измењеним називом објави као засебно издање. То, уосталом, потврђује и урађени нацрт корица, начињен у зенитистичком маниру.

Песнички ūроīрам о сūоју ūоезије и филма

Главни потицај за писање текстова "Радио-филм и зенитистичка окомица духа" и "Филм и нова поезија" дало је преношење начела из стваралачке праксе зенитиста, где се одраније инсистирало на вези између књижевности и филма. Гледајући са аспекта жанра, пажња је усмерена ка синкретизму у поезији. Подсетимо да је годину дана раније узајамно прожимање поезије и филма одређивало прагматизам лирског жанра. Он је у тексту "Шими на гробљу Латинске четврти" (*Зенūū*, бр. 12, 1922) већ сигнализирао појаву синкретизма, подразумевајући под тим радио-филмски лиризам.

За Љ. Мицића филм је "семе зенитистичке поезије", и модерно средство за разоткривање конвенционалности поступака традиционалног песништва: он је "прејашио и уништио уметност, која је била бескрајна досада – нирвана и прва сестра сензуалних уживања. Филм је својом младошћу и интензивним освајањем гомиле, уништио сладострасну поезију трубадурских Ромеа". Под геслом филмизма он изражава сумњу у естетску и уметничку самосвојност савременог песника, која је видљива не само у неделотворности његове поезије, него и у његовој неактивности, слепилу, пониженом положају пред сазнањем и "голом истином" да је берза однела превагу над лирским стваралаштвом: берза у Цириху је "судбоноснија за живот милиона од свих песама што се знојем салевају на васцелом глобусу. А зашто су сви ти песници тако очајно слепи? Зашто је савремена берза победила поезију свих времена? ... Дакле, целокупна поезија у свету није ни толико витална, колико једна једина берза у свету. ... Сви смо доживели ... људи се не мењају песмама него парама!." Пошто је таква ситуација захватила све сфере живота, Мицић позива на општу мобилизацију духова и на песничку револуцију, коју он сматра "бар једном кариком у ланцу великих социјалних револуција". Наглашавајући револуционарност својих захтева, он

гради позитивне представе о песнику-проналазачу, анархисти, фанатику и херојy срца и душе, који ће настојати претворити "моћ песме или у доларе или у аероплане или у радиј", другим речима поистоветиће се са материјалним предметом, као код руских футуриста.

Да би мотивацијски што боље осмислио стапање филмског медија са поступцима у поезији, Мицић је у песничком програму "Филм и нова поезија" уткао слике из свог раног детињства. У бесижејни текст програма ступа сижејни мемоарски сегмент – сећање на прве доживљаје филма у раној младости. То је, истовремено, могло би се рећи, кратка историјска рекапитулација, скица о кинематографској прошлости у Банији. Мицић престаје да буде аутор манифеста кад почиње да описује занос детета везан "за пројециране слике, најпре на ком окреченом зиду или белом разапетом чаршаву, украденом из постеље!". У таквом развоју сижејне мемоарске схеме преовлађују сећања на панораму – или на позорје "у коме се путем смишљеног редоследа статичких слика настоје приказати разни предели, збивања, изуми и слично, као што се то касније чинило ,оживљеном сликом', филмом" (Б. Слијепчевић. *Кинематографија у Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини* 1896–1918, Београд, 1982: 11), и на помичне живе слике у путујућем Бахмајеровом биоскопу. Чини се да је реч о Бахмајеровом гранд електро биоскопу, који је 1908. године давао представе и на Малом Калемегдану (Исто: 29). Мицићева мајка, његова родбина и његов брат "који је у школу ишао на рукама као циркуски акробата", били су "одушевљени и опсенути биоскопском чаролијом и машином која је звиждала почетак представе", а и железница, која је баш тих година први пут прошла Банијом, чине такође предмет Мицићевог сећања. Необично је, мада не и неочекивано повезивање календарског празника Мале Госпојине са животињским нумерама из циркуских представа, извођених тих празничних дана у Глини.

Могло би се претпоставити да је Мицић за концепцију о зенитизму као "вертикали духа" нашао инспирацију код италијанских футуриста; они су закључили да се емоције могу изражавати линијом-силом, која сугерише кретање, независно од чулних квалитета предмета. Овакав принцип тумачења унутарњих емоционалних стања важи, према У. Бочонију, за футуристичко сликарство (О футуристичком кретању, израженом помоћу линије-силе писао је Бочони у тексту "Пластички динамизам". – Види: Chr. Baumgarth. *Geschichte des Futurismus* 1966: 208–217). Што се Љ. Мицића тиче, он је преко везе између динамичке футуристичке вертикале ("Све расте у вис и све се пропиње у смеру вертикале") и поезије дошао у додир са филмом, који је својом ерудицијом у стању да посредује емоционалну спознају. Под тим он подразумева мешање фантастичних и реалних утисака у свету, инсистирање на конструктивној и машинској брзини, и на непосредној промени места и времена. Од типично филмских изражајних средстава Мицић помиње симултаност (она за њега значи: "једно време, једно место, концентрацију разноврсних догађаја, ритам у простору – без обзира на њихову привидну нелогичност – економију техничких средстава, велико богатство тоталног учинка"), визуелну динамику редоследа "живих слика" ("виде се чудеса

нове конструктивне епохе рада – виде се руске степе мужика и америчке фарме каубоја – виде се завичаји плавих тица Хималаја и дивљи плесови племена у Африци ... виде се пролетерски духовити чаплинизми – виде се чак и течне магме на брдовитој главурини сунца"), симултану природу филмског журнализма, чију документарност илуструју новински телеграми, колективну функцију филма, која је у служби савременог живота. Користећи најпре филмизам за радикалну критику традиционалног и савременог песништва, Мицић је желео да истакне појачано дејство његовог позитивног учинка на зенитистичку поезију, у шта он убраја својство филмског медија да успостави корелацију између реалности спољњег света са ритмичким устројством унутрашњег духовног. Од зенитистичке поезије, у којој би према изложеним захтевима били наталожени разни моменти преузети од филма и футуризма, тражи се у закључку програмског текста: "филмски реализам и тоталитет савременог живота, брза измена унутрашњег и спољњег света, јаки оштробридни контрасти црнога и белога, везање алогичних асоцијација и отелотворење симултаности".

Рукопис приредила и текст "Песнички
програм о споју поезије и филма"
написала В. Голубовић

Pozdrav iz Gline! Ulica Kralja Petra Karadjordjev

Хронологија

Љиљана Вукашиновић

Хроника Друштва 2016.

Светосавска академија

И 2016. године у готово свим пододборима СКД "Просвјета" обиљежен је велики празник и слава Друштва, Св. Сава. Духовност и сјећање на светитеља наглашени су и на централној академији у Хрватском глазбеном заводу, гдје су уз чланове Друштва били и бројни високи гости. Митрополит Порфирије нагласио је улогу Св. Саве у православљу, док је предсједник Друштва Чедомир Вишњић у својој бесједи говорио о потреби и праву на аутономно постизање равнотеже између памћења, као темеља културе и нужде заборава, као предуслова живота у људском друштву.

У умјетничком дијелу програма наступио је мјешовити хор и женски трио "Alliluia" из Београда предвођени диригентицом Милицом Радивојевић. Хор је извео низ православних духовних композиција српских, грчких, бугарских и руских аутора од XIII до XXI вијека на одушевљење присутне публике.

Изложба *Стара и заборављена књиīа Срба у Хрватској* – 20 година обнове рада Централне библиотеке Срба у РХ

Двадесету годишњицу обнове свога рада, Централна библиотека обиљежила је репрезентативном изложбом *Стара и заборављена књиīа Срба у Хрватској* аутора Чедомира Вишњића. Подијељено у неколико тематских цјелина, изложено је око 150 наслова кроз које се покушало "сабити" 200 година хисторије српских књига у Хрватској. Књиге су за потребе излагања посуђене из приватне збирке аутора изложбе, Хрватског повијесног музеја и манастира Гомирје.

Централна библиотека отворена је 4. јануара 1948. и била је смјештена у Прерадовићевој 21. Затворена је и расформирана 1953., а фонд је предат ЈАЗУ, НСК и Музеју Срба у РХ. Поновно је отворена 26. јануара 1996. у Прерадовићевој 18/1 гдје се и данас налази.

Змајева награда Ђорђу Нешићу

Најугледније и најстарије признање за српску поезију, Змајева награда Матице српске која се додјељује од 1953. године, ове године припала је "Просвјетином аутору" Ђорђу Нешићу за књигу изабраних и нових пјесама под насловом 'Боље је бити у мањини'. Књига је изашла прошле године у издању Српске књижевне задруге из Београда и Српског културног друштва 'Просвјета" из Загреба. На конкурс је пристигло 30 књига поезије, а одлуку је већином гласова донио жири којим је предсједавао Михајло Пантић. Драган Станић, предсједник Матице српске истакао је Нешићев профињени лиризам и мајсторство везаног стиха. Свечаност уручења награде одржана је 16. фебруара, на Дан Матице српске.

In memoriam – Бранислав Ћелап

Бранислав Ћелап, дугогодишњи директор Издавачког подузећа 'Просвјета', члан Надзорног и Главног одбора СКД-а 'Просвјета' те вишеструки донатор наше Библиотеке, умро је 13. марта 2016. године.

Овај истакнути члан српске заједнице с немјерљивим заслугама за српско издаваштво у Хрватској потиче из угледне породице Ћелап. Бранислављев отац Ђорђе након Првог свјетског рата основао је издавачку књижарницу 'Ћелап и Поповац', чија се вриједна издања и данас могу наћи у антикваријатима. Ђорђе је водио књижару до 1941. када је ухапшен, а књижара конфисцирана и потом након рата национализирана. Ипак, колоквијално име 'Ћелап' међу старијим Загрепчанима носила је све вријеме рада док није пренамијењена у апотеку.

Бранислав Ћелап, који је дипломирао право, а похађао је и вишу школу за вањску трговину у Бечу, у 'Просвјету' је дошао 1947. године. Четири година касније постао је пословни тајник Удружења издавача и књижара Хрватске. За директора 'Просвјете' изабран је 1953. и од тада је водио њену издавачку дјелатност. Један је од организатора првог међународног сајма књига који је 1956. одржан у Загребу, а онда пресељен у Београд.

Ћелап је уз Ђуру Пјевца био копредсједавајући привременог одбора СКД-а 'Просвјета', чији је рад обновљен 1993. године. Осим великог дијела своје збирке књига и часописа, 'Просвјети' је донирао средства којима су купљене витрине за библиотеку. Због својих заслуга један је од добитника Златне значке коју СКД 'Просвјета' додјељује својим истакнутим члановима.

АНИ сребрни на Европској смотри

Другог викенда у мају мјесецу, Беч је био домаћин 21. Европске смотре српског фолклора дијаспоре и Срба у региону. У такмичарском дијелу учествовала су 53 ансамбла међу којима и Ансамбл народних игара СКД "Просвјета" из Вуковара, који је по оцјени стручног, петочланог жирија освојио трећу сребрну плакету за извођење кореографије "Барањско пударење", аутора Далибора Миловančевића. Било је то 12-то учешће Просвјетиних фолклораша на овој престижној смотри дијаспоре на којој држе примат најтрофејнијег ансамбла са осам златних, двије сребрне и једном брончаном плакетом, те 4 специјалне награде за најбољу реконструкцију костима и најбољу кореографију.

Изборна скупштина Друштва

На Главној скупштини Друштва 21. маја у Загребу, одлучено је тајним гласањем већине делегата да је нови предсједник СКД "Просвјета" Синиша Љубојевић, а потпредсједници Сретенка Чаовић и Јовица Радмановић. У раду Главне скупштине учествовао је 71 од 72 делегата који су, између осталог, прихватили и извјештај о раду и финанцијски извјештај за 2015. годину. Из поменутих материјала видљиво је да су чланови "Просвјете" током прошле године кроз традиционалне и посебне облике дјеловања организирали око 550 програма и манифестација. Највећи дио програма реализирали су пододбори, као традиционални облици дјеловања Друштва, а потом и посебни облици дјеловања: Централна библиотека Срба у Хрватској, центар за образовање "Сава Мркаљ", Регистар културне баштине, Ансамбл народних игара, информативна и издавачка дјелатност.

Љетна школа српског језика и културе "Сава Мркаљ"

Љетна школа пројект је СКД "Просвјета" с којим сваке године развеселимо и усрећимо преко стотину ученика основних школа. У 2016. години наставили смо добру сурадњу с Вијећем српске националне мањине Града Загреба, те смо удруженим снагама кроз двије групе полазника од 16.7.-28.7.2016.г. успјели измамити осмијех на лице за укупно 148 ученика. Љетна школа српског језика и културе "Сава Мркаљ" прославила је 2016. двадесету годишњицу рада, па се стога можемо похвалити бројком од преко 2.500 ученика, 30-ак наставника и волонтера који су се измјењивали и били активни свих двадесет година рада. Поводом обиљежавања двадесете годишњице рада Љетне школе српског језика и културе прву групу ученика посјетио је градоначелник Града Загреба, Милан Бандић, а за први дан школске године 2016./17. предсједница Републике Хрватске Колинда Грабар-Китаровић угостила је 17 ученика полазника Љетне школе те се том приликом упознала с радом и активностима Љетне школе српског језика и кул-

туре. Љетна школа српског језика и културе "Сава Мркаљ" одржана је по трећи пут на Виру у Одмаралишту Цврчак. О ученицима су се бринули наставници који су изводили наставу српског језика, географије, историје, ликовне и музичке културе у пријеподневним сатима а у поподневним сатима ученици су уживали у игри, дружењу, купању и сунчању. Вечерњи сати били су занимљиви уз радионицу калиграфије, фолклорну секцију, ликовну радионицу, радионицу прве помоћи, спортска такмичења, пјесму и весеље. Сваке године наилазимо на све већу заинтересираност ученика за боравак у Љетној школи српског језика и културе "Сава Мркаљ", што нас весели и мотивира да из године у годину све више напредујемо.

Десничини сусрети 2016.

У организацији Центра за компаративнохисторијске и интеркултурне студије и Одсјека за кроатистику Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу, Хрватског друштва писаца и Српског културног друштва "Просвјета" у договору са Институтом за књижевност и уметност из Београда овогодишњи Сусрети насловљени су "Теме смрти, умирања и болести у прози Владана Деснице и западној мисли: историјски, филозофски и поетички аспекти", поводом 50. годишњице смрти писца. Одржани су од 22. до 25. рујна 2016. у Београду на Институту за књижевност и уметност и Библиотеци града Београда. Сусрети, с једне стране, истражују различите аспекте заједничког, (пост)југословенског наслијеђа и хрватско-српског интеркултурализма проблематизујући њихово досадашње проучавање, док се, с друге стране, фокусирају на дјело самог Владана Деснице у том контексту, а доносе и значајан број потпуно нових докумената везаних за живот и рад писца. Говорници су **Драго Роксандић, Бојан Јовић, Звонко Ковач, Сњежана Бановић, Миланка Тодић, Душан Маринковић, Гојко Тешић, Сања Роић, Вирна Карлић, Звонко Маковић, Лука Ваљо, Марина Протрка Штимец, Бојан Ђорђевић**… "Просвјетино" учешће у организацији Сусрета представио је генерални секретар Срђан Татић.

In memoriam – Милош Поповић

Чланови "Просвјете" и љубитељи сликања с тугом су примили вијест о смрти академског сликара и врсног педагога Милоша Поповића, који је након кратке и тешке болести умро 6. септембра у Загребу. Милош Поповић годинама је био професор ликовног одгоја, а у "Просвјети" водитељ ликовне секције загребачког пододбора. За свој стручни, школски и педагошки рад добио је низ награда, међу осталим и награду Друштва *Сава Мркаљ* за изниман допринос развоју и чувању српске културе у Хрватској. Професор Поповић осим што је био окосница ликовних догађања у Загребу, организирао је и учествовао у раду ликовних коло-

нија које је "Просвјета" годинама организирала широм Хрватске. "Милош Поповић одувијек је био један од нас и добри дух Друштва", речено је на комеморацији у просторијама Библиотеке у Прерадовићевој. Од Милоша се у име "Просвјете", али и као пријатељ опростио Чедомир Вишњић, док су у име његових бивших колега говорили проф. Радојка Орлић и проф. Јагода Ђукић.

Манифестације Друштва

- Српско културно друштво "Просвјета" Загреб, Пододбор Петриња одржало је 04. јуна у Великој дворани ПОУ Хрватског дома Петриња "**Други фестивал ојкаче**", под покровитељством Града Петриње. Циљ Фестивала је ревитализирати најстарији облик пјевања народа ових крајева, а то је двогласно пјевање звано "ојкача", коју ће судионици Фестивала наставити његовати и чувати, али и потицати млађе пјеваче да се укључе у процесе ревитализације изворног народног пјевања. Стручни жири истакнуо је како су бодовне разлике између првих пет мјеста веома мале што им даје потврду о аутентичности извођења. За најуспјешније изведене пјесме ојкаче одабране су: 1. Мушка пјевачка група СКД "Просвјета", Пододбор Двор, 2. Мушка пјевачка група СКД "Просвјета", Пододбор Вргинмост, 3. Мушка пјевачка група СКД "Просвјета", Пододбор Петриња.

- У недјељу 12. јуна 2016. у организацији СКД "Просвјета", пододбор Гарешница, одржана је **7. СМОТРА ДЈЕЧЈЕГ КУЛТУРНОГ СТВАРАЛАШТВА** која од ове године има и службени назив "Дјеца су украс свијета". Натјецање у старим дјечјим играма је одржано у Великој Бршљаници а смотра дјечјег фолклора у Гарешници. Судјеловало је више од десет мањинских удруга, као и двије хрватске: из Северина и Пакленице код Новске. Поред домаћина, стигла су и дјеца "Просвјете" из Даља, Војнића и Вргинмоста, Малог Градца, Бршадина код Вуковара и Дарувара; затим Заједница Мађара из Грубишног Поља и Дежановца, Чешка обец Бјеловар, Украјинци из Каниже у Славонији те гости из Републике Српске у Босни и Херцеговини: КУД из Мећеће. Посебно весело било је на играма у Великој Бршљаници, гдје су млађа и старија дјеца играла граничар, носила јаје у жлици, скакала у врећи и гурала, односно котурала обруч. Највише првих мјеста – пет, однио је домаћин, а још се натјецало хрватско друштво из Пакленице, дјеца Чешке обеци из Бјеловара те "Просвјете" из Малог Градца, Бршадина, Војнића и Вргинмоста, као и гости из БиХ, КУД Мећеђа.

- 15. по реду манифестација **"Ђедова косидба"**, која је 23. јула 2016. одржана у Вргинмосту, за разлику од ранијих имала је прије свега ревијални карактер. "Умјесто такмичарског садржаја, одлучили смо се вратити традиционалним обичајима за вријеме косидбе кад се све радило ручно", рекла је Сенка Цревар, предсједница тамошњег пододбора. Међу косиоцима је била и Невенка Мраковић из Моравица, као једина косачица која је своју кошњу попратила и пјесмом, што је публика знала цијенити, а након приказивања обичаја, одржан је и програм уз учешће пододбора из Војнића, Вргинмоста, удружења Рурални развој из Босанског Петровца и КУД "Вретено" из Ријеке.

- Већ 14. пут за редом у Малом Градцу, недалеко од Глине, одржани су "**Сусрети на Банији**" у организацији СКД "Просвјета", пододбор Мали Градац који су и овај пут окупили мноштво судионика, али и гледатеља. Сусрети су започели 29. српња одржавањем "Пјесничке вечери" на којој су судјеловали умјетници из Борова и Сиска након чега је 30. српња ујутро започела ликовна колонија на којој је судјеловало десетак умјетника који су вјешто створили 20 умјетничких дјела која су поклонили организаторима. Средишњи дио ове манифестације одржан је у суботу, 30. српња с почетком у 18 сати на отвореној позорници на којој је наступило 14 културно умјетничких друштава који су у Мали Градац дошли са свих подручја Републике Хрватске, точније из Ријеке, Војнића, Гарешнице, Огулина, Петриње, Вировитице, Окучана, Двора, Удбине, Вишкова, Сиска, али и два друштва из околице Зрењанина из Србије. Бројна публика могла је уживати у плесним и пјевачким вјештинама судионика чак пуна три сата колико је трајао програм.

- У Дому хрватских бранитеља свечано су 16. августа отворени **8. Дани српске културе у Истри** који се одржавају у Пули, Умагу и Ровињу. Уз отворење изложбе умјетника из Лесковца, града чија се Туристичка организација и културни умјетници представљају у Истри на овој манифестацији, окупљенима се обратио заступник у Европском парламенту Иван Јаковчић који је зажелио добродошлицу гостима из Србије. Културна манифестација Дани српске културе представља идеалну форму културне размјене и сурадње између српске и хрватске културне средине, с обзиром на традиционалне везе тих двију култура, њихову значајну комплементарност и узајамне односе. У склопу манифестације на Форуму су наступили чланови културно-умјетничких друштва Лесковац и Хисарлије, трубачки оркестар из Бојника и фрулаш Димитрије Николов.

- **Обиљежено 15 година рада Пододбора Мали Градац** – Један од активнијих пододбора "Просвјете", онај у Малом Градцу, прославио је 15 година успјешног рада великим слављеничким концертом који је 26. новембра 2016. одржан у Хрватском дому у Глини. На концерту су осим домаћина, фолклорне скупине из Малог Градца, наступили и СКД "Просвјета" пододбор Огулин те женска пјевачка група "Зора" из Крагујевца. Како и приличи рођенданској прослави, на концерту су били и бројни гости и узваници који су препознали рад овог друштва и уживали у приредби за коју су слављеници поручили како њоме "славе љубав, фолклор, музику и пјесму". А предсједница СКД "Просвјете" пододбора Мали Градац Милица Санковић присјетила се како је те 2001. године, на њену иницијативу и уз потпору покојног Бранка Куруцића, обновљен рад овог друштва.

- У недјељу, 27. новембра 2016. СКД "Просвјета" пододбор Бршадин, био је домаћин свечаног отварања манифестације "Дани културе Срба Источне Славоније, Барање и Западног Срема" која се на овим просторима обиљежава већ 19. пут. Још од 1998. године када је ова манифестација настала, Пододбор Бршадин је у више наврата имао прилику да буде домаћин програмима унутар манифестације, али је ово први пут да је у Бршадину угостио програм посвећен њеном отварању. У програму су, поред домаћинског КУД-а "Васо Ђурђевић" из Бршадина, учествовали и Владан Смиљанић из Бршадина и Александра Кикановић из Даља, затим етно-ансамбл "Ђурђевак" из Боботе, плесна група "Венера" из Вуковара, те чланови СКУД-а "Јова Јовановић Змај" из Бијелог Брда. На самом почетку програма, генерални секретар СКД "Просвјета", Срђан Татић поздравио је присутне и манифестацију свечано прогласио отвореном, а затим је услиједио културно-умјетнички програм у трајању нешто више од једног сата. Програм је испратило око 100 посјетилаца, међу којима су били и представници друштвено-политичког живота локалне заједнице и регије. Гости су могли разгледати и *Изложбу аматерских умјетничких фотографија* отворену претходног викенда.

- У суботу, 3. децембра 2016. године у Спортској дворани у Огулину одржана је прослава **11. годишњице рада огулинског Пододбора**. Манифестацији су присуствовали генерални конзул Републике Србије у Ријеци Момчило Радивојевић, парох огулински протојерej Милан Симић, предсједник СКД "Просвјета" и замјеник жупана Карловачке жупаније Синиша Љубојевић, градоначелник града Огулина Јуре Турковић са замјеницима Мићом Затезалом и Жељком Стипетићем, предсједници ВСНМ Приморско-горанске и Карловачке жупаније Јовица Радмановић и Марина Лаврнић те бројни гости и узваници.

  Свима присутнима су се обратили предсједница огулинског Пододбора Сања Клипа, градоначелник Огулина Јуре Турковић и предсједник СКД "Просвјета" Синиша Љубојевић. Нису могли сакрити задовољство радом "Просвјете" у протеклих 11 година те су Пододбору Огулин пожељели још пуно успјешних година рада. Осим старије и млађе групе домаћег Пододбора, програм су увеличали гости из СКД "Просвјета" пододбор Мали Градац и Ансамбла народних игара из Вуковара.

Преглед догађања у библиотеци у 2016. години

Ред. бр.	Датум	Назив догађања	Врста	Учесници
1.	27.1 – 10.2.	*20 година обновљеног рада Централне библиотеке: Стара и заборављена књига Срба у Хрватској*	Изложба књига	Чедомир Вишњић, аутор
2.	9.3. – 31.3.	*Обојани сан Ђорђа Петровића*	Изложба слика Ђ. Петровића	Милан Лапчић, Чедомир Вишњић, проф. Мирјана Паић
3.	30.3.	*Васкршњи циклус предавања: О духовној борби*	Предавање	јеромонах Панарет
4.	6.4.	*Васкршњи циклус предавања: Катихуменат и света тајна крштења*	Предавање	јереј Данијел Николић
5.	11.4.	*Сјећање на проф. др Јована Мирића*	Представљање архивске грађе	Димитрије Барач, проф. др Дејан Јовић, Илија Ранић
6.	13.4.	*Васкршњи циклус предавања: Послушање у цркви*	Предавање	јереј Раде Деспотовић
7.	14.4.	Жумберачки ускоци	Представљање књиге	Драган Вукшић, аутор др sc. Филип Шкиљан, Чедомир Вишњић Игор Дрвенџија
8.	20.4.	*Васкршњи циклус предавања: Усусрет Васкрсу*	Предавање	проф. др Порфирије, Митрополит загребачко-љубљански
9.	27.4.	*Загребачки харфистички фестивал*	Концерт	Branka Crowder
10.	28.4.	*Гост библиотеке Дејан Алексић*	Књижевна вечер	Дејан Алексић, Светлана Патафта, глумица

11.	12.5.	*Гост библиотеке Jochen Kelter*	Промоција	Сеид Сердаревић, Синан Гуџевић Чедомир Вишњић, Jochen Kelter
12.	6.-26.10.	*Портрети 2*	Изложба фотографија Јовице Дробњака	Мио Весовић Сњежана Чича Јовица Дробњак
13.	13.10.	*Чаробна лаванда*	Предавање	Мирјана Чупић Александра Радошевић Сабадош
14.	20.10.	Жал за младост	Предавање у поводу годишњице рођења Боре Станковића	проф. др Душан Маринковић
15.	28.10. –11.11.	*Слике Јована Татишића*	Изложба слика	Јован Татишић Љиљана Вукашиновић Санда Станачев Бајзек
16.	7.-9.11.	*Изложба нових наслова са 61. Београдског сајма књига*	Изложба	Сњежана Чича
17.	17.11.	*Јован Стерија Поповић*	Предавање о годишњици рођења	проф. др Душан Маринковић
18.	1.-17.12.	*Сликарство Милоша Поповића*	Изложба слика Милоша Поповића	Стјепан Похижек Велимир Секулић Љиљана Вукашиновић
19.	9.12.	*20 година обновљеног рада Централне библиотеке: Књига Срба у Хрватској данас*	Трибина	Боривој Чалић Ђорђе Нешић проф.др Душан Маринковић Чедомир Вишњић
20.	21.12.	*Омилије у боји*	Изложба радова Горана Јовића	Горан Јовић Љиљана Вукашиновић

Нова издања

Радослав Грујић:
Србуље у бившем Вараждинском генералату и Славонији
Свјестан недовољне истражености извора који би могли боље освијетлити живот и старију хисторију Срба у тадашњој Бјеловарско-крижевачкој жупанији, а свакако подстакнут и жељом да што боље упозна мјесто свог службовања, Грујић је обилазио терен и посјећивао српске цркве, прегледајући њихове архиве и библиотеке. То му је омогућило да упозна стање рукописних фондова на територији некадашњег Вараждинског генералата и Славоније, те би се могло закључити да је, схвативши значај онога што је на терену прегледао, дошао на идеју да прикупљени материјал научно обради и припреми за публицирање.

Фазилета Хафизовић:
Попис села и земље санџака Крка, Клис и Херцеговина, ослобођених од Млетачке Републике 1701. године
Дефтер обухваћа териториј који је држала Млетачка Република, који је према уговору о разграничењу припао Османској Држави и који јој је те године враћен. У дефтеру се констатује стварно стање настало након разграничења: дакле, уписује се онај дио територија који је остао у Османској Држави, па макар се радило о само једној њиви села, чији је већи дио отишао Млечанима. Попис је опширан, доноси све кућедомаћине, њихово земљиште, садашње власнике посједа, биљежи да ли су присутни, да ли су живи, гдје се налазе, ко су им насљедници. Као први попис након тако тешког рата он доноси и стање објеката разне провенијенције: тврђава, паланки, кула, мостова, до џамија, цркава, млинова, а такође видљиво је и страдање људског фактора.

Борис Врга:
Свјетлом по рубу (студије, огледи, портрети)
...Да и тзв. минорни писци могу бити предмет озбиљних књижевно-теоретских расправа доказ је јединствена књига есеја великога повјесничара књижевности Антуна Барца *Величина малених* (1947.), која својом насловном синтагмом не само да спаја супротности, већ и поставља тезу да мала књижевност у већој мјери одражава друштвени живот свога народа него велика. Отуда уосталом и произлази постулирање "малених" писаца као оних актера чије дјеловање доприноси квалитети, богатству и разноликости појединих националних књижевности...

Бранимир Кршић:
Говорне мане

Након успјешног и награђиваног првенца у "Просвјетином" издању, 2016. године издали смо нову збирку младог банијског пјесника. Досад је објавио три књиге пјесама: Обичне пјесме (2009), Черторезник (2012) и Разговор са Стеваном (2012). Књижевно дјело Бранимира Кршића до сада је награђивано у два наврата. Његова прва књига, збирка поезије Обичне пјесме, награђена је 2009. године књижевним признањем Стражилово за најбољи пјеснички првенац објављен на српском језику, које додјељује Бранково коло. Поводом исте збирке, Бранимир Кршић је изабран као први лауреат награде Чучкова књига за 2011. годину.

Часопис *Просвјета*

Часопис *Просвјета* и 2016. године је на својим страницама отворио бројне актуалне теме везане примарно за културу Срба у Хрватској, али и много шире. Окупио је значајан броја сарадника из земље и региона, како угледних и афирмираних научних радника, књижевника и публициста, тако и младих аутора.

Српско-далматински магазин

Од почетка излажења у Сплиту, а ево већ једанаести број је пред читаоцима, Магазин његује традицију свог славног претходника, истрајавајући на обради специфичних тема. Готово у просвјетитељском духу из пера хисторичара умјетности, књижевности, теолога и списатеља најширих интересовања гради слику нас самих, некада и сада.

***Бијела пчела* – лист за сву дјецу**

Већ двадесетдругу годину, из мјесеца у мјесец, из Ријеке лети *Бијела пчела*, лист за сву дјецу којег издаје Пододбор Ријека, а који је са годинама постао својеврстан понос и симбол комплетног Друштва.

МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ СКУП

КЊИЖЕВНИ ОПУС НАУЧНИКА МИЛУТИНА МИЛАНКОВИЋА

Међународни научни скуп "Књижевни опус научника Милутина Миланковића" одржан је 4. и 5. новембра 2016. године у научниковој родној кући. Судјеловало је петнаест излагача из Даља, Вуковара, Београда, Новог Сада и Сомбора. Освијетљен је књижевни дио опуса Милутина Миланковића – његови тротомни мемоари *Успомене, доживљаји и сазнања*, историја астрономије исписана као епистоларни роман *Кроз васиону и векове* и збирка приповједака *Кроз царство наука*. Констатовано је да је Миланковић врстан књижевник с одличним мемоарским дјелом, једним од најбољих научно-популарних дјела, те да у његовој књизи приповједака има неколико антологијских. Овај пројект суфинфациран је средствима Министарства културе РХ. Из овог скупа проистећи ће зборник радова који ће бити објављен 2017. године.

Учесници:

Проф. др Александар Петровић, Универзитет у Београду
Проф. др Славица Гароња, Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
Проф. др Сања Голијанин Елез, Педагошки факултет Сомбор
Др Вања Ковић, доцент, Филозофски факултет Београд
Др Бојан Јовић, Институт за књижевност и уметност, Београд
Др Драган Хамовић, Институт за књижевност и уметност, Београд
Др Јана Алексић, Институт за књижевност и уметност, Београд
Др Светлана Милашиновић, Матица српска, Нови Сад
Др Срђан Орсић, Даљ
Мср Немања Каровић, Учитељски факултет, Београд
Мср Александар Илинчић, Даљ
Дејана Оцић, уредница, Завод за уџбенике, Београд
Александра Стевановић, докторанд, Универзитет у Београду
Петар Арбутина, књижевни критичар и уредник, Службени гласник, Београд
Боривој Чалић, историчар културе, Вуковар

КЊИЖЕВНО ДЈЕЛО МИЛУТИНА МИЛАНКОВИЋА

У поређењу с данашњим научницима, Миланковић изгледа као дух који је, винувши из античке Грчке, свратио у ренесансу, а потом слетио у XX вијек. Мултидисциплинаран у научном раду (астроном, математичар, геофизичар, климатолог), практичар у свакодневном животу (грађевинац пројектант, инжењер проналазач, статичар), педагог (професор универзитета, писац уџбеника), уз то и књижевник, дружељубив човјек, љубитељ музике, хране, пића, лијепих жена…

О својим интересовањима изван уже струке Миланковић је оставио бројна свједочанства у *Успоменама, доживљајима и сазнањима*. У умјетности највише су га привлачили музика и књижевност. Увод у књижевност почео је усменом епиком, слушањем јуначких пјесама које му казује отац, а дјечак их убрзо зна наизуст. Слиједила је поука из грчке митологије коју му је дочаравала гувернанта кроз приче о Едипу, Хераклу, Тезеју, Аргонаутима, тројанском рату и Одисејевим лутањима. Кроз гимназијско школовање и бечке студије одушевљаваће се Миланковић античким ауторима, њемачким, француским и руским класицима. Читао је у оригиналу дјела на њемачком и француском језику а изврсном меморијом памтио стихове све до дубоке старости.

И у песништву ценио сам више старе но нове. И то је била природна појава. Они чија су дела преживела векове, па и хиљаде година, имају несумњиву трајну вредност, а модерни писци обично само привремену вредност тренутне моде.[1]

Разгледање музејске поставке о Миланковићу

1 Исто, стр. 228.

Судионици скупа испред Миланковићеве бисте

О широком распону књижевних утицаја на Миланковићев стил, од класика до њемачког и француског сентименталног романа могла би се написати студија. У Миланковићев књижевни опус спадају три дјела: мемоарски записи *Успомене, доживљаји и сазнања*, епистоларни научно-популарни роман Кроз васиону и векове, и књига научно-популарних приповједака *Кроз царство наука*.

Миланковићеви мемоари спадају међу најуспјелија остварења тог жанра у српској књижевности. Поред свог животописа, аутор је описао и судбину Срба досељених с Чарнојевићем на обале Дунава и Драве, као и двјестогодишњу историју своје породице. Кроз ова сјећања дефилују на стотине ликова – од најзначајнијих научника тог времена до џамбаса, виноградара, куварица, газдарица, учитеља, студената, политичара, лијепих жена, умјетника, инжењера, војника, радника, сељака…

Као лирски лајт-мотиви кроз дјело се непрестано дозивају очински дом и Дунав, пишчево исходиште и уточиште у тешким животним тренуцима. Поједини пасажи посвећени очинском дому у Даљу и Дунаву имају одлике пјесама у прози:

> *Када је пала ноћ, а на небу се појавиле звезде у оном безброју који се вида само у слободној природи, Дунав је изгледао лепши, тајанственији и величанственији но преко дана. А када га обли месечина, био је чаробан. Било је уживање седети у нашој башти, посматрати његове сребрне талашчиће и слушати њихов шум. С оне стране његове мешала се са тим шумом песма хора безбројних певача. То су биле жабе… Радо смо слушали ту музику. Она је била химна животу, природи и вечном звезданом небу над нашим главама.*[2]

2 Исто, стр.70

Судионици скупа на Миланковићевом гробу

Рукопис књиге *Кроз васиону и векове* објављиван је у наставцима у *Летопису* Матице српске од 1926. до 1928. године да би исте године био штампан у засебној свесци. У протеклих осамдесетак година штампано је десетак српских и њемачких издања овог Миланковићевог најпопуларнијег дјела.

Комбинацијом факта и фикције оживљено је једно чудесно путовање кроз вријеме и простор на којем научник често уступа ријеч књижевнику. Ауторова намјера је била да напише дјело у којем ће на популаран начин изнијети своје математичке рачуне. Одлучио се за епистоларну форму, с пријатељицом као фиктивним сапутником. Након одушевљења које су изазвала прва писма међу младим слушаоцима и консултација с пријатељима, међу којима су били књижевници Вељко Петровић и Милан Кашанин, Миланковић се освједочио да је на добром путу.

Дубинско разарање људске цивилизације, наговјештено Првим свјетским ратом а остварено Другим, наводи Миланковића да се врати у прошлост и ухвати за цивилизацијску вертикалу оличену у најзначајнијим научницима и њиховим проналасцима кроз историју људског рода. Аутор креће од Питагоре, до Демокрита, Аристотела, Аристарха са Самоса, Архимеда, Коперника, Њутна, Фарадеја, Дарвина…

Јунаци ових прича су поменути научници, а радња се плете око њихових најзначајнијих открића. Потенцијалну сувопарност тема аутор вјешто разбија бојањем локалног колорита (ванредно познавање историје и географије), увођењем љубавне интриге (*Аристархос са Самоса*), дочаравањем паланачке

атмосфере и духа (*Демокрит и Абдеријани*), активирањем споредних ликова (јеврејски трговац у причи *У Толеду*). Научна открића вјешто су и ненаметљиво проплетена кроз приче, тако да аутор остварује двоструки ефекат: дидактички (научио је читаоца круцијалним научним истинама) и естетски (ужитак у љепоти и занимљивости приповиједања).

Као што Миланковићево научно дјело, цијењено и признато у свијету, чека да коначно и на домаћем терену заузме мјесто уз Теслу и Пупина, тако и његово књижевно дјело чека да буде враћено у школе, у лектиру, међу младе, којима је намијењено и којима ће сигурно бити инспиративно. Вријеме је и да Миланковићев књижевни опус у српској литератури заузме мјесто које својим квалитетом заслужује. Сигуран сам да ће овај научни скуп послужити тој сврси.

Ђорђе Нешић

Александар Илинчић

"Научник у књижевности: Миланковићево читање прошлости за будућност"

Сажетак

Стваралаштво Милутина Миланковића, било да се раздвоји на научно, књижевно или трећеврсно, обележено је јединственим печатом приступа раду који може да се именује Миланковићевим стилом стварања. У његовој слојевитости истиче се и специфичан Миланковићев доживљај темпоралности, а кроз траг писане речи, која се уједно ставља у фокус предстојећег рада, најприступачније је пратити однос према прошлости, историји, будућности, времену уопште. Да би се Миланковићев доживљај наведених елемената и стил стварања разумели нужно је познавати обим створеног дела и полазишта његовог обликовања, потом анализирати однос према временитости, све да би се напослетку могли извући закључци како се позиција Милутина Миланковића на временском хоризонту огледала у књижевном раду, али и у укупном Миланковићевом животу.

Кључне речи:

Милутин Миланковић, наука, књижевност, историја, време

1.
Уводне напомене о писаној оставштини Милутина Миланковића

Да би мук домаће јавности о лику и делу Милутина Миланковића био докинут било је потребно да гласови о вредности његовог стваралаштва дођу споља. Отприлике колико је трајало раздобље затишја о Миланковићу – практично након смрти 1958. године па до пуног признавања научних резултата у часопису "*Science*" 1976. године, временски је толико још требало да интерес за Миланковића достигне ниво који је донекле задовољавајући. Наиме, занимање овдашњег јавног мњења за Миланковићев рад осетније је порасло тек на прелазу у 21. век, а када се, пак, покренуло о Миланковићу је говорила како ужа научна, тако и шира друштвена, јавност, које су му се покушале одужити кроз више симболичких потеза рехабилитације наслеђа. У реченом сплету догађаја побуђен је интерес и за Миланковићево књижевно дело, те се оно преиспитивало с полазишта општих карактеристика и вредности, могућности употребе у настави, из ракурса историје наука или као дело које је значајно за историју српске научне фантастике.

Све то ни изблиза није довољно јер је Миланковићево писано дело стварано у вишедеценијском распону и врло је обимно, па када је реч о обележјима књижевно-уметничког сегмента ове оставштине, као уосталом и за сваки други елемент изучавања, разумљиво је да оно захтева дуго и пажљиво читање да би се у тоталитету могло разумевати оно што је још М. Кашанин установио као специфични Миланковићев стил. Миланковићев стил плод је полихисторизма, надилажења граница и најјаснији је исказ надвременског стварања, те, као такав, превазилази књижевни аспект научниковог рада и тиме се може именовати не само Миланковићевим стилом, већ и Миланковићевим приступом или Миланковићевом методом рада. У окосници овога стила/приступа/методе/животног усмерења као темељна ставка стоји посебан однос Миланковића према питањима темпоралности. У име тога да би се схватило како је Миланковић градио однос према времену, како га је доживљавао и надвладавао, а тиме и како се изграђивао Миланковићев стил, у раду се настојала скренути пажња на Миланковићеву стваралачку снагу, ерудицију и обухват интереса, да би се затим пропитало како је на основу стечених знања, ставова и афинитета Миланковић градио обзор према прошлости и историји, развојности и будућности и како је, најзад, то преточио на књижевна, али и научна, дела.

Заправо, код Миланковића би било тешко рећи где престаје строго научни, а где почиње књижевни рад, па самим тим недвосмислено одредити да Миланковићев начин стварања припада искључиво научном, односно књижевно-уметничком изразу. Истакнута подела је беспредметна, будући да је кроз целокупно професионално и животно деловање Миланковић настојао да упути јединствену поруку. Ипак, особености Миланковићевог стила, па тако и однос према времену, најлакше се уочавају у књижевним делима, а унутар њих, опет, у мемоарском ("Успомене, доживљаји и сазнања") и научно-популарном

списатељству (“Кроз васиону и векове”), но уметничка нит знатно је садржана и у историјско-научним списима (“Кроз царство наука”), па и у другом, чак и стручно-научном, раду. Особеност стила писања понајпре карактеришу непосредност, поучност и лепршавост, те суверено владање историјом и историјом књижевности, због чега дела садржавају прегршт општекултурних референци.

Наравно, критика је имала такође свој суд. Рецимо, А. Стојковић преноси оцену М. Бертолина да је Миланковић “свакако поседовао знатан књижевни дар, али са чисто литерарног становишта, има код њега доста старинске емфазе и превазиђених клишеа”, те потом сам домеће, “да његове књиге из историје наука имају несумњивих књижевних вредности, иако би језик Миланковићев, да није формиран на периферији српског етничког подручја и током његовог дугог боравка у Бечу ређе употребљен, био још чишћи и сликовитији”, међутим, и Стојковић и Бертолино у целини оцењују Миланковићев укупни и списатељски рад врло повољно, а посебно су били импресионирани “фрапантном моћи уживљавања у протекле епохе” те “смислу за мајсторско уметничко рекреирање атмосфере, начина живота и појединих епоха.”[1] Око могућности унапређења језичког израза, начина структурисања текста и композиције дела или књижевних инспиратива, може се повести расправа, но наглашавање како су код Миланковића изражени исцрпност у проучавању повести, те вештина у писаном приказу истраженог, свакако је расуђивање с којим би се већина читалаца Миланковићевих дела могла сложити без поговора. Миланковић је на карактеристичан начин владао временом, тако нешто није могао стећи ни научним ни књижевним знањем, него несвакидашњом перспективом живота, због чега је важно имати у виду шта га је све обликовало.

2.
Каталог Миланковићеве библиотеке

Да би се одговорило на питања одакле неизмеран обухват у Миланковићевом интересу, одакле једном математичару и инжењеру куражи да се окуша у књижевности и да непољуљано влада временитошћу кроз својствен стил писања, важно је упознати се са Миланковићевим изворима знања и инспирације. Иако по образовању техничар, а по сањаном и остваренom животном позиву истински научник, Миланковић у мемоарима казује: “Нисам се задовољио тиме да будем само техничар, већ сам тежио ка ширем образовању но што га је школа давала.”[2] - мисао је то која језгровито указује како је Миланковић желео да изгради интелектуални обзор.

Одрастање у имућној породици омогућило му је зарана сусрет са светом писмености и књижевности. Отац му је читао епску народну поезију, истовремено користећи Русоовог “Емила” за васпитање сина. У кући се налазила бројна колекција књига, посебно домаћих писаца, од истакнутих имена попут: З. Орфелина, Б. Радичевића, Ђ. Јакшића или В. Караџића, па све до радова: Е.

1 Андрија Стојковић, Филозофски погледи Милутина Миланковића, САНУ, Београд, 1988, стр. 23-25.

2 Милутин Миланковић, Успомене, доживљаји и сазнања - детињство и младост (1879-1909), САНУ, Београд, 1979, стр. 194.

Јанковића, С. В. Каћанског или **К. Трифковића**. На столу су биле разне немачке и српске новине и часописи, од којих је Милутин најрадије листао "Невен". Змајев лист и збирку Змајевих дечијих песама Миланковић је сматрао најбољим учитељима из детињства, док је дело којем се највише враћао у првој деценији живота био "Робинзон Крусо" Д. Дефоа.

Одлазак у Осијек значио је прекид са приватним образовањем, те сусрет са свим (не)приликама које доноси формално образовање. Када је с лакоћом савладао уџбеник из геометрије, уочио је да му ни други предмети не представљају посебан изазов, па је у слободно време надопуњавао математичку страст изазовнијим задацима (налазећи их у Тојбнеровом каталогу математичких књига, у Валентиновим збиркама математичких задатака, или у "Алгебри" Л. Ојлера и "Тригонометрији" Д. Нешића). За своју душу је прочитао "Цртице о магнетизму и електрицитету" О. Кучере, што га је увело у свет проналазача, а чланак у "Србобрану" о посети Н. Тесле Београду га је посебно усмерио ка свету научног истраживања. У доколици ишчитава "Гусарског краља" М. Јокајиа, у дружењу с пријатељима листа илустроване историје света, набавља каталоге о ловству и техници, а чланак о хипнози из "Вијенца" га је у сарадњи с пријатељем нагнао да свежа знања о поменутом умећу покуша уприличити на једном од млађих укућана. Ипак, између литературе коју је доживљавао као забавну нарочито је издвајао Ж. Верна. Када је прочитао све три - за то време на српски језик преведене, Вернове књиге ("Пет недеља у балону", "Пут око света" и "Царев гласник"), у позамашној ујаковој колекцији нашао је немачки комплет француског писца и кроз вишегодишње читање извежбао немачки до перфекције. Школовање га је упознало са домаћим књижевним класицима ("Горски вијенац", "Осман", "Смрт Смаил-аге Ченгића"), штивима француских писаца (Расин, Молијер, Лафонтен, Мисе, Иго) и оних на немачком језику које је читао у изворном облику (Шилерове баладе, а прилично су га ганули Гетеови "Вертер" и "Фауст"). Љубав према књизи је окрунио стварањем сопствене библиотеке у 17. години када је, на повратку са екскурзије у Београду, купио комплет Шекспирових драма, изабрана дела Гетеа и Шилера, те једну свеску "Гласа" Српске академије наука чиме се: "са пуним кофером књига вратих у Даљ, поручих код свог суседа, столара, орахов орман за књиге и положих темеље личне библиотеке, несасушиве чесме уживања и просвећивања."[3]

Исту библиотеку касније је преместио у Беч и даље проширивао, посебно насловима француских писаца да би савладао њихов језик (Ламартиновим поемама - "Језеро", "Мала долина" "Осамљивање" те списом "Путовање на Исток", Корнејевим драмама – "Сид", "Хорације", "Сина", Ростановим "Сираном", Золиним романима - "Слом", "Жерминал", "Нана", "Новац", "Дело"). У том времену устаљује му се обичај читања књижевних класика (Хајне, Виланд, Ростан, Толстој...) пред починак, којег одржава читав живот. Међутим, у Бечу се морао посветити читању које га је образовало за инжењерско звање, па је марљиво савладавао градиво из испитне литературе, но свестан да је у једној од престоница светске културе, желео је дух унапредити и на другим пољима. Задивљен је

3 Исто, стр. 156.

архитектуром, сликарством, а како су му одласци у позоришта скупи, преферирао је оперу према којој је симпатију развио док је још био у Осијеку. Редовно је пратио аустријске, немачке, француске, енглеске и италијанске дневне листове и недељнике. Отада је постао целоживотни пратилац бечког "Ноје фраје пресе", којег је са посебном пажњом читао у доба Анексионе кризе и у доба заточења у нежидерском логору, а с уважавањем је истакао и париски "Фигаро". Бечка књишка места била су му често одредиште посета, а библиотека Бечке технике била је простор који је посећивао с посебним удивљењем од доласка у Беч па до одласка у Србију, чак и након тога. Тамо је знао да чита немачке критике Шекспира како би проверио своје знање о омиљеним драмама ("Хамлет", "Лир", "Ромео и Јулија", "Отело"), филозофска дела "обожаваног Русоа" или историјске књиге о развоју друштва, уметности, архитектуре, и посебно технике и науке.[4]

Библиотеку је, на концу, преселио у Београд, допуњавајући је разноврсним књигама, док она није досегла број од приближно 500 наслова па је значајан део грађе преусмерио назад у Даљ у стару породичну библиотеку. Разноликост скупљених дела протезала се од наслова античких писаца (Вергилије, Плутарх, Демостен, Цезар, Тацит, Марко Аурелије) преко Свифтових "Гуливерових путовања", Гончаровљева "Обломова", Додеовог романа "Сафо", Виландове "Историја Абдерићана", историјских дела као што је Тјеров класик "Историја конзулата и царства" или "Праисторија људског рода" Р. Грамана, или, пак, филозофских списа какво је Ламетиријево дела "Човек-машина", односно "Основи емпиријске психологије" Б. Петронијевића. Ипак, се од свега најрадије враћао књигама које је упознао у младости, водећи се мишљу К. Ј. Вебера да "књига која не заслужује да се прочита два пута, не вреди ни да се чита".[5] Стога, су класици попут Хомера, Русоа ("Исповести"), Шекспира, Толстоја ("Рат и мир"), Лесинга, Гетеа ("Фауст") и Шилера били прочитани небројени број пута. Из побројаног потпуно је јасно како је Миланковић стекао завидну књижевну културу, што га је могло усмерити да касније самостално пише, а уз неупитну начитаност као подстицај деловали су и развој уметничког осећаја на другим пољима (понајвише опери) те многа познанства и искрена пријатељства са књижевницима и уметницима.

Набрајући садржај Миланковићеве библиотеке јасно је, а и Миланковић то сам износи - "Они чија су дела преживела векове, па и хиљаде година, имају несумњиву трајну вредност, а модерни писци обично само привремену вредност тренутне моде."[6], да је пре свега ценио класична дела уметности. Време је за њега мајсторско решето, које одваја стварну вредност од оне која је пролазна. Како је то вредело у сликарству, књижевности и уметности, вредело је и у науци, животу генерално. За Миланковићев истанчани доживљај временског суда и времена заслужни су и просветни значај бечке кафане и бечке опере, средњошколских професорских савета и породичних мудрости, доживљених тегобних ратних тренутка и успона у науци, а своју немалу улогу одиграла је и благодат богате библиотеке.

4 Детаљан попис литературе коју је М. Миланковић проучио из области историје науке погледати у: Милица Инђић, „Миланковић као историчар и популаризатор науке", зборник Стваралаштво Милутина Миланковића (ур. Часлав Оцић), САНУ, Београд, 2009, стр. 153-160.

5 Милутин Миланковић, Успомене, доживљаји и сазнања (после 1944), САНУ, Београд, 1957, стр. 4.

6 М. Миланковић, Успомене, доживљаји и сазнања - детињство и младост (1879-1909), стр. 195.

3.
Imago mundi часовничара васионе

Подсетник на Миланковићеву писану оставштину указао је како су му читалачки и уметнички афинитети проширивали видике и створили сасвим специфичну перспективу света. Миланковић је имао пространи временски обзор, развијао је комплексан однос према прошлости, према повести и историји као науци, и, с друге стране, могао уперити поглед у будућност луцидније од других. Јединствен доживљај временитости помогао му је не само у изградњи књижевног стила, него уопште научних преференција и животних идеала. Истраживачко поље и научничку нишу пронашао је тамо где је могао да ствара у тишини, у оквиру унутар кога је могао да несметано обликује сопствену слику света.

3.1. Поглед у прошлост

Животом у породици која има чврсту свест о постојању и дуго је усидрена на истом месту, први је услов који је допринео да Миланковић развије афинитет за изучавање прошлости. Поглед у дубину породичних хроника који може да допре преко двеста година, развијао је код Миланковића вештине памћења и перспективе. Националну историју је упознао кроз народну епику и драмска дела чиме је у његовој свести створена базична представа о минулим временима, а пуно рафинираније однос према прошлости Миланковић је задобио упијајући животне приче које су извирале из родног дома (нарочито су позитиван утицај за развој приповедачког талента имале приче деде Димитрија) које су му отварале стваралачко око и чуло знатижеље.

Љубав према испитивању прошлости надграђивао је и кроз школовање. Античка митологија била му је интересантна, па преко ње и историја, због чега је први уџбеник из историје прочитао још на школском распусту, а жеђ за додатним знањем надомештао је самосталним истраживањем. С неколицином пријатеља које је, као и себе, убрајао у "љубитеље историје" с радошћу је узимао у руке историјске књиге трудећи се да проникне у садржај: "Свакој историјској особи дао бих одређен облик да бих је видео живу пред собом, а оне силне слике, портрети и цртежи статуа које сам некада видео у немачким илустрованим делима историје, давали су тим мојим визијама осећај стварности. Чинило ми се да лично познајем Александара Великог, Ханибала и Цезара, и да сам се некада попео на атенску Акрополу и римски Капитол."[7] Осим тога, разумео је и улогу меморисања година и хронолошких размака у историјским догађајима јер исте "представљају, као на железничким пругама, главне станице историјског развитка појединих народа".

Када је као адолесцент пошао на прва путовања ван родног места и, на концу, завршио као бруцош у Бечу, увидео је преплетање маште и историје, малог и великог. Исказали су му се несразмери личног доживљаја и онога што је у стварности присутно, екскурзијска посета топонимним местима српске историје створила је у њему импресију скучености и недораслости величини какву је

7 Исто, стр. 141.

раније замислио. Међутим, тада закључује о снази и вредности идеје која може да лежи у повести. Трагове идеја, често поцепане и искидане, настојао је касније својим радом да пронађе и сачува, па потрага за идејом у раскољеном времену постаје важно обележје Миланковићевог деловања. Надрастање "митско-историјског" из детињства, није реметило Миланковићев каснији осећај и интерес за историјско, до краја живота остаје везан за вредности које му је усадила средина из које је потекао, модернизмом и тековинама савремености није се одушевљавао, како је био класичар у књижевном смислу, тако је смислу друштвених погледа био традиционалиста.

С друге стране, Миланковићу је било нејасно и ишчуђавао се над онима "који се радују рату као да ће у сватове"[8], који не увиђају ширину и истинску трагику историјских недаћа. Миланковић не износи овакво запажање као фаталиста, али са стеченим знањем увиђа неминовности и потребу деловања које је другачије од оног кога жели да наметне свака нова друштвена већина. Ритам времена и суд историје постоје као незаобилазно мерило вредности, стога је и своје научно дело градио да буде изнад вртлога прве половине 20. века и усуда простора на коме је ковитлац историје увек немиран. У наведеном просторно-временском оквиру Миланковић је трауматичне животне епизоде користио да у њима ишчита правилности и стекне знање о временском ритму и снази безвременске историје.

Како су му нејасни они који с радошћу корачају у нове историјске несреће, нејасни су му и они који историјско виде увек у политичком, ратничком и дипломатском, иако живот измиче под оквирима које наведене категорије намећу ("Гутенбергов проналазак штампе значио у материјалном и духовном развићу појединих народа више но сви они Хајнрици, Конради, Отони, Едуарди и Лујеви и све њихове битке"[9]). Он жели да види више од онога што му је сервирано, тежи знању у сваком смеру и свестан је да би га стекао мора да се тој историји врати јер зна да унутар ње ипак лежи неслућена вредност. Пресудно на формирање погледа у вези вредности коју ствара време најзорније му је уприличила историја науке: "Радећи преко четири деценија у науци, све јасније сам увиђао да се она може потпуно схватити и оценити тек кад се упозна њен историјски развитак."[10] Миланковић истиче да је, осим снаге одређене идеје, за историјски развитак пресудна улога коју имају генијални људи који ју проносе. Оба чиниоца су међусобно условљени и дијалектика њиховог односа кључна је за друштвени напредак. Управо на примеру овога односа, Миланковић је закључио да се структура проблема може потпуно познавати тек ако се установи њен развојни ток, што му ја дало преко потребну студиозност у временима кад сам ствара списе.

Напослетку, као врсни познавалац историје, Миланковић износи запажање да постоје три темељне науке које се баве прошлошћу - историја, преисторија, геологија, но да ни једној од њих није пошло за руком да догађаје које истражују унесу на јединствену временску скалу, слици прошлости коју су те науке исцртале недостајао је временски рељеф. Таква наука тек се ствара, Миланковић је њен заснивач, у откривању загонетки времена њему су сведоци и писана оставштина

8 Милутин Миланковић, Успомене, доживљаји и сазнања (из година 1909 до 1944), САНУ, Београд, 1952, стр. 295.

9 Милутин Миланковић, Техника у току давних векова, Нолит, Београд, 1955, стр. 5.

10 Милутин Миланковић, Оснивачи природних наука, Друштво "Никола Тесла", Београд, 1947, стр. 3.

и дела људске вештине, али њему је историјски извор и Земљина кора и Месечев рељеф. Тиме Миланковић свој начин доживљаја прошлости директно везује за будућност: "Под утиском ових сведока прошлих великих времена, заборавља се ситна свакидашњица и поглед тражи даљину. Упримо га, дакле, на стазу којом Земља корача."[11]

3.2. Поглед у будућност

Дух трагања за одговорима у прошлости, није могао а да се у уму који је и научнички и уметнички, не настави и у духу трагања за будућим. Додајући томе иманентно људски, радознали приступ код Миланковића је сво троје стопљено у један назор, изражен у особеном стилу стварања. Вративши се с пута из прошлих светова у коме су посетили градове научних генија, Миланковић у "Кроз васиону и векове" очас пише својој имагинарној пријатељици: "Пре три недеље, спопаде ме неодољива жеља да вирнем мало у будућност. Као оно Фауст књигу Нострадамусову, ја стадох прелиставати неке књиге и списе да бих из њих сазнао шта будућност крије у свом крилу. И дознао сам!"[12]

Научник у књижевности фантастике није, додуше, реткост, међутим за историјат српске књижевности, односно научне фантастике, Миланковић има уникатан положај. Б. Јовић, рецимо, наводи да је пре свега са делом "Крос васиону и векове", које има значајне примесе научне фантастике, непосредни настављач доприноса Д. Илића и Л. Комарчића у српској књижевности.[13] Предвременски иступи видљиви су у свакој пори Миланковићевог дела, од Миланковићеве теорије климе, преко рачуна из космичке климатологије, до момената који су пуно непознатији - попут нацрта противаеропланског топовског зрна, које је осмишљено по принципу који је веома сличан оном данас применљивом у појединим интерконтиненталним ракетама које носе нуклеарне бојеве главе.[14]

Но, "Кроз васиону и векове" неоспорно представља кључну тачку Миланковићевог књижевног футуризма. Сачињавајући ово дело током 1920-их, много пре ере пуне механизације, а камоли роботизације или космичких летова, Миланковић предвиђа низ унапређења баш на овим подручјима и наводи предности које ће технички напредак донети човечанству, истовремено истичући и опасности које долазе с њим. С друге стране, Земља ће сама да се промени, винова лоза, због последица затопљавања, допираће у будућности до немачко-данске границе, а крајњи резултат глобалног затопљавања биће, наравно, глобално захлађење. Међутим, човечанство не мора бити нужно осуђено на пропаст, дотад ће се већ омогућити да људска врста настави развој негде даље, по његовој процени много пре на Венери него на Марсу. Кроз знамениту галактичку шетњу Миланковић са пријатељицом посећује обе планете, али футуристички најупечатљивији тренутак представља одлазак на Месец. "Човек неће путовати у ђулету, како је то замишљао Ж. Верн, него у самом топу."[15] - дакле, пројектилом или ракетом, наводи Миланковић својој сапутници прецизно указујући на поступак лансирања и начин лета "интерпланетарног воза" те потанко опсујући на које ће се начине користити Месечева природна добра.

11 Милутин Миланковић, Кроз васиону и векове, Матица српска, Нови Сад, 1928, стр. 190.

12 Исто, стр. 134.

13 Бојан Јовић, Рађање жанра: почеци српске научно-фантастичне књижевности, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2006, стр. 92-98.

14 Александар Петровић, Циклуси и записи, САНУ, Београд, 2009, стр. 89-90.

15 М. Миланковић, Кроз васиону и векове, стр. 150.

Рекло би се да су то атрибути визионарства и праве научне фантастике. Но, код Миланковића је коришћење термина научне фантастике условно, Миланковић не пише футуристички поради саме забаве, он је и књижевник и научник у ескапади у будућност. Како са спознајама из историје технике решава мистерij градње пирамида, тако рачунајући температуру на Марсу успева да расплине мистерij о постојању живота на њему. За то није довољна само машта, Миланковић није бајкотворитељ или фантаст без покрића, него и знање и уобразиља која је настала у комуникацији будућег, садашњег и прошлог.

16 М. Миланковић, Кроз васиону и векове, стр. 6.

4.
Миланковићев књижевни времеплов

Ако су ранија поглавља указала на Миланковићев писани опус и настанак Миланковићевих уметничких интереса, потом на специфичан доживљај времена и догађајности у њему, следеће има да размотри како су се утицаји на књижевно-уметничко обликовање, с једне, и сам Миланковићев доживљај прошлости и будућности, с друге стране, одразили на формирање Миланковићевог књижевног стила стварања у контексту темпоралности. Наводећи разлоге писања "Успомена" Миланковић казује да је желео да пером оцрта средину из које је потекао и догађаје које је "преживео на највећој прекретници историје света." Жали што деда Димитрије није поступио као он, јер је ризница његових успомена била раскошна, а приче из ње могле су се сачувати само преносом на хартију. Избор мемоарског писања недвосмислени је израз Миланковићевог погледа на трајање у времену: "Писана реч, напротив, дужега је века, а има их које вечито живе. Зашто, дакле, да се устручавамо њима послужити се када могу да преброде и простор и време."[16]

Оживотворена историја у Миланковићевом делу није била ограничена само на личну и породичну историју. Он јесте чувар "малих" историја, из властитог окружења, али уједно и чувар и истраживач "велике" историје, не само националне или светске него, и земаљске, климатске, васионске, налазећи међу њима праву меру. Како износи своје доживљаје или епизоде из живота породице, пријатеља, познаника, тако у писано ткање успева уклопити и комплекснија историјска дешавања. У Миланковићевим делима налазе се изванредни описи свих места у којима је деловао те политички, друштвени и културни догађаји, који су пратили и усмеравали људске судбине у времену које је та околина запамтила. Миланковић увек налази места да повеже догађаје, ликове и просторе који су наизглед удаљени на начин који је читаоцу едукативан и интересантан, изнова остварујући живу комуникацију између "малих" и "великих" повести. У писању, што мемоарских, што научно-популарних, што историјско-научних, дела, изузетно систематично приступа било ком проблему кога истражује и после преноси у писане ретке. Користио је личне архиве, документе, портрете, истраживао по библиотекама и изванредном вештином памћења меморисао усмену предају. Иза минуциозности

писања, истанчаног осећаја за детаљ и успешне навигације по временској оси, дакле, стајао је исцрпан истраживачки и читалачки рад, студије које су се усмеравале не само на класичну историју према којој није био аверзиван, но свакако ју је доживљавао као ону која спутава пуни поглед на прошлост. Да би поглед био потпун требало је оживети, дакако, историју науке и технике, али и културну историју, историју одевања, исхране, обичаја, менталитета или знања.

Такође, наглашен је Миланковићев став о улози генија у историјском току, заокупљеност овим историјским феноменом усмерава га да ствара од научника-генија историјског јунака и, следом тога, јунака књижевног дела. Често се поистовећујући с њима и стављајући геније као јунаке у историјски дискурс уноси фикцију и мистику, тиме не само стварајући блискост, топлину и сугестивност стила, него и стално премошћујући временске баријере. Због тога "Кроз царство наука", а још више у "Кроз васиону и векове" могу да се означе као дела која су сачињена постмодерним приступом, *будући да је Миланковић "као писац* по начелима савременог постмодерног дискурса извршио "провалу" у радњу и животе својих литерарних јунака, умешавши се тако у њихов живот, на начин да је истовремено и приповедач и сам прозни јунак."[17] Приповедачким умећем и стилом стварања, који непрестано ходе на неисцртаној граници између стварности и маште, између прошлости и будућности, Миланковићу је пошло за руком да овлада временом и да време упростори, што се поклапа са судом П. Рикера који казује како "време постаје људско у оној мери у којој је артикулисано на један наративан начин, и да прича добива своје пуно значење када постане услов временског."[18]

Миланковићева темпоралност гради се, дакле, на више колосека, пролази кроз реално и кроз измаштано, с лакоћом одлази како у прошле светове, тако и у будуће, на стази историјскога рашчивијава нит идејног. Код читаоца је због тога створен доживљај сталног и динамичног кретања, али и задржавања над маркантним моментима да би се омогућили тренуци сталоженог промишљања. Знајући којим тактом "сат васионе откуцава векове" Миланковић може да успори и убрза време по потреби, да оде у различите епохе, на егзотична места и да се са сваког пута у васиони, врати у стварност у којој, захваљујући управо путевима на које га води машта, може да створи дела која су надвременска. Краткотрајни боравак на звезди Алициони, који му даје могућност погледа у 1690. годину, где види како кроз капије београдске тврђаве улази везир М. Ћуприлић и претка Миланка на коњу Мркуши који одлази ка северу, представља метафоричну слику његовог супериорног кретања дуж временске осе и просторних координата. Па ако по М. Бахтину "хронотоп одређује и уметничко јединство књижевног дела и његов однос према стварности, односно, сви временски и просторни односи у уметности и књижевности неодвојиви су једни од других те хронотоп као формално садржајна категорија одређује и лик човека који је увек суштински хронотопичан"[19], Миланковић просторно-временску структуру дела осмишљава као врсни зналац. Начин на који гради хронотоп, односно просторно-временску повезаност текста, чини Миланковићево писање продорним и свежим и представља једну од главних особина специфичног приступа темпоралности.

17 Славица Гароња-Радованац, "Књижевно дело Милутина Миланковића", зборник Развој астрономије код Срба VII (ур. М. С. Димитријевић), Астр. друш. "Руђер Бошковић", 2012, стр. 1115.

18 Пол Рикер, Време и прича, (превод Славица Милетић), Издавачка књижарица Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1993, стр. 73.

19 Михаил Бахтин, О роману, (превод Александар Бадњеревић), Београд, Нолит, 1989, стр. 380.

"Успомене" чија је композиција класичнија, такође имају немали број елемента који се уклапају у постмодерни приступ тако да оне само наизглед одударају од хронотопа који се препознаје у "Кроз васиону и векове" или "Кроз царство наука". Као мемоарско дело "Успомене" су само супротни отклон истог клатна, израз једнаког поимања времена у коме се прошлост чита потпуно и чита се за будућност. Миланковићев психолошки доживљај времена се уздиже изнад физикалног времена које се краде календарима и часовницима. У потрази за идејама Миланковић избегава да буде затворен у времену. Он је сам часовничар. Не жели журбе, нити мисли да ишта, па макар и ратна апокалипса, може да га омете да губи време, што обликује плодну стваралачку машту. Усмерење Миланковићевог писања није само у жељи да оно буде документ времена, већ има задатак да подари знање о науци која је средишњи лик и његова књижевног опуса. Она се читаоцу презентује као вредан изазов и авантура, настаје у разговору с њиме и у разговору прошлог и будућег. И управо овакво представљање науке, и света уопште, сачињава препознатљиви део Миланковићевог стила и основа је Миланковићевог умећа да читаоца са собом поведе у истраживање и да из садашњости, разлучујући прошлост, заједно разбистре будућност.

5.
Завршна реч

Указивање на обележја Миланковићевог доживљаја времена, само је једна од потреба анализе Миланковићевог стила стварања. Говорећи о елементима стила са становишта књижевности, њих, дакако, има још напретек: "робинзонијаде" Д. Дефоа, "гуливеровских" путовања Џ. Свифта или футуристичке авантуре Ж. Верна, описа (аустроугарске) војске, и војевања уопште, каквих има код Ј. Хашека или хуморног погледа на међуратне елите као код Б. Нушића. "Успомене" представљају изванредан споменик епохе, а заједно с осталим делима из сфере историје науке и популарне науке и похвалу самој науци. Разматао Миланковић Аријаднино клупко по васиони или по повести своје породице, народа и човечанства, доживљај читаоца је да се сусреће са препознатљивим стилом, који није ни свифтовски, ни верновски, ни дефоовски, ни хашековски, ни нушићевски, него управо миланковићевски.

Миланковићев стил производ је ерудиције коју је стекао кроз своју библиотеку и маште коју је стекао у родном дому, оне су могле да га поставе као историчара који може систематично да тражи, да сагледа проблем и као визионара који настоји да открије будућност. При "лутању у магли прошлости и етеру васионе" васионски пут је уједно и историјски пут, јер Миланковић стоји отворен на временској линији. Физички је условљен временом у коме битише, али духом је усмерен на све стране. Он је путник. У пртљагу ставља успомене да би касније исте могао брижно да ниже у писане ретке. Особина спајања све три временске димензије заједничка је и у литерарном реконструисању историје наука и

технике, и у популарној науци и у мемоарским списима. Миланковићев пут кроз време незаобилазно је обележен потрагом за идејама, за генијалношћу, за науком, историјама које су заметнуте, условно речено споредним историјама. То је пут исказивања вечних истина кроз потрагу за вечним законима, па је Миланковићев стил књижевни језик науке кроз кога читаоц има додир и са науком и са вечношћу.

Попис литературе

Бахтин, Михаил, О роману, (превод Александар Бадњеревић), Београд, Нолит, 1989.

Гароња-Радованац, Славица, "Књижевно дело Милутина Миланковића", зборник Развој астрономије код Срба VII (ур. М. С. Димитријевић), Астр. друш. "Руђер Бошковић", 2012, стр. 1111-1124.

Инђић, Милица, "Миланковић као историчар и популаризатор науке", зборник Стваралаштво Милутина Миланковића (ур. Часлав Оцић), САНУ, Београд, 2009.

Јовић, Бојан, Рађање жанра: почеци српске научнофантастичне књижевности, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2006.

Миланковић, Милутин, Кроз васиону и векове, Матица српска, Нови Сад, 1928.

Миланковић, Милутин, Оснивачи природних наука, Друштво "Никола Тесла", Београд, 1947.

Миланковић, Милутин, Успомене, доживљаји и сазнања (из година 1909 до 1944), САНУ, Београд, 1952.

Миланковић, Милутин, Техника у току давних векова, Нолит, Београд, 1955.

Миланковић, Милутин, Успомене, доживљаји и сазнања (после 1944), САНУ, Београд, 1957.

Миланковић, Милутин, Успомене, доживљаји и сазнања - детињство и младост (1879-1909), САНУ, Београд, 1979.

Петровић, Александар, Циклуси и записи, САНУ, Београд, 2009.

Рикер, Пол, Време и прича, (превод Славица Милетић), Издавачка књижарица Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1993.

Стојковић, Андрија, Филозофски погледи Милутина Миланковића, САНУ, Београд, 1988.

Драган Хамовић

Историјска свест у прози Милутина Миланковића

Негде при самом почетку безмерног мисленог путовања "кроз васиону и векове" приповедачки субјект Миланковићеве истоимене епистоларне прозе доспева до главне звезде Плејада, сазвежђа удаљеног од родне планете толико да је може сагледати онакву каква је изгледала поткрај седамнаестог века. Позива се, притом, на модерне теорије релативитета и на аутора студије *Простор и време* Хермана Минковског, који замишља време и простор спојене у "четвородимензионални континуум". Приповедач Миланковић тако и мотивише своје разносмерно кретање по временско-просторној оси. Али шта умно око приповедача види с главне звезде Плејада, у временско-просторном континууму? Од свега могућег, у изабраној тачки прошлости свевидећи приповедач издваја слику пресудну за властиту егзистенцију:

> На тај волшебни начин пратим турске ратове цара Леополда и видим како везир Мустафа Ћуприлић заузима Београд. Његова дивља војска кроз капије тога града [...] видим како се велики део српског народа, вођен патријархом Чарнојевићем, сели у нову отаџбину. У томе првом издању албанске Голготе учествује и прадед мог прадеда, Миланко – штета што га у тој гужви не могох препознати!

У приповедном фокусу срећу се два истоврсна а крупна догађаја националне повести: најпре велика сеоба што је одредила Миланковићеву породичну путању, а онда и страшна сеоба српске војске од утицаја на историјске исходе доба из којег се приповедач оглашава. "У читавој Европи Миланковићевог времена", по речима Ђорђа Ђурића, "патриотизам је сматран једним од најзначајнијих

обележја грађанства, а национална припадност битном одредницом људског идентитета." Отуда повлашћено место у Миланковићевој васионској оптици ипак припада породици и народу, чијег је повесног континуума и сам изданак. Слично томе, у темељној евокацији истог периода, у опису отоманске опсаде Беча 1683. с почетка Миланковићеве аутобиографије *Успомене, доживљаји и сазнања* привлачи пажњу детаљно документована улога одважног Србина, Раца, Ђорђа Колшицког, који не само да у одсудном часу борбе допрема вест о близини војне помоћи сусталим браниоцима царске Вијене, него и, након срећног војног исхода, помаже да Беч оствари незанемарљив искорак у култури свакодневног живота. У непознатим зрнима пронађеним по турским заплењеним џаковима, Колшицки, познавалац османлијских обичаја, препознаје зрна кафе и потом отвара прву кафану, дотад непознату установу на европском Западу. У описаном пасажу о херојској и културнохеројској улози сународника, Миланковић са широке и драматичне повесне позорнице тежиште преноси на терен свакидашње хедонистичке димензије живота, ни њему самом нимало стране.

Оцењујући Миланковићев укупни допринос, Александар Петровић нарочито истиче код нашег научника "културу повезаности која је пре више векова нестала са идејом да цео свет треба распоредити у претинце", као и његову самосвест "која извире из посебног разумевања хода времена". Такво разумевање проистиче са становишта прошловековног – како је писао Курцијус на половини века – помирења "сазнања природе и сазнања историје у једну нову, отворену слику света". Научни поглед био је тада поглавито усмерен ка општим почецима. "Главни документ историчара је писано или урезано слово, документ праисторичара је рукотвор и костур преисторијског човека, а документ геолога је окаменотина", пише Миланковић у прози *Кроз васиону и векове*, повезујући историјско изучавање човека с изучавањем природе: "Хоћемо ли да коракнемо још даље у прошлост, онда је потребно створити нову науку прошлости, са њеним властитим документима и методама. Таква наука тек се ствара [...] Ти су документи били закопани у Земљиној кори, или су лежали у морским дубинама." Миланковић, тако, пређутно посеже за "техником фикције" у приказивању нелако замисливих временских размака и процеса. Зато научнопопуларни приказ задобија облике митске или бајковне приче. Миланковић предочава свој научни предмет користећи антички топос књиге за опис настанка Земљине кугле, књиге "историје живота", непагиниране и непотпуне с позиције наших мањкавих знања. Посреди је иста она "помоћ фикције да накнадно организујемо" живот – да се послужимо Рикеровим појмовима – у потреби да остваримо његово "наративно јединство". Или, како овакву тежњу објашњава Гадамер: "Човекова унутрашња потреба за смисаоном везом целине, везом која би могла дати темеље и смислу његовог живота и стремљења у складу с природом, није се могла задовољити науком и њеним теоријским оправдањем."

Саму историјску линију развитка астрономске науке, упућени а имагинативни приповедач представља као кретање од једне до друге научне парадигме, јер нова потискује стару, изражавајући тако историјску свест, што

гради "неку врсту критичке резерве према свим могућностима сигурног сазнања" (Гадамер). Научно сазнање једне епохе, другим речима, временом постаје фикција, лепа прича. Отуда, и почетке астрономије Миланковић представља у митотворном тону, јер се сликовитом причом представљају и стабилна знања: "У то звездано небо упире човек свој поглед од када живи на Земљи, и мучи се да са те књиге коју је сам Бог над нашим главама расклопио, прочита њена тајанствена слова." Исто важи и за поетски натопљен опис улоге Сунца за живот света, опис из којег се помаља древна божанска фигура животодавца:

> И све што се креће, покреће Сунце. Ветрић који ћарлија, поток што жубори, сваки покрет у природи, нису ништа друго но изражај Сунчеве снаге. И онај воз који се пење стрмом трасом семериншке железнице покреће Сунце. Оно је депоновало, одавно, пре неколико стотина милиона година, један део своје снаге у биље, да бисмо ту снагу, претворену у камени угаљ, могли употребити за наше машине. Сунце ствара и водене снаге, бели угаљ, јер оно без престанка уздиже на Земљине висове воду која отиче опет у дубину.

Лик наивне приче и антропоморфних релација међу космичким појавама јавља се, такође, у опису раног периода формирања Земље и одвајања сателита Месеца. Размере историчности, променљивости и пролазности, у прози Кроз васиону и векове дате су на више ступњева. Најпре, то је опсег људске историје, и у томе оквиру историја науке са својим тврдим истинама и пролазним заблудама, са својом причом у обухватнијој причи. Приликом обиласка Партенона затичемо закључак који упућује на проблематичност идеје прогреса у историјском току, јер се, према Миланковићевој помиреној оцени, пређашњи врхунци више нису поновили: "Када сам силазио преко степеница Пропилеја, јасно сам осетио да сам био на једном врхунцу, на који се човечанство некад уздигло, а на који се никад више неће успети." Наредни ниво приче чини историја Земље, укупног живота на Земљи. "Сви догађаји описани у мојој причи", наводи Миланковић, "одиграли су се, као што то следује из мојих рачуна, огромном брзином: други део те приче обухвата временски распон од само сто векова, а то је један ситан часак у животу наше Земље." Чак и тај временски распон, несамерљив с кратковеким људским размерама, има свој изгледан свршетак у далекој будућности, крај који замишљамо посредовањем зналца приповедача:

> Векови ће пролазити. Ледене санте запливаће и у тропска мора, а ледењаци ће затрпати последње трагове људске културе. Проћи ће нови векови. У топлијим крајевима гасиће се и последњи живот, можда и живот подивљалог човека, који је у борби за опстанак и у прилагођавању новим приликама изгубио све што је у својој славној прошлости остварио и стекао. Земљу ће обавијати ледена кора. Мртва, она ће се кретати широм око свога Сунца, које ће је још обасјавати црвенкастом светлости. Проћи ће нови векови. Сунце ће се обавити у таман вео, светлост дана ће се угасити. Вечна ноћ освојиће Земљу, и она ће са мртвим Сунцем продужити свој пут кроз васиону.

Кључни смисаони акцент у леденој извесности краја свега што постоји, најпре људске културе а онда и планете на којој се она развијала, јесте поента коју научно знање подастире као извесну утеху – а то је општи физички закон о одржању енергије, по којем "енергија може да мења само свој облик, али не своју количину; она се може само претакати из једног суда у други", а сва та енергија је, пише Миланковић, истекла "из једног јединог суда: из Сунца". И Сунчев век, боговски несагледив, коначан је, али и само наше Сунце представља тек зрно прашине у фантастичном космичком безмерју, "безграничној мајци живота", пред којом научник Миланковић "скрушено пада на колена". Сви ови ступњеви историчности, од људског и планетарног до соларног постојања, утапају се у непојамну аисторичност васионе, тог четвородимензионалног континуума, који остаје недоступна тајна, попут божанске личности у апофатичкој теологији. У оба аналогна случаја, личност Божја и простор Васионе, измичу људском уму и језичком опису, и богослов и астроном посежу за топосом неизрецивости.

Пишући о духовној ситуацији модерног раздобља, Гадамер указује на отворено "неограничено поље истраживања и производње које се свуда пробија у непознато", додељујући философији нов задатак да посредује између "крајности истраживачког продора у непознато и очувања присног и разумљивог животног знања". Управо развијена историјска свест савладава поменуте распоне између непознатог и познатог и Миланковић читав свој умни подухват заснива на присности света који познаје, одакле је кренуо, који га је духовно засновао. Повлашћени простор *очинскоī дома* основна је и стајна тачка, којој се изнова враћа овај велики путник у духовном простору и времену. Семантичка нијанса је очита и знаковита: није то само очев дом, дом оца, него је то дом очински – дом отаца, предаштва. Синтагма *очински дом* понавља се у насловима поглавља како прозе *Кроз васиону и векове* тако и *Успōмена, доживљаја и сазнања*, те чине почетни и завршни симболички оквир обеју књига, иначе међусобно повезаних. Истоветну синтагму, очински дом, Миланковић користи као метонимију за народ и српску државу у познатом писму сликару Паји Јовановићу из јула ратне 1944. године, када изражава нескривену зебњу о српским перспективама: "морамо се запитати да ли нам очински дом неће бити раскопан, а име и лице угашено." Очински дом је у Миланковићевој прози означен као мнемотоп, место не само личног и породичног, него и националног памћења. Не само да му, прустовски, мирис руже у свести васкрсава "златно детињство", него се и породични родослов онамо сачуван, "због своје старине и потпуности", испоставља као значајан извор за историју Срба у царевини Хабзбурга. У таквој породичној присности, у своме месту рикеровског "телесног усидрења у свету", био је обликован и базични истраживачки видик будућег астронома, модерног звездочатца. "Са примитивним догледом мога прадеде у руци", наглашава Миланковић улазећи у причу о далеким почецима своје науке, "и под истим небом на којем сам некад угледао прве звезде, свећице која је Божја рука запаљивала једну по једну, ја ћу се моћи лакше уживети у оно доба астрономије, но што бих то могао поред каквог рефлектора модерне звездаре." *Присно* се, опет подвлачимо, додирује с

непознатим и неистраженим. Исто важи и за повесно значење првог научног дела код Срба, којег баштини Миланковићев земљак, Вуковарац Захарија Орфелин: "Ја често прелиставам ту стару књигу и радо се уживљујем у наивни и поетички свет наших прадедова." Емпатија са предаштвом прожима и подручје Миланковићевог научног деловања, чиме долази до израза управо *историчност* наших знања. Без обзира на речену наивност, Орфелинов *Вечити календар* Миланковић привилегује као претходницу на путу који се свакако неће окончати ни на месту на коме се суверено научно затекао.

Ни научно сазнање, ако је и надлично – није безлично, условљено је позицијом онога који осматра свој предмет. Поткрај прозе *Кроз васиону и векове* Миланковић своју концепцију историчности и наслеђа даје у две развијене поредбене слике, у аналогији примењивој и на живот човека и на живот човекове планете. Прва је слика опредмећена у грудви снега која се котрља низ падину: "Она се котрља, расте и носи у себи све утиске свога пута, историју свога живота." Одмах затим писац прелази на другу, сродну слику којом представља садржај наше личности, простор наше свести, у књижевно узбудљивом финалу једне велике приче коју је настојао исприповедати на приступачан начин:

> Тако је наше "ја", у неку руку, ковчежић у којем је смештен архив нашег живота. Но, не само то; у томе ковчегу леже и сви документи живота нашег оца, деде и прадеде, лежи цела наша раса и наше васпитање. Све то утиче, као и они листићи траве, на ток нашег живота, и у томе лежи оно што се зове нашом слободном вољом. Ми хоћемо и желимо од наших најстаријих предака, па, нажалост, и од самих животиња из којих смо се развили. [...] Па као што у нама живи целокупна историја живота на Земљи, тако ћемо и ми живети у нашим потомцима. Зато смо бесмртни. Па и када не оставимо потомства иза нас, наш живот оставио је трага, као и она лопта која је у снегу брежуљка оцртала своју стазу.

Истоврсну слику Миланковићевој слици читамо у песми "Силно задовољство" Милана Ракића ("Јест, душа је моја ко кутије старе"), која је могла нашем научнику послужити као подтекст за обликовање централне слике свога научнопопуларног дела:

> Поколење свако, велику ил малу,
> Спустило је у њу милостињу коју,
> Љубав или мржњу, погрду ил хвалу,
> Осмех ил' отров и жаоку своју.

И цитирана Ракићева деоница већ је бивала упоређена с маркантном сликом из Елиотовог есеја "Традиција и индивидуални таленат". Модерно поимање историјске свести нашло је блиске сликовне корелате. Миланковићева проза је, и по другим битним елементима, сагласна токовима свога, међуратног, књижевног

и културног раздобља. Могуће везе Црњансковог хиперборејства с Миланковићевом теоријом о леденим добима чине привлачан простор за испитивање, поготово што је код обојице више пута наглашен исти топоним из поларних предела, Шпицберген. Али, исто тако, у наведеној Миланковићевој деоници о траговима бивших живота садржаним у свему па и у нама самима, има нечег од "луде суматраистичке теорије" што упућује на невидљиве узроке и везе, између удаљених појава у времену или простору. Тодор Манојловић, теоретичар модерности у међуратно доба, рецимо, у есеју насталом нешто после објаве Миланковићевог дела *Кроз васиону и векове* исказује скоро истим речима свест о уделу прошлости и континуитета у нама: "Традиција је осећање, свест о континуалности нашег живота (личног, као и надличног, колективног, расног, човечанског уопште, па најзад, и васионског), о нашој присној повезаности са нашом прошлошћу."

Другим речима, Миланковићева епоха чинила је снажне продоре у неистражено, у просторној и у временској равни, откривала је неискоришћене могућности сазнања и деловања, али је, истовремено, тежила да освести удео колективног наслеђа свачије индивидуалности. Овакву динамичну и изукрштану путању сведочи и проза Милутина Миланковића, потврђујући оно предвиђање Курцијуса да ће се напредак историјских наука остварити у случајевима "где се комбинују и прожимају специјализација и посматрање целине". Управо је Миланковићева проза изврстан пример за ово продуктивно прожимање.

Немања Каровић

Проблем жанровскоī одређења књиīе Успомене, доживљаји, сазнања *Милутина Миланковића*

Књига *Успомене, доживљаји, сазнања* Милутина Миланковића литерарно је дело које завређује изузетну читалачку пажњу не само чињеницом да је проистекло из пера великог српског и светског научника, већ и специфичним укрштањем унутрашњих својстава као што су садржајно богатство и структурна сложеност, чврстина приповедачке позиције и мултидискурзивна изражајност, доследна аутобиографска наративност и жанровски полиморфизам. Интегрално издање књиге састоји се из три целине, које су првобитно штампане као засебна дела.[1] Оно што несумњиво поједностављује и олакшава читалачку рецепцију овог обимног и комплексног штива, а уједно представља и смернице могућим интерпретативним полазиштима истраживача, јесу ауторски предговори првим двема целинама, у којима Миланковић, приповедачки самосвесно и с аутопоетичком тежњом, књигу експлицитно одређује као аутобиографско дело, истовремено маркирајући нека од општих проблемских места ове књижевне врсте. Уколико пажљивије осмотримо значењску релацију која се на корицама књиге успоставља између имена аутора и наслова дела, а о чијој природи и смислу јасно сведоче и прве Миланковићеве речи у тексту: "*Ове успомене и доживљаје своīа живоīа*" (1979: XV, курзив наш – Н. К.), приметићемо да аутор постулира сећање, које истовремено значи психички феномен и форму говора, као модел артикулације стварности, што је колико важан толико и неизбежан елемент аутобиографског приповедања (в. Кордић 2000: 66); а затим и да је између аутора, приповедача и јунака конституисана непорецива једнакост идентитета, што је, према мишљењу Жана Старобинског, један од општих и генеричких услова аутобиографског писања (в. Старобински 1990: 43).[2] Међутим, мора се признати да подударност идентитета поменутих инстанци у оквиру тумаченог дискурса ипак није апсолутна.

1 Прва књига, која обухвата период ауторовог детињства и младости (1879–1909), иако написана већ 1950, објављена је тек 1979. године, дакле, готово три деценије касније, поводом обележавања стогодишњице Миланковићевог рођења. Друга књига описује време од 1909. до 1944. године, а изашла је из штампе 1952, док су у трећој, објављеној 1957. године, сабрана ауторова искуства након Другог светског рата.

2 "Општеприхваћено је мишљење да је ова подударност аутора, наратора и јунака суштинска одлика наратолошке структуре аутобиографске прозе – онај ко види и онај ко говори су иста особа (Жерар Женет). Француски теоретичар Филип Лежен хијерархијски наводи услове потребне за квалификовање неког текста аутобиографским предзнаком, стављајући на врх као одлучујући фактор управо идентичност аутора, приповедача и лика" (Дувњак Радић 2011: 26).

Ауторефернцијалним исказом: "Говорећи о својој личности, обратио сам нарочиту пажњу на свој духовни развитак и, у том погледу, био посматрач самога себе" (1979: XVII), Миланковић сугерише аутобиографском жанру иманентан проблем сагледавања властите личности, проистекао из чињенице да наративна свест истовремено има улогу субјекта и објекта[3], што је нужно чини двоструком и подвојеном[4]. Упоредо са начелном истоветношћу приповедача и јунака, важно је не губити из вида и постојану линију њиховог идентитетског диференцирања и раслојавања јер "између ја које приповеда и ја о којем се приповеда стоји талог времена, искуства и знања који их чини битно различитим. Аутор који пише о свом животу истовремено и јесте и није сваки од појединачних ја из одређених временских периода о којима пише" (Дувњак Радић 2011: 27). Због тога Жан Старобински закључује: "Одступање које успоставља аутобиографско промишљање је, дакле, двоструко: то је уједно временски размак и размак идентитета. Међутим, у равни језика, једино обележје које се појављује је оно временско. Лична ознака (прво лице, ја) остаје константна" (1990: 47). О проблему књижевног самосагледавања, али и о оптималним поетичким стратегијама да се он разреши и превазиђе, Миланковић каже: "Истина је, незгодно је и тешко говорити о самом себи, избећи хвалисање, а и лажну скромност која је, исто тако, одвратна. Најбоље је бити истинит и искрен. И зато нећу крити да сам, нарочито у мојим младим годинама, био лако поводљив, несталне, романтичне, а и заљубљиве природе. Због тога је моје младићско доба било испреплетано разним странпутицама." (1979: XVIII). У наведеном ауторовом обавезивању на истинито казивање о властитом животу може се препознати један од елемената успостављања онога што Филип Лежен назива аутобиографским споразумом између писца и читаоца (в. Лежен 2009: 53). Аутобиограф се отуда, сматра француски теоретичар, понаша као "историчар или хроничар, с том разликом што је тема за коју обећава да ће дати истините податке, он сам" (2009: 54). У Миланковићевим Успоменама присутна су и друга својства леженовског аутобиографског пакта: повлачење знака једнакости између имена аутора на насловној страни и јунака чија је прича исписана текстом и честа приповедачева непосредна обраћања читаоцу (в. Исто: 45, 54). Уколико пак Миланковићеве речи самеримо терминологијом Жана Старобинског, уочићемо да аутор обећава испуњавање општих условности аутобиографског писма, а то су: услов релационог реда, који подразумева говор о животним догађајима, историјском времену, речју, вантекстовној стварности; и услов етичког реда, који обавезује да казивање буде истинито (в. Старобински 1990: 43). Осећајући да се изречено обећање читаоцу може учинити недовољним јемством веродостојности казивања, аутобиографски приповедач ће, у настојању да преузетој обавези прибави већу важност и значај од пуког декларативног прихватања жанровске конвенције, покушати да на различите начине пред читаочев суд испостави својеврсни објективни гарант истинитости, и тако веродостојност својих будућих казивања учини неупитним. Миланковић истиче да неће скривати ни своје, макар биле младалачке, мане и погрешке, управо да би тиме конституисао веродостојну

3 У првом поглављу Успомена, које се због наглашеног метанаративног и аутопоетичког говора може узети као продужетак предговора, Миланковић вели: "Што се моје личности тиче, употребићу је за објекат испитивања о томе како су се у мени постепено развијале способности за научни рад" (1979: 2, курзив наш – Н. К.).

4 "Аутобиографија, дакле, подразумева и захтева да човек гледа себе у лице, да гледа себе као спољашњи лик, чак као објект, који би, дакако, имао моћ што је има спољашње, што је има она реалност која се већ остварила и која је постала вечита загонетка за субјект, која, наиме, искушава његово унутрашње самоосећање, но која је, према Бахтину, једино естетски могућна. Писцу аутобиографије његов спољашњи лик постаје, дакле, унапред вечита и неодгонетљива загонетка" (Кордић 2000: 35).

вредносну позицију према самоме себи, допринео објективном кредибилитету властитог казивања, односно зајамчио истину. Извор ове аутобиографске поетичке процедуре налази се у Исповестима Жана Жака Русоа и знаменитој тези о прећутаној истини као лажи. Наиме, Русо је проблем непотпуне истинитости аутобиографије настојао да превазиђе тако што је о себи говорио и непријатне појединости, без обзира на то што ће оне његову личност нужно приказати у неповољном светлу (в. Грдинић 2003: 668). Због тога можемо рећи да се иза Миланковићевог начина присвајања већег степена приповедачке уверљивости скрива један аутентичан русоовски аутобиографски поступак.[5] Други и конкретнији, односно материјалнији начин на који је Миланковић загарантовао истинитост својих речи јесте обимна документарна грађа коју је приложио уз рукопис и назвао је "доказним материјалом" (Миланковић 1979: XVIII).

Аутобиографски приповедач тоталитет личног искуства сагледава из чврсто утемељене позиције на самом рубу протеклог времена. На хоризонту нараторовог опсежног и готово свеобухватног погледа унатраг не налази се само једно прошло и утолико другачије ја, већ и сложена динамика његовог непрекидног преображавања, којим се, упоредо са протоком времена, постепено смањује и укида идентитетска и свака друга дистанца између онога који говори и онога о којем се говори.[6] Радикална промена која ће довести до темељног унутрашњег преображаја и преиначења субјекта и изазвати својеврсни прелом његове животне путање јесте условност која допушта могућност приповедачког дискурса у коме је ја и субјект и објект или, другим речима, прибавља довољан разлог и оправдање за настанак аутобиографије (в. Старобински 1990: 47). У том смислу ваља обратити пажњу на следеће Миланковићеве речи: "Што се моје личности тиче, употребићу је за објекат испитивања о томе како су се у мени постепено развијале способности за научни рад и како сам, без првобитне намере и одабравши с почетка други један позив, но вођен својим урођеним неодољивим наклоностима, постао ипак научник" (1979: 2), јер се управо у њима постајање научником маркира као кључни моменат ауторовог животног пута, као преломно и гранично место судбинског тока, које истовремено има смисао, с једне стране, тачке неподударања и разликовања, а са друге, сусрета и поистовећења приповедача и јунака аутобиографије.

Како видимо, Миланковић је предговоре првим двема књигама Успомена, доживљаја, сазнања конципирао као аутопоетичке текстове у којима је експлицитно жанровски одредио дело, најавио његов садржај и програм израде. Ипак, аутобиографија аутору није послужила искључиво као књижевнотеоријска ознака једне литерарне врсте, већ и као поетичко проблемско место и повод за темељно приповедачко самопромишљање. Ток нараторове самосвести артикулисала је мисао о условностима и закономерностима аутобиографског дискурса, али и стваралачким недоумицама и потешкоћама иманентних овом књижевном жанру.

Аутобиографија, међутим, није једино жанровско одређење у чије ће поетичке оквире Миланковић уврстити своје Успомене, доживљаје, сазнања. У помињаним

5 На овом месту ваља скренути пажњу на специфичан однос који је Милутин Миланковић имао према списатељским делима Жана Жака Русоа. У десетој глави прве књиге Успомена, која носи наслов "У школи свога оца", аутор сведочи о очевом одушевљењу Русоовом књигом "Емил" и жељом да се у васпитању свога сина "савесно придржава свих прописа Русоовљевих" (1979: 58), а у тридесет и четвртој глави, описаће свој боравак у Женеви и од оца наслеђену љубав према француском писцу и филозофу: "предавања распламтише у мени одушевљење за идеје Жана Жака, ваљда још и због тога што се родио у Женеви, а његов споменик стајао на малом, по његовом имену названом, острвцу реке Роне, баш испред кафане у коју сам свакодневно долазио. [...] Он нас одведе у горњи део града да у његовој Великој улици потражимо кућу у којој се Русо родио. [...] Присетисмо се да одемо до Русоовљевог споменика и опростимо се са њиме на достојанствен начин. Но нађосмо забрављену гвоздену решеткасту капију кроз коју се улазило на то острвце. Попесмо се преко ње и поклонисмо се до земље пред спомеником нашег обожаваног списатеља" (1979: 213).

6 Аутобиографско ја "неће само причати шта му се десило у неком другом времену, него нарочито како је, од друкчијег какво је било, постало оно само (Старобински 1990: 47).

предговорима, а потом и у појединачним поглављима, дакле, у више наврата, књигу ће назвати мемоарима. Заправо, већ у првом пасусу предговора, на самом почетку књиге, где аутор експлицитним метанаративним говором, као кључни разлог и главни циљ писања књиге наводи следеће: "зато да својим пером оцртам средину из које сам изникао и опишем догађаје што сам их, лично или као очевидац, преживео на највећој прекретници историје света" (1979: XV), без нарочитог премишљања може се препознати поетички фундамент мемоарског дискурса, а то је верно предочавање ауторових успомена на нека значајнија историјска, друштвена и културна збивања у којима је непосредно учествовао или био њихов сведок, при чему се слика времена, портрети савременика и закључци о догађајима преламају кроз призму личних преживљавања и судбине аутора (в. Живковић 2001: 448). Будући да "већина мемоарских текстова настаје на позадини великих збивања као што су преокрети и покрети, буне, ратови, немири и инциденти, јер тиме одмах улазе у поље натпросјечности и велике комуникативне привлачности" (Иваниħ 1995: 23), Миланковић ће, како би истакао широки опсег властитог искуства и значај њиме похрањених историјских догађаја, а тиме истовремено легитимизовао позицију мемоарског приповедача и потцртао потенцијалну историографску вредност личних сећања, казати: "Моје године и велико историјско доба у којем оне протекоше говоре већ сами по себи да сам много штошта видео, сазнао, доживео и срећно преживео. Живео сам у царевини, краљевини и у републици, као слободан грађанин, као обвезник у браку, у војсци и у државној служби. Преживео сам, и то сваки пут у зарађеној земљи, два балканска рата и два светска рата, био сам на бојном пољу и у заточеничком логору, одмарао се по апсанама, таворио у интернацији, стењао под непријатељском окупацијом" (1979: 2). Од Миланковићевих изравно изречених мемоарских тежњи и циљева ваља издвојити још и жељу да прикаже живот војвођанских Срба до њиховог ослобођења; да опширно говори о највишим васпитним заводима и научним установама, као што су Београдски универзитет и Српска академија наука и уметности; да посведочи о свим својим савременицима који су заслужили да им се лик и личност сачувају у потомству; и коначно, да то учини верно и истинито, како би његов спис завредио значај историјског документа (в. 1979: XVIII, 2).

Намеће се питање како разумети чињеницу да Миланковић књигу *Успомене, доживљаји, сазнања* истовремено и у подједнакој мери одређује као аутобиографију и као мемоаре: да ли је по среди аутентична поетичка намера, непажња, недоследност, ауторско колебање, или једноставно, синонимно коришћење два књижевнотеоријска термина? О међусобном жанровском и поетичком самеравању аутобиографије и мемоара речито сведочи мисао Жана Старобинског о томе да је приповедач "слободан да контаминира причу о свом животу причом о догађајима чији је био удаљени сведок: тад ће аутобиограф добити свог двојника у писцу мемоара" (1990: 43). У релевантним књижевнотеоријским текстовима ова два литерарна жанра и не тумаче се као два различита, међусобно независна и појединачно самостална типа књижевног говора, већ се мемоари најчешће

сврставају у шире оквире аутобиографског дискурса, и то према следећој, овде сасвим поједностављеној, логици: уколико је наратор у највишој мери фокусиран на приказивање властите личности и индивидуалне историје, реч је о аутобиографији, а уколико је у тексту доминантна приповест о историјском добу, друштвеним променама, значајним збивањима и личностима важних савременика, ради се о мемоарима.[7] Вративши се испитивању Миланковићевих метанаративних коменатара, увиђамо да се у коришћењу жанровских ознака аутор водио малочас описаном логиком: у контексту говора о уделу личне историје у делу поменуће аутобиографију, а при најављивању казивања о историјским збивањима као жанровску ознаку наводиће мемоаре. О Миланковићевој приповедачкој свести о два напоредна тока његових Успомена и отвореном препознавању њихове несливености јасно сведоче следећи редови: "У њој сам (књизи – Н. К.), у ставу посматрача и веродостојног сведока, описао и бурне догађаје тога доба, уколико је то моје сведочанство имало значаја. И све остале своје личне доживљаје уврстио сам у ову књигу у оној мери уколико су они стајали у вези са њеном главном темом: мојом научничком делатношћу" (Миланковић 1952: V).

Аутопоетичке најаве мемоарског штива откривају се у посве другачијем светлу након сагледавања у односу на укупни приповедни садржај који књига доноси. Мемоарска нарација је несумњиво присутна, али не на доследан начин, будући да повремено бива сасвим потиснута из приповедачевих поетичких видика, те читалачки хоризонт очекивања, чврсто формиран ауторовим метанаративним исказима с почетка књиге, неретко буде изневерен. Мемоарска сведочења значајно су чешћа у другој него у првој целини Миланковићевих Успомена, а тачке њихових врхунаца концентрисане су у периоду Балканских ратова и Првог светског рата, а повремено искрсну и доцније, у сликама Другог светског рата. Као мемоарски нарочито вредна глава из прве књиге Успомена истиче се она под насловом "На странпутици", у којој Миланковић пружа живу и упечатљиву слику српске омладине на школовању у Бечу, а потом и успешно залагање ђачког друштва "Зора" да се кости Вука Караџића из Беча пренесу у Београд, како би се спасиле од најављеног раскопавања старог бечког гробља. Слично се може рећи и за 47. главу, којом се добро исцртавају друштвене и политичке прилике у Београду на самом почетку 20. века, као и корупцијски механизми тадашњих општинских власти. Друга књига доноси тематски разноврснија мемоарска сведочења. Осим бројних портрета значајних савремених личности које, за разлику од прве књиге, припадају областима науке, културе и политике, а не Миланковићевом породичном стаблу, ваља истаћи и вредне податке о духу који је владао Београдским универзитетом, затим драгоцену слику Свеправославног црквеног сабора одржаног 1923. године у Цариграду, односно успешне, али непримењене реформе јулијанског календара, која се тиче колико државне политике толико и црквене историје, а пре и изнад свега реченог, изузетне мемоарске белешке о бурним временима и ратним дешавањима између 1912. и 1918. године. Будући да због ограниченог обима рада није могуће о свему

7 "Разликују се два типа аутобиографије. Првом припадају аутобиографије чији је циљ да уз ауторов живот што шире и обухватније насликају историјске и политичке догађаје, тј. да имају документарно-историјски значај. Другом типу припадају аутобиографије личног тона, у којима је пажња усредсређена на саму пишчеву личност." (Живковић 2001: 61); "Многа остварења која се сврставају у мемоаре налазе се на граници између дневника, записа, извештаја и аутобиографије. Но, у сваком облику њима се оживљава и разоткрива једно доба, један друштвени тренутак и ликови и улоге учесника и савременика у њима" (Исто: 448); "Уврежено је разликовање два типа аутобиографије, једне усмерене на унутрашњу стварност (или чисте аутобиографије) и оне усмерене на спољашњи свет (назива се још и мемоарима)" (Грдинић 2003: 667); "Многи аутобиографи се притом не задржавају само на осмишљавању сопственог живота, свог приватног времена, већ теже да својој приповести дају и историографску валидност, те покушавају да расветле и економске, друштвене и политичко-идеолошке димензије одређеног временског периода. Такве аутобиографије су познате под називом мемоари, а у неким случајевима називају их и слабим историјама" (Дувњак Радић 2011: 131).

у довољној мери и на достојан начин херменеутички проговорити, издвојићемо једну главу друге књиге Миланковићевих Успомена, која нам се према садржају и књижевноуметничкој вредности чини нарочито значајном.

Пета глава друге књиге *Успомена, доживљаја, сазнања* носи назив "Ратни дневник". У њој је пажња приповедача усмерена на опис догађаја који су се одиграли непосредно пре, током и након Кумановске битке. Иако би се на основу наслова главе могли очекивати директни наводи из ауторових дневничких записа, читалац овде наилази на Миланковићева сећања на белешке ратног дневника, који му је касније, у току Првог светског рата, украо један аустријски мајор. Дневници су, иначе, чест пратилац мемоарског дискурса јер се сматрају поузданом грађом, будући да су писани непосредно након што су се догађаји збили. Иронија је, међутим, у томе што дневници мемоарима прибављају легитимност и аутентичност података непостојањем временске дистанце између збивања и записивања, а Миланковић навођењем не дневника, већ сећања на изгубљене дневничке прибелешке управо у доброј мери неутралише поменути легитимитет и аутентичност. Више је разлога због којих би се могло устврдити да ова глава представља мемоарски врхунац читаве књиге. Рецимо најпре да је у њој дат свестрани опис једног историјског догађаја од изузетног националног значаја, и то не из перспективе удаљеног сведока, но непосредног учесника. Приказом сцене у којој заробљени турски војници изнурени глађу гризу блато и навођењем изгладнелости као једног од могућих узрока турског пораза, Миланковић упоредо са предочавањем ратних страхота нуди и, оно што је за мемоарску приповест нарочито важно, тумачење посведочених догађања. Уз то, ова глава доноси и интересантне податке и детаље о ратном држању значајних савременика, као што су Бранислав Нушић, Павле Поповић или Веселин Чајкановић, али и срамотан чин неименованог народног посланика и будућег министра, који би се могао узети као драгоцен прилог историји политичког неморала. Миланковић је у "Ратном дневнику" показао несумњив и изузетан приповедачки таленат, што се најпре препознаје у вештини постизања, а затим и одржавања драматичности војних сукоба и општих тензија непосредних ратних збивања. У том смислу посебно треба истаћи добро изведену и врло изненађујућу вишекратну промену наративног тоналитета. Наиме, Миланковић ће, упоредо са језовитим призорима са бојног поља, излагањем о тужној, страшној и потресној судбини Српкиње која је у рату остала без мужа или са узбудљивим и емотивним приказом тренутка у којем српски заробљеници дочекују ослободиоце, у приповест унети и неколико ведрих и сасвим хумористичних тонова. Ту пре свега мислимо на ауторово експлицитно признање "славног" бежања преко кумановског поља након свршене битке и на читав низ комичних анегдотских сведочанстава о досеткама и шалама Бранислава Нушића. Том својеврсном наративном игром тамних и светлих тонова, којом су ужаси смрти и трагичних страдања смештени одмах уз ведрину и хумор непоколебаног витализма, Миланковић се није огрешио о нужни и неопходни патос великог историјског догађаја, већ је успео да превазиђе замку једностраног писања и ухвати стварност једног времена у њеној пуној разноликости и тоталитету.

Ради прецизнијег одређивања жанровске поетике Миланковићевих *Успомена, доживљаја, сазнања* неопходно је упутити и на оне делове књиге у којима долази до осетног приповедачког потискивања мемоарског дискурса, и то нарочито на местима на којима би, имајући у виду ауторова метанаративна и аутопоетичка обећања с почетка књиге, казивање мемоаристе било очекивано. Рецимо, у 35. глави прве књиге Миланковић ће венчање краља Александра и Драге Машин навести као догађај који га је нарочито заинтересовао, а у наредним главама, које се тичу 1903. године, ипак неће, што је крајње неочекивано, рећи ниједну реч о Мајском превратy и драматичним догађајима на српском двору. У 54. и 55. глави аутор описује догађаје с јесени 1908. и у првих неколико месеци 1909. године, и том приликом наводи да је у септембру учествовао у аустроугарским војним маневрима као припадник домобранске дивизије, коју ће Фрања Јосиф назвати "ђаволском", затим да се у октобру запослио у једном бечком инжењерском предузећу, да се предано бавио испитивањем армирано-бетонских конструкција, а потом пружа развијен књижевни портрет пријатеља Ивана Арновљевића. Читалац поново остаје ускраћен за оно што се имало очекивати – сведочанство о Анексионој кризи. Ипак, у наредној и уједно последњој глави прве књиге Успомена, Миланковић ће исписати кратак и сажет осврт на аустроугарско анектирање Босне и Херцеговине, и то као на један од светских догађаја који су бацили сенку и на његов приватни живот. Из досад реченог могла би се ишчитати или барем наслутити доминација аутобиографског дискурса над мемоарским, односно наративна субординираност говора о историјским догађајима у односу на сведочења о властитом животу. Иако друга књига *Успомена, доживљаја, сазнања* доноси поједина мемоарски вредна казивања о времену Првог светског рата, зачуђује чињеница да писац једном од најзначајнијих догађаја историје и укупне судбине српског народа као што је Албанска голгота, и то у књизи коју у предговору назива мемоарском, не посвећује ни реч више од једног кратког пасуса од укупно пет редова (в. 1952: 90). Да је мемоарски дискурс често у потпуности подређен аутобиографској приповедној поетици јасно доказују и два места из главе под насловом "Бомбардовање Београда". Она започиње штурим дневничким белешкама којима Миланковић таксативно побраја главна светска збивања у бурном двогодишњем периоду од 15. марта 1939, када Немачка улази у Праг, до дешавања у Југославији 27. марта 1941. године. Аутобиографска приповедна оријентација препознаје се у чињеници да кратки преглед догађаја наратору није послужио као начин сликања једног историјског доба, већ првенствено томе да укаже колико је и на који начин наречено доба утицало на његов живот и рад: "Тим записима прибележио сам познате велике догађаје историје, а они говоре јасно у каквим временима сам писао своје дело; тому није потребно никакво даље објашњење" (1952: 294). При крају исте главе Миланковић ће на готово идентичан начин маркирати и оправдати властиту приповедачку суспензију мемоарског дискурса и, следствено томе, изостављање читалачки очекиваног говора о немачкој окупацији: "Отпоче дуга и тешка непријатељска окупација наше земље и остави дубока трага у успомени свих који је препатише. Њен ток и завршетак

описан је и забележен небројено пута. Зато се овде могу ограничити на оно што је у непосредној вези са мном и мојим радом" (1952: 298). Овде ћемо навести још један цитат који сведочи о јасном одступању аутора од основних мемоарских приповедних принципа: "Тек, мало-помало, дознадох шта се онде, у Павелићевој Хрватској, страшно догодило. О томе најжалоснијем добу наше народне историје боље је не говорити" (1988: 419).

Да закључимо, мемоарски жанровски удео у све три целине *Успомена, доживљаја, сазнања* не сме се занемарити нити потценити, јер не само да је несумњиво присутан већ и заузима значајно место у укупном поетичком профилу Миланковићеве књиге. Ипак, неоспорно је да мера присутности мемоарског дискурса није сразмерна ауторовим аутопоетичким исказима из предговора, и да се отуда аутобиографска приповедна поетика указује као предоминантна и водећа стваралачка сила Миланковићевог књижевног израза, док мемоарски квалитети, будући често потиснути у други план нарације, врхуне тек у појединачним главама књиге.

Извори

Миланковић **1979**: Милутин Миланковић, *Успомене, доживљаји, сазнања*, *Детињство и младост (1879–1909)*, Београд: САНУ.

Миланковић **1952**: Милутин Миланковић, *Успомене, доживљаји, сазнања, Из година 1909. до 1944*, Београд: САНУ.

Миланковић **1988**: Милутин Миланковић, *Успомене, доживљаји, сазнања, I и II*, Београд: Нолит.

Литература

Кордић 2000: Радоман Кордић, *Аутобиографско приповедање*, Београд: Народна књига.

Старобински **1990**: Жан Старобински, *Критички однос*, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Дувњак Радић 2011: Жаклина Дувњак Радић, *Аутобиографија, фикција и ја*, Београд: Службени гласник.

Лежен 2009: Филип Лежен, *Аутобиографски споразум, двадесет пет година касније*, у: *Поља*, година LIV, број 459, септембар–октобар, 44–54.

Грдинић 2003: Никола Грдинић, *Аутобиографија – проблеми проучавања*, у: Зборник Матице српске за књижевност и језик, LI, св. 3, 665–674.

Живковић 2001: Драгиша Живковић, (ур), *Речник књижевних термина*, Бања Лука: Романов.

Иванић 1995: Душан Иванић, *Облик и вријеме*, Београд: Просвета.

Славица Гароња Радованац

Приповедни поступци Милутина Миланковића у збирци приповедака Кроз царство науке *(1950)*

Апстракт:
Збирка приповедака Милутина Миланковића, *Кроз царство науке* (1950), његова једина и позно написана збирка, у досадашњој рецепцији, жанровски је углавном сврставана у "популарну науку". Међутим, реч је о аутентичном књижевном дискурсу, кроз који је Миланковић показао свој несумњиви уметнички дар – не само приповедачки, већ и владање књижевним поступцима, са различитим и оригиналним уметничким креирањем одабраних тема из живота светски познатих научника, у распону од антике до 19. века. Тако је никло укупно дванаест приповедака уједначеног квалитета и особеног тематског опуса, остварених веома разноликим уметничким поступцима, што ову књигу чини свакако јединственом појавом у српској књижевности.

1.

Можда је судбина полихисторичних личности, а то је у пуном смислу био и Милутин Миланковић, да је његов основни научни допринос у области природних наука априорно елиминисао интерес за његов исто тако значајан и обиман књижевни опус, и то поглавито у националној културној средини. Понекад је очигледно, да се такве личности, надарене за више духовних дисциплина, које понекад искључују једна другу (природне науке – уметност), остварују паралелно, у више различитих духовних области, имајући (не)срећу да само једна од њих добије примат у рецепцији, док друге остају, на неки начин, занемарене. И у Миланковићевом случају, његова књижевна дела отргнута од заборава тек на крају 20. века објављивањем Сабрана дела[1], као и њихова релативно олакшана доступност, условила су феномен да се његовом књижевном опусу почне посвећивати све значајнија критичко-научна пажња тек у првим деценијама 21. века, наговештавајући да Миланковићево књижевно дело тек почиње свој живот у српској култури.

Стога, и једина прозна збирка приповедака Милутина Миланковића са скромним насловом, *Кроз царство науке*: *слике из живота великих научника*, са још скромнијом одредницом – као штиво "популарне науке", настајала у условима немачке окупације, објављена у послератним "тврдим временима" новог комунистичког поретка 1950. године, никада није привукла већу пажњу књижевних историчара, а ни критичара. По времену писања, она је комплементарна са завршним поглављима трећег тома Миланковићевих мемоара и до данас је у свеукупуном тумачењу Миланковићевог литерарног дела највише остала запостављена.

Сам Миланковић је у некој врсти предговора овој књизи, осетио потребу да остави прозну скицу аутобиографског карактера о условима настанка овог рукописа. Годинама се велики научник носио мишљу да "у педагошке сврхе" литерарно оживи животе најпознатијих научника, оних који су утрли пут развоју човечанства, или који су и на њега лично оставили најдубљи утисак. О њима је имао и солидну литературу у свом дому, у Професорској колонији у Београду. Но, морала је да се деси она пресудна "иницијална каписла", која је пронађена у једном Виландовом тексту из 1781, где прича о Абдеританима постаје литерарни предложак за Миланковићево прво окушавање у овом смислу – прозу "Демокритос". Виландова прича заснована је на анегдоти: становници града Абдере позивају Хипократа, славног лекара, да испита неуравнотеженост Демокрита и то писмено потврди. Након упознавања и дијалога два највећа античка ума, Хипократ утврди супротно: да је Демокрит једини житељ њихове вароши који је душевно потпуно читав! И у својим мемоарима, Миланковић детаљно описује тај срећан креативан тренутак – када му је синула идеја да домисли иначе, непостојећи дијалог Демокрита и Хипократа, поступак тако близак поетици постмодернизма:

1 Милутин Миланковић, *Успомене, доживљаји, сазнања*: *мемоари*, Изабрана дела Милутина Миланковића, књ. 1, Београд, Завод за уџбенике, 1997. Кроз царство науке, Изабрана дела Милутина Миланковића, књ. 4, Завод за уџбенике, Београд, 1997.

> Почех да размишљам о томе како бих својим пером могао попунити ону празнину Виландових Абдеријана и одлучих се да то покушам....Када још мало дотерах и допуних тај свој спис, увидех да ми је пошло за руком да кратким, живо предоченим догађајем, изложим главне црте Демокритове науке...То ме је врло задовољило и развеселило у оним тмурним данима. Запитах се не бих ли тим начином, а себи за забаву и разоноду, могао још којег знаменитог научника дочарати жива пред собом и са њиме упознати своје будуће читаоце...[2].

Из овог заметка, настала је ова сјајна алегорија о појединцу и маси, вечна прича о мудрости јединке и лудости (глупости) гомиле, зачета на анегдоти (прогласу да је Демокрит луд), а финализирана правим филозофским трактатом два пријатеља, кроз чији дијалог се откривају и дубље премисе Миланковићеве стваралачке личности.

Већ уводни део радње у "Демокритосу", који се одиграва на пијаци, пример је једног, видеће се – омиљеног Миланковићевог поступка – депатетизације, у смени опозитног пара узвишено-свакодневно, тј. живота посматраног у свом хуманом тоталу, и често, у хуморном виду. Позорница ове приче сва је у дионизијском култу обожавања природе и живота, свих његових радости, али и јасног отклона писца од властитог текста:

> Било је то, ако се не варам, године 397. пре нове ере, претпоследњег дана месеца априла. У те дане је пролеће као што знам из властитог искуства, лепше но у којегод било друго његово доба, а боравак на обалама Тракије најугоднији. Њене пољане су сочно-зелене, море је ведро-плаво, ваздух мио, иако несташан; његов весели дах подмлађује копно и море... 275).[3]

Ова сцена додатно је депатетизована и хуморним реалистичким призором, где градски номофилакс Грилус са три роба купује намирнице за предстојећу вечерњу гозбу у част доласка Хипократа, доврхуњена је комичним ефектом, кроз призор уплашеног "номофилаксовог" магарца, који се изненада ритнуо, а са чијих леђа су одједном полетеле све купљене намирнице:

> ...Зеље, воће и рибе – све полете у великом луку мајци земљи у крило. За трен ока лежаху на земљи испретурани краставци, артичоке, наранџе, трешње и јагоде, јаретина и говедина, а рибе се прањакаху у прашини... 282).

Демокритов громогласни смех на рачун номофилакса је увођење славног античког филозофа у радњу. У овим сценама Миланковић испољава такође несумњив комедиографски дар. Сцена сусрета и упознавања, потом и разговора два велика филозофа у Демокритовом врту, пропраћена је паралелном радњом на истој бинарној опозицији (свакодневно-узвишено): где након гозбе, као симбола овоземаљских радости и противтежа следе филозофски разговори Демокрита и

2 *Кроз царство науке*, Изабрана дела Милутина Миланковића, књ. 4, Завод за уџбенике, Београд, 1997. Сви наводи су према овом издању, 275.

3 *Кроз царство науке*, 282.

Хипократа, прожети дубљим егзистенцијалним планом (можда и личних тема и размишљања самог писца), што се може тумачити и као нека врста не само Миланковићеве литерарне поетике, већ и властитог животног creda:

> Ваздух беше потпуно миран, море без таласа; на његовој глаткој површини огледало се звездано небо. Погледај ову дивну мирноћу мора!, рече Демокритос. То ти је верна слика праве среће!. Како то мислиш? Ево како. ...Праву срећу, у којој само мудрац може потпуно да ужива, чисто блаженство, циљ и мир живота, не треба тражити у спољним добрима у чулним уживањима, већ у тихом и мирном расположењу које нам пружа блага заталасаност финих атома наше душе. Она даје души меру и хармонију, чува је од ћуди, пружа јој непоколебљивост и сигурност у саму себе; она је мирноћа мора душиног која је, упознавши своје страсти, постала господар саме себе. Право блаженство је мирноћа, *а њу даје само сазнање*...(мој курзив, 289).[4]

4 Кроз царство науке, 289.

Међутим, Милутин Миланковић своју прву приповетку "Демокритос" продубљује на више семантичких планова. У ноћи у којој разговарају два пријатеља у башти, сем плана стварности (коментарисања актуелних збивања и савременика а поводом "недавне" Сократове смрти у Атини – са пророчким Демокритовим судом – да ће Сократу, а вероватно и њему, посмртно подизати споменик и хвалити се како су га "лично познавали" или били "прве комшије" исти ти људи), Демокрит објашњава узрок – заправо, универзалност људске (несавршене) природе, а кроз пример: да су га његови суграђани прогласили лудим од тренутка када је са својих дугогодишњих путовања дошао без икаквог блага, тј. на њихово питање шта је од богатстава донео, рекао им је – "знања". Након овог, дијалог Демокрита и Хипократа се постепено сели у најдубље пределе човекових филозофских питања, од којих свакако најстарије представља питање бесмртности душе, односно питање живота и смрти. Миланковићев Демокрит заступа мишљење да је душа бесмртна, јер је и она производ материје ("јер као што су и сви остали атоми вечни и неуништиви, тако је и супстанција наше душе вечна, бесмртна"), док Хипокрит, као човек позитивизма, то мишљење, уз дужно поштовање према саговорнику, оповргава ("Ја сам их добро разумео и прихватио, само у једној ствари не могу да се сагласим са твојим мишљењем.", каже пријатељу). Остајући у недоумици о начину "испољавања и дејства душе" након смрти, коме Демокрит, шаљући свог госта на починак, посвећује у размишљању читаву ноћ, Миланковић демонстрира оно идеално доба када је човеково размишљање као делатност по себи, била на највишој цени. Занимљива је сцена када ујутру Демокрит свом госту саопштава: "Знаш ли до каквог сам закључка дошао?....После хиљаду и више година препираће се филозофи још увек око тога да ли је наша душа смртна као и наше тело, или је вечита." На овај "филозофски" начин оставивши велику тему отвореном, Миланковић и ову приповетку завршава у крајње депатетизованом виду: Хипократовим наређењем, сутрадан у Сенату, да грађани Абдере "опреме шест великих лађа" и довезу са Антикире "лековит корен

биљке који освежава изнемогли или оболели мозак" и да то "бесплатно поделе свим грађанима вароши, а дуплу дозу сенаторима", са већ наглашеном поентом, да "лек једино не треба да користи Демокрит". Поента ове духовите прозне мистификације јесте – да је Демокрит још "за живота" дочекао свој споменик у Абдери, и то потпуно у истој пози коју је предвидео (опонашајући сам себе "у стојећем ставу, како тумачи свој *Диакосмос")*. Завршна реченица открива Миланковића као непатвореног хумористу, дајући свог Демокритоса такође у депатетизованој реакцији: видевши свој споменик "искривио се од смеха".

2.

Након ове, рекли бисмо, антологијске, а непримећене приповетке српског језика, Миланковићев креативни дух се разноврсно окушао у низу различитих уметничких креирања одабраних тема и личности из света науке, који су га годинама заокупљали, остварујући плодоносан низ од дванаест приповедака, са увек за нијансу новим, другачијим углом приповедања. У највећем броју прича о античким мислиоцима, приповедање тече са лежерношћу свезнајућег приповедача (или удаљеног посматрача), док је у приповеткама које прате научна открића западноевропског света 17, 18. и 19. века, као један од јунака ових проза присутан и сам писац (омиљен поступак и у роману *Кроз васиону и векове*). Вршећи по начелима савременог постмодернистичког дискурса "провалу" у радњу и животе својих јунака, и сам писац одевен у одећу епохе о којој приповеда, дружи се, разговара са својим јунацима, доживљава са њима заједничка путовања, ратове, пријатељства и аудијенције, делећи са њима део њихових (литераризованих) судбина.

Изузетак је једино начињен у причи "Питагора", где писац лично не познаје свог главног јунака, али такође има лично учешће у причи. И у том иновацијском приповедном поступку, он само издалека и скривен, посматра Питагору и његове ученике, у једној очигледној настави испод чистог звезданог неба, пуне величанствене атмосфере:

> ...У Кротону влада мртва тишина. Тек по који петао кукурекне, али се на то ни пси не осврћу. На небу светлуцају безбројне звезде; непотпуни месец тек што није зашао за Брутијска Брда, али још осветљава својом светлошћу једну врцкасту стазицу која, опточена миришљавим мастикиним жбуњем, води из вароши на узвишицу западно од ње. На тој узвишици заузео сам своје место и одатле гледам доле према вароши. Дуж једног дела оне стазе назирем, међу тамним жбуњем, беличасту неку пантљику, дугу око сто корака, како се светлуца на месечини....Напрегнувши очи видим да се та светлуцава трака креће узбрдо и да пре личи на огромну беличасту змијурину која пуже уз брдо право к мени. Већ хтедох побећи главом без обзира, но причеках још малко. Тада видех у чему је ствар: тајанствена прилика беше дуга поворка бело

одевених људи. Ја се присетих: то су, нема сумње, Питагора и његови ученици. Они се – сада видим сасвим јасно – пењу, један за другим, узбрдо. Да ме не примете, сакрих се у густ шипраг...."(258).[5]

У дијалогу са својим ученицима, славни учитељ и главни јунак ове прозе, Питагора, тумачећи ученицима небеске појаве (кроз знања којима је, сасвим извесно, располагао и сам Миланковић, можда кроз слично наставничко искуство тумачења студентима Београдског универзитета), уместо табле, Питагора све своје космичке једначине приказује штапом којим шара по звезданом небу. И овом причом доминира Миланковићев смисао за хумор и свакодневницу којом се руши патос узвишености тренутка (и теме), попут завршне сцене као ефектне поенте: један од заспалих ученика током Питагориног ноћног предавања, са урођеном маном (краћом ногом), којем су обесни другови бацили сандалу са дебљим дрвеним ђоном, изненада је пробуђен:

...Неки од њих зграбише неколико камичака и бацише их на Паролоса који је још спавао. Он се трже из сна и појури за њима, поскакујући на левој нози. (274).[6]

Прича о Аристотелу, изведена је такође оригинално и без директног учешћа писца у радњи. Миланковић приказује Аристотела само кроз један одабрани, али кључни тренутак доласка уплашеног, провинцијског осамнаестогодишњег младића у престоницу Атину, са готово паничном одлуком да одмах из ње побегне. Међутим, након успона на Акропољ, и нарочито у сцени Аристотеловог заустављања пред Партеноном и фасцинираности лепотом храма (што је без сумње и лични пишчев доживљај, дат као значајан пасаж у роману *Кроз васиону и векове* али и у мемоарима), у младићу се дешава преокрет.

У тим финим треп тајима Аристотелове душе, свакако да откуцава дух самог писца. Поглед обесхрабреног младића на фриз Партенона

На њој је видео младе људе како стоје код својих коња, како их узјахују и крећу даље....Он се изненади: овде се та поворка кретала другачијим ходом но на другој страни храма. Ово беше права јурњава и трка. Коњаници пројахаше поред њега у бесном галопу; а ратници пројурише трком; и сами пешаци убрзаше свој ход... (291)[7]

отвориће простор за једно од генијалних Аристотелових открића – проблем кинематике и оптичких последица релативног кретања, као централни мотив ове прозе. То је разлог да поколебани, млади Аристотел, остане у Атини и постигне у њој врхунац своје каријере. Дакле, заустављајући се само на једном тренутку, преломном у каријери младог Аристотела, Миланковић осветљава саму суштину "генијалности" појединих великана, односно, овековечујући те божанске тренутке надахнућа и открића која су се објавила у њиховој судбини. Прослава

5 *Кроз царство науке*, 258.

6 Исто, 274.

7 *Кроз царство науке*, 291.

Аристотеловог открића (и одлуке да остане у Атини), са рођаком у атинској крчми, зачињена грчким вином, опет је омиљени Миланковићев поступак – спој високих духовних узлета човечанства са незаменљивим овоземаљским лепотама и радостима (А лепе, бујне каријатиде Ерехтејона кад прође мимо њих, осмехнуше се љупко на њ. (295).[8]

Основи приповедни мотив за причу Аристархос са Самоса, која се догађа у Александрији, у њеном чувеном Музеиону, јесте неостварива љубав. Надарени млади научник Аристархос, у безнадежној љубави према прелепој кћери краља Птоломеја, сублимирао је своју љубавну чежњу у љубав према науци, створивши први у историји, генијалну теорију о хелиоцентричном систему.

> Тај циљ је био: показати се достојним благонаклоности принцезине. Јер све што је он дотле у науци урадио, изгледаше му безначајно. Остварити нешто што би га уздигло далеко изнад свих његових колега, то би му био прави лек. Онда се не би више осећао бедан, сиромашан и недостојан. И Аристархос рашири крила свога генија и полете у дотле недостигнуте висине. Дању се одмарао на својој постељи, а ноћу пролетао васиону. Његови рачуни омогућавали су му такав лет...(321).[9]

Нема сумње, да је у последњим реченицама сам Миланковић удахнуо властиту душу и овом јунаку своје приче. Предавање Аристархоса пред ученим скупом у Музеиону, такође је без сумње, одблесак (у етикецији, стилу и реторици) предавања самог Миланковића на бројним научним скуповима широм Европе, између два светска рата. Међутим, учење младог Грка је наишло на неразумевање, злобу и одбацивање дворских научника. У смртној опасности од завере, краљева кћерка, која је такође гајила наклоност према младом научнику, али без наде за ишта више од тога, заузима се код оца за њега. Завршне сцене су у равни античких: краљ младићу даје тачна упутства како ће лађом напустити њихову земљу и нуди му блага колико може да понесе. Међутим, младић одбија злато. Тек прима златну гривну несуђене, која се случајно затекла у очевој одаји и одлази у изгнанство. Писац завршава причу кратким коментаром:

Никада се није дознало где и када је умро.

Једна од најбољих прича из ове књиге, свакако је она, посвећена Архимеду. Миланковић је одабрао преломан историјски тренутак који се драматично укрстио са животом и смрћу славног научника, а то је опсада и освајање Сиракузе, старог античког града на Сицилији, од стране римске војске. Већ је примећено[10] да је кроз дијалог Архимеда и Диокла, дата можда и лична ситуација самог Миланковића у окупираном Београду 1941. године. Када Архимеду у смртној опасности Диокле нуди спас пред римским легионарима – бекство бродом за Александрију, Архимед то одлучно одбија уз образложење: ...хвала ти, Диокле, што си у својој невољи мислио и на мене. Но ја ћу да умрем овде у свом очинском дому.

8 Исто, 295.

9- Исто, 321.

10 Н. Пантић-А. Петровић, Предговор, *Кроз васиону и векове*; *Кроз царство науке*; Изабрана дела М. Миланковића, књ.4, Београд, 1997, стр.14

> Овај разговор Диокла и Архимеда од пре два миленијума, можда се готово неизмењен на почетку или на крају рата (другог светског – прим. С. Г.) водио у Миланковићевој кући.... Као и Архимед, после шетње по окупираном Београду враћао се (Миланковић) у своју собу и неузнемирен цртао кругове док су легије пустошиле његов духовни и материјални свет. Зато је он могао тако добро разумети Архимеда и зато се ретко која биографија великог Сиракужанина по дубини уживљавања и блиског разумевања може мерити са њом. Из Архимеда говори пишчево искуство, а кроз Архимеда он је можда најбоље описао себе....[11]

11 исто, стр.14

Док римске легије у овој Миланковићевој причи продиру у град, Архимед је преокупиран својим великим (последњим) капиталним делом, које убрзано довршава на свицима папируса и не примећујући злокобно приближавање римских војника. И крај ове приче је достојан највећих мајстора пера: духовно независног и несавитљивог научника, бесног што су га упадом у његову лабораторију омели да доврши своје прорачуне, након кратке расправе у којој Архимед демонстрира изворну људску слободу мишљења и понашања, римски војници варварски убијају. Отимајући се у пљачкању о плен, војници цепају и трубу папируса са епохалним открићем о интегралном рачуну и геометријским фигурама, Архимедовим ремек-делом, које више никада у човечанству неће бити поново написано. Овај поступак, аналоган мотиву несачуваног текста Аристотелове расправе о комедији, који се појављује као основни мотив у роману Умберта Ека *Име руже* (а које је својевремено толико фасцинирало светску књижевну критику) јесте оригиналан Миланковићев уметнички поступак настао дакле, пола столећа раније! Истовремено, свој спистаљески врхунац Миланковић је, чини се, и достигао у овој причи, којом се завршава циклус инспирација о научницима из класичне античке епохе.

3.

И у причама из периода развоја позитивизма и науке новог доба, у крилу западног хришћанства, провејавају већ уочене особености Миланковићеве поетике: оригиналан избор мотива (угао посматрања), мистификација, алегорија, депатетизација, смисао за животворан детаљ, сцену, дијалог, сада са готово обавезним уласком писца у епоху и у животе својих јунака. Прича "У Толеду" оживљава шпански средњи век, концентрисана на (постмодерни) мотив препродаје старих рукописа, арапских превода грчких мислилаца, што заправо представља универзалну причу о реконструкцији античких знања у периоду ренесансе. Дата у маниру Борхесове Вавилонске библиотеке, главног јунака ове приче представља преводилац Герард, који води дијалог са препреденим трговцем рукописа, у распону од учених расправа, до банализованог цењкања за рукопис (и универзалне поруке о практичном бесцењу сваког интелектуалног рада).

Међутим, прича о Николи Копернику прати долазак младог болоњског студента Коперника у манастир Светог Павла крај Рима, где кроз његов сусрет и разговор са старешином, опатом Бонифацијем, сагледавамо целу научну ситуацију средњег века (пренос античког знања у латинске списе, са истовременим подозрењем католичке цркве према византијском наслеђу, као вечитом духовном ривалству, чак и након пада Цариграда). Писац не пропушта да у овој сцени не упери сатиричну жаоку на грамзивост римских папа и наплаћивање црквених услуга код простог народа. Тренутку Коперниковог (поновног) открића хелиоцентричног система, претходи оваква сцена:

> "...Загледа се оштро у лице Месечево. Он се налазио у стању опадања, али се из размере осветљеног и неосветљеног дела његове плоче могло израчунати када је Месец био пун...Коперник поче да одбројава на својим прстима... Прошле суботе имали смо пун месец. Значи да се овогодишњи Ускрс требао празновати већ прошле недеље. Кад разабра ово признање, Месец прсну у смех. Смејао се толико да се умало не распуче. Но не само Месец, и све остале звезде почеше да се смеју, жмиркајући очима... (380).[12]

У сцени рада у Ватиканској библиотеци, где Коперник, проучавајући један од ретких примерака велике Птоломејеве Синтаксе (збирка рукописа александријског система света), следи Коперниково генијално (поновно) открића хелиоцентричног система. Епилог је дат чисто постмодернистички: без коментара, следи само пишчево навођење документа Свете Конгрегације (поступак достојан једног Данила Киша!), којим се осуђују као јеретичка, наука Питагорејаца, како је проповедају Коперник и неки други...

Прича *Ото Герике*, смештена је у доба Тридесетогодишњег рата између протестаната и католика, у варош Магдебург. У уводној сцени градског заседања, уочи напада католичке алијансе, грађани Марбурга, протестанти, пред које је стављен ултиматум, гласају. Главни јунак ове приче, млади инжењер Ото Герике, заступа став да град треба бранити. У његовим стручним образложењима фортификације градских одбрамбених зидина, асоцијативно се препознају знања младог бечког инжењера Миланковића, а пре блиставе научне каријере професора Београдског Универзитета. Писац не пропушта прилику да свог главног јунака, инжењера-колегу и лично упозна у једној бечкој крчми, три деценије касније, након што је Герикеов родни град Марбург сравњен са земљом. И у овом детаљу – сцени усред бечке кафане – препознајемо алегорију Миланковићевих студентских дана у Бечу његове младости. Дијалог са три века старијим литерарним јунаком је такође предложак једног од вероватно бројних научних разговора инжењера Миланковића са својим колегама од струке по бечким кафанама. Једино је овде тематика померена на Герикеово доба и његове опите из хидраулике и климатологије. У лику Ота Герикеа, Миланковић заправо обликује тип научника *који оклева* и није довољно одлучан да истраје или на време обелодани резултате својих истраживања (открића), тако да га други у истим идејама и експе-

12 М. Миланковић, *Кроз царство науке*, 380.

риментима на истом путу, претекне. Овом поруком своју причу Миланковић недвосмислено и завршава:

> Поразговарасмо се потанко о појединстима за штампање Герикеовог дела и разиђосмо се задовољни, пошто им обећах да ћу их посетити у Магдебургу. Не одржах своје обећање, а ни Герике своје…Његово дело изађе сувише доцкан за развој науке… (411).[13]

13 Кроз царство науке, 411.

Прича о Исаку Њутну једна је од најупечатљивијих у овој књизи. Вероватно зато, што је писац приказао свог јунака кроз неке животне фазе, кроз које је и сам прошао, па их је свом литерарном јунаку несебично и позајмио из свог властитог животног искуства. У уводној сцени, са живописно представљеним енглеским пејзажем и архитектуром Њутнове куће из 17. века, централно место приче заузима вече на Божић 1665. године, по јулијанском календару, којега дана је наш јунак баш био навршио своју двадесетитрећу годину.Сцена за вечером, која окупља ликове: топлу и брижну Исакову мајку, двоструку удовицу, њеног брата опата, Њутновог ујака, као и многобројну полубраћу и полусестре, има топлину и атмосферу даљских породичних скупова Миланковића, његове мајке и његовог ујака-Васе (који га је и школовао), као и бројних браће и сестара у Даљу, све до Другог светског рата. Дијалог вођен код Њутна за вечером, може бити да се догодио, уместо у далекој Енглеској, у Источној Славонији, у старој породичној кући Миланковића из 18. века у Даљу, на самој обали Дунава. После ове вечери, писац пажљиво прати свог главног јунака, а кроз његов духовни развој и научну каријеру, једна сцена заузима посебно место. Она је сентименталне природе и тиче се дилеме и опредељења младог Њутна између науке и љубави која му се десила са једном девојком у родном месту. Муке одлуке су приказане тако уверљиво, да се такође могу сматрати успешном мистификацијом – тренутком личног живота самог писца, који је прошао кроз сличну љубавну кризу и дилему (приказану у мемоарима). Симболично, одлука за младог Њутна је пала онога дана када у једном излогу међу новопридошлом робом, видео једну стаклену призму, управо неопходну за његове опите, и мајци тог дана свечано изјавио, да се венчао са науком. Из ове сцене је проистекло и Њутново генијално откриће закона силе гравитације. Завршни део приче је такође оригиналан, уоквирен жанр-сценом неколико деценија касније: испред Њутновог кабинета у Краљевском лондонском друштву. Чекајући на пријем код већ остарелог научника, прекраћујући време, разговарају два човека: један је Њутнов далеки рођак, а други будући издавач његових дела. Остарели научник излази обојици у сусрет и оставља им неку врсту аманета.

Приче "Кивије" и "Фарадеј" рађене су сличним књижевним поступком: писац је у костимима француског, односно енглеског 19. века и у посебној улози: на високој политичкој дужности (аустријског царског саветника). На пријему се упознаје и разговара са највећим палеонтологом (Кивијеом), односно испитивачем магнетског поља и индуковане струје (Фарадејем). Дијалози су

живи, са пишчевим осведоченим смислом за сликовито исказивање и најкомпликованијих теорија, али и смислом за атмосферу непосредног окружења и нема сумње да такође представљају искуство у сличним и бројним јавним дужностима самог Миланковића.

Последња прича "Чарлс Дарвин", понешто се разликује од наведених проза. Дата кроз лични (аутобиографски) исказ, приказује личну посету (која се наравно, у стварности није могла десити), самог писца славном научнику, иначе противнику Кивијеа, на његовом сеоском имању у Дауну. Писац живописно описује своје дуго путовање прашњавим путевима од Лондона до Дарвиновог имања, где га дочекује Дарвинова брижна и добра жена, са чопором унучади. Пробијање временске перспективе наиме, спој различитих временских равни (јер су Дарвин и писац били савременици тек у три године 19. века!), као и опробан поступак мистификације, творе и у овом случају иновативну прозу. Миланковић кроз биране детаље (игра са децом на имању, уз добронамерне савете госпође Дарвин – да се ожени), смештају и писца у старосну доб зреле младости, тако богато описане у мемоарима. Дарвин је приказан као старац и научник који је за живота доживео све почасти и признања за свој рад, али и као типичан и срећен породични човек. Разговори које воде млади и стари научник су више животни и свакодневни, а мање стручни и научни. Кроз атмосферу посете и присности боравка на Дарвиновом имању, поново ишчитавамо, нема сумње, богато пишчево друштвено искуство, можда и неки стваран доживљај из младости током боравка по летњиковцима око Беча и широм Аустрије (Грац, Семеринг) где је био чест и радо виђен гост. Тако је на најбољи начин писац у својим причама, још једном проживео можда и најважније секвенце властитог живота, оличене у младости.

Иако уметнички пад (можда и известан замор књижевног поступка) прати последње приче, проза Милутина Миланковића, нарочито у првој половини – инспирисана личностима античког периода, и данас се може сматрати не само његовим списатељским врхунцем, већ и прозом која не само да може и треба да обогати сваку антологију српске приповетке, већ има и врлине светски кореспондентне литературе. Својом прозом *Кроз царство науке,* Миланковић је само потврдио свој изузетан књижевни дар. Напоменуто је да су околности у којима су настале ове приче биле окупацијске, ратне. Оне су за остарелог научника сем забаве имале неоспорно и духовно терапеутско дејство, потврђујући правило да су понајбоља уметничка дела настајала често у ванредним, посебно ратним условима, тематски и темпорално далека од непосредног окружења, а као својеврсни егзистенцијални отклон писца од непосредне (негативне) стварности (пример и Андрићевих романа). То се у најбољем смислу може применити и на Миланковићеву збирку приповедака *Кроз царство науке*.

Закључак

Опште карактеристике и врлине Миланковићевих прича о великанима светске науке могу се сабрати и сажети у неколико одредница. Сви одабрани Миланковићеви великани, приказани су у карактеристичним секвенцама живота, битним за њихова открића и судбину, а дати су као личности у својим најличнијим, типично људским ситуацијама, у својим слабостима, сумњама, дилемама, склоностима и аверзијама, са богатим приказом њиховог окружења (културног миљеа), у колоплету вечите тежње за савршенством у несавршеној људској природи. Управо између тих типичних, или понекад чак баналних ситуација, поручује мудри писац, јавља се она божанска искра стварања, блескови спознаја и великих открића, тренутака остварености појединца у вечности и пролазности свакодневнице. Свака прича стога, представља и нови изазов и засебан литерарни поступак, што је укупно највећа врлина Миланковићевог књижевног поступка, завидног књижевног умећа и домета, приказаног и књигом *Кроз царство науке*.

Миланковићев дух и књижевни интереси, били су космополитски, универзални и визионарски, далеко од свих временских, политичких и националних ограничења. Омиљени пишчеви поступци су укидања границе у тексту; провала писца у књижевни текст и дружење са својим литерарним јунацима (где и сам писац постаје један од јунака); очуђавање докумената и документарних чињеница; фантастика у свим временским димензијама; цитатност и поетика фрагмента, мистификација, алегорија, депатетизација, хуморност. (Ова последња се може извести из животног искуства и зрелости, али и оствареног научника на заласку живота, који већ тада заправо све појаве живота посматра са тоном благе хуморности што подразумева и хуманистички однос према стварности и разумевању човека у свим његовим несавршеностима). По свему судећи, Миланковић је у свом литерарном тексту спонтано проналазио форму и израз, примерене темама и грађи коју је литераризовао. По наведеним књижевним поступцима, Миланковић као писац веома је близак данашњој поетици постмодернизма, па се може сматрати претечом овог правца, не само у српској књижевности, већ и у светским оквирима.

19. 10. 2016. – 3.11.2016.

Литература:

Милутин Миланковић, *Кроз царство науке*, Београд, Завод за уџбенике, 1997.
Милутин Миланковић, *Успомене, доживљаји, сазнања: мемоари*, Изабрана дела М. Миланковића, књ. 1, Београд, Завод за уџбенике, 1997.
Никола Пантић – Александар Петровић, Предговор, М. Миланковић, *Кроз царство науке*, Изабрана дела М.Миланковића, књ.4, Београд, 1997, стр.14
Славица Гароња Радованац, "Књижевно дело Милутина Миланковића", *Српски математичари: зборник,* САНУ – Завод за уџбенике, Београд, 2015. 137-141.
Славица Гароња Радованац, *Српска књижевна Крајина: од баштине до егзодуса*, Прометеј, Нови Сад, 2015.

Светлана Милашиновић
Матица српска, Нови Сад

Културолошка модернизација колективне свести

(Прилози новом читању *Мемоара* Милутина Миланковића)

Кључне речи:
модернизација, културологија, Миланковић, породица, друштво, грађанство, брак, природа, образовање.

Апстракт:
Крај XIX и почетак XX века за развој српске књижевности, културе и уметности представља, у првом реду, радикалан заокрет ка Европи, условљен специфичним историјским и друштвеним приликама оличеним, пре свега, у јачању градова и малограђанског и грађанског слоја, те истовременим пропадањем села и његових основних тековина (сеоска задруга и патријархална породица). У овако датом кључу покушаћемо да читамо *Мемоаре* Милутина Миланковића, који по нашем мишљењу представљају једно заиста лепо књижевно уобличено сведочанство о једном новом времену (крај XIX и почетак XX века) које доноси корените промене у српском друштву. Миланковић у својим сећањима сасвим тачно региструје како ново време и нова епоха из корена мењају традиционални културолошки образац утемељен у затвореном патријархалном колективу у којем су Србија и Балкан обитавали све до друге половине XIX века. Наиме, култура која настаје у великим метрополама или индустријским центрима ствара нове, њој одговарајуће облике живота, те пружа веће могућности слободе и одлучивања појединцима, што у првом реду погодује јачању самосвести и индивидуалности. Пораст свести о неопходности образовања у животу појединца, постаје једина права карта за напуштање сеоске и маловарошке средине, док припадност некој политичкој опцији, удружењу или клубу обезбеђују неопходан социјални и економски друштвени статус.

Уместо увода

Друга половина XIX века, тачније Берлински конгрес 1878. године, доноси Србији и Балкану један релативно дуг период територијалне стабилности, јер не треба заборавити чињеницу да је територија Балкана одувек била жариште сталног сусретања и прожимања различитих утицаја, те великих промена и потреса политичке и идеолошке природе. Стекли су се услови да наступи период урбанизације, којим се у првом реду настојао надокнадити значајан заостатак за развијенијим делом Европе. Према томе, друга половина XIX века доноси корените промене и у самом српском друштву. Долази до дуго очекиване модернизације (јачање грађанства, урбанизација, индустријализација). Позиција у друштву више није била одређена рођењем, већ се стицала образовањем.

Модернизација је, према томе, комплексан процес који хомогенизује друштва, тачније јачање грађанства, урбанизација и индустријализација довели су до масовне промене друштва (нарочито у градским срединама). Патријархални систем полако мења своју основну функцију, те позиција у друштву више није била одређена рођењем него се стицала образовањем или успостављањем личних веза.

Појавом грађанског друштва, народ се од објекта трансформише у нацију, односно у политички субјект, а основна одлика нације била би, како је закључио и Владимир Дворниковић у књизи *Карактерологија Југословена*[1] појава субјективног критеријума свести и воље (основни манифести слободе личности). Развој ових индивидуалних вредности и личне слободе текао је упоредо са развојем друштвеног бића човека.

У овако датом кључу покушаћемо да читамо *Мемоаре*[2] Милутина Миланковића, који по нашем мишљењу представљају једно заиста лепо књижевно уобличено сведочанство о једном новом времену (крај XIX и почетак XX века) које доноси корените промене у српском друштву. Миланковић у својим сећањима сасвим тачно региструје како ново време и нова епоха из корена мењају традиционални културолошки образац утемељен у затвореном патријархалном колективу у којем су Србија и Балкан обитавали све до друге половине XIX века. Наиме, култура која настаје у великим метрополама или индустријским центрима ствара нове, њој одговарајуће облике живота, те пружа веће могућности слободе и одлучивања појединцима, што у првом реду погодује јачању самосвести и индивидуалности. Пораст свести о неопходности образовања у животу појединца, постаје једина права карта за напуштање сеоске и маловарошке средине, док припадност некој политичкој опцији, удружењу или клубу обезбеђују неопходан социјални и економски друштвени статус. Нове потребе и обичаји (летовања, бање, спорт и други видови забава) постају симболи нарастајућег грађанства. Једном речју, свест о новом, рефлектована искључиво кроз свест о прекиду са старим, те прихватање европских образаца постају неопходан предуслов друштвених промена, које би онда Србију и Балкан увеле у наступајућу модернизацију.

1 (Београд–Ниш 1990).

2 Интегрално издање *Мемоара* Милутина Миланковића први пут се појавило тек 1997. године у оквиру *Изабраних дела Милутина Миланковића: успомене, доживљаји сазнања* (Књ. 7, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд). Свој рукопис, писац је поделио у три периода: "Детињство и младост (1879–1909)", "Из година 1909. до 1944.", "После 1944. године". У овом раду биће коришћено управо ово издање. Трба напоменути да су пре овог обједињеног издања Миланковићеви Мемоари објављивани сукцесивно, и то у три књиге: Из година 1909. до 1944 (САНУ, Београд 1952); После 1944. године (САНУ, Београд 1957); Детињство и младост (1879–1909) (САНУ, Београд 1979).

Мемоари Милутина Миланковића – прилози новом читању

Већ на самом почетку својих *Мемоара*, тачније у Предговору, Миланковић јасно истиче на шта је приликом писања обратио посебну пажњу: "Говорећи о својој личности, обратио сам нарочиту пажњу на свој духовни развитак и, у том погледу, био посматрач самога себе."[3] Јасно нам је, према томе, да овде није реч о класичној мемоарској прози која, пре свега, бележи и описује догађаје из живота појединца, већ је у питању нека врста психоаналитичке методе карактеристичне за модерну прозу. Спољашњи описи као елементи реалистичког наслеђа допуњавани су интересовањем за унутрашња збивања, односно свест о друштву проширена је свешћу о себи. Стварањем критичко-реалистичког односа према себи, створени су услови за израстање модерне, психолошки мотивисане прозе пуне немира, интроспекција, лирских и медитативних места, те самоиспитивања. У том смислу, по нашем мишљењу, једно од кључних поглавља Миланковићевих *Мемоара* је оно насловљено као "Фабрика мисли", у којем аутор покушава да на свом личном примеру одговори на питање ко је заиста човек. У питању је биће које чини симбиоза урођених способности (особине расе и наслеђе предака) и стечених способности (формирају их средина и прилике у којима се живи), једном речју: "Човек је један делић природе и зато важе и за њега, у пуној мери, сви закони којима подлеже цела васиона, сва материја која се у њој налази и сва енергија која трепти у њој"[4]. Овде уочавамо известан паралелизам са књижевном филозофијом нашег познатог модернисте Ива Ћипика. Наиме, Ћипико је сматрао да се друштво, у светлу новонасталих историјских промена с краја XIX и почетка XX века, у највећој мери одметнуло од природе и да живи по законима њој противним, те је на себе преузео улогу оштрог критичара таквог друштва и његових драстичних промена. Сходно томе, залагао се за повратак природи као једином универзалном кључу за опстанак човечанства, а самим тим и појединца, и управо на томе и почива читав његов прозни опус. Поменимо на овом месту, пре свега, Ћипиков роман *За крухом*[5] с посебним освртом на лик Доктора, слободоумног интелектуалца, који тежи ширини, неспутаности и неограничености личне слободе коју би модеран свет требало да му пружи, док се он сам, с друге стране, нимало не либи да крене у потрагу за проналаском и досезањем, пре свега, личне сатисфакције. И управо из тог разлога, када његово незадовољство досегне врхунац, оставља све и одлази с надом да ће негде ипак пронаћи личну срећу: "– А камо ћеш? – упита Иво. – Ето га на! – нажести се доктор. – Камо ћу?! Зар ја питам кога што ради, и камо ће?... – смијући се пожури да и другоме јави ту веселу вијест!"[6] Сличан Доктору је и сам Миланковић, који је такође читав свој (научни) живот посветио, пре свега, обезбеђивању личне сатисфакције: "Но ја сам чист теоретичар; једини алат којим сам се служио био је пут моје учености, моја глава. А шта се у њој дешава, тешко је другом коме показати, јер то обично не зна ни њен власник. (По томе је и најближи Ћипиковом Доктору, прим. С.М.). Наш мозак је врло компликована машина у чији механизам наука још није могла да завири."[7]

3 Милутин Миланковић, нав. дело, стр. 20.

4 Исто, стр.74.

5 Први део романа први пут је објављен у наставцима у сарајевској *Нади* 1900, да би роман у целости изашао 1904. године у издању Матице српске.

6 Иво Ћипико, *За крухом*, Сабрана дела I, Београд 1951, стр. 198.

7 Милутин Миланковић, нав. дело, стр. 25.

Ако Миланковићеве *Мемоаре* читамо у овако датом кључу, јасно нам је да је познати научник један, пре свега модеран писац, што говори о томе да је на неки начин сведок значајних културолошких промена које су након великих историјских превирања с краја XIX века захватиле ово поднебље. А највећа таква промена, показали смо, догодила се у појави одређеног степена самосвести у развоју личности појединца, захваљујући којој он онда успева да начини битан искорак из колектива (Доктор у досезању личне слободе, а Миланковић у докучивању апсолутне слободе и неспутаности ума).

Друга кључна тачка на коју нам Миланковић указује у Предговору својим *Мемоарима* везана је за процват културе и уметности: "Доба процвата нове српске књижевности и уметности оставило је видљивог трага и у средини из које сам изникао. Моји преци претплаћивали су сваку српску књигу и часопис и у својим домовима имали библиотеке које су обухватале скоро целу нашу књижевност онога доба. Учествовали су, као што ћу и причати, и активно у том књижевном препороду."[8] Миланковић је, видимо, још у раном детињству, у очевом дому у Дању, почео да буде пасионирани љубитељ и познавалац књижевности и уметности. Његова породица претплаћивала се, између осталог, на чувени часопис *Невен* који је уређивао познати песник Јован Јовановић Змај, и који је оставио веома велики траг на Миланковићево образовање. Даље, за кратко време још као дечак научио је напамет неколико епских песама попут рецимо "Смрт Краљевића Марка", "Цар Лазар и Царица Милица" и "Урош и Мрњавчевићи" о којима је веома брзо формирао и сопствени критичарски суд (што је, такође, чињеница од пресудног значаја за формирање самосвести појединца): "То су... најлепше песме наше народне поезије, дела правог песничког генија, које, својом садржином песничком лепотом, далеко одскачу од свих осталих наших народних песама."[9] Ова чињеница указује нам на још једну битну ствар. Наиме, по сопственом сећању, Миланковић је ове песме научио захваљујући свом оцу који му је то сугерисао. Даље, и прва знања из математике, добио је такође од оца, према томе, јасно нам је да се крајем XIX века, у Миланковићевом раном детињству, већ увелико променила и функција породице у васпитавању појединца. Знамо да је патријархална породица све до почетка XX века била основни носилац колективног и индивидуалног идентитета. Према томе, једна од њених основних функција односила се на старање о преношењу основних принципа на којима друштвена заједница почива на подмладак. Култура је, дакле, преко породице у ствари фаворизовала и формирала извесне димензије личности (послушност, оданост и уклопљеност у колектив), док је друге запостављала и гушила (сваку врсту покушаја успостављања индивидуалности). Једном речју, породица је била нека врста слике државе у малом. Ауторитет оца био је неоспоран и неприкосновен, он је био веза породице са спољним светом, он је одлучивао о евентуалном школовању деце (првенствено мушке), о послу којим ће се бавити, те о њиховој удаји или женидби. Мајка се најчешће ништа није питала. Њено је било да се брине о домаћинству и беспоговорно повинује мужевим или синовљевим захтевима и жељама. У питању је била, дакле једна прилично хомогена и

8 Исто, стр. 17-18.

9 Исто, стр. 87.

затворена институција. На први поглед, како у својим *Мемоарима* бележи и сам Миланковић, и његова породица уклапала се у овако постављену матрицу: "Живот у нашој кући текао је мирно, по утврђеном старом реду и адету. Мајка се бринула о свој деци и њиховој послузи, отац је надзирао трговачке помоћнике и кочијаше при њиховом раду у дућану и на пољу, а наша старамајка водила је врховни надзор над свему што се у кући дешавало."[10] Међутим, ако мало дубље сагледамо слику научникове породице, имамо, с друге стране, ипак нешто другачију ситуацију. Наиме, отац силно жели да му син стекне одређено образовање, које би му онда било одскочна даска за одлазак у Беч (тачније већу и урбанију средину) на даље школовање. Јасно нам је, дакле, да се из корена мења функција породице у односу на појединца и његов живот, те је на тај начин полако почео да се утире пут процвату грађанске породице, која би знатно мање ограничавала личну слободу својих чланова, а чији ће процват на Балкану достићи пун замах тек негде средином XX века, када је, примера ради женама дозвољено право на ванбрачно дете, абортус и развод брака.

Касније, када је напустио очев дом, као ђак осјечке ниже реалке, Миланковић је захваљујући образовању које је понео из најуже породице, писао и драму "Бој на Косову" за дечје позориште. Током даљег живота и школовања, нарочито у Бечу, никада га није напуштала страст према читању, позоришту и уметности уопште. Ова чињеница нам указује на веома велику битност образовања у формирању Миланковићевог карактера. Треба нагласити да је школовање и образовање, као једно од првих продуката модернизације, битно за формирање карактера појединаца. Развој ових индивидуалних вредности и личне слободе текао је упоредо са развојем друштвеног бића човека. Знамо да је почетак XX века на овим просторима обележен превасходно социјалистичким идејама Светозара Марковића (на пример, сви људи у држави треба да имају једнака права, а то подразумева и специфичну врсту уређења друштвених односа, односно образовање треба да буде доступно свима тако да би државне послове могли обављати сви, а не само повлашћени, те би се на тај начин могло стати на крај бирократском режиму), што је на неки начин омогућило да у друштво продре и утемељи се такозвана индивидуалистичка теорија, која у први план избацује личну срећу и задовољство као највиши домет личности, а они се између осталог, постижу образовањем. Човек, према томе, са свим својим личним потребама и жељама постаје мерило свих вредности, па и етичких. Једном речју, Миланковић се определио за девизу "Образовање до краја". Јасна је, према томе, аналогија са Чедомиром Илићем, јунаком истоименог романа Милутина Ускоковића из 1914. године.[11] Наиме, и Чедомир Илић је сав од тежњи да што више научи, да се што више образује, јер, како чврсто верује, једино то је прави пут ка потпуној слободи личности, као највећем и апсолутном домету новог времена. Сличан импулс проналазимо и код Миланковића, који у својим *Мемоарима*, између осталог, наводи: "Моје амбиције нису, дакле, биле скромне. Тежио сам увек ка вишим циљевима, или бар онима који су ми такви изгледали. Но поред све те романтичне црте свога карактера, ипак сам био толико реалан да сам водио рачуна о својим

10 Исто, стр. 81.

11 Роман *Чедомир Илић* Милутина Ускоковића објављен је 1914. године у издању чувеног књижара Геце Кона. Треба напоменути да је прва верзија романа носила наслов Хроми идеали и била објављивана у наставцима у часопису *Дело* (1911–1912).

способностима. Нисам почињао ништа за шта се нисам осећао дорастао, зато у свом раду нисам скоро никад имао неуспеха. Знао сам из властитог искуства, још више из искуства других, да је пут којим сам одлучио да пођем дуг и трновит и да води само онда до значајне висине ако се њиме корача целог живота, не скрећући ни десно ни лево. Мене чудном снагом бесконачност привлачи и желим да дограбим целу васиону и да светлост њену распростремем, те да осветли сваки кутак. Каткад, на крилима своје уобразиље, предузимао сам далека путовања у бескрајну васиону или у древну прошлост да бих својим рођеним очима сагледао изблиза оно што је наука опазила издалека".[12]

Овде се не завршава блискост Милутина Миланковића са Чедомиром Илићем. Веома сличне ставове проналазимо и када је у питању схватање брака. Знамо да појавом грађанског друштва, породица као држава у малом, односно као најјача карика друштва полако престаје да постоји, уступајући место једној новој, модификованој, претежно грађанској породици у којој се онда из корена мењају све традиционалне улоге везане, у првом реду, за брак и потомство (све више њих се школује у иностранству, изједначавају се полако права жена и мушкараца, склапају се бракови по сопственој жељи итд.). Код Ускоковићевог јунака и Миланковића категорија брака добија још флексибилнију димензију. Чедомир Илић брак види као неку врсту ропства старог, патријархалног света: "Брак ствара од људи силом хипокрите, установљава једну врсту ропства. Идеална веза између човека и жене постоји, за мене, једино у слободној љубави."[13] С друге стране, Миланковић се по сопственом признању веома плашио брака и обавеза које он као институција са собом носи, па се за време свог школовања у Бечу и прво време живота у Београду опредељивао искључиво за пролазне и необавезне авантуре (нпр. епизода са Амалијом). На крају су, знамо, обојица ипак ступили у брак, Илић са Белом, а Миланковић са Тинком. Илић је на тај брак био приморан захваљујући лукавости Беле и њене мајке, а Миланковића је у брак натерала нова средина (Београд) у коју се доселио из модерног Беча: "Али нова средина у коју сам ушао није мислила као ја. Чим сам се у њој појавио, стави ме у ред озбиљних брачних кандидата. Супруге мојих колега, тетке и стрине београдских удавача, кућни лекари отмених породица, трговци београдске чаршије и многи други честити грађани, чим ме упознаше, понудише ми се за проводације."[14]

Не треба заборавити ни чињеницу да се Миланковић у својим *Мемоарима* декларисао и као добар познавалац историјских прилика, те генеалошког порекла сопствене породице (чему је посветио и битан део своје прве књиге *Успомене, доживљаји и сазнања, Детињство и младост, 1879–1909*). Све ово, такође, недвосмислено нам указује на битност образовања за формирање Миланковићеве личности.

Трећа ствар, коју смо уочили и истакли читајући Миланковићеве *Мемоаре*, садржана је такође у Предговору, у којем, између осталог, научник веома експлицитно наводи, да ће људе и њихову заједницу цртати онако како их је својим оком видео и својим духом разумео, те да ће извесну пажњу посветити и својим драгим савременицима који су заслужили да им се лик и дело сачувају

12 Милутин Миланковић, нав. дело, стр. 812.

13 Милутин Ускоковић, *Чедомир Илић*, Београд 1963, стр. 107.

14 Милутин Миланковић, нав. дело, стр. 469.

кроз наредна покољења. Према томе, Миланковић је на неки начин ништа друго до сведок и импресионистички сликар епохе која крупним корацима окреће Србију и Балкан модерним европским токовима који у прави план избацују модерна и напредна техничка достигнућа настала као продукт све већих тежњи ка значају школовања и образовања за развој личности. И заиста, већи део *Мемоара* говори о великим научним достигнућима с краја XIX и почетка XX века, те о великим именима светске и домаће научне јавности попут рецимо Алфреда Вегенера, Владимира Кепена, Албрехта Пенка, Михајла Петровића, Јована Цвијића и многих других.

Издвојићемо овде специфичан пријатељски однос између Миланковића и Мике Аласа, по чијем позиву је Миланковић и дошао у Београд почетком XX века за професора математике. О пријатељству са Аласом, Миланковић је оставио интересантно сведочанство и у књизи *Мика Алас: белешке о животу* коју је написао заједно са Јеленком Михаиловићем и која је први пут светлост дана угледала још 1946. године. Наиме, Мика Алас је увео Миланковића у културни и друштвени живот Београда (нпр. укључио га је у рад чувеног музичког друштва *СУЗ*, основаног крајем XIX века, те је Миланковић могао да се посвети и музици која га је, како наводи у *Мемоарима*, опчињавала још од најранијег детињства). Једно од најзанимљивијих Миланковићевих сећања на пријатељство са Аласом везано је за научников покушај да пријатеља, иначе пасионираног љубитеља риболова научи да плива. О том догађају, који се одвијао приликом Аласове посете Дању, Миланковић је забележио следеће: "Кад му рекох да се ту, у плићаку, испружи по води да му покажем основне пливачке покрете, он показа, иако забринута лица, намеру да ме послуша, но чим окваси трбух и груди, он побеже из реке главом без обзира".[15]

Идеална је прилика да на овом месту уведемо још један кључан мотив Миланковићеве мемоарске прозе. Реч је о његовој чврстој везаности за реку Дунав. Наиме, негде пред крај својих *Мемоара*, научник је забележио: "Цео мој живот прошао је крај велике реке. У младости, јутром сам гледао Дунав како откида комаде очеве земље. Студентске дане у Бечу провео сам крај њега. Са Капетан-Мишиног здања Београдског универзитета често сам гледао на Дунав у пролеће и у јесен. У изгнанству, у Пешти, њиме сам се тешио. Ево ме под старост опет крај Дунава".[16] За опсесију Дунавом везана је и опчињеност чувеним даљским гускама, које су на неки начин заједнички имениоц свих књижевно образованих Даљаца. Сетимо се овом приликом и неоренесансног игроказа *Миланковић или лако је ћенију* Ђорђа Оцића, где овај даљски писац помиње гуске чији лет изнад Дунава у Дању је подједнако опчињавао и њега, као некада раније Милутина Миланковића, а и Милана Кашанина: "МИЛАНКОВИЋ (госту, Кашанину, прим С. М.): Ваше књижевно чуло сигурно није могло да не запази како птица, а нарочито гушчија врста, заузима високо место у хијерархији свих живих бића на кугли…КАШАНИН: Јесте, ваша прича о гускама…"[17]

У овој Оцићевој драми читљива је још једна ствар битна за Миланковића и његове *Мемоаре*. Реч је о Кашаниновом суду о Миланковићевим списатељским

15 Милутин Миланковић, Јеленко Михаиловић: *Мика Алас: белешке о животу*, Београд 2005, стр. 19.

16 Милутин Миланковић, нав. дело, стр. 774.

17 Ђорђе Оцић, *Драме*, Службени гласник-Српска књижевна задруга, Београд 2012, стр. 179. Драма *Миланковић или Лако је ћенију* први пут је објављена у Љетопису СКД "Просвјета", Загреб 2008, свезак XIII, стр. 314–340.

способностима, што нам недвосмислено указује на чињеницу да се пред нама обрео не само врстан научник, већ и врстан писац, који се својим стилом и начином писања, а пре свега, избором мотива и присутном израженом самосвешћу декларисао као прави представник модерне српске прозе: "КАШАНИН: Писац на задивљујући начин сложену материју егзактних наука излаже тако што је не само лаичкој публици чини блиском и схватљивом, него при том остварује високе књижевне вредности. Научник који је до својих, у свету признатих, теорија из области астрофизике, геологије и космичке метеорологије, дошао математичким путем, успео је језиком лепе књижевности занимљиво испричати, да, *испричати*, не само своја научна достигнућа већ и теорије и открића највећих умова у астрономији, математици, физици, хемији...Успео је у оном најтежем – да споји сложеност и једноставност, дисциплину мисли и слободу казивања, стаменост идеје и мекоту реченице. Да сједини истину и лепоту! И ја сам се, на крају, више задивљен него зачуђен, запитао: како је то успео? Како?!"[18]

18 Исто, стр. 169.

Уместо закључка

Уочили смо да сам крај XIX и почетак XX века за развој српске књижевности, културе и уметности представља, у првом реду, радикалан заокрет ка Европи, условљен специфичним историјским и друштвеним приликама оличеним, пре свега, у јачању градова и малограђанског и грађанског слоја. Јавља се нова, млада генерација писаца која стасава учећи од страних писаца (у првом реду француских и немачких, код Миланковића је присутно и добро познавање тековина немачке филозофије, мада не треба занемарити ни још увек веома јак утицај руске књижевности, у првом реду Достојевског). Долази до смене тема, од села, писци се све више окрећу граду, смањује се обим спољашњих збивања, а повећавају се простори унутрашњих преживљавања. Култура постаје једно од основних захтева новог доба, те се писци све више окрећу и бављењу критичарским и преводилачким радом.

С друге стране, разлика између нових, тек откривених, европских видика и домаћих невоља, заосталости и поробљености проузрокованих сменом старог и новог времена, односно патријархалне културе грађанском, била је сувише велика да би поднела терет тек пробуђене мисли и свести појединаца, те је тако настао јаз деловао тешко премостив. Створена је, дакле, идеална подлога да се тај процеп попуњава расположењима попут страха, клонулости, разочараности и осећања тоталног бесмисла, који на известан начин прате јачање самосвести појединаца проистекле из све веће насушне потребе за образовањем. Према томе, како је то закључио и Јован Скерлић, водећи критичар и историчар књижевности прве половине XX века, осећање преране остарелости и немоћи, једно је од главних расположења тадашње српске књижевности, у коју се великим делом своје мемоарске прозе убраја и Милутин Миланковић.

Литература:

Примарна:
Миланковић, Милутин: *Успомене, доживљаји и сазнања I–III*, Изабрана дела, књ.7, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1997.

Секундарна:
Дворниковић, Владимир: *Карактерологија Југословена*, Београд-Ниш 1990.
Миланковић, Милутин; Михаиловић, Јеленко : *Мика Алас: белешке о животу*, Београд 2005.
Оцић, Ђорђе: *Драме*, Службени гласник-Српска књижевна задруга, Београд 2012.
Ускоковић, Милутин: *Чедомир Илић*, Београд 1963.
Ћипико, Иво: *За крухом*, Сабрана дела I, Београд 1951.